

BUDAPEST TÖRTÉNETE.

A FŐVÁROS MEGBIZÁSÁBÓL

IRTA

SALAMON FERENCZ.

MÁSODIK KÖTET.

Budavár 1458–1470-diki képével.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.

1885.

A fordítás és minden szerzői jog fenntartatik.

BUDA 1458—1470-BEN.

Másolva Hartmann-Schedel világkrónikája, 139-dik leveléről. Megjeleni Nürnbergben 1493-ban. Ezén rajzhoz kiegészítésül lásd a III. kötet elején a térrajzot. Szóbeli magyarázata a II. kötet 547. és a III. kötet 277. lapjain. A szövegben a *Mellékletre* (III. köt.) hivatkozom e rajznál. De kényelmesebbnek tartottam az olvasóra nézve, hogy a két kép külön kötetben álljon — s azért csatoltam ezt ezen kötethez.

ELŐSZÓ.

Alig van város Európában, mely annyszor és oly nagy mérvben elpusztult volna, s következőleg annyszor kellett volna alapjából újra építeni, mint némely nevezetesebb magyarországi város s köztök Budapest. Elpusztult volt az ezen területen állott római város teljesen, s a magyarokat megelőzőtt szlávok megtelepedése hazánk területén még nevét is elfeledtette volt.

A magyar királyok alatt támadt újra népes helység ezen a területen. Szent Istvántól IV. Béláig mintegy harmindeháromezred év alatt különösen Pest és Ó-Buda indulnak fejlődésnek. Ez a virágzás második korszaka, melyről azonban nagyon kevés emlék maradt. Az 1241-diki mongol invasio megsemmisíti először Pestet, aztán Ó-Budát történeti emlékeivel együtt.

A magyar nemzetnek elől kellett kezdenie az építés s telepítés művét. Mintegy kétszáz év alatt Mátyás király idejében mind a két parton virágzó és gazdag város áll: a 1250 előtt nem létezett Budavár csakhamar a királyság központja és fővárosa, Pest pedig nagyobb mérvű gazdagodásnak és terjeszkedésnek indul. Tudva van, hogy épen háromszáz évvel a tatár invasio után, 1541-ben a török foglalta el, a mi egyértelmű a pusztulással.

Ujra kellett építeni és népesítnie Magyarországnak harmadszor is. A visszafoglalás után kétszáz évvel ma már ismét az ország központja s Európa nagy városai közt elismert állást foglal el, — csaknem irigység tárgya.

Ép ezen sok catastrophá s ujra emelkedés az, minél fogva nincs város Európában, melynek története érdeke-

sebb és tanulságosabb volna, mint Buda-Pesté. Mert, a mit másutt csak okoskodás és combinatio útján lehet földéríteni, itt tényekben nyilatkozik. A természet kedvezéseit, s a nemzet életrevalóságát a sors rendkívüli csapásokban intézett experimentumok által tette nyilvánvalóvá. Különösen Pestnek a maga erején való háromszori következetes föllendülése a mily érdekes, oly világosan érthető.

Ha azonban a történelemre nézve ezen pusztulások szomorú voltak mellett is nagy érdekűek, egyszersmind kipótolhatlan károkat okoztak magának a történetírásnak is. Sem a pesti, sem a budai városi régi levéltárból nem maradt meg semmi a maga mivoltában. Ebben a részben a legszegényebb városok közé tartozik. Semmi sem vetélkedik ezzel, csak ugyanezen városoknak középkori emlékekben való szegénysége. Ily módon városaink történelmének érdekességéből sokat levon annak homályos volta.

A véletlen még is tartott meg egyet-mást a régi budai és pesti levéltárakból, bár mind másolatokban. Ilyen Buda városának német törvénykönyve a XV. századból, melyet szerencsére Pozsonyban és Kassán lemásoltak volt még akkor, igaz, némely sajnálható kihagyásokkal. Ilyen az a gyűjtemény, mely Nagy-Lajos és Mátyás korából jókora számú, bár többnyire szintén megcsonkított oklevelet tartalmaz, városainkra vonatkozót. Ez a Kovachich Márton György kiadta »Formulae Solennes Styli« című könyv, melyet az olvasó gyakran talál idézve. Ugy látszik, nem a régi Pest és Buda, hanem a tárnoki szék levéltárából van az nagy részben összeállítva. Szétszórva más városok, s néha egyes családok levéltárában maradtak fenn fővárosunk régi beléletére vonatkozó adatok.

Számra és mennyiségre nézve jóval felülhaladja mind ezeket az a sok oklevél, melyek a pozsonyi káptalanban, Esztergomban, de legkivált a budapesti országos levéltárban őriztetnek. Mind ezek legnagyobb részben ki vannak adva nyomtatásban is s megtalálhatók Fejér, Wenzel, Knauz gyűjteményében vagy Podhradczkynál; Rupp Jakab »Budapest Helyrajzi Története«-ben és Rómer »Régi Pest«-jében némileg fel is dolgozták. Leghasználhatóbbak Wenzel

időrendbe szedett *registái*, melyek — sajnos — nincsenek a XIV. századon innen folytatva.

Azonban ez a levéltári kincs, melyből nekem mintegy ezer számra menő kijegyzésem van a mohácsi vész előtti időkből, csak látszólag nagy a város belélete szempontjából. Mert ezek a Budapest területén fennállott némely egyháznak levelei, — legtöbbnyire a Margitszigeten és az Ó-Budán állott két külön apáca klastromnak, továbbá a Paulinusoknak s az ó-budai káptalannak birtokjogi irományai. Fölhasználtam, a mennyire tudtam. De a város polgári beléletére nézve ezek fölvilágosító ereje épen nincs arányban a mennyiséggel. A ki kizárólag vagy főkép azokból akarja megírni fővárosunk történetét, az egy »Budapest Sacra«-t, vagyis egyházi testületek történetét írná meg, mint a hogy Rupp Jakab tán akaratlanul tette, kinek művére jobban illenék ama cím, mint »Budapest Helyrajzi Története.« Azonban annak is hiányos, mivel a városaink területén állott egyházaknak csak kis részéről van elegendő adat. Nehezíti ezek használatát, hogy van köztük nem egy koholt, hamis oklevél, — és hogy a pörös iratok, legjobb esetben is, többnyire csak az egyik perlekedő fél állításait foglalják magokban. Már pedig a perlekedők gyakran állíthattak a valósággal ellenkezőket. Monographus és történész elődeim úgy könnyítettek a dolgon, hogy regisztrálták, idézték, ki mit mond; — de hogy igaz-e a mit mond, azzal nem törődtek. Ezen kényelemtől megfosztottam magam.

Különös föladatomul, bár az egyházi ügyeket teljességgel nem mellőzöm, a város világi s főkép polgári történetének megírását tűztem ki, az elsőrendű kutfők alapján.

Szükséges megjegyeznem azt is, hogy az irott kutfők mellett fölhasználtam a nyomtatásban megjelent s régen ismert adatokat is. Szükséges, mert újabb korban történetirodalmunkban meglepő példái fordulnak elő annak, hogy a levéltári adatok mellett ignorálják a gyakran azoknál is fontosabb nyomtatott kutfőket.

És ebben állanak egy ily munkának igen késleltető nehézségei.

Ebben a két kötetben mintegy ezer száz év története van megírva, melyek városaink felett elvonultak. Ha valaki örömet elengedi is nekem a többbit, s csak a Szent-István korától számított félezer évet tudja be, elképzelheti, hogy nem gyors munka azon századok összes történelmi kutfő irodalmán heresztül hatolni azért, hogy sok keresgélésre egy-két sornyi adat legyen kiböngészhető. Ennek különös nehézségei vannak épen a mi irodalmunkban, hol kisebb-nagyobb, s néha óriási oklevélgyűjtemények tárgymutató, s néha minden legkisebb tartalomjegyzék nélkül jelentek meg; — a hol a XVII. századot címlapján viselő kutfőgyűjteményhez XIV. századbéli iromány van csatolva, — ott különösen monographiák számára adatokat gyűjteni rendkívül bajos. Egy-egy rendezett levéltárban — minő a dr. Pauler Gyula vezetése alatti országos levéltár — nem sokkal bajosabb kikeresni a specialis adatokat, mint az Akadémia kiadta Monumentákból, vagy Kovachich kiadásából. Csak utóbbi pár évben kezdenek, az ívek sokaságán kívül a megbízhatóságra és könnyen *használhatóságra* is gondot fordítani. Akkor lehet majd jobb monographiákat írni, midőn nemcsak könyvtáraink és levéltáraink rendezve lesznek, — többnek rendezettsége kielégítő most is, — hanem mikor a kutfők biztosan használható kalauzokkal lesznek ellátva. A mostani zilált állapot mellett nem lehet jót állania egy monographusnak egy s más érdekes adat ki nem maradásáról. Néhol idézni fogom, hogy a város eddigi nagyon szorgalmasan kutató monographusai mily fontos körülményeket nem ismertek a különben általuk olvasott és közkézen forgó kutfőkből. Nem megrovás ez, hanem mintegy mentségemre szolgál.

Ezen elődeimnek fáradozása az adatgyűjtésben, hasznos volt rám nézve; de magamnak is végig kellett men-nem nagy részén azon levéltári kijegyzéseknek, melyek szövege vagy kivonata nyomtatásban megjelent volt. Az adatgyűjtésben nemcsak segített, hanem kitűnő, lelkiismeretes munkatársam volt a csak közelebbről, reményteljes ifju korában, történetirodalmunk kárára elhalt barátom dr. Szalay József. Mentül kevesebb személyes ambícióval s a

tárgy iránti mentül több érdeklődéssel dolgozott kezemre, annál méltóbb e helyen köszönettel áldozni emlékének.

Voltak többen ifjabb pályatársaim közt, mint Thallóczy, Csánky, Marczaly Henrik, Barabás, Nagy Sándor, Pettkó Béla, kik becses adatok összeállításában, Véghelyi Dezső, ki gazdag gyűjteményének némely becses adata közlésével segítségemre voltak. Egyenkint fogadják köszönetemet.

Az itt meg nem nevezettekről, kik szintén nagy készséggel segítettek a munkámhoz való anyaggyűjtésben, az illető helyeken fogok megemlékezni.

És mind ez, elismerem, kevés arra, hogy városaink oly nagy érdekű történetéből vázlatnál egyebet tudnék adni. Bajos színezett mozaikképeket állítani össze homoksze-mekből.

Minden monographia összeállításánál megvan ez a baj; de épen városainknál, melyekről az actualis beléltre vonatkozó adatok száma csekély a mellék körülményekre vonatkozóké mellett, jóval nagyobb a nehézség.

A sokféle szak, mely ily munkába vág, szintén hátráltatja annak gyors elkészültét.

Van sokkal nagyobb baj is. Az, hogy az adatok kevés, s néha elszigetelt volta azon szokott eredményre vezetett, hogy mondák, mesék kapjanak lábra s nagy tévedések váljanak rögzítettek valóság gyanánt, — szerencsétlenségre még sarkalatos kérdésekben is. Az adatok kevés voltában a kézzelfoghatólag hamis oklevelet annyira becsülték, mint a hitelest, — a krónikások képtelen képzelgését történelmi adat gyanánt szerepeltették. Így származtak — nem népmondák, — melyeknek jól magyarázva meg van történelmi értéke, — hanem tudákos hypothesisek, melyeknek alapja nem levén, merőben értéktelenek. Senki sem vette a fáradságot, hogy valahára azokat tüzetesen bírálja. Egész lajstromát lehetne idéznem, kik írtak eddig városunk történelméről kisebb-nagyobb munkát. De egyet tudok csak, ki egy-két tévesen elfogadott nézetet megczáfolt, s az Podhradczky József (arra sem hallgattak); olyat pedig egyet sem, ki az okleveleket s más kutfőket hitelességek szerint különböztette volna meg. A kritikának ezen

csaknem merő hiánya az, mi arra kényszerített, hogy igen sok időt és tért szenteljek oly vizsgálatokra, melyek fölött a városnak egy jövődöbeli szerencsésebb monographusa, mint magától érthetők felett remélhetőleg csak át fog siklani. S nem csak a legrégibb, Attila vagy a vezérek korára nézve vannak tudákos fictiók, hanem IV. Béla, sőt Mátyás király korára nézve is.

Ezt annak indokolására, hogy »Budapest Története a Középkorban« a helyett, hogy mint terveztem, egy kötetből állana, ime kettőből áll, s a helyett, hogy ez előtt három évvel jelent volna meg, csak most lát napvilágot.

Ezen Második Rész második kötete, vagyis az összes munka harmadika, nem oklevélgyűjtemény, hanem, a mire nagyobb szükség van, többnyire a kutfők elemzése, magyarázata, bírálata, külön-külön értekezésekbe foglalva. Fölösleges itt bővebben szólni róla. Talán remélhetem, szólni fog az maga mellett. Csak azt jegyzem meg, hogy van ott egy értekezés sorozat, a XIV. és XV. századbéli pénzürtékekről, mely nem kutfő bírálat.

Csaknem két évvel hátráltatta az ezen munka befejezését azon érdeken, hogy Budavárost mint egy pénzverőház székhelyét méltassam, s mint kereskedő város az árakról és mértékekről fogalmat szerezzek magamnak s adhassak másoknak. A tárgy nemcsak előttem volt uj.

A mi az összes munka ezen Második kötetét illeti, az országos történelmet csak annyiból szőttem előadásomba, a mennyiben az magára a város polgári történetétől elválhatlan, vagy arra világot vet. Azért azon korban, midőn már városunk rendes királyi székhely, az itt tartott országgyűlések, a külföldi követek ideérkezése, a királyi ünnepélyek, tanácskozmányok nagy részben mellőzve vannak. Mert különben ugyanazon hibába estem, mint sok hazai és külföldi monographus, hogy munkám nagyobb része ismeretes kézikönyvekből vett bő kivonatokkal lesz vala két akkorává. Azokra nézve megoldvasható egy-egy terjedelmes munka, minő Szalay László vagy Horváth Mihály kézikönyve.

Ellenkező feladata van a monographiának: az, hogy a helyi specifikus történet által némi adalékot nyújtson az országos történelemhez is.

A városnak utcák és egyes házak szerinti leírását nem kíséreltem meg ezen kötetekben; rajzokkal, térképekkel sem tarkáztam. Beértem az általános vázlattal előbbi nemből, s az utóbbiban két rajzzal, mely ezen kötethez s a *Melléklet*hez van csatolva. Egyik látkép egy 1493-ban kiadott, de Mátyás uralkodása alatt nyilván a helyszínén fölvetett rajz Buda váráról. A másik ugyanazt alaprajzban adja s mintegy az előbbinek magyarázatául szolgál. E részben régebb megbízhatóbb ábrázolat nincs a XVII-dik század végén kelteknél, mikor már sok elpusztult a régi épületekből, de még mindig több volt meg legalább azok alapjaiból, mint ma.

Módomban lett volna e helyett egész képgyűjteményt adnom. De a képek mind későbbi korbéliek, mint a mennyire ezen munka szövege lejön. Különben is minden történelmi szakban a kevés megbízható nagyobb értékű a sok nem hitelesnél.

Hasonlóképp a régi város részletes leírásához az adatok egy része későbbi korbéli, mint a mennyire munkám szövege terjed. Az eddigi kísérletek e nemből, mint *Ruppéi*, koraiak voltak, miután még a kiindulási pontokul szolgáló templomokra nézve is téves volt a hypothesis. A XVIII. század közepéig fordulnak elő oly adatok, melyek világot vetnek városainknak XVI. századbéli helyrajzára. Ezen kötetben sem mellőzhettem némely későbbi adatot; de ha azokat teljesen föl akarom használni Mátyás korára nézve, a leírás anachronismusként tűnik vala föl.

Munkámnak ezen, a *középkort* tárgyzó kötetei nem jönnek le egészen a török foglalásig.

Az Első Rész sem a pusztulásig, hanem a római korbéli virágzásig terjedt. Következetes maradtam ahhoz a Második Résznél, hogy a Harmadik Rész (Budapest Ujkora) összhangban legyen az előbbiekkal.

Mert egy »Budapest az Ujkorban« című munkának a fölvirágzásban kell végződnie s betetőzve lennie, mely, ha nem is tetőponton, de a fokozatos fejlődés oly magas

pontján rajzolható, hogy nemcsak mint egyik világváros, hanem mint virágzó magyar főváros kezd nagy nevezetességgé lenni.

Mint látni fogjuk, Buda és Pest középkori második felvirágzása már minden tekintetben méltó bevezetés lesz vala városaink ujkori történetébe, ha a sors később meg nem szakasztja hosszú időre a fejlődés folytonosságát.

És valóban Mátyás uralkodása, melyben városaink középkori felvirágzása tetőpontot ér, már bevezetése az ujkornek, kivált a városok szempontjából. A világtörténelmi korszakok felosztására nézve, mint az olaszoknál és francziáknál, nálunk is a *renaissance*-szal bevégeztnék tarthatnók a középkort, ha nem következik Mátyás után egy pár oly század, mely definiálhatlan küzdelme némely középkori intézményeknek az ujkor törekvéseivel. A középkor lejárt volt magát a XV. század végén, a nélkül hogy az ujkor eszméi az intézményekben is diadalra jutottak volna.

Annak tudatában, hogy munkám nem díszmunka, minőt Budapest Főváros közönsége kívánt tőlem, — midőn pályázat helyett, mely megkoszorúzendó művel gazdagítja vala irodalmunkat, az egyenes megbízás utját választotta, — azt remélem, hogy legalább előkészítette az utat jövődöbeli érdekesebb és mesteri történelmi rajz előállítására.

Páris városának vagy negyvenen írták meg már egy-másután történetét, nagyobb részint ujabb időben. Remélhető, hogy nálunk is (az irodalom iránt s különösen a város multja iránt a nagy közönségnél való érdeklödés emelkedésével) minden irodalmi nemzedék fel fogja mutathatni Budapestnek egy-egy ujabb történetét. Munkám megfelelt, nézetem szerint, a föladatnak, ha ezen a téren a mostani nemzedékhez méltó, — s magára az országos történetre is a városok oly fontos történetéből némi részben világot derítő műnek, s az utánna jövődök számára uttörőnek fog elismertetni.

Budapesten, 1885. június 14.

SALAMON FERENCZ.

I. FEJEZET.

A NEGYEDIK SZÁZADBÓL.

Előbbi munkámban Pannoniát s vele együtt Aquincumot a maga virágzó állapotjában vázoltam, összegyűjtvén s egyenként ismertetvén mindazon kútfőket, melyekből valami világosságot nyerhetünk. Ezen kútfők legnagyobb része a Krisztus utáni második és harmadik századból való. Számuk és sokoldalúságuk magokban véve is tanuskodik arról, hogy a rómaiság általában s vidékünkön is az életerő elég magas fokán állott.

Városunk csinos kövezett utcákkal és Dunaparttal, gyűlhelyül szolgáló nyilvános épületekkel és szobros, oszlopos pogány templomokkal, porticusokkal, szórakozást s egészséget osztó nem egy nagy fürdővel, több ezer nézőt befogadó színházzal és amphitheatrummal büszkélkedett. Még a malomhajtásra szükséges vizet is pompás diadalíveken vezette be a római a városba, melynek jól őrzött falain tul kitűnő utak, szegélyezve művészi siremlékek által, vezettek a provincia más városaihoz, s azon luxuriósus *villákhoz*, melyekben a város tehetős lakói a nyári hónapokat gazdálkodással és irodalmi művek olvasásával töltötték, mindinkább megszokva a békét s megvetve a katonai pályát.

És az *örökkévaló* Róma, mely minden dicsőségét sőt mindennapias ügyeit is köbe véste; ez a pezsgő életű civilisatio a következő pár száz év alatt a mi vidékünkön annyira eltűnik, hogy midőn a kilenczedik század végén a magyarok ebbe a hazába bevándorolnak, kétségkívül kihalt, szomoru romokat találtak az egykori zajos víg római városok helyén, — melyekről, ha a monda tudott is valamit, az csak arra volt alkalmas, hogy a valóságtól mentül jobban elterelje a képzelődést.

Átalában véve könnyebb a rombolás, mint az építés. — A római művekre nézve is áll ez. De a római műveknek rombolása nem ment könnyen.

Az a körülmény, hogy a katastrophákat hajhászó s azokat nagyító évkönyvek vidékünkön is kevés város rög-tönös pusztulásáról szólnak, — magában is sejteti, hogy azokban a római élet nem egy csapásra szűnt meg, hanem lassanként és fokról-fokra; egy pár század viszontagságai emésztették fel, a nélkül, hogy az akkori világ központjain még mindig munkás krónika emlékezetre méltó nagy esetekben mutatná fel, mi, mikor, ki által pusztult el. Csak általános szónoki gyászbeszédeket olvasunk egész tartományok calamitasairól. A törénésznek pedig egy csekélynek látszó hiteles részlet többet ér bármi fényes általánosságnál, mely mentül ékesszólóbb, annál inkább a nagyítás gyanujába esik.

Vannak egyes apró részleteink is. Hozzá illenek ezen töredékek a romok halmazaihoz, mikké a római fényes városok változtak. Képet, valami egészet összeállítani belőle lehetetlen bárkinek is, annyival inkább, mivel a tudósítások gyakran ellenmondók. Lehetetlenségre nem vállalkozom. De ha sikerülne a pusztulás századának gyér tudósításaiból csak egyes vonásokat tüntetni fel, az eredmény tán nem lenne érdektelen.

Romok közt járunk. Érdekel minden csekélységnek látszó tárgya az elmúlt életnek. Felkutatjuk a mi bennök értékes. Értékes ránk nézve pedig csak az, a mi valamely felvilágosítást adhat.

Kezdem az emlékek egy sajátságos fajával, a római *pénzekkel*. Muzeumunk gazdag tárháza oly mennyiségben mutatja fel ezeket, hogy a gyűjtemény adatait körülbelül hű tükrével vehetjük Pannonia és különösen vidékünk rómaiságának. Azért csak ezen gyűjtemény tanulságaira szorítkozunk, belefoglalván az aquincumi amphitheatrum ásatása alkalmával, az 1880-dik év végéig talált római pénzeket is.

S mi az, a mit a régi érmek mondhatnak nekünk? Egyebeken kívül, mik mostani tárgyunkra nem tartoznak, azok is felvilágosítást nyújthatnak arra nézve, hogy ha nem is épen a rómaiság, de a római államszervezet meddig tarthatta fen magát vidékünkön.

A rómaiság kezdetére nézve a régi pénzek nem oly megbízhatók; mert első századbeli pénzdarabok kerülhetek egy vidékre a második században is. És mindamellett, mint látni fogjuk, a pénzleletek ebben a részben is nyújtanak nagyból tájékozást. Jóval meggyőzőbb tanuk a pénzek azon kérdésben: mikor szűnt meg körülbelül a rómaiság egy-egy vidéken? — Mert ha például Nagy-Constantin korán inneni pénz nem lett volna található vidékünkön, valószínűvé válnék, hogy a rómaiság kevéssel élte túl a császárt, vagyis a 337-dik évet.

A nevezett gyűjtemény régi pénzeinek hosszú sorozata meggyőz egyfelől arról, a mit már az előbbi kötetben más úton fejtegettem, hogy vidékünk csak a második század elején lett rómaivá. Mert elenyésző csekély azon pénzleletek száma, mely itt az első századból való volna. Trajanustól, (uralkodott Kr. u. 98-tól 117-ig), főleg azon-

ban Hadrianustól kezdve (117—138) mutatkoznak a római pénzek nagyobb mennyiségben s aztán szakadatlan sorozatban.

A bőség és a sorozat egymásutánja Valens császár uralkodásával szakad meg, ki 378-ban szünt meg uralkodni. A későbbi 392—395. évből szólók oly csekély számmal vannak, hogy bizonyítékul nem szolgálhatnak; mert ily mennyiség előfordulhatott az elejétől fogva barbár lakta szomszédos területeken is. *)

*) Ezen eredményt Torma Károly barátságának köszönhetem, s a n. Muzeum egy derék ifju hivatalnokának, dr. Tergina Gyula urnak. Utóbbi időt nem kimélő fáradtsággal készítette el teljes chronologiai jegyzékét vidékünk római érmeinek, s előbbi volt szives — hozzáadva az amphitheatrumi ásatások e részben való eredményeit, — egy szakszerű összegezést készíteni belőle számomra, mely itt következik:

I. B u d a - Ó B u d a : Trajanusig (98—117) csak néhány érem fordult elő. A legtöbb érem e környéken, s csaknem szakadatlan sorozatban és több példányban Hadrianustól (117—138) Valensig (364—378) terjed. II. Valentinianus korából (383—392) csak egyetlen érmet leltek.

II. P e s t és k ö r n y é k e a Duna-balpart (Vácztól Keskemétig) nem számít, mivel barbár föld volt. Itt a legutolsó érem Gratianusé (375—383).

III. A n q u i n c u m - m u r s a i h a d ú t : E hadút környékén a legtöbb érmet Duna-Pentelén, Kömlődön, Baracson és Szekszárdon lelték, tehát a chronológiát illetőleg ezek az irányadók. — Két érem, Vespasianusé (69—79) s Domitianusé (81—96) kivételével, ez érme is II. Faustina (161—175) korától Valensig (364—378) terjednek; Gratianustól (375—383) csak egy, II. Valentinianustól (383—392) két, és I. Theodosiustól (379—395) szintén csak egy érmet leltek. A többi lelhely nem számít.

IV. A q u i n c u m - b r i g e t i o - a r r a b o n a i h a d ú t : Ez útvonal mellékén a legtöbb érmet Brigetióban s környékén, Almáson, Komáromban s Téthen lelték. I. Claudiustól (41—54) Nerváig (96—98) csak néhány érmet találtak. Trajanus (98—117) érmei már három helyt fordultak elő. Ez útvonal éremsorozata is Valensig (364—378) terjed. Joannes Zimisces (969—976) Almáson lelt érme nem számít.

A pénzeknél beszédesebb emlékek, mert az élet sokkal többféle körülményeiről világosítanak fel a római feliratos kövek és téglák, De nagy részöknek az a hátrányok van a régi pénzek mögött, hogy nem lehet oly biztosan meghatározni, mely időben, azaz mely uralkodó alatt keltek. Célunkra nézve, hogy kipuhatoljuk a rómaiság megszüntének idejét, épen datált föliratok volnának szükségesei. Azonban találunk ilyeneket is oly mennyiségben, hogy a IV. század viszontagságaira némi világosságot deríthessenek.

A föliratos és datált kövek szakadatlan sorozata jóval előbb megszűnik, mint a régi pénzeké.

A feliratos kövek korábbi időből százával vannak kiaknázva vidékünkön s városunk területén. Köztük mintegy 76 van olyan, melynek datuma meghatározható, városunk területéről pedig 36 ilyen van ismertetve nyomtatásban. Mindez a K. u. II. és III-dik századból való —

V. *Aquincum - crumerumi* hadút: E hadút mentén Kalázon, Esztergomban, Pócs-Megyerén s Nyerges-Ujfaluban lelték a legtöbb érmet. A különben meglehetősen rövid sorozat, Augusztus vagy Germanicus Esztergomban lelt érmét leszámítva, Antoninus Piuson (138—161) kezdődik s szintén Valensen (364—378) végződik.

VI. *Aquincum - mogentianaei* hadút: E hadút környékén a legtöbb érmet Enyingen, Alcsúthon, Dobozon, a Balaton táján s Abán lelték. Néhány görög autonóm, római családi s restitutionalis érmet, továbbá Germanicus, I. Claudius (41—54) s Nero (54—68) érmeit kivéve, a sorozat Trajanuson (98—117) kezdődik, de főleg Hadrianus (117—138) érmeivel válik szaporábbá s Valens uralkodásával (364—378) végződik. A sorozatot II. Valentinianus (383—392) Dobozon lelt érme zárja be.

Az eddig a m. n. muzeumba került érmek sorozata tehát (az ó-budai amphitheatrumban 1880 végeig lelteket is beleértve) Trajanus korától (98—117), főleg azonban Hadrianusétól (117—138) Valens császár uralkodásáig (364—378) terjed; a két Pannonia birtoklása idejét illetőleg a kimutatott néhány későbbi érem alig jöhetvén tekintetbe.

egészen a IV. század elejéig bezárólag. Még a római birodalom ama viharos éveiben, 250-től 280-ig, sem némulnak el. Átlag véve minden tíz évből mutathatni fel egy-két meghatározott keltű föliratot meglehetősen szakadatlan sorban, a IV. század elejéig. A számos nem datáltakat amazok csoportos kísérlőinek vehetjük, s szabad föltennünk, hogy a hol emezek lánczolata megszakad, azon innen már gyér lehet a mások száma is.

A dátumos föliratok folytonossága megszakad a 310-dik évvel.

Azonban a római föliratok gyér föltünése még nem a római élet kialvására, csak egy nevezetes átalakulásra mutat. Miben áll ez az átalakulás?

Egy 305-ben kelt s Aquincumban talált, továbbá a 310-diki s Duna-Pentelén lelt fölirat még pogány szokások divatozására mutat.¹⁾

Aquincumban Maximianus császárnak a Jovius (jupiteri) czimet adják meg s az ő jóllétének szentelik a köemléket; Pentelén pedig a D. M. áll a fölirat élén. *Diis Manibus*, azaz a pogány isteneknek áldoznak.

És épen ezek az évek 305-től 310-ig voltak birodalomszerte a pogányság uralmának utolsó évei. 311-ben, ápril 30-dikán adja ki Galerius császár az edictumot a keresztyének üldözésének megszüntetésére, s két évvel később kel a híres milanói rendelet, melyben Nagy-Constantin és Licinius császárok a keresztyénséget hivatalosan emancipálják.

Igy a mi datált fölirataink sorozata elég pontosan jelzi azt a nevezetes világtörténelmi időpontot, melyben a pogány cultus és szokások hivatalos helyét a keresztyénség foglalja el. — Ezzel együtt általában a föliratok, a tör-

¹⁾ Mommsen. Corpus Inscriptionum Latinarum. III. kötet 3522. és 3335. számú föliratok.

ténelem ezen sokoldalú világot vető fáklyái mindinkább kialusznak. — A pogány vallással szorosan össze volt kötve a római állam-, municipális és társadalmi élet. S mindez örök emléket igyekezett hagyni az utókorra. A legtöbb fölírat a pogány cultusra vonatkozik, ilyenek a votiv- és oltárkövek a polytheismus számos isteneinek, a császárok „*numen*“-jének, s a mesterségek és egyes helyek „*genius*“-ainak szentelt feliratok. Mindezek tetemes contingensei a fölíratos gyűjteményeknek, s mindezek már csak ritka esetben tűnhettek fel a IV. században, annak végeig pedig el kellett enyészniök, mihelyt a keresztyén-ség mélyebb gyökeret vert a szívekben, fogalmakban és a szokásokban.

A keresztyénség már a III-dik században birodalom-szerte hatalmasan el van terjedve; de még mindig üldözött, s legfeljebb megtűrt tan. Pannonia, mint egyebekben, úgy vallás dolgában sem volt kivétel a birodalom többi tartományai közül. Mindazon bizonyítékok, melyeket arra hozhatunk föl, hogy a IV. században már Pannonia népe keresztyén, bizonyások arra is, hogy Krisztus nevét, mint megváltóét és üdvözítőét, ha nem hangoztatták is de sutogták számosan, már a III. században is. Mert valamint a leghatalmasabb római császárok, egy-egy Trajanus, Marcus Aurelius és Diocletianus üldözései nem voltak képesek terjedését meggátolni, sőt feltartóztatni sem, úgy egy Nagy-Constantinus hatalom-szava sem lesz vala elegendő arra, hogy a keresztyénséget ráoctroyálja egy gyökeresen pogány hitű tartományra, nemhogy egy roppant birodalomra. Tudjuk pedig, hogy a nagy császár távolról sem akarta ráerőszakolni a keresztyénséget alattvalóira. Hires edictumai a vallások egyenlő-joguságának elvét hirdetik. Csak a IV. század második felében használnak kényszerítő eszközöket a keresztyénség általánossá tételére a császá-

rok. De különben eme században nem folynak vérengző harczok a pogányság és keresztyénség közt, még a pogány Julianus császár rövid uralkodása is csak egyes kihágásszerű zavarokat okozhatott. A mi vallásos küzdelem folyt, az két keresztyén felekezet egymás közti viszálya: a katolikus és arianus felekezeté, mely az által, hogy nagy élénkséget támasztott az eszmékben és világi életben, alkalmasabb volt előmozdítani, mint hátráltatni Krisztus tanainak teljes diadalát a pogányság fölött. Hogy Pannonia mennyire elő volt már készítve a keresztyénségre, bizonyítja az is, hogy szintén megoszlott a catholicismus és arianismus kérdésében.

Maradtak fenn azonban kétségbevonhatlan jelei is. Ilyenek némely feliratos emlékek a IV-dik századból. — A pogány köfeliratok divatját a keresztyének is megtartották a sirkövekre nézve. Négy ily keresztyén felirat ismeretes Sabáriából, a mai Szombathelyről, melyek egyikét két vándor festőművész emlékének szentelik társai, s Krisztus monogrammjá szolgál bevezetésökül. Még nevezetesebb, s már műtörténelmi emlék jött napfényre száz évvel ezelőtt Pécsen. Egész egy temető, egy földalatti üreg, a római keresztyén catacombákra emlékeztető.¹⁾ Még egy pár monogramm mindaz, a mit Pannoniának hozzánk közelebb eső részeiből fel lehet mutatni. Kevés mindez; de mégis ez tölti ki a hézagot, melyet a pogány feliratok hagynak 310-től számítva tovább ötven évnél.

A keresztyén egyház-történeti irodalom sem hágy merő setéségekben Pannoniánk keresztyénsége tárgyában, sőt azok egyenes bizonyosságul szolgálnak a III. századra is. A martyrok lajstromában találjuk már 250 körül Euse-

¹⁾ Archaeologiai Értesítő. XIII. k. (1879.) Czobor Béla közleménye 169. és k. l. Ugyanaz bővebben „A keresztyén műarchaeologia Encyclopaediája“ I. füzet, 139. l.

biust, Cibalae püspökét, (a mai Szerémségben Eszék és Mitrovicz közt. Valentinián császár születése helye); Irenaeus, mint Sirmium püspöke szenved halált hitéért Diocletianus alatt (uralkodott 284-től 305-ig); Szent-Rutilius Sabariának, és Szent-Quirinus Siscianak (Sziszek) volt főpapja. — Nevezetes a vértanuk lajstromában a Sirmium melletti négy szobrász halála, kik a pogány Diocletianus császárnak igen nagy meglegedésére, több jeles művet állítanak ki; de midőn arra kapnak megrendelést, hogy Aesculapius szobrát faragják ki, ennek végrehajtását hitők megtagadása jelének látják, s bár az engedetlenség bizonyos halál, vonakodnak teljesíteni a rendeletet. Így árulták el addig titokban tartott keresztyén voltukat, s lettek martyrokká,¹⁾ — Több pannoniai püspökről tesznek említést, bár igen szórványosan, az egyház krónikái. Így a 325-ben a Nagy-Constantinus alatt tartott hires nicaeai végzéseket aláírta a sirmiumi püspök Domnius is. A szintén nevezetes 344-diki sardikai (ma sophiai) conciliumban Eutherius *pannoniai* és Marcus sisciai püspökök vesznek részt. De legnevezetesebb, s a katolikus világban közbotrányul szolgáló püspökök voltak Valens mursai (eszéki), és Ursacius singidunumi (belgrádi) püspökök, kik az arianismushoz pártvezérül szegődtek.²⁾

Végre meg kell említenem, hogy a IV. század keresztyén egyházának két kitűnő oszlopa pannoniai születésű volt. Az irodalmilag is halhatatlan Szent-Hieronymus Pannoniában Stridonban (állítólag a mai Muraközben), — s a tettekben buzgalmas Szent-Márton Sabariában (Szombat-

¹⁾ Lásd: „Untersuchungen der römischen Kaisergeschichte III. k. 324. I. kiadja Wattenbach. „Passio sanctorum quatuor coronatorum“ cím alatt ismeres ez az eset.

²⁾ Josephus Dankó, de D. Hieronymo. 1874. Moguntiae. 45. I. Terjedelmesen szól ezen tárgyról Muchar. „Das römische Noricum“ II. dik k.

helyen) született. Igaz, egyik sem saját hazájában próféta-
táskodik. Hieronymus élete nagy részét Rómában és a
szent földön tölti, Sz.-Márton pedig a mai Francziaország-
ban irtja tüzzel-vassal a római pogányság maradványait,
alapít szerzetes-zárdákat, s leszen 374-ben, a Loire mellé-
kén *toursi* püspökké. De vajjon az egyház két bajnokán,
a különböző fegyvernemek daczára, feltűnő rokon lelkü-
let, a nézetek alkudozást nem ismerő határozottsága, eme
szellemi vitézkedés — nem a közös származásból magya-
rázandó jellemvonás-e?

Hogy Aquincum püspöke a IV. század közepén az
arián felekezethez tartozott, az igen valószínű; mert ezen
időkből írják, hogy Felső- és Alsó-Pannonia püspökei majd-
nem kivétel nélkül Arius követői voltak, kik közt megne-
vezik a főszóvivőket. Ezek Ursacius a singidunumi és Va-
lens a mursiai püspök.¹⁾

Szóval Pannonia keresztyén voltáról elég irodalmi
bizonyíték maradt ránk, sőt az itteni Duna mellékéről jó-
val több, mint a mennyit a Rajna melléke bir fölmutatni
ugyanazon korból.²⁾

Azonban valamint másutt, úgy Pannoniában sem le-
het ebből a római pogányság teljes kipusztulását követ-
keztetnünk. Egyes, nevezetes egyének még mindig pogá-
nyok, mint, hogy többet ne említsek, Ammianius Marcel-
linus, ki katonai tisztséget viselt, s becses emlékiratot ha-
gyott ránk. Ezenkívül számos pogány szokás volt még

¹⁾ Nam omnes fere duarum Pannoniarum episcopi . . . in
perfidia eorum conjuraverant. Sed principes mali istius (aria-
nismi) habebantur a Singiduno Ursacius, Valens a Mursia.
Sulpicius Severus Sacra Hist. Lib. II. Cap. 54. Mint tudjuk,
Valens püspöknek tulajdonítja, hogy Constantius császár
arianus lett, különösen a mursai nagy ütközetnél a püspök
által véghez vitt csel után.

²⁾ Rettberg Kirchengeschichte Deutschlands. I. k. 221.
és k. 1.

meg mind a politikai, mind a társadalmi életben, s többek közt a circus és amphitheatrum épen nem keresztyéni időtöltése. Még a század végén, a nagyon keresztyén Theodosius császár fogadtatásáról egy felső pannoniai keresztyén városban, érdekes leírást birunk. A barbarok és egy vetélytárs fölött győzedelmeskedő császárnak az egész Aemona város (ma Laybach) elébe sietett, oly örömmel, mint valamely ostrom alól fölszabadúlt vár népe. „A lelkesedést sokallni lehetne, ha nem valódi. Egész sereg ünnepi tánczos nyitotta meg a menetet, hangzott a város az énektől és a csattogótól.¹⁾ Egyik kar a diadaléneket hangoztatta, másik a vert ellenség gyászdalát; ez a legyőzöttek örökös vesztét, amaz a győzelmeseknek mentül gyakoribb megérkezését énekelte. Mindenütt sűrű tömegek üdvözlik a császárt, a szünni nem tudó öröm kellemes alkalmatlankodásával. Itt teljes számban a szabad nemeség, elől a hófehér palástu szenatorok, ott a municipális biborba öltözött flamenek, s a süvegeikkel feltűnő papok (sacerdotes). Viruló zöld füzérekkel diszitve a város kapui, s a nap fényét számos fáklya teszi ragyogóbbá. Minden ház az utczára ontja lakosait, kor és nembeli különbség nélkül. Az öregek szerencsét kívánnak a császár évei számához, a gyermekek hosszú életet“ stb.²⁾

Eme rajz ráillett minden ama korbeli hasonló alkalomra. Bizonyosnak vehetjük, hogy az ily ünnepély Aquincumban hasonlított ahhoz, melynek Aemona volt tanúja.

Keresztyén volt a város, de számos reminiscenciával a fényes pogány multra.

Bár Aquincum és környéke földe még nem tárt föl

¹⁾ Crotalum valami olyas csörgő, mint a spanyol tánczosok castagnette-je. A Cybele ünnepe alkalmával is használtak ilyeneket a régi Rómában.

²⁾ Latinus Pacatus Drepanius, Panegy. Vet. T.H. p. 378.

keresztyén sirkövet, vagy monogrammokat és jelvényeket, bár nem említi nevét a martyrologia, sem pedig püspökei földi halhatatlanságát nem biztosította akár eretnokség, akár valamelyik concilium névlajstroma: nem maradhatt az pogány sziget a rómaiság keresztyén tengerében. Különben a pogány feliratok sorozata nem szakadna meg környékén a 310-dik évvel. — Vértanúi is lehettek s amphitheatrumában nem egy keresztyént dobhattak a vérengző vadak elé, de itt is, mint másutt sok ezer, névtelen hősnek maradt. — A mi a püspököt illeti, mihelyt azt tesszük fel, hogy Aquincum keresztyén, akkor mulhatatlanul püspököt is kell neki adnunk. Minden nevezetesebb városnak volt püspöke, annyival inkább, mert egy ilyen városhoz mindig jó nagy megye tartozott a római világban. Mursa és Siscia bizonyára nem voltak nevezetesebbek, nagyobbak Aquincumnál. A birodalom városainak legnagyobb része nem mutathatja fel akkori püspökeit, bár kétségkívül voltak.

Hasonlóképp abból, hogy magán Aquincum földén nem találtak nevezetes keresztyén fölírásokat, nem következtethetni, hogy az ne lett volna egészen, vagy igen túlnyomóan keresztyén. Különben lehet reményünk ilyenek iránt is, ha csak most az 1880-ban megkezdett tüzetes ásásokat folytatják buzgalmas buváraink.

Addig is foglalkoznunk kell még egy-két későkori, a IV. század második feléből fenmaradt fölirattal, mely sem pogány sem keresztyén, hanem egyszerűen katonai tárgyú.

Egyiket magában Esztergomban találták.

A követ 365—367-ben, Valentinianus és Valens császár idejében annak emlékére írják, hogy az ottani castrumot annak bástyaival együtt alapján kezdve építették, midőn Equitius, a lovasság és gyalogság magistere, Augustianus pedig Valeria határszéleinek duxa volt.

A két „egyetértő“ császár gondoskodása a határok megerősítéséről kétségkívül kiterjedt Aquincumra is, mely Valeriához tartozott s annak főhelye volt. Egészen mása ennek egy mind időre, mind helyre nézve közel álló felirát. Itt már a két „egyetértő“ császári testvér, Valentinianus és Valens mellett harmadikul Gratianus is említve van, s ugyanaz az Equitius a lovasság és gyalogság „Comese“, a ki előbb. Kelt ez négy-öt évvel később az előbbinél, t. i. 371-ben. Lelték pedig az Esztergommal átellenes mezőkön, mint Mátyás király idejéből Bonfinius tudósít. Tehát a barbárok területén. Egy „burgum“ vagy is magánálló bástya építéséről van szó, melyet a *Martiorum Legio Prima* 48 nap alatt temető talpából teljesen befejezett, s így elég sietve dolgozott.¹⁾

¹⁾ Érdekesnek tartom a két rokon tárgy s közel egyidejű feliratos idézni:

Bonfin-féle:

„Judicio principali domino-
rum nostrorum, Valentiniani,
Valentis et Gratiani, princi-
pum maximorum dispositione,
etiam illustris viri, utriusque
militiae magistri Equitis (Equi-
tii) comitis, Foscanus praepo-
situs legionis primae Marti-
orum, una cum militibus sibi
credit hunc Burgum, cui no-
men commercium qua causa
et factus est a fundamentis, et
construxit et ad summam ma-
num operis, in diebus XLVIII
consulatus divi nostri Gratiani
Augusti bis et Probi, viri cla-
rissimi, fecit pervenire.“

(Bonfinius. Dec. I. Lib. I.
Lásd saját munkámat. „Buda-
pest az ókorban“ 279. l.)

Esztergomi:

Imperatores Caesares domi-
ni nostri Valentinianus et Va-
lens, fratres concordissimi, vic-
tores maximi ac triumphato-
res semperque augusti, muros
cum turribus horum castrorum
a rudimentis fundamentorum
consurgere imperarunt, dispo-
nente Equitio viro clarissimo
comite, magistro equitum pe-
ditumque, curante Augusti-
ano, duce Valeriae li-
mitis, Numini clementiaeque
eorum dicatissimis, (A pon-
tok egy igen hiányos fél sort
jelölnek, melyet kihagytam.
Mommsen szerint abban benn
kellett foglalva lennie a „per-
fectissimus“ czimnek, mely a
duxokat illette meg.)

Végre tudtommal legkésőbbi datált római föliirat egy téglabélyeg K. u. 377-ből, tehát Gratianus és Valentinianus korából. Ennyit tartalmaz: „*Frigeridus vir perfectissimus dux.*“ ¹⁾ A perfectissimus czim a tartományi kormányzókat illette meg. Ez is mond csaknem annyit, mint a fentebbiek, hogy Pannonia határszélein a kormányzók a határszél erősítésével voltak elfoglalva, még 377-ben is. A pesti oldalon kiásott kis vár romjaiban találták a téglát.

Ezek mindenesetre érdekes feliratok, melyek alkalmasak világot deríteni a kort elfoglaló teendőkre. Feltűnő, hogy mindezekben kevesebb a szavak és betűk összevonása, olvashatóbbak és érthetőbbek, mint rendesen a római epigrammák, hogy annál világosabbak legyenek. De egyszersmind ezek az utolsó fellobbanásai ama megbecsülhetetlen világító toronynak, melyet a római feliratok szolgáltatnak a római élet s történelmi viszonyok megértésében. Búcsut kell vennünk tőlük; a népvándorlás és első középkor századainak setétségében ilynemű vezéreket találni nem fogunk.²⁾

Ugy látszik, hogy az, a miről ezen utolsó feliratok beszélnek, egyszersmind utolsó fellobbanása a római hatalomnak, s alkotó erélyének a mi vidékünkön.

Ugyanazon évekről, melyekből utolsó kőfelirataink vannak, elég részletes, de elég szomorú rajzot hagyott fenn a tulajdonképi irodalom, mely beválik az enyészet bevezetéseül.

Krisztus után 364-ben két császára van a római bi-

¹⁾ Mommsen, Corp. I. L. 3761. szám.

²⁾ Ezen búcsu alkalmával helyén van köszönetet mondanom hazai régiségbuvárainknak, kik munkámban támogattak, s nevezetesen Torma Károly kitűnő szaktudósunknak, ki szíves készséggel állítja össze számomra környékünk datált feliratait is elejétől végig.

rodalomnak. I. Valentinianus a nyugati birodalom ura, melyhez tartoztak az első és második, vagy Alsó-Pannónia és Valeria is, melynek főhelye Aquincum. Öcscse Valens a keleti császár, a már akkor virágzott Konstantinápoly fővárosban.

Belgrád lévén a Kelet és Nyugat közt a határvár, a pannoniai határvonal mai hazánk déli vidékein megszakadt, s így ott könnyebben megtámadható lett, ha a keleti birodalom védő ereje nem oltalmazza meg; viszont a keleti birodalom limease is gyengébbé vált, ha Belgrádtól keletre támadja meg az ellenség, s a nyugati császár hadi ereje nem működik közre. Sőt maga az összes Pannónia is sokat veszített jelentőségéből. Addig kiegészítő láncszem Kelet és Nyugat közt. Ezért kellett egykor Augustus császárnak okvetlenül meghódítania. Most a IV. század óta nem összekötő, hanem szabadon álló végső láncszem.

Azonban I. Valentinianus idejében a birodalom kétfelé osztásának eme veszélye még nem tűnik fel. A két császár testvériesen támogatta egymást, illetőleg Valens alárendelte magát bátyja nézeteinek és akaratjának. Ez szokott a legmegbízhatóbb egyetértés lenni. A fentidézett felirat sok jelentőséggel nevezi őket így: *fratres concordissimi*; valamint az egykoru Ammianusnál is: *principes concordissimi* a címök.¹⁾

Midőn a két testvér 364-ben a sirmiumi császári lakban elbucsuzik egymástól, különösen Pannónia lehetett nagy várakozással az új fejedelem jótéteményeire. Mert I. Valentinianus Pannoniából Cibalae városból származott.²⁾ Nemcsak hogy idevaló eredetű, hanem mindjárt uralkodása kezdetén különös kedvezésben részesítette a pan-

¹⁾ Amm. Marcellinus Lib. XXIV. Cap. 5.

²⁾ A mai Vinkovce a Szerémségben. Az „Itinerarium“ szerint pontosan talál a méret.

niai származásuakat, azokat még érdemtelenül is magas polczokra emelvén.

Azonban mindkét császár csak gyűlöltebbé tette mások előtt a tartomány nevét.

És senki sem siratta meg annyira a nyugati császár uralkodását, mint maga Pannonia. Mert I. Valentinianusnak mind justiciája, mind financialis kormányzata a fosztogatás korlátlan gyakorlása. A mi autonomiája volt a városoknak, megszüntette. A választott polgármesterek helyett központi hivatalnokokat rendelt minden helyhatósághoz, defensoroknak nevezvén őket, mintha föladatuk lett volna a szegény osztályt az aristocratia nyomása ellen védeni.¹⁾ De ha csakugyan sikerült neki a nagy földbirtokosokat legyilkoltatni, kibujdosásra kényszeríteni, vagy koldusbotra juttatni az ő tisztviselői által, a szegények szintűgy sanyargatva voltak a megbírháthatlan adók által. Alatta a bírák közt az volt legkedvesebb, ki legtöbb halálos ítéletet mondott ki s az a legjobb kormányzó, ki börtönnel, kinpaddal sőt kivégzés által is mentül több adót hajt be. Nem volt rá példa, hogy a császár valakinek megkegyelmezett volna. — Ha valakiről jelentették: nem fizethet, nincs semmije; a válasz az volt: *van feje!*

Minden arra mutat, hogy a népnek rendkívüli adókkal való terheltetését nem igazolta az elkerülhetetlen szükség sem. I. Valentinianus várépítési mániában szenvedett. Mintha holt falak elegendők volnának egy birodalom védelmére! Be sem érte a kipróbált czélszerűségű vonalakkal a Rajna és Duna mentén, hanem érthetetlen számításal és még érthetlenebb sietséggel mind a Rajnán, mind a Dunán túl, a szövetséges barbárok földén oly erődöket akart emelni, melyek a vonalon kívül esvén, hadi célra

¹⁾ Cod. Theodos. L. I. Tit. 29.

alig lehettek alkalmasok. Ellenben alkalmasok voltak arra, hogy mind a Rajna mind a Duna mellékén a szomszéd barbár népeket csalhatatlanúl fegyverre szólítsák Róma ellen. Oly rossz kormányzó, minő I. Valentinianus volt, mikép lehetne jó diplomata? I. Valentinianus, a céltalan várépítés s a római parancsnokok perfid eljárása által lázadásra kényszeríté a quadokat és szövetségeseiket a szármátokat. Nem alaptalanúl sejtették, hogy ez újabb kötekedés egy ellenök intézendő irtó háborúra, melyet hasonló eszközökkel a császár megkezdett volt a Rajnánál.

A szövetséges barbárok szokott egyetértéssel és váratlansággal rontottak be a készületlen római területre. Nem Aquincum táján kelnek át a Dunán, hanem valahol Vukovár és Ujvidék közt, s egyenesen az ottani főhely: Sirmium ellen törnek. Mert a mai Vinkovcze és Mitrovicz közt fekvő Sid helységnél, melyet a római korban villa Pistrensisnek nevez Ammianus, majdnem elfogják a barbárok a császár fiának Gratianusnak jegyesét, ki ott katonai fedezet nélkül utazván, ebédelt.¹⁾

Ha a barbárok a Duna éjszakibb vidékein törnek vala be, a rendkívül gyors akkori posta idején meghozta volna a hírt Sirmiumba, Probus kormányzó székvárosába, és ez sem azt nem engedi, hogy egy császári jegyes ily elővigyázat nélkül utazgassék, sem azt, hogy Sirmiumot a barbárok majdnem elfoglalják a készületlenség miatt. A betörés hírére Equitius a katonai kormányzó éjszakon, tán Aquincum táján vonja meg magát, miután a barbárok két legiót külön-külön gyors támadás által szélylyel

¹⁾ Amm. Marcellinus szerint (L. XXIX. C. 6.) Sirmiumtól 26 római mértföldre történt ez. A helyet ő „publica villá“-nak írja „quem appellant Pistrensem“ (malom- vagy sütőhelyről.) Az Itinerariumban 26 mfdre Sirmiumtól Ulmus nevű állomás feküdt. A két hely közel szomszédos. 26 római mf. mintegy 5 német mf.

verték. Az ifjú Theodosius, most Moesia (mai Szerbország) parancsnoka, s későbbi császár diadalmaskodik a quado-
kon és szármátokon, s a béke 371-ben helyreállt, miután,
úgy látszik, Aquincumot és környékét ezen barbár pusztítás nem érintette.

Évek multak, s kezdett már mindkét fél fátyolt vetni a történetekre, midőn I. Valentinianus a kibékitett barbárok ellen, minden új kihívás nélkül megkezdte az irtó háborút. Sereggel érkezik Galliából Carnuntumhoz, hol három nyári hónapot tölt hadi készülétekkel. Hiában kérélik a barbárok. 375-ben ősszel kedvencz vezérét, Merobaudest átküldi a Duna felsőbb részén a quad földre, maga pedig Aquincumhoz jön alá,

Gyorsan hajóhidat köttet a Dunán, mi bizonyítja egy másutt indokolt állításomat, hogy a hajóhad egyik nevezetes főállomása ezen a tájon volt, nem pedig észellenesen valahol Mohácsnál.

A császár és vezére a quád földön oly győzelmet vivtak, melyben sem dicsőség, sem számítás nem volt: a védtelen lakosokat mészárolták, lakaikat felégették, ingóságait elrabolták. Még dicsekedett a császár, hogy a rómaiak részéről egy katona sem esett el!

Ezen hősie expeditióból a császár Aquincumba tért vissza. Kétségkívül fényes diadalmenetet tartott. A köz-
öröm aligha volt akár nagyságra, akár a nyilatkozás minőségére nézve más, mint a mit fentebb Aemonában látunk. Nem Valentinian népszerűsége, hanem a császári név varázsa, mi egy volt a birodalom egységével, okozta ezt; de leginkább emelte, hogy kétségkívül Aquincum fegyveres népe részt vett az expeditióban, s testvérek, barátok voltak a bevonulók és az ünnepély rendezői. A császár Aquincumban piheni ki magát. De közelgett a tél, midőn a Duna jege beállhat. Annál fogva ezen kitett hely nem volt al-

kalmas főhadiszállás egy császár számára. Sabariába tette át, habár ez erődnek gyenge, s városnak a többrendbeli kárvallások által szegény. A császárnak ott sincs nyugta. Szemle alá veszi a dunai erődöket s november közepén tul Bregetiumban találjuk. Itt történik, hogy a mértéktelen indulatosságu zsarnokot, a quád követekre fölháborodván, szélhűdés éri, és hirtelen halállal mulik ki.

Halála nem hagyott trónüresedést. Keleten öcsce Valens uralkodik. Nyugaton fia Gratianus már ki volt kiáltva atyja életében uralkodó-társul. De mindkét császár távol volt Pannoniától; a fiatal Gratianus Galliában levén elfoglalva. A Pannoniában jelen volt vezérférfiak méltán tarthattak attól, hogy a quádok és szármátok megtudván a császár halálát, vérszemre kapnak s még a télen fognak támadólag lépni fel. Oly bánás után, minőben Valentinianus részesítette őket, bizonyos volt, hogy fel fognak használni minden alkalmat a bosszuállásra. Azért, nehogy a barbárok üresnek véljék a császári trónt, a meghalt császárnak hasonló nevű kis gyermek-fiát ünnepélyesen trónra emelik II. Valentinianus név alatt társceszárrúl bátyja mellé. A négy éves fiu anyjával együtt közel tartózkodott.

Ünnepélyes kikiáltása és fölavatása városunkban, Aquincumban ment véghez 375-ben, novembernek vagy 23-dik vagy 29-dik napján, hat napra azután, hogy I. Valentinianus kimult. Ez az első koronázás, mely Budán történt.

Kérdés tárgya, volt-e Aquincumban császári palota, mint Sirmiumban, hol ilyen ünnepélyesség méltóan volt rendezhető. Ugy látszik volt. Legalább egyik kutató, mely a nevezett trónralépésről beszél, épen királyi palotát ért, midőn II. Valentinianust a *basileiában* (latinul *in regiam*)

mondja trónra emeltnek. (Ammianus szerint „more solenni“ történt a felavatás.¹⁾

Ezen érdekes adat 375-ből szól és városunkról az utolsó is a római korszakban. Mert mint tudva van, 376-tól kell számítani egy új korszakot, a nagy népvándorlásét. A római város lemenő napjának utolsó felragyogása volt a császári bevonulás s rá egy koronázási ünnepély. A nép vigalma közt azonban a messzebb látókra nézve rosz sejtelmek teheték szomorúvá ama napokat.

¹⁾ A kútfők egy része nem nevezi meg, de más része megnevezi Aquincumot, mint az ünnepély helyét: Sexto die post parentis obitum Imperator legitime declaratus Augustus nuncupatur (Valentinianus II.) more solenni. Ammianus Marc. XXX. 10. Valentinianus adhuc quadriennis auctore Equitio et Merobaude creatus est imperator. (Aur. Vict. Epit. 45.) Zosimus Lib. IV. Cap. 19. szintén nem nevezi meg a várost; de indokát adja annak, hogy Merobaude és Equitius a társ-császárok híre nélkül sietnek a kikiáltással. Szintén Zosimus az ünnepély helyére nézve királyi palotát sejtet *τὴν βασιλείαν*, s ő említi, hogy a gyermek-császár anyjával Justinával együtt I. Val. halála helyétől nem messze élt (Sabariában vagy Aquincumban?). A következő kútfők a várost megnevezik: Levatus est Valentinianus junior A. filius A. Valentiniani, ab exercitu in tribunali die X. kal. decembris in *civitate Acinco*. (Idatius, p. 93.) Iisdem consulibus (375. év) levatus est Valentinianus Augustus mense Dio ex a. d. V. kal. decembris in *urbe Acynco*. (Chron. Pasch. ed. Bonn. p. 560.) Socrates Hist. Eccles. Lib. IV. Cap. 31. elmondván, hogy I. Valent. november 17. halt meg, így folytatja: . . . milites sexto post obitum ejus die filium ejus imperatorem in *Acinco civitate Italiae* (sic) pronunciant.“ Sozomenes (VI. 36.) Valentinianus halálát teljesen biztos historiai tudat ellenére Galliába teszi tévedésből. — Rufinus (Lib. II. Cap. 12.) Probest, Illyria polgári főkormányzóját mondja a gyermek császár trónrajuttatása szerzőjének.

II. FEJEZET.

A NÉPVÁNDORLÁS ELSŐ KORSZAKA.

Már 378-ban a húnokkal vegyes vizigóthok nemcsak az Al-Dunán keltek át, s haladták meg a Balkán vonalát, hanem, úgy látszik Pannoniában is dúltak némely barbár népek. Föl sem tehető, hogy a szármát és quad oly bánás után, melyben I. Valentinianus részesítette, az első kedvező alkalmat föl ne használja. Bekövetkezhetett ez már 377-ben, midőn Pannonia kormányzója, az idézett fölirat Frigeridusa hadait Thráciába vezérli a góthok ellen, s a mi környékünkől kétségkívül elvonta a védelmi erő egy tetemes részét. Ugyanazon évben tör ki egy nagy éhínség, pestis, marhavész, mely épen Pannonia felől terjedt ki a birodalom többi részeire. Úgy látszik ezen időtájban történt Poetovio pusztulása (a mai Pettau a magyar-stájer határon). Azt írják: az ottani arianus püspök játszta a várost a barbárok kezére. Nem különben ekkor pusztul el Mursa is. Egyes egyházi írók isten büntető kezét látták benne, mivelhogy a város az arianismus bástyájának volt tekinthető.¹⁾

Theodosius a keleti és Gratianus a nyugati császár lecsendesítik részenként és ideiglen a megindult nagy barbár mozgalmat. De a népvándorlás amaz első hullámcsapása, mely 376-ban kezdődött, megtette volt romboló hatását.

¹⁾ Tillemont V. 153, — a 378-dik évhez.

Már 391-ben egy kitűnő szónok, Latinus Pacatus, midőn Nagy-Theodosius diadalmenetét tartja Rómában, a magasztaló ünnepi beszédben célzást tesz a barbárok-nak vidékünkön való dulására. A szónok Rómát beszél-tetve, mondja:

„Elvesztettem, oh én szerencsétlen, a Pannoniákat, gyászolom Illyria gyászát s csak nézmem lehet Gallia veszedelmét. Beszéljek-e polgáraitól megfosztott városokról, menekült nemesek által népesített pusztákról, magas tiszt-ségeket viseltek koldusbotjáról, vesztéről, rablánczairól?”

De a szónoklat eme része Theodosius uralkodása kezdetére, a 379—382-dik évre vonatkozhatik, s azért oly setét, hogy a béke-szerző császár érdeme annál fényesebb-nek tűnjék fel.

Mert Pacatus így szól tovább:

„... valamennyi scytha nemzetség, (hún, góth, alán) édesgető jóságodra seregesen tódult lobogód alá. . . . Soha sem látott tünemény! Róma vezérei alatt szolgál Rómának iménti ellensége, s követi a zászlót, melylyel szemben állott. Pannonia városait, melyeket ellenségesen néptelenített volt el, most katonaképen népesítette. Parancs-szóra mozdult, őrt állott góth, hún és alán, s igen ritkán tette ki magát a megrovásnak. Nem volt ott zaj, rendetlenség, rablás, mint a barbároknál, sőt mikor szűk volt az élelem, békén türték a nélkülözést. A szám okozta szükségét mértékletességgel bőséggé igyekeztek tenni, nem kívánva egyéb jutalmat, csakhogy katonáidnak nevezzed őket.“ ¹⁾

A fentebbiekből látjuk, hogy egy időben Pannonia és Illyricum elveszettnek volt tekinthető Rómára nézve, s nem egy városát kirabolták és elnéptelenítették. A lakosok egyrésze elveszett, más rabságra jutott, más vado-

¹⁾ Latinus Pacatus Drepanius, Panegyricus. Beatus Rhenanus kiadása. 138. l.

nokba menekült. De Theodosius nemcsak békét szerzett, hanem a dúlók engedelmes katonáivá lettek, — ámbár nem valószínű, hogy a hún, góth és alán rendes helyőrségül használtatott volna. Ezeket a császárok mezei hadakul alkalmazták. Csak ideiglenes lehetett a városokban való megszállásuk. Maga a szónok már 391-ben mint elmúlt időről beszél a barbárok ezen őrségi szolgálatáról.

A béke a barbárok és rómaiak közt 395 elejéig tart, míg Theodosius él. Ekkor két gyermek fia, Arcadius Keleten, Honorius Nyugaton következőn helyébe, a góthok megkezdik híres Alarik vezérek alatt a keleti birodalom dúlását újból is, s csak a nyugati vezér Stilicho csendesíti le ideiglen, 397-ben. Ugy látszik, ekkor vidékünk sem maradt békén. Az egykoru és pannoniai születésű Szt.-Hieronymus nem kiméli a festéket a setét képhez, mely szülőföldjéről szól 396-ból. De megjegyzendő, hogy összefoglalja az ekkori szerencsétlenségeket a 382-ig történetekkel, sőt tán visszamegy a 371-iki szármát-quád dúlásokra is.

A nevezetes egyházi atya ezt írja többek közt:

„Husz vagy több éve már, hogy Konstantinápoly és a Juliusi Alpok között mindennap ömlik a római vér. Thráciát, Macedoniát, Dardaniát, Dáciát (mai Bulgaria), Thessaliát, Achaját (mai Görögország), Epirust, Dalmátiát s mindenik Pannoniát hosszában és széltében zsarolja, rabolja és pusztítja a góth, szármáta, quád, alán, hún, vandal és markomán.“ Nem kegyelmez az egyház szolgáinak és női zárdáinak. Lerombolja a templomokat, kidobálja a martýrok tetemeit s az oltárhoz köti be lovait. Dűledezik az egész római világ! — Ezen inkább elegia, mint rajz egy classicai reminiscenciával végződik: „ubique luctus, ubique gemitus

„et plurima mortis imago!“

Ugyanazon patheticus író még rettenetesebb színben tünteti fel az állapotot egy tiz év múlva 406-ból kelt levelében:

Idézhén a prophéta fenyegetését, mely szerint az eláradt bűnök miatt az *Ur* nem fog kegyelmet adni nem-hogy az embernek, hanem még az állatoknak sem, felhozza Thracia, Illyria és Pannonia példáját, hol ez a fenyegetés csakugyan betelt. Elpusztultak ott a városok, ki van öldösve a lakosság, sőt még a vadak, madarak és halak is kipusztultak! Semmit sem látni ott az égen, földön, tuskéken és rengeteg vad erdőkön kívül. ¹⁾

A rajz hűségét gyanussá teszi az a túlzás, mintha a halak és madarak is kipusztultak volna az emberekkel együtt; mert mentül kevesebb ember lakik egy tájon, ha csak nem jégmező, vagy kopár szikla vagy homoksivatag, annál nagyobb bőségben tenyészik ott a vad, a madár és a vízben a hal. Hanem van a rajznak történelmi alapja; mert 377 táján oly pestis uralkodott, mely a házi állatokat is pusztította.

Hogy azonban a pusztulás nem volt oly gyökeres a szentnek tulajdon hazájában sem, mint a minőnek hozzá a hír vitte meg Palaestinába, bizonyítja maga is egy más levelében. Mert Bethlehembben a kolostor építésére saját atyai örökségét is rá akarván fordítani, megbízást ad annak eladására, mely nem egy, hanem több gazdasági tanyát foglalt magában a száva-melléki Pannonia területén. Bár ezen tanyákon is dúlt és rabolt az ellenség; de volt értékök, és volt a ki megvegye. ²⁾

¹⁾ Sz. Hier. munkái (Vallarsius kiadása). VI. 676. 1. Commentarius ad Sophoniam.

²⁾ Compulsi sumus fratrem Paulinianum ad patriam mittere ut semirutas villulas, quae barbarorum effugerant manus et parentum communium census venderet. U. a. I. k. 401. lap.

Azonban 378-tól 458-ig semmi közvetlenebb történelmi adat nem maradt fen vidékünkéről. Ezen nyolczvan év folytában a hunok többnyire szövetségben a nyugati császárokkal, a szomszéd alföldön tanyáztak. Attila volt az, ki a 433-dik éven kezdve, egy világtörténelmi fontoságu tervhez, a római határszél megsemmisítéséhez látott s azt keresztül is vitte.

Az ő korában már nem kellett a húnoknak a Duna azon vonalán foglalni ellenséges állást, melyen Aquincum feküdt. Szegedi és fejtértemplomi hadi szállásaiból, s az összes hiteles adatokból az tűnik ki, hogy ő 448-ig a keleti birodalom ellen fordult homlokkal, s Alföldünk déli részén volt a fő ereje. Pannoniából csak Sirmium várost említik az egykorúak, melyet Attila bevett volt s melyet Alsó-Pannoniával együtt egy békekötésben neki engedett a nyugati császár. Sirmium fontos volt neki, mint bogpontja a Görög- és Olaszország közti közlekedésnek.¹⁾

A hún király életfeladatának tekintette a római határvédelem megsemmisítését. S a Duna és Rajna mellett nevezetes várakat romboltatott le. Azonban valószínű, hogy éppen mivel vidékünk ellenállási képessége már korábban megszűnt, a nagyobb mérvű pusztulást kikerülhetette. S van is nyoma.

Mert ime kevéssel a nagy hún királynak 453-ban történt halála után Aquincum nemcsak áll, hanem ha hitelt adhatunk az egykoru írónak, virágzik is.

A Galliában élt Sidonius Apollinaris szól róla, ki figyelemre méltó tanu. Versei és levelei ha nem bizonyítják is nagy költőnek s a classicusok közt megállható te-

¹⁾ Priscus (Corp. Scr. Byz. I. 146. bonni k. írja: „Hic (Orestes), genere Romanus, Paeoniam (Pannoniam) regionem ad Savum flumen sitam incolebat; quae et foedere inito cum Aetio . . . barbaro (Attilae) parebat.”

remtő erőnek; de kora számos krónikásánál különb író. Ő világhi, püspök léteire is. Műveltségénél fogva nem érti oly könnyen félre a távoli viszonyokat és eseményeket is, mint a klastrom némely későbbi lakója. Az egyházi irodalmon kívül a classicainak is részletes és alapos ismerője. Bizonyára annak geographiai és történelmi részében is jártas.

Sidonius ismerte a maga mozgalmas korának viszonyait, népeit, embereit és eseményeit. Személyesen ismerős volt Aetiussal, tudta az ő és a húnok viselt dolgait. A távolibb események iránti érdeklődése érthető. A népvándorlás daczára is általán véve a birodalom külön részén inkább egynek érezték még magukat, mint ma ugyanazon területek különböző nemzetiségű lakosai. Ha egy Sidonius Pannoniáról beszél, nem úgy teszi, mint némely mai francia író, ha Magyarországról szól. Az V. század derekán még déli Franciaország lakosa hazájának tekintette Pannoniát is, mint a mely ugyanazon birodalomhoz, egyházhoz és nemzetiséghez tartozott.

Sidonius Apollinaris a hún király halála után öt évvel, 458-ban, sőt már a hún birodalom szétbomlása után említi „*Pannoniát, melyben ama hősie Acincum virágnak.*“ ¹⁾

Ha hitelt nem adunk is a költőnek, ha föltesszük is,

¹⁾ Bibliotheca veterum Patrum. T. X. p. 569. (Carmen V.) Majorianus akkori császárhoz van intézve a vers, kinek nagyatyja, ugyancsak Majorianus, I. Theodosius trónra léptekor (379.) Illyricumban a gyalogság és lovasság parancsnoka lett volna. A vers illető helye:

„Fertur Pannoniae, qua *Martia* pollet *Acincus*
Illyricum rexisse solum, cum tractibus Istri,
Hujus avus. Nam Theodosius quo tempore Sirmi
Augustum sumsit nomen, per utramque Magistrum
Militiam, ad partes regni venturus Eoas
Majorianum habuit. etc.“

Az első sorban *Acincum* helyett *Acincus*. A várost hivatalosan *Aquincum*nak írták ugyan; de az írók *Acincum*ot írván, a közéletbeli írás- és kiejtés mód az utóbbi lehetett. A „*Martia*“ = hősie, harczias, coloniára vagy civitasra értendő.

a mi az ő tanúsága nélkül a legnagyobb valószínűség lenne, hogy Acincumot is — Attila idejében — a többi római határvár sorsa érte, azaz, a krónikák nyelvén szólva, elpusztult volna, még akkor is hihető, hogy újra helyreállott, mint helyreállott az Attila idejében lerombolt Aquiléja és maga a pannoniai Sirmium, s azonkívül sok más római város. A városokat a legkegyetlenebb égetés, rombolás, öldöklés sem igen szokta egy csapással megsemmisíteni. A lakosok közül csodálatosan sok menekül meg, mikor azt hinnők, hogy mind ott veszteg házuk romjai közt. Ezek mihelyt a békének csak látszatja mutatkozik, visszatérnek s a még álló falrészekből s alig meghülepedett üszkökből rögtönöznek kunyhót az egykori tűzhely fölött. De, mint fentebb megjegyeztem, föltehető, hogy meg is hagyta azokat, melyek ellen nem állottak. Bizonyság erre többek közt Sabaria, a mai Szombathely, mely inkább nyílt város, mint vár lehetett. Attilának ellenséges nyugoti hadjáratában jövet-menet útjába esett. S mégis bizonyos az, hogy Sabaria talán megfogyva, de meg nem törve állott még Attila halála után két évvel. — Mert a birodalmi központ-krónikában olvassuk:

„455-ben september 7-én, péntek napon, Savariát egy földrengés összerombolta.“ ¹⁾

Ha Attila halálával, 453-ban, elpusztult város lesz vala az, egy földrengés nem volt miben kárt tegyen. De nemcsak hogy el nem pusztult, hanem még mindig nevezetes hely volt; mert különben a birodalmi főváros krónikásai, kik a tartományok állapotját, viszontagságait igen ritkán méltatták figyelemre, nem emelték volna ki, mint eseményt, a földrengést.

¹⁾ „Valentiniano VIII. et Autemio consulibus, — eversa est Savaria a terrae motu VII. id. Septembris, die veneris.“ Anonym. Cuspin. ed. Mommsen 666. lap.

Ezekből kitűnik, hogy a húnok Pannoniára nézve sem képezik a római világ végkép legördülő függönyét, bár a nyugati birodalmat Attila működése tette minden további ellenállásra képtelenné, megsemmisítvén az addig egyedüli védelmet: a limeseket.

Későbbi századok mondái Attilát túlságos szelid embernek tüntetik fel. Így valamennyi germán nép dalai, melyekből későbbi századokban a „Nibelung“ keletkezett, nemcsak nagylelkű királynak, hanem néha a gyámoltalanságig jámbor férfiúnak mutatják. Elég különben csak az is, hogy a germán hősi monda polgári jogot ad a hún nagy embernek, annak bizonyosságául, hogy az egykorúakra nem azt a benyomást tette, a mit Dzsingisz és Batu khán a XIII. század idegeneire. Ezeket például a magyar monda ha eszményíteni akarja, kutya-fejű szörnyeket alakít belőlök.

Bármint legyen ez, világos, hogy 458-ban még Acincum volt a város neve. És így még Attila halála után sem kapott más nevet. Bizonyosság rá Sidonius Apollináris, kinek ha a város virágzására nézve közölt szavában kétkedik is valaki, de az kétségtelen, hogy az Acincum név ismeretes volt még a mai déli Franciaországban is, tehát világszerte.

Sidonius Apollinaris az utolsó író, ki római városunkat emliti. Többé századokig nincs róla szó, sem valódi, sem költött római, sem későbbi középkori nevén, sem akármi más név alatt. ¹⁾

¹⁾ Az ezen fejezetben foglaltak némely részét bővebben fejtegettem a „Századok“ 1881. évfolyama IX. füzetében.

III. FEJEZET.

A NÉPVÁNDORLÁS MÁSODIK
KORSZAKA.

Kevés szó van a Duna folyásának azon egész mellékéről is, melynek Aquincum legnevezetesebb pontja volt, az ötödik század utolsó felének krónikáiban.

De maradtak fen véletlenül följegyzések azon területekről, melyek folyamunk mentén mind feljebb, mind alább szomszédosak vidékünkkel. — Meglehetősen részletes, s egészen hiteles leírását birjuk az ausztriai Duna-mellék állapotának az V. század utolsó feléből. Egyes érdekes adatok maradtak fenn ezenkívül a Dráva és Száva közötti vidékről, különösen Sirmiumról, a VI. században.

Nem levén városunkról és vidékéről egyenes, biztos adataink, az analogiához kell folyamodnunk, mely óvatosan használva némi megbízható következtetésekre vezethet, annyival inkább, mivel a Duna, mint könnyű közlekedési út, az összeköttetést fentarhatta a nevezett vidékekkel.

Az osztrák Duna mellékéről oly rajz maradt fenn az V. századból, a mely ritka élethűségű episodokat tár fel a rómaiság végperceiről. — Tanunk a 460—480-iki évek sűrű homályába éles, s mondhatnám búbájos világot vet

egy életpályának egyszerü, de ihletett, csudákkal teljes, de igazmondó elbeszélésével. ¹⁾

Az ausztriai Duna mellékén is — 470 körül — meglát-
szottak Attila keze nyomai; ²⁾ de egyszersmind a rómaiság
szívós életereje is. Egyes várak oly kevésbé alkothattak
limest, mint egyes helyi garnisonok hadsereget. S mégis
több város falai állanak, megvan lakossága, római őrsége.
Minden központi hatalom segélye megszűnt volt. Olasz-
országból nem jön a rendes zsold s szorultság idején az
élelem és ruházat. A Duna éjszaki partján ólálkodó ellen-
ség nem bir a római városokkal, de földmivelésüket és
közlekedésüket örökösen veszélyezteti. Batavis városnak
(Passau) számosabb római őrsége van. A germán törzsek,
melyek a Dunától éjszakra laktak, harczot folytattak há-
boruizenés nélkül a szomszéd rómaiság ellen. Favianisban
(Alsó-Ausztria, ma Mauer) szintén volt római őrség s még
tribunus is Mamertinus személyében, ki később ezredesből
lett egyenesen püspökké. Egyszer a legszorgosabb munka
idején, mikor a lakosság mind a mezőn volt a Duna tulsó
partjáról átlópóldzó germanok hirtelen meglepik őket, s
barmot, embert zsákmányul hajtanak el ³⁾. De a tribun
hamar összeszedi a maroknyi őrséget, utána ered a rab-
lónak, sokaságuk daczára megrohanja s győzelme oly
teljes, hogy a fegyvert letéteti a megmaradtakkal s kö-
tözve viszi őket a városba.

Egy másik várost éjjeli megrohanással akar felpré-
dálni a barbárok egyik törzse. A résen álló városi őrség

¹⁾ Eugippii Vita Sancti Severini. Legujabb, s úgy vélem
leghibátlanabb kiadása: Berlinben 1877-ben Saupetól jelent
meg: Monumenta Germaniae Historica. Auctorum antiquorum
Tom. I. Pars posterior.

²⁾ Eugippius Attilával kezdi. A jól értesült Procopius
később Attilát mondja a limes megrontójának.

³⁾ Alemannorum copiosissima multitudo feraliter cuncta
vastavit. (Vita S. Sev. 25. fej.)

meghiusította volna a támadást, de arra sem került a dolog. Mert egy kazal a város aljában véletlenül meggyulván, a lesben állók a megtámadtatástól félve, kereket oldottak.

Nyíltan várat megszállani nem mertek. Egyszer az alemán-törzs összeszedvén minden erejét, nagy invasiót tesz a római területre. Hősisége a nyílt, védtelen helyek gyors elpusztításában állott; de csak a legkisebb tornyocskát sem vehette be.

Különösen az emberrablás volt kenyérkeresete a később humanussá vált faj nem egy törzsének, mert minden vásár rabszolgavásár volt egyszersmind, s különösen a keresztyén római fizetett sokat, hogy kiváltsa a rabokat.

Baj volt az, hogy a germán támadók: thüringek, alemánok, rúgok és herúlok nemhogy egy kormány alatt, de szorosb szövetség által sem voltak egyesülve. Nem annyira a germánoknak volt ez baj; mert részletes rablóhadjáratokra nem szükséges a rendes kormány, hanem baj a rómaiakra nézve. Terhes föltételek, rendes adófizetés mellett is előnyösebb lett volna a frigy a rabló hadjáratnál, mely örökös volt a miatt, hogy hiába kötött békét a római a rúgok királyával, ha a thüringi és alemán bandafőnökök bele nem foglaltattak. Mindeniket kielégíteni alkalmasint lehetetlen volt.

A római városok megkísérlették a császárok hagyományos politikáját. Egyik barbárral szövetségre léptek a másik ellen. Így tett Comagenis város (a mai Tulln). Ámbár volt némi római katonasága, egy barbár törzsszel szerződött oly formán, hogy az alkossa az őrseget; de a római katonaságra legyenek bizva a város kapui.

Azonban a barbár törzsek egymásnak is ellenségei lévén, ez teljességgel nem biztosította a támadás ellen. Sőt vitézül sem viselvén magukat, egy-egy nagyobb ellenség ellen sem támaszkodhattak rájuk.

A római, ki a császárok alatt a katonáskodást megvetette, most önvédelmére kénytelen volt fölfegyverkezni.

Mondják, hogy miután a központi hatalom végelgyengülésre jutott az V. század elején, a provinciáknak veszni kellett, mert ott az önsegély, az autonomia ismeretlen volt. Pedig ellenkezőleg a municipium (mint ma nevezzük) megannyi respublika volt. A legiók, cohorsok, álák, éjjel-nappal a határon, s helyhez kötve generációkon keresztül, megszokták helyileg s idő szerint önállóan működni. S volt az önsegély megszokásának egy új támasza is: a keresztyénség. Ennek még tettelegesen és szervezett központja nem volt ugyan; de annál önállóbb tevékenységet fejtett ki, s mindenütt tudott eleveníteni, szervezni, fegyelmet hozni be és közös célra egyesíteni.

Egyik közeli bizonyosság az a határszéli lakosság, melyről itt szó van. Attila korát átélve, azután a központi kormánytól elzárva, folytonos ostromállapotban, képes a limest védelmezni, úgyhogy a barbár még mindig a Duna bal partján tanyázik ugyan, de nem mint büszke ur, hanem mint ólálkodó haramia, kivel nem birván a hatóság; a tanyák lakosa kénytelen néha jó lábon állani vele; de senki sem érzi magát biztosságban, mert ama kétes szomszéd egyedüli életforrása a mások szorgalma gyümölcsének eltulajdonításában áll.

Nem a római önsegélyben volt a fogyatkozás. Régibb belső bajok s Attila támadása okozta a hadsereg felbomlását, mely kevés híján a limesen állott. Szükséges lesz vala a limes és hadsereg felállítása, szükséges az erélyes támadó képesség. Mindezek hiányában a legnagyobb hadvezéri lángész a határszél egy-egy darabján egyebet nem tehetett, mint védelemre kellett szorítkoznia. Egyes fényes győzedelmet arathat; de a vége egy-két generáció alatt visszavonulás Olaszország felé, vagy elszéledés az Alpok hegyein és völgyein.

Mert azt az állapotot, hogy egy ellenség, melynek messze üzésére nincs elég erő, mely nem képes ugyan egy várat is megostromolni, nyílt csatát sem áll meg; de elhajtja a barmokat, felprédálja a nyílt helységeket, elpusztítja a vetéseket, ellopja a védtelenül talált férfit, asszonyt és gyermeket, és nem enged nyugtot sem éjjel, sem nappal, apránként, de folytonosan fogyasztja és szegényíti a népet, — ily szomszédsági viszony kibírható, s kártételei kiépülhetők, ha egy-két évig tart; de évek hosszú során, generációkon keresztül elviselhetetlen. Csuda, hogy a római oly sokáig, Attila életén keresztül, s azután még tovább harmincz évnél kibirta a reménytelen viszonyokat, pedig úgy látszik nemcsak a központi kormány támogatása, hanem sokáig minden valódi vezérférfit nélkül.

Severinus, kit azután a szentek közé soroztak, mindent elkövetett a rómaiság s vele a katholikus keresztyénség védelmére ama városokban. Személyisége példa az önsegegy hatalmára. A hol minden felsőbb megbízás nélkül ily vezérférfit áll elő, s a hol mindenki engedelmeskedik neki, ott az önsegegy nagy mértékben ki volt fejlődve.

Csak egyben nem engedelmeskedtek neki teljes készséggel, abban, hogy szülőföldjüket oda hagyják. A jelen nyomor és inség, s a fenyegető végveszély daczára egyes vár lakói vonakodtak áttelepedni egy nagyobb, biztosabb erődbe.

Mindamellett költözniök kellett. Addig költözködtek egyik városból a másikba, míg végre 488-ban a városi nép kivándorolt Olaszországba, — még pedig Odoaker rendeletére, ki olasz királylyá lett volt herul vezérből.

Azt kellene hinnünk, hogy ezzel az osztrák-bajor Duna mentén a rómaiság teljesen kiveszett. Mert kétféle római népről volt szó. Egyik volt a környékbeli tanyai, vagy a mai fogalmak szerint falusi nép: ez a nagyobb

számu osztály. — Másik a városok állandó lakossága. Az előbbi a barbárok rabjává lett, vagy kibujdosott békésebb vidékekre, mielőtt a városok elesnének. Mert, mint a fentebbi vázlat mutatja, a germán törzsek itt azt a rendszert követték, mit a későbbi törökök: hogy várat ostromolni kevéssé tudván, azt a környék elpusztításával kényszerítették feladásra. A városi népről pedig azt mondja a szent életirója, hogy az mindenestől Olaszországba vándorolt ki.

Azonban utóbbi nem vehető szószerinti értelemben. Mert ugyanazon kutföből látjuk azt a nevezetes tényt, hogy a rúg király fia egy pusztán hagyott római várost kapván birtokul, azt hatalmába került római lakosokkal igyekszik benépesíteni.

Kétes az is, vajjon Odoaker, a herul, csupa emberszeretetből verte volna magát abba a költségbe, hogy a római városok népét Olaszországba költöztesse. Hihetőbb, hogy olaszországi népének hézagait igyekezett a jövevényekkel pótolgatni. Miből látjuk, hogy ha rúg és herul ellensége volt is az idegen területen lakott rómainak, de saját birtokán értette a munkás és adóképes polgári elem becsét, — sőt azt mesterségesen át is ültette.

Hogy a rómaiság a Duna ama vonalán nem pusztult ki teljesen, arra bizonyosságul szolgál a római helyneveknek jókora számban való fenmaradása is az osztrák-bajor Duna vonalán.

Ha már összehasonlítjuk az osztrák Duna-vonal akkori állapotját a magyarországiéval, azt látjuk, hogy a mi nálunk megvolt még a rómaiságból, annak viszonyai sok tekintetben kedvezőbbek voltak. Mert itt a rómaisággal szemben egy nagyobb rendezett barbár hatalom állott, s nem is szemben vele hanem békében élt. Ez a nagyobb hatalom az osztrogothoké, kik benn, Pannoniában laktak Attila halála után, sőt valószínűen már életében. A góth

nemzet nagyobb, s kormányzata egységesebb volta rendezettebb viszonyokat tételez fel, mint azok, melyeket ellenséges rúg, herul, alemán és thüringi teremtettek. Az a nép, mely a következő generációban egész Olaszországban megalapította hatalmát, s onnan sokáig Pannonián is tudott uralkodni, képes volt a magyarországi és stiriai római területre, sőt a balkáni félsziget egy részére is kiterjeszkedni Severinus életében. A rúgok felpanaszolja ezen szentnek a góth sereg megszámlálhatlan sokaságát. A góthok birtokában voltak egész le Karinthiáig az Olaszországba vezető utaknak. Mert a rúgok oda akarván kivándorolni, a góth fejedelemtől kérnek rá engedelmet, mit az megtagad. ¹⁾ A góthok épen S. Severin működése közben ostromolják és veszik be egyezség által Tiburniát, mely a mai Karánt-föld nyugoti részében fekszik. ²⁾ Nem csak uralkodtak a római területen, hanem féken tartották a határon kívüli kisebb törzseket is, amint a rúgok panasa elárulja, — sőt némi függési viszonyra is lehet abból következtetést vonnunk.

Ezen viszonyokból s más jelekből a rómaiságnak csak oly mértékű megszüntét is, mint Austriában, nálunk, a magyarországi Duna mellékén, jóval időbbi korra kell tennünk.

Van egy egyenes adatunk is, ha tán nem is épen Aquincumból, de annak szomszédságából, mely szerint itt még éltek rómaiak, még pedig előkelő családok is.

¹⁾ Rugorum rex, nomine Flaccitheus, . . . habens Gothos ex inferiori Pannonia vehementer infestos, quorum innumera multitudo terrebatur . . . Deflebat (Flacc.) se a Gothorum principibus ad Italiam transitum postulasse, . . . hoc ei denegatum fuerat (Vita S. Sev. Caput X.)

²⁾ U. a. Cap. XVII. Tiburniát, melyet S. Severin életében Noricum fővárosának mondanak, Spittal tájára teszik, s megfelelne neki „S. Peter im Holz“ helység; Mommsen is úgy véli.

Valeria tartományt, melynek Aquincum a fővárosa, úgy említik ezen korból, mint *liriai Sz. Antal* szülőföldjét, a szent ember atyját pedig, *Secundinust*, úgy mint előkelő római családbeli férfit. A közlekedés is meg volt Pannonia és Noricum közt, s S. Severinus hire és tán befolyása ide is kiterjedt; mert az van mondva, hogy Secundinus fia még gyermek korában szegődött Severinus tanítványává és utazott hozzá a mai Ausztriába. Kár azonban, hogy Sz. Antal szülővárosát kutfőnk hiányosan határozza meg. Mert ő Valeriát mondja városnak, még pedig parti városnak, holott az tartomány, igaz hogy parti tartomány volt. Oly nevű város nem volt ismerős.

A tudósításnak csak úgy van értelme, ha föltesszük, hogy az író *civitas* alatt nem várost, hanem tartományt értett. Nem valószínűtlen, hogy Secundinus éppen Aquincumnak volt előkelő polgára; de mivel csak az van mondva, hogy fia, Antal, a folyam azaz a Duna partján levő városban született, s ily város több is levén Valeriában, kényelmes volna ama föltevés. ¹⁾

Jordanis a VI. század közepén írja, hogy Pannoniában sok város diszlik még. Ha ezt úgy vesszük is, mint szolgálai kiírását Cassiodorusnak, akkor is az V. század második felére kell értenünk. ²⁾

A keleti góthok legalább is 453-on kezdve látkák vagy birták eme földet, s 488-ban, tehát harminczöt év múlva vándorolnak ki Olaszországba, nagy királyuk, The-

¹⁾ Ennodius szerint *liriai Sz. Antal* született „circa fluminis ripas in civitate Valeria.“ *Bibliotheca Veterum Patrum* XI. k. 156. lap. „Liriai“-nak a szentet későbbi tartózkodása helyéről nevezték el.

²⁾ *Ornata est patria civitatibus plurimis, quarum prima Sirmis, evtrema Vindobona.* Jordanis góth származása miatt nevezi hazájának Pannoniát.

odorik alatt. De Pannoniát még mindig magukénak tartják, s királyuk rendelkezik felőle.

Ez uralkodik Olaszországban, czimre nézve mint góth király, de tényleg mint nyugati császár, 493-tól 526-ig. Ő Pannoniának rendeleteket ad Ravennából s helytartókat nevez ki számára. Fenmaradt felhatalmazó parancsa Colosseus comeshez, kit Pannoniába, Sirmiumba küld, mely ugymond egykor a góthok székhelye volt, — honnan a tartományt fegyverrel védelmezze és jogszolgáltatással békében tartsa, hogy régi védelmezőit örömmel fogadja az a föld, mely az ő, Theodorik, szülőinek boldog kormányára emlékszik. Kövesse a kormányzó királya elveit. Legyen igazságos, védje az ártatlanokat, hogy a barbár népek gonosz kormányzata helyett a góth justitia előnye kitűnjék, s a rómaiak bölcsességét átlássák. Hálára tarthat számot, ha ezeket valósítja stb. ¹⁾ Egy másik levele szól: „a Pannoniát lakó valamennyi *barbár*-hoz és rómaihoz.“ Tudósítja, hogy Colosseusra bizta az ő kormányzásukat és megvédelmezésüket, engedelmeskedjenek parancsainak.

Tegyük le a fegyvert, mert ellenségek nincs. Mi szüksége van az embernek nyelvére, ha fegyveres kézzel folytatja pereit? „Jobb ha követitek, írja a király, a mi góthjaink példáját, kik idegenek ellen a határon kívül szintugy tudják forgatni a fegyvert, mint otthon gyakorolni a mérsékletet.“ ²⁾

Látni, hogy Pannoniában szintúgy, mint Olaszországban kétféle népelem volt: a római és barbár. Átalán föltehetjük, hogy a góth azt tette Pannoniában, a mit Italiában. A barbár a várakban katona s falun földesur volt. Nem fosztotta meg egészen a rómaid földbirtokától. A vá-

¹⁾ Cassiodori „Varia“ III. 23. Cassiodorus ezen gyűjteménye a Theodorik hivatalos levelezése egy részét tartalmazza.

²⁾ U. a. IV. 24. levél.

rosban adóztatta, vidéken birtokának harmadát követelte, még pedig nem a barbárok nemzeti szokása, hanem egy régi római törvény szerint, mely a katonai beszállásolást szabályozta. Áthágások történtek, de ez volt a szabálygóthoknál, frankoknál s a később jött longobárdoknál, kik mindenike jogilag a római császár katonájának ismerte magát.

Theodorik békéltető szavai a Pannoniában s annak tözsomszédjában tanyázó barbár törzsek egymás közti harczaira vonatkoznak, mi elég kártékony lehetett a földre s a föld népére nézve. Ezen népek voltak a régi quadok, szármátok s egy része a gepidáknak, a határon túl a herulok, longobárdok és nagyobb része a gepidáknak.

A góth királyt nem csupán emberszeretet indította a gondoskodásra szülőföldéről, Pannoniáról, hanem hadi tekintetek is. Érdekében állott itáliai birtokainak régi védvonalát a Dunát őrizni egy netáni hatalmas barbár invasio ellen.

Theodorik halála 526 után kilencz évvel, a keleti császár Justinianus Olaszország visszahódítására s a góth uralom megszüntetésére indítja a győzedelmes Belisart. De ezen hosszú háboruban, mely 535-től 553-ig, tehát tizenhatsz évig tart, a többrendbeli hadsereg közül, mely Konstantinápolyból indul Olaszországba, egyetlen egy sem utazik a rendes és legkényelmesebb uton, Sophia és Belgrád felé Laybachnak, s egy sem támad Pannonia felől, mi által pedig hátban kerülték volna meg a góthokat. Ennek egyik oka kétségkívül az volt, hogy a góthok gondoskodtak Pannonia védelméről, bár erejük nagyobb részét Olaszországba kellett vonniok.

Azonban Justinianus nem hagyhatta a többi Pannonia Dunáját ellenségei kezében s a barbár invasiok részére nyitva. Nagy erőfeszítéssel s rendszerességgel járt el ebben is a gondos uralkodó.

Nem kisebbet akart, mint a *limes* helyreállítását, melyet Attila annyira megrongált, hogy lerombolásnak is beillett. Mindamellettszáz év múlva Justinianus egy részét a dunai váraknak jól-rosszul helyreállítva találta. Ő ezeket jókarba helyezi és ujakkal gyarapítja, némely elpusztultat pedig teljesen újra épít. De építési buzgalma Európában csak az egykori keleti birodalom határaitra terjed; Belgrádtól a Fekete tengerig, — és ezenkívül, a mi régen el volt hanyagolva, Thráciában, Moesiában sat. a beljebb eső vidékeken is várakat épít. Az egykori Pannoniában, azaz Belgrádon felül egyetlen egy várat sem nevez meg a jól értesült Procopius hosszú névlajstroma, melyet a császár restaurált volna. ¹⁾

Azonban Pannoniáról sem felejtkezett meg a császár. Védvonala csonka lesz vala, ha az a Duna mentén csak Singidunumnál kezdődik, hol a herulok telepe állott őrt.

A nevezetes szerémségi „félsziget“ a császár zsoldjában álló gepida-hadsereg által volt biztosítva, — s úgy látszik, Sirmiumot nem kellett a császárnak felépítnie, — elég jó karban volt, talán Theodorik gondoskodásából. A

¹⁾ Olim rom. imperatores, ut positos trans Danubium barbaros trajectu prohiberent, amnis illius oram oppidis et castellis praetexuerant, passim a dextera, alicubi etiam a laeva extractis. Haec autem non sic aedificaverant, ut inaccessa essent adoriri parantibus (*nem voltak elég magasak a falak*), sed tantum ne fluminis ripa a defensoribus vacaret omnino; siquidem regionum illarum barbari ab oppugnandis moenibus abhorrebant. Multa certe munimenta una admodum turri constabant, unde *monopyrgia* dicebantur; nec nisi perpaucis *stationariis* instructa erant; idque tunc ad incutiendum barbaris terrorem . . . sufficiebat. Postmodum vero Attila cum ingenti exercitu irrumpens, munitiones illas nullo negotio disturbavit, ac late Rom. imperium populatus est, nemine repugnante (?). Demum Justinianus Augustus eversa restituit, non in pristinam formam, sed in eam quae longe validissima sit. Nova insuper fecit plurima. (Procopius de aedificiis. III. k. 287. és köv. l. bonni kiadás.)

Drávától éjszakra fekvő dunai várakról Justinianus szintén gondoskodik.

Betelepitette a longobardokat, kiknek átengedte, mint szövetségeseknek, Pannonia *várainak* védelmét. ¹⁾

Mikor történt a longobárdok átkelése Pannoniába, arra különböző vélemények vannak. Némelyek szerint ez még 526-ban, tehát Theodorik halála évében történt volna ²⁾. Mások szerint ez csak 446-ban történt a Justinian-féle háború folytatában. ³⁾

Az utóbbi véleményt kell elfogadnunk, mint a mely az események fejlődése rendjébe jobban beillik. Mert míg a góthok Olaszországból hatalmat gyakoroltak Pannoniában is, a keleti császárnak sem oka, sem módja nem volt a longobárdok betelepítésére. Különben is Justiniannak tulajdonítják a herulok Belgrádhoz telepítését. Ezeket pedig a longobárdok akkor verték ki tanyáikról, mikor mindkettő a Dunától éjszakra lakott volt Austriában és a magyar felföldön.

Igy el kell fogadnunk azt, hogy 546-ban történt a longobárdok bevándorlása Pannoniába, tehát akkor, midőn

¹⁾ Cum urbem Noricum (?) et Pannoniae munitiones aliaque loca Justinianus Longobardis donasset, eam illi ob causam, patriis sedibus relictis in adversa Istri ripa consederunt, haud procul a Gepaedibus. Procop, de bello Gothico 418. l. bonni kiadás. Később, midőn a gepida követtség a császárnál jár, ezt mondja többek közt. „Profecto Francis, Herulis, hisque ipsis Longobardis tot urbes, tantasque regiones attribuisti, Imperator, ut inire numerum nemo possit.“ U. a. III. könyv. 34. fej. Más munkájában Procopius szól arról, hogy ezen a tájakon (hozza véve talán a nyugatiabb tartományokat is) a háborúk és kór-ságok miatt a lakosság gyérré vált. (Hist. Arcana. 108. l.)

²⁾ Zeuss, „Die Deutschen“ 474. l.

³⁾ Waitz, Scriptores rerum Longobardicarum. 4. l. Az eltérés onnan ered, hogy a kutfőnek (Paulus Diaconus) egy kéziratában az áll, hogy a longobárdok 42 évig laktak Pannoniában (kivonultak 568.), más szerint csak 22 évig laktak itt.

a góth háboru már vége felé járt, s a góthok pannoniai hatalma a keleti császárra szállott.

Igy 550. táján a longobardok és gepidák azon területeken vannak elhelyezkedve, melyeken 450 táján az osztrogóthok és hunok szállásolták volt el magokat.

Ha már még ekkor is vannak a Drávától éjszakra, Pannoniában, sőt Noricumban is római várak, lenni kellett ezekben római lakosságnak még 546-ban is. Még pedig igen hiteles tanu van rá: — a legjobban értesült Procopius! Ezen várak nevezetesebbjei minden bizonynyal a régi neveket viselték száz évvel Attila után.

Longobárd és gepida egyaránt germán faj; de a császár jól számított, ha föltette, hogy jó szomszédok nem lesznek. S csakugyan készek voltak bármely más fajbeli idegennel szövetkezni egymás kiirtására.

Mikor a longobardok az avarokkal szövetkeztek, abban egyeztek volt meg, hogy a gepidáktól nyerendő zsákmányban egyenlően osztoznak; de a gepidák földje legyen egészen az avaroké. Utóbbiak különösen Sirmiumra vágytak. Ebben a városban a helyőrség gepida volt; de a városi nép *római*. Ezek egyetértve, hogy avar kézre ne kerüljön a város, a római császár kezére játszták. ¹⁾

Sirmium tehát K. u. 567 körül római várossá lesz ismét, — nemcsak, hanem az lenni meg sem szűnt volt; — mert a gepida megszállás daczára lakossága római. Ugy látszik, ezek a barbárok pusztítottak ugyan a császár területén, de saját római alattvalóikat ki nem irtották. Százhusz évvel az előtt irták, hogy Sirmiumot Attila lerombolta volt. S most az mégis erős vár római lakossággal; még fürdője is áll, s büszkén emelkedik ki a többi

¹⁾ Thierry 172. l. (Szabó K. fordítása).

épület közül, mert ennek teteje volt az őrtorony, melyről az ellenséget szemmel tartották. ¹⁾

Az avarok invasiója idején Sirmiumon kívül több más római város meg volt azon a vidéken, melyekről írja ez egykorú hivatalos jelentés, hogy nagy aggodalomban voltak, midőn Baján, az avar fejedelem, készülődéseinek hírét vették.

A rómaiak bizván a frigyben, nem rakták volt meg Sirmiumot őrséggel s nem látták el kellően eleséggel, bár nagy tömeg római lakta. Baján a Száván két hajóhidat veretett a városon felül és alul, mi arra szolgált, hogy vizen a rómaiak segítséget ne kapjanak. Egy szláv betörés arra kényszerítette II. Tiberius császárt, (uralkodik 578—582.) hogy a várat az avaroknak feladassa, oly feltétel alatt, hogy a nagyszámu lakosság szabadon kivonulhasson, de ingóságait is hátrahagyva. A népes város pusztulása 581-ben történik. ²⁾

A lakossággal együtt kivonult bizonyára a város püspöke is, s a keresztyénség megszűntével együtt járt a rómaiság megszűnte.

A pannon-római keresztyénség, Sirmiummal együtt, az utolsó felvonásban a keleti birodalom egyházi kötelékébe tartozott. Az avar hódításnak kellett közbejönni s a magyar uralomnak levernie itt a szlávokat, hogy később Pannonia a nyugati egyház birodalmába kerüljön.

Sirmium lakossága kivonult. Az avar kagánnak csak a zsákmány kellett. Nagy valószínűséggel maga a vár,

¹⁾ Menander Excerpta de Legationibus. Velencei kiadás 75. l.

²⁾ Fragmenta Hist. Graec. (Mullerus Paris 1851) Vol. IV. 201. l. A bevezetésben Menanderhez egy chronologia. Theophyl. I. k. 3. fej. mondja, hogy Sirmium eleste kevéssel Maurítius trónralépte azaz 582. előtt történt. Ugyanez Sirmiumot „longe amplissima urbs“-nak nevezi.

ez a cserépedény, a mint követjei nevezték, csak azért volt oly hosszas küzdelem tárgya, hogy a rómaiak ellene ne használhassák. Maga, mint védelmi pontnak, kevésbé vehette hasznát. Az avar haderő egészen könnyű lovas-ságból állott. Ez nem szeret várakba szorulni, nem is alkalmas a várvédelemre. A szövetséges szlávokra vagy a leigázott gepidákra, kik gyalogok lévén, alkalmasabbak voltak helyőrségül szolgálni, nem tarthatta tanácsosnak rábizni egy várat, melyet, ha pártot ütnek, nem bir egy könnyén megostromolni. Ha az avarok alkalmasak lesznek vala várőrségnek, óhaj tandó lesz vala, hogy polgárul mentül több római maradjon benne. De mivel az első feltétel hiányzott, nem volt szükség az utóbbira. S még kevesebb szükség volt a várfalakra, melyeket alkalmasint lebontott az avar vezér, s a várost pusztulni engedte.

Következő évben, 582-ben, Mauritius trónra léptével Baján Singidunumot lepi meg, mikor római lakossága aratáskor a mezőkön volt elszéledve. A vár nem volt hadilábon sem műveire, sem őrségére nézve. Mindazáltal csak véres harcz és nagy áldozat árán birtak bejutni a kapukon az avarok. Itt a vár bevétele után a lakosság egyelőre megmaradt. De nem sokára hire terjedt, hogy a kagán rendeletet adott az erődítések lebontására, s a lakosságot rabul akarja a maga területére költöztetni. Priscus, a római hadvezér, egy sereggel épen akkor érkezett a Dunához Szendrő tájára. Követei által inti az avar fejedelmet, álljon el ama jogtalan és kegyetlen szándékától. A kagán a kard jogára hivatkozik. Priscus egy hajó hadosztálylyal Guduin alvezérét küldi Singidunum alá. Az avarok szekereiket tolják előre védelmül a falak elé. De a rómaiak rohamát annyival kevésbé állhatták ki, mivel tarthattak a hátok mögötti városiak támadásától is. Így Singidunum felszabadult, s ez által megmenekült a pusztulás-

tól ¹⁾). De az előadottakból kitűnik, hogy Baján nem azért vágyott a római határvárakra, mintha azokat maga akarná védelmül használni, hanem hogy a védfal ne állja útját a birodalom ellen intézendő betöréseinek.

A rómaiság megszűntét Pannoniában az avar-szláv megtelepedéstől számíthatjuk. De egyszersmind eltűnnek mindazon kisebb-nagyobb mértékben független barbár népek, melyek itt a római korban laktak, vagy a népvándorlás alatt itt tanyáztak.

A gepidák letűnnek 567-ben; a nép részint kivándorol a longobardokkal, részint megmarad szállásain, az avarok szolgátságában. Gepidákat említve találunk hazánk földén még a IX. század végén is, tehát a magyarok bejövetele táján; de kétségkívül csak elszórva, s minden önállás nélkül ²⁾). Más itt lakott népről szó sincs többé.

Az avar szintűgy joggá igyekezett emelni azt, hogy a gepidák egykori birtoka az övé, s így Sirmiumot is ezen jogon követelte és vette el a császártól, — mint egykor a gepida követelte, hogy a húnok egész birtokában ő legyen az örökös.

A gepida állam megsemmisítése után a longobardok csakhamar Olaszországba vándorolnak ki. S velők tartozik ki a népvándorlás utolsó germán népe is hazánk területéről. Követték azt az utat, a mit a nyugati és keleti góthok, kiknek Pannonia ideiglenes állomásul szolgált volt az olaszországi megtelepedésre. A longobárdok csak huszonkét évig voltak itteni lakosok, de elbúcsúzásuk ezen

¹⁾ Theophylactus. I. 4. és VII. 10. 11. A szekerek védelmül használása arra mutat, hogy vagy gepida, vagy szláv szövetségesek segítették itt is az avarokat.

²⁾ A salzburgi névtelen: Huni expulerunt Romanos et Gothos atque Gepidos. „De Gepidis autem quidam adhuc ibi resident.“ Perz, Monum. Germ. Scr. XI. k. 9. fej.

hazától pusztítóbb volt minden azelőtti letelepedésnél és kivándorlásnál.

A longobárd születésű Paulus Diaconus írja, hogy Alboin longobárd király odahagyván 568-ban, április 1-sején szállásait, azaz Pannoniát, azt az avaroknak engedte át oly föltétel alatt, hogy „ha a longobárdoknak kedvök volna a következő kétszáz év alatt bármikor visszatérni, az avarok tartoznak minden harcz nélkül visszaadni birtokaikat.“ — Azonban, ha ez a szerződés való, úgy látszik, a longobárdok csalárdul használták fel. Mert Pannoniát igyekeztek merőben kiűritni és néptelenül hagyni. Ugyanazon krónikás szerint 568-ban nemcsak magok a longobárdok mentek a „szegény“ Pannoniából a termékeny Olaszországba, hanem a szászokon (?), svéveken, bulgárokon kívül gepidák, szarmaták, noricumiaiak és *pannonok* is. — Így szó szerint véve, kiment mind az a nép, mely Pannoniát és a szomszéd területeket lakta volt.

Pannonok alatt nyilván a régi római lakosokat kell érteni. ¹⁾ De a longobárdok még többet is tettek: mikor kivonultak, fölégettek mindent, a mit magukkal nem vihettek. ²⁾

A kivándorlás tömeges voltát bizonyítja ugyanazon Paulus Diaconus más tanúskodása is, mely szerint az ő korában, azaz Nagy-Károly idejében, tehát vagy kétszáz év múlva is, Olaszországban számos helységet neveznek a szarmatákról, bolgárokról, gepidákról és pannonokról.

Mindamellett Pannonia kiűritését szószerinti érte-

¹⁾ Paulus Diaconus (Warnefried). Waitz, scriptores rerum Longobardicarum 76. és 87. l.

²⁾ Alboenus relinquit atque *incendens* Pannoniam suam patriam cum mulieribus et omni populo suo ut fera occupavit Italiam. Roncalli II. 214. Marius avenchesi püspök. — A népek kivándorlásának ezen vonását csak a régi helvétáknál találom följegyezve, Julius Caesar idejében.

lemben kell-e vennünk? Hadi emberek, minő a longobard király, nem szeretik a harcziatlan szegénységet is magokkal hurczolni, — s kivándorlásokra a gazdagabb néposztály szokta rászánni magát. Van positiv jel is, hogy a dunamelléki Pannonia nem maradt néptelen a longobard kivándorlással. Mikor ezen nagy esemény után csak öthet évvel Baján, az avarok királya Sirmium ostromára készül, — hajóhidat tud gyűjteni magának azokból a nagy hajókból, melyeket Pannoniában, a Duna felsőbb folyásán talált. ¹⁾

Ha ama hajók csupán révész-hajók lettek volna, tekintetbe alig jöhető csekély szám telt volna ki belőlök. Lenniök kellett hosszabb kereskedési útra szántaknak is, mert hadihajókká csak római ácsok által idomithatta az avarok királya. Így a longobard uralom alatt s az előtt az időnkénti harczok mellett is volt némi biztosság a pannoni Duna partjain.

Nincs benne lehetetlenség, sőt valószínűtlenség sincs, hogy maig is divatos, vitorlátlan, lomha dunai hajóink és dereglyéink egyenes utódai a római korban itt használt szállító eszközöknek. Az avar fejedelem, pár évvel Sirmium bevétele után, az ő szláv alattvalóival készített kisebb hajókat először a Dunán, majd a Száván, melyekkel seregeit a Dunán átszállithassa. De szlávjai csoportonként munkavezetők felügyelete alatt dolgoznak, kik hihetőleg római ácsok voltak. ²⁾

¹⁾ Menander, velencei kiadás. 85. l. Az illető helyet nem lehet oda magyarázni, mintha Felső-Pannoniából a Száván hozatta volna le a nagy hajókat; mert az van írva, hogy ezek körülhajózták a szerémségi félszigetet, mielőtt a Szávába jutottak; tehát Vukovár, Titel és Zimony felé kerültek oda, — azaz a Dunán. A Dráván nagy hajók aligha voltak.

²⁾ Theophylactus, VI. k. 3. 4. fejj. Ezen helyen szó van arról, hogy az avarok Mirsiumnál ütnek táborn. Kétséges, nem érthető-e alatta Mursa, a mai Eszék?

Bármint van is ez, akár volt még római elem ezen a területen, akár nem, — a VI. század végén innen az meg nem maradhatott.

Hogy pedig emez időpontig még nem tekinthetjük azt végkép kiveszettnek, arra közvetett bizonyíték az, a mit a Duna felsőbb folyásáról láttunk, mely tanulságot szolgáltatott arra, hogy egyfelől a legmostohább viszonyok közt is mily szivós életerő lakott a római népben s városi szervezetben, s hogy másfelől a pannoniai Duna mentén a viszonyok nem voltak oly rozsak, mint a Bécsen felüli vonalon. Láttuk azt is, hogy a szerémségi Pannoniában római városok és várak állanak fen, s többek közt Sirmium, melyről száz évvel ezelőtt, Attila korából azt írják, hogy ez elpusztította volna a várost. Feltámadt az még, mint a szintén elpusztított Aquiléja is.

De láttunk egy-két egyenes adatot is a mi vidékünk dunai vonaláról. — Legnevezetesebb az, hogy Justinianus idejében a longobardok az ottani városok őrségéül bocsáttatnak be.

A római államiság megszűnt, úgy látszik még 380 táján; de a római nép-elem még fentarthatta magát egyes autonóm városokban, s kivált keresztyén pásztoraik vezetése alatt.

Mindaz, a mi kétszáz évig, 568-ig történt, okozhatott nyomort, leapaszthatta a lakosságot; de végpusztulás talán nem volt. De azon innen a pusztulásnak már kétféle módját láttuk: egyik a longobárdok mindenestül való kivándorlása, másik az avarok megszállásának természeteszerű következménye. Nekik vár és város nem kellett, — már pedig a rómaiság e nélkül nem volt többé rómaiság. — Azonban még volt egy harmadik oka a pusztulásnak: a szláv hordák idetelepedése. Ha a longobardoktól maradt is hátra kisebb számu római lakos, s ha az ava-

rok nyílt városokban meg is türik vala őket, — az avarokkal beözönlött szlávság kiirtotta.

Kárpótlásul az avar megszállás készíti elő hazánk állami egységét, — s vele azt, hogy városunk fővárossá legyen idővel.

Pannoniának hun és germánkori bevándorlói idejében nem történt az, hogy Magyarország mai területe egy állam-szervezetben egyesítve államot alkotott volna. Különösen a Duna még mindig éles határvonal volt a különböző népek közt, s a jobb partnak, a Dunán túli résznek meg volt még a többtől elütő római jelleme. Így városunk sem lehetett még mindazzá, a mivé helyzete jogosítja: egy ország központjává.

Az avar-szláv megszállás nem volt oly ephemer, mint a hún, góth, vagy osztrogóth, vagy longobárd-gepida uralom. Mert az avar-szláv korszak egy harmad ezredévig tart, körülbelül 568-tól közel a 900-dik évig, vagy mintegy 330 esztendeig a magyarok letelepedéseig.

Ezen időből hazánk földéről nagyon gyér tudósítások vannak. A bizonyos csak az, hogy avarok birták a területet az alföld déli szélétől Pozsonyig, sőt onnan a bajor határig, és bizonyos az is, hogy nem magok laktak itt, hanem vegyesen a részint előttök, részint velök a VI. században bevándorolt *szlávokkal*, és az alföld déli részén leigázott gepidákkal.

A szlávok részint félig önálló szövetségeseik, részint alattvaló, földmives jobbágyai az avaroknak. Egy sorban harcolnak az avarokkal a byzantiak ellen, — s szláv telepedők lepték el hazánkat az erdélyi határhegyektől Stýriáig, sőt azon túl Tyrol határáig.

Az ő megszállásuk pusztított ki minden római emléket; mert szláv helyneveket találunk ott, hol a római kor nevei még a VI. században is ismeretesek lehettek.

NEGYEDIK FEJEZET.

A KÖZÉPKORI HELYNEVEK.

Városunk római nevét, mint munkám első részében kimutattam, senki sem ismerte a magyar korszakban, a legujabb ideig. Különösen Mátyás király ideje óta egy alaptalan nézet volt elfogadva. Bonfinius akkor egy merőben félreértett vagy koholt felíratot közölt, mely, mint minden valótlanosság, tíz igazságnak állotta útját. S az alaptalan nézet az volt, mintha városunkat valaha *Sicambriának* nevezték volna ¹⁾.

Pedig a valódi név Mátyás király idejében is megvolt, — az igaz annyira eltorzítva, hogy lehetetlen volt ráismernie annak, a ki a régi valódi nevet bizonyossággal nem tudta. Ezenkívül az ujkori nevet oly monda vette körül, melyet mindenki elfogadott volt, de a mely egészen félre vezette az értelmet és képzeletet.

Ez a név *Etselburg*, a mint a németek, de csak a németek nevezték a középkorban a hajdankor Acincumát.

Minthogy a középkori német mondák Attila hun király nevét *Etzellé* ferditették volt, ki kételkedett volna abban a sem nem vizsgálódó sem nem gondolkodó csak hívő korban, hogy Etzelburg Attilától kapta nevét? Pedig hogy városunk középkori német nevének valami legkisebb köze

¹⁾ „Buda-Pest az Ó-korban“ 88. 1.

volna a hun királyhoz, az oly valószínűtlen, hogy valót-lanságnak fogadja el mindenki, a ki a valószínűségi szá-mításra, az ujkor tudományának ezen hatalmas eszközére ad valamit. A régi némettség az *Etsel* féle személy- és hely-neveknek nagyon bővében van, úgy hogy a szó nem szár-mazhatott Attiláról, vagy épen Eteléről.

Van Németországon maig is egy Etzel Hannover-ben, egy Schweizban, két Etzelbach, egy Etzelkosen, há-rom Etzeldorf, egy Etzelsrode Németországban, Schweiz-ban, Austriában. Tehát kilencz helynév. Ezenkívül egyes z-vel írva Bajorországban és Austriában hat helynév s köztök Ezelsdorf, Ezelskirchen, Ezelwang. Ezelberg is van a Palatinatusban. Egy Atzelsberg és hét Atzelsdorf mind Austriában. Így van vagy huszonnégyszáz Etzelféle atyafiság.

Már mint személynevek az Ezel gyökű német szavak nagy családot képeznek. Förstemann személynevei közt az Etzel-félék rokonságba vannak hozva a régi német *Ad* és *Ath* gyökű személynevekkel. Utóbbi *apa* jelentésű. Az *Etz* kicsinyítő alak.

Azonban a nagyon szigorú kritikájú névmagya-rázó nem állítja, hogy a felsoroltakhoz hasonló személy- és helynevek mind ama gyökökből eredtek. Mint lenni szokott, egy nagy rész lehet idegen helynév a régi időből, melyet a németek egy-egy közhasználatban volt szó min-tájára alakítottak át.

De bárhonnan eredt külön-külön amaz egész sereg helynév, azt a nagy számnál és jellemző variációinál fogva németnek kell tartanunk, s igen mindennapinak az összes németségben.

Ennélfogva az első valószínűség az, hogy a magyarok bejövetele után ide bevándorlott német lakosok ma már ismeretlen okból ruháztak egy hazájokban közhasználatu nevet a római Ó-Budára, mitsem tudva római korbeli nevééről.

A másik valószínűség, hogy az Etzelburg név a fenn elősorolt németországiak mintájára alakult ugyan; de volt nemcsak localis hanem történelmi alapja, s a magán- és mássalhangzókkal kegyetlen játékokat űző germán hang-organumok egy régi nevet vettek thémául egy nem is igen merész variatióra. A római kor Sparnacumból, Castrumából, Ovilabisából és Ventoniánából *Épernay*-t, *Keszteren*-t, *Wels*-et és *Pfnzen*-t; angol-szász földön Eboracumból *Yor*kot ferditni épugy nem csuda, mint *Acincum* reminiscentiáiból egy különben is igen szokott hangzásu Atzel- és Etzelburgot készíteni.

Ha mindamellett a nyelvészeti érvet különösnek tartjuk, de a történelmi és helyrajzi érv oly erős, hogy erősebb nem lehet; mert teljesen bizonyos, hogy a középkori német nem egyebet, mint épen az ókor *Acincum*át nevezte Etzelburgnak ¹⁾.

Ha ezt a magyarázatot fogadjuk el, mely mindenestre elfogadható, föl kell tennünk, hogy az avar megszállás daczára a Duna felsőbb részein lakott bajor földről a Dunán leszállott hajósok tartották fenn a német szájjiz szerint módosított régi nevet, s a magyar korbéli német jövevények előtt már ismeretes volt hirből az egykori *Acincum* német variatiója, mielőtt ide érkeztek volna.

A XII. században, mikor ide a német bevándorlás nagyobb mértékben folyt, az Attilát megéneklő *Nibelung* mondakör ismeretesebb volt a valódi történelemnél. Ezek a mondák pedig a hun király valódi nevét már abban a késő korban a közkeletű *Etzel*-lé idomitották. S ezt az

¹⁾ „Buda-Pest az Ó-korban“ című munkám 120. lapján szoltam arról, hogy már a római korban a köznyelv *Acincum*nak mondta a feliratok *Aquincum*át. Hozzá teszem, hogy ez nem az orthographia játéka lehet, hanem a kiejtésé. A *k* hang, mely a gall szójárásban gyakran vastag *s*-sé vált, másokban *c*-vé lágyulhatott.

Eztelt, nem pedig az Etele nevet kapta föl a magyar monda városunkra vonatkozólag.

Felhoztam előbbi művemben, mit mond a XIII. századbeli Kézay Simon a város neveiről. Láttuk, hogy szerinte a hun király Sicambriában megölvén bátyját Budát, megparancsolja, hogy azt se régi nevén *Sicambriának*, se bátyja nevére *Budának* ne nevezze senki, hanem *Ethela* városának ¹⁾.

Különös, hogy a hány név annyi koholmány! Mert bizonyossággal tudjuk, hogy a mi Ó-Budánkat sohasem nevezték Sicambriának, s nemcsak az egész római korban, hanem, mint láttuk, még Attila halála után sem. Igen hiteles forrásból tudjuk azt is, hogy a nagy hun királyt nem nevezték Ethelának, sem Etelének. Priscus Rhetor a római császár követe, ki jó ideig forgott a hun király udvarában, világosan írja őt *Attilának*. Ha *Etelének* hitták volna, nem irta volna másképp, valamint Edekont sem irta Adakonnak.

Végre hamisítva van Attila bátyjának is a neve. Mert ugyanaz a hiteles egykoru tanu Priscus, *Bléthés*-nek nevezi őt, nem pedig *Boudas*-nak. Tehát a három név mindenike hamis. A krónikások a VII—VIII. század óta divatozott szláv helynévből gyártották Attila bátyjának a nevét. Gyártották a magyar által át vett névből, s ezen alapra egész véres drámát építettek ²⁾.

Thuróczy krónikája ezt a drámát mondhatni szórul-szóra úgy adja, mint Kézay. E szerint közös forrásból, egy nemzeti krónikából vették a mesét. Csakhogy Thuróczy mindig Attilának írja a hun király nevét. Egy helyt azt mondja: *Eczelburg*, idest *urbs Attilae* ³⁾. Ő az első,

¹⁾ „Buda-Pest az Ó-korban“ 82. l. Kézay (Endlicher kiadás) 95. lap.

²⁾ Kézay 95. l. (Endlichernél).

³⁾ Thuróczy I. könyv, 13. 14. és 17-ik fejezet.

ki azt hiszi, hogy magyar (szerinte hun) nyelven Ethelének hitták; és mégis mindenütt Attilát ír, — nemcsak, hanem azt ő sem mondja, mintha városunknak valaha magyar neve Etelvár lett volna, sőt nemzeti krónikáink előadása kereken tagadja ezt; mert az egész mese abban csattan, hogy a magyar (hun) Attila parancsa ellen makacsul a Budavár névhez ragaszkodott, — csak a német tartotta meg az Etzelburg nevet.

Ebből világos, hogy ha egyebet nem, a mi városunknak Attilával való atyafiságát a német mondakörből vették hazai krónikáink, hozzá toldva még Blédának Budává alakítását s belőle a helynév alapon nyugvó mesét.

Az ugyanazon városra vonatkozó két szembe tett nevet személyesítette, s testvérek közötti drámai összeütközéssé alakította. A krónikások avatatlan előadása közt is meg látszik rajta a költészet egy megkülönböztető sajátága, mely abban a szabadságban áll, hogy ignorálhatja a külvilág tényeit, csak a lélektani vonások legyenek érdekesen találók. Naivsággal párosult humor van abban, a mint a monda jellemzi a germán fegyelmet, szemben a hunmagyar engedetlenséggel, mely utóbbi a hatalmas király rendelete után *csak azért sem* nevezi soha Etelvárnak Sincambiát. Kelhetett a monda nem elébb, mint a XIII. században; mert korábban nem fejtett volt ki az itt kirivóan jellemzett oppositionalis szellem.

Anonymus, ki elég hiven Athilának szokta írni a hun király nevét, ebben a tárgyban is józanabb akar lenni a nemzeti krónikásoknál; de aztán prózai elméjével az anachronismuskban tultesz a kutfőkön, melyekből dolgozott.

„A leghiresebb és hatalmasabb király Athila — úgy mond — Krisztus urunk születésének 451-ik évében (?) jött le Scythiából. Nagy sereggel Pannoniába érkezett. Megszalasztván a rómaiakat, elfoglalta az országot. Királyi

fővárost a Duna mellett alkotott magának a hévvizeken (a mai császárfürdön) fölül. Parancsot adott ki, hogy minden ott talált régi épületet kijavítsanak, s az egészet a legerősebb kőfallal vegyék körül. Ez az, a mit mai nap magyar nyelven *Budavár*-nak, német nyelven *Etzilburg*-nak neveznek ¹⁾).

Ebből az elbeszélésből hiányzik a költői monda élte-tője: a lélektani vonás. Nyilván csak kivonatot akart adni a szerző, nem lévén czélja a hunokról bőven írni. Fentebb idézett végső szavaihoz ezt csatolja: „De tartsuk magunkat a történelmi elbeszélés rendéhez“ ²⁾, azaz nem akarja elmondani, mikép történt, hogy a németek *Etzilburg*-nak, a magyarok *Budának* nevezték a várost. Másutt is óvást tesz az ellen, mintha neki a dalnokok fecsegéseiben öröme telnék. Ezt elhiszük neki; mert hiányzott benne a költői fogékonyság; de — hozzá kell tennünk — hiányzott egy-szersmind a kritikai tehetség és az igazság tisztelete is, hogy a valót a valótlanról meg tudja s meg akarja különböztetni. A fentebbi előadásba kénye szerint vett fel olyat, a mi az ő kutatóiban aligha megvolt, — mintha Attila lett volna az, a ki kőfalakkal vette körül s építette régi romokból a várost. *Sicambriát* sem említi, csakhogy *Attilát* tehesse meg egy magyar *Nagy-Sándornak* vagy *Constantinnak*, kik *Alexandria* és *Konstantinápoly* felépítésével helynevekben örökölték meg magokat. *Anonymusunknak* a történelmi valóság iránt sem volt több érzéke, mint a költői igazság dolgában.

A valóság *Attilájának* oly tájon állott palotája, a hol sem kő sem fa nem volt a közelben, — tehát nem a mai Ó-Buda táján. Fentebb láttuk, hogy a római várakat nem

¹⁾ *Anonymus* „*De gestis Hungarorum*“ I. fej.

²⁾ „*Quid plura? iter historiae teneamus*“ (u. o.)

ő építette fel romjaikból, hanem éppen ő változtatott rommá nem egy ép várost.

De ha a Névtelen eltér a hazai krónikától, abban egyezik, hogy ő is csak a németek által nevezeteti Attila városának a mai Ó-Budát.

Mínthogy a mondának Attilára vonatkozó része világosan német eredetű, csak az a kérdés, mikép ruházták a középkor derekán élt német jövevények a hún király nevét azon városra, melyet már bizonyára Budának neveztek a hazai lakosok?

Ha Buda a XII. században már fővárosa lett volna Magyarországnak, azt mondhatnók, hogy egy önként kinálkozó combinatio volt az: föltették, hogy Attila fővárosa nem lehetett másutt, mint a hol a magyar király fővárosa van. De, mint látni fogjuk, Buda még oly értelemben sem volt főhelye az országnak, mint egy-egy azon korbeli főváros szokott volt lenni. Sőt volt két város, nem messze tőle, mely nevezetességben meghaladta.

Igy ha történelmi kiindulását keressük a mondának, vissza kell térnünk az Acincum névre, mely Etzelburgra ferdülvén, a hely- és személynév azonossága lett aztán a monda szülőjévé, — éppen mint a magyar monda a Buda helynév kedvéért kész volt kiforgatni alakjából a Bléthés személynevet.

Az a körülmény is, hogy városunk neve a távolabb lakó németeknél túlélte a népvándorlást, szintén bizonyosság, hogy ha romban hevert is, de egészen meg nem szűnt létezni, s ha egészen szlávok lakták is vidékét, kik a hajdani nevet sem tartották meg, a németek a tradícióhoz ragaszkodtak.

A szláv telepedők nem tartották fen sehol a régi helyneveket. A Buda név önállóan keletkezett. Semmi kapcsolatban sem volt a római kor nevével; de még Attila-öcscsének, Blédának nevével sem.

A legritkább eset az, hogy a helységek, s még a legnevezetesebb városok is, nagy emberekről vagy emlékezetes eseményekről nyerjék nevöket. — Átalános szabály az is, hogy a műveltebb hódító nemzet, — ha új hazát nem nomád indiánok közt talál, kik megtelepedve sincsenek, meghagyja az új szerzeményen talált régi helyneveket. *Ezeket a műveltség alsóbb fokán levő megszállók adják.* Ők pedig kezdetleges telepeikre nézve még a névadásban sem fényűzők. Egy szikláról vagy mocsárról, sőt fűről, fáról is elnevezik a kis tanyákat, leendő faluk és városok csemetéit.

Előbbi munkám kitüntette azt, hogy bár a római a hatalmasabban kifejtett nemzetiség, a hódított tartományok helyneveit meghagyta. Láttuk, hogy Pannoniában csak alárendelt helyek, úgyszólván posta-állomások nyertek többnyire latin nevet. Valamennyi nevezetesebb város barbár nevet viselt.

Átalán azt a roppant területet, melyet nyugati római birodalomnak neveztek, Hispaniától és Britanniától az Al-Dunáig, s Olaszországban csaknem Róma kapujáig, oly nép borította el helyneveivel, mely alább való műveltségű volt a rómainál, még a hódítás korszakában is. Mennyivel alantabb kellett állania a Krisztus előtti azon századokban, melyekben ama helyneveknek keletkezniök kellett. — Minden bizonynyal a celta-gall népeknél a nemzetségi rendszer akkor nem engedte meg azt a politikai államiságot sem, melyet Julius Caesar talált később Galliában. Hiszen amaz alsó foku patriarchalis rendszer, melyben még a családi rokonság tartja össze a társadalmat, épen a celta népektől vette a megjelölésére szolgáló műszót. Ez a *clan rendszer!*

Ily népnél nincs aristocratia. Ott mindenki szabad, de mindenki munkás is. Ugyanazon ember szánt, vet és pásztorkodik, a ki a hadban a fegyvert forgatja. Ha ily nép

hódít, nemcsak az összes nemzet fegyvert ragad, hanem egész kivándorlás-jellemet ölt a fölkelés. A hódított földre a letelepedés nem megy máskép, mint kiirtásával az előbbi lakosságnak. Mert a hódítónak nem kell földmives szolga, neki csak föld és hajlék kell. A letelepedés ily népnél annyi, mint irtóháboru. Egykét nemzedék alatt feledésbe jut a régi birtokos nép, régi nyelv s vele a helynevek. Így magyarázható, hogy a római birodalom nyugati felének térképe egy a rómainál műveletlenebb népcsalád neveivel van elborítva. Maga a sokkal műveltebb latin, a világtörténelem egyik leghódítóbb faja, rendkívül kevés latin helynevet mutat fel, — meghagyta a műveletlenebb kor és nemzet ama szóbeli emlékeit.

Krisztus után a VI. századon kezdve Európa keletibb részében látjuk ismétlődni azt, hogy még nagyon nyers nemzetiségek oly nagy kiterjedésben borítják a térképet helyneveikkel, mint vagy ezer évvel azelőtt a celták. Csak-hogy az újabb barbárok a műveltségnek inkább alacsonyabb, mint magasb fokán állottak a régi celtáknál. Az uj névadó a nemzetiségek: *a szláv-törzsek*.

Ha Hamburgtól Triestig egy rézsút vonalat huzunk Európa térképén, kevés kivétellel mindaz, a mi ettől keletre esik, Európa szárazának törzsökéből le a Balkán vonaláig, sűrűen van szláv helynevekkel borítva. Éjszakkeleti Németország, nyugotra be a németség központjáig, oly kevésbé kivétel e szabály alól, mint Magyarország, Erdély és Oláhország. A nevezett tájakon bárhol kimetszünk a térképből egy harmincz-negyven négyszög mért-földnyi darabot, az azon levő helyneveknek legalább is fele vagy világosan, vagy nagy valószínűséggel szláv eredetű.

Pedig a szláv szintoly gyöngye volt, mint a celta az állam-alkotásban. Valamint utóbbi sehol sem birt erős ál-

lamot alapítani, úgy a szlávok — a VI. század elejétől egészen a X. XI. századig — sem voltak képesek államokká tömörülni.

Sőt vándorlásaik sem voltak oly világrendítő események, mint a góth, frank, hun, bolgár, avar és magyar vándorlások.

Mások szárnyai és védelme alatt hömpölygött éjszokról délre s keletről nyugatra a sáska-sereg, mely minden régi emléket fel volt emésztendő. A hunok idejében csak kis részök tűnik fel. De az avar, bolgár már vegyülve van a szlávssággal. — A magyarok is hoztak magokkal ily csoportokat, de aránylag keveset. A legnagyobb rész beköltözése az avar és bolgár vándorlással áll kapcsolatban.

Annak oka, hogy a régi szláv sem mint vándorló nem tudott erős hadi szervezetet, sem mint telepedő hatalmas és önálló államot teremteni — épen abban van, hogy társadalmi szervezete még a nemzetségi vagyis clan rendszer gyermekkorát élte.

De ugyanezen társadalmi állapot okozta, hogy a szláv vándorlás irtó háboru s a letelepedés minden előbbi nép és minden előbbi civilisatio gyökeres kipusztításával járt. A góth és a hún, a gepida, longobárd és avar, nyugaton a frank, mint földesur telepedett a római birodalom egy-egy provinciájába. Földesúr csak úgy maradhatott, ha voltak földmives, iparos, szolgálat-tevő jobbágysai. Életben hagyta, megmarasztotta hát az előbbi lakosságot. — Ellenben a szláv, ha szabad egy későbbi kor kifejezését használni, paraszt községül telepedett meg. Neki szolga nem kellett. Urat inkább türt, s csakugyan a szláv bevándorló a VI. és következő pár század alatt jobbágysa a mai Magyarországon, Morvában és Csehországban, s tán Lengyelország egy részében is, az avaroknak. Az Al-Dunánál szintugy

jobbágya az avarokhoz mindenben hasonlított bolgároknak. — De éppen mivel a földmives szolgaság volt hivatása, fölöslegessé tett minden más szolgát a megszállott területen. A VI. század kitűnően hiteles történésze Procopius égrekiáltónak mondja azokat a kegyetlenségeket, melyeket a keleti birodalomba a bolgárok és avarok idejében betört szlávok elkövettek. Rablás, dúlás, égetés, fegyvertelenek ok nélkül való lemészárlása bélyegezte utjokat és műveltségi állapotjukat. Az embertelen karóba-húzás a szlávok bejötte előtt ismeretlen volt a különben elég kegyetlen régi korban.

Én nem tulajdonítok annyit a fajbeliségnek, a mennyit a német történészek, nyelvészek s utánok a politikusok, kik nemcsak a keresztyénség s nemcsak az ujkor humánus elveit tagadják meg ebben, hanem a történelmi igazságot is. A történésznek többet kell tulajdonítania a társadalmi és politikai szervezetnek, mint a fajbeliségnek, hasonlíthatlanul többet a nevelésnek, mint a születésnek. Ennél fogva nem úgy hoztam fel ezeket a szlávok ellen, mint a szláv faj elleni vádakát, — habár erre a magyar fel volna jogosítva, megtorlásul azon egyszersmind ignorans és jellemtelen vádak ellen, melyeket, némely német, s még azok az emberiségnek oly kevés hasznót tett szlávok is merészek a magyarok ellen felhozni. Nem esem hibájokba.

Ama kegyetlenségek, melyek a népvándorlás pusztításait meghaladták az egykoruak ítélete szerint, a szlávok állapotjából, szervezetéből folytak. Seregük nem had volt, hanem népfölkelés-szerű tömeges vándorlás. Nem volt szükségök még a megszállandó területen is, sem városra, sem tőlük idegen munkásokra. Ezek kiirtása előttük nem tűnt fel esztelenségnek. A politikai nézet nemzeti szokássá vált, s az irtást gyakorolták akkor is, midőn szüksége nem volt érthető.

Fentebb kiemeltém azt a csudálatos tüneményt, hogy

a longobárdok 568-ban husvétkor nemcsak magok vándoroltak ki Pannoniából, hanem hozzájuk csatlakozott a mai Magyarország legtöbb itt lakott barbárja s az egykori római lakosság is. — Igen hihető, hogy ismerték már a közelgő hódítók minőségét. A római tudta, hogy az avarnak nem kell város, s jobbágyának, a szlávnak nem kell a falun más lakos, mint ő maga. Valószínű, ezért hasonlított a longobard kivándorlás egy általános meneküléshez. Létező, s ezután már aligha szaporodó kutfőink szerint, mik a népvándorlásról szólnak, egy sem volt oly gyökeresen pusztító, mint a bolgár-szláv és avar-szláv bevándorlás és letelepedés.

Ez irtott ki minden előbbi civilisatiót, majd minden előbbi népséget, úgy hogy még az egykori helynevek is feledékenységbbe mentek legnagyobb részben.

Mig magában Britanniában az angol-szász telepedés, a Rajnánál a frank, az osztrák és bajor Duna mentén az alemán, sváb és bajor meghagy elég számos helynevet, bár rontva is, — a római korból: a magyar Duna mentében rendkívül kevés a nevezetesebb helyek közül is, mely névvel a római korra emlékeztetne.

Budapest vidékén a római korban ily helyneveket látnunk a térképen Acincumon kívül: Vincentia, Quadriburgium, Campona, Salinon, Matrica, Cardabiaca, Ulciscia castra, Florentia, Tautantum, Crumerum, ad Herculem, Sálva, Carpis sat.

Majdnem mind teljesen elhangzott nevek. Helyettök, s épen a nevezetesebbeknél, vagy tisztán szláv, vagy oly magyaros hangzású de még sem magyar értelmű szavak állanak, melyek eredetét az avar-szláv korrra kell visszavinni, bár elég számos magyar helynév szintugy van itt, mint van német helynév a Rajna mellett a hajdani római korbelieken kívül. Avarnak és szlávnak együtt véve több mint

háromszáz éve volt, hogy itt a régi neveket elfelejtesse és a szláv s némi részben avar neveket állandósítsa.

Arra a kérdésre, melyik nemzet lehetett az, mely Aquincumot Budával cserélte ki, s mely nevet adott a római korban aligha létezett Pestnek, — ezek a valószínűségek:

Első volna, hogy az itt lakott góth, alán vagy longobard nevezte el Acincumot *Budé*-nek, mi valami épületfélét jelentett. Ámde a mint láttuk, a germánoknál a hajdani névből lett az uj.

A másik valószínűség, hogy a magyarok a bevándorlaskor vagy kevéssel azután ruházták városunkra a Buda nevet. Azonban a név jelentése nem lenne a magyar nyelv szókincséből megfejtethő.

A harmadik valószínűség, hogy a szlávok adták a fentebbi neveket az egykori római coloniának. Teljességgel nem én vagyok első, a ki szlávnak vallja fővárosunk mai nevét.

Régi dolog, hogy Buda nevét szláv eredetűnek tartják; de a *wodából* magyarázták. Úgy okoskodtak, hogy a szláv az Aquincum szóban az aquát vélvén hangzani, lefordította. Ámde a köznép nyelvén a város neve Acincum volt, s bajos föltenni egyfelől, hogy pusztán *víz* nevet nyerjen egy város, más felől, hogy a szláv vagy magyar csináljon Wodából Budát, mikor *V*-je és *B*-je mindkettőnek van, s a kettőt nem igen téveszti össze.

Vajjon mind *wodából* származott volna-e a sok Buda, Budafa, Budaháza, Budavár, Budfalva, két Bodmér, Budince, Budim, Magyarországon, Erdélyben, Horvát- és Tótországban? Valami huszonhat ilyféle helynevet számláltam össze. De más országok helynevei is tanuskodnak, hogy a szláv is ismeri nemcsak a *woda*, hanem a Buda és *Bud* szót is. Budy van Galiciában vagy tizenhat, s egy Buda is. Csehországban van hat Buda, s származékaival

együtt a nevezett szláv-országokban negyvennél is több *Bud* gyökű helységnevet találók a helynévtárakban ¹⁾.

Igy a Buda név szláv eredete oly nagy valószínűség, melyet történelmi tényül lehet elfogadni. Azt is elfogadhatjuk, hogy szláv és avar nem állván a fejlődés azon fokán, hogy kőházakat és kőfalakat építsen, az avar-szláv korbéli Buda alatt alig lehet csak mai értelemben vett falut is értenünk.

Avar és szláv több száz évi itt lakása alatt kezdte volt némi erősítések szükségét érezni, miután a letelepedés által kétségkívül az uralkodó faj elvesztette nyilazásbeli nagy előnyeit, miután harcziatlanná kezdett válni s miután kétségkívül bele kellett olvadnia a szlávokba, mint az egészen hasonló bolgárok a délibb vidékeken. De az avar-szláv erősítések, melyeket a német krónika hiányos fel fogás mellett is némely vonásaiban hiven ír le, még annyira sem voltak valódi várak, mint a római korszak előtti celtákéi. Az új szlávok *grad*-ja az ó szlávban nem várat, hanem sövényt, kertelést jelentett. Egy szóval avar és szláv bizonyára nem követték el a vandalizmus azon civilisált nemét, hogy *Acincum classicus* korbéli faragott köveit és bélyeges tégláit nyilvános és magánházak vagy egy vár falába temessék el. Legfeljebb a római koporsók masszív kőfedelét törték be, értékes tárgyakat keresve bennök.

¹⁾ Miklósich, *Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen II.* Denkschriften d. k. Akad. d. Wissenschaften (in Wien.) Philhist. Classe. 23. kötet. (1874.) 149. l. (41. sz.) Csehül Bouda=Bude. Németből. Csehországban: Buda, Budy; Boudy. Galiciában Buda, Budy, Budki. Szászországban Budow (ma Budau). Előjön még Buda, Budow, Budin, Bauda, Baudy, Bauden, Budkau, Budkovicz. Lithvánban budininkai=kunyhóban lakó sat. Mikor akad nyelvészeink közt egy avatott Förstemann a mi régi személy- és helyneveinkre?

A mi a Pest nevet illeti, az is, mint Buda, csak a középkorban lett ismeretessé. A római korszakbeli jazygok Pessionja, mint munkám első részében irtam, N.-Körös táján feküdt. Ha volt is, — mint némelyek vélik — a római korban a mai Pest területén castrumjok, az nem viselt Pesthez hasonló nevet, mert akkor az ismert hivatalos lajstromban megtalálnók. De vannak természetes s így elég alapos okok, mint látni fogjuk, melyek nem tüntetik fel valószínűnek ezt a hypothesis.

A Pest helynév tehát vagy a németektől, vagy az avaroktól, vagy a szlávoktól, vagy a magyaroktól származik. A német nyelvből nem lehet magyaráznunk, slátni fogjuk, hogy a német egészen eltérő hangu szóval, később fordította le azt a helynevet.

Lehetetlenség sincs benne, hogy az is, mint némely más, sem magyarból sem szlávból biztosan meg nem fejthető helynév, az avaroktól maradt ránk, — néha szlávos vagy magyaros rontással. De az avarok ismeretlen nyelve ellenében az ismert magyar és szláv előnyben van. A mit utóbbiakból megfejthetünk, a valószínűség a mellett nagyobb, s azt kell elfogadnunk.

A Pest nevet már a XVI. században élt Oláh Miklós a kemenczéből, még pedig az ezen tájon képzelt sok vagy nagy *mészkemenczéből* származtatta, s ez a vélemény oly erősnek érezte magát trónusán, mintha biztosítva volna minden jogos kifogás ellen. Mert szlávban is kemenczét jelent a pest szó, ugyanazt jelenthette a régi magyarban, miután ma is használják a székelyek, ámbár csak bizonyos korlátolt kifejezés módnak ¹⁾.

¹⁾ Saját tapasztalásom s a „Tájszótár“ szerint a székely csak azt használja „a pest megett“ a mi azt teszi: *a sutban*. De tudtommal soha a székely sem mondja: „gyujts be a pestbe.“ vagy „rakattam magamnak egy *pestet*.“

Azonban a helynévnek kemencze jelentése műveltség-történeti szempontból épen nem oly világos, mint a mi-lyennek vélik. Vagy mész-, vagy szabadban állott sütő- és főzőkemenczéktől származott volna a név. A mészkemenczéből való szószármaztatás beillik anachronismusnak. Avar és szláv s az első században a magyar nem volt a kőfalaknak oly buzgó építője, hogy bárhol is sok és nagy mészkemenczére lett volna szüksége. Valamivel több valószínűség szólana az alázatosabb culinaris értelem mellett, mint általában a helyneveknél a csekélységeknek több szerep jutott, mint a nagyszerűnek és pompásnak.

De mind nyelvészeti okok, mind helyi viszonyok s a történelmi valószínűség elfogadhatóbbnak tünhetnek föl egy másik értelmezést. A *pest* szó csak az új szlávban oly korlátolt értelmű. Az ó-szlávban találjuk egy másik magyarázatát.

Jelentett barlangot és a vele egy töről nőtt *pécs* változat jelentett kősziklát. Miklósics előszámlálja a szónak husznál több előfordultát a falu-, város- és *hegy-nevekben*.¹⁾

És ha a mai Pest lapályon fekszik is, de a régi századok Pestje a jobb partra is kiterjedt, sőt az lehetett a korábban emelkedő helység. Erről pedig már hihető, hogy nevét vagy barlangról vagy hegyről vette. Magyarokori történelmi kutatóink is támogatják ezt a véleményt. Mert mint látni fogjuk, a középkorban a mai várhegyet *újhegynek*, „*mons novus pestiensis*“-nek nevezték. A latin kifejezés megengedi feltennünk, hogy volt egy régi Pest-hegy, (latinosan: *mons Pestiensis*, e helyett: *mons Pest*), s később a várhegy fontosságra emelkedvén, ezt Új Pest-hegynek nevezték el. A régi Pesthegy pedig ugyanaz volt, a mit ma Gellérthegynek mondunk. A mai Gellérthegy nyerhette Pest nevét egy vagy több barlangról. A ma is

¹⁾ Idézett értekezése 213. l.

belül nagyon üreges hegynek lehettek nagyobb külső nyílásai, mint azok a rudimentalis barlangok, melyek ma rajta láthatók, de az omlásos sziklák azóta betemették. Azonban elég a név indokolására a *hegy* értelem is. Mért-földekre nem lévén a Duna-partra ily merészen kikönyöklő sziklás magaslat, a folyam ezen pontjának megjelölésére volt alkalmas a szó. A hegy nevét természetes volt átvinni a Dunapart azon szakaszára, hol a barlangos vagy sziklás hegy messziről megmutatja az utasnak, hol van az a nevezetes pontja a nagy folyamnak, mely messze földre legal-kalmasabb révnek, átjárónak. Hogy Pest eredetileg rév volt s mint rév már nevezetes lehetett, mielőtt helységgé, vagy éppen várossá fejlődött, arról tanuskodik már csak az is, hogy a magyar kor első századaiban mind a jobb, mind a balparti tájat, mely a Gellérthegyen feljül terül el, egyaránt Pestnek nevezték, annak ellenére, hogy az egyik part majd minden tekintetben ellentéte a másiknak. A mely iparra az egyik part alkalmas, a másik alkalmatlan, s ha egyik part jó volt nagy kemenczék működésére, a másik csakazért sem volt az. Hanem már egy révnek bezzeg kellett mind a két part ugyanazon egy célra, mi indokolta a név azonosságát. Ó-Budán feljül még volt egy dunai rév, melyet megyeri révnek neveztek. Mindkét parton van is Megyer, melyek régen bizonyára egymással épen átellenben feküdtek. Így föltehető, hogy mind Pest, mind Megyer első lakosai révészek voltak talán még az avar korban. Származása elég democraticus, s nem a földmivelésnek, sem az iparnak, hanem a kereskedésnek még akkor bundában járó geniusa ringatta bölcsőjét. Czimerébe is jobban beillett volna egy hajó, mint azok a massiv bástyák, melyeket a hősiség szakában nem igen erős alapnak bizonyitnak a krónikák, — a mennyiben ritkán és keveset jegyeznek fel olyat, a mi egy hőskölteményre elég anyagot adna.

Avarországnak, mely a Duna mind keleti mind nyugati partján kiterjed, kétségkívül életszüksége volt a száraz közlekedés miatt a dunai révékre, — s városunk vidéke mint rév, nagyobb fontosságu volt bármely más Duna melléki helynél mai hazánk területén. Abból, hogy az első magyar királyok idejében már Pest, mint dunai rév szerepel, azt következtethetjük, hogy valószínűen ezt a szerepet játszta már épen a Pest-hegy tövén közvetlenül feljebb eső Duna- szakasz még az avar-szláv korszakban, tehát a magyarok bejövetele előtt is.

S ez a nagy valószínűség egyszersmind nagy tanulságot is foglal magában, — azt, hogy városunk csak akkor nyerhetett jövő nagyságát biztosító előnyöket, midőn oly nép uralkodott hazánkban, mely egyesíteni tudta a Duna mindkét partján fekvő ország-részeket. — Hanem ehhez még másnemű kellékek kívántattak meg, s többek közt hosszú idő is.

V. FEJEZET.

A KILENCZEDIK ÉS TIZEDIK SZÁZAD.

Az avarok kora nem hagyott ránk történelmi kutfőket — a helyneveken kívül. Csak első felléptők és hatalmuk utolsó korszaka nyer halvány megvilágítást az Európában uralkodott általános tudatlanság setétségéből. A VI. század végén s a VII-dik elején két-három emberöltő alatt látjuk őket erős küzdésben a keleti birodalommal, s országuk sulypontját hazánk déli részein, alkalmasint a Duna és Tisza közt, hol egykor a hun király deszka palotái is emelkedtek.

A krónika csak kétszáz év múlva a VIII. század végén és a IX. elején ad rólok ismét némi tudósítást. De ekkor nem a keleti birodalommal állanak szemben, hanem nyugat felé látjuk előre tolva támadó tömegeiket. A Dunántúli részen szövetséges vagy alattvaló szlávjaik felhataloltak meszsze a Száva, Dráva és Rába völgyén a stájer és karantán földre; a morvák bizonyosan függésben vannak tőlök s a Dunán felfelé annak déli partjain közvetlenül uralkodnak az Enns folyóig. Tehát birják a mai Alsó-Ausztriát, s tőszomszédjai a bajoroknak. Kétségkívül a Rábától az Ennsig volt főerejük elhelyezve, mint az egykoru elbeszélésekből kitűnik. Nevezetes tünemény, hogy az avar, ha mindjárt elejénte nem is, az egykori római

földet szállja meg fő-erejével, s nyugat felé gravitál, — bár keletre való törekvés hagyományairól sem mond le. Ha egy fő-helyök még mindig a Tisza vidékén állt, lenni kellett egy másiknak a Dunántúli vidék és Ausztria összetartására. Aligha nem Fehérvár volt az. De mint egykoru írókból kitűnik, tartalék fő-helyök, hol felhalmozott kincseiket őrizték, még mindig a Duna és Tisza között van. Ott raboltatta ki a frank király a khaganok kincstárát, mit a német történészek teljesen jogos szép cselekedetnek mondanak maig is, míg ha megfordítva történik, az gyalázatos rablás lett volna nekik. Ott volt az avar fejedelem erősített helye, melyet a német krónika *ring-nek*, azaz kerítésnek nevez, de melynek leírása bizonyosság azon értelmi ügyefogyottságra, mely Nagy-Károly híres korszakában uralkodott, nem a kardos, hanem a pennás emberek táborában. Azzal az észszel, mi a középkori irodalom legnagyobb részében nyilatkozik, soha a gyakorlat emberei sem hadat vezérelni sem államot fentartani képesek nem lettek volna. A legtudatlanabb osztály az írástudóké volt. Dicsékesznek a nagy császár tudósaival; de Eginhard és társai semmi jellemző leírást vagy elbeszélést nem képesek közölni az avarokról, földjükről és szokásaikról. Fülök nyitva minden képtelenség elfogadására, szemök hunyva az élet minden valóságaira.

Annýt ténynek fogadhatunk el, hogy már voltak mesterséges, védelmi helyeik, hosszabb vonalakat föld- és fa-művekkel erősítettek meg. S ez becses adat arra nézve, hogy az avarok kétszáz év alatt elhagyták hadi szokásaikat, kijöttek nyilazás- és lovaglásbeli híres virtuozitásuk gyakorlásából. — Nagy részben gyalog szláv alattvalóik erődítési s talán a nyugatiak nehézkes harczmodorához közeledtek. Sőt talán már nagy mértékben elszlávosodtak volt. Ezt egy analogia teszi nagyon valószínűvé.

Az avar hadi szokásaiban egy volt a bolgárral, s viszonyaik is azonosak, a mennyiben szláv volt mindkettő alattvalója, s bizonyára ennek kellett lenni a nagyobb számnak. A bolgárról pedig ismeretes, hogy aránylag rövid idő alatt a szlávval cserélte ki nemzeti nyelvét, s tette magáévá szokásait. Alig volt szükség Nagy-Károly fegyvereire: az avar nemzetiség elenyészik vala a beolvadás által, épen mint a bolgár elenyészett.

Láttuk, hogy az avar és szláv nemhogy város-építők, de város-fentartók sem lehettek. A ringek, melyeket inkább egy hirtelen meglepetés ellen óvó sövényeknek, mint erődöknek írnak le, épen arra szolgálnak bizonyságul, hogy kőből nem tudtak és nem volt kedvök építeni. A római épületromokban az ily fejletlen telepedő tett legkevesebb kárt. Ha a régi városok táján telepedett meg, a romokon kívül ütötte föl tanyáját.

A meglevő krónikai följegyzések csak a Duna és Tisza közti fő-ringről tartottak fenn esemény által hitelesített emléket. Azonban ez nem szolgálhatott a Dunántúli rész s a nyugatibb Ausztria központjául is. Az csak az Alföld főhelye lehetett. Fő-erejöknek, mely az előbb említett tájon volt, s mely ellen Nagy-Károly fő-ereje jött, más központja lévén, legalább is kettős központot vehetünk fel. A Dunántúli lett volna a természetesebb; de kétségkívül az első megszállás traditioi a szokás hatalmával bilincselte khaganjaikat a Duna és Tisza közti főszálláshoz. Mint a következő megmutatta, épen az volt a gyenge oldal, a mit legerősebbnek vélték a nyugat ellen. Ugy látszik készületlenek voltak, mint az akkori viszonyok közt valószínűtlenre, egy Olaszország felől Stirián át történhető megtámadtatásra, annyival inkább, mivel az Alpok átjáróit s a völgyeket be Tirolig a nekik nem félelmes szlávok lepték volt el.

Azonban az avar államnak ha egyetlen központja nem volt, szintugy nem voltak megszabott természetes határai, mint a mulékonyabb hun birodalomnak. Az uralkodó nemzet szolgálival és szövetségeseivel együtt rendetlen áradatként csapott túl a természetes határokon, holott azon belül alig volt meg az egység. A Kárpátok s a Száva és Al-Duna vonalának határozott formái közé nem tudott beilleszkedni az expansiv elem.

Mindamellet az avar- szláv kor az, mely előkészítette az ethnographiai talajt egy egyesített Magyarország számára. A százados megszállás által az avar korban elenyészett a Duna jobb partja és bal partja közti azon különbség, mely a római elem megmaradásával maig el nem enyészett volna a későbbi századok ismert viszonyai közt.

Az avarok hatalma megtörvén Nagy-Károly császár alatt, egyelőre hazánk civilisatiója nem hogy előbbre ment volna, hanem hanyatlott. Annak a híres császárnak háborui nem voltak kevésbbé kártékonyak, mint akármelyik hun vagy avar fejedelméi. Magasztalják a krónikások, hogy az avarok földén az Ennstől a Rábáig tüzzel-vasal elpusztított mindent a 791-diki hadjáratban. Későbbi, nyolcz éven át mai hazánk földén folytatott hadjáratai, melyekről már hallgatnak, nem lehettek emberségesebbek. A mai osztrák földön, azután Karinthyában, Friaulban, s úgy látszik, a Dráva és Száva közti területen frank grófságokat állított fel. De hogy a Rábától keletre, vagy a Drávától éjszakra terjeszkedett volna keresztyén templomaival és határ-ispánságaival, arra nem mutat elfogadható hitelű adat. — Még azt sem írják, mintha a császár a Rábától keletebbre hatolt volna be az egykori Pannoniába. Csak a Dráva mentén Olaszország felől jött frank hadak keltek át déli tájakon a Dunán s foglalták el az avar khagán kincseit a fő „ring“-ben.

Azonban a mult oly nevezetes császára s a jövőbeli oly nevezetes magyar főváros nem maradhatott tudákos monda nélkül. A frank hódító után hétszáz évvel virágzott Bonfinius hosszasan igen világos betűkkel és szavakkal írja le N.-Károly császárnak „*Sicambriánál*“ viselt dolgait. Ő az avarok fősánczolatát, melyben kincseiket a Duna és Tisza közt rejtegették, Budára teszi, s várparancsnokul a nemzeti mondáinkban híres *Csaba* királyfival ajándékozza meg, ki meg nem adja magát a felszólításra, bár százezer frank vette körül vizen és szárazon a nagyon terjedelmes várost. De be nem vették volna, ha a frankok a roham-oszlopok első soraiba nem avar foglyokat állítanak. A falakat megmászszák létrákkal. *Csaba* a királyi palotát, melyben a nemzet kincsei voltak fölhalmozva, még akkor is vonakodott feladni. Végre engedett a nagyobb erőnek. Az aranyban-ezüstben gazdag kincstárt Károly kifosztja, *Csabát* fogolylyá teszi, ki maga vet véget rabéletének. A császár tisztességes temetésben részesíti. Azután Károly avar országgyűlést hi össze. Tolmácsok által biztosítja, hogy szintoly jó indulattal fog viseltetni az avarok, mint a frankok iránt, ha felhagynak *Mars* és *Hercules* imádásával, s e helyett isten és Jézus igéit fogadják be. Siket füleknek beszélt. Rögzött átalkodottságuk ellen szigorhoz folyamodik. Lebontatja a vár falait, a lakosoktól elszedeti a fegyvert, adókat vet ki, földig romboltatja a bálványimádás templomait. Azokat pedig, kik kikeresztelkedtek, az adó alól felmenti, s hogy legyen hol imádják a Megváltót, a város végső végén, a hegy aljában keresztyén templomot építtet Szűz-Mária tiszteletére. Ma is — t. i. Mátyás király idejében — számosan látogatják az ország ezen legrégibb templomát. Ezt kőbe vésett emlék is bizonyítja ¹⁾).

¹⁾ Bonfin, Decadis I. Lib. X.

Ezt írja Bonfinius, kétséggel az általa végül említett köfelirat alapján. Láttuk, miket tud ő kiolvasni a nem elég világos szavu köfeliratokból ¹⁾. Nyilván az ugynevezett Fehéregyházra czéloz, mely a XV. században még állott a hegy alatt, a városon kívül. E szerint az 791 és 811 közt lett volna alapítva.

Az egészen költött elbeszélésben találunk még egy igazságot is: azt, hogy az avarok még N.-Károly császár idejében kezdtek kikeresztelkedni. Az avar hatalom leűntte után az általuk birt terület apróbb részekre oszlott fel. Avariának, míg az avarok itt laktak, különösen a Rábán túli földet s Alsó-Ausztriát nevezték a németek, innen való eltűnésük után azt a földet nevezték kiválóan Pannoniának, mely pedig a rómaiak idejében nagy részint Noricum alkatrésze volt. Ennyi lett az avar birodalomból a németeké. Délen és keleten a bolgárok, s ezen szélsőségek közt középén az avarok egykori alattvalói a szlávok maradtak meg, kik a keresztyénségben és a civilisatióban azután is kevés előmenetelt tettek, s ha Buda és Pest környékén helységök volt, annak csak megye nagyságu területre lehetett kihatása. Valódi várról, minőt Bonfin ír le Budán, szó sem lehetett. Átalán az oly hamis adat, mint mint az övé, a homályt csak annál homályosabbá teszi.

Ha ily koholmány bűnébe nem estek is ujabbkori német tudósok, de csakugyan nem alaposan olvastak és magyaráztak egy másnemű emléket a IX. századból. Ennek alapján 1854 óta az a vélemény jött forgalomba, mintha N.-Károly császár és utódai a keresztyén német telepítéssel a Balatonig, sőt Pécsig hatoltak volna keletre. Ha ezt elfogadnók történelmi adatnak, röviden azt mondhatnók, a Drávától éjszakra ennek torkolatáig terjedt a német császárság és a salzburgi érsekség. Sőt csudálkoznunk kel-

¹⁾ Budapest az Ó-korban 88. 1.

lene, hogy ha a Dráván lefelé ily hódítást tettek, miért nem jöttek le vele a hajózhatóbb Dunán Buda tájáig? Nem említi pedig ezt a nevet, sem szomszédjait, egy IX. századbeli kútfő vagy ezen időről szóló későbbi tanúsítvány sem. — De azt sem mondja egy hiteles író sem, hogy tetteleg a Balatonig és Pécsig terjedtek volna a német grófságok és egyházmegyék. A kútfő maga, melyre építnek, nem egykoru és nem megbízható. Az oklevelek, melyek támogatnák, nyilvánvaló hamisítványok. De még nagyobb baj, hogy ha a kútfőt hitelesnek fogadjuk is el, az újkori magyarázók félremagyarázták. Egy-két helynév hibás lefordításából és hangzatbeli hasonlatosságából eredt a tévedés. ¹⁾

Hazánk sorsára nézve nagy fontosságu lesz vala, ha Nagy-Károly és utódai a Duna vonalán Bécstől Belgrádig állandó mark-grófságokat állítanak fel, s így középkori travestálással helyre áll a római *limes*. Egyik következés az lesz vala, hogy ebből az országból egy országot nem alkothat vala senki mai napig is. Megujult volna a chinai fal, mely a Duna jobb és bal partja közt össze nem férő különbségeket okoz. Városunk tekintélyes határszéli hadállomássá fejlődhetik, de újkori várossá nem; mert a bal parton el nem terjeszkedhetik.

Nagy-Károly, a római császárság hagyományainak buzgó követője kétségkívül ebben nem akart utánzó lenni. Birodalma Franciaországban nem tartotta meg korlátozó határul a Rajnát, Németországnak is nagyobb része feködt a Dunától éjszakra, mint attól délre. Birtokainak térképét több más ok mellett már csak ezen okból sem lehetett volna a római térkép szerint idomítnia. De hogy az egykori egész Pannoniát állandó birtokul biztosítsa magá-

¹⁾ Körülményesen bizonyítottam ezt a „Történelmi Társulat“ egy 1881. ülésén tartott felolvasásban. Megjelent a „Századok“ 1882. januári füzetében.

nak, arra nem jutott az annyi felé hódító és telepítő császárnak sem vagyona sem embere. Annyi tény, hogy az avarok legyőzése után a mai Ausztrián innen nem jött határgrófságaival, a Dráva mentén és a IX. században Karinthián, Stirián innen nem terjed ki a német birtok. Pannonia név alá foglalták Stiriát és Karinthia egy részét, mert a Noricum elnevezés a mai Bajorországra csuszván nyugatra, a Pannonia név is tetemesen nyugatra húzódott. Pannonia alatt értették a mai Ausztriát s a mai Karinthiát is; de ez a kettő el volt különözve mind politikai mind egyházi tekintetben. A IX. század végén Karinthiának és Stiriának külön uralkodója van, a később császárrá lett Arnulf személyében. Miért nem foglalták el a valódi Pannoniát a Dunáig egészen?

Egy szóval az avarok leverése után, mintegy a 800-dik évtől a magyarok betelepedéséig, mintegy a 900-dik évig, kevés hatalmas ellenségek és sok idejök lett volna a német császároknak, hogy a híres *német cultura* számára lefoglalják azt a tőlünk azóta gyakran megirigyelt áldott földet, legalább az egykori Pannonia terjedelmében. A magyar nem volt még akadály ebben. Sőt a Duna-vonal lesz vala legjobb gát minden *ázsiai jövevény* ellen. Még valamivel többet lehet mondani a szlávokról. Ha ők a civilizált életre oly fogékony, s politikailag oly érett nép, miért tűrték magok felett oly sokáig az avarsuprematiát vagy uralmat? — Vagy miután Nagy-Károly, némileg az ő bátortalan hűtlenségök segedelmével véget vetett az avar birodalomnak, nekik szabad kezök volt mintegy száz évig, hogy közülök váljék egy király, ki a Kárpátoktól Ádriáig uralkodik. A terület tele volt szlávval vagy szláv vegyületű néppel, — ha a helységek ritkábbak és kisebbek is, — Pozsonytól Brassóig s a Tátrától a Balkánig. A szomszédságban sehol oly nagy hatalom, mely akarná vagy

módjában állana utját állani. A szláv kimutatta, már azelőtt, hogy a maga erején nem volt állam-alkotó képessége. Nemzeti rendszere oly alkalmatlanná tette erre, mint a celtákat a *clan*. Ott Csehország példája, mely a IX. században is sok apró fejedelemségre volt szakadva. Azonban kivételesnek látszó tünemény, a mi azon század folyamában előadja magát. Egy fejedelem: Szvatopluk, ki a mai Morvaország és a nagy részben rengeteg erdő borította mai felföldünk felett uralkodik, hadseregeket állít ki, győzelmeket vív a német határgrófok felett, s hódít és terjeszkedik. A törekvés látszólag az, hogy a morva lépjen az avarok örökségébe, a mi Ausztriát s a Dunán túli vidéket illeti. Azonban semmi sem mutat arra, hogy országunk keleti részeire is kiterjesztette volna hatalmát. Ha magasb rendű céljai lettek volna, a hazánk földén szét szórt kis fejedelemségeket kell vala egyesítnie szép szerint vagy erőszakkal, s csak azután lehetett volna a német császárral kikötnie. Az bizonyára keveset gondolt vele, mit csinál egyes szláv *vojvoda* a Dunától éjszakra és keletre. De minden arra mutat, hogy a morvák Nyitrán megvetve lábukat, átjöttek a Dunán az egykori Pannoniába, s magukhoz csatolván az ottani szlávokat, siettek Stíriában és Karinthyában, Arnulf császár törzsbirtokain felülni a német telepeket; más felől Alsó-Ausztriából igyekeztek kiverni a német határgrófokat. E szerint nem arra felé tartottak először, hol erőt gyűjthetnek, hanem a merre legközelebb kapták a zsákmányt. Minden egykoru hitelesebb adatból az tűnik ki, hogy Szvatopluk „Nagy-Moraviá“-ja kiterjedt csaknem az egész Felső- és Alsó-Pannoniára, úgy hogy szomszédos lett a hazánk déli részeire kiterjedt bolgár földdel és nyugaton Arnulf császár karantán birtokaival. E szerint hazánk mai nyugati megyéi, mind a Dunától éjszakra, mind attól délre a kalandort ismerték

herczegöknek. Ezt, szerintem igen helyesen fogták fel a német történészek, s különösen Dümmler, a mi világosan ki is tűnik az általa felsorolt tények összességéből. De ki-tűnik Konstantin császár előadásából is, hol a *nagy Moraviáról* szól, melyet a magyarok elfoglaltak.¹⁾ De egy-egy sikerült hadjárat egy jó vezér alatt még nem bizonyosság az államalkotásbeli képességre. Föllépésök is a rabló hadjárat jellemét viseli magán. Éktelenül pusztitnak, embertelenül kegyetlenkednek. Két-három száz évi megtelepedés nem volt elég; hogy levetkezzenek valamit azon szokásaikból, melyeket Procopius a VI. században leir. Csudálkozni lehet Dümmleren, ki épen a Szvatopluk szláv-jait siratja, mint a kik sokkal civilisáltabb államot teremtettek volna a magyarokénál, siratja épen mikor arról van szó, hogy mily vadúl kegyetlenkedik ama szláv hős a német lakosságon s fogolylyá lett német főurakon.

Annyit bizonyosnak tarthatunk, hogy ha Szvatopluk beéri a mai Magyarország területén állama terjesztésével, nem támadja meg a német császár területét, s ez által nem biztatja lázadásra stiriai és karantán szlávjait, — a német császár nem nyul azon két élő fegyverhez, hogy ellene behívja segítségül a magyarokat.

Palaczky cseh történész óta elterjedt hit, hogy a magyarok bejövetele nélkül hazánkból egy szláv monarchia alakul. Azt gondolom, hogy a mily késői sajnálkozás az a XIX. században, oly korai lett volna a IX.-ben. A németek foglalták volna el idővel a Dunán túli részt s a többi megmarad barbár kis fejedelemségeknek minden központ és egység nélkül. Vagy ha sikerül nagy későre itt egy szláv államegység, elveszett volna minden bizony-

¹⁾ Konst. Porph. de administrando imperio, 40-dik fejr. Szabó K. fordításában a 139. lapon. — Dümmler „Die Südöstlichen Marken“ 49. 1.

nyal a *nyugati* keresztyénségre, s így okvetlenül a nyugati civilisációra nézve, melynek egyáltalán nem tette volna azon szolgálatokat, a miket tett. Mert épen Szvatopluk nemzete volt fő támasza Cyrill és Method tanainak, mely az egyházba a szláv liturgiát hozta be, — ez pedig ha nem volt is még kimondott szakadás, már csak kevés kellett, hogy azzá legyen. A IX. század pápaságának egy gyenge pillanatában törvényesítették a szláv nyelvet; de csakhamar belátták a katolikus egyház elveivel való ellenkezését s később mindent elkövettek ellene. A magyarok bejövetele gátolta meg, hogy a morvák, csehek, s bizonyára a horvátok és vendek nem jutottak a keleti egyház kötelékébe. Mert Methodiust 880 körül Moravia és Pannonia érsekének ismerte el a pápa, VIII. János.

Mily kemények voltak a pogányságban az akkori szlávok, arra bizonyoság ez a rendkívüli engedmény részökre. Ha nem is törvény, de minden szokás, traditio és szabály ellen volt, hogy a görög és latin nyelven kívül más, egyházi nyelvnek elismertessék. — Sőt a karantán szlávok, kik már keresztyén német herczegek alatt álltak, még abban a kiváltságban is részesülnek, hogy a Nagy-Károly által kötelezővé lett *tized* fizetése alól fölmentetnek.

Methodius egyházi főnöksége a morva fejedelemtől s alattvalóinál elfogadott volt már, s kétségkívül az egész szlávországban elterjed a magyarok közbejöttével, kik a morva fejedelemségnek véget vetettek.

Igy a magyar már pogány korában tett egy nagyon fontos szolgálatot a nyugati civilisációnak. Ha hátra vetette két-három generációval a keresztyénség terjedését; de nemcsak hogy új harczos néppel szaporította, milyenné a szláv nem volt képes válni, már szervezeténél fogva sem: hanem Sz. István alatt egy birodalom nagyságu területen

üdvösebb fordulatot adott a gyakorlati politikába és az egész közművelődésbe mélyen beható ügynek.

A mi azonban a tisztán területi kérdést illeti, oly kevéssé volt állandósulva az a Moravia, hogy Methodiusnak székhelye sem volt még. A pápa úgy vélekedett, a Pannonia névből indulván ki, mintha az új érsekséggel a hajdani sirmiumit elevenítné fel. De a Száva és Dráva köze nem tartozott még a nagy Morvaországhoz, s különben is mily rossz helyzet lesz vala egy éjszaktól délnek hosszan nyúló ország legdélibb pontjára tenni a központot?

De politikailag is bajos lett volna központját találni. A mai Morvaország éjszaknyugati megyéinkkel, egy vékony dereku, s kivált nyugat felől nagyon kitett terület, mely meg nem tartható a németek ellen hosszas ideig. Egy kelet felől jövő invasiót, mely a Dunát délre hagyva, egyenesen a morva törzsbirtok felé intézi a támadást, szintoly kevéssé állhatott ki Szvatopluk birodalma. S épen ezen érzékeny oldalról történt, — úgy látszik — a magyarok első támadása.

Egy szóval azt látjuk, hogy valamennyi hódító vagy ide települt nép hazánk mai területéből országot alakítani képtelen volt, holott volt rá elég kedvező alkalom. Annál fogva központját sem találta, s nem is volt miért keresnie.

Azonban a magyarok beköltözése után, kik 892 körül kezdenek a morvák ellen mint hódítók fellépni, nem egy nap s nem is egy év műve volt az ország- alapítás, állandó, természetes határokkal s alkalmas központtal.

A magyaroknak a bejövetelkor először a Dunától keletre és éjszakra eső országrészeket kellett megtisztítani az ellenségektől, s birtokukat biztosítani, mielőtt az egykori Pannoniába átkeltek volna. S ez még zavaros krónikáinkból is kivehető. Mintegy a dolog természete kényszerítette a morvákéval ellenkező helyes eljárásra.

A magyarok átkelése a Dunán fontos esemény, s nagyon érdekli az ország s abban közvetlenül városunk jövődjét is. A kérdés: hol történt az átkelés, gondolni lehet eleve is, Buda és Pest szereplése nélkül aligha volt megoldva. Habár csak rév minőségben is, említve kell lenniök az erről szóló történelmi kútfőkben, — ha ugyan ezen korra ily specialis kérdésben krónikáink megérdemlik a kútfő nevet.

Igazság szerint csak a XIII. sőt későbbi századok felfogását jellemzik, s így a későbbi századok történetét illusztrálják majd mind azon hazai krónikák, melyek a vezérek koráról fenmaradtak városunkra vonatkozólag. Az a fölfogás, sőt azok az általuk használt helynevek, csak a legkisebb mértékben azon kor felfogása és nevei, melyről irnak. — Krónikáink már csak annál fogva is gyanusak, mivel a vezérek és Sz.-István korában feltüntetik városunkat; de aztán hallgatnak róla a tatárjárásig, két-három száz évig nem tudnak róla semmi följegyzésre méltót.

A Dunán való átkelés kérdésére nézve az ugynevezett *Béla király Névtelen Jegyzője*, a mily körülményesen, oly kevés megbízhatósággal tudósít.

Árpád a honfoglalás művét folytatva, szerinte Titelnél átkelt a Tisza jobb partjára, s Bács-Bodrog megyében tanyázik. Tehát a Duna és Tisza közének déli részén táboroz, ott, hol egykor Attila s elejente az avarok vezére is, kik a keleti birodalmat fenyegették innen. S csakugyan Árpád is sereget küld ki Bodrog várától a mai Belgrád ellen, melyet akkor a bolgárok birtak. A magyar hadak a Szávának a Dunába ömlésénél kelnek át ezen a nagy folyón. Hódításukat Dalmátiáig terjesztik. Jövet beveszik a zágrábi várat, aztán Pozsegát és Vukovárt is.

Látjuk, hogy a Dunának már jobb partján volt a magyar hadak egy tetemes része. Minthogy egész Pannonia

meghódítása nyilván a hódító tervében volt, azt várná az ember, hogy ama győzedelmes sereg most a Drávától északra fekvő terület ellen indul a legegyszerűsebb úton. Azonban ellenkezőleg, a sereg visszavonul másod évi távollét után a Duna bal partjára, a hol Árpád táboroz. Nagy lakomák, fényes vendégeskedések, melyekben különböző *idegen* nemzetek is részt vesznek, azt sejtetik, hogy talán az Attila táborára való reminiscenciák vegyültek itt az előadásba; — mert semmi sem mutat arra, hogy Árpád egy igen messze terjedt népszövetség feje, úgy szólván császára lett volna, mint Attila.

Árpád végleg odahagyja bodrogi residentiáját s a Duna mentén felfelé huzódik a Nagy-Szigetig. Ennek irányában tábornok út még mindig a bal parton. Maga a fejedelem és a fő-emberek átszállanak a mai soroksári ágon a szigetre. Nagyban megbámulták a ma homokosnak ismert sziget buja termékenységet, s a Duna védelme által nyújtott biztosságát. Kimondhatlanul megtetszett nekik a hely. Mindjárt fejedelmi birtoknak foglalta le Árpád s szaporán kézműveseket parancsolt oda. Pompás fejedelmi lakot emeltetett magának s megkívánta országnagyaitól, hogy példáját kövessék, s kinek-kinek ott legyen udvara és otthona. A fejedelmi lovakat is itt legeltette, s Csepelről az ő kún eredetű lovászmesteréről nyerte a sziget a Csepel nevet. A sziget biztos hely volt a fejedelem és főemberei egész családjának, míg a sereg hadi vállalatokra távozott. Innen mindjárt Pannonia meghódítására indultak volna, ha e közben nem kell vala a mai Bánságba küldeni serget, mely jó ideig volt ott elfoglalva.

Azután elbeszéli Névtelenünk, mikép indul ki a fejedelem a szigetből, miután benne aprilistól októberig tányázott, (melyik évben? azt maga sem tudja), Pannonia meghódítására. Azt várná az ember, hogy a Dunának pro-

montori ágán fog átkelni a hadsereg a még meg nem hódított ellenséges jobb partra. Pedig ellenkezőleg, a már meghódított balpart felé indulnak a soroksári ágon keresztül. S mindjárt Soroksártól a Rákos folyóig ütnek tábort. Bizonyára a kőbányai dombsoron. Mikor látták, hogy ellenállástól tartani nem lehet, föl kerültek Megyerhez. A révén átkelvén, azt *moger* révnek nevezték, a hét fejedelmi személyről, azaz *hetu-mogerről*. Ott költözik át a sereg. A Duna partján üt tábort le a felső *Hévízig*. Pannoniát akkor rómaiak lakták, kik a magyarok közeledésének hírére futással menekültek. Ezt ő kétségkívül abból a forrásból merítette, a miből az oláhok Erdélyben laktát Árpád idejében, t. i. azon bizodalomból, hogy olvasója még tán ignoransabb, mint ő maga, s az általa félre értett nemzeti költeményeket teldíthatja tetszése szerint.

Az eddig elbeszélétekből látjuk, hogy Árpád a mai Budán feljül kél át a Dunán. Csakhogy a Névtelen világos okát nem adja annak, miért kellett egy Dunaág helyett egy másik ágat s aztán még egy egész Dunát áthajókázni, holott a száraz ut is kétségkívül rosszabb volt a mai pesti, mintsem a budai oldalon. — Ugy látszik, a szerző nyelvészkedő szénvedélye ellenállhatlanul vontatta az ő *hetu-mogerjeit* a *mogeri* révhez. Sajnos azonban, hogy még a névben is téved. A X. század közepén élt Konstantin császár világosan mondja, hogy a hét magyar nemzetségnek nem mind a hetét, hanem csak egyikét nevezték nem is mogernek, hanem *meger*-nek, vagyis megyernek.

Nem volna nagy különbség a pesti és megyeri rév közt. Csakhogy a szerző ezt Csepel megszállásával hozván kapcsolatba, különböző időben történeteket téveszt össze nyilván, s innen az értetlenség. A *megyeri* révet mint Ó-Budához közelebb esőt és nyelvészkedésének tetszőbbet

nevezhette meg; de elrontotta előadását vele, melyben semmi észszerűség nincs, már csak abból a szempontból sem, hogy ha Ó-Budát akárminő ellenség tartotta megszállva, jobb lett volna Pestnél kelni át a vizen, mint az ellenséges várnak épen töszomszédjában.

A *megyeri* rév az író képzeletén, vagy későbbi eseménynyel való összezavaráson épülhet; — de nem vette ő a nemzeti krónikából, melyben azt olvassuk, hogy Árpád serege két ponton kelt át a nagy folyamon: a *pesti* és a *szobi* révnél.¹⁾ Itt már az észszerűség csak ennyiből is kitűnik. A két pont alkalmas átkelés két sereg számára, mely a Dunán túl concentricus működésre van szánva, kivált egy Esztergom táján, sőt Fehérváron álló ellenség ellen. S csakugyan nyomban azt olvassuk Kézaynál, hogy Pilis-Marótnál gyűltek össze Szvatopluk szétvert seregének maradványai, melyet a magyarok megtámadtak s legyőztek. Azután Fehérvár felé vonultak. — Névtelenünk egész elbeszélése költeménynek ízetlen, történelmi följegyzésnek valótlan levén, mit adjunk rá abban, a mit a Csepel sziget megszállásáról mond?

A Névtelen előadásából elfogadhatjuk, hogy az ő idejében már Csepelnek is nevezték azt, a mit az első Árpádok alatt Nagy-Szigetnek híttak; hogy az fejedelmi birtok volt, sőt azt is, hogy a királyi ménest ott tartották. Nincs lehetetlenség abban sem, hogy Árpád egy időre itt építtetett magának amolyan Attila-féle várost. Csakhogy más kútfő nem támogatja ebben, sőt ellene mond, Fehérvárhoz tévén azt a főszállást. Nemzeti krónikánk nem is említi Árpádnak Csepel szigetén való tartózkodását. Azonban a Névtelen sem mondja Budát Árpád korabeli fővárosnak. Ő csak ideiglen szállásoltatja Árpádot

¹⁾ Kézay Gesta-Hung. II. könyv 1. fej. „Danubium in Pest et in portu *Zub* transierunt.“

Attila városában, hol egymás végtében husz álló napig tartott az ebéd.

A Névtelen még nagyobb kitüntetésben is részesíteti Buda városát. Szerinte ennek határában temették el *tisztelegesen* Árpádot az Ur születésének 907-dik évében. Eltemették egy kis patak fölött, mely kőmederben van bevezetve Attila király városába. Később a magyarok megkezesztelkedése után hamvai fölé egy keresztyén templomot emeltek a boldogságos szüz tiszteletére, s azt köznyelven *Fehéregyháznak*, alba ecclesiának nevezték.¹⁾

Ezen leírás helyrajzi részét némely ujkori magyarázók úgy fogták fel, hogy a kőmederbe vezetett patak alatt értették azt a meleg víz-eret, mely a római vízvezetésen éjszokról délnek tartott be Acincum felé. Már pedig nem valószínű az, hogy a Névtelen idejében, bármelyik király alatt élt, a római vízvezeték a maga teljes épségében fennállott volna. Nem felel meg az a fölvétel helyrajzilag sem a leírásnak. Mert ugyanabból kitűnik, hogy a szerző valamely hegy aljába helyezte a Fehéregyházat és patakot. Már pedig a római vízvezetés soha nem ment a hegy aljáig. Semmit sem lehet oly bizonyosan tudni ama műről, mint a kezdetét. Kezdődött a terjedelmes síkság kellő közepén, távol a hegy aljától ott, hol a puskaapor-malom mellett ma is buzog a meleg vízforrás. Némelyek még hozzátétellel is akarták emelni a Névtelen hitelességét, — mondván, hogy későbbi időben azt a tájat nevezték *Árpád völgyének*. Már pedig nem volt oly kor, midőn egy síkságot, melyet csak egyik oldalon szegélyez a hegység, völgynek neveztek volna. Azt mezőnek, hegyaljának híjják. Így a helyrajzi tévedés nem a Névtelen hibája, hanem a magyarázóké.

¹⁾ Anonym. 52. fej.

De a történelmieken Anonymus előadását ezuttal sem támogatja semmi. Bonfinius, Thuróczy, maga Mátyás (ki, mint látni fogjuk, ír a Fehéregyházról) ismerték a helyet, s ismerték a magyar történelmet, az ő koruk szerint, — sőt Mátyás korának sokat elhívő, sok szavú, közlékeny egész irodalma, nem is álmodnak azon nagy nevezetességű adatról, hogy a régi magyar királyok őse, a haza alkotója, Ó-Buda tőszomszédságában pihenne. Bonfin és Mátyás király mindent elmondtak, a mit a Fehéregyház multjáról tudtak, — csak éppen ezt az egyet nem tudták.

Azt gondolom, Névtelenünk utmutatása helyrajzilag értékes az illető templom meglelésére; de az ősmagyar pogány sirokra s Árpád sirjára nézve tévutra vezette a régészeti kutatást. Mint magában a Névtelen leírásában látjuk, az ő korában sokkal jobban kiálltak a földből a római emlékek, mint napjainkban. A térség nemcsak az egykori épületek maradványainak, hanem igen számos római koporsónak is lelhelye. Vannak egész tractusai, melyeket római *temetőknék* lehet nevezni. Ezeken gyakorta legrégebben a régiségbuvárlatot a bevándorlott nép szegény emberei, drágaságokat keresve bennök. Fel is fedezték, mert alig találni olyat még mélyebben is, mely már kimotozva ne lett volna. Legjobban ismerték éppen a római temetőhelyeket. S éppen a hegy aljában van számos koporsó. Bajos föltenni azt, hogy a még ugy szólván félig ázsiai Árpád végrendeletében azt hagyta volna meg, hogy őt a rómaiakkal egymás mellé, vagy éppen római koporsóba temessék.

Továbbá különös az is, hogy Sz.-István vagy valamelyik utóda az ő éppen vallásos tekintetben megtagadott pogány ősenek földi maradványait, s nem valamely keresztyén martyréit, fogadja el egy keresztyén templom alapjául és ereklyéje gyanánt. Ám higgye, a ki

hiszi — de az egész nagy mértékű lélektani valószínűlenség. Ez pedig nemcsak a költészeti, hanem a történelmi kritikában is hatalmas argumentum.

Anonymus, ha mint később látni fogjuk, nem tévedett a Fejéregyház helyének megjelölésében, — mert az a templom állott az ő korában is, — tévedett egy tradícióra nézve, melyben a neveket fölcserélte. Tévedése egy Thuróczyánál olvasható hagyományon épülhetett, s csak épen a személynevet cserélte fel, a helynevet pedig félreértette, Thuróczyánál nem Árpád, hanem Sz.-István temetéséről van szó, s nem ecclesia Albáról, hanem egyszerűen Albáról, vagyis nem Fehéregyházról, hanem Székes-Fehérvárról.¹⁾ Az „alba“ szó és a templom védszentjének azonossága s még talán egy más körülmény is tévedésre vezethette a Névtelent. Egy némely feltűnő kőkoporsót, mely a mai Ó-Buda táján látható, s melyet a keresztyén kor pogány sirnak nevezhetett, a nép könnyen tarthatott egy-egy magyar fejedelem sirjának, — szintoly alapossággal, mint az ó-budai egykori palotákat a hun király alkotásainak vélte. Egyébiránt mindenki válaszszon a hit és kételkedés közt. A hinni szeretők választhatnak Bonfin és a Névtelen közt is. Mert egyáltalán nincs az utóbbi állítása csak annyira sem documentálva, mint az előbbié. Bonfin egy kő felíratra hivatkozik, mely szerint az Alba Ecclesiát Nagy-Károly építette vagy 100 évvel Árpád halála előtt.

Névtelenünk, ki Árpád koránál mindenestre sokkal

¹⁾ A fehérvári templomnak első királyunk által történt alapításáról Sz.-István kisebbik legendájában olvassuk: *Sub titulo S. Mariae gloriosae virginis, in Alba civitate . . . templum instauravit.* (Endlichernél L. maior Cap. 6.) S ismét István temetéséről: „in basilica virginis Mariae . . . honorifice est sepultus.“ (U. a. C. 10.) — Árpádról a Névtelen: *qui honorifice sepultus est . . . ubi etiam post conversionem Hungarorum edificata est Ecclesia quae vocatur Alba, sub honore beatae Mariae Virginis.* (Anonym. az i. h.)

későbbben élt, Pestet szintén említi; ha nem is épen Árpád, de második utóda Taksony vezér korából. Szól pedig megtelepítéséről, vagy legalább népesebbé tételéről.

Szerinte ekkor, azaz a X. század derekán, Bolgárországból két főnemes Bila és Bokszu számos izmaelitával érkezvén ide, az ország több részében nyertek helyet, s ezen kívül azt a várat, melyet Pestnek neveznek, örök birtokul kapták. A magokkal hozott nép két-harmadát ezen vár szolgálatára engedték, egy-harmadát magoknak és örököseiknek tartották meg.¹⁾ Ama bevándorlott bolgár uraktól származik az ő korában virágzó Etyei nemzetség.

A Névtelen tulajdonképi kutfői, a költői mondák, — mint Arany János kifejtette — megszűnnek Zsolt vezér halálával. S csakugyan az utána következett vezérek koráról, a X. század két-harmadáról, az ötvenhét fejezet közül kettővel éri be. A mit itt közöl, már prózai közlemények; de azért épen nem szilárd hitelű adatok.

Annyit elfogadhatunk, hogy a vezérek korában volt egy nagyobb mérvű bevándorlás a keleti tájak felől országunkba. De azok a besenyők és bolgárok, kiket a Névtelen bevándoroltat, nemhogy a megállapodott békés élet előmozdítói s várak építői lettek volna, hanem ellenkezőleg a magyarok kalandos hadiszerencséjének hírére jöttek be s újra meg újra felfrisítették a nemzetben az ázsiai elemet. Magok az izmaeliták, azaz volgamelléki bolgár mohammedánok, bár kereskedéssel foglalkoztak, de bizonyára nem nyitottak állandó boltokat a városokban: hanem béke időn házaltak, vásárhelyeken sátrak alatt kal-márkodtak s kísérték kisebb nagyobb hadjáratban a magyar tábort, — szóval épen ez volt a valódi *nomád* elem, s valószínűleg fogva legmakacsabb ellensége a városias civilizációt behozott keresztyénségnek.

¹⁾ Anonym. 57. feje.

A pesti rév, mint nevezetes közlekedési pont, igen alkalmas lehetett későbbi állandóbb megtelepedésekre. Sőt csaknem elkerülhetetlen, hogy oly nyugvó ponthoz ne telepedtek legyen a nemzetnek épen akkori kereskedői. De az ilyes telep sokáig nemhogy *várhoz*, nemhogy városhoz, hanem faluhoz is alig hasonlíthatott; inkább egy pusztára tett sátoros és laczikonyhás sokadalomhoz. Különben a Névtelen elkövette anachronismusra mutat az, hogy a vár fentartására két-harmadot rendel. Ez pedig a későbbi kor szokása volt.

Történelmi adatnak elfogadhatjuk, hogy a Névtelen korában sem egy tekintélyes nemzetségnek, sem egy castrum városnak nem vált kisebbségére, ha egy hizelgő egy-egy bolgár főembertől származtatta, csakhogy a származás mentül régebbi időből legyen keltezve. Ez volt a fődolog. Szerencsére nincs most fővárosunkban polgár, ki büszke lenne a bolgár származásra, sőt méltán rossz néven venné, ha Taksony koráig vinné fel elődeit a városnak jelen sorokat szántogató krónikása. A másik történelmi tanulság, hogy Anonymus korában ép oly kevésbé tudták, mint ma, hogy ama bizonyos pesti várat mikor alapították, s annál kevesbé, hogy ki alapította. Azért lehetett a vezérek korának tulajdonítani. Taksony idejében sem a gylas, sem a karkhas, sem a fővajda nem állított ki senki számára pecsétet okleveleket. Azért nem is kívánhatta később senki az Etyei családtól vagy a Névtelentől a hiteles bizonyítást. Csak hinni lehetett abban, de tudni nem.

A Névtelen szerző korára nézve egy másik történelmi érdekű tény volna, ha világosan megmondaná, a Duna melyik partján van az a castrum, melyet a bolgár saracénok telepítettek meg? — Mert Pest mint rév és város kiterjeszkedhetett mind két partra, de mint vár csak az egyik partot foglalhatta el. Itt különféle esetekről lehet

szó. — Föltehető, hogy szerző oly korban irt, midőn még csak az egyik parton volt castrum, s így a félreértés lehetetlen volt az egykoruaknál. De ránk nézve kérdés, melyik parton volt előbb valami castrum-féle? — Későbbi elnevezések a balpartot mondják Ó-Pestnek, s így a valószínűség a balpart mellett szól, bár bizonyosság ebben sincs. A másik eset, hogy volt már mind a két parton vár, csak hogy a jobb partit pesti *Új hegynek* nevezték, a balpartin megmaradt egyszerűen a *Pestvár* név. — Végre föltehető, hogy szerző oly korban ir, midőn már csak a balparti helyet nevezték *Pestnek*, a jobb partit mindenki Budának vagy Új-Budának nevezte. Így mindhárom felvétel arra mutat, hogy szerző valószínűen a balparti, a mai Pestet mondja castrumnak, melyben izmaeliták telepedtek meg. De más tekintetben homályban hagy. Az első felvétel a XI. és XII. századba, a második a XIII-dikba, a harmadik a XIV. és későbbi századba vezet. E szerint a Névtelen még a maga kora szempontjából is majd semmitsem mond nekünk.

Historiai az, hogy a Névtelen korában s azt megelőzőleg voltak, s nem kis mennyiségben mohammedán lakosai Pestnek; de ezek voltak, mint okmányok tanúsítják, a XIII. században is, s aligha volt nagyobb helység Magyarországon, melyben izmaelita ne lett volna, mint ma nincs városunk izraelita nélkül.

Oly meg nem bizható tudósítást, mint a Névtelené, jobb teljesen elvetni, mint bármi részben elfogadni. Egy való adat eldobása csak hiányossá teszi tudásunkat; de egy hamis adat elhomályosíthatja a biztosan tudhatók egész seregét. Egy hiteles adat ablak, mely távoli perspektívát nyit, egy hamis adat pedig a szem elébe tartott papír darab, mely egész tájra nézve vakká teszen. A pesti castrum Taksony idejében azt hitetné el, hogy őseink Ázsiából hozták magokkal a várrendszert.

Még Árpádon kezdve két emberöltőn keresztül az ifju nemzet történetében a kalandvágý az uralkodó szenvedély, mi oly mértékben jellemzi őseinket, mint a velők egykoru tengerész normannokat, mi mellett tulajdonképi megtelepedésről és megállapodott viszonyokról aligha lehet szó.

A magyarokra a bejövételők utáni első száz év alatt ráillik, a mit fentebb az avarokról mondtam. Sőt excentricus kifelé törekvésben őseink túltettek az avarokon. Kicsi volt nekik ez az ország s csaknem kicsi volt egy világrész. Egy emberélet alatt a Fekete-tenger partjaitól Bremáig, Konstantinápolyig és Calabriáig viszi őket a szárazon ugyanaz az ösztön, mely kortársaikat, a tengerész normannokat jellemzi.

A tünemény hasonlít némileg azon képhez is, melyet a csillagászok adnak a naprendszer különböző stadiumairól, s különösen arról, a midőn az egész szerteszélylyel törekvő egynemű gáz állapotban volt. Nem hogy formát keresne, ellenkezőleg kifele törekszik excentricus irányban. Egyik különbség normann és magyar közt, hogy az előbb, felaprózódik kicsiny asteroidokká, s mindenütt elenyészik; a másik az excentricus erő daczára megmarad egynek elejétől végeig.

Mi volt az az erő, mely a X. század szétoszlással fenyegető kifelé törekvésében fentartotta sőt megszilárdította? A normannt nem vonzotta a haza földje, mert a ki annyiszor változtatta hazáját, eléggé documentálta ezzel, hogy neki a föld minden pontja csak ideiglenes szállás. A magyar csak mint katona, nem mint nomád nép járta be Európa continensét. Családját a Duna Tisza mellékén hagyta biztosságban a keletről jöhető invasio, s nevezetesen a besenyők ellen. A magyarnak otthona, hazája volt már a mai Magyarország mindjárt a bejövétel után, pedig

módjában lesz vala az első ötven év alatt letelepednie Németország bármely részébe, sőt Olasz- és Franciaországba is. Nem volt ki ellenállhasson neki. Lenni kellett erős hadi szervezetnek, lenni kellett oly központi hatalomnak, mely kényszerítő erőt tud gyakorolni, s lenni kellett közszellemnek, mely e kényszerítést az önkéntesség által fölöslegessé teszi.

Az erős hadi szervezet magyarázza meg a politikailag céltalanóknak látszó hadi kalandozásokat a nyugati országok felé. Egy-egy egészen katonává lett nemzet, mely valami részben oly hadi előnyöket szerez meg, melyek a győzedelmet biztosítják számára, el szokott menni addig, a meddig csak lehet, — a hol kemény ellentállásra talál. El ment az Nagy Sándor e kitűnő műveltségű vezér alatt is, még pedig nem szolgálai engedelmességből, hanem jó kedvvel és lelkesedéssel. Félig valódi okkal, félig hiu ürügyek alatt. És valahol hadilag elgyengült nemzetek vannak, ritka eset, hogy hosszú ideig ne akadjon szomszéd, mely meg ne büntesse nem egyébért, mint épen ezen hanyagságáért. A magyar nemzet hadi előnyeit emelte az, hogy homogén elemekből állott a sereg. Nem esett abba a hibába, a mibe a hun és avar. Az első a germanokat, utóbbi a szlávokat vitte magával szövetségesekül, s ezen egészen különböző fegyvernemek és hadi szokások több kárukra mint hasznukra váltak. Ez fontos volt a letelepedésnél is; mert a hadban szövetséges idegen elem a békében a függetlenség bizonyos mértékét tarja vala meg. Ezen szövetségi viszony léte bontotta szét egyszerre a hun birodalmat, ez gyöngítette az avar államot, s ezen viszony nem-léte adott nagyobb maradandóságot a magyar államnak.

A tisztán katonai egynemű szervezet, melyben a magyar feltűnik a bejövetelkor, ha kártékony volt a szom-

szédokra, s kártékony egyidőre magára a magyar nemzetre, mint a mely nem engedett itthon megállapodott viszonyokat teremtenie, — de hathatós összetartó kapocs, s egy leendő egységes ország kész abroncsa volt.

Nem esünk azon hibába, a mibe némely német tudós, ki nevetséges komolysággal nemzetét nem tekinti közönséges halandó emberekből állónak, hanem az Isten választott népének tartja. Szerintünk valamint a német nép nem különb sok másnál, úgy a magyar sem rosszabb s nem is jobb sok másnál. A csudásnak látszó tünetényeknek gyakran igen kézzel fogható okuk van. Hogy a magyar a beköltözés, s az itteni népek legyőzése után — mi bizonyára munkát adott, — nem költözött tovább, annak oka szerintem az, hogy egy nép sem hagy el valami kényszerítő ok nélkül egy már türhetőnek talált hazát. Etelközben is megmaradunk vala, ha nem lett volna az a bolgárok, bessenyők miatt nagyon kitett szállás. Vagy ha csakugyan titkos vándor ösztön vezérelt, mint a fecskét, — nem ezt az ösztönt dicsérik-e német történészek a szerintök kiváltságolt germánokban?

Természetes, hogy a magyarok külső kalandozásaik alatt is itthon hagyván családjukat, s velök kétségkívül hadaik egy részét is, nem csak nemzetet, erős államot alkottak, hanem volt hazájok is, s volt annak központja a fejedelmi állandóbb szállásban, még mielőtt az ország területe ki lett volna kerekítve.

Ha van valami a Névtelennek a Csepel-szigetről szóló gyanus de nem képtelen mondájában, az ottani megszállás csak ideiglenes lehetett. Nemzeti krónikánk, mint megjegyeztem, nem szól Csepelről. Az mindjárt első szállásul Fehérvárt foglaltatja el a honalapítóval. ¹⁾ S hihetőbb is, hogy ha nem is éppen Árpád életében, de a vezérek korá-

¹⁾ Kézay az i. h. és Thuróczy II. rész. 3. fejt.

ban ez emelkedett fontosságra. Mert ha messze szoktak is menni rendesen abban, mintha Sz.-István alkotta volna meg alapján kezdve ezt az országot, annyira tán még sem megy senki, hogy vele építtessen minden várost és falut, s azt állítsa, hogy ő tabula rasát talált trónraléptekor, Ha Fehérvár és Esztergom már első királyaink alatt elsőrendű helyei az országnak, bizonyos az, hogy meg volt fontosságuk már a vezérek korában is. Ha a vezérek korában fontosak, igen valószínű, hogy a bevándorlaskor népes helységek voltak.

És valóban Fehérvárnak, latinul *Albá*-nak, neve aligha nem fordítás a szlávból. Ezen nyelvű népek szokása volt, hogy fő helyeiket *biela* vagy *beli* előnévvel tüntessék ki, mi fehéret és fényest jelent. A szerbek fővárosa ma is Belgrád. A horvátok hajdani tengerparti főhelye egészen azonos nevű volt. Erősebb bizonyosság a mi Fehérváraink szláv eredetére nézve az erdélyi Gyula-Fehérvár. Azt az oláhság ma is *Belgrádnak* nevezi. Pedig az erdélyi oláh nem is sejtí, mit jelent a név, mert szlávul nem ért. Örökölte abból az időből, mikor még Erdélyben a szlávok nem olvadtak be a ma ott lakó nemzetiségekbe. De bizonyosságot nyerünk egy 1192-ben kelt hiteles följegyzésben, hol Sz.-Fehérvár *Belegrádnak* van írva. ¹⁾ Azt hiszem, az avarok idejében nevezte el azok alattvalója, a szláv nép a mi Székes-Fehérvárunkat azon a néven, — s lehetett a mellett avar neve is, mi tudva nincs. Szvatopluk átkelvén a Dunán, kétségkívül szintén egyik fő-helyének foglalta el a nagy és tavak által eléggé biztosított helységet, — s Árpád lépett közvetlenül az ő, közvetve a kha-gánok örökségébe. De Fehérvár hagyományai az avar kornál sem állapodnak meg. Úgy látszik, szent hely volt

¹⁾ Fejér, II. 282. l. „Ecclesia S. Stephani regis apud castrum Belegrade.,,

az a pogány római korban. Mint a város közelében talált római feliratból következtetni lehet, ott tartották Pannonia provincialis évi gyűléseit.¹⁾ A keresztyén Pannonia aztán a IV. században módosított s nem nagyon eltérő keresztyén szertartásokkal folytathatta a szokást s adta át a szintén keresztyén, bár arianus germánoknak.

De ily régi traditiók mellett Fehérvár alkalmas helynek látszhatott hadi tekintetben is a harczias vezérek korában. Mindenfelől mocsár kerítette s csak egy bejáratot engedett fekvése alkalmas volt arra, hogy a vezér, hadjáratra menvén, e jól védett helyen hagyja családját és kincstárát. A vezérnek kétféle hadi feladata: a támadó és védő képesség szempontjából a pont jól volt megválasztva. Nyugat felé támadólag léptek fel a magyar vezérek. Egy támadó hadjáratra alkalmas gyűlő volt az, melyen a Németország és Olaszország felé vezető utak keresztben vágják egymást. Elég messze is volt mindkettőtől arra, hogy az ellenfél ne tudja meg ideje korán a készülődést; de mégis kényelmesebb helyen, mint lesz vala egy Dunától keletre fekvő főhely. Védelemre nem került ugyan a dolog a vezérek korában. Még az augsburgi ütközet után is a német császár tartózkodott egy invasiótól, melyet bizonyára megtesz, ha nem tart a vereségtől. Ily invasio esetében a Dunától délre a Rába, aztán a Balaton és Bakony s végül a Vértes adott védelmet. A Dunától éjszakra az esztergomi s talán más réveken át a morvák egykori főhelye Nyitra volt a fehérvári állás jobb szárnya, védve a Vág és Nyitra vonalát. De mind e mellett Németország felől a védelmi állás nem volt erős. A Dunától délre eső ama védvonalak középszerűeknek mondhatók, kivált miután itt a Duna, nemhogy a magyar főhely védelméül szolgált volna, hanem a támadó ellenségnek adott előnyt,

¹⁾ Buda-Pest az Ó-korban. 350. l.

mely hajókra tett hadaival és podgyászával ereszkedvést jöhetett innen a Rábán és Bakonyon a Vértesig. Kétségkívül a Duna elzárása kedvéért szerepel mint vár, a királyság első félszázadában Pozsony és Esztergom, s nyer majd nagy fontosságot Visegrád.

A Szent-István halála után bekövetkezett zavarok alatti idegen invasió kettőt bizonyított be: egyik az volt, hogy Sz.-Fehérvár az ország fő helye, hol a hatalom jelvényeit őrzik, másik az, hogy az teljességgel nem bevehetlen, — sőt némileg a németiség torkában van mint átálán a Dunán túli vidék. Azért ha a Németország felől természetes kapukon betörő invasió ellen alkalmas védpontot kellett volna keresni, annak jóval keletebbre kellett feküdnie. Nem lesz vala jó a Duna bármelyik partja, a fentebbi okból. Még a Duna és Tisza köze sem nyújt védelmet. A Tiszán túli vidék, Debreczen vagy a Marostól délre eső ország-részig elég alkalmas pont nem volt.

Azonban a keletkező új ország a veszélyes ellenségeket sokáig csak keletről félte. Különösen a fél-nomád besenyők, majd a kunok serege volt a szelek szárnyán járó vészterhes felleg. Az előbbi nép alkalmatlan szomszédsága volt fő-oka a magyarok bevándorlásának állandó hazajókba, s annak lehet nagy részben tulajdonítani azt is, hogy Árpád sietett mentül előbb a Dunától nyugatra vetni főerejét. Ezen telepedés már eldöntötte a nemzet leendő sorsát. Szakitni az ázsiai traditiókkal, s mentül jobban közeledni az európai népekhez; védpaizsul szolgálni a civilisált nyugatnak a keleti barbárság ellen, — de aránylag kevesebb ellenálló erőt bizonyítani a nyugatról jött idegen szokások ellen — a betelepedés formájának következménye volt. Sőt nagy fontosságú volt ez abban a tekintetben is, hogy a magyar nem a görög-szláv, hanem a latin nyelvű keresztyén egyház növendéke lőn.

A besenyők invasiója ellen a Duna legyőzhetlen akadály volt, csak némileg is védelmezve, — kivéve a befagyásnak ritka, előre láthatlan s távolabb lakó nép által fel nem használhatott eseteit. Régi népeknek, még a kitűnően szervezett mongol seregnek is a Duna végkép útját állhatta. Azonban a magyar vezérek közvetlenül a Duna partjára még sem tették a fejedelmi szállást. Nem is tehette ezt a háboru esetén szélső vonalra oly nép, mely az előőrsök rendszerét akkora terjedelemben alkalmazta, mint az újabb korban szokás. A magyar vezérek Fehérvárról a nevezetesebb réveket: Pestet, Esztergomot, s az attól Komáromig terjedő pontokat egyaránt szemmel tarthatták.

Szóval az ország fő-szállása s mellette még némely más fontos hely ki volt jelölve a vezérek korában, mielőtt a magyar haza Magyarországnak, állandó határokat bíró területnek lett volna nevezhető. Királyaink alatt az előbbi nagy szállások nagy helységekké s pár század alatt városokká lettek. Sok ideig uralkodván a vezérek korabeli traditio, s sok ideig a külviszonyok lényegesen nem változván, — Fehérvár s majd Esztergom voltak a fő-helyek. De mentül jobban emelkedtek ezek, annál bajosabb lett Budának és Pestnek sok idő múlva kivívnia az elsőséget, s az országnak megtalálnia természetes határai között a maga természetszerű központját.

VI. FEJEZET.

A TIZENEGY ÉS TIZENKETTEDIK
SZÁZAD.

A nemzeti egység mellett, melynek már a vezérek korában meg kellett lennie, a terület természetes határainak megállapodása, Magyarországgá való kikerekítése, még a királyok alatt is váratott magára egy ideig. Nem egy uralkodás műve volt az a valóságban. Mindamellett történet-irodalmunknak hagyományos egyszerűsítését fogadjuk el, midőn Sz.-István uralkodásának tulajdonítjuk, a min még utódainak e részben is kellett fáradozniok.

Még tovább váratott magára az az állapot, hogy ezen országnak tulajdon értelemben vett fővárosa legyen. A mennyiben elejénte volt is egy-egy fő hely, vagy központ, utánozta az is a középkor nyugati szokásait: változóvá lett. Ha egy-egy várban kitartóan lakott is valame-lyik királyunk, nem volt az *residentia* és *metropolis*.

Tulajdonképi fejedelmi főváros nem volt Európában más, mint a pápa és a keleti császár székvárosa. Párisban is csak a XII. század végén kezdenek építeni fejedelmi állandó lakot s csak a XIII. század folytában válik az a város, mely a népvándorlás alatt sem pusztult volt el, az igazságügyi, politikai és finansziális kormányzás székvé. Egy főváros eszméje föltételezi az államhatalom centralizációját — a miről nem lehet szó középkori európai álla-

mokban, minővé lassanként Magyarország is átváltozott. Mert az egész Árpád-korszak alatt Európa politikai formái nem a hatalom egyesítése, hanem szétforgácsolása felé irányultak, daczára egyes uralkodók ellenkező törekvésének. Azonban ha politikai tekintetben Fehérvárt, egyháziban Esztergomot mondjuk fővárosnak, hozzá kell tennünk, hogy főnek fő lehetett tág értelemben, de városnak nem város.

Téves lenne föltennünk, mintha már Sz.-István alatt, sőt egész századában nálunk csak középkori értelemben vett város is létezett volna, annyival kevésbbé polgári osztály.

Egy traditio szerint már Sz.-István idejében lettek volna Székes-Fehérvárnak városi szabadalmai. ¹⁾

Mindamellet, hogy az adat meg nem bizható a datum szempontjából, nincs benne semmi valószínűtlenség, hogy már Sz.-István engedhetett vámmentességet Fehérvár lakosainak. Ez nem elég arra, hogy középkori értelemben városnak vegyük a helységet, — ámbár a vámmentesség s talán a vele járt vásártartási jog nevezetes előzménye a későbbi kifejlődésnek várossá, s kecsegtető hatással volt az idegenek oda költözésére.

Városokról s polgári rendről beszélni nálunk Sz. Ist-

¹⁾ Egy Sz.-István trónralépte után ötszáz évvel, 1496-ban kelt, eléggé formátlan okmányon, állítólag királyi táblai ítéleten, melyet senki sem irt alá, alapul a rege. Ez bizonyosságot tesz egy másik okmánynak akkori létezéséről, melyet azelőtt kétszáz ötvenkilencz évvel IV. Béla állított ki. IV. Bélának 1237-diki szabadságlevelét közli kivonatban az 1496-diki bizonyítvány. Ezen kivonat szerint a fehérvári polgárok 1237-ben, s így a tatárjárás előtt IV. Béla királynak jelentették, hogy Sz.-István és a pápai szék legatusa (!) adták volt a fehérvári polgároknak (cives) azt a szabadalmat, hogy vámot az ország semmi vámhelyén ne fizessenek. Tehát érdekelt felek puszta szóbeli kijelentésén épült az 1237-diki oklevél, ha csakugyan létezett. (Fejér Cod. Dipl. IV. 1. 73. 1.)

ván alatt, korai volna, mikor még némely nyugati népeknél is, mindaz, a mi a középkori város lényegét tette, csak épen kezdődőben volt. Így fölösleges volna tőlünk az erőlködés annak bizonyítására, hogy a mi középkori magyar városaink lényegökben magyar eredetűek. Sőt hiu erőlködés némely némettől is az, hogy nemzete intézményeiből származtatja a német városi szervezetet.

Egy nemzet történetéhez sőt egy város monographiájához gyakran nem elég a helyi viszonyok és helyi események ismerete, szintugy, mint egy kis terület légtüneteinek ismeretéhez nem elegendők a helyi följegyzések. Egy egész világrész observatióit kell figyelemmel kísérnie a meteorológiának, hogy egyes pontokra nézve tájékozva legyen. — Európa középkori zilált térképe daczára is, már akkor oly sokfélekép volt egymással érintkezésben, hogy egyes nemzetek fontosabb belkérdései majd sohasem elszigetelt és tisztán nemzeti tünetények. A szellem és az eszmék áramlatán nem uralkodik sem *physicai* sem *politikai geographia*. Ezek csak módosító hatással vannak rá. — Így lehetetlen nagy tévedésektől menekülnünk, ha a városi intézmények s a polgári rend keletkezése és emancipatiója nagy következményü kérdését csupán és mindig egy nemzet szűk határai közt vizsgáljuk.

Ennek, mint csaknem mindennek, az eredetre nézve kis részben van nemzeti története. A középkori városnak is világtörténelme van. Ily országos, s nemzetivé vált intézmény kifejlődését kétségkívül előmozdítják egy nemzet specialis intézményei is, s a pillanati szükségérzet. De ritka eset az, hogy a szükség daczára az emberek idegen példák nélkül teremtsenek valami egészen újat. És semmire nézve sem áll ez nagyobb mértékben, mint a városokra nézve. Bizonyos az, hogy ha a középkorban nem lettek volna a rómaihoz hasonló városok még mindig Olasz- és

déli Franciaországban s a mai Belgiumban láthatók: a tisztán német népek tán kétezer év múlva sem találják fel, hogy kell várfalat, templomot, kőházakat építeni. A rómaiak hagyományai nélkül a czéheket még kevésbé találták volna fel. A polgármesterek szabad választása utánzása a római consul és duumvir választásának. Elég említnem, hogy déli Franciaországban még a XII. században s később is *consuloknak* nevezik a városok választott kormányzóit. De az ily specialis vonásoknál fontosabb az általános szempont. A középkori város mindenütt különböző valami a középkori többi intézménytől. Semmi sincs egy-egy országban, mi hozzá hasonlítna. Sőt a városi institutió merő ellentéte a középkori institutióknak. Minden város egy-egy republicanus sziget a feudális Európa tengerében. Magában Olaszországban, hol a város elnyomja a feudális ellenséget, s Franciaországban, hol azzal egyenjogúságot vív ki, a városi intézmény nem a longobárd és frank vegyületű többi intézmények forrásából eredő patak. Folyam az, mely a népvándorlás s első középkor krajnai barlangjaiban rejtette el magát az akkor szemet hunyó krónika elől, — hogy a XII. században a római kor ezen legjellemzőbb intézménye, bár más színben, de egész hatalommal törjön elő. Mert a rómainak a városi szervezet annyira sajátja, — mint láttuk, — hogy a birodalom egyébből sem áll, mint autonóm városokból.

A középkori országos viszonyok mindenütt különböztek a római császárság korabeliektől. Ezen viszonyok közt a fő az, hogy a királyi hatalom sokkal lazábban fűzte össze az állam alkotó elemeit, mint a császári, és ebből folyt a középkori város nagy autonómiája, s az, hogy külön erőddel vette magát körül és a római fegyvertelen polgárból harczos lett. Mindezek és egyebek egészen más

szinben tüntetik fel a középkori várost, mint a minő a római volt. De ha nem volt is szolgálai utánzás, mégis csak utánzás volt, s ismétlem, hogy német város úgy a mint volt és van, nem létezett volna, ha a római példát nem mutat rá.

A népvándorlás zavarai után, s azok közben is nyugati Európa barbárjai apránként barátkoztak meg a városi élettel. Annak kellékeit rendre sajátították el, s bámulatos lassan haladtak kivált az építészetben. Mily régen jöhettek be Ázsiából Tacitus kora előtt, ki Kr. u. a 100-dik év körül ír rólok, s még akkor sem köből építeni sem kö épületben lakni nem szeretnek. Nyolczszáz év telik el a magyarok bejöveteléig, s csak ezek invasiói buzdítják arra, hogy egyes kőtornyon kívül erődöket építsenek saját védelmükre. Pedig a római élettel folytonos érintkezésben voltak. Ha túlzott is az a nézet, mintha csupán a magyarok elleni védelem — a X. században — vetette volna meg alapját a német városoknak; de tagadhatlan tény, hogy az nagy befolyással volt rájuk. Miután a magyar fegyvernemét, harczmódját utánozni képtelenek voltak a nyugati népek, védeszközükről kellett gondoskodniok: erős várakról, vastag pánczélról és paizsról. Minden arra mutat, hogy túlzott az a nézet is, mintha a magyarok nagyon sok kárt tettek volna nyugaton a civilisatiónak. Ha egyéb feladatuk nem lett volna is, mint a pusztítás kedvéért pusztítani, ezt igen nagyban nem tették, mert nem volt a min gyakorolhasák. A németek gyümölcsfáit, szőleiket ki nem vágták, mint később a híres Hohenstaufen császárok az olaszokéit — s azért nem vághatták ki, mert ilyenek nem voltak Németországban. Fű és vetés újra nő minden évben, s ezt azért nem pusztította el a magyar sereg, mert saját maga is hasznát vette. Templomaik nagy része a X. században oly könnyen volt deszkából újra építhető, mint ma egy

kocsi-szin. A hires Bréma fő-temploma zsindelylyel volt fedve, mikor a magyarokat irtóztatós égetéssel vádolják. Ha Németországot oly könnyen pusztithatta egy könnyű lovassereg, gyorsan épülhetett ki a kárt. Erős kényszerítő körülmények kellettek hozzá, hogy Németországon a szilárd építészeti kifejlődjék. És erős várfalak nélkül a középkorban a városok autonómiája ki nem fejlődik, polgári rend előállításáról szó sem lehetett volna.

Sajátságos, hogy a német középkori városnak először a köpenyege született meg. A római castrumokat utánózták először gyarlón, később több szilárdsággal, ott is, hol római kőépületek szomszédjába telepedvén, a munka könnyűvé vált. Másutt még sokáig nem építettek kőből.¹⁾ Magában a később oly virágzó Hamburgban az erősítések és fő épületek egészen a XII. századig többnyire fából készültek. Csak akkor kezdenek kőből is építeni, mikor az érsek fa helyett kőfallal veszi körül a várat. Schleswig várfalai 1155-ben még fából építvék, kővel vegyesen. Prágát csak a XIII. században körítik kőfallal. A brandenburgi területen a XIV. századig szokásosak a fa- és föld-kerítések.²⁾

Ennyire haladt a hires cultur-nép Európában laktának több mint ezer éve alatt! Miért követelnők a magyartól, hogy az vagy kétszáz év alatt tegyen nagyobb haladást?

Mihelyt Németország szilárdabb várfalakkal tudta védeni magát, megszűntek a magyar invasiók.

A könnyű lovas ijasz nép várak bevételeire alkalmatlan volt. De sokáig alkalmatlan volt várak védelmére is.

¹⁾ „Castra aedificavit ex lignis et terra.“ Regino a 789-ik évhez. Ennyi az avaroktól és szlávoktól is kitelt.

²⁾ Maurer. Geschichte der Städteverfassung in Deutschland I. K. 112. l. V. ö. Krieg von Hochfelden. Geschichte der Militär-Architectur.

Nem volt oly hazai nép-elem, mely egy várbeli helyőrséget képezhetett volna. Még Németországon is a X. században nehezen s csak kényszerítéssel mehetett.

Magyarországnak sokáig nem is kellett a várfal. Mert azt nem tudott építeni. S ha készen kapta is, nem tudta hazai védőkkel népesíteni. Telepíteni kellett a garnisonokat. De be kellett azt is várni, míg a szomszéd Németország egy felől a vár-építésben előbbre halad, más felől nagyobb tömegek lesznek alkalmasak várvédelemre s hajlandók kivándorolni.

Sokáig, még a királyság első századában is, az ősi magyar fegyvernem s hadakozási mód épségben maradván, vagy semmi, vagy csak másodrendű szükség volt a várra. Első Endre és Béla a XI. században, Sz.-István kora után is a német invasiót azon tacticával hiusítják meg, mely Árpád alatt divatozott.

Mihelyt első királyunk el kezdte utánózni sok részben nyugati Európát, a határon állított vagy meghagyott egy-két várat. Aligha nem azért kezdett már ő latinokat, németeket betelepíteni hazánkba, hogy ama váraknak legyen garnisonja is. De ezen mesterségesebb telepítés nélkül is nem egyértelmű volt-e annyi püspökség és apátság tömeges alapítása egy század lefolyta alatt, egy külföldről való colonisálással? A keresztyénség behozatala valóban szoros kapcsolatban áll városaink keletkezésével és fejlődésével. Átalán az akkori egyház épen universalis jelleménél fogva nemcsak közvetítő volt a különböző nemzetek szokásainak közelebb hozásában, hanem épen a római műveltség sok maradványainak fentartásában és terjesztésében. Nem egy dologban a kezdet nálunk az volt, a mi szomszédainknál az addigi végeredmény.

A papság volt az első a magyar korban, mely hazánk területén a fejlettebb nyugati földmívelést, némely

ipart udvarnokai által meghonosított; — de megkezdte nagyobb mérvben a mesterség oly nemét is, mely nélkül valódi város nincs: a kőmivességet. A papok voltak, a királyon kívül, vagy tán azt sem véve ki, a kik kőtemplomokat, klostromokat, kőházat és várfalakat emeltek.

Egyelőre ez csak kivételesnek látszott, s gyenge és gyér kezdemény volt egy egész országhoz képest. Különösen a várak építése, minthogy közvetlen szükségét nem érezték, lassan haladt. Még a XIII. század derekán is az ország merőben védtelen állapotban volt, ha várakkal kellett védelmezni, — mint a tatárjárás története bizonyítja. A várak ezen hiánya annál feltűnőbb, mivel a XII. században királyaink nagy tevékenységet fejtenek ki a várak alapításában s erősítésében, s már a század derekán — a görög háborúk idején — európai hadiszokásokat látunk a magyar táborban. Freisingeni Ottó is már szemére veti a magyarnak, hogy a mit tud a hadi dolgokban, mástól tanulta.

De ha a középkori város egyik fő kelléke: a szilárd kőépítészet nálunk úgy szólván hiányzott, s szomszédainknál sem fejlődött még ki, — annál kevesbé lehet szó nálunk a XI. sőt XII. században is forma szerinti városi szabadsalmakról, hanem legfeljebb csak egyes kiváltságokról és mentességről. Sz.-István századában még nyugati Európában is csak egyes tünetei mutatkoznak. A fejlődés a XII. században kezdődik valóban, s nagy kiterjedését csak a XIII.-ban éri el.

Magában Franciaországban, hol a városi intézmények legtöbb alakban s legnagyobb terjedelemben fejlődtek ki, az első esetek, hogy a király szabadságlevelet adjon egy-egy városnak, 1110-ből és 1122-ből valók.¹⁾ De ugyanazon században ötven más követi mind Francia-

¹⁾ Noyon és Beauvais városok. Warnkönig *Französische Staats-und Rechtsgeschichte*. I. k. 268. l.

országban. Ezek közt csak hét esik a század első, a többi mind az utolsó felére. Tehát a XII. század kellő közepét tarthatjuk a mozgalom valódi kezdetének. Francziaországban sok vérbe, erős küzdelembe került elejénte a polgári rend emancipatiója. Sőt az *albiak* (albigenses) elleni vallásháboruba is bele volt bonyolítva a *communitások* kérdése. Az egyszersmind az éjszaki feudalismus harcza a déli román városi elem ellen.

Ha a városi szabadalmak európai fejlődését tekintetbe vesszük, nálunk ilyesekről beszélni a XII. század második fele előtt nem lehet. Minthogy pedig nem elég egy eszmeáramlat magában, hanem a szükség érzetének is hozzá kell járulnia, hogy foganatos legyen egy intézmény, — valódi várost a tatárjárás előtt ha találánk, az legfeljebb különös kivétel lenne.

De elkezdődött nagyobb mértékben, mint azelőtt egy alapvetése a leendő magyarországi városoknak már a XII. században: az idegen, s épen városi elemek betelepítése nyugati országokból. Tudva van, hogy ezen telepítéseket a traditio II. Géza királynak tulajdonítja, bár a bevándorlás kicsinyben elkezdődhetett Sz. István korában. Kivált a Duna mellett fekvő városaink könnyen csábíthattak ide a folyamon alá hajózott németeket. S bár a kutfők hallgatnak róla, de aligha a vezéreknek és Sz.-Istvánnak nem voltak német alattvalók a Lajthán túl birt területen. Ezek azonban korántsem, vagy igen kis mértékben alkottak városi elemet, s különösen kevesen lehettek kereskedők.

Magyar hazánk első századaiban sem egészen nemzeti elemek alkották a kereskedők néposztályát. Izmaeliták és zsidók kísérték minden bizonynyal Lebediából Etelközbe s Etelközből Franczia- és Olaszország végső határáig a magyar táborokat, azok jártak vásárról vásárra s

szállásról szállásra az új hazában. De ha az ezeketől különböző vallásu magyar nép megtúrte kebelében a Mohammed vallásu Ibrahimot s a Mózes vallásu Ábrahámot, semmi ok sem volt rá, hogy meg ne tûrje a keresztyén Pétereket és Pálokat, mint kereskedőket és iparosokat.

Azonban nagyon kételkedem, hogy még huzamos ideig az izmaeliták háttérbe szorultak volna egyes keresztyének mögött. Mert az előbbieik ujonczozhatták magokat folyvást keletről és Bolgárországból is. Ellenben még nyugat felől kevés lehetett a gyarapodás ilyféle elemekkel. A kereskedés Németországon majd mindenütt a zsidók kezében volt, s magában a déli németségben zsidó és kereskedő egyértelmű sokáig, — minek bizonyága, hogy egy nagy átmeneti kereskedést üzött stiriai város Judenburg nevet nyert s azt megtartotta maig is. Ha már Sz.-István alatt kezdtek németek betelepenni hazánkba, az kis mérvben történt és még kisebb mérvben volt a bevándorló akár iparos akár kereskedő. Mig fegyverzet, öltözet, lakás és butorzat gyökeres átváltozáson nem ment keresztül, kevés szükség volt nyugoti iparosra, s mig a táborozás-szerű megszállás tartott, kevés oly valódi kereskedőre, ki ne szedje fel könnyen sátorfáját, s egy városban szeressen állandóan lakni. Különben is a bevándorlott német kevés kivétellel, minden egyéb lehetett, csak kereskedő nem. Kivétel pedig csak az alsó Rajna vidékéről beköltözött lett volna. — Ezért Sz.-István életirójának az a helye, mely szerint keresztyén templomot építtetett Konstantinápolyban az ott nagy számban megforduló magyar keresztyén kereskedők számára, későbbi királyok művére értendő. A magyar ha kereskedő lett volna, még mindig nem volt akkor eléggé keresztyén.

Kelet fővárosával megvolt mostani hazánk összekötése a Dunán már az avarok idejében. A magyarok pe-

dig már a beköltözés előtt, a Feketetenger mellékén közlekedtek Konstantinápolylyal. De legvalószínűbb, hogy mint akkor, úgy a IX. és X. században a kereskedést a nevezett keleti, idegen vallású elemek folytatták. Az olaszok akkor sem tanusítottak kivándorlási hajlamot éjszaki vidékekre.

Egész Európában nagy változást hozott a kereskedelmi viszonyokba s általában a városi élet kifejlődésére a keresztes háborúk korszaka, s ezen változáshoz megfelelőt találunk Magyarországon is. Az első keresztes haddal a XI. század utolsó éveiben együtt járt egy roppant mérvű, tömeges zsidóüldözés. Magyarországon az ezen hadjárat tal egykoru király adja ki a szigorú rendeleteket az izmaeliták ellen. A kik keleten a nem keresztyének ellen akartak irtóháborút folytatni, természetesnek találták, hogy itthon kezdjék meg a világ vallásos purificatióját.

Most már a kereskedők nélkülözhetlen osztályát keresztyén elemekből kellett ujonczozni. S épen a keresztes háborúk kezdtek seregesen előállítani ily elemeket. Az előbbi nem szabad és félszabad osztályok a fegyveres búcsújárókhoz csatlakozva, bele vegyültek a szabad, bár szegény osztályokba, a földesur pedig zálogba adván birtokát s a pénzt útközben elköltvén, alásülyedt a szegény, de azért még mindig szabad osztályba. Keleten pedig kifejlett az a szellem, hogy kereskedést üzni a nemesnek sem válik szegényére.

Magyarország igen alapos okokból tömegesen részt nem vevén ezen, elejente specificus latin eredetű vállalatokban, a belső következmények elmaradtak ugyan; de nálunk is kellett az előbbi nem keresztyén elemek helyett más közvetítő, — s ez ismét csak idegen, de keresztyén elemekből történhetett, miután az itthoni néposztályok nem mentek át a tömeges keletre vándorlás nagy forradalmán.

De nyugati elemek letelepítésének más nagy szüksé-

gét is érezték első királyaink. S ezt a honvédelem átalakulása hozta magával.

A magyar könnyű fegyverzetbeli virtuozitás elhanyaglott, s az középszerűséget ép úgy nem tűrt meg, mint a művészet. A magyar lovas-vadász nem volt már virtuóz, hogy kúnnal és besenyővel versenyezni tudjon, s a nehéz fegyverzetű nyugatiakon fegyelmezett mozgékonyásával tetemesen tultegyen. A csatatérekén szükséges volt nehéz fegyverzetre, mihez a magyar szokni nem akart, a szláv aligha volt alkalmas rá. A második keresztes hadjárat idején az ugynevezett szászok tömeges betelepítése kézzelfoghatóan bizonyít állításom mellett. Mert a bevándorlottak legnagyobb részét az országnak veszélyeztetett erdélyi határszéleire állítják, nem bányászokul, nem annyira valami civilisatori eszménységből, hanem főképp határörökül.

Ugyanaz történik az éjszaki fontos határszálen, a Szepességen, hol a XII. században, s a hagyomány szerint szintén II. Géza idejében, ugyanazon fajú jövevényeket tömegesen telepitene le. Világos, hogy ha volt is melléktekintet a rengeteg erdő borította Erdély és Szepesség földjének megmivelésére, legtöbbet nyomott az, hogy mindazok a helyek, a hová a telepítések történtek, a keletről jöhető invasiók legfontosabb, s minden áron elzárandó kapui.

Mert Szent-László győzedelmei daczára még kún és besenyő s más még messzebből fölkerekedhető népek veszélyeztethetik az országot. Királyaink már akkor mondhatták el, hogy Magyarország Európa védbástyája Ázsia ellen, s ezzel menthették magokat a mulasztás miatt, hogy a szent földre nem követik a többi keresztyén királyt. Helyben teszik azt a szolgálatot, a miért a többinek Palaestináig kell fáradnia. Sőt a szász földnek azon itt letelepedett fiai aligha nem a keresztes vitézek egy hadosz-

tálya, kik egyfelől mentséget találtak abban, hogy élelmők kifogyván, s a barátságtalanabb görög birodalmon keresztül megélni nem remélvén, a magyar királytól kellett szállást kérniök, másfelől lelkiismeretöket önnön fel fogásuk és az egyház megnyugtatta arra nézve, mintha nem azt a szolgálatot tennék itt, a mit Syriában vagy Egyiptomban tennének.

Azonban a szászság volt az egész németységnek legműveletlenebb része. A többi már századok óta kezdett civilisalódní a helységi élet és keresztyénség által. A százokat csak egy századdal a magyarok bejövetele előtt Nagy-Károly számos évig vas vesszővel, de fél sikerrel oktatgatja a civisált élet ABC-jére. A X. században Madarász Henrik császár az, ki őket arra kényszeríti, hogy várakat építsenek, s rászorítja a várbeli életre. Formaszerinti ujonczozást kellett rendelnie a lakosság arányában. Olyformán, mint későbbi határőreinknél divatozott, a katonai szolgálat-tevőt a honn maradt nagyobb számú földmives tartozott ellátni. Így lett a szász népből helyőrségi szolgálatra éppen alkalmas katoná. Mennyire el kellett felejtenie mindkét félnek, magyarnak és németnek a XII. században, a mi X.-ben történt, hogy ugyanazok unokáit fogadja be a magyar, kiket hasonló szolgálatra a császárok éppen a magyarok ellen gyakoroltak volt be. A keresztes hadaknak egyik fontos következménye volt az is, hogy az egyes nemzetiségek közt addig létezett ellenszenvök megszűntek vagy enyhültek, s a keresztyén csak a nem-keresztyént nézte ellenségnek.

De a várba helyőrségül kényszerített szász a várépítésben, s átalán az építésben sokra még nem vihette. Mint fentebb láttuk, Németországon csak ott voltak nagyobb számban valódi erődők, a hol római alapon és római példa után építhettek. Tehát éppen nem a szász földön, mely

akkor az egész északi Németországot tette, — már a mennyiben nem szlávok lakták. Még kevésbbé volt általános köztök az iparos és kereskedelmi szellem, bár a várban lakás idővel a polgári élet fejlődését hozta magával.

Sajátságos azonban, hogy nálunk a történelem s a százados szokás összetévesztette a szászt egy másik fajjal, melyet csak félig lehet germánnak nevezni s ez a *flamand* nép. Ha a szász még a XII. században is az összes német-ségnek legelmaradottabb része volt, a flamand századokkal járt előbbre a műveltségben egész Németországnál, s csak a közeli Rajna-vidék — talán éppen onnan kölcsönözvén, — némileg kivétel. Ez a latinsággal nagy mértékben vegyült nép, mely Belgiumot lakta, a germán népek közül nem is a szászokkal, hanem az azoktól különböző nemzetet alkotott frankokkal keveredett.

Hogy hazánkban a szászt összetévesztették a flamanddal, az valószínűvé teszi, hogy vegyesen telepedett le nálunk a két elem, sőt lehetett köztök déli német is. Itt olvadtak egygyé.

A flamand már harczosnak is lehetett olyan, ha nem különb, mint a szász; de aztán amaz iparban, kereskedésben és földmívelésben Európának egyik leginkább előrehaladott népe volt.

Az egykori Galliának északkeleti szélein, a Rajna és Schelde mocsáros vidékein, úgy látszik szakadatlan tradíciók fonalán maradt életben sok eleme a rómaiságnak. Valamint Olaszországban egy Amalfi és Gaeta a rendes úttól félreeső meredek kősziklák oldalában lettek a római városi autonomia fentartóivá, úgy a flandriai városok szintén egy félreeső zúgban, elszigetelve erdők, tavak, tengeröblök közt s a nagy folyók által alkotott szigeteken és deltákban, nemcsak az ott lakott rómaiakból népesedtek, hanem kétségkívül ott vonta meg magát távolabbi vidé-

keknek is barbár üldözte civilisált népe. Ez a tünemény a *lagunák* városának felvirágzására emlékeztet, s nem hiában van, hogy egy Antwerpen hasonlítható leginkább Velen-czéhez alapjaira nézve.

A IV. században keresztyén a belga vidék is; s úgy látszik, folyton az maradt. Már a IX. században megemlékszik róla a történet. Bár a népvándorlás idején, mint az egész gall földön, itt is vegyült a celtarómai vér a germán frankokéval, — de a régi helynevek fennmaradása, bár rontott alakban, s az, hogy egy részben a nyelv is, bár szintén rontva, fentartotta magát, — szól ezen városok folytonos élete mellett. Belgium a legmiveltebb, szorgalmasabb és népesebb részei közé tartozik Európának. E földrész műveltsége csak római töbe oltva virágzott.

Flandriában és Brabantban is kisebb nagyobb mértékben minden város népe vegyült germán elemekkel, s némelyik germán nyelvet vett át, vagy inkább rontott magának egy saját külön germán nyelvet. De a városok nagyobb része a francia nyelv egyik dialectusát beszéli.

Megvédvén magokat a normann invasiók ellen, tengeren és szárazon a béke némely műveiben csaknem versenytárs nélkül állottak. Az iparczikkék több nemével, de különösen szövetekkel ők látták el a félvilágot. Tengeren és szárazon messze földre kiterjed közlekedésök, a későbbi *hansa* nevet viselt nagy európai kereskedelmi szövetkezés az ő művök. Rendkívül elszaporodtak, s belőlök telik ki a legelső zsoldos sereg, mikor még — leszámítva a spanyol „*catalanok*“-at — ily elem nem állott volt elő. A híres brabantconok, kik az angol-francia háborukban oly nagy szerepet játszanak, bizonyára nem csupa brabanti születésűek, hanem flamandok is voltak. Az első keresztes háboru hirdetése is, mely Németországon még kevés vizet zavart, déli Franciaországot kivéve, melyben szintén nagy és ipa-

ros városok voltak, sehol sem talált oly viszhangra, mint Flandriában. Bouilloni Gottfried méltó társa Robert, Flandria grófja, annak fejedelme volt. A XII. században kereskedésök kiterjedt egész Európára; Német- és Magyarországon termékei is láthatók voltak az amsterdami kikötőben. ¹⁾

Leginkább hasonlítottak az ujkorbeli angolhoz, ezen nem kis mértékben celta-római vegyületű germánhoz. Hasonlítottak kivándorlási ösztön dolgában is.

Sokan telepedtek közülök a keresztes háború alatt Syriába, még többen a XIII. század elején a görög birodalomba, miután Konstantinápoly flandriai eredetű császárt kapott, bár ez nem a germán, hanem a latin nyelvű flamandok közül való volt. Ők telepítették be aztán Németországon is Lübecket; majd pedig szomszédunkban Silesiába ők hozták be az ipart. Megtelepedtek többek közt Bécsben is, s aztán nálunk a Szepességben és Erdélyben, bár vegyülve a szászokkal, kik tán a nagyobb tömeget alkották, s idővel elsajátították a flamandok némely ügyességét. Mindamellett, ha igaz a traditio, hogy II. Géza alatt telepedtek be, akkor igaz az is, hogy oly széleskörű szabadságot még nem nyerhettek, mint a hogy most némely *szász* hazánkfia véli. Mert nemhogy az akkori szászföldön, de magában Flandriában is a fejedel-

¹⁾ Előszámlálván egy XII. században élt, s a XIII. elején író jeles szemlélő, Le-Breton, vagy latinul Willelmus Armoricus a *dammi* kikötőben található árukat, említi a Magyarországból oda vitt nyers bőrt:

„Et quas huc mittit varias Hungaria pelles,”

Azonban a következő sor már nem vonatkozik Magyarországra:

„Granaque vera, quibus gaudet squarlata colore.”

Itt granum azt a festéket teszi, melylyel biborszint adtak a szöveteknek. (Warnkönig. Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte I. k. 35. lap, — toldalék.)

mek által adott városi *charták* csak a XII. század második felében kelnek, a legrégebb *Nieuporté* 1163-ban. A legtöbb, Elsassi Filep gróf uralkodása alatt 1169—1191 közt adatik ki. ¹⁾

Tulajdonkép a városi községek autonómiája Olaszországban fejlett ki leginkább, ott lett az európai kérdéssé, ott küzdöttek miatta életrehalálra s ott vívták ki diadalát is, a hol egy nagy ország (felső és közép olasz föld) szétszakadt majd csupa souverain városi községekké. S ez a harcz még csak kezdődött a XII. század közepén innen Barbarossa Fridrik alatt; csak a század vége felé ült világra szóló diadalt a városi függetlenség az 1183-ban kelt konstanci békével, melyben egyik fél egy világ uralomra törekvő, hatalmas és nagy eszű császár volt, a másik a szabadságot követelő polgári rend, mely ama lovagkorban csak oly lenézett osztály volt még, mint a római korokban.

Ily nagy nyereséményhez nem volt elég egy generatio elszánt küzdelme. II. Fridrik a XIII. században megújítja a harczot, mitsem okulva nagyatyja példáján.

Németország nem kevesebb, mint épen harczoló fél volt ebben a mozgalomban. I. Fridrik, VI. Henrik és II. Fridrik császárok olasz expeditióinak német harczosai, mondhatnám, ép oly jól ismerték egy Milano, Pisa, Bologna polgáriasszervezetét, mint magok az olaszok. Az a német történész, a ki tagadja, hogy a németek a civilizatio más elemeivel együtt a városok és polgári rend emancipatiójára az eszmét, buzditást s számos külsőséget Olaszországból hozták, nem kevesebbet állitna, mint azt, hogy az akkori németben hiányzott minden tanulékonyosság, sőt hogy a Hohenstaufen-ház csak temérdek kárt, de semmi hasznót sem tett Németországnak, és az emberiségnek.

¹⁾ Warnkönig i. m. I. k. 149. 1.

De mindamellett, hogy a város mint politikai alakulás a középkorban római törül hajtott ki újra, s különösen Olaszország példája adott nagy lendületet kifejlésének, — nem azt mondom, hogy Németország városainak autonómiaja jóval későbbi lett volna az olasz vagy francia városokénál. Ezen ügyben általános a mozgalom, s a hatás mintegy epidemicus nyugati és közép Európában, csak a kiindulás pontjait jelöljük Olasz- és Franciaországgal. Épen a két felől jövő hatás, s különösen a közvetlen érintkezés az olaszokkal, gyors és egyidejű erőt gyakorolt. Németországon is a XII. században számos város nyer vagy teljes városi szabadalmakat vagy ezeket megközelítő egyes jogokat, s bár II. Fridrik a XIII. században korlátozta egy időre szabadságukat, az csak kísérletnek s ideiglenesnek tekinthető. E szerint Németországon a városi élet acclimatizált növény volt, — de hamar gyökeret vert és dúsan virágzott. A magot más tájak szele hozta; de jó földbe esett.

Sajátságos, hogy a városi rendszerre az eszmét és buzditást Németország nem annyira a közelebb eső Rajna vidékén kapja, hanem a távolabbi Olaszországban; Magyarország pedig Közép-Európa éjszaknyugatának oly meszsze fekvő zugából, minő a Rajna és Schelde torkolata. Innen nemcsak germán nyelvű, hanem latin nyelvű polgárok is telepedtek meg hazánkban. Részemről valószínűnek tartom, hogy azok a latinok, kik Esztergom, Fehérvár és kivételesen Buda lakosai közt is előfordulnak, nem mind olaszok, kik ha a szent földre mentek, más utat választottak, hanem nagyobb részök vagy a mai Belgiumból, vagy a mai Franciaországból való volt.

Flamandok, wallonok hozták hozzánk a városi életnek nemcsak eszméjét, hanem alkatelemeit is, s épen oly idegen bevándorlók voltak Németország több városaiban, s Bécsben is, mint Magyarországon.

Azonban ha XII. századbeli királyaink az erdélyi széleken s a Szepességben a főkapukat várakkal s azokhoz alkalmas helyőrségekkel telepítették be, mindez csak az ország őrszeme volt. Nem kellett stratégiai lángész, csak józanész s a korábbi tapasztalatok számbavétele, annak belátására, hogy a keletről betörő nagyobb ellenség elől az utolsó és leghatalmasabb védelmi vonal a Duna vonala, mely a barbár népeknek rendkívül nehezen legyőzhető akadály, ha eléggé biztosítva van mindig résen álló örök által. S legjobb örök egy-egy vár fegyverviselő, de állandó polgársága, kiknek csak föld kell s bizonyos szabadsalmak, s így készpénzbe nem kerülnek, sőt magok fizetnek is. Ezenkívül mindenütt a jobb parton kínálva kínálkoztak a római korból fenmaradt romok építő anyagul, épület-részekül, s majd kész erődökül, melyek csak némi átalakítást kívánnak. Ezért úgy vélem, a Dunántuli némely, bár nem nagyon szilárd, de vár nevet érdemlő erőd közel egykoru a Szepesség és Erdély betelepítésével.

És különös lett volna, hogy — ha királyaink a hadi szemponton kívül nemzetgazdasági fontosságát is érezték a nyugati elemek megtelepítésének — hogy épen azt az országrészt mellőzték volna, melyre a vezérek korában, s a keresztyén egyházak megalapításának idején a fősúlyt helyezték: a Dunán tuli kerületet. S valóban úgy látszik, körülbelül egy időben s eszme alapján kezdenek a mi Dunán tuli helyeink is városokká fejlődni.

Nemcsak az eszmék, hanem némely adatok kapcsolatoságából lehet ezt következtetni. Kivált az egyházi viszonyok, melyek oly fontosak a középkori világi intézményekre nézve is, érdekes anológiát mutatnak fel a mondott telepítésekre nézve.

Mert mit felelhetünk arra, miért állítottak Budára épen társas káptalant, s ezt miért épen Budára?

Buda nem volt még az első királyok alatt központi hely, s királyok mulató-helye sem — különben maradt volna ennek nyoma. Első királyaink egyházilag elsőséget adtak Esztergomnak, Veszprémnek, sőt Vácznak is érsekség és püspökségek felállításában. De miután már ennyi káptalan, ugynevezett hiteles hely volt Budához közel (hozzászámítva az Esztergom szomszédjában keletkezett dömösit is) nem csekély oknak kellett lennie, a mi a királyt arra az elhatározásra bírta, hogy Budán is dotáljon egy társas káptalant, a veszprémi püspököt pedig arra, hogy beleegyezzen egy addig tőle függött egyháznak függetlenné tételébe. Mindkét részről nagy pazarlás lett volna, holott a királyoknak, s így az országnak ez nem kis költséget okozott, a püspökségek pedig szigorú szabályokhoz kötötték hatáskörük védelmezését. Nem lehetett ily alapítás egyfelől a szeszély, másfelől a kedély dolga.

Ezt a kérdést úgy hiszem, megvilágítja a következő tapasztalat:

Sem a szepességi, sem az erdélyi telepedők nem nyernek püspökséget. Pedig mind a felföldön mind Erdélyben megférte volna könnyebben, mint a hogy itt közelünkben az esztergomi, váczi és veszprémi püspökségek. Elég népes helyek is lehettek a tömeges telepítés által. Azonban kedvezményül prépostságokat nyernek, melyek a megyei püspöktől való függetlenséget képviselik. Felföldön a szepesi, Erdélyben a n-szebeni társas káptalan keletkezik még a betelepítés századában. Egyházi téren analog intézmény a városihoz, s a mint ebből látjuk, együtt is jár vele. Nem akarom állítani, hogy mindenütt flamand telepesek voltak, a hol társas káptalant találunk; de a flamand telepesek ily *exemptus* egyházi állapotba jutottak a főhelyeken.¹⁾

¹⁾ Rupp olyan helyekről meríti egynehány fehérvári

A bevándorlottak eredeti hazájában is püspökségek helyett társas káptalanok állanak fenn igen népes városokban. Elég legyen csak egy-két példa:

Ardea város alapításáról (ma Ardres, Franciaországban) azt írják, hogy a szokott városi kiváltságokon kívül egy *káptalant* is állítottak fel ott, hogy *Ardea* valódi városnak tünjék fel országvilág előtt. ¹⁾

Brüggé-ben, mely már igen népes és gazdag város, 1091-ben állitnak fel káptalant a megvult Boldogasszony templomához. A város feletti igazságszolgáltatás a prépost joga volt, ki egyszersmind a flandriai gróf (fejedelem) cancellárja lett. ²⁾

E szerint az, hogy Buda egyházi téren se többet se kevesebbet nem nyert egy társas káptalannál, arra bizonyosság, hogy Buda nyugati még pedig belga telepeket fogadott be lakosokul, és bármikor történt is ez, ugyanakkor nyert némely politikai és pénzügyi mentességeket a város népe, midőn egyházilag a veszprémi püspökség alól emancipálták, melynek mindaddig alá volt rendelve.

Történt pedig ez II. Géza idejében. Az állítólag 1148-ban kelt oklevélből kiolvasható traditiók ezen királyra vezetnek, mint alapítóra.

De az 1148-diki oklevélnek egy kifejezése a „*forum Geysae*“ azaz a Géza király által engedett országos vásár említése bizonyosság rá, hogy a budai s tán pesti telepedők nyertek oly szabadalmakat, melyek már a városi szabadsalmak lényegéhez tartoznak.

prépost nevét a XI. és XII. században, hol vagy szó sincs rólok, vagy meg nem bízható kutfők.

¹⁾ Warnkönig i. m. I. 338. l. Ezt 1212-ben írott emlék tartalmazza. De a város és káptalan megalapítása régebbi keltű lehet.

²⁾ U. a. II. 115. és 124. l. Érdekes, hogy a prépostot Prosch-nak mondják flamand nyelven. Szászvárost Erdélyben Broschnak nevezik a szászok.

Ezen két szó kiegészítése pedig: „tributum fori Geysae“ azaz Geysa sokadalmának *vámja*, mely a prépostság jövedelme, bizonyítja azt is, hogy a telepítésekkel közel egyidejű lehetett a budai társas káptalan megalapítása. *)

A vásári szabadalommal valószínűen együtt járt, hogy a prépostság népe nem fizetett vámot, sem ezen sem más vásáron.

Azonban ilyes szabadalmak még nem voltak elegendők egy város autonómiájára. Sőt némi részben épen az egyház gyámsága alatt álló községnek mutatják fel azt, különösen a biráskodásban. Mint későbbi időből tudjuk, a város nem lett független saját választott birája által, hanem a káptalantól függött. Tudjuk pedig, hogy a *communitások* szabadságharcza Franciaországban épen ilyen függés ellen volt irányozva.

Azért mindaz, a mi II. Géza századában és a tatárjárás előtt történt, még nem foglalta magában az autonómiát. És midőn szász földieink úgy vélekednek, hogy ők már II. Gézától teljes autonómiát nyertek, anachronismust követnek el.

A városi autonomia még csak a következő században lehetett nálunk divatos eszmévé, s a kerített városok nagy fontosságát, melynek belátását már II. Géza és III. Béla intézkedései tanúsítják, csak a következő században bizonyították be teljesen nagy események.

Géza uralkodásának mely évében történt a szászok betelepődése, az kétes; valamint Buda és Pest betelepítésének éve is.

A tömegesebb bevándorlás a keresztes hadakkal egyidejű s azok nyomában jött. S egészben véve nem annyira idegenek *behívásáról*, mint *bekéredzéséről* lehet szó.

*) Ezen tárgyhoz s ezen egész fejezethez lásd a *kutfo-bírlat* című mellékletet a kötet végén.

Nem a magyar, hanem az akkori európai irodalom állapotát jellemzi, hogy oly kevés adat maradt ránk a kereszteshadak idejéből hazánkról. Nem annyira az írásban, mint a szemléletben voltak restek a toll akkori férfiai.

Mégis elvétve találunk egyes adatot. Ezek Esztergomról előbb szólanak mint Budáról, — s amannak fontosságát és magasb rangját vehetjük ki a sovány jelentésekből.

Igy 1172-ben, mikor itt Oroszlán Henrik szász herczeg vonul keresztül hadaival, ki van emelve Bécs, mint Austria *metropolis*a, aztán ki van emelve Esztergom. Ekkor III. István ül a magyar trónon, ki Esztergomban lakik, hol kastélya volt.

A király az érkező keresztések elé Mosonyig küldött ünnepélyes követet. A főurak a Dunán hajón utaztak s ott hozták az élelmet és podgyászt is. Megérkeztek Esztergom alá, hol a király egy természettől erődített várban lakott, még pedig a Duna balpartján a Garam viz torkolatánál ¹⁾. Az érseki szék a tulsó parton, a városban volt. ²⁾ Ebből az tűnnék ki, hogy Esztergom is kettős város volt, mint Pest, s középkori származását rév voltának köszöni. Épen roszkor érkeztek a vendégek a magyar király székhe-lyére. III. István a megérkezés napjának éjjelén hirtelen meghalt. A krónika ezuttal nem is tesz célzást csak távolról sem Budára, pedig itt haladtak el, s itt bizonyára állomást is tartottak a keresztések.

¹⁾ Applicuerunt ad *urbem* quandam, quae naturaliter est munitissima. Nam ex uno latere cingitur Danubio, ex alio alveo profundissimo qui *Grane* dicitur, a quo *urbs* et civitas, quae in *altera ripa sita est*, nomen accepit. (Arnoldus Chron. Slav. I. könyv. 2. fejj.)

²⁾ „Missi sunt ad archiepiscopum, qui tunc in *civitate* constitutus erat.“ (u. a. u. o.) Urbs-nak nevezi a kronika a király lakát, civitas-nak a másik részt, mely leírása szerint nyilván a jobb parton feküdt, mint a mai Esztergom.

Nagyobb vendégek érkeztek az országba 1189-ben, a fogadtatás is fényesebb, a leírás is részletesebb ezuttal.

Első Fridrik császár pünkösdkor, mely azon évben május 28-dikára esett, megérkezett Magyarország kapuihoz, (alkalmasint Mosonyt kell ezuttal is értenünk), hová a magyar király, III. Béla ünnepélyes követség által legszívesebb üdvözlétét küldötte. Szokás szerint szerződés kelt itt, a magyar király és a keresztes hadak vezére közt, melyben a császár kötelezte magát fegyelem-tartásra és minden szükségesnek készpénzül való fizetésére. A magyar király pedig az összes keresztes sereg előtt az utak és hidak jó karba helyezését s a hadaknak készpénzért ugyan, de bővön és szabott áron való ellátását vállalta el.

Utóbbira nézve az a mód uralkodott a középkorban, hogy minden előre meghatározandó állomáson minden szükségessel ellátott *sokadalmat* tartasson a király. Ez hiven teljesítette a szerződés eme pontját, mint az egykoru vers is bizonyítja:

„*Ergo postquam inclytus princeps Romanorum,
Intravit monarchiam regis Ungarorum,
Ubertatem omnium dat rex et forum.*“¹⁾

Az ilyen vásár nem történhetett az ország nagy megerőltetése nélkül. Mert a közönséges sokadalmak, melyek csak egy vidék házi szükségait fedezik, nem voltak elegendők egy százezernyi hadseregnek is ezenkívül ele-

¹⁾ Egy yalaki szives volt ezt így szedni magyar rimekbe:

„Érkezett a császár magyarok földére,
Bővön talált buzát s bort is örömére.
Sokadalom várta, a hová csak ére.“

(Ducangeből Florentinus Monachus után.) Olaszországi hadjáratában a császárnak hasonlóval tartoztak az olasz városok. Csakhogy ott a *forum*-ot *fodrum*-má (olaszul „il foderó“) rontották, vagy inkább javították ki a németek. Mert ott csakugyan inkább hasonlított a dolog a *fordern*-hez (követelés), mint az önkéntességet feltételező vásárhoz.

get tenni. Nem mehetett az a király részéről való kemény parancsok s szigorú büntető végrehajtás nélkül. De minden fegyelem mellett aligha történt akkori időben kihágások nélkül is a keresztések részéről.

Azonban király és császár közt szent volt a békeség.

„Mikor pedig — mond a német krónika — császár urunk a Grane (Esztergom) nevű városhoz érkezett, mely a magyarok *metropolis*a, a király tulajdon személyében ezer lovag (miles) fényes kíséretében ünnepélylyel ment ki fogadására.“

A császár, úgy látszik, a jobb parti városban volt elszállásolva. Ott a magyar királyné fényes ajándékaival díszített lakás várta. Onnan tett aztán látogatást a császár a királyi várakba, mely a vizen túl volt. ¹⁾

Ha valahol, Esztergomban a sereget nagy sokadalom várta. A király még fitogtatta is az ország gazdagságát. Két egész házat tetőtől talpig a *legfinomabb* liszttel töltött meg s azt ajándékban adta a császárnak. Magyarország tiszta buzáját és malmaik megdicsérhette a császár; — de saját rendes serege el volt látva az ő gondoskodásából pénzen vett élelemmel. Volt azonban eme szépen rendezett kereszties seregnek is üstöke, számos oly ember, ki önként csatlakozott hozzá s hamar kifogyott az élelemből. A császár, kétségkívül az ajándékozó intencióihoz képest, ingyen engedte a *szegény népnek* a nagy mennyiségű finom ételmet. Mohóságában ez ostrommal rohant a két raktárra, s a zsákmányolás-szerű multság közben három

¹⁾ Arnoldi Chron. IV. könyv, 8. feje. „Exinde rex imperatorem in castrum, quod Grane dicitur recepit, transito flumine ejusdem nominis, a quo ipsa civitas, in qua prius moratus fuerat, et castrum ipsum nomen acceperat.“ Úgy látszik a mai Esztergomból át kellett menni a Dunán is, meg a Garamon is a királyi várhoz. Ha krónikánk nem téved, a királyi vár a mai Kövesd táján, közel a Garam torkolatához állhatott.

ember fult bele a lisztbe. E fajtából maradhatott sok keresztes a mi hazánkban gyarmatosnak.

Egy szóval, a császár ünnepélyes fogadtatása Esztergomban történt s nemcsak a szavakból, hanem magából az esetből azt kell következtetnünk, hogy a mennyiben akkor fővárosról szó lehetett, Esztergom volt Magyarország fővárosa.

A császár négy napig mulatott Esztergomban. Akkor a király lekísérte Etzelburgba, hol vadászattal töltötték az időt. ¹⁾

Most találjuk hát először Budát Attiláról Etzelburgnak nevezve, s átalán ez az első hiteles krónikai följegyzés Budáról. Másodrendű városnak tűnik fel Esztergom mögött. Ha mai fogalmainkat alkalmazzuk a középkorra, azt mondhatnók, hogy Buda nem volt még több a mi királyunkra nézve, mint ma Gödöllő, vagy Ausztriában egy Laxenburg. Azonban a középkorban nem egy uralkodó gyakrabban s több kedvvel mulathatott az ő vadászkastélyában, mint ott, a hol fényes trónja volt felállítva és kincseit őrzötték.

Itt is négy napig időzött a császár, szintugy mint Esztergomban. De alig ha csupán a hely megbecsülése kedvéért. Nagy hadserege lassan hömpölygött előre vizen és szárazon. Hogy lépést tartson vele, vesztegelnie kellett huzamosan. A négy napi itt-mulatás kétségtelenné teszi, hogy a kereszteseknek Buda egyik fontos állomása volt, s következőleg ama kényszerített nagy sokadalmak egyikét itt kellett tartani.

Vadászatra is alkalmasnak kellett lenni a vidéknek,

¹⁾ Dominus imperator a rege deductus est in urbem *Adtilae* dictam, ubi domnus imperator quatuor diebus venationi operam dedit. Arnoldi Chron. Slavorum. Lib. IV. C. 8. Az *urbs* kifejezés Attila *egyikori* urbs-ára érthető-e, vagy a mostani király lakára?

hogy a király ide hozta le mulattatni császári vendégét. Nem hiában, hogy az ezen korban vagy a következő században élt *Névtelen* jegyzője valamelyik Béla királynak, a torbágyi erdőben tartat Árpáddal fejedelmi vadászatot. Még mai nap sem utolsó ez a környék ilyen mulatságra.

A vadászaton kívül mindenesetre más fontos kérdések is forogtak fen, s többek közt III. Bélának komoly szándéka, hogy ő vagy fiai is meg fogják tenni az utat a szent földre. Így a világ sorsát mérlegelő császár figyelmét Magyarország el nem kerülheti vala, ha behunytt szemmel utazik is, mint tették az akkori irástudók. De a császár nem akkori tudós, hanem bármely korba beillő nyíltszemű, gyakorlati férfiú lehetett, keresztes vitéz és középkori lovag létére is.

— Negyvenkét év óta — mondhatta a császár — mióta először itt jártam, nemcsak az én szemetszuró vörös szakállam lett fehérré, hanem sokat változott Magyarország is. Csakhogy ez megifjodott. Ugy emlékszem, hogy mikor boldogult atyáddal — mindketten fiatalok voltunk — ezen a vidéken solymásztam, Etzelburg vidékén sokkal több régi romot s kevesebb új épületet láttam. Megvolt, ugy emlékszem, egy szép római vízvezeték, egy theatrum, csaknem épen. A helyett most a te kastélyod, a templom, a prépostság épületei beillenének éjszaki Németország akár-mely városába. A helység is népes és kőházakat látok benne. Azt hallom, ti szásznak nevezitek az itteni gyarmatot. Ez csak annyiban érthető, hogy éjszak felől, a szász földön keresztül vándoroltak ki. De valóban *frankok* az Alsó-Rajna vidékéről. Hiszen nemde az itteni lakosok, ha ékesen akarnak beszélni, magok nevezik magokat néha *sicambereknek* és városukat *Sicambriának* is? Már pedig azok az Alsó-Rajna mellékein lakott frankok voltak. Bármint legyen ez, kezők

munkájából ítélve értelmes, dolgos nép. Ezenkívül, mondhatom, nem rossz vitézek. Nem is árt a könnyű lovas magyart ilyen vasasokkal keverni, — valamint sajnálom, hogy nem hozhatsz magaddal vagy tizezer magyar nyilast és kópjást keletre kitűnő vezérleted alatt. Istenem, be kár, hogy nem jöhetsz velem! Épen ily fegyvernemre volna nagy szükség az arabok ellen. Tudom olvastad, mily megvetőleg irt az a zsémbes és szórakozott freisingeni püspök a magyarok hadiképességéről. Pedig épen kevéssel azelőtt jól elvertétek volt az osztrák atyafiakat. Bosszúból írta azt s bizonyos lehetsz benne, hogy lovagjaim nem úgy gondolkoznak a magyarról, mint ő. Hidd meg királyi öcsém, kevés mai írástudó látja be, hogy hadakat vezérelni és országot kormányozni Isten után csak észszel lehet, s mentül több van ebből, annál jobb. Az ő természetüket megrontotta a sok görnyedezés, józan eszüket a sok iskolázás és a megölő betű.

Erre Béla király (kinek ha állítólagos „jegyzője“ jelen talált lenni, a császár szavain megbotránkozik vala) ily formán felelhetett volna:

— Freisingennek istenfélő püspöke — kegyes emberek s nem ily bölcs uralkodók számára irt, mint Felséged. Azonban okos ember is tanulhat könyvéből. A „Gesta Friderici Magni.“

— Sok van benne olyan, hogy akár el is maradhatott volna.

— Sőt úgy találtam, hogy sokat hagyott ki, a mi a valódi szerzőt, a tettek szerzőjét a dicsőség még nagyobb fényével vette volna körül. De ez a könyve mutatja, hogy értett ő a világi dolgokhoz is, ha méltónak tartotta nem boszus, hanem kegyes pillantással fordulni az egekből a föld felé. Azonban be kell vallanom, fiatal korom óta a költészet jobban vonzott magához a száraz krónikáknál.

Abban legalább a hazugság is úgy hangzik, mintha igaz volna. Nem is üres hang az ének. Felséged roppant hadait nem a parancsolat vas vesszeje hajtja, nem is kiszámítás vezérli, hanem inkább a szent énekek vonzzák a Megváltó sírja visszahódítására. Sőt hallok én a tábor tűzeknél és lankasztó ut közben pogány éneket is minden nyelven, melyek Etzelről és Krimhildáról, Sigfridről és Hagenről szólanak, s melyek mellett éhséget, szomjat, fáradalmat és honvágyat könnyebben tűr a katona. A szent énekek Jeruzsálemet hangoztatják; de a világi énekekben az én szerény vadász-lakom városának neve zeng. Talán ma is falu volna, ha már boldogult atyám idejében nem magasztalja a dal a vendégszerető Attila királyt, és városát Etzelburgot.

— Még pedig Irlandiától Syriáig. Ily messze földre szól — és szavamra mondhatom, méltán is — a magyar vendégszeretet jó hite neve.

Ötöd nap a császár folytatta vizi útját Zalánkemen felé, miután hadai, bár elég nagy volt aránylag a fegyelem, elpocsékolták a vendégszerető országnak egy évre való kenyerét. De ha az egykoru nemzedék megérezte az önkéntes vagy kényszerített áldozatokat, — az utókor hasznát látta azoknak az ipar, kereskedés és városi élet föllendülésében.

Nem hiában egy keresztes hadjárat alkalmával szól először a krónika teljes hitelességgel Budáról. A keresztes háboruk idején, s kétségkívül azok nyomán kezdett várossá s nevezetessé lenni, mint Európának minden más előbbre haladott városa is.

Ha Budáról oly nevezetes alkalommal találtunk följegyzést, a XII. század nem mult el a nélkül, hogy ne hagyjon fenn egy életjelt Pestre nézve is, — a mi annyi-ből áll, hogy már III. István király megfordult, s egy pö-

rös ügyet intézett el itt valamikor 1171. előtt. Ez volna az első documentum Pestre nézve, ha hitelt adhatunk az iratnak, mely a nevezett évről szól. *) Különben Pestnek jelentékeny volta már a következő XIII. században kétségen kívül áll, úgy, hogy a gyarapodás idejét a XII. századra tehetjük, szintugy, mint Budára nézve.

*) Az oklevél históriai elbeszéléskép tartalmazza ezen szavakat: „Post obitum vero Geysae, regnante filio suo . . . Stephano III. comes de Luczman *cum rex fuit in Pesth*, in praesentia regis litigavit.“ Fejér Cod. D. VII. 5. — 122. l. Az oklevél Rozgonyi Simon XV. századbeli országbíró ítéletlevelének eredetijéből van véve.

VII. FEJEZET.

PEST A TATÁRJÁRÁS ELŐTT.

A XIII század közepe előtt, már 1241-ből hiteles egykoru krónikákban Pestet nagy helységnek, és *német helységnek* találjuk nevezve. Még pedig értik Pest alatt azt, a mit az új korban: a Duna balpartján elterült *villá*-t, vagy várost.¹⁾ Tudva van, hogy középkorban a városokat leggyakrabban *civitasnak* és *villának* irták latinul, s az olasz az előbbiből, a franczia az utóbbiból módosította a *város* szót; egyik a *cittá*-t, másik a *ville*-t. A XIII. századnak avatott hazai írója, a szemlélő tehetségben a középkor írói nagy tömege fölött kiemelkedő Rogerius váradi kanonok a városok elnevezésében igen következetes. Nála *civitas*: Esztergom, Győr, N. Várad, sat. szóval a püspöki residentiák, Minden más helység csak *villa*.²⁾ Teszen a villa szó nála

¹⁾ Rogerius mester „Carmen miserabile“ 16. fejezet: „magna et ditissima theutonica villa, quae Pesth dicitur, Budae opposita ex altera parte Danubii.“ És Tamás spalatói esperes 37. fejezet (Schwandtnernél III. k. 603 l.) „venerunt versus Pesthum, quae erat maxima villa“ és (606. l.) „devenit ad villam magnam, quae sita est super ulteriorem ripam Danubii, nomine Pesthum.“

²⁾ Egy helyen ugyan Fehérvár is *villa* helyett *civitasnak* van czimezve; de alkalmasint *stylaris* egyszerűsítés; mert együtt szól Esztergomról és Fehérvárról. De lehet, hogy az egy Fehérvár kivétel volt különben is a szabály alól, mint a koronázás és egy nevezetes templom helye. Az ilyet, mint királyi várost *Urbs*-nak is nevezték.

egyszerű falut is, s azért ha nagy helységről szól, tehetne a kifejezés nagy falut. De írónk különös nyomatékkal emeli ki Pest *villa* nagy és igen gazdag voltát s tulnyomóan *teuton* lakosságát, úgyhogy már város jellemet tulajdoníthatunk neki, — még ha némi tulzást teszünk is fel a kutfőknél azon érdeken, hogy a nemsokára bekövetkezett pusztulás annál nagyobb sajnálatot keltsen az olvasóban.

Mikép, mikor emelkedett nagy helységgé, a mint láttuk, arra a positiv adatok hiányzanak. Láttuk, hogy a XII. században s valószínűen közepe táján telepedtek ide *flandriaiak* és *szászok*; — de lehettek itt *latin* lakosok is. Ha Esztergomban *francia* és *lombárdiai* származásu lakosok mellett 1241-ben egy spanyol a parancsnok, Pesten is tehetünk föl ily vegyületet. Van is szó egy oklevélben *latin* pesti lakosról. De van szó a XIII. században pesti saracénokról is, kik, úgy látszik, mint a zsidók, közvetlen a király alá voltak rendelve, kivált adózás tekintetében. És ha a Névtelen jegyzőt nem fogadhatjuk el tekintélynek Árpád korára nézve, de saját korára nézve szolgáltat egyes tükördarabokat. Láttuk, hogy Pest vára szerinte izmaelitáknak köszöni első megtelepíttetését. Föltehető, hogy a XIII. században még voltak, s tán számosabban mint másutt, izmaeliták is, a koronkénti üldöztetés s állandó elnyomatás daczára. ¹⁾ Végre volt valódi magyar contingens is Pest akkori lakossága közt. Bár a várjobbágyi rendszer nem jutott volt II. Endre és IV. Béla alatt felbomlásához, — mint némelyek tulzottan vélik, — de csakugyan egy átalakulási processus volt folyamatban. Sok félfüggésbeli állapotú család lett törvényesen és törvénytelenül szabaddá a várispáni kötelék alól; de nem egyszersmind nagy birtoku földesurrá, hanem szabad kisbirtokossá vagy

¹⁾ Fej. Cod. dipl. III. 1. 263. a pápa 1218. máj. 16-diki levelében (s Podhast registái).

iparossá. Szóval kezdettek előállani hazánkban is szabad egyesekből álló néptöredékek, de nem elég számban arra, hogy néposztályt, s annál kevésbé országos rendet alkossanak.

Mint látni fogjuk, a magyar lakosság megelőzte Pesten és Budán is az idegen telepedést; mert a városi hátrészek majd mind magyar s nem német nevet viseltek későbben is. A lakosságról csak egyes jelekből lehet ennyit is mondanunk. Későbbi idők bővebb anyagot fognak nyújtani.

Ténynek azt vehetjük, mint mondám, hogy Pest már a XIII. század elején népes nagy helység, mely „város“ nevet érdemelhetett, s többnyire német vagy német vegyületű lakossága volt.

A XIII. század legelső krónikai adata is meg látszik erősíteni ezt.

1211-ben történik, hogy Gertrud magyar királyné eljegyzi bölcsebből alig kikerült négy éves leánykáját, a később szentek közé sorozott Erzsébetet, a thüringeni gazdag határgrófnak. Az ünnepély Pesten megy végbe.¹⁾ Mivel az oly fényes volt, hogy az ország megbotráncozott királynéja pazarlásán, föltehető, hogy azon helyen is, a hol az ünnepély végbement, a királyi várakok egyike állott, vagy legalább Pest nagy helység volt. Külső jejedelmek is örömet tartották az ünnepélyeket népes, bár nem aristocraticus városokban. Gertrud nagy előszeretettel volt a külföldi jövevények iránt, s így Pest *teutonjai* általa más kedvezményekben is részesülhettek.

¹⁾ ... copulatio nuptiarum celebratur Ungariae in civitate *Ovena*. (Pertz, Monumenta Historica Germaniae Scr. XVII. 331. Notae Diessenses, De fundatoribus monasterii Diessensis (Bajorország, az Ammer-tó mellett.) Irta 1224-ben „Liutoldus presbyter et canonicus mon. Diessensis.“

Ha kétség fér is hozzá, ha vajjon az egykoru, de déli Németországban élt krónikairó nem tévesztette-e össze Ovent Budával, sőt Esztergommal vagy Pozsonynyal is, annyi mindenesetre érdekes tény, hogy egy 1224-ben irt bajor szerzetes az *Oven* nevet használja. Több világosságot vet városunk tatárjárás előtti helyneveire egy csoport peres irat 1235. táján. Ezekből világos, hogy Pestet nevezték a németek hol *Pestnek*, hol *Oven-nek*, de rendesen utóbbinak. Továbbá világos, hogy a pesti egyház *plebania* volt s a váci püspöki megyéhez számították.¹⁾

A per tárgya egy Baumgarten nevű falu, melyet a szintén lovag (miles) Altachi Konrád birt volt, de az osztrák szent kereszti apátságnak hagyományozta, — állítólag. Azonban Wernher pesti lovag, nincs megmondva minő jogczimen, magának tartotta meg, — s daczára, hogy maga a pápa is pártját fogta az apátságnak s a lovagot egyházi átok fenyegette, különféle ürügyek alatt vonakodott megjelenni az osztrák törvényszék előtt. Ugy látszik azon Baumgartenről, vagyis Kertesről van szó, mely a Soprontól Bécs-Ujhelyre vezető utban fekszik.

Lehet gondolni ebből, milyen nagy ur lehetett az a Werner, a kit az oklevél *miles-nek*, de nehányszor *civis-nek* czimez, s ki pesti lakos létére oly távol fekvő birtoknak is ura tudott lenni. Már a heiligen-kreuzi osztrák szerzet be is ült volt a peres birtokba. A pesti *civis* verte ki onnan, s ezért vitték a pert a szerzetesek az egyházi főhatóság elé. Nevéről ítélve Werner német vagy flandriai volt s nem egyszerű polgár, hanem az akkori aristocratiához kellett tartoznia.

¹⁾ Wenzel Árpádkori Okmánytár II. k. 54. és aztán 113—125. lap. Itt Wernher többnyire miles „*de Oven*“-nek van írva. Más helyt W. de Pest (119. és 124. l.) Hasonlókép a pesti plebanus „*plebanus in Oven*“, aztán más levélben: „*magistro A. plebano de Pest.*“ Mindez többször ismétlődik ezen pert tárgyzó számos idéző levélben.

Ezek a peres irományok fölöslegessé tesznek minden bizonyítást arra nézve, hogy a XIII. század elején nem Budát, hanem Pestet nevezték és irták *Oven*-nek.

Honnan ez az *Oven* helynév?

Ha a német bevándorlók nem egyszerre és nem tömegesen telepednek vala Pestre és Budára, alig fér hozzá kétség, megtartják eme rájuk nézve könnyen kiejthető, sőt nyelvökben ismeretes, bár más jelentésű szavakat, legfeljebb dialectusos módosítással. Az idegen *Oven* szó forgalomban jött és állandósága tehát történelmi emléke a tömeges s egyszerre történt bevándorlásnak. Az erdélyi szász városok nagyobb részének neve is hasonló emlék. Sőt ezt tapasztaljuk a Budapesten feljül a Duna mentén fekvő városok nagyobb részénél is. Ilyenek: Pozsony, Mosony, Győr, Esztergom, Visegrád (Plintenpurg). Mindezek nem engednek kétkednünk, hogy ama helységeknek sok ideig tömeges német lakosaik voltak.

De viszont a német név mellett a magyarnak megmaradásából következik, vagy az, hogy a magyarság nem szűnt meg a város népének egy tetemes contingensét alkotni, — vagy csak annyi, hogy a környék és az ország, valamint kormányzata is magyar levén, a vidék, az ország és a hatóságok tartották fenn a magyar nevet.

Az *Oven* szó vagy a magyar helynévtől függetlenül keletkezett, mint Szombathelynek Steinamanger neve, vagy pedig fordítása a Pest szónak, mint Stuhlweissenburg Székes-Fehérvárnak.

Az éjszaknyugoti németiségben, melynek tájékáról vándoroltak be a mi fölvetelünk szerint Pest és Buda első német telepedői, — nem egy helynévben fordul elő az *Oven*.¹⁾

¹⁾ Egy Ovendorf a lübecki fejedelemségben, egy Ovenhausen és egy Ovenstädt Westphaliában.

Régi helynév- magyarázók az *awá*-ból származtatják az ehhez hasonló helyneveket, minek a régi németiségben *viz* jelentése volt.¹⁾ Ebben az esetben a bevándorlottak, az itt talált Pest névre való tekintet nélkül adták volna a nevet. Nem lehetetlen. De különös volna, hogy egy várost *Víz*-nek nevezzenek bármely nyelven. Ámbár van rá eset, mert Németországon található Wasser nevű falu; de az csak csudálatos kivétel, s azt gyaníttatja, hogy nem víz értelmű szóból rontották, vagy legfeljebb rövidítés, ha eredeti német helynév. Ovendorf, Ovenberg sat. vagy inkább másodhelyre téve Heisz-owen, Kalt-owen érthetőbb lesz vala.

Azért valószínűbb a másik eset, hogy tudniillik az *Oven* helynév fordítása a *pest*-nek. Láttuk pedig fentebb, hogy ez a régi szlávban köszikla és barlang jelentésre vihető vissza.²⁾ A későbbi szlávban és magyarban e szó átvitt jelentéssel kemencze értelművé lett. A német *Ofen* szónak is ujkori értelme hasonló.³⁾

Ezen hypothesis szerint a szó története a következő: A magyarok bejövetele előtt már a szlávok nevezték el a Gellért-hegyet s arról aztán a mellette levő révet *pest*-nek. A magyarok átvették a szót s az itt támadt magyar-bolgár helységekre nézve is megtartották. De átvették úgy látszik a szláv szót magát már nem barlang vagy szikla, ha-

¹⁾ Förstemann II. 147. 1. Ily értelmű és hangzású helynevek találhatók a déli németiségben is.

²⁾ Ezen kötet 63. és köv. l.

³⁾ Nevezetes azonban, hogy *Ofen* némely német dialectusban szintén tett és tesz barlangot és omladós kösziklát is. De ez a délnémet, s különösen salzburgi hegyi vidéken kis körben divatos jelentésű szó. (Schmeller Bayerisches Wörterbuch). Ezen jelentést fogadva el, Salzburg tájáról jött volna a tömeges német telepítés. Az *Offen*ből, mi gyakori a német helynevekben, bajos származtatni a szót, a régi *Oven* írásmód miatt.

nem mész- vagy téгла-kemencze értelemben ¹⁾. A XII. században bevándorlott németek itt már nem szlávokat, hanem magyarokat találván, ezektől tudták meg mi értelmet tulajdonitnak ők a szónak, s épen mint a Fehérvár szóval tették, egyszerűen lefordították nyelvükre.

A helynév ilyen lefordítása arra szolgál némi történelmi bizonyásgúl, hogy a kétféle szót használó két nép egymás nyelve iránt nem viseltetett ellenséges indulattal. A bevándorlott németek elég számosan voltak, hogy forgalmat és maradandóságot szerezzenek egy német helynévnek, de elég tanulékonyak, hogy a régi helynevet mégis megtartsák, csakhogy saját nyelvükön.

A mit ma Budapestnek nevezünk, két külön helység volt, melyet nem a Duna jobb és balpartja szerint különböztettek meg, hanem magyarul Budának, s németül Etzslburgnak nevezték a Duna folyása szerint azt a felső várost, hol egykor Acincum feküdt; Pestnek vagy Ovennek pedig azt az alsó helységet, mely a mai Pest belváros s a vele átellenes jobbparti részeket foglalta magában. A mai Budának főrésze, a várhegyi város a XIII. század első felében még nem volt meg; a felső vagy mai Ó-Budát tehát csaknem egy mértföld távolság választotta el Pesttől. Annak a régi Budának, úgy kell lenni, két földesura volt: egyik a prépost, ki bár egyházilag ki volt véve a veszprémi püspökség alól, de névleg ennek megyéjéhez számíttatott; másik a király, kinek nevében minden bizonynyal egy várispány gyakorolta egykor a hatóságot. Az alsó város vagy is Pest elég különös, már egyházilag a váci püspökség alá tartozik, mint az említett periratokból kitűnik, — s csak plébánusa volt még.

¹⁾ Egy Nagy Imre birtokában levő, s velem szíves barátsággal közlött 1586-diki eredeti oklevélben fordul elő *Pesth* = téглаégető kemencze.

Tehát emelkedése újabb volt Budáénál; de sokkal lendületesebb, hogy míg Budát Rogerius csak „bizonyos“ vilának, Pestet igen nagy helységnek mondja.

Méltán tehetjük a kérdést, hogy átalán mi szükség volt ily közel két külön városra? és mi okozta azt, hogy már a középkorban nem az a felső rész nyert nagyobb gyarapodást, mely már Róma uralma idejéből készen kínálkozott az alapokkal? Ha a római megfért az ő Acincumával az ó-budai hegység képezte jókora tengeröböl nagyságu síkon, miért nem fért meg ott a középkor is, s ha épen az átelleni balpartra is ki kellett terjeszkedni, miért nem a római *Transacincum*-nak bizonyára még feltűnő nyomait követte?

Ezekre a kérdésekre sem krónika sem oklevél meg nem felel. A válaszokat a közlekedési viszonyok természetében kell keresnünk, egy-két jól ismert történelmi adat kapcsában.

Másutt bőven fejtegettem, hogy egyik nevezetes európai continentalis ut kelet és nyugat közt az, melynek egyik legfontosabb szakaszát Miskolcz tájától a Dunáig a természet mutatta ki Egeren és Hatvanon keresztül; a Dunán átkelve pedig tovább részint délnek, részint a Balaton mellett Olaszországnak, részint a Duna jobb partja közelében egyenesen Ausztria felé.¹⁾ Szóval a magyarországi Közép-hegység aljában, melynek egy részét teszik a buda-esztergom-váczi hegyek, — vonul el a népek országútjának legfontosabbik szakasza. Itt kell járniok a keletről nyugat felé intézett hadjáratok tömegeinek, s ezt az utat mutatta ki a természet a kereskedés béke-időbeli áramlásának. Nyilván való, hogy az a pont lesz előnyben, a melynél a közép-hegy-aljai száraz út geometriai-

¹⁾ Buda-Pest az Ó-korban 72. 1.

lag vágja a dunai vízi közlekedés vonalát, más szókkal: a hol a száraz ú alkalmas révet talál a nagy folyamon keresztül.

Ez a száraz ú nyilván nagy kerülőt tesz vala, ha akár Váczon feljűl, akár Ráczevin alul kell átszegnie a Dunát. Eme határok közt akárhol talál alkalmas pontot, annak fog elsőséget adni. Ha már a mai térképet megtekintjűk, a Duna folyásának épen ezen fontos szakaszán egymást érik a kis és nagy szigetek. Visegrádtól Megyerig nyűlik a Sz.-endrei sziget, s még hosszabban a Csepel. Az előbbinek éjszaki csűcsától az utóbbi déli csűcsáig mintegy tizennégy mértföldet mérhetűnk ki a Duna folyásában. Ezen hosszú vonalon a szigetek lánczolatán csak két helyen látunk nagyobb rést. Egyik nyűlik a Sz.-endrei sziget déli csűcsa és a kisded Palotai-sziget közt. Ez hosszában egy negyed mértföldnyi sincs, mintegy 850 öl. Ez volt a középkorban a megyeri rév. Ezen alól a Palotai, Ujpesti, a Budai és a Margitsziget egymást éri. Hanem a Margitsziget déli csűcsától a Csepel-sziget kezdetéig egyenesbe mérve is a víz folyamát, három negyed mértföldnél több szabad hely marad a keresztben való hajó-közlekedésre. Ezen kettőn kívül más practicabilis vonal nincs a Duna nevezett mai vonalán. Mert nyilván való s documentumok nélkül is tökéletes tény, hogy egy-egy sziget igen megnehezíti a hajón való átkelést egy folyamon. Kétszer kell be, s kétszer kiszállani a hajóból, sőt még száraz útat is tenni közben a szigeten keresztül. Ezenkívűl nagy vizállásnál, ha a sziget víz alá kerül: hajón is, száraz lábbal is megakasztja a közlekedést. E szerint szigeten át vezető rév csak ott van, a hol mértföldrekre más nem lehet. A nagyobb közlekedésnek ott kell lennie, a hol a folyam egy ágban egyesűl.

A fennemlitett két egyesűlés közül a felsőnek hát-

ránya a felülről alá mért vonal rövidsége mellett a keresztben való nagy kiszélesedés, mi a zátony-képzésre való hajlamot árulja el, s föltennünk engedi, hogy a mostani egyesülés csak ideiglenes, s hajdan több apró sziget volt ezen a tájon. Ezenkívül onnan, hol a rév practicabilis volt, odáig, hol a római alapokon középkori házcsoportok keletkezhettek, vagyis a mai Ó-Budáig mintegy fél mért-földnyi a távolság, s mindkét part mocsáros lehetett a rév irányában. Ott nem is Buda, hanem Megyer nevű faluk támadtak, s falunál egyébbé nem is fejlődtek. Magának a középkori Budának közvetlen közlekedése nem volt hát a tulsó parttal, — nem volt a városnak réve. Az országos közlekedés alkalmasabbnak találta a Duna egy esülésének alsó szakaszát, kivált mely a Margitszigettől a Gellérthegy talpáig nyúlik, mely nemcsak hosszabb, hanem a Duna itt a természetnél fogva is keskenyebb lévén, sem sziget sem zátony-előállítás szeszélyeinek ki téve nem volt. A vonal hosszabb volta régibb időben nagyobb előny vala, mint napjainkban. Rendes békeidőn való közlekedésre lehettek már a vezérek korában és első királyaink alatt elegendő számban szilárdul épített lapos hajók, vagy is kompok. De már ezek sem oly gyorsan hajthatók evezővel és nem oly könnyen kormányozhatók, mint a rendes szállításra használt mélyebb és keskenyebb hajók. Mikor pedig több ezer emberből és lóból állott hadcsapatokat kellett áttenni egyik partról a másikra, minden bizonynyal rászorultak a még sokkal nehezkesebb tutajokra is. Ennél fogva az átszállító hajó attól a ponttól, a honnan elindult, mindig sokkal alább kötött ki a tulsó parton, annál alább, mentül magasabb volt a vizállás. E szerint előnye volt a folyam oly szakaszának, mely több játékot engedett az indulás és kikötés változtatásának. Így a középkori Pest előnye Buda felett az volt, hogy a Dunának mintegy tizenöt

mértföldnyi folyásában vele átellenben volt a legalkalmasabb szakasza a kelet és nyugat közti közlekedésnek.

Mindez több tekintetben másképp lehetett a római korszakban. Nemcsak a Duna folyása volt más akkor, hanem a rómaiak közlekedési modora is fejlettebb a középkorban divatozottnál.

A rómainak a mai Pest területén és vele átellenes parton biztosan kimutatható telepei nem voltak. Legfeljebb alárendelt fontosságú őrtornyot (burgum) tehetünk fel itt. Tehát a római nem Pestnél közlekedett a barbár világgal. Az egykori Acincum irányában volt okvetetlenül az átkelési pont. Munkám első részében ¹⁾ felhoztam a bizonyítékokat, melyek szerint a mai Ó-Buda irányában létező szigetek nem voltak meg, s valószínűen a Duna keletebbre folyt, míg a mai Budai és Gyársziget s talán a Margit- és a már eltűnt Fürdősziget egy volt a jobb parti continenssel. Föltehető tehát, hogy akkor ott a Duna egy mederben egyesült s megkönnyítette a közeli *florentiai* hajóhadnak a keresztben való közlekedést.

Lehetséges azonban az is, hogy ha a mostani szigetek nem voltak meg, léteztek mások s magam is úgy vélekedtem és vélekedem, hogy a pesti oldalon a Rákostorolata közelében talált római kis castrum vagy *villa* nem a parton, hanem egy szigeten állott. Azonban a római jól értett a hajóhidak építéséhez. S hidakra nézve nem hátrány, sőt előny, ha egy oly óriási folyamon, minő a Duna, mentül több sziget osztja meg gyengébb ágakra a víz erejét. Sőt ily megoszlás gyakorlatinak bizonyíthatja be azt a vakmerőnek látszó vállalatott is, hogy faczölöpös állandó hidak által kössék össze egyik partot a másikkal.²⁾

¹⁾ A 297. és köv. lapokon.

²⁾ Torma Károly régiségbuvárunk szerint a rómaiak csakugyan a Duna mentén szigetek irányában állították hid-

A középkori Bécs is így volt a Dunával. Épen ellentéte Pestnek. Ha itt az egyesülés a végletig vitt összeszorulásig ment, Bécsnél a Duna a végletekig sok ágra szakadt. Mint egy egyenes udvaron kiöntött dézsa víz terjedt szélylyel az alsó-ausztriai medenczében, mihelyt a Kahlenberget meghaladta. Sok berkes sziget közt (melyet *Au*-nak neveztek) a vén Duna még gázolható kis Dunákká is megoszlott, — kínálva kínálván nyakát a hidak járma alá. Ha csak egy nagy sziget két nagy vízággal lesz vala ott, mint nálunk a Sz.-endrei szigetnél, még mindig igen nagy szélességű folyam mindkét ág a középkori hidépítészetnek. Ellenben a kisebb ágak mellett, — melyeken hid vezetett keresztül, s így a folytonos szárazsi közlekedés előnyét adták, — ha csak egyetlen nagy ág maradt, ott már a komp nyert alkalmazást.

Acincum Dunájának világosabb kikutatásáig is — mi nem látszik a jámbor óhajtasok közé tartozni — annyi világos a fentebbiekből, hogy a római bármely esetben tudott közlekedést létesíteni a két part között akár csupán hajóval, akár csupán hiddal, akár a kétféle eszközzel egyesen. De bármelyik középkori nép vidékünkön a hajóval való közlekedést választotta volna, s azért az egyesített folyamrészeken talál vala alkalmas átkelési pontot. Láttuk, hogy nemzeti krónikánk Pestet mondja azon révek egyikének, melyen először keltek át a bevándorlott magyarok. Itt nemcsak a hajók és talpak használatára alkalmas egyesített folyamrész kínálkozik, hanem, mint másutt kifejtettem, mindkét felől nevezetes szárazsi közlekedési vonalak egyesülnek.

Az a körülmény, hogy Pestnél a Duna egy mederben foly, fontosabb lett a közép- és ujkori városra nézve

jaikat. Nyomában van újabb kutatásai következtében a hidczölöpök maradványainak.

bármilyen más kedvezményénél. IV. Béla és más magyar királyok kiváltságleveleinél kedvezőbb volt az a természet nagy vonásaiban megírt s a hű térképeknek kétségbevonhatlan transumptumain olvasható kiváltságlevél, melyet városunk a minden királyok királyától nyert. Az a datum nélküli esemény, mely a Duna változásainak történetében elenyésző csekélység volt, hogy Ó-Budánál módosította folyását, szükségképivé tette, hogy a középkor az átkelő pontot a mai Pestre helyezze át, s így Ó-Buda félre-, Pest pedig utban eső ponttá legyen. Az átkelési ponton mulhatlanul nagy helységnek kellett előállania.

Egy hajórév aránylag fontosabbá tette az ott fekvő várost, mint egy hid. Mert emez nem kényszeríti az utast, hogy a hidfőnél tartson állomást és ott háljon meg. De a hajórévnél a sokadalmak és hadak tömegesen átvonuló népének nagy része kénytelen volt várakozni, míg rá került az átszállítás sora. Kiszámítva sem lehet vala jobb módot találni, hogy egy helységben számos utas és idegen csoportosuljon össze s emelje a helység vagyionosságát. Hozzá járult, hogy míg a római korban Acincum határváros, mintegy végpont volt, a magyar korszakban a két külön partot egy nemzet lakta egy fejedelem alatt, melynek érintkezése folytonos és ezerféle.

De ha nagyjából, úgy hiszem, elég világossággal kitűnik, miért kellett a középkori városnak alább költöznie, mint a hol a római anyaváros állott, egy más kérdés is támad, hogy a Duna egyesülése alsó szakaszának, mely elég hosszú, melyik részén támadt a város magva?

Vidékünk ama dunai szakaszát a part természete négy darabra vágja. A Császárfürdő táján a Józsefhegy közel a Dunaparthoz szorítván a száraz utat, azon alul eltávozik attól. Innen kezdve a Bombatérig mintegy ötszáz ölnyi parthosszuságban egy tágas völgy nyílik, —

hol ma az *Országut* városrész egy darabja s a *Vizi város* terület el. Ez a felső negyede az egyesült Duna partjának alkalmas volt arra, hogy itt keletkezzék egy jobb parti helység. A Bombatértől kezdve a Várhegy kezd összezsorítani ismét a parti területet, egészen a Várhegy alsó végéig, mi Pesten átellenben van a mai börzeépülettel. Tész parthosszában egyenesben mérve mintegy 800 ölet, a vonal közepe-táját a lánczhid jelölvén. Ez a szűkebb szakasz nem volt alkalmas egy város keletkezésére, ha csak valami hatalmas ur sok költséggel nem teszi a Várhegy hátára, a mi aligha történt a tatárjárás előtt. A hegy oldalai meredek levén, azokon kis mértékben fejlődhetett ki egy helység. A harmadik partdarab ismét egy völgyet nyit meg. Kezdődik ez a Várhegy végénél, s terjed a Gellérthegy szikla-falának felső talpáig, a Rudas-fürdőig, vagy itt Pesten véve a megfelelő pontokat, a börzeépülettől a Halpiacz vonaláig. Itt egy elég szűk, de az ördögárok pataka mentén nagyon hosszan nyúló völgy engedett tért néhány utca számára. Ez a Rác- és Krisztinaváros. A partvonal itt csak mintegy háromszáz ölnyi. A Gellérthegy alján csak épen egy utnak s alig egy ház-sornak volt helye. Ezt nem is vesszük szakasznak, csak elválasztó-pontnak. A negyedik és utolsó a legszélesebb völgyet nyitja Promontortól a Gellérthegy aljáig; de a révi közlekedés szempontjából az egész egyesült Dunának ez a legalkalmatlanabb része volt. Itt még jobban kiszélesedett a Duna, mint Megyernél s még feltűnőbbek voltak a kiszélesedés hátrányai. Sekély, zátonyos természete nehezítette a hajó-közlekedést. A mai szabályozás előtt csak nem rég kilátszott belőle a Kopasz-sziget kisebb vízálláskor, s a mult századi térképen nem egy, hanem két ily sziget is van ott feltüntetve.¹⁾ Ezen sekélyesség s a nyom-

¹⁾ Mikoviny mérnök térképe Bél Mátyásnál.

ban kezdődő Csepelsziget gátolta meg, hogy Magyarország közép- és ujkori fővárosa nem a Gellérthegyen aluli szép síkságon s az átellenben levő dombosabb helyeken, a régi lóversenytér táján keletkezett. Ezen kisebb szakasz tehát nem érdemel bővebb vizsgálatot, s legfeljebb tükréről szolgálhat annak, hogy az Ó-Budán felüli megyeri rév miért nem emelkedhetett nagy fontosságra és Megyer nem lett várossá.

Marad hát csak két fontos folyam-rész, melynek jobb partja egy helység utczáinak tért engedett: az ujkori Viziváros és a Ráczváros partjai. Azonban számot kellett vetni a rév balparti végével is.

Mert a mai Pest területe kevés kivétellel a Duna árterébe esett nemcsak rendkívüli, hanem közepes áradások alkalmával is, s közönséges időben a Rákos mezejét jellemző homokbuczkákat a szintén jellemző tavak és mocsárok tették kevésbé egyhanguakká. A Vizivárossal átellenben levő Lipótváros több pontja a nem fölöttébb nagy árvizből kiemelkedett. De az árviz-mentes homokdombok közül a Dunához legközelebb esők légfeltűnőbbje az volt, a min ma a Belváros egyik része fekszik. Még az 1838-diki rendkívüli áradásban is száraz lábbal lehetett járni a Barátok terén és a Károly kaszárnya táján, a hatvani utczának az országútra nyiló végén pedig térdig sem ért a víz.¹⁾ Habár az emberi telepedések a ritkábban előforduló árvizeket nem szokták számításba venni, — mégis előnyt adnak, kivált erődök, templomok, klastromok építésénél a vízmentes pontoknak. Látni fogjuk, hogy csakugyan itt kezdett fejlődni a régi Pest, míg ellenben a mai Lipótváros vagy kültelkei területén csak egy Jenő nevű falut ál-

¹⁾ Plan d. Überschwemmung von Ofen und Pesth. A vizkárosultak javára 1838-ban kiadta a maga költségén az 5-dik tüzérezred. (Saját térképeim közt.)

litott elő a *jenei rév*. De egy ok ritkán szokott döntő lenni. Itt is valószínű, hogy a hajózási viszonyok kedvezőtlenebbek voltak a Vizivárosra, vagyis a Margitsziget alsó csúcsa és a Bombatér közti Duna-szakaszra nézve.

Mindenki láthatja, a hol a Dunán ma is evezős kompokon szoktak átkelni emberek, lovak, szekerek, hogy a víz sodra mily szerepet játszik. A mulhatlanul terjedelmes lapos kompok sokkal bajosabban szelik a vizet és nehezebben kormányozhatók a rendes hajóknál. Bármily erőlyes evezés mellett a tutajszerű nehézkes szerszámot a víz sodra tetemesen alább viszi a kiindulás pontjánál.

Ez nem volna baj, ha ugyanazon hajónak a kikötési pl. jobb parti ponttól vissza nem kellene térnie ismét a balparti kiinduló ponthoz, részint hogy a jobb partról is szállítson vissza átkelőket, részint hogy a bal parton várakozókkal ismételje az előbbi utat. Ezen kénytelenség már egészen fölöslegessé teszi, hogy a rév két vége közül egyik feljebb legyen a másiknál. Lehetnek épen átellenben s úgy is szokott az lenni. Mit tesznek a révészek? A víz sodra ritkán levén szorosan a part mellett, — s a hol ez az eset, bajosabb az átkelés, — föl eveznek a partok hosszában a lassubb vízben jókora távolságra, s onnan ereszkednek be a víz sodrába, mely ha kelleténél alább hajtotta, a tulsó part lassubb vizében ismét vissza eveznek a kiszálló ponthoz, melynek gondosan elő kell készítenie, miután terhelt kocsiknak is ki s be kell szállani tudniok a hajóba.

A víz sodra szempontjából a Viziváros irányában való áthajózás nem volt impracticabilis, s használták is, de nehezebb, mint az annál alábbi. Mert a Viziváros irányában sőt le a Lánczhidig a Dunának két egymástól távoli s önálló sodra van, melyek a Margitsziget képezte két Dunaágból jönnek

le s csak a Gellérthegy alatt lesznek egygyé.¹⁾ És ez így volt, így kellett lennie, mióta a Margitsziget áll. A hátrányt súlyosbítja az, hogy a két sebes áramlás mind jobbról mind balról nagyon megközelíti az illető partot. Ezen két felső erősebb vízáramlás alkalmas volt számos vízi malom felállítására, a mi idővel mesterséges gátjává lett egy állandó révnek. Körülbelül ez a hátránya meg volt a megyeri révnek is, hol a szent-endrei sziget képezte két Duna-ág egyesül ugyan, de a víz két sodra külön marad s a kettő közt képződött a megyeri vagyis palotai kisdud sziget is.

A mai lánczhidon alul a víz sodrának két ága anynyira közeledik, hogy már egynek vehető; de még nem oly sebes, mint a minővé lesz a Gellérthegy talpainál, hol egyesülve csaknem a partot surolja. Ez utóbbi helyen tehát a part melletti fölfelé evezés a legbajosabb lesz vala. A legalkalmasabb folyamrészül az kínálkozott, mely a mai lánczhyd és a Ráczváros felső része közt van, körülbelül a pesti Deák-utcza, vagyis egykori Nagy-hid-utcza irányában. A két szemben álló kikötő itt lehetett minden időben. A mult század elején is itt volt a rév, mielőtt hajóhidat állítottak volna, mely itt keletkezett Mária Terézia alatt.²⁾

Ama két szemben álló révtől a hajós mindkét parton könnyebben evezhetett fel kisebb-nagyobb messzeségre, a vízálláshoz képest — s ereszkedett be a víz sodrába.

Így volt minden időben az ember természetvizsgáló, — vagy jobban mondva, így függöttek kicsiny és nagy dolgok is a természeti viszonyoktól.

Miután láttuk a fő okokat, miért kellett a középkori

¹⁾ Többek közt Lindleynek 1868-ban készült vízvezetési jeles térképén is fel van a víz sodra tüntetve. (Szintén saját birtokomban.)

²⁾ Bél Mátyás egy tájképén. Notitia Hung. novae III. k. Ott sajátságos szerkezetű átjáró van ábrázolva, melyet annak idején fogok ismertetni.

városnak a fejlődési képességet a Duna *alsóbb* szakaszán keresni, mint a hol a rómaiak találták, nem kevésbé fontos egy másik kérdés: miért kezdte már a tatárjárás előtt a balparti Pest túlszárnyalni a jobb parti részt, s ez lett az *igen nagy német helység?*

Egyik könnyen feltűnő ok, hogy a jobb parti Pest egy igen szűk völgy-teknőbe volt szorítva két nagyon meredek hegy közé, míg a jobb parton egy roppant síkság egy városra nézve korlátlan kiterjedést engedett meg.

Másik oka a balparti Pest emelkedésének a hosszában történt vízi közlekedés azon előnye, hogy az összes dunai kereskedés nagyobb részének kikötője mulhatlanul a balparti pont volt.

A hol állandó, vagy legalább az év legnagyobb részében fentartott hajóhid vezet át egy nagy folyamon, ott az alá-s-fel közlekedő hajók számára elég egy kikötő valamelyik parton; mert a hidon könnyű a tulsó part közelebbi és távolabbi vidékeire szállítani tengelyen az árucikkeket. De a hol nem hid, hanem rév van, kettős hajózási művelet ezen átszállítás. Ilyen helyen mind a jobb mind a bal parton külön kikötőnek kell lennie, a hosszú utat tevő hajók számára. Ez magyarázza, nem pedig a keleti népek valamely titkos jellem-sajátsága, hogy a Dunán, Magyarországon és azon alul, majd minden jobb parti város átellenében van egy balparti helység is, míg Bécsnek, Regensburgnak, melyek hidak által tették előnyössé a Duna szigetes voltát, az átelleni parton nincs és nem volt testvére. Azonban a hol a hajón való átjárás kettős helységet alapított és népesített meg, eleve is bizonyosnak vehető, hogy azok ikertestvérek nem lehettek. Egyik mulhatlanul nagyobbá, virágzóbbá lett a másiknál.

A kikötés kényelme nem oly első rendű fontosságú a folyami, mint a tengeri állomásoknál. Folyamoknál jóval

könnyebb segíteni a kikötő hátrányain. De vannak a folyamoknál is előnyök és hátrányok. A parttól messzire be sekélyes vízben a hajók nagyon távol maradnak a parttól, úgyhogy vagy csak ladikkal eshetik meg a ki- s beszállás, vagy egy hídszerű alkotványnak, mely a hajóig ér, nagyon hosszúnak kell lennie. A Gellérthegyen aluli folyamrésznél kivált a jobbpartnak volt ez a hátránya.

Hátrány az is, ha nagyon meredek a part. Mert ez a meredekség rendesen abból származott, hogy a víz egész erejét azon part ellen szegezi. Jóval erősebb horgonyok és kötelek szükségesek itt a terhes hajó megtartására. Az utóbbi tulságba csap Dunánk épen a Ráczváros és kivált a Gellérthegy alatt, hol a víz mély ugyan, de sebes is. Még egy másik körülmény is járul ahhoz, hogy a Gellérthegy alja rosz kikötő legyen. A Duna feneke ott sziklából s szikla darabokból áll, mi a horgonyokat veszélyezteti. Nem is látni soha terhes hajót kikötni azon a vonalon.

A hajósok, úgy látszik, előnyt szoktak adni a lassú vizű partnak, ha ott a sekély rész nem nagyon messze nyulik be a parttól. S ez az előnye volt a pesti partnak a hosszában közlekedett terhes hajókra nézve. De a száraz forgalmi viszonyok is jóval több hajót vonzanak itt a bal, mintsem a jobb parthoz.

A ma Budának nevezett kikötőre az ország igen kevés része szorult. A Dunántúli vidék volt egyedüli piacza; — de abban sem volt nélkülözhetlen. Mert Mosony, Győr, Esztergom, egész megyékre nézve könnyebben volt hozzáférhető, mint Buda.

Maga Fehérvár sem szorult arra, hogy a Regensburgból vagy a Boroszlón át Bécsig tengelyen s onnan hajón hozott árukat Budán szerezzék be. Adony jóval közelebbi dunai állomás volt rá nézve. Szóval a Dunántúli vidék négyszögének két egész oldalát képezvén a folyam,

a sarokhoz közel, s azért a központtól távol eső Buda még hátrányban is volt a vonal hosszában eső más pontok mögött. Az ő kereskedelmi *rayonja*, ha mesterséges kedvezmények nem járulnak hozzá, alig terjedhetett túl a párányi Pilismegye határán. A mi országos forgalmi szerepe volt, azt annak köszönhette, hogy a balpart felől a keleti áruknak ott kellett áthaladniok, hogy a fehérvári úton Olaszország felé szállittassanak és viszont.

Épen ellenkező helyzete volt Pestnek az ország többi vidékére nézve. Nála előny volt, hogy a Dunántúli kerület négyyszögének sarkához közel esett. Mert ha az ország térképéről lenyirva képzeljük a Pest meridiánjától nyugatra eső egész országrészt, mi összesen is alig teszi harmadrészét a magyar korona területének, egy szabálytalanul félkörű legyező-alak marad meg, melynek sugarai Pesthez futnak össze: délnek az a sugár, mely Szegedhez s onnan a Bánságba tart; keletnek a szolnoki és miskolci irány; az előbbi Erdélynek, utóbbi Kassára és Munkács felé ágazik el; egyenesen északra is járható Nógrád és Korpona felé a Bányavárosokhoz vezető ut, bár utóbbi vonalban versenyzett vele Esztergom a kényelmesebb Garam völgy által. Mindezen vonalokon a többi Duna-parti állomás kevéssé vagy egyáltalában nem versenyezhetett Pesttel. A feljebb fekvő Vác, mely Sz.-László király kezvezéséből püspöki várossá lett, s megelőzte volt Pestet, lehet vala vetélytárs, ha a természet utját nem állja a hatalmasak által gyakorolt részrehajlásoknak. Vácra nézve nagy hátrány volt, hogy keresztben való közlekedésre, azaz révül nem volt alkalmas egy közben eső nagy sziget miatt. Pesten alól még ily vetélytárs sem lehetett. A balparti soroksári Dunaág, mint hajózásra kevéssé alkalmas, jó messzire biztosíték volt minden verseny ellen. Az alábbi balparti állomások utja nem volt oly állandó vonal,

mint a Tiszát a Dunától elválasztó hegyhát, mely Pest tájától Szegedhez vezet ma is a vasutat. A legnagyobb leszámításokat megengedve is, az országnak legalább felére nézve a balparti Pest volt a dunai kereskedés központja s egyedüli kikötője.

Azonban a balpartnak is meg voltak és vannak természeti hátrányai, melyeken csak az emberi értelem és kitartó munka által szerzendő gazdagság segíthetett.

Ha a balparti Pest világkereskedelmi országutak bogpontján feküdt, egyszersmind kikerülhetlen útjában esett minden keletről jött invasióknak, mely a nyugat ellen volt intézve. Ha a Rákos mezeje korlátlan kifejlődést engedett neki, minden egyes generatio szorgalmának gyümölcsét nagy részben elnyeléssel fenyegették a Dunának jégmenéssel párosult áradásai. Mert mióta a Csepelsziget s következőleg rajta felül a sekélyesség létezett, ily katasztrófák két-három nemzedék alatt egyszer bekövetkezhettek.

Mit tett a tatárjárás előtti Pest arra, hogy a népes városnak árvizjárta nagyobb részét biztosítsa a pusztító elem ellen, — arról nincsenek emlékeink. Ha flandriai és rajnamelléki bevándorlottak tették a lakosság nagyobb részét, azok előtt nem volt új és kétségbeejtő feladat, hogy töltéseket állítsanak a legnagyobb áradások ellenében is.

Az sem volt új előttök, hogy puha és vizenyős talajon tömör épületeket emeljenek. Ha valami biztos adatunk volna védtöltések létezésére nézve, az megerősítne abban, hogy Pestnek tatárjárás előtti lakossága nagy részben flandriai és rajnamelléki bevándorlottakból állott, kiknek vagy száz év alatt idejük és módjuk volt a Duna ellen védműveket állítani.

Azonban ily adatunk nem lévén, föltehető a másik eset, hogy védgátak nélkül állott a legrégibb Pest. S ez

sem hihetetlen. Mert mint fentebb érintettem, az ily elemi csapások dolgában a népek és városok minden időben fatalisticus, sőt könnyelmű gondolkodásúak voltak. Ha egy év szerencsétlensége tönkre tehetne néhány generatio szorgalmának gyümölcseit, viszont ily ritkán előforduló csapást kiépíthetett egy-két emberöltő szorgalma.

A kérdést eldöntetlenül kell hagynunk, s úgy hiszem, eldönthetlen is. De a két eset közül bármelyik áll: akár töltésekkel védte magát a város a Duna ellen, akár azok hiánya daczára lett népes és gazdag várossá, mindkét eset a helynek tenyésztő életerejét bizonyítja.

Azonban, úgy látszik, elhanyagolta mind Buda mind Pest a várépítést. Bizonyára hiányoztak erre a kényszerítő körülmények, s nem érezték szükségét. Ki is építne véd-töltést oda, hová közhit szerint soha ki nem önt az ár, s ki építne várat oly földön, melyet generatiókon keresztül nem tapodott az ellenség?

A XII. század a mi vidékünkre nézve a béke százada volt. Országos külfáboruk folytak; de vagy a határon kívül, vagy a határon. A század derekán vivja az ország a nagy háborút a görög birodalom ellen. Nyomasztó volt az s áldozatokba került hazánk népének minden rétegében, mint szokott minden időben a hosszas háboru. De vidékünket közvetlenül nem dúlta, s az általános áldozatok közepett aránylag még kedvező is lehetett némi részben Budára és Pestre nézve a hosszú küzdelem. Az Alsó-Dunánál és a Száva mellékén folyván, a hadi szereket és hadakat kétségkívül a könnyebb vízi úton vitették le a királyok és hadvezérek, s így különösen Pest mulhatlanul egyik fontos gyülekezési pont és fő raktári hely volt. Később Kelettel való viszonyaink szorosabbakká lettek, mi a kereskedésre s így közvetve dunaparti városainkra fejlesztő hatással volt. Elég legyen csak czéloznom III. Béla kon-

stantinápolyi nevelkedésére, Imre király hatalmának kiterjedésére a szerbek földje fölött; II. Endre szentföldi útjára, IV. Béla sógorságára a bolgár fejedelemmel. Legnevezetesebb körülmény az volt, hogy 1204 óta Konstantinápolyban nyugati hitet és intézményeket képviselt császárok uralkodtak. Az uralkodó ház maga ugyanazon Flandria szülötte volt, mely fél Európát s abban Bécsét, Budát és Pestet is harczias, de egyszersmind a béke minden művére alkalmas telepedőkkel látta el, s Flandria és Konstantinápoly közt a száraz és folyami ut multhatlanul Pestnél vonult keresztül. Ha ez a közlekedés már azelőtt is megvolt, mint már érintettem, most kétszeresen fontosabbá és élénkebbé válhatott. Megszűntek már a XII. században kúnok és besenyők is be-betörni hazánkba a Kárpátok kapuin. A besenyők III. István korában a görög császár szolgálatában a déli vidékeken harcolnak ellenünk. Pest mindaddig, míg a keleti invasióktól tartani lehetett, veszélyeztetett pont vala, mint a Duna bal partja felé eső minden pont. A XII. században s a XIII. elején ezen veszélytől, úgy vélték, nem tarthat többé. Nyugatra a német császárok minden gondját Olaszország foglalta el: az érintkezések vagy barátságosak vagy veszélytelenek voltak. Az osztrák hercegekkel a viszály inkább sürölődés mint háboru jellemét viselte a mi részünkről.

Föl lehet tennünk, hogy a hazánkba telepedett városi elemeknek, még a XII. században, ha külső ellenségek s polgárháboruk nem fenyegették nagy veszélylyel, hiányzott egy más nemű ellenségek is, ki ellen egész nyugati Európában mindig résen kellett állaniok. Ez az ellenség a hatalmas nagy birtokosok, a grófok és bárók önkénye, kik az állami közbéke idején sem engedtek nyugtot a városoknak kereskedésök háborgatása által s gyakran tulajdon falaikon belül sem, magok pedig erősített *sasfészkeik-*

ben csaknem megtámadhatlanok voltak. Nálunk a király az ő rendes katonáinak nevezhető várjobbágyaival még mindig féken tudta tartani a netalán önkénykedni akaró hatalmasokat. A főurak hatalma még újabb volt, hogysen föl lett volna kellően fegyverkezve.

II. Endrével rosszabbra fordult minden. Pártharczok folynak a XIII. század elején a királyi család tagjainak zászlója alatt. Az ország ezen már százados régi bajához járult nyugati Európa ragályos politikai betegsége: az oligarchia önkénykedése a királyi hatalom és a közbéke rovására. Endre alatt forma szerinti lázadás történik a korona ellen, melynek egy királyné esik áldozatul. De mindezen rendellenesség és zavar közt nem látjuk nyomát annak, hogy II. Endre vagy IV. Béla kénytelen lett volna rablóvárakat ostromolni, mint később III. Endre, sem hogy a városok külön vagy szövetségben szükségesnek tartásák hadi lábra állani a belső ellenséggel szemben. A XIII. század első felében az országos elszegényedésről olvasunk. De ha voltak is rossz évek, nem a nép állandó elszegényedését, hanem csak az országos kincstár szegénységét érthetjük alatta. A honvédelmi rendszer átalakulóban levén, a régi elemek lejárták magokat, mielőtt az ujak kellően használhatók lettek volna. Zsoldos hadak pótolták a honvédeket, s a zsoldosok fizetése rendezett királyi kincstárt követelt, — ez pedig ellenkezője volt a rendezettségnek.

De az országos baj ezen neme a középkorban mindenütt hasznára vált a kereskedő osztálynak s következőleg a városoknak. Abban az időben még kevésbbé, mint ma, nem a nagy földbirtokosnál volt kereshető a készpénz-tőke. Azzal a kereskedők és iparosok rendelkeztek. Ha a király katona-állítás dolgában s politikai kérdésekben rászorult a földbirtokos aristocratiára, — pénz dolgá-

ban az inkább democraticus jellemű, de pénzes városokhoz folyamodott. Voltak már a XIII. században igen gazdag tőzséreink, kik az ország összes közjővedelmeit haszonbérbe tudták venni. Igaz, hogy ezek nem voltak mind keresztények. A zsidókon kívül mohamedánok, kiket hol saracenoknak, hol izmaelitáknak neveznek, — voltak a király bankárai és jövedelmeinek haszonbérői. Ezek a válásos üldöztetés daczára is megtartották vallásukat — s a pénz-piacz feletti uralmat.

Ilyen elem lehetett a nagyobb városokban mindenütt; de inkább ott, hol a község nem volt püspöki vagy prépostsági székhely, s ilyen volt Pest. Csakugyan találjuk is említve a pesti *saracenokat* a tatárjárás előtt. Ezek nemcsak a fentebbi specialis szolgálatot tették a királynak, hanem közvetlenül a királynak fizették az adót. A Pesten lakott saracenok adója pedig tetemes lehetett. Mert mikor II. Endre a szent földre indult, 1217-ben második neje Jolánta hitbére fejében többek közt a *pesti saracenok* adójából befolyt jövedelmet is leköti, ha a király életét vesztené a keleten. A Maroson való só-szállítás jövedelme, Bodrogye és a fent nevezett adó nyolczezer márka ezüstre van becsülve, kétségtelenül nagyobb jövedelem amaz összegnél¹⁾.

Izmaeliták és zsidók abban az időben nem voltak ugyan a városi önkormányzat előmozdítói. Kivül állottak jogilag a községen; mert közvetlenül a király iránt voltak kötelezettséggel. De nemcsak népesebbé tették a várost, hanem fogyasztási képességét és productivitását is egyaránt fokozták; továbbá ezen vagyonos elemnek egy városban nagyobb számmal való összecsoportulása bizonyítja, hogy a város élénk forgalmi pont volt.

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. III. 1. 263. 1. és Potthast regestái. A pápának 1218. májusban történt megerősítő oklevelében fordul elő ez.

A pesti saracenok adója csak a király halála esetére volt-e lekötve a királynőnek, vagy pedig az a királynék állandó jövedelme volt, — nem tudjuk. Gyanítható azonban, hogy vidékünkön már a tatárjárás előtt a királynők gyakoroltak némi fenhatóságot, s Gertrud is tán azért tartotta itt leánya eljegyzési ünnepét. A király jövedelmei közé tartozott a tatárjárás előtt a pesti vásárvám is, melynek évi jövedelme százhusz márkára volt becsülve, ha ugyan az erről szóló kutfő számjegyeiben nincs tollhiba.¹⁾

Ez azon évről szól, melyben Endre király a szent földre indult, 1217-ről. A keresztes hadjáratra nagy áldozatokat tett az ország.

Hogy Pest keresztyén népének egy jókora contingense részt vett benne, azt kétségbe alig vonhatjuk. Mert a II. Endre-féle keresztes hadjáratban tömegesen vettek részt a *szászoknak* nevezett német bevándorlottak.²⁾ Hogy csak erdélyi és szepességi szászok vettek volna részt a vállalatban, s kevésbbé a királyhoz és az ország központjához közelebbi *hospesek*, az nem valószínű, kivált miután nemcsak a hadjáratra ment polgárok remélhettek siker esetében jutalmat, hanem az egész város is. Új kiváltságok kinyerésére tarthatott számot ezen nemcsak az isten, hanem a király előtt is kedves hadi szolgálat fejében.

Hivatkozás is történik a tatárjárás után Pestnek ko-

¹⁾ Wenzel XI. 150. l. Az 1217-ből keltezett oklevél (a hónap kitétele nélkül) mondja: „Frater noster Emericus Rex medietatem tributi de Pesth Monasterio Tyburcii comitis de insula jure perpetuo contulisset, et nos postmodum idem tributum ad magnam insulam nostris deputassemus usibus, in eiusdem restaurationem plenariam LX. marcas annuatim assignavimus.“

²⁾ A spalatói esperes Tamás hitelesen írja, hogy mikor II. Endre az ő tizezer lovasával s számtalan gyalogjával Spalatóhoz érkezett, 1217-ben augusztus 23-dikán, már megelőzte őket a szászok roppant sokasága (*saxonum ingens multitudo*), kik mind igen szeliden és buzgón viselték magokat (26. fejezet).

rábbi városi kiváltságaira. Bár azok ismeretlenek; de kisebb-nagyobb kedvezményeket foglalhattak magokban.

De mindazon kedvezések, melyekben a város s általában az idegen telepedésű városok részesültek, nem hozták őket a királytól oly függésbe, hogy a nemzet többi részével ellentétbe jöjjenek. Bizonyosság erre a magyar alkotmánynak alapvető oklevele 1222-ből. Itt a politikai szabadságot kivivott független aristocratia jogaival együtt biztosítva vannak a bevándorlottak korábban nyert kiváltságai is.¹⁾ A nemzetnek a királylyal folytatott vitájában a *hospesek* nyilván a nemzettel fogtak kezét. Meg volt ezzel téve az első lépés arra is, hogy a városok közjogi tényezők legyenek és a később kifejtett alkotmányos gyűlésekben szavazatot nyerjenek.

Hogy egyes kiváltságokon és szabadalmakon kívül közvetlenebbül tettek volna valamit Pestért régi királyaink, hogy itt diszes templomot, gazdag egyházat vagy erős várat építettek volna, arról nem szól a krónika. Sőt a mi kevés adatunk van, az épen az ellenkezőt bizonyítja, legalább az egyházi téren.

Nem fektetek súlyt IV. Béla két állítólagos oklevelére, melyekben mindkét Pest plebániáját véduri jogra s tizedfizetésre nézve oda ajándékozta 1237-ben egy Pannonhalma táján, Béla-kuton felállított cistercita apátság-nak.²⁾ Mentül több okot tudna felhozni valaki ezen iratok

¹⁾ Az arany bulla XIX. szakasza szól erről.

²⁾ Egy 1236-diki oklevél Wenzelnél (VII k. 30. l.) egy XIV. századbéli átiratból, meglep csak az adomány pazar volta által is, oly királynál, kinek fő törekvése az ország pénzügyi rendezése volt. Még a „*lucrum camerae*“ is előfordul benne. A másik, 1237-dikit Fejér (IV. 1. 60.) állítólag a primási levéltárból irta ki. De Knauz, azon levéltár ismerője csak Fejérre hivatkozik. A pozsonyi káptalanban sem látta. A bélakúti apát joga legfeljebb a jobbparti Pest templomára terjedt ki. (Knauz, Mon. E. Str. 317. l. és budai regesták.)

hitelessége mellett, annál inkább bebizonyítaná Pest város alárendelt fontosságát a tatárjárás előtt.

De ellene mond e fölvetelnek egy másik adat. 1230-ban telepednek meg a balparti Pesten a dominicanus szerzetesek. Nemcsak templomot és kolostort építenek, hanem azt erős falakkal veszik körül, melyek a városnak mintegy belső váraként szolgálhattak.¹⁾ Legalább is különös, hogy a balparti plebánia felett a patronatust ne az épen akkorigen népszerű pesti praedicatorok, hanem az elég messze lakó cisterciák szerezzék meg. Ha a fenti oklevelek valódiak, a király nem lehetett igen kegyes indulattal sem Pest, sem az ő dominicanusai iránt, holott pedig ama szerzetház oly nevezetességre jutott, hogy már 1233-ban II. Endre király ennek pesti épületében volt lefizetendő részletekben azt az összeget, melylyel az ország különböző egyházainak adós volt.²⁾

Hozzá kell tennünk, hogy azon praedicator rend sem a király adományából települt meg Pesten, — hanem két magyar családfő, Bessenyei Mihály és Kenderesi Balázs alapították a monostort, melynek egyik lakója a szintén magyar Bánfi Buzád volt. Egykor magasrangu, báni méltóságot viselt férfit, több gyermek atyja, 1233-ban a pesti monostorban vonta meg magát a romlott világ küzdelmes zaja elől, mint egyszerű barát³⁾. Az alapítók neve tanúsítja azt is, hogy Pesten nem csupán németek és saracénok laktak, hanem született magyarok is, még pedig gazdag családok.

Úgy látszik, Pest a tatárjárás előtt is nagyon vegyes népű város volt. Valamint talaja az özönvizek és áradások

¹⁾ Ferrari Zsigmond. *De rebus Ungaricae Provinciae S. ordinis Praedicatorum.* 524. l.

²⁾ Fej. Cod. D. III. 2. 323. l. (L. Knauznál).

³⁾ Ferrari i. h. és 59. l.

sokféle lerakodásából áll, úgy népe is az alföld és felföld, a Felső-Duna nyílt országutjainak népáramlatából halmozódott fel.

Mai fővárosunk alsó csoportjának, mely a két Pestből állott, sorsa már akkor külön kezdett válni a felső csoportétól, mely Buda nevet viselt. Romban hevert emlékeiből egy királyi kastély s egy prépostság emelkedett. Előkelőbb város volt mind világi, mind egyházi tekintetben. De népesedés és vagyonosság az alsó csoportra vitte át a súlypontot.

A tatárjárás előtti irott emlékek a XIII. század első felében többször említik Budát; — de nagyobb részök egyházi ügyekre vonatkozik, s a prépostság kiváltságait, hatalmát és vagyonosságát tanusítják, — a mi, ha egy ideig az egyház civilisáló védszárnyai alatt fejlődésnek indította is, de a teljes kifejlésnek fő-feltételét az önállóságot kizárta. Legnevezetesebb egy pár 1212-ben kelt oklevél, melyben a káptalannak Buda és környéke fölötti jogait írja le II. Endre, megerősítvén ezzel a még Imre királytól nyert jogokat. A káptalan hatósága kiterjedt a mai vörösvári völgyre. Mindaz a mi a völgyet alkotó két hegy sor orma közt van, föl a Pilis hegyig, a káptalan hatósága alá tartozik. Itt a szőlődézsma és a vásárvám a káptalané. Továbbá az igazságszolgáltatásra nézve ama területet kiveszi a király az országos és megyei bíróságok alól; de nem a városi municipium nyeri azt, hanem kizárólag a káptalan ¹⁾).

¹⁾ Két egy értelmű, de részletekben eltérő, s gyanus eredeti oklevél a pozsonyi káptalanban. (Knauz, Budai Reg. és Fejér III. 1. 118. és 121. l.) Gyanus az is, hogy II. Endre, ki az elősorolt jogok közül némelyeket megvont volt a káptalantól, saját tettét rút szavakkal kárhoztatja, *spoliationak, injurianak, denudationak, nimis licite damnationak, damnificationak, hazugságok* nyomán való cselekedetnek nevezi, s bűnbá-

Egy másik oklevél azt a törvényt szabja, hogy a budai polgárok közül senki, akár magyar, akár bevándorlott, fekvősegeit másra ne szállithassa, mint a budai egyházra ¹⁾).

Mindamellet, hogy kétesek az adatok, melyek a budai káptalan jogainak oly nagy mértékéről szólnak ama korból, alig kételkedhetünk abban, hogy Buda lakossága kisebb-nagyobb mértékben ne lett volna a prépost gyámsága alá rendelve. Lenni kellett oly okleveleknek is, melyek a prépostsági város lakóinak bizonyos kereskedelmi szabadalmakat biztosítottak, s melyek által a város ama gyámság védszárnyai alatt fejlett és gyarapodott, bár teljes autonómiára jutni nem engedték a polgári elemet. De a város levéltára kevesebb hiteles és nem hiteles oklevelet hagyott az utókorra a korábbi időkből, mint az egyházi rendeké.

A királyi várnagynak ugyanazon területen mi maradhatott s minő szabadalmaik lehettek kereskedés tekintetében a budai lakosoknak, arról nincsenek egykoru adataink ²⁾. Egy budai *latin* kereskedő említették 1231-

natos kifejezésekkel vonja vissza. Különös, hogy a káptalan ama spoliatiokat nem panaszkolta fel Rómában. A III. Incze idejéből teljesen meglevő *registák* közt ez ügynek nyomát nem találtam (Potthastnál). Lásd a mellékletet.

¹⁾ Knausz, Budai Regesták. Tört. XII. k. 118. 1. Az okmány tartalma több tekintetben hamisnak mutatja ezen datumtan levelet. A budai egyházat az a „szent királyokkal” alapíttatja és így magasztalja: „in cunctis regni nostri urbibus magis olim situ et nomine famosa.” De már több a többinél, hogy a prépostság bíráskodását az oklevél kiterjeszti a királyi vár garnisonjára, a várjobbágyokra a Budán mulató főurakra és *főpapokra* is. Nyilván való koholmány. Minthogy pedig az oklevél hivatkozik Endre állítólagos 1212-diki határszabására, azt a kettős volta által is gyanus levelet még gyanusabbá teszi.

²⁾ Egy állítólag II. Endre korában kelt, de I. Ferdinánd alatt 1550-ben megerősített oklevél szerint (Wenzel VI. 572. l.) Garam-Sz.-Benedek polgárai azt a jogot nyerik, a melylyel

ben, ¹⁾ s több positiv adatot nem találunk a budai polgárságról.

Föltehetjük azonban, hogy Buda szintugy gyarapodásnak indult, mint Pest, s azon száz év alatt, mely az idegenek letelepedésétől a tatárjárásig lefolyt, városias jelleget öltött.

Egy királyi lak létezéséről tanuskodik az is, hogy IV. Béla király a tatárjárás előtt az évnek egy részét, a nagy bőjtöt itt szokta volt tölteni ²⁾. A krónika a hadak gyülekezésére alkalmas helynek (communior) mondja Budát. Királyaink jelenléte nem volt befolyás nélkül a város jövőjére.

Különben is a század négy első tizede előmozdította a béke műveit országszerte. A politikai zavarok mellett is nagy haladást tett a kényelem, csinosodás, s talán a fényűzés és művészet is. Egy Ferencz- vagy Domokos-rendbeli asceta vagy pedig a korábbi idők vadabb harcziaságának magasztalója fanyaron róhatta meg a kor erkölceit: könnyelműségnek nevezhette a vidor életkedvet, feslettségnek a világi javak bőségének nem tulzott élvezetét is; a viseletben, ruházatban való csínosságról csak megvetéssel szólhatott, mint a mely a férfi-nem fiataljait elasszonyosítja, szóval a magyar nemzetet például mutathatta fel, mily káros a nemzetekre nézve a tartós béke. Mindez a szemrehányás, kivált a bekövetkezett nagy katastropha után, mentül élesebben volt kiemelve, annál tisztább és teljesebb igazságnak látszott ³⁾. De egy elfogulatlan vi-

Fehérvár, Pest és Buda polgárai birtak. Ha az irat igazat mondana is, mint láttuk, Buda polgárai elég korlátolt jogokat élvezhettek.

¹⁾ Fejér III. 2. 269.

²⁾ . . . rex ad quandam villam, quae Buda dicitur, in qua conserverat quadragesimam celebrare, pro eo, quod dicebatur locus communior, properavit. Rog. Carm. Mis. 15. fej.

³⁾ Thomas Archid. Spalat. 37. fej. a tatárjárás előtti magyarokról többek közt ezt írja: Erant longa pace dissoluti, ar-

lágfi, egy gondolkodó államgazda, míg a veszély be nem következett, mindezekben alkalmasint nem az erkölcsök romlottságát, hanem a béke műveinek, a civilisationak föllendülését látja vala. Hány pap nem hirdeti ma is, felekezeti különbség nélkül, égrekiáltó corruptionnak, hogy a paraszt lány selyem szalagba fonja üstökét?

A kényelem és fényűzés s az életszükségek többfélesége mindenek felett hasznára vált az iparnak és kereskedésnek, s így közvetlenül a városi elemnek, s legkivált a bevándorlott idegeneknek. Mert a viseletben és életmódban való változások kétségkívül idegen utánzások voltak, s idegen szokás idegen iparost kívánt meg. De a nagy mérvű bevándorlások után nem külföldiek, hanem hazánkfiaivá lett iparosok fedezhették az új életszükségeket. Szóval Pestnek és Budának anyagi gyarapodására befolyhatott a szokások amaz átalakulása, melyet a csupán erkölcsi bíró kétségkívül tulzott szigorral rótt meg.

Azonban — fájdalom — alapjában igaza volt az erkölcsbírónak, a mennyiben megróttá, hogy a béke nyugodt élvezete mellett elhanyagolta ama nemzedék a hadiakban való ügyességet. Ezt a hanyagságot kérlelhetetlenül szokta büntetni a sors.

Különösen városainknak kell vala kitenni magokért a mongol invasio idején. De az egykoru krónikás II. Endre százait nem félelmes harciasságukról magasztalja, hanem

morum asperitate desveti, carnalibus enim gaudentes illecebris . . . etenim terra Ungarorum omnibus bonis locuples, causam praestabat suis filiis immoderatis deliciis delectari. Quod enim aliud erat juvenilis aetatis studium, nisi polire caesariem, cutem mundare, viriliem habitum in muliebrem cultum mutare. Tota dies exquisitis conviviis expendebatur sat. Egy déli embernek az éjszakiak ellen, s Sz. Ferencz bámulójának a világ fiai ellen való szigorát leszámítva, aligha az esperes csupa képzleti praedicatio-gyakorlatot tart ezekben. A Dalmatiába menekült magyaroktól értesült elég hitelesen a volt állapotokról is.

ártatlan szelidségükről. A polgári elem lett volna arra hivatva, hogy az akkori ostromszerek által be nem vehető falakkal kerítse városait.

De míg Németországon előbb született meg a várfal mintsem a városi élet: Magyarországon már lehetett városról beszélni, midőn várak vagy nem, vagy igen silány minőségűek voltak, még ahoz a korhoz képest is. Láttuk fentebb ennek némely természetes okait, a fő az, hogy a kényszerítő körülmények s a szükség érzete hiányzottak.

Bekövetkezett azonban a leczke, még pedig oly szigorral, mely a hiba mértékét jóval meghaladta.

VIII. FEJEZET.

A TATÁR PUSZTÍTÁS.

1241-ben IV. Béla király a nagy böjtöt, mint rendszeren, Budán tölti. Februárban oda hívta meg az ország nagyait tanácskozásra. A haza határaihoz közelgett mongolok elleni védelem volt a tanácskozás fő tárgya. Az akkori rendek — ha szabad 1241-re már ezt a kifejezést használnom — nem a haza, hanem a király szorultságát tekintették fő dolognak. A mongolokról csekélylő véleménynyel voltak. A király addigi bel-politikája oda irányult volt, hogy a fő hatalmat a III. Béla korabeli erejére emelje; a rendek meg akarták tartani azt azon gyöngeségben, mint II. Endre alatt volt. IV. Béla nem régiben a kunok kitűnően harczias népét telepítette be, a már-már lefegyverzett királyi hatalomnak támaszaképen. Most a budai gyűlésen egyetlen határozattal a rendek megfosztották a királyt és országot a kunok hathatós szövetségétől s egyszersmind megtagadtatván a királylyal addigi politikáját, súlyos csorbát ejtettek a király tekintélyén. — Ez a kétélű határozat Kuthen kun fejedelemnek fogságra ítéltése volt. Hogy IV. Béla Budán tartja az országgyűlést, tudtunkkal az első példa Sz.-Fehérvárnak e részben való háttérbe szorítására. Egyszersmind Buda és Pest stratégiai fontossága most érvényesül először egy világos törvénelmi tényben. Emez volt kitűzve az ország hadi ereje

főreszének gyülekezési helyéül. A mongolok főserege a vereczkei szoroson át törvén az országba, valószínű volt, hogy Eger és Hatvan irányában fog a Duna felé nyomulni.

Hol volt a magyar sereg?

Egy középkori hadnak rendesen nem hetek, hanem hónapok kellettek, hogy összeszedje magát. Kivált mikor hosszasabban aránylagos béke volt, úgyhogy az országnak nem kellett egész erejét összeszednie, — az emberek elszoktak a készen-létel gondjaitól. S ilyen esetben volt Magyarország a XIII. században. Hozzájárult, hogy a nagyok egy része elégedetlen volt a király kormányával, s így a jóakarat és buzgalom sem segített a szervezet hiányain, ellenkezőleg a roszakarat még rosszabbá tette azokat. Ha némely nagyok, mint némely püspök is, elég hamar Pestnél termett, ha kétségkívül nem teljes dandárral is: de az ország rendes hadereje nagyobb részének legalább is egy negyed évi készülődés kell vala, hogy együtt lehessen. Német- vagy Franciaország abban az időben szintén nem tud vala kevesebb idő alatt egy hatvanezernyi sereget összegyűjteni. Az osztrák Fridrikről olvassuk, hogy elég korán jött a pesti táborba. De tudjuk, hogy kevesed-magával. Bizonyára az idő rövidségével mentette hada maroknyi voltát. A magyar vezérek s néhány első királyaink alatt, a régi szervezet mellett, meglepő gyorsan tudott összeverődni s rendben lenni az ország hadi ereje; de már a XIII. században a rendszer egészen más, nyugat-európai lett.

A Rákoson hatvanezer embernek oly rövid idő alatti összeseregülésére a legelfogadhatóbb magyarázat nem a hadi szervezet egészséges volta s a honvédelemre kötelezettek példás buzgalma, — melyek ellenkeznek az írott emlékekben fentartott kor-viszonyokkal: hanem egészen más.

Kortársaink éltesebbjei jól tudják, mi szokott történni, mikor oly ellenség rohanja meg az országot, melyről tudva van, hogy nem kiméli a fegyverteleneket sem, hanem éget, rabol és pusztít. Ily esetben a faluk és nyílt városok lakossága szekérre rakja családját és felkelhetőségeit s mindenki *menekül* részint az erősebbnek vélt helyekre, részint pedig az országos hadseregek tábora mögé. 1848-ban és 1849-ben ez mindennapi tünemény volt, s bár a sereget sok harcossal gyarapította, de a hadvezéreknek sok bajt és kellemetlenséget okozott.

Igy kellett lenni csálthatatlanul 1241-ben mindjárt a mongolok betörésének első hírére. S így is volt. Positiv adatok vannak rá, hogy mindjárt elejénte, még martius közepén Vácot temérdek sok vidéki menekült lepte el. Egy része ott keresett védelmet, de más része tán a Dunán tuli biztosabb részekre menekülendő, ott várt az átkelésre. Annál több menekült lephette el Pestet, s köztük számos olyan, ki fegyverfogásra volt képes, ha nem is mind kötelezve.

Ennélfogva az 1241-diki pesti tábort igen rendetlen gyülevész tömegnek kell képzelnünk legnagyobb részében, mely félelmét szenvedélyes kifakadásokkal palástolta, — kész és képes is volt forradalmi kitörésekre, de nem rendszeres harcra. — Ilyen gyülevészből kellett rögtön szervezni egy hadsereget a rendezett mongol hadak ellen.

A gyülekező sereg kétségkívül nem fért el mind a városi szállásokban, hanem alatta táborozhatott a Rákos mezejének azon közeli részein, melyeket akkor egy-két falu is népesített, s melyeken ma a külvárosok és kültelkek területnek szét. Egy tábornak viz kell. Az ivó-viz közelsége nélkülözhetlen; de jó szolgálatot tesznek a folyók, tavak és mocsárok mint védvonalak is. És Pest határa abban az időben kevésbé szűkölködött többféle viz nélkül,

mint ma. Régi térképeken egy Duna-eret látunk a mai Belvárostól bizonyos távolságra. A terület magassági mérései leghihetőbbé teszik, hogy az a mai Árok-utczától indulván, ott huzódott el nagyból, hová közelebbi években volt tervezve egy hajókázható csatorna. Elég tér volt ezen belül egy tábor számára.¹⁾ De ha ez a Duna-ér nem volt meg s csak később mesterséggel ásták, voltak még vizerek kissé távolabb. Egy pataknak kellett erednie azon időben Kőbánya táján, mely a mai Városligetben mocsáros tavat alkotva, folyt le a Dunába éjszaknyugati irányban, azaz a Rákos patakkal párhuzamosan. Egy további vízadó vonal volt a Rákos patak, melynek folyójában a mocsárok és nádasok, akkor tavasz levén, vízben bővelkedhettek. A kőbányai patak és a Rákos vize közti emelkedés szintén alkalmas lehetett táborhelyül, s ebben az esetben a tábor a mai tűzraktárhoz és a Városliget és Erzsébet-ut táján levő dombokról tartotta szemmel a csömöri hegy-sorig terjedő síkságot. Azonban föltehető, hogy a pesti tábor jobban szerette a kőbányai patak mocsáros vonalát a homlokon, mintsem háta mögött. A krónika szavaiból is azt vesszük ki, hogy a tábor egészen az akkori város alatt állott.

Martius tizenötödike egy péntek nap volt, midőn a tatárok Gödöllő tájára érkeztek. Minden késedelem nélkül csapatok indultak Pest felé.²⁾ Faluk felégetése, a lakosok legyilkolása ezen fél-vadagnál nemcsak rendes szokás volt, hanem ez alkalommal tán arra való is, hogy a magyar tábort ereje megmutatására kicsalják állásaiból. Ismételve

¹⁾ Rupp helyrajzi történetének 2. térképe a magassági viszonyok nem ismerésével van készítve, midőn ama régi vizér a magasán fekvő Városliget végénél van elvezetve.

²⁾ Rogerius 21. fejr. Félnapi járást mond kutfőnk, mit nagyból a fentebbi helynévvel jelölhetünk meg.

közeledtek a magyar táborhoz s ismét gyorsan távoztak. Vasárnapig tartott ezen ingerkedés és nyugtalanítás. A magyarok és németek részint a környék elpusztítását fájlalták, részint szégyenlették, hogy a király félénk színben tűnjék fel. A vitézi hírnévre legféltékenyebb volt Ugolin, a harczias kalocsai érsek, ki martius 17-dikén a király világos parancsa ellen egy tatár csapat üldözésére indult, az ő nehéz fegyverzetű érseki dandárával. Ez az összetűzés mindkét fél előtt világossá tette a két sereg előnyeit és hátrányait. A kalocsai érsek kétségkívül számított arra, hogy sikerül az ellenséget szembeszállásra kényszerítenie, mely esetben minden vasas vitéze megfelelt volna három-négy könnyű fegyverzetű tatárnak, s győzelme bizonyos. Ámde a mongolok sokkal ügyesebbek voltak az akkori európai lovagoknál a terület fölhasználásában, s az Ázsiából jött had jobban ismerte már Pest körül a tér minőségét, mint az illető hazai csapat. A tatárok szokás szerint meghátráltak, még pedig nem cselből, mint hinni szokás, hanem kénytelenségből, érezvén fegyvernemök nagy fogyatkozását szemben a vasas vitézekkel. De úgy látszik, visszavonulásuk utja eleve ki volt számítva, egy könnyű lovaik által gázolható süppedékes talajon keresztül, mely azonban a nagy lovu vasasokra nézve veszélyes volt. A kalocsai érsek és katonái egy ily pontig üldözték a szaladó mongolokat, kik valahogy átgázoltak a mocsáron. De az érsek katonái vas fegyverzetök súlya által is nyomva, benne rekedtek, hogy se előre se hátra nem mozdulhattak. A tatár had bekerítette, nyilzáporral borította el őket, s nagy részök oda-veszett. Az érsek csak harmad-negyed magával maradt meg hirmondónak. Elbizakodott emberek szokása szerint saját botlásáért mást tett felelőssé; mert ő maga csalhatatlan. A királyt vádolta, miért nem küldött egy csapatot segítségére. A nép

szava pedig, mely nem szokta mindig eltalálni az igazat, az érsek mellett nyilatkozott.

A király ezen mulasztása pedig onnan származhatott, hogy az érsek messzebb távozott volt üldözése közben a tábortól, hogysem a segítség elég korán érkezhet vala meg. Ebből hihető, hogy az üldözők veszedelmének helye nem az a mocsár-zóna volt, mely a városligeti tó és körönd felé vonult el, hanem a Rákos patak mentén veszték el a szebb halálra érdemes vitézek a parancsnok fegyelmetlensége és eszélytelensége miatt. Minthogy a két napi csatározás alatt a mongol kémlő sereg főereje Gödöllő tájáról Vácznak vonult volt fel, hihető, hogy Pestnek nem déli és keleti, hanem éjszaki táján volt az a végzetes mocsár, Uj-Pest és Palota felé. A mongolok ama száguldozásai bebizonyították, hogy a Pest körüli mocsáros terület-övek nem nyújtják azt a védelmet, a mit Székesfehérvárnak akkori tavai.

Aznap, mikor a kalocsai érsek veresége történt, a mongol előhad zöme Vácot készületlenül kapta és lepte meg. Egy rohamra bevette, kirabolta, fölégette, lakosait s az oda menekült népet felkonczolta. A pesti tábor elől egy időre el voltak zárva a felső megyék.

Fridrik osztrák herczeg egy csatározásban szerencsésebb volt a kalocsai érseknél. Saját kezével ölt meg két tatárt s csapatja foglyot is ejtett. Kiköszörülte a keresztényen fegyvereken az érsek által ejtett csorbát. Csakhogy ezt is, mint minden eseményt a nép, uralkodó rög-eszméjével olvasztotta egybe. Ez az uralkodó eszme pedig a király eljárásának hibáztatása volt. Fridriknek inkább egy tizedeshez, mint vezérférhuhoz illő vitézkedése szemrehányássá lett a magyar király ellen. Az idegen fejedelmet sokkal különb uralkodónak kiáltották ki, mint saját királyukat. Némelyek már az előbbi időben Fridrik pártján voltak, — ki most újra vetélytársképen tűnt fel. Hősködése

s még egy alábbi rakonczátlanság után itt hagyta a magyar tábornok. Senki sem tudja az okát megmondani, miért. De a fentebbi viszonyból gyanítani lehet, hogy ha jószántából nem ment, a király bölcsen tette, ha szép szavakkal haza kergette. Oly izgága és hetvenkedő fajból találkozott elég példány a hazai magyarok és németek közt is. A politikai viszályt az ő jelenléte csak éleszthette.

Mikor külveszély fenyegette a hajdani római respublikát, egy dictator kezébe adták az egész államhatalmat; 1241-ben pedig a magyarok egy hatalmas külső ellenség inváziója ellenében, mohón kapnak minden alkalmon, hogy a vezéri tekintélyt és hatalmat a király személyében megbénítsák, s rend helyett a politikai pártkérdések által lehetetlenné tegyék a fegyelmet.

A főbbek zavargását nyomban követte a tömeg zavargása.

A csatározások nyomán az a hír terjedt el a városban, mintha a Pest alá szemlére küldött ellenséges csapat sem nem mongol sem nem tatár, hanem *kún* lett volna. Ámbár izgalmas időkben a nép könnyebben elhiszi a merő valótlanságot, mint az igazat; de ezuttal a hír sok valószínűséget nyert logikai következtetés által. Az ellenzék és vele a nép igen természetesnek találta, hogy miután a kúnok fejedelmét méltatlanul fogságra vetette, a kúnok boszúból csakugyan az ellenséghez pártoljanak. Nevelte a valószínűséget az, hogy a haza bölcssei, a budai országgyűlésen árulónak tartották Kuthen vezért. A nép bizonyára úgy fogta fel, hogy bűnös volt, s csak a király változtatta halálos ítéletét tisztességes fogságra. Kapva kaptak a híren, hogy ezt is vádkép hozhassák fel a kúnokat betelepített király ellen, s ha valótlán vagy nagyított lett volna is a hír, megtette azt a hatást, a mit egy kétségtelen tény tesz vala.

Azonban könnyen megeshetett, hogy a hír valóságon alapult. A magyar táborban jobban ismerték a kúnokat, hogysem őket a mongolokkal és tatárokkal könnyen összetévesztették volna. Megtörténhetett, hogy csakugyan a hazába telepedett kúnok egy részét felbőszítván vezérok fogsága, az ellenséghez pártolt már. De lehettek azok nem hazaiak is. A mongolok közt már a bejövetel előtt egész csapat kún szolgálhatott kénytelenségből, s szokása volt a khánoknak néha keresztyéneket és kúnokat küldeni előre. Sok észszel és ravasz kiszámítással jártak el. Föltehető rólok, hogy a mongol vezér az ellentáborbeli viszályok szítására küldött Pest alá kúnokat. A siker ez esetben talán meg is haladta várakozását.

A tömeg felzudulását az ország nagyai nem fékeztek. Ellenkezőleg, a kik Kuthen személyében a király politikáját már előbb sujtani jónak látták, most következetesen felkiálthattak: nos kinek volt igaza? — A király védeni akarta a kún vezér személyét. Tartozott is védeni. *Kuthennek ő keresztapja* volt, — mi nagy szó a XIII. században. Nemcsak, hanem mikor befogadta az országba, királyi szavát adta, szentül megesküdött, hogy minden bántalom ellen védeni fogja. Annál jobb az ellenzékre nézve, mert egy csapással két cél lesz elérve: a kúnok kiirtása s a nép akarátának fölemelése a királyi eskü fölébe.

Pest ismét oly rút és gyáva vérengzés színtere lett, mint Gellért püspök idejében. A különbség az, hogy 1047-ben fegyvertelen néptömeg, 1241-ben pedig a fegyveres erő, a katonaság lázadt fel. Más különbség, hogy az 1241-diki tett végzetesebbé lett, — s annyira szégyelték, hogy a tatárjárás után némelyek Fridrik osztrák hercegben látták szerzőjét. A rossz lelkiismeretűek az országos szerencsétlenség megtörténte után azt is a királyra fogták, hogy ő volt, a ki a népet Kuthen meggyilkolására lázította!

Az ily tettnek, mely magában is undok s következései gyászosak — nem szokott ura akadni, s mégis a közvélemény egyeseket tesz felelőssé, sokszor igazságtalanul. Ebben az esetben nem egyesek, hanem egész egy párt volt felelős.

A pesti táborban már fenhangon kiabálták: ám harczoljon a király az ő kedves kúnjaival, kiket a mi ellenünkre telepített az országba s osztogatta nekik a birtokokat a haza földjéből, melyek minket illettek volna! Sokat mondó, de baljóslatu jelszavak, melyekben az is benfoglaltatott, hogy a seregben, mely pedig a királyt félénknek nevezte, kevés a valódi harczvágy és kötelesség-érzet, — s legkevesebb a fegyelem. Lázongó söpredékké alacsonyult sereggel nem lehetett sikeres háborút folytatni nem hogy a mongolok, hanem egy számra nézve a mienknél kisebb, de rendtartó sereg ellen sem.

A király értésére esvén a seregnek Kuthen elleni lázongása, azt úgy látszik komolynak vette, de nem közvetlenül veszélyesnek, különben valószínű, hogy rögtön intézkedik.

Kuthen tisztességes őrizet alá volt helyezve: inkább internálva volt Pesten, mint fogva; mert neki és kíséretének fegyvereit sem szedték el. Annak sincs nyoma, hogy palotáját, melyben szállva volt, magyar őrség vette volna körül, mely palota kétségkívül védhető is volt egy megrohanás ellen.

Ezen helyzet magyarázza, hogy a király nem *hozatta* Kuthent a maga szállására egy erős fedezettel, hanem kéz alatt, s hogy feltűnő ne legyen, valamelyik alárendeltebb hive által izent a kún fejedelemnek, költözzék át mindenestül a király közelébe, kitől kitelt volna egy nagylelkű és a történelemben nem egyszer bölcsnek bizonyult eljárás. Azt mondhatja vala a király Kuthennek: téged hűt-

lenséggel vádolnak; de én visszahelyezlek méltóságodba. Vedd át kúnjaid vezérletét, s czáfold meg fényes tettekkel a méltatlan rágalmakat! — Ki tudja ily eljárás nem mentette volna-e meg az országot a sajói csapástól, mint a következő században megmenté Velenczét a végpusztulástól a börtönéből kibocsátott Pisani admirális?

A király egyben tévedett. Nem ismerte a nép-lázongások természetét, melyek erős légnyomásu izgatottság idején a fellegszakadás jellemét öltik, s a rögtönösség által veszélyesek. Mig Kuthen visszaizen, hogy hatalmas fedezet nélkül veszélyes lenne oda hagynia palotáját, a néptömeg: vegyesen német és magyar katonák, Fridrik emberei, s kétségekivül a város utcai csöcseléke megrohanták mindenfelől a kún vezér palotáját: *haljon meg, vesszen, le vele!* kiáltások közt. A kún vezér, fiai, a vele volt kún főemberek s talán számos cselédségök drágán adták el életüket, különösen ügyes nyilasok levén, formaszerinti harcz fejlődött ki. A támadók mindenfelől körülvették s megrohanták a palotát. Nem annyira vitézség, mint a nagy tolongás miatt a bejáratoknál, hátra nem, csak előre lehetett menniök. Még az is hössé lett, kit csak a kíváncsiság csalt volt a hely színére. A kúnoknak menthetlenül veszniök kellett. A felbőszült nép, ha vért lát, nem ismer kegyelmet. Minden kúnknak fejét vették s kidobálták a palota ablakain a hősiség felett ujjongó tömeg elé.

A nép szava egy ösztönszerű előérzeten alapult. Pest város s az oda gyült sereg érezte bekövetkezendő veszedelmét; — s igaza volt abban is, hogy rendkívüli időben csak rendkívüli eszközök mentik meg a várost és a hazát. Csakhogy mentül nagyobb a tettvágy és lelkesedés, rendkívülinek kell lenni különösen a fegyelemnek, mihez egy vezér szükséges. De ama tettben a józan ész, a vezér tekintélyét és a fegyelmet is kidobták a palota abla-

kain az ujjongó nép lábaihoz. A csöcselék gyakorolta a háboru-izenés jogát; s mintha nem lett volna elég a mongol sereg ellenségül, sietett háborut izenni az egyetlen szövetségesnek — a kún nemzetnek. Az országban mindenütt magyar és német utánozta a pesti példát, ki akarta irtani a kúnokat, kik így kénytelenek voltak ellenségeinkké válni.

Pest népe maga siettette azon sors bekövetkezését, melyet előérzete megsugott neki. Negyedik Bélának pedig nagy jellemnek kellett lenni, hogy ily megbokrosodott szenvedélyek fölött továbbra is a nyeregben maradt, s neki ment a bizonyos vereségnek.¹⁾

Abban a szoros szekérvárban, melybe a király a Sajó partján hatvanezer emberét beszorította, nem csak hadi számítást, hanem politikai kénytelenséget is kell látnunk. Mesterséges abroncsok kellettek annak a seregnek, hogy szerte ne menjen magától is.

A sajói vereség után Pesten volt a sor, hogy megtámadtassék.

Kivált a középkorban egy város jövődjé attól függött nagy mértékben, hogy természet és mesterség által erős legyen egy hatalmas ellenség ellen. — A balparti Pest nem dicsekedhetett e részben természeti előnyökkel. Emelkedései csak halmoknak nevezhető homokbuczkák voltak. Mocsárai mint láttuk, nem adtak elegendő védelmet.

Mindamellett Pest megerősítése a középkorban nem

¹⁾ E részben Fessler nem igazságos. Azok, kik mindig csak a vezérlő férfiak egyéniségében keresik a nagy események egyedüli, vagy fő okát, felejtik, hogy egy kormányzat lehet igen gyenge, kiváló tehetségű s erélyes kormányzó mellett is. Az ország öröklött bajai okozhatják gyakran a gyöngegséget. Példa rá I. Miksa német császár, ki a legkiválóbb uralkodói egyéniségek közé tartozott s mégis a birodalom alatta nagyon gyenge volt. Vannak viszonyok, melyeken segíteni egy emberéleten át nem lehet.

lesz vala igen nehéz feladat, az ágyu föltalálása és tökéletesítése előtt, mi a XV. század közepére esik.

Mert miben állottak az ostromszerek? A híres vetőgépek (catapulták) teljességgel nem voltak faltörésre valóók. Azok csak a kőfalakra állítani szokott fatornyokat, a várbeli gyengébb épületeket rombolták szét vagy gyújtották fel, s a várfokát védő tömegeknek voltak alkalmatlanok. Falakat, kapukat még mindig faltörő kosokkal vagy alá-aknázással kellett lerontani, de a közel jutást könnyű volt megakadályozni. Legtöbbszörre még épen álló falakkal kellett bevenni az erődöket. Ez vagy véletlen meglepések által, létrákon történt; vagy rendszeres ostrommal, melynél a hosszas körülzárás éhséget és járványokat hozott magával. Ezenkívül óriási fatornyokat készitettek, melyeket hengereken és kerekeken toltak a várfalhoz. Oly magasaknak kellett lenniök ezeknek, hogy dominálják a várfalak illető szakaszát, s oly terjedelmeknek, hogy számos fegyveres férjen el bennök. Esetleg a roham a toronyban alkalmazott leeresztő hidon át történt a falakra, miután a torony íjásza szétverték vagy megfogyasztották az illető pont védőit. Mint ebből látjuk, a védők roppant előnyben voltak. Hajító gépeikkel, gyújtó anyagokkal, az ostromlók egyedüli eszközét, a faalkotványokat könnyebb volt megsemmisíteniök, mint az ostromlóknak a kőfalat megrongálniök.

Azért a várépítészet feladata nem az volt, hogy a várfal mentül tömörebb, hanem hogy mentül magasabb legyen. Minden oly erősség rohammal bevehetetlen volt, melynek ormát létrával felérni és fatornyokkal megközelelni nem lehetett. Már pedig a létra kezelhetősége és ereje korlátokat szab ez eszköz hosszúságának. Ugyanazt lehet mondani az ostromló fatornyokról is, melyeknél szintén a magasság, terjedelem és szilárdság a nehézkes-

ség hátrányaival járt. E szerint egy meredek hegyen épített vár, éber védők mellett bevehetetlen, — ellenben egy nagy magasságra soha sem emelhetett földvár, ha átgázolhatlan mocsár nem veszi körül, könnyen bevehető volt; — mert a támadó előnyös, domináló pontokat foglalt el magas tornyaiban s mert a védő távoli fegyvere, a nyíl, gyenge volt rendesen a pánczélos-paizsos támadók ellen.

Hogy Magyarország a tatárjárás előtt mennyire elhanyagolta a várépítést, arra bizonyság Pest és Buda is. Sem Pesten a bal oldalon nem építettek egy erős nagy várat, sem a jobb parton nem emeltek falakat a mai Várhegyre. Itt valószínűen állott ugyan egy királyi vagy királynői kastély; de egy hatalmas ellenség könnyen erőt vett rajta, ha a falak és tornyok el nem foglalták az egész hegyhátat, — miről alább szólok. Minden arra mutat, hogy Ó-Budán is csak kisebb kastély lehetett mind a királyi mind a prépostsági épület. A jobbparti Pest a völgyben és parton nyult, a balparti Pest a síkon terült el. Ezt mentül magasabb köfallyal kellett volna körülvenni. Építő-anyagot nemcsak közel Kőbányáról, hanem a Dunán lefelé könnyen szállíthatott Acincum romjaiból vagy a tulparti kőbányákból. De „a felette nagy s igen gazdag *teuton* helység“ ezt félszegül hajtotta végre; mert föl nem tehető, hogy merőben elmulasztotta volna, — különben még a „burgenses“ névre sem érdemesíti vala az egykoru krónika a „villa“ lakosait. ¹⁾

Honnan meddig terjedt Pestnek tatárjárás előtti vára? Ezt positivitással ma nem lehet eldönteni. A régi várost azóta több ízben építették újra, — sőt magok a várfalak elhelyezése is változott. Régi épület-maradványok a mi kevesek, bizonytalan koruk legnagyobb részben. Eddigelé

¹⁾ Tamás spalatói esperes szerint: „locus non satis erat munitus.“

két hypothesisist állítottak fel: egyiket Rómer, másikat Jankovics régiségbuváraink.

Rómer nem helyezi Pest belvárát, *citadelláját* a belváros legmasabban fekvő pontjaira, hanem a Váczi-utcza és az Alsó-Dunasor közé. Ezen csaknem párhuzamos vonalak közt a déli fal a *Régi-Posta-utcza* és az éjszaki a *Nagyhid-utcza* vonala (ma Deák-utcza) volt szerinte. Ez lett volna a belső vár. A külső várfalak terjedelméről nem kockáztat véleményt, de megengedi, hogy a város ezen szűk, csak három holdnyi korlátokon túl terjedhetett.

Azonban a belső várra nézve adott véleményhez is kétségek férnek. Ugy tűnik fel, mintha az egész hypothesisnek az író ama kedvencz nézete adott volna létet, hogy a mai Pest határában valaha egy római castrum állott. Mert ime a régi-posta-utczai *rondella* és a hid-utczai *rondella* egymásnak megfelelnek s egy négyszög sarkait jelölik, mely négyszög a római castrumok szokott alakja. Már pedig úgy tudom, a négyszög az egész középkorban önállóan is, mint legkönnyebb alak divatozott.¹⁾

Jankovics Miklós egy közleményén alapul a fentebbi állítás, ki 1817-ben azt írja, hogy azelőtt néhány évvel midőn a Vácziutcza csatornáját ásták, a mai Régi-Posta-utcza torkánál egy vastag kő-falú s mintegy tíz öl átmérőjű kerek épület alapjaira bukkantak. Ez egy irányban feküdt a korában ismert hid-utczai rondellával.²⁾

Az a kérdés, hogy ily rondellákból lehet-e következtetni egy várfalnak XII. vagy XIII. századból való származására? S ezen kérdésre határozott *nem*-mel kell felelünk. A Jankovics által felhozott alapoknak terjedelme kapcsolatban az alakkal, azt bizonyítja, hogy az nem egyszerű kerek torony, hanem, ha általán erősítési mű (mi

¹⁾ Rómer „Régi Pest“ 34. l. — Budapest 1873.

²⁾ Tudományos Gyűjtemény 1817. évf. X. 57. l.

kétséges), csakugyan ugynevezett rondella volt, még pedig, mivel egy másik is megfelelt neki, abból az időből származott volna, midőn a kerek bástyák rendes kiegészítői voltak a váraknak. Ezek pedig az ágyuk feltalálása után jóval kezdtek divatosakká lenni,¹⁾ a minthogy azelőtt kevésbé indokolta volna a védelem szüksége.

Egy másik leletet is hoz föl az 1817-diki közlemény. Abban az évben a csatornát a Városház-tér felől a Hatvani-utcza felé is elágaztatták. A Kigyó-utczának a Barátok-terére nyíló végénél egy keresztben futó vastag falra akadtak, mely jobbra és balra a két sarokház alapja alatt folytatódott. Jankovics várfalat vélt találni itt. Kapcsolatba hozván ezen leletet a nevezett rondellákkal, szerinte a tatárjárás előtti balparti Pestvárnak nagyból a mai Uri-utcza a Barátok-terével és a Váczi-utcza a Rózsa-térrel és Lipót-utcza egy részével voltak hosszában keretei. Éjszakon mintegy a Hid-utcza, délen a Kalap-utcza voltak rövidebb oldalai.²⁾ Nézete szerint az egyik dunai kapu a régi-posta-utczai rondellánál volt; a keleti kapu a mai Barátok-terére nyílt.

Sőt Jankovics a Barátok-terére teszi a várnak egy mély, vízzel töltött árkat is. Mert az 1817-diki csatorna-készítés alkalmával a Kigyó-utcza végétől az egész Barátok-terén keresztül nem a rendes pesti homokot találták, hanem két öl s néhány láb mélységig fekete földet, rothadt anyagokkal, vesszőkkel, fákkel vegyesen. Jankovics ezt a fekete földet, mely a nevezett falnál kezdődött, a vár árka iszapjának állítja. Abban tehát szokás szerint víz volt.

Nem tudom, látta-e s jól megnézte-e Jankovics, a mi-

¹⁾ Krieg v. Hochfelden. *Gesch. d. Milit. Architectur*. Töb-
bek közt a mű zárszavában.

²⁾ Megjegyzendő, hogy Jankovics a legnehezebben ér-
tethető írók közé tartozik. Zavart felfogás és hallatlan rossz ma-
gyarság teszik homályossá. Restellt írni, sőt gondolkodni is.

ről ír. Azt is talánynak hagyom, a mi csakugyan talány marad: honnan került ide a fekete föld. De egyet bizonyosnak tarthatunk, hogy egy várfalat övedző vizárok nem volt a Barátok-terének tözsomszédjában; mert ott a terület nagyon magasán áll a Duna rendes vizállása felett, s a legnagyobb, közel 30 lábnyi áradás is szárazon hagyta volt ezt a tájat. Egy vár árkanak, hogy a Duna vizét bele lehessen bocsátani, le kell vala szállania legalább a Duna *null-pontjáig*. Így a Barátok-terén egy ároknak mintegy harmincz láb mélynek kell vala lenni a földszinten alul; holott Jankovics az iszapnak vélt fekete földet két öl s néhány lábnyi, tehát 15—16 lábnyi mélységűnek állítja. De a földréteg elhelyezése épen abszurdummá teszi a felvételt. Mert a fekete földnek, ha az iszap lett volna, egy ujabbkori réteg alatt kellett volna állania, nem pedig a felső réteget alkotnia.

Oly ingatag alapokon, minők amaz állítólagos leletek, nem lehet biztosan hozzávetni a régi vár minőségéhez és mekkoraságához. Csak egy-két tájékozó általánossággal kell beérnünk. Ismervén a Belváros magasabb pontjait, azok csoportját kell a régi Pest magvának tartanunk. Pusztá szemmel s még ma is, annyi egyengetés után, láthatja mindenki a lejtőket. A Kigyó-utczának az Uri-utczával való találkozásánál megállva, feltűnő az előbbi utca lejtése a Városházig. Kevésbé tűnik fel a Barátok-terének kiemelkedése a Hatvani-utca fölött. Viszont megállva a Szerviták temploma s a Károly-laktanya sarka közt, feltűnő lejtést látunk a Kristóf-tér felé. Ismét a Hajó-utczától részint ugyanazon pont felé, részint ki a Váczi-út felé nagy a lejtés. Így a Barátok-tere és Szervita-tér közti házcsoporthok foglalják el a legmagasb pontokat, melyeket csakugyan 1838-ban sem borított el a víz. ¹⁾

¹⁾ Az 1838-diki árviz adataiból fölveszem azok néhányát, melyeken az akkori legmagasb vizállás 6 lábnál kevesebb volt,

E szerint Jankovics valószínűen téved, midőn a régi Pest keleti falán kívül helyezi a város legmagasabb dombhátát.

Ezen magasabb pontokról a város, de különösen a vár természetszerű tendenciája volt: mentül jobban megközelíteni a Dunapartot; s ebben a részben Jankovics és Rómer alkalmasint jól combináltak. Ez nemcsak minden város természetes, ösztönszerű törekvése, hanem a védelem szempontjából is fontos. Semmi, vagy kevés közt hagyva a várfal és a vízpart közt, a vár egy hosszú oldala mentes lett a támadástól, ha, mint ebben az esetben, a tulsó parton ugyanaz uralkodik, a ki az innensőn, azaz a vízi utat az ellenség nem használhatja. A partig vive az erődöt, a várat egészen körülzární bajosan lehetett, mi rendkívül nagy előny volt. Mentül hosszabb volt ez a víz felé néző homlok, annál előnyösebb.

Hogy Pest vára már a tatárjárás előtt a Duna partjáig terjedt, arról egy régiségi tárgy is tanuskodik. A buzgalmas Rómer méltán lelkesedett azon, hogy a pesti plebánia-templom egyik tornyában az építészetnek egy románkori faldarabját találta, — mi e szerint az Árpádkor s valószínűen a tatárjárás előtti korszak emléke. ¹⁾ Ott tehát templom állott, s alig hihető, hogy az a várfalakon kívül hagyatott volna, melyeknek tehát a Dunapartig s így hihetőleg a nem épen rendkívüli áradások alkalmával vízmentesek maradtak. Kalap-utca 4 láb, a vége 3 l. 6 h., Halpiacz 4 l. Reáliskola-utca és Kalap-utca közt 3 l. 6 h. Czukor-utca vége 2 l. 9 h. Képiró- és Magyar-utca közt 5 l. 6 hüv. Kecskeméti-kapu 5 l. A hatvani-kapu (Zrinyi) csak 1 láb 6 hüv. Károly-kaszárnya alsó szeglete az Ország-uton 3 l. 6 h. Már a Zsibárus- és Kötő-utca 6 l. 6 h. Kis-hid-u. 6 l. 7 h. Aranykéz-u. 6 l. sat.

¹⁾ Rómer „Régi Pest“ 36—37. l., hol rajza is közölve van. Különösnek találom, hogy R. tatárjárás előttinek tartja a templom némely részét, s mégis ezt a régi templomot kívül hagyja az ő képzeleti várfalain.

kellett nyugatra le vonulniok s legalább a mai Duna-utcza vonaláig, a Haltér közelében, mely a vízszinti méretek szerint nem tartozott és nem tartozik a város alantasabb pontjai közé. Ez a déli terjedelem minimuma volna. Éjszakra pedig kétségkívül felvonul a Dunapart hosszában a várfal legalább azon pontig, a hol a rév volt. A rév pedig, mint láttuk, alig lehetett alább, mint a Nagy- vagy Kishid-utcza, hol a későbbi várfal is állott, s hol Rómer szerint az egymásnak hátat vető házsorok közt vannak még várfal-maradványok.

Az valószínű, hogy a Dunapart keletebbre volt, mint csak az 1838-diki nagy árviz előtti években is. De a plebánia-templom megadja a végső pontot, melynek irányától beljebb nem volt a partvonal. Ebből következik az is, hogy a Régi-Posta-utcza sarkán 1817 előtt talált kerek falmaradvány nem is bástya volt, hanem lehetett török mecset, vagy török fürdő, míg a Hid-utczánál állott rondella a Váczi-ut felőli külső falat védelmezte a XV. századon innen.

Hogy a Duna-part vonalával ellenkező oldalon, a kelet felé néző fal hol vonult el, arra nincs sem a természet sem a leletek által adott támaszpont. Az a kérdés itt, hogy volt-e szükségkép a várfalnak árka? — Mert ha vízárkot adunk neki, akkor a várnak nemcsak a Duna felé kellett oly mélyen alá ereszkednie, hogy rendes vízállásoknál az táplálva legyen, hanem a többi oldalakon is köröskörül. Már pedig a központul vehető Ferencziek-terétől keletre még nagyon messze kell vala kiterjeszkedni a mélyebb pontokig, messzebb, mint a későbbi századok vára, melynek határát a mai Ország-ut jelöli. De azt bajos föltenni, hogy a XIII. század vára nagyobb terjedelmű lett volna a XVI. századénál. Mint láttuk, az a táj, hol most a nemzeti színház áll, kívül a falakon, az 1838-iki árvizkor csak

igen csekély viz által volt ellepve. A mai Rókusig kell vala menni, hogy egy vizárok elég practicabilis legyen. Ezen tekintet valószínűvé teszi, hogy a régi várfalak is, mint a későbbiek, árok nélküliek voltak.¹⁾ A vizárok különben sem volt a XIII. században mulhatlan kiegészítő része a síkon feküdt váraknak sem. A fentirt hadi tekintetek is nélkülözhetőeknek mutatják. De különösen a pesti talaj természete nagyon megnehezítette, mely a földerődítésekre a legkevésbbé alkalmas. A futóhomok mind töltésnek mind árok-partnak nagyon kevésbé szilárd.

Az árok-part könnyen beomladozik vala csak hetek alatt is, s eliszapolja, apránként feltöltögeti az árkot, ha annak kívül eső partja is kőfallal nincsen bélelve. Azonkívül a várfalak és bástyák alapját mosván az árok vize, ezeknek kétszerte mélyebben kell vala feküdniök, mint ha a föld természetes szintjéből közvetlenül emelkednek ki. Már pedig a tetemes mélységben való építést ezen területen gátolni szokta a mindenütt felfakadó talajviz, mely egy árok táplálására ha alkalmas volt, de a vár és az árok-falak építésénél nem kívánatos elem.

Mindezeknél fogva a régi Pest várának nem volt szüksége a magasb pontokról a mélyebbekre is lenyulnia — kivéve a Duna partja felé. Keletre legalább is a mai Granátos-utca s legfeljebb a mai Ország-ut vonaláig terjedhetett. A déli oldal legalább is a Haltér és a plebánia közti, aztán a Kigyó-utca és Sebestyén-tér közötti igen szabálytalan házcsoporton keresztül tartott a Barátok-tere felé. Itt magok a szabálytalanságok tanuskodnak némileg egy régi vár határa mellett. Nemcsak a Kigyótér házcsoportja, hanem a kívül eső Rózsa- és Sebestyén-tér alakjának rendetlen volta is bizonyitná ezen föltevést. A házhelyek

¹⁾ A Bél Mátyás közölte mult századi rajz sem mutat fel vizárkot a fal tövében.

különös felosztása, a két utczára szolgáló telkek nagy száma, melyek közül némelyik átjárót nyit, gyaníttatja a régiséget és az alakulásnak kényszerítő körülményeit. Ily kényszerítés legvalószínűbbje egy régi várfalnak ottani elvonulása.

A terjedelem így sem volt tetemes; mert a nem igen nagy mai Belvárosnak is csak egy részét foglalta volna magában, — úgyhogy ha Pest nagy helység volt, — mint írják is az egykoruak, a falakon kívül állott elő egy vagy több külváros. Az a kérdés: volt-e, mint rendszeren azon időkben, Pestnek belső vára is? — Ha volt, az jelentéktelen lehetett. Mert mint az események magmutatták, ilyenül a Domokos-rendű szerzetesek palotáját vagyis klostromát és Sz.-Antalról nevezett templomát körülvevő fal szolgált, mely csak 1230-on innen épülhetett. Erről vagy hetven évvel később egy hiteles okmány azt mondja, hogy a Duna mellett feküdt.¹⁾

Ha Pestnek meglehetősen ép kő-falai lettek volna is a fentírt környezetben, azok egy nagy sereg számára nem voltak elég terjedelmesek. A IV. Béla által idegyűjtött hadak, mint említém, a falakon kívüli külvárosokban, egy-két akkori faluban s a szabad ég alatt tanyázhattak. — Mikor a király Hatvan és Eger felé indult a tatárokkal megütközendő, valószínűen vele ment a pesti és budai fegyveres polgárság jobb része is. Az országnak egyetlen egy hatalmas erőde sem lévén, s így hiányozván a legalkalmasb eszközök a tatárok elleni védelemre, a sík-téri mérkőzést kellett megkísérteni. — Minden nélkülözhető erőt a királyi seregbe kellett összpontosítani, a mennyire az idő engedte. Az ugyan kétes, hogy a pesti polgárok a király parancsát teljesítették volna-e, de abban nem lehet

¹⁾ „... in loco fratrum Praedicatorum juxta flumen (Danubium) ipsum sito.“ Katona Hist. Cr. Tom. VIII. p. 147. Raynald után.

kételkednünk, hogy a lázongó sereg többsége ne kényszerítette volna mindazokat, a kik utjába estek, hogy vele menjenek. Így Pest, véderejének legjobb részétől a polgárság színétől meg volt fosztva nagy valószínűséggel.

Mikor a király öcsce, Kálmán sebesülten és mint menekvő visszaérkezett Pesthez a saját gyászos nap után, a városban és körüle százezerre menő néptömeget talált. A számot talán nem pontosan becsülte fel a krónika; de a sokaságnak nagyinak kellett lenni. Állott polgárokból s a mindenfelől való vidék menekültjeiből. Ha ezen menekülteknek céljok épen a balparti Pest lesz vala, bizonyossággal lehetne következtetnünk, hogy Pestet legalább a hazai nép elég erős várnak képzelte. De a krónika holt betűjén kívül a viszonyokat is számba véve, más szint nyer a tárgy. Mindenki tudta bizonyára, a mit a következés igazolt, hogy a tatárok ellen a Duna biztosabb védelem bármely várfalaknál. A menekülők kétségkívül a Duna jobb partjára igyekeztek jutni, s azért csoportosult annyi nép először Váczhoz, azután Pesthez, mint az ország fő- s azért bizonyára legtöbb hajóval rendelkező révéhez. Dunai hidról ezen események leforgása alatt sehol sincs szó, miből bizonyosnak vehetjük, hogy hid nem volt sem itt, sem másutt a nagy folyamon hazánk területén.

Kálmán herczeg a pestieket abban találta foglaltosnak, hogy nejeiket és gyermekeiket szállították keresztül a Dunán. Ezenkívül a tömeg nagyobb része ellenálásra készült a balparton. Nem hiu elbizakodás lehetett ez, bár ez sem hiányzott, hanem az a kénytelenség, hogy lehetetlen volt a Pestre gyült roppant tömeget podgyászostul néhány nap alatt átszállítani a tulsó partra. ¹⁾ A pestiek

¹⁾ A következőket nem Rogeriusból veszem, hanem Tamás spalatói esperes részletes elbeszéléséből. Történezszeink nagyobb része (s Rómer praetensiosus monographiája) mellőzi

kétségkívül nem magát a belső várat, hanem mintegy a tábort kezdték rögtönzött erődítésekkel körülvenni. Árkokat hánytak, czölöpsorokat állítottak fel, s készültek az elszánt védelemre. Igen valószínű a mit a krónika mond, hogy Kálmán herczeg, ki ismerte már a mongolokat nemcsak a mezei ütközetekből, hanem ostrom-szereik hathatóságáról is, mindezt hasztalan erőfeszítésnek állította. De aligha nem téved a krónika, midőn azt állítja, hogy a Pesten összegyűlt tömeg vak elbizakodásból vágyott a harczra, s ne menekült volna a nagyobb rész a tulpartra, ha lehetséges. Legfeljebb az valószínű, hogy a nép szóvivői és vezetői a kénytelenségből erényt csináltak, — s silány vezető az, a ki katonáit nem kecsegteti a győzelem reményével még akkor is, midőn csak arról van szó, hogy egy kikerülhetlen veszedelem ne mint szétzüllött nyájat, hanem mint katonát és hőst találja a tömeget.

Napját, sőt hónapját sem tudjuk a tatárok második megjelenésének Pest táján. De nemsokára Kálmán eltávozta után, még mikor az emelni szándékolt erődítések csak féligmeddig készültek volt el, már mutatkoztak a tatárok Pestnél. Csak annyit mondhatunk, hogy az esemény aprílnál előbb, s május közepénél később nem tör-

ezt, kétségkívül úgy vélvén, hogy utóbbi kutfő nem oly hiteles, mint az előbbi. De ez a felfogás nem áll egész terjedelmében. Pestre nézve Rogerius oly kevésbé volt szemtanu, mint a spalatói krónika írója. De utóbbinak szintugy módjában állott hiteles tanuktól nyerni adatokat; mert hiszen maga a király s az ország legtekintélyesebb nagyai Spalatóban megfordultak. Sőt oda került későbbi időben maga Rogerius is, kitől magától hallhatott az esperes nem egy részletet, melyet az iratában mellőzött. Azonban ha az esperes előadását egyenlő értékűnek tartom is Rogeriuséval, követem mindkettőre nézve azt az általános szabályt, mely szerint bármely hiteles krónikát is csak óvatos kritikával használunk. Rogerius épen egészen zavaros néhány szót mond a Kálmán és pestiek közt folyt értekezésről.

ténhetett. A tatársereg, mint a Sajó felől menekültek üldözője tartott a Duna ezen nevezetes révéhez, s nem volt ellátva rendes ostrom-szereivel. De győzelem-biztosság, fegyelem és gyakorlottság annál több előnyt adott neki, mentül nagyobb volt a Pestre beszorultak száma, kiknek tán negyede ha volt fegyverfogható, s az sem fegyelmezett és gyakorlott katona, — a többi csak láb alatt volt, s gátolta a szabad mozgást. Pallisádok és futó-homokban kapart árkok ellen szüksége sem volt a mongolnak hajító gépeire. Karózatokat és homokba kapart árkokat szintoly kevéssé védhettek meg a hajító gépek, melyekkel a pestiek rendelkeztek, bár sok kárt tettek az ellenségben.

A tatárok minden oldalról bekerítették a várost, s mint rendesen, sűrű nyilzáporral igyekeztek elűzni a védművekről az ellenfelet, Iweik oly erősek voltak, hogy a nyilvánzó áthatott a közönséges pánczélon is.¹⁾ De ezen előnyüket ellensúlyozta az, hogy fedetlenek voltak a keresztyének gyengébb nyilai ellen is. A mongolok egyik nagy előnye az volt, hogy nyilaikat ügyesen tudták gyujtogatásra is használni. Chinában megtanulván a puska-por röppentyűre való használatát, nyilaik végéhez alkalmaztak ilyent, mi által ezek nemcsak gyujtottak, hanem messzebb is szolgáltak.²⁾ Előnyük volt a mongoloknak, hogy az emberáldozatot nem kimélték, s ostromaiknál az árkok betöltésére hadi foglyaikat, az ostromlottak honfiai üzték előre. De legnagyobb előnyük volt kétségkívül a

¹⁾ Bizonyára tulzás, mintha a legkeményebb pánczélon is áthatott volna.

²⁾ Különös, hogy hazai krónikáink ezt nem említik; pedig ez már elfogadott történelmi adat. (Lásd többek közt III. Napoleon művét a tüzérségről.) Azon korbeliak nagy része s így a hazaiak is hihetőleg azért nem szólnak róla, mivel egyáltalán nem is sejtették a mongolok ama fegyvernemének titkát. De a sajói tábor felgyujtása tanuskodik gyujtóeszközök hatóságáról.

rendezettség és fegyelem, — míg Pest őrsége a krónika szerint is igen vegyes szervezetlen tömeg volt.

Ily viszonyok közt fényes hadi tettnek, dicsőségnek mondhatjuk, hogy a pesti tábor vagy három napig volt képes visszaverni az ellenség minden rohamát. Végre a mongol seregnek sikerült a gyenge védműveken át több helyen betörni, mely után a harcz inkább mészárlás volt. Még egy utolsó menedék maradt: a domokos-rendiek fellegvárszerű kőfalai. De ez a védelemre alkalmatlanná lett az oda szállásoltak és menekültek tulságos száma miatt, kiknek nagy része nő és gyermek volt. Az aránylag kis térre nem kevesebb, mint tízezer ember szorult volt be, mi miatt mozogni sem lehetett, nemhogy rendszeres harczot folytatni. Mindamellett a tatárok itt is ellenállásra találtak s kemény harczczal sem bírván bevenni a helyet, felgyújtották, s az oda rekedt fegyveresek és fegyverteleknek egyaránt odaégtek. Ezen várszerű klostrom építői a dominicanusok, az Irás szavait követték volt: „*si vos persecuti fueritis in una civitate, fugite in aliam.*“¹⁾ Ők idejekorán főnökükkel együtt mind elmenekültek volt. Csak egy igen éltés barát maradt ott, a nép szolgálatára és azon gyengék vigasztalására, kik nem bírtak elmenekülni. — Ez az egykori vagyonos főúr és hatalmas bán, kit valamikor Bánfi Buzádnak, most egyszerűen Pálnak neveztek. A berohant mongolok az oltár előtt imádkozva találták, s számos sebbel boritva hagyták ott. Később az ő rendbeli testvérei ott találták, mi ha való, azt kell következtetnünk, hogy a domonkosiak temploma nem égett volt le. Ez a Pál egyike lett azon százkilenczven dominicanusnak, kik a tatárjárás alatt vértanukká lettek.²⁾ Azon lakosok közül, kik a Dunán hajón és ladikokon igyekeztek

¹⁾ Ferrari alkalmazza ez esetre ez igéket. 56. l.

²⁾ U. a. U. o.

menekülni, sokan veszték a vízbe; — a legnagyobb rész kísérletet sem tehetett a menekülésre.

A mongolok a győzelmet kétségkívül arra használták itt is, mint másutt. Nem kegyelmeztek senkinek. Az épebb mindkét nembeli egyéneket fogolyként hajtották el. A többit embertelenül felkoncizolták. A krónika szerint Pestnél a teméntelen halottat nagy asztagokban halmozták fel a Duna-parton, a tul lakók rémitésére. S nemcsak az élők ellen dühöngöttek. A rablás után fölégettek minden éghetőt.

Igy lett pusztává a virágzó balparti Pest, miután nyugatról beszármazott lakossága nem felelt meg azon feladatnak, mely főkép indokolta betelepítését: nem épített magának erős várat, s nem volt erős támasza a trónnak és királyi tekintélynek, sőt ellenkezőleg csak a katasztropha előtt pár héttel is részes volt ezek megrontásában. Csak az utolsó elszánt küzdelem hozott tragicus kiengesztelődést a mulasztásokra és bűnökre.

Nagy tanulság szól az 1241-diki katastrophából a későbbi századoknak is. A geographiai helyzetnél fogva minden keletről jövő invasió alkalmával, ha a hazai seregek a miskolczi vagy szolnoki vonalon vereséget szenvednek, nyakukon hozzák az ellenséget egyenesen Pest hidjaihoz. Ezenkívül mentül nagyobb és gazdagabb lesz a város, annál kecsegtetőbb egy zsákmány. S vajjon ma is nem elkiálthatnók-e: Videant consules! . . .

A balparti Pest sorsában háromnegyed év mulva, a következő télen osztozott a jobb parti Pest és Buda is; bár részleteket erről nem tartott fenn a krónika.¹⁾ A mongo-

¹⁾ Tamás spalatói esperes: „concremata Budalia (i. e. Buda) Strigonium accessit.“ (39. fej.) Rogerius előadása azon felvételre jogosítana, hogy a mongolok Esztergomnál keltek át a jelen, — Tamás esperesé arra, hogy Pest táján, s csak Buda elpusztítása után vonultak fel Esztergom ellen. Az eredményre nézve nem fontos kérdés.

lok csak a jég beállta után voltak képesek átkelni a Dunán.

Városunknál szerencsésebb volt két régi vetélytársa. Székesfehérvárat komolyan ostrom alá sem vették a mongolok. Esztergomnak pedig ha városát bevették és elpusztították is, de fellegrát, mely úgy látszik, maga is tekintélyes erőd volt, őrei meg tudták védeni. Meg is lehet vala minden akkori erős várat tartani — gyakorlott és elszánt védők mellett. — Kétségkívül így gondolkodott mindenki; mert a tatárok elvonulta után az ország fő gondjai közé látszott tartozni a várak és kerített városok emelése. — Ama két város megmaradása is bizonyosság arra, hogy a tatárjárás előtt még azok mindketteje tekintélyesebb város volt Pestnél és Budánál. Azonban épen a tatárjárás eseményei mutatták ki az utóbbi fekvésének fontosságát, s a szerencsétlenség lett a következő korbéli emelkedés szülő-anyjává.

IX. FEJEZET.

A HARMADIK KEZDET.

Városunk első kezdete a Krisztus előtti századokra volt visszavihető, s első fölvirágzása a Krisztus utáni II. és III. századra esik. A virágzás helye a mai Ó-Buda határa.

Második kezdete az avar kor homályában vész el, s második fölvirágzása a XII. és XIII. századba esik. A virágzás most a balparton, a mai Pest város helyén keresendő. Ezer év választja el az első felvirágzást a másodiktól.

A harmadik kezdet esik a XIII. század második felére. Ezen kezdeletről szól a jelen, s a harmadik virágzásról az alábbi néhány fejezet.

A felvirágzás kiinduló pontja ezen korszakban megváltozott. Sem nem az egykori Acincum, sem nem a balparti Pest viszi a vezérszerepet, hanem egy addig felhasználatlan közbenső terület: a mai budai várhegy.

IV. Béla és a nemzet ahhoz láttak most legnagyobb buzgósággal, a mit a katastropha előtt legjobban elhanyagoltak volt.

Nevezetes a szerencsétlenségben legtevékenyebb király azon levele, melyet IV. Incze pápához intéz, s mely a helyzet világos és emelkedett fölfogását tanúsítja. Datuma nincs, s meg sem határozható, mivel ez a tárgy Béla

egész uralkodásán keresztül szüntelen megújul. De épen ezért mellékes a datum. Tehetjük 1243-tól 1270-ig akár mikorra, a nélkül, hogy a kor történelme ez által vesztene világosságából. ¹⁾

A király előadja, miért kellett neki a nagyrészt pogány kunokat, másfelől meg a Hospitalis lovagokat az ország keleti határán, vagyis a Duna balparti tájain telepíteni meg. De utóbbiakat letelepítette — ugymond — az ország szívében is, azon várak némelyikének védelmére, melyeket ő, a király, a Duna mentén épített. Ily várak védelméhez — ezek a király tulajdon szavai — *a mi nemzetünk szokva nincs.* ²⁾ De fontos dolog mind az országra, mind egész Európára nézve, hogy várak védelmezzék ama nagy folyamot, mely *tíz hónapig* volt képes feltartóztatni a mongolokat, bár hiányosan volt várakkal védve. Európa veszélyben forog, ha a tatárok Magyarországon állandóan megtelepednek s a Duna átjárásait biztosítják magoknak. A király fölhozza Attila korát, midőn a hunok a mai Magyarországot találták legalkalmasabb telepedési helynek Európa veszélyeztetésére. Jelenti egyszersmind, hogy hirt vett a tatárság újabb betörési szándékáról.

Habár ez a levél a régi történelemre részleteiben nem igen szabatos, Chosroest is szerepeltetvén a Dunánál Attilával, de a történelmi felfogás nagyból helyes.

Valóban 1241 körül fenforgott az a lehetőség, hogy

¹⁾ Wenzel (Budai regestáiban) 1246-ra teszi, mivel Incze pápának egy 1247-diki válasza hasonló tartalmu. De a király többször is irt hasonló érdekekben a pápához. Közölte Fejér IV. 2. 218. lap, s teszi kényelmesen az 1254. évre. A nap ki van téve az okmány végén: nov. 11-dike, Sz.-Márton napja.

²⁾ Ezeket a nevezetes, s hiven jellemző szavakat nem vették kellő figyelembe azok, kik a várispányságokról úgy beszélnek, mintha a tatárjárás előtt várak lettek volna azok központjai. Sőt már Szt.-Istvánnal építtetnek ilyeneket!

az újabb ázsiai jövevények, a mongolok, vegyest tatárokkal s más nemzetiségekkel lepjék el a magyar alföldet, kik ha egyszer a Dunántulra terjesztik hatalmukat, nyugati Európa most pusztítóbb invasióknak lesz vala kitéve, mint hajdan. Azonban ha számba vesszük földrészünk ama felének akkori állapotját, egész bizonyosság az, hogy ha nem épen ez egyes államok, s különösen a szakadozott Németország, tekintélyvesztett császárával, de az összes katolikus világ a kereszt jelvénye alatt fegyvert fog, — sikerül viasszaszoritnia az ázsiai népözönt. De ezen sikernek volt határa, s ez épen a Duna volt. Ez az, a mit IV. Béla király is kiemel a védelem vonalául. A mongolok egy újabb invasiója aligha többé csak át törte volna is a Duna vonalát. De az attól keletre eső országrészekeken nagyból vizsgálhat vala a római korbéli állapot, hogy a Duna legyen a határvonal a művelt Európa és a barbár Ázsia, a keresztyénség és pogányság közt.

IV. Béla ezen levélben, veszély esetére eme nagy folyamot jelöli meg védelmi vonalul, miből az következik, hogy a Dunától keletre történt új telepítéseket inkább csak előőrsöknek szánta.

A fentebbihez hasonlókat több ízben irhatott a király IV. Inczének. Irhatott ilyest jóval ezen levél valódi kelte előtt is. Ily levelek egyike, s talán épen ez, kelhetett csakugyan az 1246-diki és nem más év Sz.-Márton napján. A pápa is több ízben izenhetett és válaszolhatott; de nagy érdekű az a válasza, melyet 1247-ben ad.

IV. Incze egy azon év januárja 30-dikán Lyonban kelt levelében bátorítja a magyar királyt a hadi készülétek folytatására, s kéri, azonnal tudósítsa, ha a tatárok jöveteléről biztos hirt veszen. A mi tőle, a pápától kitelik, isten segítségével mindent meg fog tenni, s nevezetesen az egész continens minden keresztes vitézét,

a szentföldé helyett Magyarország védelmére fogja küldeni ¹⁾).

Ezenkívül irt február 4-dikén az esztergomi és kalocsai érsekeknek, hogy a magyar király a tatárok újabb közeledéséről tudósította. Tartsanak egyházi gyűlést s az összes magyar püspöki karral tanácskozva, a király kívánsága szerint keressenek ki alkalmas helyeket *várok építésére*, a hol veszély idején magok és népek biztonságban lehessenek. ²⁾).

A király említette Sz.-János vitézeket csakugyan megtaláljuk Budán is. ³⁾).

A tatárjárás kitüntette, hogy kivált a hegyen épített várak sikerrel védelmezhetők a tatárok ellen. Egyike ezeknek okvetlenül az ország főfő dunai révénél kellett hogy keletkezzék, még pedig a jobb parton, hol egyfelől maga a nagy folyam, másfelől az emelkedett magaslát, mely a partig tolakodik, kétszeres védelem volt. Az esztergomi hegyi vár utánzását hathatósan igazolta a Budához sokban hasonlító Esztergom fényes önvédelme.

IV. Bélának köszöni a középkori jellemű Budavár az ő keletkezését.

Nagy munka volt egy elpusztult országtól, merőben új és jókora terjedelmű várat és várost teremteni. Hogy ez a mű hathatós védelmül szolgálhasson erős ostromok, s kivált a mongol invasiók ellen, nem lehetett azt félig hajtani végre.

Egy balparti pesti vár lehetett kisebb, lehetett nagyobb terjedelmű, a nélkül, hogy ereje lényegesen változ-

¹⁾ Fejér IV. 1. 458. és 461. l. Potthast regestáiban is.

²⁾ Fejér u. o. 462. és Potthast.

³⁾ Rupp Jakab Budapest Helyrajzi Történetében azt mondja, hogy nem tudni a hospitalisok idetelepítésének idejét. Már pedig IV. Béla fentebbi levele ha nem is pozitív magára Budára nézve; de valószínűbb, mint sok más Rupp által elfogadott állitmány.

nék. De a várhegyen a természeti viszonyok megadták a minimumot és maximumot. Mulhatlan volt az egész várhegynek köröskörül falakkal és bástyákkal való körülvétele, és a várhegy alsó részén egy mentül hatalmasabban biztosított lejáró-út a Dunapartra. Ez a hosszannyuló hegyhát azáltal, hogy merőben elszigetelve más hegytől, majd minden táj felé magas és meredek hegyoldalakkal fordul, kínálva-kínálkozott egy kerített város helyéül; de csak ha ez egészen elfoglalja a hegyhátat. Ha csupán felében-harmadában erődítik meg, egy ellenség könnyen megfészkeli magát a hegyhátnak védművek nélkül hagyott részében. Akkor a vár elvesztette hegyi fekvése előnyét. Ha pedig a Dunáig nem jönnek le keresztfalakkal s mentül erősebb bástyákkal, a vár nemcsak azt az előnyét veszti el, hogy egy hajózható folyam felett uralkodik, hanem a helyőrséget a szomjúság kényszerítheti a vár feladására.

Szintoly mulhatlan volt, hogy a nagy terjedelmű hegyhát kerete egy várost foglaljon be, azaz: be legyen telepítve fegyveresekkel. Akkori időben a legjobb helyőség maga az állandó lakosság, a polgári rend volt. És ha egész a mű, és fegyveres lakossága elég nagy, az akkori ostrom-eszközökkel bevehetetlen.

Hol volt azonban a munkaerő, mely ily várfalakat s azon belül egy új várost építsen fel s be is népesítse?

A korábbi lakosokból — a krónika szerint — kevés maradt életben. S hihető-e az, hogy nagyban való új bevándorlások történtek volna? Kecsegtető volt-e a nyugatiakra a veszedelem torkába telepedni, hol az élet örökös hadi lábón állás a keleti invasiók folyton megújuló hírei miatt s a vég az elevenen való megsüttetés a kutyafejű szörnyek által?

S még is sok jel mutat arra, hogy sem egyik sem másik tekintetben nem volt oly rossz a helyzet, mint a minőnek látszik.

Az előbbi lakosság nem pusztult el annyira, mint a hogy Rogerius rajza épen a közvetlen szemlélet benyomása miatt nagyítja. Az emberi természet a kénytelenség és önfentartási ösztön parancsára bámulatos sok testi és lelki szenvedést bír meg, s a tapasztalás azt mutatja, hogy a nagy katastróphákból majd mindig több ember menekül meg, mint a mennyinek a körülmények szerint meg szabadna menekülnie. Különösen a Dunántúli vidéken a mongolok inkább csak átvonultak, — nem tanyáztak ott oly hosszasán, mint a Dunától keletre eső vidéken. Hegyes, erdős tájon, s így a budai rengetegekben is, sokan kereshettek és találtak menedéket. A vagyonosabbak elmenekültek Ausztria és Stiria felé, hogy 1442—43-ban visszatérjenek.

Nemcsak magok az ujonnan keletkezett várfalak közé tértek vissza sokan, kiket halottaknak véltek, — hanem kétségkívül a köznép is, bár hiányosan, visszaszállongott falvaiba. — S a várak építésében bizonyára közreműködött a falvak lakossága is; mert az ország fő-munkaereje azon időkben a szolgálatarendben állott.

Van is rá teljesen hiteles adatunk, hogy IV. Béla ezt a nem-városi elemet hajtotta rá a terhes fuvarozásra és kézi munkára. Mint későbbi századokban egészen hasonló célra, államilag lehettek kivétve ezen ingyen munkák (gratuiti labores). Nemcsak ezt tudhatjuk, hanem azt is, hogy a köznép és magán-földesurai az elégedetlenségig súlyos tehernek tartották ezt. ¹⁾

Ezen nagy részben nem a király, hanem mások szol-

¹⁾ A IV. Béla és fia közt 1266-ben kelt békeszerződés egyik pontjában ki van kötve, hogy az atya nem fogja a fia területén lakókat vármunkára kényszeríteni. „Ad opus etiam castris vel castrorum aedificandi vel aedificandorum eos non compellemus, nec eis huiusmodi operis seu aedificii nomine collectam aliquam indicemus.“ Wenzel, Mon. Arp. III. k. 129. l. Ugyanazon oklevél azt is bizonyítja, hogy a paraszt-rend (ruricolae) szabadon költözhetett akkor.

gái által tétetett munka nyomán volt elmondható, hogy a király épített némely várat.

De a bevándorlásnak is nagyobb mérvűnek kellett lennie, mint a hogy a fenn érintett elijesztő viszonyokból következtetni föl volnánk jogositva. Mert eléggé hiteles adatunk van ezen bevándorlásokra. ¹⁾ Szellemi és nem anyagi kecsegtetéseket kell föltennünk e részben is. Látuk, hogy a pápa a Magyarországon való hadi szolgálatot egyenlő értékűnek nyilatkoztatta a szent földön való vitézkéssel. Habár elmúlt volt az a kor, melyben a keresztes hadjáratok népvándorlásszerű seregekben vonultak keletre, de még mindig nagy számmal voltak azon hívők és lelkesedők, kik nem annyira bárminő föld, hanem egy idealis világ polgárai kívántak lenni. A hospitalisok betelepítése a legveszélyesebb pontokra bizonyság ezen közszellem életben lételére; mert az a rend a népből ujonczozta magát s érzülete és gondolkodása nem lehetett a népével ellenkező. Így a nyugatiaknak ezen második nagyobb betelepítése is, mint az első, a keresztes hadjáratokkal van kapcsolatban.

Csakhogy némi különbségnek kell lennie az első és a második telepítés közt. Az első, nagyobb homogén csapatokban ugyyszólván dandáronként történt; a második úgy látszik, kis csapatokban, sőt, mint ma Amerikában, egyes családokként szaporodott évről-évre. Kivált a Duna jobb partján készített váraknak erős bizalmuk lehetett magában a nagy folyamban, melyet csak a befagyás ritka esetében használhatott egy keleti ellenség.

¹⁾ IV. Béla egy 1268-ben kelt oklevelében mondja: „de cunctis mundi partibus homines, tam agricolas quam milites ad repopulandum terras depopulatas edicto regio studuimus convocare.“ Knauz, Mon. E. Strig. I. 548.1. A primási levéltárban őrzött eredeti oklevélből. Közölte volt Pray, Katona is, kivonatban, s aztán Fejér IV. 3. 438.

A kisebb csoportokban s vegyes nemzetiségekkel való betelepítés fontos körülmény. Mert a tömegesen betelepülők mindjárt községi kiváltságokat, autonómiát kívántak volna, s saját otthoni szokásaikat honosítják meg, — az egyes, vagy kis csapatban bevándorló nem kívánhatott egyebet, mint a miben régebb megtelepült polgártársai éltek.

Azért lehetett a fölépített és betelepített pesti várhegy sűrűn népesítve, s még sem volt elejénte valódi város, hanem gyülevész nép részint a balparti, részint a jobbparti Pest és Buda életben maradt polgáraiból, részint külföldi bevándorlottakból, vegyest hazai iparosokkal s egykori szolgarendűekkel, kik a közzavarban szabadokká tették magokat.

Végre lehettek, s valóban voltak is földbirtokosok, sőt egykori várispányok, kik faluhelyen volt udvarházukat egy várbeli új házzal cserélték fel. Vegyesen lehetett itt magyar, német s a világ minden részéből ideszakadt idegen. De ezen vegyes népnek tökéletesen egyet kellett értenie az önfentartás kérdésében. Mindenki inkább épített volna magának hajlékot a régi házhelyen, ha a várhegy, mely azelőtt lakatlan volt, nem ígér vala csaknem tökéletes biztonságot bármely invasió ellen. Ez az egy ok hozta ide valamennyiöket — s ebben egyek voltak. Ez érdekében mindenik testtel-lélekkel közreműködött. Ily ember sok kellett hogy legyen, s csak sok ember volt képes a várhegyen kerített várost alkotni.

Érdekes példa Esztergom várának a tatárjárás utáni benépesítése. Ott a király a várhegyen volt palotáját engedte át az érseknek, hogy ez viszont helyet adjon egy várbeli új lakosságnak. Ezek az új lakosok állottak Esztergom elpusztult alsó városának életben maradt polgáraiból. ¹⁾

¹⁾ „Cum propter hostiles incursus et praecipue metum re-

Ebből lehet következtetnünk, hogy a tatárjárás előtti két Pest s talán Buda polgárainak életben maradt része is a jobb parti várhegyen nyert szállást a királytól. Lehet következtetni egyebet is. IV. Bélának Esztergomra vonatkozó levele kelt 1249-ben, s'abban fölemlíti azt a bajt, hogy a tatároktól való félelem miatt még mindig lassan népesedik az ország. De már a nevezett évben, úgy kell lenni, foganatba vette a király, a miről a pápának 1247-ben kelt levelei szólottak.

Igy a budai várhegy megalapítását is valószínűséggel tehetjük az 1249-dik évre, mikor azonban még idegen telepedőkről nincs szó, csak hazaiakról.

Már 1256-ban Esztergomban feltűnnek az idegenek is, kik, mint világosan mondva van, 1249 után telepedtek be.¹⁾

Esztergom a jövevényeket talán mind, talán csak nagy részben, *latin* földről, hihetőleg Olaszországból kapta. Várak és köházak építésére, mi azon időben nyert nagy lendületet, kétségkívül Felső-Olaszországból s déli Tirolból olyformán zarándokoltak el a kőmunkákban páratlan olasz művesek, mint napjainkban. Legalább hiteles adatunk van rá, hogy IV. Béla halála táján olasz művesek működtek a Margit-szigeten.²⁾ Ezek közül válhattak többen polgárokká, s jöhettek nyomukba mások. De, bár em-

ditus Tartarorum, per quos militia et vires Regni nostri fuerant diminuta, residuum populi de Civitate Strigoniensi, qui deo auxiliante eorum manus evaserant, salvare cupientes, de consilio Jobagionum Regni nostri, in castrum Strigon. translocaremus . . . Knauz, Mon. Eccl. Str. 375. l.

¹⁾ . . . nostris civibus de Strigonio, qui remanserant de invasione Tartarorum, et qui *de terra latina* supervenerant.“ Knauz, Mon. Eccl. Str. I. 440. l.

²⁾ . . . „Ugy mondnak vala az kőmives mesterek, kiket hoztak vala Lombardiából.“ Margit-Legenda Praynál 307. l. — Volt is a budai várban egy *Olasz-utca*.

litve nincs, más tájról való és más nyelvű lakosok is lehetnek polgárokká. A nép mindenestre vegyes volt, s Esztergomban 1256 körül kardra is került köztök a perpatvar, kinek jusson nagyobb házhely.

A telepítés műve 1249-től számítva hét év alatt igen lassan haladott Esztergomban; mert még akkor is csak a házhelyek fölött versengenek, s még kivihető volt, hogy visszatelepítsék a polgárokat az alsó-városba. Így ott csak 1256 körül kezdődhetett el nagyban az építés.

Esztergomról Budára elég biztosan vonhatunk következtetést nemcsak az országos viszonyok azonosságánál, nemcsak a két hely közel voltánál fogva, hanem különösen azért, mivel a munka főintézője ugyanazon egy személy volt Esztergomban és Budán; maga a király. — De a két vár közt az a különbség, hogy a pesti gyorsabban haladt.

Elég hamar épült föl, mert 1255-ben már mint készről és számos lakossal teljesről van szó a király oklevelében, ki azt mondja, hogy a haza védelmére alkalmas több váron kívül a *pesti hegyen* is építettett egyet, melynek számos lakosa van.¹⁾ Nem lehet itt csűpán kastélyról szó, mert abban számos lakos meg nem férne, s mint láttuk, a budai várhegy csak akkor lehetett az ország és maga védelmére alkalmas, ha teljesen ki volt építve, s ezen terjedelmes vár elég nagy helyőrséggel, vagyis fegyveres polgársággal népesítve. Lehetek ugyan az akkor sziklásabb meredek oldalak felől a falak gyengébbek, a Dunához levezető fedett hely kisebb terjedelmű: de a műnek egésznek s a várnak népesnek kellett lennie.

¹⁾ Lásd a Kutfő Birálatok című mellékletet a XIII. század okleveleiről. — IV. Béla idevónatkozó szavai: „inter alia castra, defensionis regni congrua, in monte Pesthiensi castrum quoddam extrui fecimus, refertum multitudine hominum numerosa.“ Fejér, IV. 2. 320.

A mi a lakosokat illeti, lehettek a pesti várhegyen is olasz telepedők. De későbbi időkből következtetve vissza, legtöbb német eredetű, azután magyar volt köztők.

A király 1255-ben a várat már fölépíttetnek és népesnek mondja, a templomot csak azután építendőnek. ¹⁾

A művészeti régiségek avatottjai a fenmaradt emlékekből azt olvassák le, hogy a várbeli főtemplom nem egyhamar épült, sőt talán nem is egy generatio műve volt, bár a templom első időbeli részei azt tanúsítják, hogy azok, ha nem régebbiek is, de a XIII. század második felénél nem újabbak; mert az alapelrendezés románkori.

Az oldalfalak hosszában, azoktól mérsékelt távolságra, egyegy oszlopsor fut végig, mely a templom üregét három csarnokra, úgynevezett *hajóra* osztja. Keresztben menő hajója nem volt; ez hiányozni szokott a régi magyar templomoknál. A római korbeli basilika-stylben volt építve, mint a lebényi, jáki és zsámbéki templom. Középhajója magasabbra volt eredetileg tervezve, mint a két oldal-hajó. Bizonyosság erre az oldalhajók oszlopfőinek alacsonyabb volta. A templomnak a Dunára sarkalló hátsó részénél a főhajó, szélességének egy négyszögével nyult ki jobbra, mint a mellékhajók. A római basilikáknál ezen apsisnak nevezett kerekded kinyúlásban volt a főoltár. Ez az apsis templomunknál hétszögű, vagy is fele egy szabályos tizen-négyszögnek. Más részletek is: a kapuk és a későbbben befalazott, de ma megtalált nagy kerekablak a homlokzaton, mind IV. Béla korára mutatnak.

A napjainkban folyamatban levő restauratio alkalmával meglehetősen világosan kiderült a régi építés története. Először is az apsis, vagyis a főoltár készült el, s ugyanaholadtól hátulról elé a homlokzatnak, tehát keletről nyugat-

¹⁾ ... in ecclesia S. Mariae, in ipso castro construenda“ u. o.

nak. Rövid idő alatt kinyúltak a hosszában menő falak. A déli falon talált két *portale* építés-modora tanusítja ezt. Következett a főhajó pilléreinek fölemelése egészen a mellékhajók oszlopfőinek magasságáig. Hogy keletről nyugatra haladt az építés, annak bizonyága az, hogy a keleti oszlopfők jobban ki vannak dolgozva, s a nyugati végső ilyen diszitmény egészen faragatlan.

Ha az eredeti tervnél maradnak, a főhajó nagyon alacsony lesz vala, nem ad elég világosságot s kinézése nyomott. De építés közben a csúcsíves styl hatalmas fejlődésnek indulván, divatba jött a boltívek magasba törekvése. A várbeli főtemplom építői az eredeti tervtől eltértek. A mellékhajók oszlopfői alant maradtak, s a kidomborítást nagyobb magasságban kezdték. Ezen alacsonyabb oszlopfőkön soha közvetlenül nem nyugodott boltív. A mellékhajók egyenlő magasságba emelkedtek a főhajóval s alkalmasint egy fedél alá kerültek. Egyszersmind az oldalhajókat keletre kinyújtották az új építők. Ezen átmeneti stadiumban készült a főkapu, fölötte a nagy ablakrőzsa s oldalt a két torony, melyeknek ma csak egyike van meg s az is későbbi újítás Mátyás korából.

A mű a XIV. század közepén ennyiben be volt fejezve. ¹⁾ Rövidbe foglalva ez a műrégészek véleménye.

Azon jeles leírásban, melyből ezeket meritettem, csak az ellen van kifogásom, mintha a történelmi adatok merő homályban hagynának eme templom keletkezésének idejére nézve, holott pedig a történelmi hiteles adatok tökéletes összhangban állanak a régészet adataival. — A történelem nem mindig az adatok hiánya miatt homályos,

¹⁾ Lásd a Budapesti Közlöny 1874. július 16. számában a hivatalos jelentést, melyet én a szakavatottság és világos előadás egyik kis remekének tartok. Ismerteti Némethy Lajos is ily czimű becses munkájában: „Nagyboldogasszonyról nevezett Budapestvári főtemplom történelme.“ Esztergom, 1876.

hanem homályossá lesz olykor azáltal, hogy egyenlő értékűnek veszik a hamis, vagy gyanús régi iratokat a hitelesekkel.

Ezen tárgyban az első hiteles adatot a várbeli főtemplomról csak IV. Béla 1255-diki oklevelében találjuk, s azután elégszer van említve, hogy ne csak tervezettnek, hanem létesítettnek is tekintsük.

Sőt nem lehetetlen, hogy a mi az építés folyamának fentebbi vázlatában egy század valószínű művének van előadva, lehetett egy pár tized műve is. Az eredeti tervtől többféle okból, egy generatio alatt is el lehet térni, mint napjainkban a lipót-városi basilika mutatja. Hogy a nyugati oszlopok végsője faragatlan, az a sietséget árulja el, mi nincs eléggé megmagyarázva, ha több egymást követő nemzedék műve lesz vala — mely ráért volna több műgonddal dolgozni.

Ezen templom építészeti következtelenségeire befolyhatott az időn kívül más körülmény is, s nevezetesen az építőmesterek kiléte. A tatárjárás után legtöbb olasz építész és kőműves dolgozhatott Magyarországon. Mint említettem, a Margit-szigeten lombardiai kőfaragók dolgoztak. Ezek a király, mint földesur hívására jöttek, s ezek tervezhették és kezdhették meg a művet. De a lakosság tulajdonképpeni része másféle nyugati, s leginkább német származású volt. Ezek befolyása és keze alatt változhatott meg nemsokára az építés terve.

Föl kell tennünk, hogy míg a főtemplom elkészült, vagy ideiglenes templomot rögtönöztek, vagy a vár aljában régebben létezettek valamelyikét állították helyre, — miről azonban adataink nincsenek. De az adott viszonyok közt a várbeli nagyobb templom elkészülte sürgősebb volt, mint szokott lenni rendes viszonyok közt.

Az új város nem kerülhette el, hogy épen temploma

miatt, ne jusson némi tekintetben egyházi gyámság alá. A várhegyen a király volt a földesur s ő gyakorolhatta volna a templom felett a patronatus jogait. Azonban ezt a jogot a király 1255-diki levelében átruházta a Nyulak-szigetén felállított apácza-klastromra. Így kezdetben a várbeli lakosság nem képezett autonom városi községet, mihez a lelkipásztorok szabad választásának joga tartozott.

A patronatussal együtt járt azok kinevezése, bár szükséges volt hozzá a megyés püspök részéről az utólagos megerősítés. ¹⁾

Mi tett valakit patronussá? Először a templom telkén való földesuraság, aztán az egyháznak adományokkal való ellátása s végre az, ha valaki a maga költségén építtette a templomot, — vagy mint a latin vers rövidebben kifejezi:

„*Patronum faciunt dos, aedificatio, fundus.*“

A patronatusi kiváltság e szerint teljességgel nem ingyen való követelődés volt. A mint a király a nyul-szigeti kolostorra ruházta a maga említett jogait, még mielőtt a templom fel lett volna építve, a *fundus* meg volt ugyan a király adományából; de szükség volt a *dos*-ra és *aedificatióra*, az adományra és építésre. Föl kell tennünk, hogy a csakhamar nagyon fölgazdagodott apáczák megfeleltek a patronusok kötelességeinek is, s hathatósan elősegítették a templom elkészültét.

¹⁾ Hogy IV. Béla minden lealkuvás nélkül tartotta fen magának, s azután az apáczáknak a patronatusi jogot, világos az oklevél szavaiból: „et jus patronatus, quod in ecclesia S. Mariae in ipso castro construenda, nobis, utpote vero patrono competebat; eidem monasterio seu coenobio, *cum omnibus his*, quae ipsum jus patronatus in suis capitulis seu articulis dignoscitur continere; volentes, ut *omnis honor et emolumentum*, qui nobis debetur, ex hac nostra concessione, cui in ipsius ecclesiae primaria, (et ante omnem consecrationem) fundatione Strigoniensis Archiepiscopi consensus accessit, in ipsum coenobium transferatur.“ Fejér, IV. 2. 322. l.

Az alapító király a várhegyi templomot nemcsak a patronatusnál fogva akarta szoros kapcsolatba hozni a szigetbeli klostrommal, hanem kétségkívül eme kapcsolat megörökítéseért viselte a templom és a klostrom ugyanazon védszent nevét. Mindkettő Boldogasszony tiszteletének volt szentelve, melyről később az egész sziget is Boldogasszony szigetének nevét nyerte, s hivatalosan gyakran irták így, bár a régibb Nyulsziget név is használatban maradt.¹⁾

Ezen szigetet a király 1255-diki levele a vallásos élet gyakorlására igen alkalmas helynek mondja.²⁾

De befolyhattak ezen alapításra más hathatós indokok is. Egyik az, hogy a király, vagy inkább a királyné, mint anya, az ő apáczává lett leányát közelében akarta tartani. Margit király-leánynak a Nyulak-szigetére költöztetése a veszprémi zárdából nem csekély momentum városunk történetében, — akár oknak képzelje ezt az olvasó arra, hogy a királyi család gyakran és huzamosan Budán tartózkodjék, akár következménynek.

A szülői közelléten kívül lenni kellett más oknak is. A zárdát oly helyre akarta tenni a király, a hol egy tatár invasio esetére annak lakói biztos menedéket találnak. S ily menedékké varázsolta a tatárjárás utáni nemzedék rövid idő alatt a budai várhegyet: vár és klostrom csaknem egy időben emelkedett fel alapjain kezdve. Ezenkívül, mint látni fogjuk, maga a sziget is biztos hely volt.

¹⁾ Hozattaték (Margit) az klostromban, melyet az ő szülei az Dunának szigetében, mely sziget ez időtől fogva nevezetik az Máriának szigetének, avagy Bódogasszón szigetének; mert annak előtte mondatik vala Nyulaknak szigetének. (Margit leg. 2. és 39. l. a magy. Nyelvméltár VIII. k.). Igen számos XIII. és XIV. századbéli oklevélben: *Insula Virginis Gloriosae*, *Insula Beatae Virginis*, *Insula b. Virginis Mariae de Buda*.

²⁾ ... in insula Danubii, religioni satis congrua. Fejér i. h. 321. l.

A vár nem volt oly alkalmas hely a félrevonult klastromi életre, mint a sziget; de a menekülés szükségének esetére gondoskodni kellett arról, hogy az apácák ne mint vendégek, hanem mint némi tekintetben földesurak kívánják a bebocsáttatást. A szigeti zárda mellett állott rendes templomjukon kívül, az ugyanazon szent nevét viselt várbeli templomban és mellék-épületeiben is tulajdonosi joguk volt. Sőt a Domonkos-rendnek is háza volt a várban.

Azonkívül, hogy a király a vallásosság erősbulését az állami rend egyik alapjának tekinthette; azonkívül, hogy a tatárok ellen a szövetséges hatalom csak a vallás főre, a pápa lehetett, — volt más, gyakorlati politikai tekintet is, mi az állam-jövedelmek némi részének ezen zárdára való fordítását indokolhatta.

A Nyulak-szigetén levő zárdával, s annak gazdag ellátásával, a király szorosabban kapcsolta magához a Domonkos-rendet, miután ez a zárda azon szerzet szabályait követte. Ezen ugynevezett prédikátor-rendre nagy szüksége volt az országnak. Ujra kellett kezdeni, bár kisebb mérvben, IV. Béla korában Sz.-István művét: a térítést. Sok ezer kun család volt még pogány benn az országban s még több annak keleti szomszédságában. A tatárjárás előtt is ez az érdek szülte a belső viszonyt IV. Béla és ama tüzes buzgalmu térítő szerzet között.

A nyulszigeti kolostor minden tekintetben gyorsan gyarapodott fel. Azt lehet mondani, hogy a XIII. század második felében a főrangú családok közt általános divattá lett egyegy női tagot ezen zárdában helyezni el. A királyok és főurak vetélkedtek abban, hogy apácza-leányaiknak, s így magának a klastromnak igen jövedelmező birtokokat és jogokat ajándékozzanak. Ugyhogy mikor 1276-ban Incze pápa megerősíti a klastrom birtokait, nincs

vége-hossza a lajstromnak. Az apácák a leggazdagabb földesurak közé tartoztak, s birtak többek közt Buda és Pest szomszédságában több malmot, szőlőt, a jenei révet és más fekvősegeket. ¹⁾

A zárda és temploma díszes épületek lehettek, mert mint IV. László később mondja, nagy költséggel voltak építve. ²⁾ Előbbi oly terjedelmes volt, hogy hetven apácának birt szállást adni.

A szigeten azonban nemcsak az apácák laktak, hanem háza volt ott Sz.-János Hospitalisainak és a prémontrei rendnek. Továbbá itt állott a Ferenczrendiek vagy minoriták egy férfi-zárdája, s végül az esztergomi érsek is birt ott. ³⁾

Az érsek épületeinek hol fekvését egy 1288-ban kelt oklevél világosan meghatározza. A támadásnak leginkább kitett helyen, a sziget felső csúcsán feküdt a kerített hely az ő tornyával vagyis bástyájával. Egyszersmind elég világosan kitűnik, hogy az akkori zavaros viszonyok közt mily biztos védelemnek volt tekinthető.

Tamás váczí püspök nem érezhette magát biztosságban a Dunától keletre eső részekben, hol megyéje feküdt, s honnan a kún zavargások szoktak fölkerekedni. Ugy látszik, maga Vác is kevésbé bátorságos székhely volt. Ama híres esztergomi érsek, Lodomér, — hogy az ő párthive és barátja személy szerint és fölkelhetőségeivel biztosságban érezze magát a tatárok, kúnok s a magyar ellenpártiak részéről, a maga nyulszigeti épületeit mindenestül át-

¹⁾ Fejér, V. 2. 357. Teljesebben Wenzel, Mon. Arp. IX. 151.

²⁾ Opere sumptuoso. Knauz, Mon. E. Str. II. 28. 1. egy 1274-diki oklevélben.

³⁾ Mindezt 1278-ban sorolja elő László király, azzal az alkalommal, mikor az egész szigetet az apácáknak adományozza, kivéve a nevezettek telkeit.

engedi neki nyolcz évre, — nem bérben, hanem ingyen.¹⁾ S ezt a szerződést a király megerősíti. De ez csak épen Tamás személyére s nem a püspökségben való utódaira is szól.

El lehet mondani, hogy IV. Bélának, a várhegy után a Nyulak szigetének benépesítése és erősítése lehetett legkedvenczebb műve. IV. László oklevelében azt találjuk, hogy a Hospitalisoknak váruk (castrum) volt a szigeten, mely még más falakkal is (muris) erősítve volt.

A sziget könnyen vala védhető az ágyuk használata előtt. Csupán hajóhad férhetett hozzá, a mivel tatár és kún nem rendelkezett. Még a jeget is csak épen a sziget hosszúságában kellett feltörni, hogy hozzá jutni ne lehessen, míg a parti várak hiában törték fel környékükben a jeget, mert távolabbi ponton az ellenség átkelvén, hátukba kerülhetett. Ha megemlékezünk a pápa rendeletére, mely a magyar főpapoknak meghagyta: gondoskodjanak a tatár invasiók esetére biztos menedékhelyekről, — valószínűnek kell tartanunk, hogy valamely egyháztartományi zsinat javaslata is befolyt a Margit-sziget megerősítésére s csupa egyháziakkal való benépesítésére.

Mindenesetre elég világos, hogy a Margit-sziget is, mint a várhegy, csak a tatárjárás után nyert lakosokat és fontosságot.

Hogy a prémontreiek és a minorita Ferenczesek mióta laktak a szigeten, azt meghatározni nem tudom. Lehetetlenség nincs benne, hogy valamelyik vagy mind a kettő már a tatárjárás előtt oda volt telepedve. De azt bizonyo-

¹⁾ . . . curiam muratam et turrem lapideam Archiepiscopatui Strigoniensi in *superiori parte*, sive *fine* insulae Beatae Virginis juxta veterem Budam, in *medio Danubii* constitutas, et aliis aedificiis situatis ibidem ad inhabitandum et manendum ac *defendendum* in eis se et sua bona propter conditionem temporis impacati, — per spatium octo annorum etc. Fejér, V. 3. 287.

san lehet tudni, hogy a sziget nem volt a prémontreiek birtoka, a mint később szerették volna bizonyítani. Azon 1249-diki hamis oklevél, melyben IV. Bélával az egész szigetet magoknak adatják, azt bizonyítja, hogy azon év előtt a sziget királyi birtok volt, s így alkalmasint lakatlan terület egészben vagy nagy részben. ¹⁾

Ez az ál-oklevél azt is gyaníttatja, hogy a prémontreiek is csak 1249-ben telepedtek a szigetre, mely mint fentebb láttuk, azután is királyi birtok maradt 1278-ig, kivéve a már beépített telkeket.

A sziget benépesedése adhatott eleveiséget egy új révnek is, mely a tatárjárás előtt, ha meg volt is, kevésbé volt élénk s távolról sem versenyezhetett az alsóbb, a pesti révvél. Most, a tatárjárás után a Margit-szigeten való birtoklással együtt jár a jenei rév és Jenő falu birása is, mely a pesti parton feküdt s átellenese volt Felső-Hévíz helységnek. Mindkettő a Margit-sziget alsó csúcsa irányában nyúlt el part-hosszában, tehát Jenő a tájt feküdt, a hol ma a gőzmalmok füstölögnek, az osztrák államvasút környékén.

A szigetnek mindkét parttal s a két partnak egymással való közlekedésére legalkalmasabb volt a sziget alsó csúcsának érintése. A Jenő és Hévíz közti közlekedés kétségkívül állomást tartott a szigetnek alsó végénél.

Tatárjárás után, míg az esztergomi érsek az ő szigeti várának maga vette hasznát, Jenő is az esztergomi érseké volt. De ez nem szorult ezen szigeti lakásra és várra. Mint láttuk, csupa barátságból is kész volt átengedni másnak ideiglenes használatra. Azért Jenő birtoka sem volt rá nézve fontos. S csakugyan már IV. Béla idejében Benedek érsek (1254—1261) átengedi a király birtokába Jenőt, s helyette cserében fogad el egy hontmegyei falut. Maga

¹⁾ Az oklevél hamis voltára nézve lásd a Kútfő Birálatok című mellékletet.

a király pedig Jenőt a nyulszigeti apáczáknak adományozta. ¹⁾

Ezen falu lakosai, mint nem egy oklevél bizonyítja, révészek és hajósok voltak, az átellenes hévízikkal együtt. Hajós-szolgálatra voltak kötelezve a királynak föl Esztergomig s le a Csepel-szigetig. ²⁾ Az Esztergomig való szolgálatot alkalmasint az fejti meg, hogy elejénte az ottani érsek szolgálói voltak. — Végre a nyulszigeti apáczáknak szolgáltak, a kiké volt a sokszor emlegetett jenei rév is.

Bármily közel volt Jenő Pesthez, még köztők is feküdt egy helység, melynek neve Uj-Bécs. E helység IV. Béla alatt szintén az apáczák birtokába került, legalább némi részben. Később IV. László a pestieknek adja, miből per támadt.

A tárnokmester 1281-ben egyik ítélőmesterét küldi ki a birtok-jog eldöntésére, illetőleg a békés kiegyenlítésre. Az ezen kiegyenlítésről szóló oklevélből kitűnik, hogy ez a helység délre és éjszakra feküdt a Pesten feljül a Dunába torkollott nagy ároktól, mely egész Pestvárost körülveszi, úgy hogy feljülről Jenő faluval, alulról Pest várossal volt határos. ³⁾ Az ároktól délre Uj-Bécs határához tartozott még Werner grófnak palotája is.

Hol lehetett ez a nagy árok?

Egy-két pontját meghatározhatjuk. Miután a későbbi Pest város falai nem terjedtek túl éjszak felé a mai Váczi-utcza éjszaki végénél, s attól, a régi rajzok szerint, némi távolságra volt a nagy árok, a mai Belvárostól távolabb

¹⁾ Knauz, Mon. II. 28. 1. hol IV. László megerősíti ezt 1274-ben.

²⁾ IV. Béla hat libertinust ajándékoz az apáczáknak: qui nobis servire debebant in navibus usque Strigonium et Insulam Magnam (Wenzel, Mon. Arp. VIII. 262.).

³⁾ Prima meta incipit juxta Danubium super magno fossato, quod circuit villam Pestensem.

kell keresnünk az újabb időben is legmélyebb pontokat. Ezek közül egyet-kettőt biztosan meghatározhatunk. Ott, a hol az Árok-utca keresztben vágja a Király-utczát, szemmértékre is feltűnik a mélyedés, s nagy esők alkalmával mind a Teréz-templom, mind a Városliget felől a fölületen levő kövezet-csatornából ide ömlik a víz. Hasonlókép a kerepesi úton, melynek a nemzeti színház felőli vége jó magasan fekszik, a Rókusnál s azon túl nagy a mélyedés, mint az 1838-diki árviz megmutatta. Ettől délnek haladva a József- és Ferenczvároson keresztül egy *vonat* bajosabban határozható meg, miután ott egész nagy területek elég alacsonyan fekszenek. Hasonlót lehet mondani az egykori árok felső végéről is. Az Árok-utca vonalát folytatva, itt körülbelül a mai osztrák államvasut és nagy gőzmalmok tájára jutnánk; de ily árkoknál, hol a mesterség is a természet szabálytalanságait követte, tévedés volna szabályos vonalakat keresnünk, kivált miután a régi rajzok hűségében is csak igen nagyából lehet megbiznunk. Az árok felső vége eshetett több helyre, az Újépülettől délre a belső Nádor-utczát vágva, úgyhogy Uj-Bécsnek az ároktól délre eső része Pest külvárosa gyanánt volt tekinthető. Werner pesti polgár ideépített magának egy erősített kőházat, palatiumot, — nem tudni, még tatárjárás előtt-e vagy azután.

Az, hogy a nagy árok ketté vágta Uj-Bécs falut, figyelemre méltó adat. Azt kell abból következtetnünk, hogy az árok újabb keletkezésű volt, mint a helység — s valószínű, hogy Uj-Bécs a tatárjárás előtt is falu volt, az árok pedig a tatárjárás után keletkezett. S alig tehetünk fel mást, mint mesterséges keletkezést. Azelőtt is az illető vonalon nagy vizállásoknál kiönthetett a Duna, s rendesen is több helyen mocsárok voltak. Most a vonalat mesterségesen mélyítették és bővítették ki csatornává, hogy védel-

mül szolgálhasson, bármily nehéz s meglehetősen hálátlan munka volt is a puha talajban partokat állítani elő.

A per tárgya az volt, úgy látszik, hogy Uj-Bécset az apácák egészen Pest kapujáig követelték magoknak, míg a pestiek az árkon túl is ki akarták terjesztetni jogaikat.

Az 1281-diki kiegyezés megosztózás volt. Határt vontak, s nem az árok mentében. Az árok torkolata csak a kiindulás volt. Attól éjszakra ment el a határvonal.

Az 1281-diki határjárás szerint a Pestet Uj-Béctől elválasztó határ Werner palotáján feljül vonult el, mely palota e szerint Pestnek külső telkén, de annak határában feküdt. Az árok kezdetén túl a határvonal metszette a Váczi-utat, mely ott volt körülbelül, a hol ma. — Pest és Vác között ugyan legészszzerűbb az az ármentes vonal, a hol ma, mindenütt dombok között és fensíkon a vasut van elvezetve. De régi időben az utat — kivéve a bölcsőbb rómaiakat — szerették a vizek partján vinni el, hol az áradások néha alkalmatlanok, de ugyanazok elegyengették a területet. ¹⁾

A határvonal elhagyta a nagy árok vonalát, s átvágta a Váczi-utat; de úgy látszik, nagyból éjszakkal haladt, mert nyomban rá az mondatik, hogy aztán a határvonal keletnek tart, még pedig egy hegyecskének, vagy dombnak. Ez lehetett az ujkori Váczi-temető, vagy a Városliget valamely homokbuczkája. Érdekes a mit mellékesen erről a dombról mond az oklevél, hogy ott hajdan pogány temető volt. ²⁾ Hogy az római volt-e, mely esetben egy castrum közel voltára mutatna, vagy, mi hihetőbb, praehistoricus leletek helye volt a domb — azt nem tudhatjuk. Ezen dombtól keletre tart a határvonal.

¹⁾ Az oklevél szerint a határvonal: „*vadit supra ipsum fossatum usque viam, quae ducit in Waciam, et transit ipsam viam.*

²⁾ *Ubi etiam antiquitus fuerunt sepulchra paganorum.*

Az ezutáni határjelekről is még háromszor van az mondva, hogy azok egymástól keletre vannak, áthaladva hol szántóföldeken, hol réteken, s két-három uton; — de jellemző, hogy *fa* nincs említve, mint szokott lenni a határjárásoknál. S végre megállapodik egy hármashatárnál, hol Jenő falu, a keresztes vitézek és a pesti hospesek földjei találkoznak. Lehetett ez a megállapodás a Rákos patak mentén a mai Gólya, avagy tovább a Paschal-malom táján; mert patak sincs említve a határjárásban. Nyilván nem ment az át a Rákoson.

Ez a vonal, ha jól fogtam fel — mert nem elég világos e részben sem az oklevél, — a Pest és Uj-Bécs közti határt jelöli. A mi tőle délre van, az a pestieké, a mi éjszakra, az Jenő földesuraié, vagyis az apáczáké. Így ha Pestnek éjszaki határa akkor nem nyult is fel a mai Uj-Pest faluig, de jó messze keletre terjedt, habár itt sem oly messze mint ma. Mert ezen határjárásban Uj-Bécsen kívül Pest szomszédfalvai közt van említve Nyír, Pardő és Anyás-Nyire nevű falu, hová Pestről egyegy út vezet. Mindezek közelebb voltak a városhoz, éjszakkéleti irányban, mint Palota, Csömör és Czinkota. — Így a tatárpusztítás dacára, ha Pest maga nem, de környéke népesebb volt, mint csak a XIX. század elején is. Maga Buda is a XIII. században több külön helység képét mutatja.

Pestnek éjszakra való kiterjedésében mindenesetre gátat vetett egy egyházi testület birtoka. S kivált a XIII. század utolsó felében még mindig, hogy úgy mondjam, divatban volt a nyulszigeti zárda. Ott vonta meg magát V. István leánya, s IV. László testvére Erzsébet, s annál fogva szokássá lett, hogy a főrangú családok egyegy nőtagja is ott vonja meg magát a zavargós idők viszontagságai elől. Sok jele van, hogy László király testvéri szeretettel viseltetett Erzsébet iránt, s azért Uj-Bécsnek a pes-

tiék részére való adományozása tévedésből történhetett, sőt föltehető, hogy a fentebbi határjárás is a zárdának kedvezett.

Egy a tulsó parton feküdt adomány is mutatja László király eme hajlamát. Az eset más tekintetben is jellemzi a kort.

Volt Ó-Budán, hihetőleg a tatárjárás előtt egy *Uza* nevű vagyonos földesur, kiről még száz év múlva is neveztek az ó-budai hegyek egyik dülőjét. Ennek fia Péter, öreg napjaira is maradékok nélkül volt. Ugy látszik, hogy valamint számos uri nő a házasság elől a klostomba menekült, úgy volt számos agglegény is. Péter, birtokairól vagy azok egy részéről végrendeletet állít ki a nyulszigeti apáczák részére. Azután történik, hogy, nem tudni minő perében birói párbajt kellett vívnia, s abban elesvén, bűnösnek ítélték. Birtokait, mint bűnöséit, Gergely nádor lefoglalta.¹⁾ IV. László 1277-ben ezeket a nyulszigeti apáczáknak adományozza, miután Péter végrendeletileg különben is nekik szánta volt. A birtokok közt Pomázon és egy ó-budai szőlőn kívül egy malom is van a budai Felső-Hévízen. A dolog aligha nem úgy történt, hogy Uza fia Péter, a párbaj tudatában s kimenetele sejtelmében irta végrendeletét úgy a mint irta. Hogy ne ellenfele nyerje birtokait, az apáczáknak hagyta, tudván, hogy ebben az esetben a király az ő végrendeletét s nem a nádor netaláni ítéletét hagyja helyben.

Tatárjárás után környékünk főhelyei az új alapítások. A király főgondja, mint csak ebből is kitűnik, a hely védelmi képessége volt. Az uralkodó eszme egy új invasio elleni védekezés levén, az alkotások és intézkedések is IV. Béla alatt ennek bélyegét viselik magokon. Minden, még

¹⁾ *Tamquam possessiones in maleficio reprehensi.* (Wenzel, IX. 194).

az egyházi ügy is ennek szolgálatában állott, s az egyházi testületek vagyonosságuk és értelmiségök által igen alkalmasak és hajlandók voltak, a pápa buzdításával is közreműködni.

De épen ezért IV. Béla alatt kevésbbé érvényesülhettek másnemű igények. Már csak az általa restraurlált Buda is bizonyosság erre. A várhegy mint láttuk, középkori kerített városnak oly kitűnő volt, hogy kívánni sem lehetett különbet. De a várhegy korlátoltsága elég kicsinyre szabta magát a belvárost, s a szomszédos hegyek-völgyek jobban korlátozták és szétszórták külvárosait, hogysem azokkal együtt valaha nagyobbyszerű metropolissá fejlődjék ki. — Azonkívül, mint láttuk, a város felvirágzására fontos vízi közlekedés a tulsó part felé Pesthez vonzódott, s a meny nyiben a jobb parti vidékeknek szükségök volt dunai kikötőre, ebben a jobb part felsőbb részei s illetőleg Dunáigai Hévizen és Ó-Budán szintugy megtehették a szolgálatot, — a várhegynek csak a pesti rév előnye maradván meg.

Maga a várbeli nép, a király főczéljához képest, inkább harczias mint iparos és kereskedő elem volt. Látni fogjuk, hogy lovagok, comesek játszák benne a polgári rend szerepét. — Ezen szempont okozta azt is, hogy IV. Béla városunknak, melynek pedig kedvezni ohajtott, nem adott oly privilegiumot, mely a valódi városok autonómiaját magában foglalta volna. Nemcsak, hanem kereskedelme és közlekedése viszonyait sem rendezte ug y, mint egy polgári város leendő kifejlése kívánta. Csak igen nagyából intézkedett, s mint látni fogjuk, ott is tág rést engedett némely egyházi testületek követelődzéseinek. Különösen az ó-budai káptalannak voltak jogai a vízi közlekedést illetőleg a tatárjárás előtti időből, — mind a halászatot, mind a rév-szolgálatot, mind a hosszában való

hajózást illetőleg. Legalább a káptalan azt erősítette. Most már keletkezett egy egészen új város, mely a tatárjárás előtt nem létezett. Vajjon ez is köteleztetett-e mindarra, a mire régen az ó-budai és pesti polgárok kötelezve voltak a káptalan irányában? — Ezt nemcsak mi nem tudjuk, hanem már a XIII. század vége felé az egykoruak sem voltak vele tisztában.

Hogy a bölcs király ebben a részben nem irta körül szabatosan kinek-kinek a maga jogát, annak egyik főoka mindenesetre az volt, hogy figyelmét egészen a honvédelem foglalta el. Sőt nemcsak az övét, hanem mindenkiét. A veszély után egyéb gondjuk volt mind a polgároknak, mind az egyházi testületeknek, mintsem hogy oly szigoruan vegyenek oly csekélységet, minő a halászati jog, s a még ugysem sokat jövedelmezett megvámolását az idegen kereskedőknek. A tatárjárás előtti oklevelek elpusztulván, a régi szokások szolgáltak alapul s az új telepítésekre és intézményekre is azokat alkalmazták, akár illettrájok akár nem. A régi joggal való élés könnyen visszaéléssé válhatott és vált is, s annak mégis jogos színe volt. Buda ügyei egyfelől a király, másfelől az egyháziak jogaival érintkeztek vagy ellenkeztek. Könnyebben eligazodtak a királylyal való viszonyok; de az egyháziaknak tiltva van, hogy bármely szerzett jogról lemondjanak. Mindezek még IV. Béla alatt nem okoztak bajt, s a mennyiben vita állott elő, nincs benne kétség, a király szép szerint úgy egyenlítette ki, hogy az egyházé legyen az oroszlánrész, melynek közreműködésére neki több szüksége volt, mint a legtöbb más magyar királynak.

E szerint Buda erős vár, de még gyenge község volt városi szabadságok tekintetében. Azonban sokat remélhetett a királyok adományától, kivált miután azok itt kezdtek lakni már IV. Béla ideje óta. Lakásuknak ott

kellett lenni, a hol legtöbb a biztosság, azaz magában a várban.

Minden arra mutat, hogy Esztergom már háttérbe szorult. Mint láttuk, IV. Béla elajándékozta az ottan állott királyi lakot, ellenben nyomát találjuk egy budavári királyi palotának, bizonyos jövedelmek levén állandóan utalva a királyi család *asztalának* ellátására, Budavárban.¹⁾

Még IV. Béla az általunk ismertetett fentebbi oklevélben a várhegyet egyszerűen *mons Pestiensis*-nek írja; de később egész hivatalosan, úgy szólván *curialis stylen* Castrum Novi Montis Pestiensis, vagyis szórulszóra pest-ujhegyi-vár a neve. Köznapi neve, melyet a diplomák nagy része megtart, egyszerűen csak Buda, vagy Buda vára. Ritkábban Uj-Budának is írják. Ellenben a németek megtartják a régi nevet, *Pestnek* német fordítását, az *Ofen*-t, mely alatt a várhegyet értik.

Ez a vár erős falakkal körülvett magasságából kevélyen nézett le a régibb szomszédokra, mint egy tetőtől talpig vasba öltözött s tizenennyolcz markos ló hátán ülő vitéz a szegény gyalogemberre.

Azonban ha IV. Béla alatt oly sokra vitte isten a dolgát, a régibb helyek is kezdtek lassankint, s a mint a tatároktól való félelem szűnt, mindinkább gyarapodni, — úgy hogy Ó-Buda a XIII. század végén le is akarja szállítani Budát a magas paripárról.

Az Ó-Buda név csak tatárjárás utáni név, a mint

¹⁾ IV. Béla egy év nélküli levele bizonyos hévizi és jenei szolgálkat a királyi *clitiumhoz* tartozóknak mond. (Wenzel, VIII. 262.) Másutt meg van magyarázva a szó. „Villam nomine Epel, ad mensam regiam seu clitium regale de Buda pertinentem.” (Knauz, M. Eccl. Str. II. 31. 1.) Nálunk e szónak tágabb értelme volt hát, mint Franciaországban, hol a királyfiak birtokát nevezték így (nem *clicium*nak, hanem *clitium*nak írva. Lásd Duncange-t).

hogy nem is lehet máskép, s most mindig országvilág így nevezi, kivéve a németeket, kik az *Ettelburgot* megtartják, s kivéve a magának e részben is kiváltságot követelő ó-budai káptalan. Ez a török foglalásig mindig egyszerűen budai káptalan czímet használ. Nem is támadt ebből zavar; mert Uj-Budán nem volt káptalan.

Hátránya Ó-Budának nemcsak az volt Uj-Buda mögött, hogy a pesti főrévtől távol esett, hanem az is, hogy különben szép, s nagyobb hegyekkel környezett vidékén nem volt hely, mely oly alkalmas lett volna egy középkori erős várnak, mint az alább fekvő várhegy.

A hegycsoport egyik tagjának sem volt meg az az előnye, a mi a várhegynek, hogy egyfelől a Duna-partot alkossa, másfelől egészen szabadon álljon, úgyhogy egy nyak által se legyen összekötve más hegygyel. Vize oly kevésbé volt bármelyiknek, mint a budai várhegynek, a kisczelli dombot sem véve ki, melyhez az ivóvizet ma is messziről szállítják hordókban.

Azonban Ó-Buda sem maradt pusztán. Lakosai egy része visszakerült, más része új jövevény volt. Az ottani egyháziak visszakövetelték s visszakapták ráadással is birtokaikat és jogaikat.

Nagy szerepet játszik tatárjárás után egy külön helység, mely összekötő láncszem volt Ó- és Uj-Buda közt: ez a felső Héviz, melyet már említettem. A János vitézek klastroma és temploma a Szent-Háromságról czimezve — lehetett tatárjárás után a magva és központja ennek a telepnek. A XIII. században a Héviz még gyakrabban említették, mint Ó-Buda. De nem annyira fürdői, mint mai által nevezetes. A héviz-források patakai kemény télen sem fagyván be, igen alkalmasak voltak malmok hajtására. Egyesek, testületek vetekedtek, hogy a Hévizen malmot birjanak. Alig maradhatott hely egy-két kis fürdő

számára. — Előnye volt Héviznek Ó-Buda fölött az is, hogy itt volt a Margit-sziget alsó csúcsát érintett jenei rév jobbparti kikötője, s végre, hogy közelebb esett a vész idején menedéket adó budai várhoz, melynek inkább is volt külvárosa, mint Ó-Budának, bár külön közigazgatása volt.

A jobb parton még más községek is voltak a vár aljában, melyek közül — bár e helyen teljes lajstromot adni nem szándékom — szólanom kell *Kis-Pestről*, és *Erzsébetfalváról*, mint a Duna partján fekvőkről.

A német lakosok azt a jobbparti, vagyis *Kis-Pestet*, melyet ma Rácz-városnak és Tabánnak mondunk, Kreenfeldnek hítták.

Kelenföld, néha Kerenföldnek írva, mint már Podhracski helyesen megjegyezte, a német bevándorlók által adott név magyaros átídomítása. Kreenfeld és Kreynfeld volt a valódi név, — emlékeztet a rajnai Poroszországban fekvő virágzó város nevére *Crefeldre*. ¹⁾ Ugyanitt, a Gellérthegy alatt, említnek már Béla idejében egy Erzsébetfalvát, hol egy kórház is állott. — Ez hihetőleg a Gellérthegy déli lábánál, a mai Sáros-fürdőn alul állott, mert a legenda szerint (a jobbparton) Pest mellett volt. ²⁾

A balparti Pest is feltámadt halottaiból, s IV. Béla uralkodása után *Pest* név alatt mindig azt kell értenünk, a mit ma. Németül ezt Alt-Ofennek (Ó-Pestnek) nevezték.

Már IV. Béla idejében hiteles kútfő említi ott Szent-

¹⁾ A régi vers a magyarok bejöveteléről „Kelenföldön átkelének,” történelmileg igaz, mert a krónika és belső valószínűség szerint, mint láttuk, Pestnél keltek át a magyarok a Dunán; de nyelvészetileg nem egyéb költői szójátéknál. Megfoghatatlan történelmi tévedésen alapul, hogy napjainkban a Gellérten aluli síkságot kezdték nevezni Kelenföldnek.

²⁾ Vala Szent Erzsébet falvában, Pest mellett egy nemes ember. S ismét: . . . lakozik (valaki) Szent Erzsébet asszonnak ispítályában Szent Gellyért hegye alatt. (Legenda 329. és 353 l.).

Antalnak klastromát, mely nem más, mint a prédikátorok rendének a tatárok által megostromolt klastroma. ¹⁾ 1268-ban találjuk említve Pest biráját (judex), kinek neve Heym, tehát német.

Az a fenn már bemutatott 1281-diki oklevél, mely Uj-Bécs határait leírja, némi halavány világot vetne Pest polgári életére is, ha e részben szintén nem volna zavaros, sőt itt némileg ellenmondásos. Több ízben fordul elő némely név, s más más minőségben. ²⁾

De mindezen zavarban két dolog világos. Egyik, hogy Pest polgárai közt volt aristocratia és közrend. Werner comes és Hencz comes, az aristocratia képviselőinek tünnek fel abban is, hogy nevök elül áll a felsorolásban, s csak az övék után következik Farkasius villicus, azaz a bíró neve. Comesek voltak, úgy látszik mindazok, kik városi lakos létökre is nagy földbirtokosok voltak. A városbíró, mint láttuk, 1268-ban *Heym* nevű német volt. Akkor judex a czime — most, s későbbben Farkast villicusnak czimezik.

Láttuk már tatárjárás előtti példáját annak, hogy egy Werner nevű pesti polgár egyszersmind *comes* czimet visel. Most ismét találunk két *comest*, mint pesti birtokost. Ez az eset sokkal gyakoribb s ugyanazon egy időből több eset van, hogy egyegy budai vagy pesti polgár egyszersmind *comes* és *civis*, — mintsem föltehetnők azt, hogy a *comes* czim valamely városi hivatalt illetve. Egyszerűen azt jelenti, hogy az illető nemcsak a budai és pesti határ-

¹⁾ Margit élete. Nyelvelméktár, VIII. 39.

²⁾ Így az egyik *comes* egy helyen Henrichnek, más helyen Hencznek van nevezve. Két ízben egy magyar: *Farkasius* lévén *villicus*-nak nevezve, egy harmadik esetben félreértésből eredt tollhiba lehet ez a hely: „Hench, villicus ejusdem villae Pest et Farkasius“ e helyett: Hench, et Farcassius villicus etc. (Wenzel, M. Arp. XII. 339. 1.)

ban tulajdonos, hanem azonkívül is földbirtokos. De még más indoka is volt a városi lakosok comes címének: a születés. — A Magyarországra telepedett nyugateurópaiak közt, a keresztes háborúk idején és azután volt számos lovag-rendű család. Sőt — miután királyaink leginkább honvédelmi célokat tartottak szem előtt a betelepítésnél, — tulajdonkép lovagok voltak a betelepedők s a köznép az ő fegyveres szolgáltaiból állott elő. — A tatárjárás előtti időről e részben kevés a megbízható adat; de az azutáni kor számos actáiban sűrűn előforduló comes cím, városi lakosokra ruházva, azt engedi visszakövetkeztetnünk, hogy így volt az az első betelepedésnél is. A királyok, kedvezni akarván a bevándorlottaknak, ha eszökbe jut sem tehetik vala, hogy egy otthon lovag rendbeli urat leszállítsanak a lováról, egy sorba a polgári mesteremberekkel. Sőt kétségkívül a legtöbbnek sikerült a letelepedéskor nagyobb rangot és címet kapni, mint a milyet otthon megadtak volt neki. Így aztán minden valamire való földbirtokos oly könnyen megkapta a városban a comes címet, mint ma Olaszországban akármely vagyonosnak látszó idegen a „*signor conte*“ címet.

Ezen comesek nem tartoztak a polgári rendűek villicusának hatósága alá, s azért áll nevök azon bírósága előtt.

Mint csak ezen átalános vázlatból is látni, a város harmadik megújulásánál nem kell oly setétben tapogatódznunk, mint az előbbieknél, habár itt is sok kívánni való marad fenn.

Innen kezdve kevesebbet kell foglalkoznunk az országos viszonyokkal. Részint ismeretesebbek ezek még iskolai kézikönyvekből is, mint a régebbi korszakéi, részint nem szorúlunk arra, hogy az országos viszonyokból következtessünk vagy a város valódi állapotjára vagy némely álitmánynak anachronismus voltára.

Országos viszonyokat érinteni elkerülhetlen, már csak annál fogva is, mivel Buda és Pest mindinkább az ország politikai központjává lesz. De ezt csak mellékesen kell tennem. A specíficus adatokból kísérlém meg városunk IV. Béla utáni történetének hol pragmaticai, hol chronikai előadását, melyhez az itt végét érő fejezet csak mintegy expositio vagyis bevezetés akart lenni.

X. FEJEZET.

BUDA ELSŐ BIRÁI.

Már a XIII. század második felében a budai vár jelentékeny szerepet játszik, míg jóval idősb testvérei Ó-Buda és a balparti Pest háttérbe szorul az új város mögött, vagy alárendeltje annak. Azért az alábbi fejezetek leginkább Budavár történetét tárgyzazzák, erről tartván fenn a krónikák és oklevelek nem érdektelen adatokat.

A megtelepítés után egyideig, úgy látszik, Budavár főtisztviselője a *villicus* szerény czimét viselte. — Nyugat-Europában is divatos czim volt ez s több helyen a polgármesteri magas rangot jelölte. De leggyakrabban alárendelt tisztviselő; egyegy városrész, egyegy néposztály előjárója *villicus*, sőt néhol egy falusi tisztartó, ki egy földesur gazdaságára felügyel. Budán és Pesten, mint láttuk és látni fogjuk, a *villicus* név alárendeltséget jelentett.

Első adataimat Budavár birájára nézve néhány oklevélből meritem, melyek egyugyanazon pert tárgyzazzák. Sajnos, hogy egyiken sincs meg az évszám. Kiadók azt írják homlokukra „1268 körül.“ Azonban vannak jelek, melyek azt mutatják, hogy néhány évvel korábban keltek.

Abban az időben — szerintem 1250 és 1260 közt — egy bizonyos *Péter* van megnevezve, mint Budavár *villi-*

cusa ¹⁾ s vele együtt, mint tanúk: Carul, Rapolth, Greif. Előkelő s tekintélyes polgárok lehettek. De voltak náluk előkelőbbek is: Walter és Pál comesek. Sőt alighanem budai lakosnak kell vennünk a per egyik bíróját Preuczellin Henrik comest is ²⁾.

Péter utóda, úgy látszik magasabb ranggal, *Károly* nevű polgár volt. Alkalmasint az a Carul, kit fentebb német nevűek társaságában találtunk. Sz.-Margit élete így emlékszik meg róla:

„Mikoron Béla király rakatta volna ez Bódogasszony-nak klastromát (a szigeten) és megajándékozta volna külemb külemb örökségökkel, szerze némely jámbor vitézt, kinek vala neve Károly, és lakozik vala Ó-Budán, és vala Béla *király képében való bíró* az Nagy-avvagy Uj-Budában, hogy ez Károly vitéz szolgálna a klastromnak és megszerzenéje minden dolgát mindenha.“ ³⁾.

Az oklevél budai polgárnak, a legenda ó-budai lakosnak mondja Károlyt. Nincs benne ellenmondás. Van rá eset, hogy valaki lehetett még ezenkívül pesti birto-
kos s ennél fogva polgár is. A legenda ezenkívül már vitéli azaz lovagi rendűnek mondja Károlyt. Alkalmasint

¹⁾ Zichy codex. I. 15—19. Közlik Nagy Imre és Supala.— Petrus villicus Budensis (16. l.) és Petrus villicus Budensis (18. l.) Látjuk, hogy az oklevelek egyike, mint IV. Béla 1255-diki levelében, a budai várat egyszerűen pesti és nem újpesti várnak nevezi meg. Nem kételkedhetünk a vár azonosságában a személynevek azonossága mellett. Ez a vegyes használata a neveknek is arra mutat, hogy nem IV. Béla uralkodása végére tehetők ezen oklevelek.

²⁾ Walter comes (19. l.); Henrici Prevscelini comitis de Kers (18. l.) Gener comitis Pauli de castro Pesth. (U. o.). A neveket: Förstemann: Preyss, Preis, Brüse, Brese alföldi vagy szász (Niederdeutsch) dialectusbelinek mondja, s a *bridgyökből* származtatja, mi *kantárt* jelent. A név tehát arra mutat, hogy viselője éjszaknyugati Németországból származott hozzánk.

³⁾ Sz. Margit élete, Pray kiadása. 348. l.

IV. Béla emelte ezen rangra hű szolgálataiért. Gyakorlati, rendtartó, szervezni tudó férfiú lehetett, hogy a király és királyné rábízta az annyira szívükön fekvő zárda ügyeinek vezetését, mi nagyobb dolog volt egy vármegye kormányzásánál, grófság terjedelmű, de az országban szerte széjjel szórt birtokra kelletvén felvigyázni. Azonkívül, mint láttuk, maga a sziget is egy egész várnak volt tekinthető. Alig tehető fel, hogy Károly a zárda és sziget ügyeinek vezetését egyszerre vitte volna a sok dolgot adott új város kormányzásával. Valószínű, előbb volt ő bíró, s azután lett a zárda ügyeinek vezetőjévé élte végéig. — Mert Károly még él 1271 után is, s tanuskodik Margitnak mindvégig folytatott szent életéről, — tehát még a zárda gondnoka volt. Ellenben már jóval 1271 előtt más budai bírót találunk megnevezve, egy magas rangú férfiut. Már maga Károly nem a polgárok által választott, hanem a király által kinevezett bíró volt. Nem lehet más értelmet tulajdonitnunk a fentebbi hiteles kutfő eme szavainak: „király képében való bíró.“ Károly alatt a budai bíró latin neve — bár oklevélben rá nézve nem találjuk — bizonyosan *rector* volt. Közvetlen utódai a bírószágban ezt a címet viselik.

Külföldön, Olaszországban és déli Németországban a XIII. században több helyen fordul ez elő polgármester értelemben. ¹⁾ De ott nem jelentett az egyebet, mint épen

¹⁾ Már 1158-ban I. Frigyes császár a városok bírát így is nevezi: „*rectores locorum*.“ (Pertz, Mon. Ger. Leges II. 112. 1.). 1227-ben a lombardiai szövetség gyűlésén az egyes városok küldötteit nevezik „*rector*“-oknak (*rectores Societatis Lombardiae*); de ugyanakkor egyes városok polgármesterei is nevezetnek így: „*Civitatum autem aliorumque locorum potestates, consules et rectores quocunque nomine censeantur, jurent etc.*“ (U. a. u. o. 259. 1.) — II. Frigyesnek a városi autonómiát megszorító rendeletében 1232-ből olvassuk: „*Cassamus in omni civitate vel oppido Allemanniae, communia, consilia, et magistros*

polgármestert (*magister civium*), kit a polgárok választottak. Azonban Buda történetében a *rector* szót egyértelműnek vehetjük a király képében való bíróval, mit mai felfogáshoz képest inkább fordíthatnánk kormánybiztosnak mint városbírónak vagy polgármesternek.

1267-ből találjuk említve az első budai bírót *rector* néven. Preuczellin volt az. Ugyanazon *comes* lehet ő, kit fentebb láttunk szerepelni a hihetőleg 1260 körül keletkezett perben. Mindenesetre az a per 1267 előtt folyt, különben a *comes* neve mellett a *rector* is ott állna. Ott *kersi* (körösi?) gróf mellékeve van.

Mikor kezdődött budai *rectorsága*, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy már 1267 előtt jóval nevezetes szerepet játszik.

Preuczellin Henrik IV. Bélának egyik bizalmas embere volt az 1260-diki hadjáratban, melyet Ottokár ellen folytatott. Olyanforma állása lehetett a király mellett, mint ma egy vezér főhadsegédének, vagy pedig ha az uralkodó személyesen jelen van a hadjáratban, — a valódi vezérnek. — A mint az ellenség előnyomult a Morva vizén átkelt kunok ellen, a király minduntalan Preuczeltől kérdi: az ellenség csapatjainak kilétét. ¹⁾

civium, seu rectores vel alios quoslibet officiales, qui ab universitate civium sine archiepiscoporum vel episcoporum beneplacito statuuntur. (U. a. u. o. 286. l.).

¹⁾ A királyt a March vize választotta el az átkelt kunoktól és az ellenségtől, s hogy a történeteket lássa, alig tized-magával egy dombon foglalt állást. Akkor Preuczellin Henrik mutatta, hogy azok ott élöl osztrákok.

Da verichtet in der Mer
Der Preusszel Herr Hainreich,
„Die sind von Österreich.“

S ismét:

Kunig Welan sprach: Wer ist der,
Do er dort sah varn her?

Der Prewsszl sprach: „Die dort her draven
Herre, das sind die Sachsen snell.“

Vagy magyarul: Akkor Preuczell Henrik ur szóval jelenti: Azok az osztrákok.—

Aligha nem a jelenvolt V. István és a kunok meg gondolatlansága okozta az átkelt seregrész vereségét, s már ekkor sem könnyen férhetett meg Preuczellin a királyfival.

Azon polgárháboruban, melyet ama léha ifju viselt derék atyja IV. Béla ellen, — ez a Preuczellin tevékeny részt vett, mint IV. Bélának egyik legbuzgóbb és legjelentékenyebb hive. Jó szolgálatairól az ellenfél gyűlölete tanuskodik. Mert V. István az 1262-diki, Poroszlón kelt békekötésből atyjának csupán két hívét akarja kizárni: az egyik Preuczellin, a másik Franko. Az ország nagyjai közé kellett tartozniok, hogy egy ünnepélyes államokmány külön czikkelyébe foglaltatnak; becsületes férfiak lehettek s jeles szolgálatot kellett tenniök, hogy a gonosz V. István még az általános kiengesztelődés perczében is csak nekik nem tud megbocsátni; végre sok birtokuk lehetett, mert épen csak ezek kárát nem akarja megtéríteni egy félország ura ¹⁾. Hozzátehetjük, hogy az 1263-diki békekötés már nem zárja ki őket. Egy másik 1266-ban kelt békeszerződés a Nyulak szigetén kél az esztergomi érsek jelenlétében s tán esz közlésével is. ²⁾.

A béke nem volt tartós. Megujult a háboru apa és fiu közt. Preuczellin, a budai rector, ismét ott harczolt első sorban IV. Béla seregében. Isaszegnél történt az ütközet 1267-ben. Itt a vezérlő nádorral együtt ő is fogságba esett. Fontosságát mutatja, hogy későbbi oklevélben csak a nádor és ő vannak megnevezve. ³⁾. Preuczellin alakja a gyér

S ismét: Béla király szólt: Kik azok, kiket ott lát előre nyomulni? Preusz felvált: „Azok, uram, kik ott ügetnek, a serény szászok.” S ez még kétszer más-más változatban ismétlődik. (Hornecki Ottokár, *Pez*, III. 74. 1.).

¹⁾ A békekötés Fejérenél, IV. 3. 69. A primási levéltárból. Knauz, M. E. Str. I. 476.

²⁾ Wenzel, *Mon. Árp.* III. k. 128. 1.

³⁾ Preuchul (Preuzul) *theutonico tunc Rectore castri Budensis et aliis quam pluribus captivatis, et etiam interemptis.* Hazai

vonásokból is úgy tűnik fel, mint egy valódi középkori lovagé, a javából. IV. Béla szükségesnek láthatta, hogy Budavár kulcsai egy kitűnően vitéz, s tántoríthatlan hűségű katona kezében legyenek. Nem tudni 1267 utáni sorsát. Már a következő évben más rectort találunk megnevezve.

S ez Walter gróf, kinek nevét szintén említve találjuk 1250—1260 közt ugyanazon ügyben, melyben Károly és Preuczellin neve először fordul elő.

De Walter is mint Preuczellin nem egyszerű budai polgár s nem is egyszerű budai comes volt. Nevezetes és épen IV. Béla király szíve szerint való, azaz szervezni és alkotni tudó férfiú volt.

Emléke össze van kötve Komárom vára történetével is. IV. Béla 1265-ben kelt adománylevele szolgáltat igazságot érdemeinek. Elmondja, hogy a komáromi *castrum* rászállván, azt Walternek, a királyi kamara grófjának adományozta örök birtokul. „Walter pedig nem tagadta meg, hanem fényesen bebizonyította igaz munkával és tanulmánynyal szerzett tehetségeit, a királyi felség tiszteletére s az ország diszére azt a várat saját költségén nagy mértékben gyarapította.“ De kérte egyszersmind, hogy a király is tegye meg, a mi tőle, mint magánostól nem telik. A király azért a Komárom vára melletti helységet is, melyben királyi udvarnokok laktak, Walternek adományozza. Ezenkívül, hogy a vár lakosokban gyarapodhas-sék, ugyanazon szabadságokat adja az ott megtelepedőknek, melyeket a budai várhegy lakosai élveznek. ¹⁾

Okmánytár VI. k. 242. 1. Mind Knauz, mind az utóbbi forrás Preuzelt és Preuzelint ír.

¹⁾ Qua cives nostri de Novo Monte Pestiensis gratulantur. Fejér, Cod. D. IV. 3. 284. A primási levéltárból közli Knauz is a nevezett évhez. Igaz, hogy csak transsumptum 1504-ből. De az egész oklevélben oly közvetlenség és őszinteség hangzik, mely nem sajátja a hamisítványoknak.

Mik voltak ezek a szabadságok, az megmondva nincs. De kitűnik az oklevélből, hogy a várhegyi nép szabadságlevele az 1265-dik évnél korábban kelt. Azt is látjuk, hogy IV. Bélának folyton nagy gondja volt a budai várra, midőn *rectorává* ily munkás és hozzáértő, s egyszersmind annyira kitűnt férfit tett meg.¹⁾

De ebből következtetni lehet azt is, hogy ez a férfi, kit később komáromi comesnek és budai *rectornak* neveznek, nem a község által egy-egy évre választott bíró volt.

Ezen Walter kormányzása idejéből találjuk a legelső pozitív adatot a dunai árvizről városunk területén. Sz. Margit életrője szerint: (1267-ben) „karácson után lőn nagy árviz, úgyhogy bejűve az klastromba . . . az nagy udvarra.“ Ez a kiöntés mulékony volt, de a veszély nem vonult el. Margit megjósolta ismétlődését. Egy-két hét múlva, (1268-ban) vizkereszt után „a Duna nagy hirtelenséggel megáradá és kezde nagy zugással a viz bejönni az udvarra.“²⁾

Ugy kell lenni, hogy a korán befagyott Duna jege karácson után kezdett magas vízállásnál feltöredezni és megindulni. Ekkor történt az első áradás. Vizkereszt után a zaj megtorlódott valahol rövid időre: s hol történt volna másutt a torlódás, mint a Csepel-sziget csucsánál? — Ez okozta a második vízveszélyt.

Ha a sziget uszott, csalhatatlanul sokat rombolt a Duna mindkét parton is, s Walternek, a város rectorának volt min gyakorolnia város-építési talentumát a várhegy alján és Pesten, mely kétségkívül szintén az ő főhatósága

¹⁾ Az oklevél latin szavai szerint: „talentum justis laboribus et studiis acquisitum“ által tündöklök Walter gróf.

²⁾ Margit legenda, Pray kiadása 318. l. Az évszámokat onnan tudjuk, hogy a legenda szerint ez a szűz halála előtt három évvel történt. Margit pedig ugyanazon legenda szerint 1271-ben február 15-én halt meg. (U. o. 302 l.)

alá volt rendelve. A klastromok pedig, azon korszak eme jótékony intézetei, új alkalmat nyertek fényesen igazolni hivatásukat.

1268-ban ősszel Waltert a rectort a budavári tizenkét esküdttel egy pesti ügyben látjuk bírászkodni.¹⁾ A pesti hajósokat a budai káptalan kétféle bűnnel vádolja. Egyik a sócsempészet. A káptalannak minden sóból, melyet Pestről Budára, vagy Pestről távolabbi vidékre szállítottak, bizonyos rész járt, — mint későbbi időből tudjuk, száz kősóból három. Az állam maga szokott készpénz fizetés gyanánt évenként kősót adni, különösen az egyházaknak. Ezt nyilván nem a pesti hajósok fizették, hanem a só-szállítással megbizottak vagy azok bérlői (salinarii). A pesti hajósokat azzal vádolta most a káptalan, hogy — a hihetőleg szekerem — Pestig hozott sót felvették hajójukba s át is szállították Budára, mielőtt a káptalan azokból kivette volna a maga részét.

A másik bűn a káptalannak egy másik jogát sértette, hogy a pesti révdíjnak, melyet a hajósok szednek, harmadrészét tartoznának a budai káptalannak átszolgáltatni s ezt nem cselekszik.²⁾ Ennyi a sérelem. Nincs itt

¹⁾ Az oklevél így kezdődik - „Nos comes Walterus, Rector castri Budensis et duodecim Jurati significamus.“ A pesti hajósok neve *Heym villicus nautarum*, Stephanus, Siboltus és Lifardus. Nyilván németek. (Fejér, IV. 3. 479. és 1273-diki hanyag transscriptum u.a.V. 2. 114.) Egy kihagyás ezen transsumptumban nem tudni hanyagság-e. Az a helye ez az 1268-diki iratnak, a hol említetnek az ó-budai káptalan adószedő hivatalnokai, és „antequam tributum officialibus Eccl. Budensis integraliter solveretur, nullum salem permetterent in carinam ipsorum.“

²⁾ *Naulum* szó jelöli a révdíjat. E szó Franciaországban is átszállítási díjt jelent, s egyértelmű a passage-zsal. (Ducange-nál, *jus nauli* és *naulum* szó alatt.) A mi oklevelünkben az idézett szavak „naulo, seu praetio laboris nautarum“ világosan révészdíjat jelentenek.

szó egyébről, mint a *révrről*; hallgat az irás a hajóállomásról, vagy kikötőről, hol az alá- s felfelé közlekedő hajók állomásoztak. S még a megnevezett jogok támogatására sem hoztak fel a budai káptalan ügyvivői régi oklevelet. Legalább a birói ítélet csak a szokásra hivatkozik (*consveverunt*). De a pesti hajósok nem tagadják a szokást, — sőt azzal mentegetődznek, hogy készakarva nem vétettek a káptalan felhozott jogai ellen, s jövőre kötelezik magokat, hogy hasonló visszaélések ellen vigyázóbbak lesznek.

Ezen perben szerepel ugyan Heym, a pesti hajósok *villicusa*; de alig tűnik fel egyébnek kis-birónál vagy czéhmesternél; mert a budai rector s tizenkét esküdtje előtt a vádlottak padján ül.

A király és királyi család gyakori jelenléte Budán nagyobb fontosságot adott mind a városnak, mind a birói tisztnek.

IV. Béla 1270-ben mult ki. Majdnem minden évből van oklevél, mely vagy Budáról, vagy környékéről van keltezve: ez utóbbinéműek hol a Nyulak-szigetén, hol a Nagy-szigeten, azaz a Csepelen. ¹⁾ A Margit-szigeten halt meg, hol még leánya, Margit élt, — ki mint láttuk 1271-ben végezte földi pályáját.

Fia V. István rövid, de háborus uralkodása alatt szintén többször keltezi leveleit hol Uj-, hol Ó-Budáról, sőt 1270-ben egyet Ó-Pestről is, mi alatt a balparti Pest értendő. Ez a király is a Nyulak-szigetén halt meg 1272-ben augusztus elsején, hol leánya Erzsébet szintén a Nagyboldogasszonyról nevezett klostrom lakója volt. V. Istvánt az e mellett épült szigeti templomban temették el.

A ma oly életvidor szigetről ezen szomorú emlékeken

¹⁾ Ráth Károly: Magyar királyok utazásai. Ez a használható munka lelkiismeretesebb átdolgozóra várna.

kivül fentartotta a krónika egy bűnös és esztelen politikai gyilkosság emlékét is.

IV. Béla másik fia, ki atyja nevét viselte, s Tót- és Horvátország hercege volt, előbb halt el mint István. Volt azonban még egy Béla nevű herceg, ki IV. Béla leányától Annától és Rasztiszláv orosz hercegtől származott. Ez is Budán mulatott 1272-ben István halála után is. A kétségkívül fiatal herceget IV. László egy udvari kegyencze, Németujvári Henrik gyilkolta meg a Margitszigeten s vagdalta testét darabokra, — azt kiáltva rá, hogy áruló.

Németujvári Henrik tettét nem tudni miért akarják szépíteni némelyek. Azt állítják, hogy a gyilkosság párbaj közt történt, mintha még a párbajokat is sok esetben ne jellemtelen ember provokálná. De ez valótlan is. Mert az a vadság, hogy ellenfele testét darabokra mészárolja, semmiféle tisztességesebb szint megtartó párbajjal meg nem fér. A tett bizonyosan a mily undok, ép oly gyáva módon követtetett el *többek által* és kétségkívül zsvány módon. De Németujvári Henrik jellemében nem ez a legvérlázítóbb cynismus. Hanem az, hogy *árulót* mer kiáltani bárkire is az országban; ő, ki csak imént az ország ellenségének, a cseh királynak tányérnyalója volt. Ily nyomorultak gyakoroltak befolyást a kiskoru IV. László udvaránál.

Béla herceg atyai részről idegen volt ugyan; de mint macsói bán az ország zászlócai közé tartozott. ¹⁾ A magyar király lett volna ezen törvénytelen, és embertelen tett megbosszulója; de IV. László egy nyolcz-kilencz éves gyermek volt. Nevében anyja s ennek nevében ismét mások kormányoztak, kik alig lehet benne kétség, bűnrésze-

¹⁾ Hermannii Altaheensis Annales. Pertz. Script. T. XVII. 407. Katonánál VI. k. 627. 1.

sek voltak. Ez magyarázza meg, hogy eme gyilkosság bosszulójául a cseh király lépett fel, kinek felesége édes testvére volt Béla herczegnek. Ottokár az ország pusztításával nem egy magán ember, Henrik, tetteért állott bosszút, hanem kétségkívül az ország kormányát tartotta ebben bűnösnek. — Erzsébet és apáczatársai nagy sirással szedték össze a herczeg tetemeit és temették a szigeten Boldogasszony zárdájának templomába.

Ilyen volt Kun László uralkodásának egyik bevezetése, mely alatt gyakran nagyobb tisztesség lehetett üldöztetni, mint megjutalmaztatni a kormány által.

Ebből azonban korántsem következik, hogy a rossz és erkölcstelen kormány alatt ne lettek volna becsületes férfiak is a közügy szolgálatában, s hogy mindenki rossz ember lett volna, kit a kormány kitüntet, kivált miután ez a kormány IV. László alatt az inga törvényét követte, hol jobbra, hol balra csapván végletekbe.

1273-ban IV. László kormánya egy házat (palatium) s hozzátartozó földbirtokot adományoz Walternek. Ez a birtok Ugrin mesteré volt, ki felségsértővé lett. Walter nem csak érdemeiért kapta az elkobzott birtokot, hanem adósság fejében is; mert Ugrin adósa volt neki negyven hordó borral és husz márka ezüsttel. ¹⁾

Walter még tekintélyes ember és budai rector 1275-ben. ²⁾ Sőt aligha nem élt, nem szerepelt 1279-ben is.

1279-ben tavasszal Preuczellin fiát Henriket, vagyis Henczet találjuk budai rectornak nevezve. Csakhogy ezen egyszeri említésben aligha nincs valami tévedés. Mert Preuczellin fia épen egy Erdélyben, Dobokamegyében fekvő

¹⁾ Az adománylevélben egyszerűen *Valtero comiti Budensi* áll. Más helyen komáromi comesnek neveztetik.

²⁾ Wenzel, M. Arp. IX. 125. 1. A nyulszigeti apácák részére beigtatóul küldi ki László „Walterum comitem de Komárom, Rectorem castri Budensis.”

földet vásárol akkor, midőn neve említettik.¹⁾ S többé mint budai bírót nem találjuk megnevezve, pedig 1281-ben ismét látjuk előfordulni a *Hencz* nevet.

Abban az időben s épen abban az évben könnyen eshetett váltság a budai bíróságra nézve.

Az 1279-ik év őszén nagy dolog történt Budán.

A pápának még azon év tavaszán érkezett meg egy teljhatalmu követe, Fülöp fermói püspök. Beült Budára s azon magában dicséretes szándékkal, hogy majd ő állítja helyre a rendet és jó erkölcsöket Magyar- és Lengyelországban, elkezdett egyházi és világi ügyekbe avatkozni. Egy országgyűlés-féle az ő vezérlete alatt szabott törvényeket. A király beleegyezett azon kényszerítő rendszabályokba, melyek a kunok rögtöni civilisálását czélozták. Az olasz püspök le akarta róluk huzatni még a kun ködmönt is, s temérdek sok borbély legénynt hozhatott magával, hogy az egész nemzetet, mielőtt keresztvizre tartaná, az akkori divat szerint nyirassa meg. Arról ugyan a mindent jobban tudni akaró idegent meggyőzték az itthoniak, hogy a pogányság nem Sámson, hogy a hajában volna az ereje; hanem azt mégis elhatározták, hogy ezután házban lakjék minden kun, mint más becsületes keresztyén. Alig hihető, hogy megtették volna. Mert arról nem tudott intézkedni az ország s annyi felesleges ereje nem is volt, hogy azt az ezer meg ezer kun családot, melynek a nyakába szakasztják a sátrát, legalább vályog házakba helyezték

¹⁾ Fejér, V. 2. 547. Comiti Hencz, filio Brendelini (e helyett Breuchelini) de Rodna, rectori (s) castri Budensis. Ha a zárjel közötti s-et odaolvassuk, az értelem az, hogy nem ez a Hencz a rector, hanem az apja volt az. Az s nincs ott oklevelünkben, de mily könnyen kimaradhatott egyszerűen szórakozásból is a legeredetibb eredetiben! — Különben is ezt az ifjabb Henczet 1281-ben az ujbécsi határjárás alkalmával mint egyszerűen comest és pesti birtokost találjuk említve, de nem mint budai bírót. (Wenzel, M. Arp. XII. 39.).

el. Ezenkívül a királyt kötelezték, hogy mindjárt buzgó keresztyénné varázsolja át a kunokat. Elég volt, hogy a kunok megigérték mindent s mivel kezesek kiállítására kényszerítették, abban is engedelmesek voltak. Az akkor tizenhat éves királyt keményen megeskették mind a kivihető, mind a kivihetetlen törvények pontos megtartására. Lehetek sokan, kik már ebben, a király és az ország függetlenségének kockáztatását látták. Már az esketés arra való volt, hogy ha a király a rádiktált törvények valamelyikét meg nem tarja, — a mint hogy azokat bárki is alig teljesíthette — azonnal a pápai követ bíraskodhassék a király és ország felett; mert az esküszegés isten ellen való véttek. Sérelmesnek vehették némely pontjait is azon egyházi gyűlésnek, melyet nyomban ezután a pápai követ benn a budai várban tartott. ¹⁾

Vannak a határozatok közt oly pontok, melyek elég fenyegetőleg hangzottak sok világi ellen. Ilyen az, hogy mindazokat, kik egyházi birtokot vagy jogokat kerítettek hatalmukba, azonnal excommunicálni kell, ha nem engedelmeskednek, — a mit oda lehetett magyarázni, hogy eszerint semminemű birói eljárásnak helye nincs. Az egyháziak magok a felek is, a bírák is, meg a végrehajtók is. Ez fenyegetett sok érdeket, de a budaiakét és a pestiekét is, kiknek még az írásban fenmaradottakon kívül, lehetnek függő birtok-kérdéseik az egyházi testületekkel.

Volt azonban a jövődőt illető ezen aggodalmon kívül egy szemmel látható baj is. Az egyház főemberei nemcsak gyűléseiket tartották benn a várban, hanem cselédségökkel együtt sokan ott is voltak szállva. Cselédség alatt pedig fegyveres szolgákat kell értenünk. A vár úgy tűnhe-

¹⁾ A végzések szövegében: „in concilio celebrato in castro Budensi Vespriemiensis dioecesis.“ Endlicher, 568. l.

tett fel már is, mintha nem László király s nem a bíró volna ott az ur, hanem püspökök, prépostok és apátok — a parancsolni tudó Fülöp dictatorsága alatt. Megtörténhetik, hogy ez a hivatlan vendég egyszer csak azzal nyitja meg az ülést, hogy a király meg nem tartván a mit esküvel fogadott, — például, hogy lehet még kun sátrat s kun pogányt látni, — nincs más mód, mint átok alá vetni s ellene a keresztesháborút kihirdetni. Ez valószínűen tulzott aggodalom volt, mert a magyar papság ilyesbe nem egyezik bele, s épen míg együtt van, ellensúlyozhatja a pápai követ hatalmaskodásait. De a gyanu épen azért gyanu, hogy félig ismereten, félig nemtudáson alapul. Az egyházi átok mindenesetre nem volt valószínűtlen, sőt még egy keresztesháboru sem képtelenség, — később megtörtént ez IV. László idejében s épen ellene.

Ha a királyon most, 1279-ben történik, hogy a pápai követ háborút izen a magyar királynak, akkor a királyi lak s az ország legerősebb vára az ellenség kezében van. Ugy látszik, hogy ezen aggodalomban a budai polgárság vagy legalább a bíró osztozott a királylyal.

Ez lehetett a főök, a miért IV. László tanácsosai elhátározták, hogy a gyűlést felosztatják. A felosztatásnak épen modora bizonyítja, hogy nem annyira a végzések természete, mint a budai vár féltése az indokok közt volt. Mert a király a nyílt, egyenes ut helyett egy államcsínyhez folyamodott, azon különösnek s nevetségesnek látszó módhoz, hogy lopva vegye be tulajdon várát.

Nyílt föllépés lesz vala egy királyi felhívás egyenesen a zsinat elnökéhez és tagjaihoz intézve. Ellenben ezek kikerülésével a budai polgármesternek parancsot adni, hogy az egybegyülteket birja távozásra s a künnlevőket be ne bocsássa, sőt, hogy utravalójuk se legyen, meg kell gátolni őket élelmiszerek s más szükségesek bevásárlásá-

ban: már alattomos s a boszuállás színét magán viselő rendelkezés volt. ¹⁾ Nyilvánvaló, hogy mindez államcsíny volt, melylyel véletlenül kellett meglepni a zsinat tagjait, nehogy idejök legyen gyűlést tartani vagy azt folytatni s a király ellen határozni. Az egész eljárással ez csak épen a várból és Buda területéről akarta eltávolítani a zsinatot.

IV. Lászlónak meg volt az az öröme, hogy a budai polgárok teljesítették, a mit kívánt. Lehet képzelni, hogy bármily vértanuskodó megnyugvással, bármily lenézésével a király fölösleges erő kifejtésének és öntudatos méltósággal viselték magokat az egyházi nagyok ez alkalommal, — a budai várkapu mégis csak a *furca caudina* egy nemének tűnt fel nekik a kivonuláskor. És a budai bíró bármily töredelmesen mentegetődzött is, hogy ő, ki annyi félekép bebizonyította az egyház iránti buzgalmát, szívéből sajnálja az egészet, de a király így meg úgy róttá rá a keserű kötelességet, — mindez nem sokat ért. Mert lehettek az egyháziak közt, a kik úgy fogták fel a dolgot, hogy ez nem történik, ha a bíró, esküdtek s a polgárok egy része nem hajlandók ilyenre. S a mi több, voltak magas rangu egyháziak, kiknél az ítélő tehetség erős emlékező tehetséggel párosult. Ilyen volt mindenestre Lodo-

¹⁾ A király maga későbbben, (kétséggkívül szépitve) ily rövid szavakban foglalja azt, a mit akkor parancsolt a budaiaknak: ut congregatos de castro ipso *excluderent*, nec aliquos in dictum castrum *permitterent* introire; quodque eis et familiae eorundem victualia et venalia *prohiberent*. Katona, VI. 838. l. Az *excluderent* látszólag azt tenné, hogy a zsinat tagjai kívül voltak összegyűlve; — de így nincs eléggé értelme. A *kizárás* alkalmasint csak szelidített kifejezés a *kiutasítás* helyett — ez állhatott az 1279-diki parancsban. Az élelmezés megtiltásának is csak úgy van értelme, a mint én értelmezem; mert a kiutasítás és kizárás mellett ez nem lehetett már kivonulásra kényszerítő eszköz.

mér, ki nemcsak kiváló részt vett a zsinatban, hanem éppen ennek köszönhette az esztergomi érseki székre történt emelkedését. S mentül kevésbé volt ő vak követője az idegen főpapnak, annál sértőbb lehetett a kiutasítás Budavárából, — a kiutasítás egy polgári csöcselék által, — holott ő nem csak Magyarország első főpapja, hanem a nélkül is Magyarország elsőrendű mágnásai közé tartozott, születésénél fogva.

Ki szerepelt ezen alkalommal, mint budai bíró?

Valószínű, hogy még mindig Walter. Mert úgy találjuk, hogy a pápai követ Walternek esztergomi palotáját lefoglaltatván, az ottani káptalannak adta át; vagy tán jobban mondva, lefoglalta az esztergomi érsek, s a tettet sanctionálta a pápai követ, hogy ne láttassék csupa önkénynek. Ily tett azon időre tehető legnagyobb valószínűséggel, midőn a fermói püspök Budáról kivonult. Ez az adat mutatja, hogy ezen esemény után a pápai követ egy ideig Esztergomban tartózkodott, a mi a helyi és más viszonyok szerint is természetesnek látszik. ¹⁾ Ott vetette-e az egész országot egyházi átok alá, azt nem tudjuk; de valószínű, valamint az is, hogy a fermói püspöknek a Walter-féle palotáról való rendelkezése kapcsolatban állott a budai államcsinnyel és az egyházi átokkal.

A szóban forgó esztergomi palota ugyanaz, melyet, mint láttuk, Walter rector 1275-ben adományul nyert volt IV. Lászlótól, de a melyért később 1300-ban, Walternek Endre nevű fia kénytelen perlekedni az esztergomi káptalannal, melyről utóbbi szerint, Fülöp fermói püspök, egykori pápai követ állított ki adomány-levelet. ²⁾

¹⁾ A követ hoválettéről egykoru hiteles adat nincs. A különböző hypothesiseket s a jóval későbbben élt Dlugoss kalandos előadását lásd Katonánál, VI. k. 830. l.

²⁾ Fejér, Codex D. VI. 1. 281. l. Ambae partes instrumenta

Akár Walter, akár más vezette 1279. szeptemberében Buda ügyeit, a csiny azzal boszulta meg magát legelsőben is, hogy vagy magának kellett lemondania hivataláról, vagy letették. Letette volna maga a polgárság talán, melynek nagyobb részére nézve az excommunicatio hosszabb időre tűrhetetlen volt, s ha a polgárság nem, letette maga a király, a ki csakhamar megbánta tettét. Ifjui hévnek s gonosz tanácsadók művének nyilatkoztatta. ¹⁾ A budaiak mentségére fölhozza, hogy azok az ő kemény büntetés terhe alatt kiadott parancsának engedelmeskedtek; — de a budai birót fel kellett áldoznia kétségkívül. Nem első s nem is utolsó eset, hogy a hatalmasok így bának eszközül használt hiveikkel, éppen midőn azok tán a legnagyobb példáját adták önfeláldozásuknak. Ez erős próbára teszi a jellemet. Ritkaság, hogy a hűség áldozata gyűlöletes szavakra és tettekre ne érezze magát feljogosítva.

Meddig élt Walter, arra nem találunk adatot. Csak azt tudjuk, hogy erőszakos halállal mult ki.

Állítólag egy gyilkosság áldozata lett, s gyilkosa egy későbbi budai bíró Werner, ki talán közvetlen utóda volt.

Nem tehetjük fel, hogy Werner bíró oly közönséges gonosztévő lett volna, mint Németujvári Henrik. Egy magánember lehet ilyen, de egy város bírása nem, s kivált olyan bíró mint Werner, kire számos éven keresztül bizza egy város ügyei vezetését. Miután egy bíró az ő utódának áldozatja lesz, valószínű, hogy éppen a bíróság kérdése fe-

sua . . . (debuerunt exhibere) . . . videlicet ipsum Capitulum privilegium Domini Philippi Firmani episcopi, Apostolici quondam Sedis legati, dictus vero magister Endre (filius comitis Valteri, comitis de castro Budensi) privilegium ejusdem Capituli . . . etc.

¹⁾ 1280-diki levelében olvassuk ezt, melyben maga mondja el röviden a csiny történetét, a mint fentebb idéztem.

lett hasonlottak meg. Ez pedig nemcsak egyének, hanem rendszeren pártok közötti kérdés is. S nemcsak ebben állhattak szemben a városi pártok, hanem más politikai elvekben is, — mint IV. László sokat változtatott politikája mellett könnyen megtörtént. Az is lehetséges, hogy Walter, élete végén a király előtt kegyvesztett, Werner pedig kegyencz volt. Legalább nyomát találjuk IV. László kedvezésének Werner, és az ő birósága alatt a budaiak iránt. Mindezek az akkori gyenge kormány alatt könnyen támaszthattak a polgárok közt villongást és utczharcokat is, minők eléggé napirenden voltak akkor más országok városaiban is. S bármily rut a pártviszály okozta fegyveres harc, mégsem esik egy kategóriába a közönséges gyilkossággal.

Tudnunk kell azt is, hogy az esetet Walternek *Endre* nevű fia panasolja 1306-ban, az idősb Werner bíró halála után; föltehető, hogy tuloz, midőn egyszerű gyilkossággal (homicidium) vádolja Wernert és László nevű fiát. ¹⁾ Panaszolja azt is, hogy Wernerék elfoglalták és bitorolják a Walter családnak a Nagyszigeten fekvő két faluját is. De ebben is csak a fiui elkeseredés s az egyik fél érdeke szólhat, — mert 1306-ban könnyen volt bitorlásnak nevezhető az is, a mit IV. László király, ha nem is erkölcsi igazsággal, de királyi jog szerint adományozhatott el. Az a király, ki előtt 1306-ban ezt panaszolják, a Wernereket akkor politikai ellenségének ismervén, nagyitni merhetett a panaszló ellenökben. Lehetett Walter sokkal kitűnőbb egyéniség és jellem, mint a Wernerek; de utóbbiak jobban megfeleltek a kor kívánalmainak.

Az idősb Walter, ki három király alatt viselte a recatori hivatal, s kétségkívül jelleme és érdeme még a rosz

¹⁾ Fejér VIII, 1. 199.

korban is tiszteletet parancsolt és bizalmat keltett, — halála által bizonyíthatta be, hogy nem azon korba való egyéniség, midőn a fékevesztett szenvedélyek fényes nappal üzik gonoszságukat és setétben még gonoszabb ármányokat szőnek.

Kun László és III. Endre király, ugy látszik, nem háborgatták Wernert az állítólagos Walter-féle birtokban. Sőt előbbi más adománynyal is gazdagítani akarta őt. 1288-ban a szomszéd Páty helység egy részének urává tette volna, ha a nyulszigeti apáczák ügyvivője fel nem szólal, azt állítván, hogy az eladományozott birtok a zárda tulajdona. S ezen alkalommal fordul elő első ízben Werner neve, mint budai biróé. ¹⁾ Korábban kezdhette szereplését, legalább neki tulajdoníthatunk egy 1285-beli viszályt, — s egy 1287-beli vívmányt.

Hazai krónikánk azt mondja, a tatárok Pestig dultak 1285-ben; de nem mondja, hogy Pesten kárt tettek volna. ²⁾ Sőt hiteles adatunk van rá, hogy ez Pest hajósainak a malmára hajtotta a vizet. — Ugy kell lenni, a menekültek roppant száma tolongott a pesti és jenei révhez, s nagyon föllicitálták a szállítási bért. Mint Lodomér esztergomi érsek mondja, a pesti hajósok felgazdagodva elbízták magokat, a kevélység és rebellio lelke költözött beléjük, sőt egészen szükségtelenül, s csak azon polgári elem iránti ellenszenve bizonyítékául, hozzáteszi Lodomér, hogy szerencsájök elvette az eszközöket. ³⁾ Különös az, hogy

¹⁾ Wenzel, Mon. Arp. XII. 469.

²⁾ Thuróczy, II. rész. 79. fej.

³⁾ „sumpto nunc spiritu rebellionis et superbiae, quam multae divitiae in praesenti *persecutione Tartarorum* acquisitae eos (nautas de Pest et de Jenő) faciat *insanire*.” Némelyek ugy magyarázták, mintha a „*persecutio Tartarorum*“ azt tenné, hogy a pestiek üldözték a tatárokat s sok zsákmányt szedtek el tőlük. Szószzerint azt tenné, de bajos föltenni, hogy a hajósok szárazon s épen a tatár könnyű lovasság üldözésével tettek

most az esztergomi érsek biráskodik a pestiek felett, holott ugyanazon ügyben s ugyanazon felek közt egykor a budai rector Walter biráskodott. Aligha nem úgy áll a dolog, hogy a pestiek azt vélték, most is a budai bíró — már Werner — fog dönten. Azonban egy részrehajló barát helyett egy elfogult ellenség bírói széke elé állították őket. Az esztergomi érsek dorgáló hangon a pestiekre kiáltja azt is, hogy meg nem bocsátható büntettet követtek el az élő isten ellen, midőn tagadják azt, hogy a hajóvám egy részével tartoznának a budai káptalannak. Ez a káptalan felhozza Walter rector ítéletét, melyet időközben IV. László is megerősített, — felhozza a szokást, hogy régi idők óta minden ellenvetés nélkül fizették a pesti hajósok a révvám harmadát, akár készpénzül, akár természetben szedték azt. ¹⁾

Az érsek ítélete kemény; s talán, ha volt valami alapja, nem egészen volt igazságos. Honnan vették volna a pestiek azt a bátorságot, hogy eleget ne tegyenek kötelezettségöknek? De a pestieknek sem lehetett mindenben igazuk, s különösen abban hibáztak, hogy a követelésnek jogos részét törvényszéki ítélet nélkül tagadták meg.

Annyi bizonyos, hogy az érsek ítélete nem volt egészen jogos a jenei hajósok ellen.

Mert a jenei rév jövedelme jog szerint az apáczáké volt, s nem a budai káptalané. Mikor az esztergomi érsek cse-

volna szert nagy nyereségre. — Horváth Mihály is úgy fogja fel, mint én a dolgot, s az oklevél fentebbi kifejezése nem látszik szabatosnak. Azonban minthogy itt „persecutio tartarorum“ egyenlő értelmű a magyaros *tatár-futással* (tatárok elől való menekvés) nem lehetetlen, hogy a latin kifejezés szolgai fordítása az ismert magyar szónak. (Maga az oklevél Fejér, V. 3. 299.)

¹⁾ Tertiam partem nauli tam in denariis, quam in aliis rebus quibuscunque. (U. o.)

rében odaengedte volt IV. Bélának Jenőt, akkor az a falu minden haszonvételével, s névszerint a dunai révvel együtt a királyé, s ennek adományából aztán az apáczáké lett. ¹⁾

Benedek érsek, ki Bélának átengedte Jenőt, nem volt bizonyára adófizetője a káptalannak a révtől, különben nem rendelkezett volna felőle oly szabadon.

A nyulszigeti apáczák, mint más jelből is látszik, nem birták Lodomér kegyét.

Azelőtt a nyulszigeti apáczák a budai piaczi vámnak kétharmadát szedették a magok számára s csak egyharmadát hagyták meg a várbeli Boldogasszony templom szükségére. Az esztergomi érsek megfordította az arányt, de azt is csak három évre, melynek lefolyta után az egész vám a várbeli plébánus kezeibe ment volna, — s ezzel együtt kétségkívül megszűnt volna a patronatusi jog is, melyet az apáczák gyakoroltak. De az érsek fentartotta a pápa hozzájárulását. IV. Honorius most, 1285-ben az arány megfordításába beleegyezik; de arra kötelezi a budaiakat, hogy az egyharmadot örök időkre szolgáltatassák ki a nyulszigeti zárdának. ²⁾

Lodomér azon tette, hogy egyszerűen el akarta venni a patronatust az apáczáktól, arra czélzott-e, hogy majd aztán a polgárok válasszák lelkészeiket? Lehetséges egy más cél is: hogy ezen tekintetben is az érsekség alá kerüljön az az egyház. Vagy legalább a fentebbi engedménynyel mindenesetre lekötölte az akkori plébánust. Meglehet, ez is egy sakkhúzás volt a viszályban, mely úgy látszik, folyamatban volt az érsek és Buda közt.

¹⁾ Knauz, Mon. E. Str. II. 29. 1. Ut ipsa villa Jeneu cum omnibus utilitatibus suis: *portu videlicet in Danubio*, terris arabilibus . . . libertinis etc. cederent in jus et in proprietatem monasterii B. M. V., (azaz a nyulszigeti kolostornak).

²⁾ Wenzel, Mon. Arp. IV. 278. Fejér, Cod. Dipl. V. 3. 317. és 318. 1.

1287-ben a pestiek és budaiak örömnépet ülhettek. A király oly mértékű recidivába esett a kun-kórságban, hogy még kedves élet párját is a Nyulak-szigetén tömlöczbe vetette. A budai és pesti polgárság a kedvező politikai szélfordulatban duzzadt vitorlákkal hajtott egy nagy vívmány aranygyapja felé. A király ünnepélyesen megengedte a pesti hajós-községnek, hogy többé egy fillért se adjon a révdíjból az ó-budai káptalannak.¹⁾ A budaváriak nem kevesebbet kértek, mint privilegialis királyi levelet egy évenkénti országos vásárra kisasszony nap (szept. 8.) előtti vasárnaptól számítva két hétig tartandóra.²⁾ Ezen két hétnek éppen közepére esett az a vasárnap, melyen Sz. János evangélista várbeli templomának bucsuját szokták tartani a budaiak és a messze vidékekről összeseregülő nép.

Országos vásárok tartása hozzátartozott a középkori városok szabadalmához. Ezekhez pedig királyi privilegialis levél kellett; mert különben a vásári nép szabad járás-keelésében háborgatva, s mindenesetre a sok száraz és vízi vám által nyomva lett volna. IV. László fölmenti a budai vásárra jövőket az alól, hogy városuk területén, vagy magán a vásártéren a sokadalom alatt bárkinek bármi néven nevezendő vámot fizessenek. A város területén se száraz (teloniūm) se vízi vámmal (tributum per vias aquaticas) nem tartoznak, akár a Duna balpartjáról Pest felől, akár a budai oldalon jönnek a budai vásárra.³⁾

¹⁾ Wenzel. Mon. Arp. IX. 454., a budai ország. levéltárban.

²⁾ Fejér, V. 3. 350. „Nundinas seu ferias ac congregatio nem *fori annui* iniciandi, per spacium octo dierum ante festum dedicationis ecclesiae beati Joannis Evangelistae, quod dominico proximo subsequenti post festum Nativitatis Virginis gloriosae assolet celebrari, necnon post ipsum dedicationis diem, similiter ad octavam concessimus perpetuo . . . sat. Festum dedicationis, annyi mint: bucsujárás napja. Nativitas B. Virginis, annyi mint: kisasszony nap.

³⁾ „De telonio seu tributo tam per vias terrestres seu aqua-

Vége nevezetes az is, hogy a vásár ki van véve a nádor, minden más főember, s névszerint a tárnokmester biráskodása alól is, s csupán csak Buda város birájának jurisdictiója alá tartozik. Mindez elég világos.

Meg kell azonban vallanunk, hogy kissé gyanus, miképen jutottak a budaiak ehhez a nyereményhez. Még a kevésbé kritikus Fejér is megjegyzi, hogy az a Theodor alcancellar, ki mint fogalmazó van itt is megnevezve, olyat még nem irt és nem irhatott, mint ennek az oklevélnek a bevezetése, mely hallatlan s érthetlen phrasisok halmaza, s bár legrégibb ismert szövege csak Nagy Lajos idejéből való, még sem merné azt mondani az ember, hogy IV. Lászlóénál későbbi idő koholmánya.¹⁾ Inkább azt mondhatjuk el, hogy IV. László és III. Endre idejében lehetséges volt az, hogy magából a királyi cancelláriából kerüljenek ki egészen egykoru, eredeti s mégis némi tekintetben hamis oklevelek. Ha nagyobbyszerű országos ügyekben ma egy, holnap más, ellenkező befolyás dönthetett, meny-nyivel inkább kisebb magán, vagy községi ügyekben! Nem

ticas accendentibus ultro citraque, videlicet per villam Pesth venientibus, vel passim undecunque vel de quibuscunque regionibus, occurrerint ubicunque in territorio... ipsius civitatis ad... dictas nundinas eis... esse volumus... liberas et ab omni exactione tributi exemptas, ut nihil ab ipsis penitus exigi valeat census novi per quempiam vel imponi in ipsa duntaxat fori nundinalis area, dum mercantur. Itt duntaxat azt teszi, hogy tudniillik. Tehát a mondat utóbbi része azt teszi: semmit se lehessen követelni vagy kivetni ottan, t. i. a piacon (Fejér, V. 3. 350.)

¹⁾ A Nagy Lajos korabeli transumptumot Brassó város levéltárából közölte 1805-ben ily című német folyóirat: „Siebenbürgische Provinzial-Blätter“ I. k. 199. és köv. I. Nagy Lajos a brassaiaknak ugyanazon vásári szabadságot adván, a mit a budaiak élveznek, meghagyta Budaváros birájának, engedje, hogy a brassaiak lemásolják Budaváros vásári privilegiumát, mit a budai tanács teljesített. A brassaiak másolata őriztetik az ő városuk levéltárában, s az Nagy Lajossal egykoru eredeti. (Közölte Fejér is. V. 3. 350.)

a király uralkodott, hanem a cselszövő udvaroncok versenyeztek egymással s küzdöttek egymás ellen. A király már ezen időben nem volt gyermek — éveire nézve. De más tekintetben rosszabb volt a gyermeknél. Ugy nőtt fel, hogy elszokjék a komoly foglalkozástól. Most már nagykorúságában sem gyámot nem tűrt, sem maga nem kormányozott. Hanyag vezető alatt hanyagok az alárendeltek is. Ha a király másra bízta az állam ügyeit s maga nem sokat gondolt velők, az a más is követte a példát s így tovább, míg minden ügy felelősség nélküli alárendelt s mondhatni névtelen emberek által volt igen következtelenül intézve. A király cancellariája lehetett leginkább ily *isten számában*, mint mondani szokás. Valaki, mint hihetően most Buda, előre megíratott magának egy privilegialis levelet s stylizáltatta, a mint tudta. Csak épen a megpecsétlést végezhetette a fő- vagy az alcancellar. A budaiak oklevélnek homlokára így került egy egész lapnyi érthetetlenség, a nélkül, hogy a pecsételő cancellár írta volna. Lehet, a budaiak előre fogalmaztatták egy gyakorlati, avatott tollu emberrel az oklevélnek a dolog érdemét tárgyzó részét. De valaki figyelmeztette őket, hogy így az irat csonka: csináljanak neki bevezetést is, mindegy akár milyent, csak ékes és bölcs átalánosságok legyenek benne. Majd a befejezést és megpecsétlést elvégzi valaki a cancellaria irodájában. A város küldöttei alkalmasint nem mertek az egyház valamelyik tekintélyesebb s hozzá értő emberéhez fordulni, nehogy diplomatiájuk el legyen árulva. Hanem valamelyik tréfás kegyencz előhivatott egy csendes udvari bolondot, ki művelt társaságok multságára oly czifra s feneketlen periodusu pohár-köszöntőket tudott mondani, hogy semmi sem jött ki belőlök. Ilyen írhatta a bevezetést. A budaiak, kik nem lehettek elég avatottak a latin classicus nyelvben, annál szebbnek tartották, mentül

kevesebbet értettek belőle, s megköszönték, meg is honorálták tisztességesen.¹⁾ Az al-cancellar helyettese, vagy ennek is a helyettese még se nézte talán a bevezetést — csak a lényegest olvasta át és megpecsételte, oda iktatva Theodor alcancellár nevét is. Azonban a király tudtával kellett történnie, mert a vásár létrejött. Az oklevél — lényeges részeiben — a vásár-jogok keletkezésének érdekes illustratioját tartalmazza.

Már a középkor első századaiban a sokadalmak a bucsujárásokból keletkeztek. Nevezetes egyházak reliquiáihoz az illető szent vagy vértanu ünnepén mindenfelől oda tódult a közönség. Az áhitat sokadalommal és lakmározással végződött. A templom előtti piacz és a szomszéd utcák vásárterekké alakultak, a legszebb templomok oldalát köröskörül kalmár-boltok támogatták és rutitották. Többnyire vásárnapokon voltak a sokadalmak. Bucsú és sokadalom egyértelműek voltak, s a német nyelvben a misének s a vásárnak egyaránt *Messe* a neve.

Budán volt hát valami vásárféle évenként a király különös engedelmével is, mert oklevelünk mondja, hogy Sz.-János evangelista egyházának minden évben bucsúja van. Ez a templom is természetesen a tatárjárás után keletkezett, s a Minoriták, vagyis Sz.-Ferencz rendiek temploma volt. A Boldogasszony-főtemplomon, mely a követ-

¹⁾ Legyen elég csak egy kis részét közölnöm a feneketlen szóhalmaznak: „Quoniam regale culmen fastigii celsioris mortali, licet divinitus sumptui potencia presignitum supra metas genii perelatum, expergefatum, conditionis humane, parentis primi contagio libertatis a prima evo nature tanquam beneficio manumisse, liberioris arbitrii feliciore sint antidoto, ad utrumlibet perstipatum perangariata justitia necessitatis exigentia revera produxit inortum fortitudini virtuali astrea ipsa judicia legitime prepollente . . . stb. Ez csak épen harmadrésze a periodusnak, melylyel a vásári engedély van bevezetve.

kező században a németeké, s a Magdolna-templomon kívül, mely a magyaroké volt, ez a harmadik már, mely nevezetességre emelkedett. Nem tudjuk miért kívánták a budaiak épen a Sz.-János-féle bucsút egy két hétig tartandó országos sokadalom rangjára emelni. Valószínű, hogy az évszak kedvező volta miatt, mert Kisasszony napja táján, szeptember derekán megtörtént az aratás, a nélkül, hogy az őszi esők az utakat még elrontották volna. Egy országos vásár nemcsak hosszabb tartama miatt volt jobb egy bucsujárásnál, hanem az által is, hogy a mint láttuk, a kiváltságlevél a vám alól fölmenti azalatt a várost és egyszersmind a városi hatóságot függetlenné teszi.

Miután Werner mint bíró, már 1288-ban emlittetik föltehető, hogy már 1287-ben, s tán jóval előbb viselte, ezt a méltóságot. Ily engedélyek kinyerése nem szokott egy egész község, hanem egyes vezérférfitü műve lenni, mint minden diplomatiái természetű cselekvény. A budai bíró, úgy látszik, elég avatott volt az udvariszövevényekben s ügyes az alkalmas pillanat felhasználásában.

Mert Budának, de különösen ezen szabadalomnak hatalmas ellenségei voltak, s épen Buda ezen vívmánya hozott titkos és nyílt fegyverekkel, szenvedélyesen folytatott háborut városunkra.

XI. FEJEZET.

WERNER BIRÓSÁGA.

Politikai szél fordultával — mi Kun László idejében gyakori volt — könnyen értek hozzá mások is a királyi cancellariához. Egy királyi levél, állítólag-e vagy igazán, nem tudni, 1287-ből eképen szól:

„Habár mi a pesti hajósok és az ő birájok (villicus) hamis értesítésére s az igazság elhallgatásával való előterjesztésére a *pesti hajóvámot* ugyanezen hajósoknak adományoztuk volt“, most megtudván az igazságot, mely szerint ez a vám a régibb királyok ideje óta az ó-budai Sz.-Péter egyházát (a káptalant) illette, azt most ennek visszaadja. Áll pedig az a sóvából s más, hajókon hozott áruk révdíjának harmadából. Kelt julius 6-dikán.¹⁾

A contra-minát a király irodájában fellobbantották a budaiak ellen is. A király nevében ugyanazon év julius 20-dikáról ez a levél maradt fenn: „... kedves szeretett hugunk Erzsébet kérve kért, hogy tagadnók meg ünnepélyes oklevélben a budaiak kívánságát az országos vásár tárgyában, mint a melynek teljesítése nem csekély kárt okozna a nyulszigeti kolostornak.“²⁾ A király a tagadó

¹⁾ Fejér V. 3. 150. és Knauz. a budai káptalan regestái, (a pozsonyi kápt. levéltárából). Az igazság elhallgatása ily furcsán van kifejezve: „ad tacitam veritatem.“

²⁾ Wenzel, Mon. Arp., IX. 454., a budai orsz. levéltárból.

válaszban hozzá teszi, hogy ama vásárt nem szabad megtartaniok a budaiaknak, valamint, hogy „eddigelé nem is volt nekik megadva.“¹⁾ Ezek az utóbbi szavak merőben fölöslegesek volnának, ha nem lett volna hire, hogy a budaiak megkapták a vásár-engedélyt. Sőt nem is válnak be a király szavai gyanánt. Ez a tagadás nem a bíró, hanem az ügyvéd szájába illik, egy ellenféllel szemben. Nem is lévén sem cancellár aláírva, sem más tanúk, lehet egykoru irat, de nem a maga rendes útján kelt, s hihető, a király nevével bizonyos érdekekben visszaéltek. A pestiek, alkalmasint kezőkbe kapták a király visszavonó levelét, de nem a budaiak.

Kezőkben volt a királyi engedmény, de egyideig nem tudtak semmit arról, hogy ez ellenében valamelyik káptalan fülkéjében egy megsemmisítő irat lappang, mely tán kedvező alkalomra vár, hogy felhasználtassék. Ennél nagyobb csapás is volt készülőben a budaiak ellen. Mindazoknak, kik Buda kereskedelméből azelőtt valami hasznot huztak, a vásártartás magában nem lehetett sérelem, ha ők is szedegethetik róla a tejfölt. Az esztergomi érsek és káptalan 1288-ban oly oklevelet eszközöltek ki, mely erre célzott.

A szóban forgó oklevélnek ez a története:

Imre királynak egy 1198-ban kelt oklevele az esztergomi egyháznak ajándékozta az esztergomi *szárazai vármokat* egészen, melyeket III. Béla csak részben adományozott oda. Nyilvánvaló, hogy esztergomi szárazai vám nem tehet egyebet, mint a mi az Esztergom város területén átutazóktól szedhető a városi vámsorompóknál. Nincs szó itt külföldi kereskedőkről sem.²⁾

¹⁾ concessimus, ut ipsae nundinae non debeant celebrari, prout eisdem civibus concessum non exstitit usque modo. (U. o.)

²⁾ Tres partes theloniei Strigoniensis volt III. Béla adomá-

Épen kilenczven év múlva, 1288-ban Lodomér IV. László királylyal ezen adománynak egy magyarázatát állittatja ki. Bevezetésében az egyenlő mértékkel mérő igazság van dicsőítve; de fenyegetőleg van emlegetve az oklevél keltének azon indoka is: nehogy a *fékevesztett szabadság* és némelyek kényekedve szerinti *magyarázgatása* miatt a jog rövidséget szenvedjen.¹⁾ A királyi privilegiumoknak vagyis *pragmatica sanctióknak* — ugymond — maradandóknak kell lenniök. Nem szabad azokat megnyirbálni, sem azokkal ellenkezőt cselekedni. Azonban, folytatja a király, (vagyis az esztergomi káptalan), némelyek roszakaratu és rágalmazó magyarázatot adnak a királyi privilegiumnak, holott pedig azok értelme *napnál világosabb!*

Ezeket mondatja el az esztergomi káptalan IV. Lászlóval! Látni való, hogy a király nem új adományt akar tenni Esztergom számára, hanem csak magyarázni Imre király adománylevelét. S mikép magyarázta a káptalan a fentebbi, *napnál világosabb* adományt?

Ugy, hogy egy kalmár, ki Budáról Győrbe megy, csaló és csempész, ha nem ejti útjába Esztergomot, hanem Dorognál vagy Bánhida felé kikerüli. A hazai törvények értelmében az ily bűnös — mond IV. László — elveszti minden áruczikkét.

Tudva van, hogy Dorog utban esik, ha a vörösvári völgyön át, a legrövidebb uton, megyünk Esztergomba;

nya. Most Imre a negyedik negyedet is oda ajándékozza. Melékesen megjegyzem, hogy Imre király szavai szerint III. Béla adománylevele Esztergom égése alkalmával odaégett, holott pedig III. Béla e tárgybeli levele maig is megvan. (Knauz, M. E. Str. I. 156. l.)

¹⁾ . . . ne gyrovagata libertas effrenis licentiae, debitum justitiae violandi pro voto cujuslibet ac *interpretatione libitoria juris exigentiam* minuat et enervet. Cum privilegia, seu Regales *pragmaticae sanctiones* . . . debeant esse . . . mansura . . . etc.

de ha ugyanazon völgyön indulva Komárom vagy Győr a cél, Dorogtól nem szükséges betérni Esztergomba; mert ez kerülő volna. Bánhida a buda-tatai utvonal mellett, akkor éppen ezen utba esett. Ez a Budaörs felé vezető ut, mely a Budáról és Pestről Győr felé utazónak egyenesebb s rövidebb. Tehát a királyi oklevél a rövidebb utakat állja el; pedig valótlan állítmány, mintha Imre király tiltotta volna el a Dorog és Bánhida felé vezető utat a kalmároknak. Mert levele nem említi sem Dorogot sem Bánhidát; az éppen csak az Esztergomon keresztül utazókra nézve kötelező. A magyarázat tehát elmaradhat s tisztességesebb lesz vala ez az oklevél, ha az esztergomi káptalan azt mondatja a királylyal: bármit foglal is magában Imre király privilegiuma, én, mint király, ezt meg ezt akarom és parancsolom. A parancsolatot ugyan így is, kivéve az esztergomiakat, mindenki különösnek találta volna; de legalább az oklevélnek éppen főtétele, s éppen az alapja nem hazug. Mindezen előzmények után a király ezt rendeli:

Azok, kik Dorogon utaznak át s nem akarják az Esztergom előtti sorompót (transitus) utjukba ejteni, akár Bánhidán keresztül, akár pedig *bármely más* uton mennek *Budáról, Pestről* vagy ezekkel szomszédos helyekről Győrbe, ha Esztergomnál meg nem fizetik a vámot, melyre kötelezve vannak, a vám-nem-fizetés büntetésében legyenek elmarasztalva. A vám vétessék meg rajtuk magában Győrben, s méressék rájuk a vétés nagyságának megfelelő szokott büntetés.¹⁾

Látjuk ebből, hogy az esztergomi káptalan az ő szék-helye fekvésének hiányain mesterséges uton igyekezett segíteni. Azt akarta, hogy Nyugat és Kelet közt minden ut Esztergomon vezessen keresztül, minden más a csem-

¹⁾ U. a. u. o.

pészet utjának lévén hirdetve. Világos az is, hogy a mily mértékben használni akart Esztergomnak, ép annyira ártott a rendszabály Budának és Pestnek. Azért ebben a harczban nem csupán a hatalmas egyházi testület önérdékét, sem Lodomér érsek személyes boszuját kell indokul vennünk, hanem Esztergom város polgárainak érdekét is, kik az egyházi renddel együtt fájlalhatták, hogy Esztergom megszűnt főváros lenni s Buda, mind a királyok itt-lakta, mind erős vára, mind népesség és vagyonosság tekintetében már is tulszárnyalta. Esztergom erős kordont igyekezett Buda és Pest körül vonni, hogy kereskedését s különösen vásárait korlátozza.

A király levelének második része a külföldi kereskedőkről szól s némely addig divatozott szabálytalanságokba hoz rendet és egyenlőséget. Különösen ki vannak emelve a bécsi és regensburgi kereskedők, kik szöveteke hoznak Esztergomba. A király kimondja, hogy osztrákok, bécsiek, regensburgiak, minden bajor, szász, cseh, lengyel, szóval a Rajnán innen lakó idegen kereskedő mikép adózik Esztergomban áruitól. Csak az általuk fizetendő vámok emlittetnek, a melyeket azelőtt is fizettek. Nincs ugyan világosan kimondva, hogy a külföldi kereskedőknek is okvetetlenül meg kell Esztergomban fizetniök a vámot, ha nem ezen városon keresztül utaznak is Budára; de az esztergomi káptalan erre magyarázta 1288-diki oklevelét, mint későbbben kitűnt.

Másfél évvel ezen levél kelte után, 1289-ben szeptemberben, épen a budai vásár alkalmával, a regensburgi, bécsi és más külföldi kereskedők nem mindnyája ejtette utba Lodomér érsek székvárosát, s így nem is fizettek vámot: ugymint a királyné harminczadját és az esztergomi káptalannak járó vámot. A budaiak elég vakmerők voltak, hogy befogadták őket, Werner bíró pedig és az es-

küldtek vonakodtak azokat rákényszeríteni a fizetésre. Ez volt az egyik égrekiáltó véték Esztergom ellen. Másik az, hogy az érsek többször küldötte át Budára hol egyik, hol másik kanonokát a budaiak jó utra térítése végett, — s azokat — rettenetes vakmerőség! — hiába fárasztották a budaiak. Ezt a hamis lelkeséget, átkodottságot, hanyagságot az érsek tovább nem tűrhette s azért kihirdetette az *interdictumot* valamennyi budai templomra nézve, s személy szerint kiátkozza Wernert a rectort, és a város tizenkét esküdtjét. ¹⁾

Ez az eljárás ingerlő és lázító hatást tehetett Budán. Bizonyynyal elmondták a budaiak: hazudik az a kutyabőr 1288-ból, akár hány pecsét fityeg is rajta! Nem egyéb az, mint Esztergom utonálló rablása! S több ily tulzása a felzaklatott igazság-ösztönnek. De még ez mind semmi. Hanem azt követelni a budai polgároktól, hogy abban, a mi az ő képzelt megfojtásukra van számítva, magok legyenek a felvigyázók és poroszlók, saját bírójok büntesse meg azt, ki Esztergom telhetetlensége és bitorlása ellen vét, az olyan forma, mintha az érseknek csak egy-egy zsinórt kellene küldenie minden budai polgár számára s ezeknek kötelességek volna tulajdon kezökkel fojtani meg magokat!

Miért nem fizet az érsek fináncz-öröket, s hogy nem szégyell olyat kívánni, hogy éppen a budaiak tegyék az ingyen szolgáltatot ebben?

És minő igazságszolgáltatás az — mondhatták a budai írástudók, — hogy maga az érdekelt fél tolakodik fel bíró gyanánt? Micsoda lelkiismeretű egyházfő az, a ki nehány márka vám miatt az egyházi átok kényes fegyveréhez nyul? Hát egyenlő büntetést kell-e szabni akár egy

¹⁾ Knauz, M. E. Str. II. 252.

tyukról, akár egy lóról van szó? Végre nem csak bántó lehetett, hanem káros is az érsek fellépte az által, hogy éppen Kisasszony nap hetét szemelte ki az átok kihirdetésére, midőn Budán bucsuval összekötött sokadalmat tartottak. Mennyi kár, a boszuságon kívül!

Mit tett most Buda? Mivel válaszolt a tekintélyes városnak bírása a nép ezen lázas izgatottságában? Werner nem hallgatott a nép szavára, ő a sikert tartotta szem előtt. Oly módhoz nyult, mely meg nem hiusulhatott. Maga mellé vett egy-két tekintélyes esküdtet, s átrándult Esztergomba. Ott az ő személyökben Buda ujdon vára meghajolt az ősrégi Esztergom előtt. A legalázatosabban bocsánatot kért s jövődre javulást fogadott. Columbus tojása volt ez a megoldásnak, sőt mondhatná valaki, hogy ahhoz nem kellett diplomatai éles ész. Magát az esztergomi érseket is meglephette ezen gyors „Pál fordulása.“ Legszebb diadalai közé számíthatta napokig. De nem évekig s tán hetekig sem.

Lodomér lelkiismerete már a következő évben nem volt eléggé megnyugtatta a budai nyájnak őszinte megtérésére nézve. Alapos okokat adhattak a budaiak a bizalmatlanságra. Aggodalmak környékezhették, hogy a budaiakat a közelebbi 1290-diki vásáron ismét a vám nemfizetés ördöge sikerrel fogja megkísérteni. Nem érezte elegendőnek az érseki pásztorbotot: a királyi pálczával kellett megfenyegetni a lázongó budaiakat, sőt még az — úgy látszik — velők egy huron pendülő pestieket is. Mikor éppen a kisasszony napi vásár nagy vigan megnyílt, III. Endrének egy parancsolatját dobolták, trombitálták ki a budai piacon.¹⁾ E szerint senki se merje zavarni az

¹⁾ III. Endre okleveléből biztos tudomásunk van, hogy IV. László adta Budának a vásári engedélyt, s hogy az életbe is lépett. „Tempore nundinarum, — mond III. Endre 1290-

illető egyházi testületeket a vámolási buzgóságban. Egy dominicanus az apácák nevében, a budavári piacon, az ó-budai prépost a dunai hajókon hadd gyakorolhassa békén a kegyesség ezen művét! Ily ironicus hangulattal hallgatták bizonyára a budaiak a királyi hirnöknek kiállhatatlanul közömbös hangú mondókáját.

Felhangzott minden esetre a békétlen polgárok közt a megjegyzés: hát nem elég már annak a Lodomérnak *Dorog* meg *Bánhida*? Hanem az igazságszolgáltatás útjait is valamennyi csak van, s köztök a trónhoz vezetőt is elállja a budaiak elől? Bizonyára ily szavak a legszelidebb ömledezések közé tartoztak, a mennyire hozzá vethetünk más korszakok és égaljak embereinek ily viszonyok közt egyenlő rhetoricájából.

A pesti hajósok elég vakmerők voltak, úgy látszik a rendelet ellenére akadályozni a káptalant a *révám* szedésében. Azonban vagy még 1290-ben vagy a következő évben a király törvényszéke elé állították őket, kimondták rájuk a fizetés kötelezettségét s a kétszáz márka büntetést, ha még ellenszegülnének.¹⁾ Így a IV. László adta sokadalom meg lett volna; de annak a vásárosok vámmmentességét illető rendelkezését semmi részben nem ismerték el sem az egyházi testületek, sem a királyi törvényszék.

ben — circa festum Nativitatis Virginis Gloriosae celebrandarum“ (tehát vásár előtti). Sismét: „ratione nundinarum per dominum regem Ladislaum concessarum“ stb. Wenzel, Mon. Arp. X. 6., az országos levéltárban.

¹⁾ Knauz, Mon. Eccl. Str. II. 325. „Ordine judiciario coram regia majestate“, — mond az 1292. májusi panaszlevél. A „regia majestas“ alatt csak az 1290-ben trónra jutott III. Endre érthető. Minthogy pedig az 1291-diki őszi sokadalmon a pestiek már vétettek volt ama törvényszéki ítélet ellen: vagy 1290-ben, vagy a következő évben kelhetett az ítélet, s valószínű, hogy az első sérelem az 1290-diki sokadalom alatt történt.

A budaiak — úgy látszik — mindeddig passiv ellenállással folytatták a pert. De 1291-ben forradalmi térre léptek. 1292-ben egyházi tartományi gyűlés volt Esztergomban Lodomér érsek elnöklete alatt. Megjelent azon az ó-budai káptalan szóvivője *Poson* kanonok s elbeszélte a budai polgároknak viselt dolgaikat az 1291-diki sokadalom idején s azon kívül is. A közlés alkalmasint csak halavány kivonat, de eleget mond az is. Ezen szemtanu szerint a budaiak el nem szalasztanának egy alkalmat, hogy a káptalan embereit ne bántalmazzák, szitkokkal és tetteleg is. Szüntelenül s minden módon üldözi őket a polgárság. A közelebbi kisasszony napi vásáron a káptalannak nem csak adószedőit, hanem felügyeletre rendelt egyházi embereit is bántalmazták, megverték, a Dunába dobták. A város rectora, esküdtjei összedugott kézzel nézték mind ezt s megtagadtak minden elégtételt.

A kanonok előadásában nem kételkedhetünk a fentebbi előzmények után. Látjuk abból, hogy az első budai sokadalmakat nemcsak bucsujárás, nemcsak adás-vevés, nemcsak ivás-evés kedvéért látogatta a vidék sokasága, hanem izgalmas látványokban sem volt ott fogyatkozás. Sőt többet lehet állítani nagy valószínűséggel. Azt, hogy Poson kanonok nem eléggé szabatosan fejezte ki magát, azt állítván, mintha a kihágásokat mind, vagy csak nagyobb részben is a budai polgárság követte volna el. Mert ki fizette a révvámot, hajóvámot, vásárvámot, ha nem a vidéki és külföldi eladó és vevő? Csak másodsorban, s inkább közvetve érdekelte a dolog Buda polgárságát. E szerint a kihágásokat elkövető legturbulensebb nép nem is volt budai vagy pesti. Azonban a budaiak és pestiek folytatták vásáron kívül is, a mit idegen segítséggel azon elkezdtek volt. A budai kanonok Esztergomban elpanaszolja, hogy máskor is, midőn a káptalan a dunai hajókon szállí-

tott áruczikkektől az öt megillető vámot akarja szedetni, mire *II. Géza privilegiumánál* fogva joga van, — a káptalan embereit erőhatalommal gátolja meg ebben a budai polgárság.¹⁾ A mint mondtam, nincs okunk kétségbe vonni az eseményekre nézve Poson kanonok előadása hitelességét. Annál inkább ki kell emelnünk azt a szemfényvesztést, mi előadása modorában van. Ugy hangzik az, mint csupa tiszta önvédelem. Maga is mondja, oly ártatlanul szenved a káptalan a budai polgároktól, mint a mesebeli bárány a farkastól.²⁾

Pedig ez egy tekintetben hamis fogás. Poson nem hogy önvédelmi állásban maradna, hanem éppen most intézte a legvakmerőbb és legveszélyesebb támadást Buda és Pest függetlensége ellen. Buda rovására elkövetett mérész és ravasz offensívája egészen benn foglaltatik abban a három szóban: „*Második Géza privilegiuma.*“

E kötet végén a mellékletben ki van mutatva ezen oklevél hamis volta. Annak nyilván most kelle gyártva lennie. Hozzávethetünk szerzője kilétéhez is. Alig lehetett az más, mint *Poson ó-budai kanonok*. Nagy köszönettel tartozunk neki „a farkas és bárány“ emlegetéséért, melylyel elárulta, hogy az egész ember féligazság és félhazugság. Méltatlanság volna a budai káptalan iránt, s a valószínűség ellen vétenénk, ha föltennők, hogy annak kebelében volt még egy szemfényvesztő, ki írásban gyakorolta, a mit Poson élőszóval követett el.

Azonban utóbbinak mind szóbeli előadása, mind a hóna alatti hamis oklevél, melyre hivatkozott, a zsinat zárt ülésének titka volt s a budaiak aligha tudtak róla még.

¹⁾ Az okmány elején a budaiak így vannak megnevezve: „Rector, consules et jurati ac Universitas civium de castro Budensi“ a végén csak „Rectorem, juratos ac universitatem castri praefati.“ Knauz, M. E. Str. II. 327.

²⁾ quasi pro eis scriptum sit: „frustatim lupus comedit agnum.“

Időközben az esztergomi érsek a budaiak és pestiek kártételei ellen biztosította az érsekség vagyonát. Még Imre király ajándékozta volt az érsekségnek a balparti Pestiaczi vámjának *felét*. De 1291-ben Lodomér érsek egy cserét hoz létre. Átengedi a nyulszigeti apáczáknak a pesti piaczi vámbeli részét, — s helyette az apáczák egy komárommegyei s dunaparti faluját Isát kapja. ¹⁾ Ezentul az apáczák a budavári piaczi vám harmadához s a pestinek feléhez tartottak jogot. Meglehet a pestiek nem voltak eléggé éber finánczörei az érseki jövedelemnek. Az apáczák közelebb laktak. Övék volt Jenő is — ellenben Isa távol eső birtokuk volt. Így az apáczák nem tarthatták rosznak az alkut.

Egy másik, későbbi esetben is az érsek azon tervét kell látnunk, hogy mindinkább kivonja magát Buda környékéről, mint földesur. 1294-ben nyulszigeti kerített helyét és tornyát Lodomér érsek átengedi a Tengördi két nemes testvérnek, cserében kapva ezektől Bulcsot, egy esztergommegyei falut.

Ama nemesek érdekének indokolására az van felhozva, hogy azon időkből a személy- és vagyon-bátorság az erősített helyeken való lakást teszi szükségessé. ²⁾ De már csak az apáczákkal véghez vitt cserében is nem alaptalanul láthattak a budai és pesti polgárok tisztességes meghátrálást.

Buda tovább, s még 1295-ben is folytatta ellenségeskedését az ó-budai káptalannal. Nem fizette neki a hajóvámot, — s kétségkívül okát is tudta adni, miért nem.

Miután föltehető, hogy ezen egész pörpatvar meg-

¹⁾ Wenzel, Mon. Arp. X. 15. „Super dimidia parte tributi fori de vetere villa Pest.“

²⁾ Knauz, M. Eccl. Str. II. 353. 1. Az érsek vára ott így van körülírva: „Turris et castelli existentium in capite Insulae B. V. Mariae, juxta Veterem Budam.“

lévő irományai csak egy részét teszik az egésznek, — minden oldalról nincs hitelesen megvilágítva a tárgy. De a meglevők elegendők az ügyállás megítélésére.

Buda ellenfelei vagy hallgatagul, vagy egy előttünk már ismeretlen törvényszéki tárgyalás által elismerték a város vásártartási jogát, s így IV. László oklevele hitelességét. De tagadták ezen oklevél jogosultságát abban a pontban, hogy a vásári népet fölmenti az adó alól. Mert ha már régebbi joga volt ezen vámhoz az egyháznak, a királynak nem volt szabad azt elvenni, miután az egyház birtokai és jogai el nem idegeníthetők. Eszerint a budaiak vására ellen magában nincs kifogás, — csak az illető egyháztestületeknek fizessék meg a vámot a vásárosok: az esztergomi vámot, aztán az ó-budai káptalan hajóvámját s végre az apáczáknak a piaczit.

Már 1295-ben a kérdés csak az volt, mivel tudja kimutatni a budai káptalan azt, hogy ő joggal követeli magának a föl s alá közlekedő hajók vámját? S elég biztos adat van rá, hogy a budai bíró nem hitte, hogy ezt a káptalan be tudná bizonyítani. Mert maga Werner bíró bele nyugodott, hogy e részben legyen a delegált bíró maga Lodomér érsek. Az előbbi surlódások alkalmával kitünt, hogy a káptalan nem tud egyébre hivatkozni, mint a gyakorlatra, a régi szokásra. De erre a budaiak azt felelheték, hogy a tatárjárás óta annyira zavarba jöttek a jogi viszonyok, hogy sok van szokásban, a mi nyilvános visszaélés, — s ezt példákkal illusztrálhatták. Kegyeskedjék a káptalan kimutatni, mi jogai voltak a pest-budai Dunán a tatárjárás előtt? Budának kezében van IV. Béla levele, mely egy szót sem szól a városnak a káptalan iránti követelt tartozásról, IV. László levele pedig kereken kimondja, hogy bárkinek bárminemű ellenkező tartalmu oklevele érvénytelen, mennyivel inkább holmi ugynevezett

usosók! A budaiak bizhattak abban is, hogy már 1295 körül élő tanukat sem bir előállítani a káptalan. A legfiatalabb tanu is hetven éves, ha legalább tizenhat éves volt a tatárjáráskor, s így emlékező tehetsége némileg beszámítható. Ilyen régi volt lakos kevés élt már, s a ki volt, ha hamisan nem, de egyáltalán nem fog vallani semmit a város érdeke ellen. A budaiak kétségkívül a káptalan ezen gyenge oldalának ismeretéből vettek bátorságot arra, hogy ne csak vásárok alkalmával, hanem egyáltalán meggátolják a vámszedésben a budai káptalant, sőt arra is, hogy Werner bíró egész készséggel belenyugodjék a király és törvényszéke azon rendelkezésébe, hogy Lodomér esztergomi érsek legyen a *delegált* bíró ezen ügy végleges eldöntésében.

Azonban a budai káptalan is érezte a maga gyengeségét, s ez magyarázza, ha egyáltalán nem szépití is, hogy a káptalan jogásza, Poson kanonok, koholt oklevelek gyártásának *pia-fraus*hoz folyamodott.

A budai káptalan, vagyis Poson most abban járt, hogy a II. Géza-féle ál-oklevelet hitelesítse. Ezen hitelesítést 1295-ben, január 12-dikén, ¹⁾ János kalocsai érsekkel hajtották végre, kinek jóhiszeműsége nagyobb lehetett, mint kritikai esze. Különben a bárgyu anachronismusokat tartalmazó hamisítvány nemcsak a budai káptalan, hanem hatalmasabbak tetszésének megnyerésére is ügyesen volt kiszámítva. Hízelt az akkori alkotmány barátjainak, mert már II. Géza alatt egy országgyűlésről van szó. III. Endre királynak is tetszett, hogy már II. Géza *örökösödés jogán* való királynak nevezi magát! Ily otromba eszközökkel lehetett rászedni az akkori tanult embereket! Az örökösödés, mint politikai jelszó, épen III. Endre alatt jött divatba.

¹⁾ Fej. VI. 1. 378. I. e kötet végén a kutfő-bírálatokat.

Időközben a budaiak sem nyugodtak. Ők nem hamisításhoz nyultak, hanem tetteleg gyakorolták, a mire IV. László vásár-engedélye által magokat feljogosítottaknak vélték. Az ó-budai káptalan, mintha kapva kapott volna az új sérelmeken.

1295-ben a két hétig tartott kisasszony-napi vásárkor, úgy látszik, megtagadtak mindennemű vámfizetést. Még a nyulszigeti apáczáknak sem engedték meg, hogy a IV. Béla által rendelt piaczi vámot szedessék. Főtisztviselőiket, embereiket a várból s az alsó városból is kiverték, mi által, — mint az apáczák panaszoják — ötven márka kárt okoztak nekik. Tudván már, hogy az apáczákat a piaczi vámnak csak harmada illette meg, az egész piaczi vám csak a sokadalom idején százötven márka, vagyis háromnegyed mázsa ezüst lett volna. Föltehető, hogy az apáczák ügyvéde, egy predikátor-rendbeli barát, kissé nagyított; de nem hihető, hogy a köztudattól valami nagyon eltérőt állított volna.¹⁾ Ez a panasz még a vásár végén volt feljelentve az esztergomi káptalan előtt. Annál inkább föltehető, hogy ugyanekkor az ó-budai káptalan embereivel sem bántak szelidebben a várbeliek, mint az apáczákéval. S csakugyan az esztergomi érsek épen ennek érdekében vette elő az ügyet azon év októbere 20-dikán.

Most már volt ügyésze keze közt egy bizonyíték, melylyel megkezdhesse a pert Buda ellen. III. Endre Lodomér esztergomi érseket delegálta formaszerinti királyi

¹⁾ Wenzel, M: Arp. X. 199. a kamarai levéltár eredetijéből: „de foro nundinarum, quod in octavis Nativitatis B. Virginis Budae annuatim celebrari consuevit, isto anno quindecim diebus continuis; et de castro ac toto suburbio ejusdem castri Budensis tributarios et officiales eorundem sororum auctoritate propria expulissent“ stb. Ebből az tűnik ki, hogy a budaiak rendszeren tartották az évenkénti sokadalmat, de azelőtt nem mindig 15 napig.

levélben a bíraskodásra, egyfelől a budai káptalan, másfelől Werner budai bíró, esküdtek és polgárok közti ügyben. Ebbe, mint említettem, maga Werner is belenyugodott. A levél ősszel Lukács napján kel.

Az esztergomi érsek nyakrafőre, mindjárt másnap a királyi levél kelte után hozzá lát az ügy eldöntéséhez, s harmadnapra el is üti a port a nyughatatlan budaiakon.

Werner rector előmutatta IV. Béla privilegiumát. Budának Bélától nyert szabadalma nem maradt ránk. Azonban egyik pontja itt napfényre kerül, most első ízben. Ez a pont azt foglalta magában, hogy a budaiak semmi más vámmal nem tartoznak, mint a harminczaddal, továbbá a sónak hajóikra rakásánál a budai káptalan némely joga van fentartva. ¹⁾ A budaiak ezt oda magyarázták, hogy csak a szállított só illetéke kiszolgáltatásával és semmi más áruczikktól való vámmal nem tartoznak. A Werner előmutatta oklevél valószínűen hiteles volt, s mint az érsek mondja, el is volt látva két függő pecséttel. Valódiságán nem kételkedett. Azonban nem arról szóllott, a mi a vita tárgya: a föl s alá járó hajók vámjáról! Csak a révdíjt szabályozta.

Most az ó-budai káptalanon volt a sor. Ez leleplezte dugaszban tartott ütegeit, a koholt okleveleket, melyekről Lodomér érsek megjegyzi, hogy elég régiek, ²⁾ a mi részint az oklevél nem koholt voltára, részint a jognak korábbi keletkezésére vonatkozik, mint a mily régi IV.

¹⁾ A hely elég világos magyarázatu. Az oklevélben ez áll latinul: „quod cives Budenses ab omni exactione tributi, praeter tricesimam, et salvo jure ecclesiae Budensis, quantum ad sales recipiendos sint exempti.“ Fejér, VI. 1. 358. Különben, hogy országszerte a budaiak vámmentességet élveztek, bizonyítja a soproniaknak III. Endre alatt kiadott szabadalom, melyben az mondatik, hogy a budaiak szabadságát élvezték ebben.

²⁾ Satis diuturnum et annosum.

Béla oklevele. A budai polgárok ügyvéde nyilván kétségbevonta a Géza-féle oklevél hitelességét, mert különben nem hozták volna fel: miért nem tud semmit IV. Béla oklevele az abban foglaltakról? — se borvámról, se más mindenféle áruk vámjáról, se halászati jogról, miket most a káptalan követel? — Lodomér érsek a bíró szavával azt feleli a budaiak ellenvetésére, a mit felelhetett is, — ha valódinak hitte a II. Géza-féle iratot, — hogy az oklevél nem ellenkezik a Béláéval, mert más tárgyról szól.

Nem tudni elmondták-e a budaiak a mit a bárány mondott a farkasnak: Hiszen Buda városa nem is született volt meg II. Géza idejében. Erre bajos volt támaszkodni, mert valószínűen maga Buda kívánta a tatárjárás előtti jog bizonyítását. S mégis úgy látszik megpendítették. Valami ilyesre lehetett válasz az érsek ama bölcs axiómája, mely szerint, a mit a királyok az egyháznak adtak egyszer, az nemcsak elidegeníthetetlen, hanem az ily adományleveleknek mindig az egyházra nézve kedvező legtágabb magyarázatot kell adni, vagyis, a mi a régi Pestre szólt, azt ki kell terjesztetni az újonnan keletkezett Buda városra is, miután, — így okoskodhatott — nem városok, faluk, hanem a Duna egy darabja feletti jogról van szó. Nyomatékosabb érv volt, a mit a várbeli lakosság ellen felhoztak a káptalan szóvivői, s a mit a bírói végzés is megerősített. Azt mondták: a budai káptalan a föl s alá közlekedő hajók megvámolásának gyakorlatában volt, még pedig békés gyakorlatában s emlékezetet meghaladó idők óta. Azonban az érsek-bíró ezen érve *circulus vitiosus* volt. Mert éppen némely tatárjárás utáni gyakorlat jogszerűségét kellett bizonyítani, s a tatárjárás előtti gyakorlatra nem volt más bizonyíték, mint a hamis oklevelek. Így az érsek a kétes gyakorlatot hamis oklevéllel, s a hamis okleveleket kétes gyakorlattal bizonyi-

totta, s Wernernek ilyen törvényszéki önkény ellen meg kellett vesztenie a pert. A budaiak helyzete ebben a kérdésben rosszabb volt a per után, mint a per előtt. Nemcsak hogy előre kimondatott az excommunicatio a budaiakra, ha a káptalan gátolja a hajók megvámolásában, hanem most volt már a káptalan kezében egy hitelesített oklevél is, melynek alapján kényszeríteni lehet őket. Most már a város száraz kereskedését Esztergom, az egész dunai kereskedést az ó-budai káptalan békői gátolták. De ez nem minden.

A hamisító az ó-budai káptalannak ajándékoztatja ráadásul a *halászati jogot* Megyertől a Nagy-Szigetig, azaz a szentendrei sziget alsó csucsától a Csepelsziget felső végéig. ¹⁾ Felsőgárulónak és szentségtörőnek nyilatkoztatják benne az ország rendei, ki a káptalan engedelmé nélkül halászni mer a budapesti Dunában. Ilyes egy örültek házától inkább kitelhetik, mint bármely nemzet és korszak országgyűlésétől. De egy III. Endre korabeli hamisító mégis tudta, mit csinál. A halfogásnál fontosabb forgott fenn: a kenyér kérdése. Már az 1292-diki panaszlónak az fája, hogy a pestiek és budaiak *dunai malmokat* állitnak fel. A malmok gátolják a halászatot. S a mi több, ezen malmokért a lakosok nem akarnak vámot fizetni. Nem érdektelen adat ez! A halászati jog, ha a káptalané volt is, mindaddig nem zavarhatott vizet, míg Budán a meleg források patakjai elegendők voltak a lakosságnak liszttel való ellátására. A középkorban is, mint a római korban a budai hévizeket nemcsak fürdésre, hanem malom-hajtásra is használták. ²⁾ Csakhogy a római kor-

¹⁾ A Mellékletben a „kutfő bírálatok“-ban ismertetem ezt az oklevelet.

²⁾ Lásd: Buda-Pest az ó-korban. 324. l. Azóta egy német folyóiratban (a pozsonyi Grenzbote, 1882. juniusi számok) Ortway aláírással egy mulatságos kötekedést olvastam. Azt mondja, erre nincs a fölíratokban adat. De elég következet-

ban a fürdők nagyobb szerepet játszottak, mint a középkorban, midőn úgy tűnik ki az adatokból, hogy a hévizek tulnyomóan malom-hajtásra s kisebb mértékben használtattak fürdőkül. A Felső-Héviznél a mai császárfürdő forrásának rövid patakja volt a Dunáig, s mégis ezen a kis vonalon több rendbeli birtokosnak volt külön malma. Vetekedtek egy-egy ily malom birásáért egyesek és testületek. Míg Felső-Hévizen, a mai császárfürdő táján a birtokosok egyik kiválóbbja a Hospitalis rend volt, az Ó-Budán feljüli meleg patakokat a káptalan használta fel. Így volt a Gellérthegy alatti forrásoknál is kisebb mértékben. Mindezekről a földesuraknak bizonyos évi adó járt. De ily adót a budai molnárok egyáltalán nem akarnak fizetni a káptalannak a vár alatti Dunán álló hajóikért.¹⁾ Hogy 1290. után dunai malmokról van szó, az a népesedés gyarapodására enged következtetnünk. De érthető az is, mily érzékenyen sujtatta a lakosságot az a követelés, hogy a városiak ne merjenek kenyérnek valótlót őrteni a Dunán, mert akkor a kanonok urak konyhájára kevesebb csuka, potyka és hárca jut. Nekik már nem elég az a roppant nagy Duna, a mi a malmokon kívül marad!

S még az ezen culinaris telhetetlenség elleni kis vét-

len, hogy másfelől azt állítsa, hogy a budai római vízvezeték vizét ivásra használták. Mutasson hát erre fölíratot vagy bárminémű adatot! Azt mondja, hogy a képzeletből vettem azt, hogy a budai hévizek malomhajtásra alkalmaztattak. Képzeletből van-e merítve az, hogy Róma nagyszerű aquaeductjainak vize malmokat hajtott? Képzlet-e a római civilisatio egyetemessége?

¹⁾ Az 1292-diki oklevél szerint: „Licet alii, de sub pede castris ab *aquis calidis* (alsó hévizek) et supra (felsők) de suis molendinis annuatim solitum censum solvant, de universitate tamen molendinorum sub ipso castro Budensi (a dunai malmokért) praefati cives, vel illi, ad quos ipsa pertinent molendina, penitus nihil solvunt.“ Knauz, u. o.

séget szentségtörésnek nevezik! ¹⁾ Így formulázhatta a tárgy ezen oldalát az elkeseredés, mely annyival nagyobb lehetett, mivel e részben a tatárjárás utáni gyakorlat megcázfolta kétségbevonhatlanul a hamis oklevelet. Mert a mai Margitsziget alján levő jenei rév IV. Béla idejében az esztergomi érseké volt, s azután a nyulszigeti apácákra szállott. Így nem igaz az, mintha a káptalan a Dunának minden haszonvételét birta volna a szentendrei szigettől a Csepelszigetig.

Ha ezt a követelést, tudtunkkal még 1295-ben nem ítélte is oda a káptalannak Lodomér: de miután a Géza-féle oklevél hitelesítést nyert, — bár még nem királyi, — csak idő kérdése volt, hogy minden pontjára, a legszélesebb magyarázat szerint, rákényszerítsék a budaiakat és másokat. S csakugyan a XIV. század elején olvassuk, hogy a budai káptalan a Nyulak szigete körül dunai malmokat állít fel. De egyszersmind olvassuk azt is, hogy az apácák óvást tesznek ez ellen, mint jogbitorlás ellen.

Igy a budai káptalant Lodomér ítélete csak 1295 után volt urrá teendő a Duna nevezett szakaszán.

Ugyanakkor a kalocsai érsek nemcsak a II. Géza-féle hamisítványt emelte érvényre, hanem egy huzamban s ugyanazon egy levelébe beleszöve, megerősítette a káptalannak földesuri jogait Ó-Buda felett is. Az állítólag II. Endre által irt hamis oklevélben a káptalan ó-budai határa a Pilis hegyig van kiterjesztve, a bírászkodás kizárólag a prépostnak fentartva, valamint a piaci vám

¹⁾ Poson kanonok panasza így hangzott: „Loca etiam piscationum, . . . ausu sacrilegio a multis temporibus contra protestationes et inhibitiones multiplices potentialiter occuparunt, *molendina constituentes in ipsis locis piscationum pro suae libito voluntatis.*“ U. a. u. o. Épen azért, hogy már régóta de facto fennállottak a malmok, nem mondhatta a káptalan, hogy a halászati jognak békés birtokában volt.

és a bordézsmá jövedelme is. Sőt az 1243-ból keltezett hamisítvány is most nyer törvény-erőt, melyben ki van mondva, hogy Ó-Budának csak a prépost adhat bírót, — még pedig akár városbelit, akár máshonnan valót. Hat esküdttet a város választhat, de a prépostnak joga van őket akár megerősíteni, akár visszautasítani, s egyszer elfogadva is, időközben letenni. ¹⁾

Ennyit köszönhetett Buda és Pest népe Poson kanonok élelmességének, a kalocsai érsek kritikátlanságának, Lodomér önkényének, árnyék-királyok jótehetetlenségének s végre a Werner vezetése alatti budai nép fészkelődésének. A bíró, mint láttuk, perlekedő egyéniség, de nagyon változó szerencsével. S mégis fentartja magát, s alkalmasint elismert ember. A káptalan és az érsek eljárása tartotta fenn őt s tette népszerűvé. Azon jellemek közé tartozott, kik a nép szenvedélyeinek folytonos tápot adnak, s minden kudarczért, mely őket éri, az ellenfélre háritják az egész gyűlölséget. Így aztán ők a hősök még a bukásban is, melyben mindig talpra esnek. Ha Károly a gazdasági ügyek rendezésében, Preuczellin a hadiakban, Walter az építésben és szervezésben tűnt ki, Werner perlekedő természetű volt, — szerencsésebb agitator, mintsem ügyvéd.

Azonban tagadhatlan, hogy oly viszonyok közt, midőn egy község fejlődésében kinőtt a korábban őt szabályozott jogi formákból, — kivált, ha az ellenfelek zsarnoki hatalma is érzékenyebbé teszi a nyomást, s természetszerű ösztön sodorja oda, hogy a jog utja helyett forradalmi térre lépjen, — az ily időkben, ha tiz kitűnő jelölt közt egy van olyan-féle jellem, minőt Wernerben vázoltam, azt fogja a közönség vezetőjéül elfogadni.

¹⁾ Fejér, IV. 1. 296.

Wernert hol *rectornak*, hol *judexnek* találjuk nevezve. Ha ez csak véletlenül és rendetlenül történnék, könnyű volna azt mondanunk, hogy már IV. László és III. Endre alatt a két szó teljesen synonymmá lett. Ámde a kétféle név előfordulását nem vehetjük a véletlen játéknak s a különbség jelentéktelenségének. Talányossá válik a kérdés az által, hogy Lodomér érsek és a budai káptalan mindig *rectornak* nevezik Wernert, ellenben a király mindig *judex*-nek czimezi ugyanazt és soha *rector*-nak. Még pedig nemcsak IV. László, hanem III. Endre is egyaránt. Sőt IV. László abban az említett oklevélben, mely az 1279-diki államcsinyről szól, már az akkori birót *judex*-nek hívja. E szerint már Walter idejében megtörtént volna a változás. Egyik tán elfogadható magyarázata ennek az, hogy az egyháziak nem akarták elismerni a budai polgármester igazságszolgáltatási jogát, mit a *judex* szó szerinti értelmezése magában foglalt. *Rector* az egyháziaknál is divatos értelemben tehetett egy igen szegény egyházközség előjáróját. Így Werner az egyháziak szerint nem lehetett ítélő-bíró nagy ügyekben, mint egykor Walter. De van egy másik, s talán jobban elfogadható magyarázat is. S ez az, hogy IV. László alatt Budavár kivívta magának, hogy biráját szabadon válassza, (talán a királyi megerősítés fentartásával). És a budaiak megválaszthatták *judex*-nek ugyanazt, ki előbb *rector* volt. Azonban az esztergomi érsek, ki föltehető, hogy ebben is, mint egyebekben Budavár polgárságának függetlenségi törekvéseit ellenezte, csak a királyi megerősítésre helyezett szult s megmaradt a *rector* czimnél. Ezen bíró-választások egyikének eshetett áldozatául Walter, míg Werner az évenkénti választások daczára is oly sokáig megmaradt a hivatalban. A hivatalnak polgáriabbá lettével a királyi hatalomnak kellett egy külön képviselő is a várban. S ez lehetett az alnádor vagyis

a királyi palota al-őre. Csakugyan már 1298-ban találunk egy állandóan Budán lakó alnádort Barleus comes személyében. ¹⁾ Meddig viselte Werner a budai bíróságot, arra világos adat nincs. Fiát, Lászlót már 1298-ban látjuk említve; de nem mint bírót, hanem mint birtokost Kelenföld, vagyis a mai Ráczváros határában. ²⁾ Azonban László lehetett már önálló birtokos apja életében.

Többet tudunk Lodomér érsek élete végéről, ki Buda történetében, mint láttuk oly fontos szerepet vitt, mint egy-egy király. Az érsek az 1297-ik év végén Felső-Hévizen a Sz.-János lovagok házánál feküdt betegen, hová alkalmassint gyógyulás végett jött, s valószínűen ott halt meg az 1298-dik év elején. ³⁾

Lodomér eleget keserítette a budaiakat a míg élt. Arra maga sem törekedett, hogy halálában megsirassák. Azonban nyilvánvaló volt, hogy halála csak annyiban adhat jobb fordulatot a város ügyeinek, a mennyiben újabb hamis ürügyek alatt újabb hátrányos végzéseket nem mérnek a városra. De bizonyos volt, hogy sem egy következő érsek, sem a budai káptalan s más egyházi testület nem fog lealkudni abból, a mit Lodomér idejében bárminő fogásokkal elpöröltek tőle. Ily módon Lodomér egyéni vétkei a jövődőre is messze kihatottak, — s még sok, az előbbieknél elkeseredettebb harczot okoztak a város s az egyházi hatalmasságok között.

Buda küzdelme egyáltalán nem volt példátlan. Euro-

¹⁾ „Kemyn comes, serviens comitis Barley vicepalatini Budae residentis.“ Hazai Okmánytár, VI. 435. Nagyon angolos névnek látszik (barley = árpa). A Kuminok pedig az egykoru I. Eduárd alatt Skótországból nagy szerepet játszanak. Azonban Kemyn lehet a magyar Kemény is. Egyáltalán a nevek-nél bajos a bizonyítás.

²⁾ Ladislaus filius Vernerii. Hazai Okm. t. I. 95. l.

³⁾ Knauz, i. k. m. II. 432.

pában mindenütt, de kivált a városi szabadságok fő kiinduló pontján Franciaországban, a városoknak az egyházi földesurak ellen kellett a legerősebb harcot folytatniok. A király, vagy egyegy világi főúr könnyen megalkudott a maga városaival. De a főpapok és egyházi testületek a *simonia* halálos vétkébe estek, ha valamely megszerzett jogot feláldoztak. A városok alku és törvénykezés útján nem boldogulhattak ellenőkből. Nem volt más mód függetlenségök kivívására, mint a forradalmi, — mely, ha más út el van zárva — az emberiség haladásának igen régi s magas rendű törvényén alapul. Csakhogy Nyugaton a harcot már a XII. és XIII. században többnyire kivívták; míg Buda csak a XIII. század végén kezdi meg. Annyiban Budának kedvezőbb helyzete volt, mint a legtöbb nyugati városnak, hogy nem volt egyházi földesura. Tulajdonképp a király városa volt, ki csak némely regaliákat engedett át egyházi testületeknek, melyek, ha éppen a kereskedést és a közlekedést, a város ezen életelő elemeit nyugtázták is, még sem voltak az élet és fejlődés megölői. Azonban a küzdelem ezek elhárítására a legrosszabb viszonyok közt tört ki. Mert Nyugaton a királyok magok segítették a püspöki városokat függetlenségök kivívásában. Egy IV. Béla alkalmasint könnyű módját találta volna a viszály elintézésének. Hogy mindkét fél ki legyen elégitve, az államnak kell vala egy kis áldozatra szánni el magát. Egy-két faluval beérték volna az érsekség, budai káptalan és az apácák, hogy minden követelésről lemondjanak Buda irányában, mely áldozat időmultával mindig nagyobbá kellett hogy váljék, a mint Buda és Pest népesség és kereskedelem dolgában gyarapodott. De ilyent nem lehetett várni IV. Béla szegény utódaitól. Sem ilyet, sem csekélyebb támogatást. Egy IV. László idejében, ki a mit ma adott, holnap megbánta, kétes értékű volt az ajándék

is. III. Endre alatt Buda keveset, vagy semmit sem nyerhetett a királytól az egyházi testületekkel szemben. — Más Árpádházbeli királyt — tartozott megkoronázni az esztergomi érsek, s minden más egyházi ember is a világiakban hűségre, engedelmességre volt kötelezve. De III. Endrét Lodomér csak a maga önkéntes jószántából koronázta meg, — s ezen tett és a későbbi hűség a királytól hálát és jutalmat követelt. — Ilyen királytól, ki nem volt maga ura sem, lehetett-e várni, hogy az egyháziak, s épen Lodomér ellenében pártolni merje Buda népének függetlenségi aspiratióit? — Azonban a város a hátrányt, a királyi hatalom végelgyengülését annyiban hasznára fordította, hogy tettelegességekben folytatta a harczot az egyháziak követelései ellen, s van jele, hogy Lodomér halála után szintugy, mint azelőtt.

Városaink időközben a perek daczára is folyton gyarapodhattak. Malmaik és kereskedésök jövedelme, mint láttuk, nagy versengés tárgya. A XIII. század két utolsó tizedéből számos oklevél tanúsítja, hogy a budai hegyoldalakon már terjedelmes szőlő-mívelés folyt. Számos templom, zárda és kőházak (palatium) említése szintén a vagyonosság jele. De legnagyobb nyereség volt a tatárjárás után a király itt lakta. Egy királyi palota állott a budai várban, egy királynéi Ó-Budán. Országnagyok, gazdag birtokosok tartanak szállást a biztossággal kínálkozó erős várban s az udvar körül. A király itt laktával kapcsolatos vivmány, hogy az országgyűlések Budára és Pestre kezdtek költözködni. IV. László alatt 1286-ban találjuk nyomát egy Rákoson tartott országgyűlésnek. Az eddig ismert adatok közt most találkozunk vele első ízben. ¹⁾ Ismeretesebbek az 1290-ben Ó-Budán, az 1298-ban

¹⁾ Fejér Cod. D. V. 3. 317. Sajnos csak mellékesen, egy birtok-adományozási oklevélben fordul elő ennyi és nem több

Pesten, 1299-ben a Rákoson tartott országgyűlések. Az 1298-iki 34-ik törvenyczikk kimondja, hogy minden évben Szent-György napra kötelesek összegyűlni a főpapok, főurak és nemesek.¹⁾

Angolországban is valami parlament-féle csak a XIII. század vége felé dolgozta ki magát, I. Eduard alatt. Nálunk is, mint ott, a kormány gyengesége volt leghathatósab előmozdítója a fejlődésnek. De városunk még többet nyert fontosságban. Fehérvár volt azelőtt, ha nem is az országgyűlések, de a törvénykezési napok székvárosa. Ezután Pest az azoknál nagyobb fontosságú országgyűlések helye, bár még 1291-ben egy országgyűlést Fehérváron tartanak. A mily fontos volt Budára nézve a királyi család odatelepedése, szintoly fontosak voltak Pest újból való felvirágzására a rákosmezei tömeges gyűlések. Mert valahányszor a mohácsi vész előtt pesti vagy rákosi gyűlés van megnevezve, föl kell tennünk, hogy az tömeges, s nem tisztán főrendi gyűlés, mely utóbbit nem kellett akkor sem a mezőn tartani. Ezen gyűlések Fehérvárról való idehozatalának egyik nyilvánvaló oka — bár nem szólanak róla a kuttók — a király Budán lakta. Másik ok a helynek központi fekvése, mire IV. Béla 1241-diki hadgyűjtése világos előzményül szolgált, bár szomorú emléküvé lett. De valószínű egy harmadik ok is: a kunok közel volta Pesthez. Mert az ország egyik főbaja volt, mint egész hitelességgel lehet bizonyítani, hogy a magánváarak építése óta a főurak nagyon elhatalmasodtak s mentül gyengébb volt a kormány, annál több zavar származott ebből. Ha

„Nos (Ladislaus) in generali congregatione regni nostri in *Rakus* celebrata, habito praelatorum et baronum nostrorum consilio et consensu.“ A mi nem teszi azt, hogy a főembereken kívül mások ne lettek volna ott. Csak az adományozás tényére említették a főemberek hozzájárulása.

¹⁾ Endlicher, 639. l.

már ezt a hatalmas osztályt egymagában hívja össze a király, mint rendes szokás volt, az tetszés szerint diktál neki törvényt. Azért volt szükséges átalán a tömeges országgyűlés, hogy a főurak ellen a király egyensúlyt találjon. S legkönnyebb volt imposans tömeget gyűjteni a közeli és megnesmesített kunokból. A lengyel országgyűléseken is az ülések helyéhez közel fekvő kerületek köznemessége szokott volt nagyobb tömegben megjelenni és dönteni. Egy rákosi gyűlés nem bizonyoság arra, hogy Pest már tekintélyes helységgé nőtte ki magát újra; mert ezen gyűlésnek épen nyílt mezőre volt szüksége Buda szomszédjában. De nevezetes tényezővé vált ez idővel abban, hogy Pest Budával együtt az ország politikai és gazdasági központja legyen. A város résztvehetett az ily gyűléseknek a maiaknál nagyobb izgalmaiban. De hogy városaink részt vettek az országgyűlési tárgyalásokban is, arra nincs adat. Említettnek kunok, nemesek, szászok. De külön a városok nem. — Ebben az időben magában Angolországban is a városok képviselői csak azért jelentek meg a parlamentben, hogy nagy adókat vállaljanak el; s azzal hazamentek az ülés bezárása előtt. A törvényeket az urak alkották. A III. Endre alatt alkotott törvények keveset, majd semmit sem foglalkoznak a városokkal. Az 1291-ben Fehérvártn tartott országgyűlésen egyik czikk csak azt tartalmazza, hogy a szabad, azaz nem püspöki, hanem királyi és királynéi városok felett az ország nemesei nem láthatnak törvényt.¹⁾ De hát a nádor, alnádor és tárnokmester, vagy a király által kinevezett városbíró, ki lehe-

¹⁾ Endlicher 618. 1. *Hospites etiam liberarum villarum, regis scilicet et reginae, nobiles regni nostri non possint iudicare.* XV. czikk. Horváth Mihály azt olvassa ki ebből, hogy a szabad városoknak csak a városbíró mondhat törvényt. De ez nem épen világos. S a kérdés akkor is az, vajjon választott, vagy király képeben való bíró?

tetett főnemes is? Egy szóval az országgyűléseket illusio volna egyebeknek vennünk, mint a városnak csak külső életére befolyt tömeges ide csoportozásoknak. Más tekintetben is, mint láttuk, városunk változó szerencsével küzdött, nyert is, veszített is. Mert ha rendesen egy ország autonómiájára nézve kedvezők lehetnek a gyenge kormányok; — de egyesekre és testületekre nézve, hol annyi ellentétes érdek áll harcban, a nyereség is csak olyan, mint a kártyás nyeresége. Nincs rajta áldás.

III. Endre 1301-ben hal meg, január 14-dikén, a budai várban. Eltemették ugyanott a minoriták templomában, mely Szt.-Jánosról neveztetett s melyet mint bucsujáró, tehát nevezetes helyet említettem.

Mindenki ismeri ama király halálának szokatlan jelentőségét az országra nézve, melynek történelme azon naptól kezdve új korszakba lépett.

Korszakalkotó esemény volt sok tekintetben városunkra nézve is. Buda első rendű fontossága a királyválasztási zavarok közt lett nyilvánvalóvá.

XII. FEJEZET.

BUDA ORSZÁGOS SZEREPE.

Az utolsó Árpád még életben volt, mikor egy trónkövetelő rég megkezdte volt a harczot a magyar trón elnyerésére, s maga a pápa volt az ő hatalmas pártfogója. VIII. Bonifacius méltán helyezett sulyt arra, hogy a szokott formaságok közt juttassa trónra jelöltjét, a nápolyi Robert Károlyt. — Első rendű fontosságu volt, hogy a királyt az esztergomi érsek koronázza meg, hogy Székesfehérváron történjék ez, s történjék az ugyancsak Székesfehérváron őrzött koronával, azon időkben az ottani prépostra levén bizva a korona őrzéséről való gondoskodás. Tehát Esztergom és Fehérvár egyházi főemberei látszotak a fő s csaknem egyedüli tényezőknek a koronázás törvényes formáinak megtartásában. A pápa úgy vélekedett, hogy ha a primási méltóságot s a fehérvári prépostságot egy saját pártján lévő hivével tölti be, elérte a célját.

Az esztergomi káptalan Lodomér halála után Gergelyt, ki régebb esztergomi kanonok volt, s aztán fehérvári választott püspöknek czimezte magát, megválasztotta esztergomi érseknek. Miért viselte előbb amaz akkor szokatlan czimet, s mikép történt most az érseki választás, az homályban van. Annyi bizonyos, hogy már ezen választás után Gergely nyomban úgy mutatta be magát, mint Endre

király hűtlen alattvalója. Ezért a király nem erősítette meg, — s így mindvégig mint *választott*, tehát nem valószínű érsek működött, a mennyiben működni engedték.

Endre király a 1298-dik év második felében már Gergely daczára, üresedésben levőnek mondja az esztergomi érsekséget. Annál nagyobb készséget mutatott VIII. Bonifacius a felségáruló iránt; mert a következő év elején kinevezi Gergelyt az *esztergomi egyház* procuratorává, a *fehértvári prépostság* igazgatójává (administrator), s egyúttal meg hatalmazza, hogy Magyarországon a közrend háborgatói ellen világi és egyházi fegyvereket használhasson. ¹⁾ E szerint csaknem oly hatalmat ad neki, mint a szentszék legatusának. Bonifacius alatt pedig ez a földi mindenhatóság egy neme volt.

VIII. Bonifacius, mint gyakran azok, kik nem járnak igaz uton, éppen akkor vágta a fát maga alatt, mikor azt hitte, hogy mesteri ravasz fogást követett el. Mert az által, hogy a magyar királynak nyilván való ellenségét emelte az érseki székre, meggátolta azt, hogy a király megerősítse a választást, e nélkül pedig az országban kevesen tekintették Gergelyt érseknek. Magok a magyar főpapok nagyja és többsége szintugy kárhoztatták ez eljárást, mint a pápa világi politikáját.

Nem volt elég ennek az, hogy magát a trónkövetelő Károlyt bitorlónak tekintették, hanem keresett neki oly szövetségest, kit színtoly mértékben bitorlónak tekintett az ország többsége. Gergely olyan támasza volt Róbert Károly ügyének, mely elég súlyos volt azt földre dönteni. Ha a pápa és érsek még Endre életében nem lépnek fel ellenségek gyanánt, talán nagy nehézség nélkül sikerült volna Károlyt trónra juttatni, annak halála után; de így Károly csak évek múlva bajjal ért czélt, Gergely pedig

¹⁾ Knauz, Mon. E. Str. II. 440. 1.

soha sem lett valóságos érsekké. Többek közt Budán is ártott az ügynek, melyet diadalra akart segítni.

Mint már érintettem, 1299-ben a nyulszigeti apácák egészen a szentszékiig folyamodnak a miatt, hogy a budai bíró, esküdtek és község az ő vásárukon nem engedik meg nekik a vámszedést. VIII. Bonifacius az ő feltolt esztergomi érsekét, Gergelyt nevezi ki, hogy az ügyet megvizsgálja és ítéljen benne; de hozzáteszi, hogy excommunicatiót ne hirdessen a város ellen, a pápa előleges jóváhagyása nélkül. ¹⁾ Nem gondolnám, hogy egy VIII. Bonifacius ezen legyezgetéssel rosszalni akarta volna Lodomérnak ezelőtt kilencz évvel elkövetett hibáját. Az ok az, hogy Rómában értesülve voltak Budavár fontosságáról egy királyi jelöltre nézve.

Azonban Gergely választott érsek pápaibb volt magánál VIII. Bonifaciusnál. Kihirdette Buda ellen az egyházi tilalmat, hihetőleg nemcsak az apácák, hanem a budai s az esztergomi káptalanok panaszai nyomán is. ²⁾

De az egyház éles fegyvere most lapjára esett. Egy bitorlónak tekintett érsek mondta ki. Csak arra volt jó, hogy a budaikat még jobban elidegenitse Esztergom érsekétől és pártjától.

Gergelynek sem áldásával sem átkával nem törődtek sem Budán sem az országban.

Az esztergomi érsekséket, kevesek kivételével mindenki üresnek tekintette, míg Gergely élt, s magok a magyar főpapok többsége is. Maga a király az 1300-dik év elején az esztergomi várat minden népével s a főispánság-

¹⁾ Wenzel, X. 339.

²⁾ 1307-ben az udvardi zsinat végzései közt olvassuk, hogy Buda ellen már *körülbelül kilencz évvel* azelőtt hirdetett Gergely interdictumot. — Tehát ha 1298-ban nem is, de 1299-ben. (Lásd Knauz, i. m. II. 573. Fejéjénél hibás az 1309. évszám.)

gal együtt két várnagyra, Jaroszlavra és Barleus comesre bizza, ki, mint tudjuk, Budán lakott alnádor volt. ¹⁾

Ily módon Buda eddigi vetélytársának minden ügye fenekestül felfordult.

Azonban a budaiak káröröme — ha volt — a vetélytárs Esztergom dolgainak ily váratlan megzavarodásán, nem sokáig tartott. — Mert a király csak Gergelynek volt ellensége s nem Esztergomnak vagy az érsekségnek. 1300-ban szeptemberben megerősíti Endre az esztergomi káptalannak azon privilegiumát, melylyel Lodomér érsek elállotta Buda és Pest száraz utjait. ²⁾

1301-ben a király halála háttérbe szorította ezen ügyeket, melyek igen kisszerűeknek tűntek fel azon országos szerephez képest, melynek rangjára emelkedett Buda — úgyszólván máról holnapra. Azonban azok az ujjhúzások, melyeket a város Esztergommal folytatott, döntők voltak közvetlenül Buda pártállására s közvetve az országos események lefolyására is.

A pápai párt nem fogta fel kellően az új helyzetet. Elégnek vélte Esztergom és Fehérvár birását. De kifejejtette, hogy meg kell szereznie a nemzet többségének önkéntes beleegyezését, s kifejejtette, hogy ama két városon kívül egy harmadikat is birni kell, arra, hogy valaki Magyarországon valódi király lehessen. Hiába koronázza meg az esztergomi érsek Fehérvártt, az ott tartott koronával az új királyt. Megvan a korona; de nincsen trón. Mert csak Buda szikláján állhat ez szilárdul.

Legelőször lépett föl a követelők közül Róbert Károly, kinek pártja már az előbbi évben sorakozott volt, s táborában tartózkodott hive Gergely választott esztergomi érsek is. A Dráva mellékéről a hozzá szító Veszprémen át

¹⁾ Knauz, Mon. E. Str. II. 466. 1.

²⁾ U. a. u. o.

jöve, Gergelynek sikerült Esztergomot kézre keríteni. A csak tizenkét éves Róbert Károlyt, az érseki főtemplomban, bár nem a valódi koronával, meg is koronázta.¹⁾

Ez volt a kritikus percz, melyben ha Buda megnyitja kapuit a pápa-pártiaknak, Róbert Károly, ha nem is mindjárt, de évekkel előbb szilárdítja meg állását Magyarországon. Hogy ennek most megtörténnie lehetetlen volt, az főkép a néhai Lodomér bűne vagy érdeme, a szerint a mint valaki az ország akkori politikájában pártállást foglal el.

Buda az Esztergom-ellenes párthoz állott, tehát a pápa és Károly ellen volt. Szövetkezett a Venczel cseh király jelöltsége mellett buzgólkodott főurakkal, s különösen Ivánnal, a hatalmas és tevékeny Németujvári gróffal, ki személyesen utazott Prágába, felajánlani II. Venczel cseh királynak a magyar koronát, számos főpap és főur megbízásából.

Az öreg Venczel nem volt hajlandó a maga személyére nézve fogadni el a szép ajándékot. Mert Magyarországon sok a rendetlenség, rablás és gyujtogatás. Örökösen vesződni kellene papokkal és világiakkal. Mindig utban kellene lennie a terjedelmes ország egyik vidékéről a másikra. Ő nincs arra nevelve, hogy nyíllal kezében kún módra napjában hat állomásnyi földet nyargaljon be.

De a főellenvetés, a mit Ivánnak mondott a cseh király, az volt, hogy ő már meg nem tanulna magyarul. Már pedig egy királynak tudnia kell saját alattvalói nyelvét; mert nem lehet az, hogy csak tolmács által kérhessen segítséget királyától a szegény ember s maga tolmács.

¹⁾ Knausz (i. m. 444. l.) világosan kimutatja, hogy nem Zágráb, hanem Esztergom volt ezen koronázás helye. Csak azt nem látom bebizonyítva, hogy Gergely és Károly ekkor Budára jöttek volna. Ha ott lesznek vala, ki sem mentek volna onnan. Az az oklevél, mely a Budán létezt bizonyítja, csak formátlan töredék, s nem alkalmas eloszlatni az alapos és sokféle kételyeket.

mács által hirdesse ki a perlekedő felek közt az ítéletet.¹⁾ De fia az ifju Venczel, könnyen meg fogja tanulni a nemzet nyelvét s elsajátítani szokásait. Azt ajánlja maga helyett a magyar trónra.

Iván ezen alkudozások mellett ráért itthon is működni.

Az ausztriai marsall társaságában Budára jött. Utóbbi az özvegy királynét, Albert római király leányát Bécsbe kísérte, leányával Erzsébettel együtt. A királynék ó-budai palotájának fentartását az özvegy mindjárt férje halála után István soproni ispánra bízta.²⁾

Iván ekkor bevette Esztergom várát is, hogy utat nyisson Venczelnek. Róbert Károly futva menekült Béla-kutára, a mai Pétervárad tájára, az ő érsekével, ki soha sem látta többé Esztergomot.³⁾ Így ez a fontos hely a Venczel-pártiak kezében volt, s Ivánnak Budán megfordultával, vagy a nélkül is, ez a város szintén meg volt nyerve a párt részére, valamint — úgy kell lenni — már elejétől fogva meg volt nyerve Fehérvár is.

Ifjabb Venczelt számos hivei diadalmenetben kísérték be az országba 1301-ben, júliusban. Esztergomot utjokba ejtették, melyet Iván átadott Venczelnek. Azt mondja a krónika, hogy *jó pénzért* adta volna át. De lehet-e ezt bűnül tudni be? — Különös, hogy a középkori magyar aristocratiától, az ugynevezett *oligarcháktól* minduntalan azt követelik a XIX. század történetirői, hogy az ő nagy vagyonukat azért adta az állam, hogy mindjárt első alkalommal koldusokká tegyék magokat! Hadjáratot viseljenek magok költségén, melyeket egyes ember vagyona meg nem bír!

Esztergomból Budára hozták a gyermek-királyt.

¹⁾ Hornecki Ottokár. Pez. III. 683. és 685. 1.

²⁾ Fejér, VIII. 1. 53. Világosan Ó-Buda áll a szövegben.

³⁾ Bélakuta az oklevelek szerint itt feküdt. De vannak, kik azt Pannonhalma tájára teszik, s fentebb szó levén róla, ez utóbbiak véleményén indultam.

Nagyszerűen demonstrált Buda nem annyira mellette, mint a szintén gyermek Róbert Károly ellen.

Az érkezőket különösen meglepte az egyházi rend magaviselete. Tudták, hogy Gergely egyházi átok alá vetette volt a várost. S ennek daczára, ime, a kalocsai érsek, több püspök, s nemcsak, hanem valamennyi szerzetes rend volt Budán, Pesten, sőt magok az apácák is, Domonkos- és Ferenczrendiek, ünnepélyes processióban jöttek az ifju király elé. Budán és Pesten nem volt templom, melynek valamennyi harangját meg ne húzták volna. Harang- és énekszó mellett kísérték fel a várba, s ott egyenesen Boldogasszony templomába. Ezen szép és nagy templomnak khórusában a főoltárra emelték. Vallásos szertartás közt mutatták itt be a népnek az uj királyt. Azután a várbeli királyi lakba kísérték. A lelkesedésben több része lehetett a Róma és Esztergom főpapjai elleni dacznak, az ország választási joga melletti juridicus buzgalomnak, mint akár a cseh ifjoncz személye iránti ragaszkodásnak, akár a tisztán politikai okosságnak. ¹⁾

¹⁾ Eodem anno (1301.) quidam Ungari nobiliores *cum civibus in Buda conspirantes*, filium regis Boemiae pro rege sibi eligentes, terram, ac in praedictam civitatem introduxerunt. Pez, I. 474. Egy verses, de elég hű krónika ezt írja:

Da sy in hincz Ofen prachten,
Gegen im do gachten,
Nunnen, munich, und Pfaffen,
Denn geistlich Gewalt
Was vber die Stat peczalt.
Was Glocken warn in der Stat,
Dy hort man als drat
Erschellen und erschlingen,
Mit lewten und singen,
Erzaigten sy do
Daz sein warn fro.
Sy furten in an der Zeit
In ain schon Munster weit,

Daz ist geweicht und erpaw
Zu Ern unser Frawn,
Auf dem Alter in den Chor
Hueben sy in empor,
Da lasen sy und sung
Über den Chunig jungen,
Daz den Lewten wurd offenbar
Daz er zu Kunig erwelt war.
Darnach furten sy in
In den Chamer-Hof hin,
In derselben Klaus
Wunt der Kunig mit Haus.

Forditva: Mikor a magyarok Venczellel Budára értek, elébe siettek apácák, barátok, papok, mert az egyházi fenyték alól föl volt mentve a város. Egyszerre megkondult és zúgott min-

Mindez — úgy látszik — nem közönséges diadalmenet volt, hanem része egy Budán tartott országgyűlésnek, egy előzménye a későbbi szokásnak, mely szerint a koronázás helye Fehérvár volt ugyan folyvást, de az azt megelőző választás helye Buda és Pest.¹⁾

Miután a budai szertartás végbement, — a krónika szerint — a magyar urak, s különösen a kalocsai érsek és Iván gróf kérte a cseh vendégeket, maradjanak, míg az ifju királyt Fehérváron fölszentelik s a királyi pálczát és koronát átveszi. Nem sokára azután — folytatja a krónika — Fehérvárra mentek s nagy pompával megkoronázta az érsek tiz püspök jelenlétében. Akkor vissza jöttek Budára.²⁾ A királynak eme visszatelepedése azt bizonyítja, hogy Buda erősebb vár és rendes királyi lak volt, vagy pedig, hogy a város polgárainak hűségében jobban lehetett bizni?

Mind a három okot bizvást föltehetjük. Venczel a koronát magát is Budára hozta Fehérvárról, s alkalmasint nem az ő közvetlen utóda volt első, ki Budára visszatértekor koronával a fején lovagolta be a város utczáit. Nagy jelentősége volt Venczelnél is, hogy a nép előtt a valódi koronát mutassa be, míg vetélytársa csak egy közönséges fejdíszszel ámitotta a népet, minőt kölcsön vett pénzen akármelyik gróf csináltathat magának. Hasonlókép Venczelen kezdődhetett az a szokás, hogy a fehérvári koro-

den harang, s hangos énekkel fejezték ki örömlüket. Mindjárt a szép s nagy templomba vitték, mely Boldogasszony tiszteletére van szentelve. A karban a főoltárra emelték; olvastak, énekeltek neki, s így hirdették a népnek, hogy királylyá van választva. Aztán a kamara-házhoz vezették, melyben a király és családja szokott lakni. (Pez, III. 690. l. Austriae Chronicon, Hornecki Ottokártól.)

¹⁾ A kik Venczelt egyenesen Fehérvárra utaztatják Csehországból, nem olvasták Hornecki Ottokár krónikáját.

²⁾ Pez, III. 691. l.

názás alatt a budai polgárság állott őrt a fehérvári templom kapujánál. A budai és fehérvári ünnepélyek augusztusban folytak le, s a koronázás azon hó 27-én ment végbe.

Venczel birta az ország többségét, birta Esztergomot, Fehérvárt, Budát, birta a valódi királyi jelvényeket. Könnyű volt felelni az ellenvetésre, hogy nem az esztergomi érsek, hanem a kalocsai tette fejére a koronát.

Ez azért történt, mivel jog szerint az esztergomi érseki szék ekkor üresedésben volt. Nagyobb baj volt ennél, hogy a király gyermek levén, ismét, mint IV. László alatt, az erélyes kormányzás lehetetlenné vált. Sokan igazították az ügyeket, a hányan annyi felé fordították az országos ügyek szekerének rúdját. Csuda, hogy mindjárt föl nem borult.

Az ellen-pártnak csak tűrnie, várnia kellett, hogy az erős lábú, de gyenge fejű kormányzás meglábolhatlan sárba rekedjen.

Venczel hivei megkapták jutalmukat. A kalocsai érsek, Csák ki lettek elégitve, s kétségkívül Buda is kapott némi kárpótlást a költségekért, melyekbe verte magát, — a fáradságot akkor nem számították fel pénzül. Annyi bizonyos, hogy semmit sem fizetett az ó-budai káptalan-nak, s föltehető, hogy más egyházi testületeknek sem. Ugy látszik, a pártnak minden tényezője, mely 1301. nyarán határozottságban és tevékenységben annyira megerőltette magát, úgy vélte, békén pihenhet már a maga babérain, míg ellenben a pápa csak most vetette a mérlegbe egész hatalmát. Gergely gyengeképviselőnek bizonyult be. VIII. Bonifacius most az apostoli szék legkitűnőbb cardinálját, Miklós ostiai püspököt küldi be. Kiváló diplomata volt, ki nem állított mindent az élére, de határozott sőt merész volt, ha kellett.

Májusban nevezik ki, ősszel Magyarországon van.

Ügyességét bizonyítja, hogy több magyar főpapot nyert meg mindjárt egy zsinat tartására, s merészségét, hogy ezen zsinat helyéül épen az ellenpárt fővárosát, Venczel királyi székhelyét, az egyházi ellenszegülés fészket, egy szóval Budát tűzte ki. A pápa követe október 25-kén Esztergomban volt, s onnan Budára jött az nap, mikorra a magyar főpapokat oda gyűjtötte volt.

A kalocsai érsek, kit a pápa maga elébe idézett, számot adni Venczel megkoronázása miatt, kevéssel azelőtt meghalt s a buda-várabeli Sz.-János-templomban temették el. E szerint már érseke nem volt a magyar egyháznak.

Úgy látszik, maga Gergely sem volt jelen. De itt volt a győri, csanádi, zágrábi, váradi, boszniai püspök s a kalocsai prépost, kikkel november 14-dike körül is tanácskozott. A követnek, ha egyéb nem, annyi sikerült, hogy azt a szakadást, mit a Venczel-párti egyháziak közt okozott, megkezdje a világiak, sőt a budai polgárok közt is, mint a későbbi események gyanitnunk engedik. Annyi bizonyos, hogy míg Budán volt, nem lépett föl a polgárság ellen kényszerítő eszközökkel.

Sikerülhetett talán még ekkor némely tekintélyesebb budai polgárt, s köztük Werner fiát Lászlót, ki most apja után a birói tisztet viselte, megtántorítani a Venczel iránti hűségben, kétségkívül a város részére teendő engedmények árán. A polgárságnak voltak bizonyára külön okai is az elégedetlenségre. Bármennyire hizelgett is nekik az országos szerep, annak természetes hátrányai is megvoltak. A várban a király őrségét oly hatalmas urak katonái, minő Iván és Máté grófok, képezték. Megszűnt az a polgárok zárt helye lenni. A párt hatalmasai uralkodtak inkább, mint László budai bíró. Azonban a többséget a városon kívüli szövetség, az érdek nem okoskodó hatalma, és a következetlenség szégyene megtartotta előbbi ellenszenveit.

ben. Bármily kiméletes volt a követ fölép~~te~~, világos volt, hogy a gyűlés az ország és város akkoron vallott érdekei ellen van irányozva. Úgy látszik, kisebb-nagyobb módosítással, a budai polgárság kezét fogva a párt főuraival, ismételni akarta az 1279-diki csinyt, midőn egy másik hivatlan vendéget, kit a pápa küldött a nyakukra, kiszorítottak a városból. A követ megtudván, hogy valami fenyegető van ellene készülöben, titkon oda hagyta Buda várát s Pozsonyba sietett.¹⁾

Mikor történt eltávo~~z~~ása, nem tudjuk.

Lehetett ez az 1301-dik év végén, s lehetett a követ-kezendő év elején. Pozsonyban január vége felé találjuk.²⁾ Nagyobb mértékben el lehetett foglalva a párt megszilárdításával, hogys~~e~~m még végső eszközökhöz nyult volna. Úgy látszik, mint ügyes politikus, a budai méltatlanságot előnyére tudta fordítani, Venczel uralkodásának fejtel~~n~~ voltát bizonyítván vele.

Csak 1302-ben május 21-dikén fenyegeti Budát egy forma szerinti excommunicatióval, melynek kihirdetésével a pestujvári (budavári) és pesti plebánusokat bizza meg.³⁾ S mivel szolgáltak meg erre a budaia~~k~~? — A pápai követ nem az ő kényszerített eltávo~~z~~ása okozóit, nem is a Venczel-párti budaia~~k~~at akarja sujtani, hanem az ó-buda~~i~~ káptalan jogainak eleget nem tevő budavárosi rectort, es-

¹⁾ *Fautores filii regis Bohemiae . . . laesioni illius intendebant. Territus itaque Legatus metu, clanculo Budenses deseruit et properanter Posonium festinavit.* *Pez, I. 724. (Chron. Austr.)*

²⁾ *Knauz, II. k. 448. 1.*

³⁾ *Fejér, VIII. 1. 138. és VI. 2. 319.* Az előbbiben 1301-re, az utóbbiban 1303-ra van téve ez az oklevél, s némelyek az utóbbit fogadják el. Holott pedig világosan ki van téve a datum: ez Bonifacius uralkodásának 8-dik éve, junius kalendái előtt 12 nappal — azaz május 21. Minthogy pedig Bonifaciust 1294-ben december 24. választották meg (l. *Potthast regestáit*), ez a 8-dik év májusa 1302-re esik.

küldteket s a polgárok egyetemét. Miklós szerint a budaiak több mint *két éve* nem fizetik a hajó-vámost a káptalannak. Most azt követeli, fizessék le a hátralékot s ezután tegyenek eleget ama kötelezettségöknek. A nevezett plebanusok intsek meg a várost első, másod, harmad ízben. Ha nem engedelmeskedik, azonnal végre kell hajtani az ex-communicatiót.

Méltán kérdehetjük, hogy míg az ostiai püspök Budán tartózkodott, miért nem szorította, vagy beszélte rá a várost kötelessége teljesítésére?

Ez a kérdés úgy nyer legtöbb világosságot, ha fölteszszük, hogy az ó-budai káptalan is Venczel-párti volt. Van erre adat is. Mikor VIII. Bonifacius Venczelt a maga ítélőszéke elé idézte, hogy a magyar koronához való jogát bizonyítsa, ennek Rómába küldött három követe közt találjuk az ó-budai éneklő kanonokot Jánost is, kik nem is azért mentek, hogy Venczel jogait védjék, hanem hogy ezek kétségtelen voltában mentegessék Venczelt, a miért a pápa felhívásának eleget nem tehet.¹⁾

A Venczel-párti káptalan a pápai követ előtti panaszával nem akarta sem Gergelyt elismerni esztergomi érseknek, sem a pápa követét fölfegyverezni a Venczel-párt gyöngítésére. Eshettek később a budai káptalanon más sérelmek is tulajdon pártja részéről, a budaiak vám-megtagadásán kívül is. Mert átalán ennek a pártnak egyik veleszületett gyengéje volt, hogy az egyházi főhatalommal állván szemben, mindenfelé oly anyagi károkat szenvedtek az egyházi birtokok, melyek a politikai pártszenvedélyből sem voltak magyarázhatók. — Így egyik országos botrány volt az esztergomi érsekség állapota, melybe Venczel alatt jutott. Ő egy Meszics László nevű

¹⁾ Fejér, VIII. 1. 207. l. Ezt V. Kelemennek egy 1307-ben kelt bullája beszéli el.

cseh főembert nevezett ki az esztergomi érsek birtokainak kezelésére. Ez pedig lefoglalta az érsekségnek és a káptalannak minden birtokát és jövedelmeit, és úgy gazdálkodott benne, mintha ezen, most a király ideiglenes birtokában levő vagyon nem az országé, hanem az ellenséges Gergelyé lett volna. ¹⁾ Sok egyháznak ezen károsodásai okozhatták nagy részben, hogy az egyháziak egymásután állottak át Venczel táborából a Károlyéba. Úgy látszik, az ó-budai káptalan hasonló okokból követte a példát, miután elég sokáig, két évig tűrte a budai lakosság vám-megtagadását. A pápai követ kapva-kapott az alkalmon, hogy egy káptalant s épen a budait lekötelezze, s a nyakas Venczel-párti budaiakra nem politikai hibáért, egy személyes boszú színét magán nem viselő büntetést mérjen.

Budavárnak 1299-től, 1302-ig két bíróját találjuk említve: Petermannt és *Martinus Sclavust*, vagyis Tóth Mártont.

Ezek voltak, mint bírák a Gergely érsek s később a pápai követ kiátkozásának fő-tárgyai. ²⁾

Mint látni fogjuk, Petermann úgy volt ismeretes, mint a legbuzgóbb Venczel-párti polgár.

Azonban a budaiak már kezdtek elfásultak lenni az egyház hatalmasainak haragos tekintete iránt. Nem is ez által lett fekete betűkkel beírva Buda évkönyveibe az

¹⁾ Knauz, u. o. II. 449. 1.

²⁾ Az udvardi zsinat 1307-diki végzéseiben. Fejér hibásan ír *Pecuniarust* Peturmanus helyett. Lásd Knauz, M. Eccl. Str. II. 573. 1. „Item cum Peturmanus, Martinus Sclavus ceterique cives Budenses excommunicationis, Castrum ipsum interdicti silentii fuerint irretiti.“ Igaz, nincs bírónak nevezve a két polgár; de alig lennének másként név szerint megjelölve, ha nem ők lettek volna a város kormányzói. Más jelét is fogjuk látni, hogy Petermann 1304 előtt volt már egyszer bíró.

1302-dik év. — Az ellenfél, Károly pártja annyira felszaporodott s az ostiai püspökben oly erős központot nyert, a mily mértékben gyengült és ernyedett a Venczel pártja. Elérkezettnek látták az időt Károly hivei, hogy egy hadjáratot intézzenek Venczel ellen, s őt magát saját székhelyén támadják meg.

A hadjárat terve ezen két fő pont elfoglalását tűzte ki czélúl: Buda, Fehérvár.

Károly szeptember 10-dikén már Ó-Buda táján táborozott. A budaiak ily módon nem tarthatták meg a kisasszony-napi vásárt. Az ellenség nagyobb részben a püspökök katonáiból állott. A birtoktalan Gergely érseken kívül István kalocsai választott érsek, a zágrábi, pécsi és boszniai püspökök bizonyára nem tétlen nézőkül jöttek, hanem dandáraikat vezérelték a kiátkozott Buda ellen. A világiak közül kitettek magukért Cseszneki Jakab öt fia, Roland gróf, és Márkus fia, István. ¹⁾ Úgy látszik, Ó-Budá hozzájuk állott, vagy legalább meghódolt, nem lévén oly erős vára, hogy megvédje magát.

Buda vár bevétele egy meglepéssel megkisértették. ²⁾ A felső várral nem boldogultak, pedig az alsó város kerítését, talán a mai Viziváros felől, be is vették. Itt tatár módra kegyetlenkedtek. Lakosokat gyilkoltak le, csonkítottak meg. Raboltak sőt gyujtogattak is. Azután neki mentek a nagy terjedelmű szőlő-hegyeknek. Nem érték be vele, hogy azon évi termésben magok tartsanak szüretet, hanem többül vágtak ki minden tőkét és gyümölcsfát.

A harcz heve sem hozható fel mentségül oly tette, melyben egy seregnek huzamos ideig türelmes napszámunkát kell mivelnie.

¹⁾ Fejér, VIII. 1. 115. és Knauz, M. E. Str. II. 448.

²⁾ Fejér, u. o. „ipsam civitatem circumvallatam destruere nitebatur.“

Azonban épen ez az eljárás, ha egyebet nem tudnánk is Budáról, bizonyítja várának erős voltát, melyet ha meglepéssel bevenni nem lehetett, le kellett mondani a reményről, hogy megszállás által be tudják venni. A kerített város, mint valami erős pánczélu állat-szörnyeteg megsebezhetlen volt; csak a pánczélból kiálló végtagjai: külvárosok, szántóföldek, szőlők voltak azok a pontok, hová érzékeny csapásokat lehetett mérni. Meg lehetünk róla győződve, hogy Károly és pártja szívesebben hatolt volna be magába a várba, mint a külvárosba és szőlőkebe, s ha az előbbi sikerül, nem fárasztja magát az utóbbival.

Barbarossa Frigyes, ki Olaszországban ezt a vandalizmust gyakorolta, nem csupán pusztítási szándékból járt el. Tudta, hogy a városi nép egy mezei csatát megvesztene ellenében. A pusztítás arra való volt, hogy az ellenséget kicsalja biztos védfalai közül. A stratégia ezen otromba nemét Károlynak a táborában volt olaszok és németek ajánlhatták.

S a kegyetlen fogás sikerült is. Buda őrségét kétféle elem alkotta ekkor. Egyik volt a rendes, a fegyveres polgárok hada, másik volt némely Venczel pártján levő főurak lovassága. Ott volt egy Bethlen nevű főurnak több fia, kik közt Máthé és Olivér tűntek ki. Képzelné lehet a polgárok dühét, mikor a vár fokáról nézve, szemök láttára pusztította az ellenség szőlőiket, — a főuri lovasság pedig a középkorban gyávaságnak tartotta falak mögé vonulni s meg nem ütközni nyílt téren az ellenséggel. A rabló-munkában elszéledtek bizonyára szolgáltattak egy-egy oly alkalmat, midőn nagy előnnyel lehetett rajtuk ütni.

A kirohanás, mire a pusztítás számítva volt, megtörtént, s a harcz véres volt. Máthé halálos sebet kapott, öccse Mihály foglyul esett, kinek embertelenül fejét vet-

ték. Képzelní lehet, hogy ha egy főúrral így bántak, miként bánhattak némely kezökre került budai polgárral! Mindazáltal nemcsak Buda alól verték el a Károly pártiakat, hanem szétszórták a Fehérvár ellen vonultakat is.¹⁾

A budaiak győztek; de most láthatták, hogy semmit sem kap az ember ingyen a földön. Drágán kellett megfizetniök azt a hármás dicsőséget, hogy országos szerepet játszanak, hogy a király köztök lakik és még azt is, hogy váruk bevehetetlen. Ezen szép előnyöknek lehetett köszönni, hogy még olyan rosز vásár és oly szomorú szüret nem esett Budán, a milyen az 1302-diki volt.

Csak hogy ily bölcs elmélkedésre aligha rendelkeztek akkor a budaiak elegendő hidegvérrel. Sőt föltehető, minden pozitív adat nélkül is, hogy soha még Budán a szenvedélyek magasb hőfokra feltüzelve nem voltak, mint akkor. Dühöket az embertelen eljárás fölött csak fokozta a diadalérzet, hogy az elbizakodott ellenséget szélylyel verték.

Ekkor kellett történnie annak a világra szóló botránynak, hogy a budaiak Petermann bíró és Tóth Márton esküdt vezérlete alatt kihirdették a város föloldását az egyházi tilalom alól. Minthogy a rendesen beiktatott plébánusok vonakodtak nyilvános isteni tiszteletet tartani, elűzték őket. Talált papokat a nép — s többek közt egy Lajos nevűt — kik végezték a szertartásokat, temetéseket stb. Ezzel sem érték be, hanem gyújtott gyertyákkal s az excommunicatiók kihirdetésénél szokásos más szertartások közt Buda város ünnepélyesen egyházi átok alá vetette magát VIII. Bonifácus pápát, s az őt követő valamennyi magyar főpapot.²⁾

¹⁾ Nagy Imre, Anjoukori okm. I. 41.

²⁾ Sem Thúróczynál (Schwandtner, I. 156. l.) sem Muglennél (Kovacsics, Sammlung stb. 87. l.) mely annak német for-

Ez a Károly-párt és főpapjai által tartott budai szüretre való felelet volt. — Mert nem tehető fel, hogy a pápai követ által hirdetett interdictum, mely csak az ó-budai vám miatt kelt, ennyire felbőszítette volna a városiakat. Ebben az ügyben már hozzá is szoktak az egyháziak ilyes eljárásához.

Lehet-e azt képzelnünk, hogy a XIII. századnak bármelyik keresztyénvárosa vallásos közönyből és frivolgúnnyból tudott volna menni ily végletig? Ezt Buda népe a legteljesebb komolysággal és felháborító sérelmek közvetlen benyomása alatt tehetette. Nemcsak, hanem a népnek az a szónoka, Lajos pap és mások igen buzgó emberek lehettek, s épen vallásos meggyőződésök szerint kiáltották ki Bonifaciust rosz pápának, és rosz keresztyénnek is. Így jutott Buda a küzdelem heve által akaratlanul sodortatva, azon végletig, hogy egyházi *schismá*-val, szakadással vádoltassék. Ugyanazon 1302-dik évben február 11-dikén égették meg Franciaországban a pápa egy buláját s kiáltották rá, hogy *eretnek*.

Azonban minden nagy izgatottság után beáll a le-

ditása, évszám nincs erre. Thuróczy nál az illető s azt megelőző fejezet chronológiája teljesen elvetendő. A 85. fejezetben az öreg Venczel király Magyarországra jötte 1303-ra vān téve, pedig az 1304-ben történt. A 86. fejezet így kezdődik „Eodem tempore“ s elmondja a pápai követ Magyarországra jöttét, mi 1301-ben történt. Azután elmondván a követ távozását, ezen alkalomra teszi a budaiak nevezett föllázadását. — Pedig, mint láttuk, valamivel később a pápai követ más, kisebb okból hirdette az első egyházi tilalmat (mert Gergelyét az sem nézte érvényesnek). — Muglen is ilyforma zavart egymásutánt állít fel. Ő is elmondja az öreg Venczelnek 1304-ben való Budán jártát, s azutánra teszi a pápai követnek oda jöttét, mi pedig 1301-ben történt. Miután az öreg Venczelnek bejötté nincs szükségképi kapcsolatban ez ügygyel, ellenben a pápai követ hirdette tilalom szoros kapcsolatban áll vele, az 1302-dik év, midőn Miklós kihirdette azt, fogadható el a helyes datumnak.

hangoltság, s a tulhajtásokkal mindig veszít az ügy maga. Sokan — s egy rész vallásos indokból, más rész józan okosságból, — szenvedőlegesen nézője lehetett a mindig lármasabb cselekvő párt tulzásainak. A tömeg boszújának kitörése hevében a józanabbak ellenszegülése csak olaj lett volna a tűzre: polgárvér-ontásnál és terroristicus kémkedésnél a *rosz érzelműek* ellen, alig lett volna más eredmény várható. Azért a higgadtabbak kénytelenek ilyenkor eltitkolni roszalásukat.

A város zajongó elemének vezérét megnevezik az udvardi zsinat végzései. A józanabb rész képviselőjének a nemsokára bekövetkezett események Lászlót, a *néhai* Werner bíró fiát mutatják be.

A budai polgárok 1302. után még kevésbbé vonzódhattak Károlyhoz, mint azelőtt. De ez nem egyértelmű azzal, mintha Venczelt, vagyis az őt környező s nevében az országot gyengén kormányzó, de Buda felett kétségkívül önkénykedő Venczel-párti főurakat annál jobban szerették volna.

Elég különös, hogy az 1302-diki események után mind a király, mind a város részéről enyhébb eszközök jeleit látjuk.

A városban 1304-ben Werner fiát Lászlót találjuk a birói széken.¹⁾ Minthogy 1302-ben, az egyházi tilalom kiadásakor még vagy Petermann, vagy Márton volt a bíró, valószínű, hogy a változás 1303-ban történt. László pedig, ha nem is volt tán épen Károly-párti, a mivel vádolták, de nem is volt oly Venczel-párti, a minőnek Venczel óhajtotta. Mindenesetre benne oly birót nyert a város, ki személyére nézve nem volt egyházi átok alatt. Azonban magok az ifjú Venczel tanácsosai is alább hagytak a Károly-pártiak elleni erőszakos eljárásukkal.

¹⁾ Thuróczy, Schwandtnernél, I. 156. hibásan az 1303. évre.

1303-ban ifjabb Venczel oly rendeletet adott ki, mely igazságos és helyes politika lehetett; habár a budaiak sérelmet láthattak benne. A király visszaadatta az esztergomi káptalannak összes birtokait és jogait, még azokat is, melyek ellen Budának oly sok panasza volt. Az oklevélben *Dorog* említése arra mutat, hogy a Lodomér-féle sérelmes vámszedési jogot egészen helyreállította a király.¹⁾

Azonban Venczel megkésett ezen jun. 3-dikán kiadott intézkedéssel, s csakhamar keservesen és méltán megbánta. Még nem tudhatta, hogy Rómában május 31-dikén őt és párthiveit egyházi átok alá vetette a pápa. Ő éppen akkor igyekszik engedmények s oly nagy ajándék árán közeledni az egyházi párthoz, mikor az bevágta a kiengesztelődés útját. Az oly fontos esztergomi várat és javadalmakat kibocsátotta kezéből, melyek most igen könnyű módon a Károly-pártiak birtokába kerültek.

Azonban Károly pártjának két fő támasza esett el 1303-ban. Egyik Gergely választott érsek, ki Rómában jártakor a Colonna-féle lázadásnak esett áldozatául. Nem sokára meghalt VIII. Bonifacius pápa is. Az esztergomi érsekséget rövid időre Mihály töltötte be. Minthogy az esztergomi káptalan választotta meg, látni való, hogy az elég hamar nyilatkozott a Károly pártjára. Esztergom várában Mihály érsek s így Károly uralkodott. Ez a Mihály, mint zágrábi püspök részt vett volt az 1302-diki budai szüretben. Érsekséghez jutása nem volt törvényesebb, mint Gergelyé. De a hatalmat gyakorolni iparkodott, s egyik tette az ő pünkösdi érsekségének az volt, hogy a szakadár Buda ellen egy újabb egyházi tilalmat hirdetett ki.²⁾

Azonban az 1304-dik évben más szél fujt Eszter-

¹⁾ Knausz, i. m. II. 520.

²⁾ Az udvardi zsinat végzései közt van szó arról, hogy Mihály is tilalom alá vetette Budát. (Knausz, i. m. II. 573.)

gomban, s nagy dolog történt Budán is. Idősbik Venczel, a cseh király, tetemes haddal jött Magyarországra. Talán magának sem volt még kicsinált terve az, a mit tett. Valószínű, hogy személyesen akarta kipuhatolni a magyar viszonyokat, s aztán ezek szerint cselekedni. Mindenki azt hitte nyilván, hogy a Károly-párti hadak szétverésére hoz segítséget, s az ő első tettei és szavai is megerősítették e hiedelmet.

Julius elején érkezett az Esztergommal átellenben fekvő Kakathoz. Úgy látszik, Mihály érseket arra akarta kényszeríteni, hogy fia pártjára állva, ezzel erősítse meg magát, s aztán mint valódi esztergomi érsek újra megkoronázza a királyt.¹⁾ — Az érsek nem teljesítette a kívánságot; de eléggé különös, hogy nem tett semmit Esztergom védelmére. Maga elmenekült. A várörök szemeláltára kelt át a Dunán a cseh had. Ellenállás nélkül zuzta be a várkaput. Aztán betört az érseki főtemplomba s annak sekrestyéjébe. Ott az egyház kincsei, szent edényei, diszruhái préda tárgyaivá lettek. A káptalan levéltárát is ott őrzötték, melyben nemcsak ezen testület, hanem számos család oklevelei, s nem egy országos okmány voltak letéve. A csehek leszakgatták a leveleknek függő arany pecsétjét selyem zsinórjaikkal együtt. Sőt voltak köztök jártas írás-tudók, kik épen az esztergomi érsekség és káptalan kiváltságait tárgyazó iratokat szakgatták össze. Ennek hire kétségkívül nem okozott bánatot a budai polgárok közt; de aligha vettek részt ezen pusztításban budai polgárok is, — különben Lodomérnak egy levele sem maradt volna az utókorra. S általán véve

¹⁾ Knauz, M. E. Str. II. 544. (Venczel) „in portu Kokoth nefandissima castra sua fixit, ut praedictum filium suum *violenter* in regem Hungariae faceret coronari.” Ezen nyilván nem elég szabatos szavaknak értelme alig lehet más, mint a mit én adok nekik.

ezen oklevél-pusztításnak és az egész dúlásnak, úgy látszik, nagyobb volt a hite a valóságnál. Az öreg Venczel azután az érsekség és káptalan összes birtokait Henrik bán kezére bizta, ki előbbi Károly-pártiságának engesztelő áldozatául oly borzalmasan gazdálkodott az érseki birtokokban, hogy égre kiáltó dúlásával és zsarnokságával több embert hajtott a Károly táborába, mint akkor, midőn hivének vallotta magát.

Azonban a pártszenvedély ily eljárásból csak azt a következtetést vonta, hogy az öreg Venczel élethalálra s tűzzel vassal fogja üldözni a Károly pártján levőket, kik már lemondhatnak minden reményről.

Budán számos világi ur, élén Németujvári Ivánnal, ezen legtevékenyebb Venczel-pártival, s egy-két főpap várta megérkeztét. A király hadait a városon kívül telepítette le; de őt és udvarát nagyobb kényelem kedvéért a várbeli királyi lakban szállásolták el. A bevonulás a várba elég fényes s az üdvözlét elég szíves volt.

Úgy látszik, az öreg király külön figyelmére méltatta a polgárság hangulatát is. Természetes, hogy ilyenkor az elégtelen hallgat. A Károly ellen boszuszomjas többség oly ovatiókkal fogadta Venczelt, hogy az ilyesek iránt már elfásult király is kielégítőnek találta a hangulatot. Az első egy-két nap vigalmai után elkezdődtek az országgyűlésszerű komoly tanácskozások. Az idősb király szégyenletesnek találta magáranézve is, hogy egy afféle kalandor gyermek, a minő Károly, leszorithassa Csehország hatalmas uralkodójának fiát a trónról. Azért jött, ugymond, hogy azt a haszontalan kölyköt kiverje az országból. Hanem ennek föltétele az, hogy a magyarok nyujtsanak aztán kezességet fia királyi tekintélyének emelésére és biztosítására.¹⁾

¹⁾ Hornecki Ottokárnak elég részletes s e részben elég

A cseh királynak sok igaza lehetett. Neki eddig a magyar korona sok pénzébe került. Fia is eddig csak adott; de nagyon keveset kapott. Mi haszna emelnek trónra nem egy ifjut, hanem bármely okos férfiut, ha nem adnak neki királyi hatalmat és jövedelmeket? — Azonban lehetett-e kívánni a főuraktól, hogy lemondjanak épen arról az előnyről, melyért a király szabad-választásának elve kedves volt előttök? Kétségkívül észrevehette a király azt is, mily kevesen rajonganak, s kevesen készek életet és vért áldozni fiáért s a Premysli-dynastiáért. — A tanácskozások hosszúra nyultak, s ha nem folytak is eleinte elkeseredetten, de látható volt, hogy az érdekek ellentétessége miatt kielégítő megoldás tanácskozások útján nem várható. Így Venczel kezdett titokban haragot tartani a magyarokra. Egyszersmind sűrűn érkeztek Csehországból a rossz hírek. Austria a pápa pártjára állva kezdte pusztítani Morva- és Csehországot. Ezeket titkolta Venczel a magyarok elől, kik más úton nem értesültek a történeteikről. Az nyilván kényszerítő szükség volt, hogy idősb Venczel mentül előbb haza vigye hadait. Azonban a modor, melyben ezt kivitte, alattomos volt.

Elhatározta, hogy fiát, nemcsak, hanem a koronát is magával viszi. — A tanácskozások folyamában egy ünnep-nap előestéjén az egyházi emberek előtt azt az óhaj-tását fejezte ki, szeretné fiát királyi díszben látni és egyszersmind a koronázási szertartást is.

A királyi jelvényeket ifjabb Venczellel együtt Budára hozták volt, s a várbeli Boldogasszony templomának sekrestyéjében őrizték. Mint a cseh krónikás írja, a kirá-

megbízható előadását nem tudom mi helyes okból mellőzik országos történelmi műveink. Naiv indokolásában s fölfogásában nem követem; de adatai annál hivebbek lehetnek, mentül naivabb az író.

lyok oly ritkán vették elő, hogy egy év alatt alig viselte három óra hosszat az uralkodó. --- Így a meghatározott ünnep-napon az egyházi tilalom sujtotta városban nyilvános, fényes isteni tisztelet mellett a sekrestyéből elővették először Sz.-István palástját, melyet az ifjabb Venczelre adtak. Azután a szent király kardjával övezték fel. Következett a sarkantyú-pár. Most a főpap a deli ifju fejére illesztette a koronát, ki egyik kezébe Sz.-Istvánnak arannyal és drágakővel befoglalt jobbát tartotta, másikban pedig a királyi pálczát. Felhangzott az egyházban az ének. A cseh király nagyon dicsérte a magyar papok előtt ezen áhitatteljes és pompás szertartásokat. De ezalatt egyenkint, s a polgárok által észrevétlenül sok cseh lovas sétált be a nyitott várkapukon. Vagy kétezer gyült össze belőlök a templom előtt és környékén. A király erről értesülve, be sem várta a szertartás végét, hanem fiával együtt odahagyta a templomot. Az ifju király valamennyi jelvényvel diszitve egy készen tartott diszes paripára ült, s apja kíséretében a királyi palotába lovagolt. Mindezt a nép egy újabb koronázás ünnepélyének tartotta, annyival inkább, mivel aznap a cseh király vadakban és halakban gazdag ebédet adott a főpapoknak és főuraknak, mely estig tartott. Befejezésül a vendégek közt gazdag ajándékokat, hihetőleg az akkor híressé vált cseh garasokat saját kezével tele marokkal osztogatta ki.

Egy ideig folytatta még a magyar urakkal a sikertelen tanácskozást. Egyszer csak összegyűjtötte hadait. Úgy látszik, átszállott a pesti partra. ¹⁾ Azt állította, hogy

¹⁾ Thuróczy, Schwandtnernél. I. 156. I. Juxta Danubium circa Pesth, aliquantulum residens stb. De nyilván valótlan, mintha Csehországból Pestre jött volna. Tudjuk, hogy jövet Esztergom felé vette volt útját. Hibás Thuróczynál az évszám is — 1203.

a Tisza mellékére indul. Ebben kételkedni ok nem volt; mert Károly pártja ott új támaszt nyert, miután a kúnok hozzá állottak. A Venczel-párti főurak hadai és budai polgárok is csatlakoztak seregéhez. — Azonban a cseh király, úgy kell lenni, nem az üllői, hanem a váczi úton indult tovább, tudtára adván út közben a magyaroknak, hogy föl kell hagynia eredeti szándékával, miután hadait mulhatlanul Csehország védelmére kell vezetnie. Mihelyt számolni fog az őt megtámadott németekkel, azonnal fiasztól visszatér Magyarországra. Hozzá tehetne volna, s tán hozzá is tette, hogy Csehországban is tulajdonkép a Károly pártja ellen harczol, mivel a német császár épen most szövetségzett Pozsonyban, hol több magyar főpap és főúr is a szövetség tagjává lett. — Ily okból történhetett, hogy ezen kijelentés után is több magyar kísérte őt az ország határa felé, melynek közelébe érve a cseh király más hangon kezdett beszélni. Maga elé hívatta a magyarokat s köztök a vele volt budai polgárokat, Werner László bíróval együtt. Ennek s néhány tekintélyesebb polgárnak szemére hányta, hogy koronás urok iránt hűtlenek voltak, sőt élete ellen összeesküvést forraltak. Azért Lászlót s még tizenhat budai polgárt, mint felségsértőket fogásra vetett s rabul vitt magával Csehországba.

Iván grófot az ország kormányzójául nevezte ki, s rábizta a vezérletet és erős váraikat. Budai bírónak *Petermann* nevezte ki, illetőleg visszahelyezte méltóságába. ¹⁾ Azonban előlépett egy Venczel-párti magyar püspök s visszakérte a magyar koronát és más királyi jelvényeket, melyeket addig az ideig benn az országban őriztek. Ezt a

¹⁾ Hogy Petermann nem első ízben viselte most a bíró-ságot, mutatják Dubravius cseh történész ezen szavai is: „*Petermanno Budae relicto, qui praefecturam, velut antea, tum ar-
cis tum urbis gereret.*“ (Hist. Bohem. lib. 8.)

cseh király kereken megtagadta, állítván, hogy ifjabb Venczel levén a magyar uralkodó, a koronának ott kell lennie, a hol ő maga van.

A cseh király szavai és tettei nem mindenben voltak színlettek, kivált a visszatérés szándékára nézve. Mostani eltávozása nem akart végkép való visszavonulás lenni Magyarországról, mert Venczel soha sem volt nagyobb mértékben rászorulva a szövetségésekre, mint most. Oly nagy mértékű esztelenséget nem lehet föltenni róla, hogy ő Károly félelmes szövetségesei ellenében megvesse a magyarok részéről való támogatást, hacsak minden feltételt szégyenére alá nem ír, a mit Albert császár kíván. — Fiát és a koronát nem merte Magyarországon hagyni; mert bár Buda erős vár volt, s a legbiztosabb hely falaira nézve, de nem bízott Budavár természetszerinti védőiben, a polgárokbán, mint a számos budai polgár és a bíró letartóztatása bizonyítja. Az elfogottakat — nem tudni minő bizonyítékok nyomán — titkos Károly-pártiaknak tartotta.

Azonban bár az egykorúak mind meg tudták magyarázni a cseh király eljárását; de rossz hatást tett mindenkre a magyar korona elhurczolása s a király eltávozása. A párt és az ország fej nélkül maradt bizonytalan időre. Buda király nélkül volt. Maga hatalmából szakasztott el minden nyügöt, mi az egyházhoz kötötte. Mégis valószínű, hogy sohasem volt még oly kevésbé szabad, mint ekkor. — A Venczel-párti uraknak őrséget kellett tartaniok ezen fontos várban, melyet már a cseh király eljárása által gyanus érzelműnek tartottak. Az őszintén Károly-ellenes polgárt is kezdte tulajdon szomszédja azzal gyanusítani, mintha csupán a főuraktól való féltében volna Venczel-párti. Kellemetlen érzés, hogy valakinek önkéntes jóakarata kényszerített színben álljon. A makacsabb

természetűek közül titokban sokan válhattak Károly-pártiakká. Mert nem terrorismus volt-e a cseh király eljárása, hogy csupa gyanura, minden birói eljárás nélkül, annyi derék polgárt vet rabságra? — Iván gróf és Petermann folytatták kétségkívül azt a gyanakodást és Buda a városon kívüli hatalmasokkal szövetkező párt-terrorismusa alá került.

Iván gróf Ó-Budának is ura volt. Az ottani királyi kamara alvárnagyának czimét viselte. A budai káptalan kénytelen volt vele tartani, s ez törvényes eljárásokban folyton működött. Jelét látjuk annak, hogy Iván gróf, megelőzve a budai birót, ottani polgárokat vet fogságra és birtokaikat elkobozza. ¹⁾

A később kitört explosió heve bizonyítja a szenvedélyek erőszakos elfojtását.

¹⁾ Egy 1305. aug. 17-dikén kelt oklevél (Anjoukori okmánytár I. 100. l.) a budai káptalan tanuskodását foglalja magában arról, hogy Iván gróf „vicecastellanus de Regio palatio de Veteri Buda“, egy budavári polgárt letartóztatott volt s birtokát lefoglalta. Azonban (hihetőleg kitűnván, hogy nem Károly-párti) ezért Iván gróf most elégtételt ad neki.

XIII. FEJEZET.

A HARCZ VÉGE,

Buda-vár körülbelül egy esztendeig volt király nélkül. 1305-ben Ottó bajor herczeg oly formán jutott el hozzánk, mint értünkre a Hohenzollerni Károly Oláhországba. Ottó nem jött egészen üres kézzel. Oly ajándékot hozott, mely a magyarok előtt legbecsesebb: a koronát és a királyi jelvényeket. De egyebet aztán nem is. Fő párthive Iván gróf volt, ki elvesztette volna minden politikai hitelét a Venczelrel való felsülés miatt, ha valami módot nem gondol ki a baj helyrehozására. A német krónika szerint Iván gróf eszméje volt a bajor herczeg behozatala. ¹⁾

Ottó is, mint Venczel, először Budára jött, hol főuraikon kívül főpapok is fogadták. Sz.-Márton napja, november 11-dike táján érkezett Budára. Miklós napján, deczember 6-dikán történt meg a koronázás Fehérváron, — Iván és István grófok, ezenkívül számos más főúr, s a pápák tilalma ellenére, — több püspök jelenlétében. ²⁾

¹⁾ Hornecki Ottokár idézett krónikája.

²⁾ „Recipiens se in *Buda*, circa festum B. Martini, et subsequenter in die B. Nicolai per quosdam episcopos, praesentibus multis baronibus cum comite Ybano et duce Stephano aliisque multis in Weizzenburg coronatur.“ (Annales Osterhowenses (1288—1313) Pertz, Scr. XVII. 554.)

Onnan visszatért Budára. Megérkezte ünnep volt. — Harangok zúgása közt ismét nagy néptömeg fogadta. Minden utczt belovagolt, fején a koronával, vállán Sz.-István palástjával, kezében a többi jelvényekkel.¹⁾ Az új király személye iránti ragaszkodásnak vette az egész lelkesedést; pedig annak legalább is fele nem az embert, hanem a ruházatot illette, melyet már elveszettnek hittek, s mely ime, csudaképen, ezer viszontagság közt, megkerült!

Ez az öltözet, — bár nem tudjuk, mennyiben volt neki testhez álló — Ottónak annyira tetszett, mint Venczelnek. Nem adta oda őrzés végett sem Fehérvárnak sem a budai főtemplomnak, hol pedig kipróbált hűségű plébánus működött akkor: az a Lajos, a ki kiátkozta volt a pápát. Nem kellett attól félni, hogy valaha Károly pártjára álljon. Kár volt azonban a *magyar koronát* csupán szó szerinti értelemben venni. Az a kifejezés jelentette és jelenti a nemzetet és az ország területét is. Ily értelemben a koronáról becses drágakövek kezdtek lemállani.

Venczel cseh király — mint irtuk — Henrik gróftot helyezte volt be az esztergomi érsekség és káptalan uradalmaiba. Oly kegyetlenül zsarolt, hogy százötven jobbágyot végeztetett ki gazdálkodása idején. Ezenkívül, úgy látszik, a nagy kiterjedésű érseki birtokoknak távolabbi megyékben fekvő részei ekkor lettek köz-préda tárgyaivá, s Trencsényi Csák Máténak az érsekekkel folytatott harcza ezen időből keletkezte indokait. Ezen állapotot meghagyta volt Ottó király is. Azonban az új érsek és Károly pártja elhatározták Esztergom kézrekerítését.

Tamást, az előbbi esztergomi prépostot Károly először fehérvári préposttá emelte, s azután esztergomi érsekké. Már 1305-ben július elején mindkét címet viseli.

¹⁾ Thuróczy, II. k. 87. fej.

Első dolga volt egyházi átkot hirdetni Henrik bán két fia, Henrik és János ellen, kiknek kegyetlen pusztításait részletesen elősorolja.¹⁾

Károly és az új érsek sok főnemes és számos köznemes kíséretében 1306-ban bekerítette Esztergomot és sok áldozatba került harcz után, még jun. 23-dika előtt bevette.²⁾ Henrik bán két fia megmenekült ugyan; de az országnak egyik leghiresebb vára, mely a mongol erővel is daczolt, most az ellenfél kezébe került. Csüggesztő benyomást tehetett nemcsak az, hogy Károly erős várakat tud bevenni, nemcsak az, hogy számos főúr és nemes volt táborában, hanem az is, hogy Ottó a közeli Budán vagytétlenül nézte, vagy sikeretlenül erőlködött meggátolni a vár elvesztését. Előbbi esetben egyéni jellem gyengeségéről győzte meg a vezér az ő katonáit; utóbbi esetben a párt gyöngesége lett nyilvánvalóvá.

Buda erős voltának nevezetes bizonyosága az, hogy Károly tetemes serege nem jött Buda ostromára. Még százában volt az 1302-diki budai savanyu szőlőnek az íze. Mindamellett a város helyzete igen kellemetlenné vált.

Esztergom most az elkeseredett ellenség kezében tömérdek kárt tehetett Budának, nyílt ostrom megkísértése nélkül is. A dunai közlekedést felülről teljesen elállotta; a száraz utakat, mind a jobb mind a balparton bátortalanokká tette; örökös portyázásokkal dúlhatta Budának szölleit, szántóföldjeit, legelő nyájait. Jó fegyvernem volt ilyesekre a kún had, melyet Károlynak sikerült a maga részére hódítani. Most ez az istenfélő párt ünnepélyes szerződésben engedte meg a kúnoknak ugyanazon pogány szokásokat, melyekért a pápák és érsekek egykor IV. László

¹⁾ Knauz, M. E. Str. II. 556. és köv. 1.

²⁾ U. a. 564. l. Péter a Kazimir fia, és Márton a *Bogár* fia tüntették ki magokat Károly pártján. Számos főúr volt velök.

törvényes magyar király ellen egyházi tilalmat és keresztes hadjáratot hirdettek volt!

Azonban Ottó csak a királyi jelvényeket féltette. Esztergom eleste után pár hónappal oda hagyta Budát a koronával együtt. Egyik oka eltávozásának, mint tudva van, az volt, hogy Erdélyben egybekeljen Apor vajda leányával. De másik valószínű oka az, a mit Venczel eltávozásában is láttunk, hogy Budán nem találta magát elég biztos helyen. A falak elég erősek lehettek, de a polgárok mellét nem vértette belülről az önfeláldozó hűség. A polgárságban észrevehetőbb lehetett a csendes békés hajlam, mint a tüzes harciasság.

Azonban bármik voltak Ottó eltávozásának okai, bizonyos, a király ezen tette rossz hatású volt. Nincs oly had, melyet le ne hangolna a vezér félrevonulása a legkritikusabb körülmények közt, sőt hogy — bármi szomagyarázatot adnak is annak, — az ne viselné magán a desertio színét.

A koronás király 1306. szeptemberében távozott Budáról, melyet soha sem látott többé.¹⁾ Csaknem nevetséges fogsága Erdélyben tönkre tette azt a kis tekintélyét is, a mit talán birt. Ha előbb vitézsége, most eszélyessége mutatkozott gyarlónak.

Ottó elfogatása perczétől, tehát 1306. végétől kezdve nem volt lehetséges egy Ottó-párt. Ugyanez a párt volt a Venczelé is. Mindkét fő letüntével, fejetlenül maradt az. Iván gróf furfangos leleményessége ismét kudarcot vallott. Most úgy látszik, tökéletesen kifogyott a király-jelöltekből.

¹⁾ Szeptember 13-dikán Ó-Pestnél adja vissza Walter fiának Endrének a nagyszigeti birtokokat, melyeket Wernerék foglaltak volt el. Werner fia László most fogoly volt Prágában. Fejér, VIII. 1. 199.

A mily mértékben elvesztették ama jelöltek és a pártvezérek a tiszteletet és bizalmat, oly mértékben kellett kedvezőbbé válni a hangulatnak Károly iránt.

Ily viszonyok közt nem kellett prophétai ihlettség annak előrelátásához, hogy Károly országszerte el fog ismertetni, s hogy Buda ellenállásának ha nem is napjai, de hónapjai meg vannak számlálva. Melyik polgár ne unt volna rá az örökös hadi lábön állásra, az éjjel-nappal való őrési szolgálatra?

Mikor az ellenfelet respektálni kezdik, nem messze van a békekötés ideje. Semmi kétség benne, hogy a budaiak igen nagy árt szabhattak volna Károly bebocsátásáért falaik közé, s ez kész lesz vala minden észszerű engedményre. Egy királynak kevésbe került volna elhárítani azon régi viszályok okait, melyeket a város az egyházi testületekkel folytatott. Lehetetlen, hogy a budaiak higadtabbja ezt ne látta, s a nem gondolkozó rész ne érezte volna. A következőzés megmutatta, hogy Budán volt is már a polgárok közt Károly-párt.

Nem sokára ahhoz áll vala kevés kivétellel mindenki.

Szóval minden észszerű ok szerint Budának már 1307-ben vagy a következő évben egy a város szabadságaira nézve előnyös békét kell vala kötnie Károlylyal. Egyike volt ez a városra nézve a legkedvezőbb alkalmaknak, — s bizonyosnak vehetjük, hogy így végződik vala a viszály, ha az eseményeket az emberi okosság egymaga szőné. De a szövetbe ugyanannyi szálát vegyitnek a vak szenvedélyek, mint az ész.

Már eleve megnehezítették azok a kibékülést. A város ügyeit azok vezették most, a kik az egyházi tekintély ellen a legnagyobb mértékű sérelmet követték el. A király nagy engedményeket tehet; de egy Petermann, ha életének megkegyelmeznek is, szerepet többé nem játsz-

hatik. Lajos pap és társai pedig, kik a pápa kiátkozásában is részesek voltak, semmi szín alatt nem remélhettek kegyelmet az egyház részéről.

Azonban mindezek egy egész fegyveres lakosságu város ellenében nem sokáig tarthatták volna fenn hatalmukat. Magának a Károly-pártnak türelmetlen szenvedélyessége vágta be útját egy Budára nézve kedvező kibékülésnek.

Buda készen lehetett arra, hogy most már nagyobb erélylyel fog Károly pártja fellépni ellene. Nincs nyoma egy újabb ostrom-kísérletnek, de a harcz más nemű fegyverekkel megkezdődött a következő évben.

Az 1307. május végén tartott udvardi zsinat külön határozatot hozott a Budán akkor működött papok ellen. A fegyelmetlenség büntetése mellett (*praeter poenam irregularitatis*) tömlöcz és más szigorú fenyítés van kimondva rájuk. Ezen általános ponton kívül a zsinat különösen is megemlékszik Budáról, mely ellen kilencz év alatt háromszor hirdettek egyházi tilalmat, s mégis ott Petermann bíró és Tóth Márton arra kényszerítik a népet, hogy Lajos és más excommunicált papok miséit hallgassa, — a mit, nem gondolva isten büntetésével, még mindig folytatnak. A zsinat megújítja az egyházi tilalmat és kiátkozást. A Budán szolgáló papságot eretneknek és elszakadónak nyilatkoztatja. Felszabadít mindenkit, hogy ezen papok és a budai polgárok személyét elfogja, vagyonából kirabolja. ¹⁾ Negyven napi bűnbocsánat van hirdetve azon

¹⁾ *Praedictos sacerdotes tamquam haereticos et schismaticos declarantes, deputando personas eorundem a fidelibus Christi capiendos, ac bona ipsorum diripienda universa, civium scilicet budensium et sacerdotum sic celebrantium praedictorum, et hoc eisdem fidelibus in suorum injungimus remissionem peccatorum. omnibus Christi fidelibus quadraginta indulgentias dierum duximus concedendas.* (Knausz, M. E. Str. II. 573. 1.)

hiveknek, kik a budaiak személye és vagyona ellen bármit elkövetnek. A gyilkolás ugyan nincs megnevezve, de tiltva sincs. Valamennyi buzgó keresztyénen kívül az ország minden haramiája rá volt uszítva Buda városára, mint szabad zsákmányra. Ilyekben bővölködött az ország, miután annyiféleképen buzdították az ipar ezen nemét.

Miután némely pap és népvezér az egyház tekintélye ellen a lehető legnagyobb kihágást követte el, — ámbár elég különös, hogy az udvardi zsinat végzése nem említi a budaiak bűne közt a pápa kiátkozását, — el lehettek készülve a legszélsőbb egyházi büntetés kihirdetésére. De ezek miatt egy egész várost szabad zsákmánynak hirdetni sem igazság sem helyes politika nem volt. — Ha Udvárdon a józan észnek szava lett volna ama pont fogalmazásában, annak csak az ellenszegülő egyháziakat s a világiak közül mentül kevesebb főkolompot kell vala kiátkozni, hogy ez által a békére hajlandó tömeg támaszt nyerjen az őt terrorizáló főbbek ellen. De hogy e részben szenvedély vezette a tollat, bizonyítja a szöveg egy következetlensége is, melyben az van mondva, hogy a budai nép *kényszerítve* van az egyházi fegyelem elleni magavi-seletre, s mégis a népre nehezedett egyedül a büntetés. Mert a főbbek személyéhez férni nem lehetett, míg Budán ők az urak; de a népnek roppant károkat lehetett okozni. Ily végzés csak arra volt jó, hogy a békés hajlamok harcvágygyá lángoljanak fel, s Petermann bíró és Lajos pap hatalma erkölcsi támaszt nyerjen.

Azonban a Károly-pártiak türelmetlensége nem engedett időt arra sem, hogy a budaiak e fölött a méltatlankodás jeleit adják.

Az udvardi végzések még tudomására sem juthattak a budaiaknak, midőn egy másik csapás sujtott le rájuk. Werner fia, László, kiszabadult csehországi fogságá-

ból. Ő testestül lelkestül Károly-párti volt, s ennyiben, ez idő szerint lehetetlen nem helyeselni politikáját, mind az ország, mind a város szempontjából. Hozzájárulhatott az erkölcsi méltatlankodás azon, hogy egy kisebbség zsarnoki terrorizmusa polgártársai többségének józanabb fel fogásával s a város érdekével ellenkező politikát követ. De a közügyet érdeklő okokhoz járult egy szenvedélyes vérmérséklet személyes gyűlölete, megbuktatója Pétermann ellen és a három évi tömlöcz minden gyötrelmeinek eleven emléke. László szövetségzett több Károly-párti főúrral, s különösen a Csák-nemzetség egy kiváló tagjával, Jánossal. — Ez azelőtt Venczel pártján volt, s kétségkívül jeles szolgálatai fejében kapta Visket adományul, a Buda ellen 1302-ben garázdálkodott Cseszneki család rovására. Mentül inkább Venczel-párti volt, most annál inkább be akarta bizonyítani Károlynak tett hűség-fogadalma tiszta pengését. Az ily erőltetett ügybuzgalom nemcsak a jellem gyávasága, hanem következményei által is rútabb, mint a tiszta meggyőződésből és szenvedélyekből folyó; mert kizár minden lelkiismeretet.

Ily szövetségesek tették magokat érintkezésbe a budai polgárok Károly-párti részével s alkalmasint többségével. Nyomban a május végén tartott udvardi zsinat után, junius elsején, egy csütörtökről péntekre menő éjjel történt, hogy a Zsidó-, ma Bécsi-kapu őrei titokban megnyitották azt Werner és Csák János katonáinak. ¹⁾ Petermannt oly készületlenül találta a veszély, hogy fölvertvén álmából, felöltözködni sem volt ideje. Egy ingben kellett menekülnie. Pártja más főbbjei foglyul estek. A város tizenkét esküdtjének ketteje, Tóth Márton és bizo-

¹⁾ Thuróczy, 88. fej. „Feria quinta post festum B. Petronellae.“ Ez utóbbi nap május 31-dike volt, mely szerdára esett azon évben. Feria quinta = csütörtök.

nyos Herrmann szenvedett ki az elmenekült Petermannért is. Vad kegyetlenséggel végezték ki másnap. A város utczáin szilaj lovak farkára kötve hurczoltatták őket. Ezt politikai vétségek miatt szenvedték. Azután az egyházi vétségért kellett bűnhődniök. Megégették roncsolt hulláikat, mint szokás volt az eretnekekét. László, kétségkívül Károly adományából minden városbeli ellenfelének birtokait foglalta el. Az udvardi végzés értelmében László az egyház részéről is nagyszerű bűnbocsánatban részesülhetett, mint a ki nem egyes budaiak ellen vitt keresztes háborút, hanem egy egész várost térített meg. Legnagyobb érdeméül pedig azt számíthatták be, hogy az egyház ellen szegült lelkészeket Lajos pappal együtt hiven kiszolgáltatta Tamás esztergomi érseknek, ki börtönbe záratta őket, s a börtönben haltak meg.

Igy lett kielégítve a boszu; de egyszersmind így került az erős Buda Károly kezére, a nélkül, hogy maga számára kedvezményeket nyert volna. Mint meghódított város új szabadalmakat nem várhatott. Megköszönte, ha nem az ellenkezőt mérik rá szívtelen kegyetlenséggel.

A budaiakkal Venczel rútúl bánt, most Károly pártja lakoltatta őket. Ha Buda most oly független, souverain község, mint az egykori Flórencz vagy Miláno, kétségkívül tisztára kitakarítják a város falai közül a pápa-ellenes ghibellineket, hogy a Károly-párti guelfek élvezzék a szabadság áldásait. De Károly és az ország csakhamar érezte a városénál magasb rendű hatalmát. És Károly országos pártjának ezen időben nem a boszu, hanem a kiengeztelés, a szép szerint való pártgyarapítás volt a jelszava.

Nem tudjuk, helyeselte-e Róbert Károly László bíró eljárása modorát. De az bizonyos, hogy csinyje kevesebb vérontásba került, mint az ostromkísérletek vagy a viszály hosszabbra nyulta. Nemcsak Buda került kézre ezen tény

által, hanem nagy hatással lehetett az másokra is. Királyra és országra nézve nagy fontosságu volt, hogy a város Károly részére mentül előbb meg legyen szerevezve, habár, mint láttuk, magára a városra nézve a megoldás a legroszabbak közé tartozott, — annyival inkább, hogy mint ilyenkor történni szokott, Buda polgársága, hogy megmutassa megtérésének teljes őszinteségét, bizonyára oly meszsze ment a loyaltás nyilatkozataiban, hogy épen őszintesége vált gyanussá. Kérni alig mertek egyebet, mint bűnbocsánatot.

A király nem sokára Buda várában szállott meg, — s ha az udvar és hive Werner László alatt kevesebb volt tán a megunt szabadság, de annál több lett a rég óhajtott rend. Tömeges, fényes országgyűlések, nemzeti ünnepek, melyeknek szintere Buda és Pest volt, felejtették a kisebb-szerű községi bajokat, s emlékeztették a fővárost arra, hogy fölötte áll az ország és a király joga és hatalma. Mindezekben már Buda és Pest csak szenvedőleges szerepet játszott, de az izgalmas és meddő tevékenység után annál jobban esett mindazon látványosság, mely a béke és rend új korszakának sejtelmét derítette fel a zavar és küzdelem setésége után.

Budára nagy szüksége volt Károlynak. Esztergom tönkre jutott volt, Fehérvár még nem hódolt meg. Buda lett szükségkép a király lakává s a gyűlések helyévé.

Még Werner László államcsinye évében 1307-ben bevonult Károly Budára számos főpap és főur kíséretében. Azon év októberének 10-dik napján tartanak a Rákoson egy országgyűlést, melyen ő is jelen van. Egy rákosi gyűlést elválhatlannak kell vennünk a Budán tartott előzetes gyűléstől, melyet a király a főpapokkal és főurakkal szokott tartani. A Rákoson való gyűlésezés megannyi budavári gyűlés lesz vala, ha a főurak fegyveres csapatai

és a köznemesség tömeges megjelenése nem kívánják meg, hogy táborozásra alkalmas legyen a gyűlés helye.

Ha nem is az egész ország, de kétséggel többésége részt vett ezen gyűlésben, melyen részint tizenegy dynasta, két érsek és több püspök szolgálatában, részint függetlenül, a maga kenyerén, nagy számu nemesség jelent meg.¹⁾ A tizenegy főur hűségi esküt tesz le Károly iránt az esztergomi érseknek, s a haza ellenségének nyilatkoztatja az ellene szegült. Végzésekép mondja ki mindazon birtokok visszaadását, melyeket valaki a király, az egyház vagy a nemesek jogainak sérelmével birtokol. A közhangulatot kifejező szavak az ünnepélyes okmányban azok, melyekben az igazság uralmát hirdetik a szenvedélyeké fölött.²⁾ Jellemző az is, hogy a főurak oly tulnyomó szerepet játszanak, mint Lengyelországban, s ennek mintájára többben: Omodé, Kopasz, aztán István az Ernyei bán fia, és Roland „palatinus“-oknak czimezik magokat, mi lengyel értelemben nem hivatal, hanem első rendű hatalmas urat jelentett.

A gyűlés egyházi ünnepélye Pesten a Ferenczrendiek templomában folyt le.³⁾ A nemesség tömegei kétséggel

¹⁾ Fejér, VIII. 1. 221. „magna regni frequentia in eodem solemni congregatione adunata.“

²⁾ „Regni Barones ac nobiles animositati veritatem praeponentes.“ (U. o.) Ezen 1307-diki oklevél használatánál több történészünk, s Horváth Mihály is hivatkozik Katonára, ki pedig ezt az oklevelet nem hitte valódinak. Általán irodalmunkban nem volt tudtommal hitelesen megállapítva ezen oklevél valódisága. Dr. Károlyi Árpád ur barátságának köszönöm, ki szíves volt azt velem hű másolatban közölni, hogy ezen fontos okmány hitelességére nézve positiv tudomáshoz jutottam. Fejér közleménye helyes, csak hogy az elején, a hol a világi urak praelatusoknak írvák, mindenütt *palatinus*-t kell olvasni, mint Fejér is vélte, de csak vélte.

³⁾ Actum hoc apud Ecclesiam Beati Petri in Rakus. (U. o.)

a mai országút vonalán túl elterült mezőn tanyáztak jobbra és balra a mai Kerepesi-úttól.

Azonban bármily sokan jelentek meg ezen tömeges gyűlésen, néhány hatalmas főúr sem személyesen sem képviselő által nem vett benne részt. Népesebb, teljesebb s nagyobb jelentőségű volt a következő évi országgyűlés, melyen a pápa egy rendkívüli követe vitte a vezérszerepet.

A királynak, bár az ország különböző részeiben s nevezetesen a déli vidékeken utazott és tartózkodott több ízben, *székhelye már is Buda volt*, melyet fővárosának nevez, „hol átvette volt isten segítségével az ország kormányzatát“, — kétséggel az 1307-diki gyűlésre czélolván ezzel.¹⁾

1308-ban szeptember 20-dikán a király a Nagyszigeten, Lórén keltez egy oklevelet, mi egyenlő értelmű azzal, hogy ez idő tájon Buda volt rendes tartózkodási helye. Kétséggel itt volt, midőn Gentilis bibornok november 4-dike előtt Buda várába érkezett s ott a prédikátorok klastromában szállásolta el magát.²⁾

Országgyűlés volt hirdetve Szent-Márton nap nyolczadára vagyis november 18-dikára.

A kihirdetett határnapra a legtöbb főpap és főúr s a köznemeseknek egész serege jelent meg Budán. Némely távolabb lakó főember képviselőt küldött maga helyett. — Németujvári Henrik bán s más főurak oly nagy számu

¹⁾ „Cum Deo propicio suscepto regni nostri gubernaculo in Budensem civitatem nostram principalem unacum praelatis, Baronibus, regnique nostri nobilibus venissemus.“ Wenzel budai regestái. (Tört. Tár. IV. k. 177. l.) Ezt a király 1308-ban szeptember 20-dikán Lórén (a Nagyszigeten) kelt levelében mint elmúltat beszéli el.

²⁾ A pozsonyi krónika szerint is (Toldy kiad.) Károly Budán volt a követ megérkeztekor. A nov. 4-diki datum Fejéjénél, VIII. 1. 263.

fegyveres kísérettel ütöttek táborn Pestnél, s általán a nemesek sokasága oly nagy volt ott, hogy szűk lett volna nekik a budai vár. Azért az ülés helyéül a pesti síkságon a Rákost szemelték ki, még pedig azt a tájat, mely a Domonkos-rendieknek a Duna partján állott klastroma felé esett. E szerint a várostól délre eső mezőkön, a mai Belvárosnak a Lipót-utca két oldalán fekvő részében s a Ferenczvárosban terült el a tábor. Nagyon enyhének kellett lenni az időjárásnak, hogy falevél-hullás után, november vége felé a szabad ég alatt tanyáztak az ország köznemességének tömegei.

A király, a pápai követ, főpapok és főurak Budán tanácskoztak. ¹⁾ Kilencz nappal a hirdetett megnyitás napja után történt, hogy mindezek hajón átkeltek a pesti partra. A Ferenczesekhez tartozott Gentilis, rendje asceticus modorában egyszerűsége által nyerte meg a néptömeg tetszését. Egy silány lélekvesztőn kelt át a Dunán, ²⁾ míg a püspökök és lovagok, kétségkívül a legfényesebben felszített kompokon és hajókon imposans látványossággal *filogtatták a deli ifju király hatalmát*; Magyarország történelmének ezen egyik legszerencsésebb napján, szerdán, november 27-dikén.

¹⁾ Sane Henrico magistro et Bano Sclavoniae, ac nonnullis Baronibus aliis ac nobilibus, quibus ad superius castrum Budae, ubi tunc legatus ipse cum sua curia morabatur, propter armatorum multitudinem, quam secum habebant, nequaquam patebat aditus, ultra Danubii flumen, ex ipsius castris opposito constitutis, ipse dominus legatus una cum praefato Rege aliisque praelatis et Baronibus citra flumen ipsum cum eo manentibus cymba transiit, ac in loco, fratrum Praedicatorum, juxta flumen ipsum sito convenerunt. (Fejér, VIII. 1. 265.)

²⁾ „Status praeeminentiam et dignitatem officii non attendens, quin imo semetipsum humilians spatiosam fluminis ejusdem planitiem, piscatoris more, aquarum intrepidi, cymba transiit. (U. a. u. o.)

A Domonkos-rend templomában jobbról a királylyal Magyarország főpapai, balról a főurak s azok követei foglaltak helyet. A templomba nem férhetett be a nagy számu nemesség, mely között a városok polgárainak képviselői is voltak. ¹⁾ Magától értetik, hogy Buda és Pest polgársága tömegesen vett részt ezen inkább ünnepélyen mint tanácskozásban, hol a Ferenczrendi pápai követ elemében volt, mint hivatásánál s ugy látszik nem közönséges tehetségeinél fogva is kitűnő népszónok, ki nem előre készített beszéddel lép fel, hanem próbára teszi a hallgatóságot, mennyi az, a mit saját nézeteiből kész elfogadni a hallgatóság, s mihelyt a nem-tetszés jeleit észreveszi, tisztában van annak okaival s rögtön egyet fordít a beszéd irányán, mi részére hódította a tömeg tetszését. Nem valószínűtlen, hogy a bibornok magyarul beszélt. A kitűnő szónoki tehetség rendesen együtt jár az idegen nyelvek gyors elsajátítási 'képeségével. Gentilisnek kineveztetése óta ezen ülésig egy évnél több ideje volt megtanulni magyarul. Végre az a körülmény, hogy a latinul keveset értő nemesség volt az, mely oly hamar nyilvánította nem tetszését, arra mutat, hogy a követ a tömeg által értett nyelven szólott. — Azonban — ezt csak lehetőségkép hozom fel. Bármint történt, annyi bizonyos, hogy Gentilisnek sikerült egy homályos metaphisicai közjogi meghatározást fogadtatni el, mely szerint Károly a nemzet szabad választása után, de szintoly mértékben az öröklés s szintoly mértékben a római pápáknak a magyar koronához való joga értelmében törvényes király. Még akkor a magyar politikusban több volt a politikus, mint a jogász. Nem a fentebbi argumentumok döntöttek, hanem az, hogy annyi

¹⁾ *Cives etiam et advenae copiosi.* (U. o.) Az *advena* itt alkalmasint „hospes“ helyett áll, mi ismét csak városi polgárt jelent.

belzavar után rendre volt szükség, s külön királyi je-
löltet nem találtak Károlynál. Lelkesedéssel emelték őt
fel a régi szokáshoz képest, s bár forma szerint megko-
ronázva nem volt, ezen naptól fogva Károly tényleges
király volt.

A pápai követ most már nem félt attól, hogy Budán
az egyházi zsinatot megzavarhatja a polgárság. Igen jól
emlékezhetett, hogy egykoron uri vendégeiktől, huszon-
kilencz évvel ezelőtt Fülöp, s csak hét évvel azelőtt Mik-
lós pápai követből mily kevés sajnálkozással vettek volt
búcsút a budaiak. — Nagy különbségnek kellett lenni a
személyekben s még nagyobbban a viszonyokban, hogy
1308-ban egy zsinatot meg lehetett kísérelni s a kísérlet
sikerült. Most már a zsinat végzése nem a koronás ma-
gyar király ellen voltak intézve, hanem legnagyobb részök
épen mellette és érdekében voltak alkotva. Nem is tudunk
egyényt sem, mely Gentilis bibornok részéről a város
jogai és érdekei ellen lett volna irányozva.

Az egyházi gyűlés előkészítője bevezetése volt egy
emlékezetes politikai eseménynek.

1309-ben, vasárnap, június 15-dikén, Buda vára fő-
templomában koronázta meg Róbert Károlyt Tamás esz-
tergomi érsek, — nem ugyan Sz.-István koronájával, me-
lyet az erdélyi vajda még nem akart kiadni kezéből, ha-
nem a pápai teljhatalmu követ által fölszentelt diadémá-
val. Miért nem Fehérvárrt tartatott a koronázás, holott
pedig az ujdon-uj korona őreként most Budán is a fehér-
vári káptalan szerepelt? — Kétségkívül azért, mivel az a
város, mely Venczelnek és Ottónak készséggel nyitotta
volt meg kapuit egy-egy koronázási ünnepély megtartá-
sára, még mindig zárva tartotta azokat a Károly-pártiakra
nézve, vagy legalább ott a pártok küzdelme nem csila-
pult volt le annyira, mint Budán. A fehérvári káptalan

tagjai, kik mint koronaörök szerepeltek Budán 1309-ben, alkalmasint nem Fehérváron laktak ekkor. ¹⁾

A koronázás a budavári főtemplomban ment véghez. ²⁾ Ott voltak a főpapokon kívül az ország nevezetesebb főurai kevés kivétellel, ha személyesen nem is, de képviselőik által. Ezenkívül a köznemesek és a városok polgárai tömegesen tanúi voltak a fényes ünnepélynek. ³⁾ Kiváló helyen, a főurak által küldött képviselők között emlittetik, mint jelen volté Werner László budai *comes* neve.

Alig is volt az országban valaki, a ki nagyobb szolgálatot tett volna Károlynak. Személyére nézve kétségkívül megnyerte jutalmát s többek közt, míg élt, alkalmasint ő volt Budának *rector*a. ⁴⁾

Az 1310-diki koronázásra már megnyíltak Székes-Fehérvár kapui is. Mi szerepet vitt ebben Buda, arra nincs pozitív adatunk. Nemzeti krónikánk szerint ez alkalommal is először gyűlés volt a Rákos mezején, hol a király kiáltásának ünnepélyét ismételték s onnan mentek Fehérvárra a koronázásra, most már Szent-István valódi koronájával, melyet Erdélyből Székesfehérvárra hoztak szokás

¹⁾ Ezen évekről (1301—1309.) oklevél-gyűjteményeinkben alig van valamely törvényes eljárás följegyezve a fehérvári káptalanról. Csak egyet találtam a Hazai Okmánytárban 1305-ről, míg a veszprémi és győri káptalan tevékenységéről sok oklevél szól.

²⁾ „In majori ecclesia S. Mariae de castro Budensi.“ Fejér, VIII. 1. 333.

³⁾ „Nobilibus insuper, civibus et popularibus civitatum, castrorum et villarum atque locorum Regni Hungariae in multitudine copiosa praesentibus. (U. o.)

⁴⁾ 1303-ban „Ladislau filium Vernheri rectorem seu iudicem Budensem.“ (Thuróczy nál 85. fej.) A koronázási oklevél a pápai követ jegyzője által készült 1309-ben, — s ott a „comes“ mellől tán rövidség okáért maradt ki a *rector* czim.

szerinti őrzés végett.¹⁾ Ezzel egyszersmind megszűnt fontos előzmény lenni az 1309-diki koronázás, mi ha érvényben marad, hihető, hogy Fehérvárról Budára száll az a kiváltság, hogy királyaink koronázó helye legyen.

Károly, mint több oklevél keltezéséből hozzávethe-tünk, Budán, az ő fővárosában lakott elejénte, bár sok felé utazott.

Senki sem vétett többet Károly ellen, mint Buda népe, mely Wernerfi László csinyje által egy hóditott városnak volt tekinthető. Kegyelemre volt kezébe adva Károly pártjának. Petermann birón kívül számos polgár, ki az ő pártján volt, lehetett földönfutóvá. Még többen nyerhettek kegyelmet oly módon, hogy nem hurczoltatták lófarkon őket, mint a megnevezett két tekintélyes polgárt, hanem birói gyilkosság áldozatai lettek, átadva a bakónak.

Nem tudni részes volt-e maga Károly a boszu ezen művében. De ha részes volt, be kellett látnia, hogy a város többsége az ő párthive lett, s titokban az volt már Wernerfi csinyje előtt, mely csak úgy sikerülhetett, ha a polgárság tetemes része mellette volt.

Csakhamar bekövetkeztek oly viszonyok, melyekben másnemű emlékek is kedvezőbbre hangolták a királyt Buda iránt. Mert a mint ő forma szerint s törvényesen meg volt koronázva, a hatalmas Csák Máté már nem mint hadviselő fél, hanem mint lázadó nagyobb veszélybe hozta, mint azelőtt volt, mig forma szerint elismerve nem vala.

Csákot 1308-ban a pápai követ kibékitette volt Károlylyal. A hatalmas ur nem jött Budára, nem tartván ezt magára nézve bátorságosnak, miután maga Gentilis ezen várban ütötte fel hosszabb időre tanyáját. Veszprémmegye

¹⁾ Sovány de hiteles kutfőnk Thuróczy, 89. fej. és Róbert K. egy oklevele. Katonánál, VIII. 208. l.

egy félre eső helyén volt a találkozás s ünnepélyes kézfogás. ¹⁾

Károly Csák Máté megnyerésére őt tárnokmesterévé nevezte ki nemsokára, s mint ilyennek ideiglenes őrizetére bízta a visegrádi királyi várat is. ²⁾

De Róbert Károlynak már 1311-ben volt oka megbánni ezt a bizalmat.

A Felföld dynastája az esztergomi érsekség roppant terjedelmű birtokainak nagyobb részét hatalmába kerítette volt. Azután a király hiveinek birtokaira rontott. Vácztól a Tiszáig pusztított s aztán a Dunán tulra jövén, — úgy látszik — magát Esztergomot veszélyeztette. Különösen Budával érezte haragját. Visegrádot, melyet a király neki ideiglenesen adott volt át, vonakodott kiadni kezéből. Ugy bánt vele, mintha örökös birtokosa volna, s igyekezett azt mentül jobban megerősíteni. Onnan háborgatta Buda lakosságát, mely őszinte hűséggel szolgálta királyát. A város külső birtokait háborgatta és pusztította Csák, ezzel akarván a lakosságot elpártolásra bírni. ³⁾ Végre 1311-ben Csák Máté június 25-dikén egészen a budai vár alá jött seregével, melyben a király és neje laktak. Mint valami idegen ellenség rabolt ki és pusztított mindent, a mihez férhetett. De a várat bevenni nem bírta, s talán meg sem kísérelte. Ennélfogva arra törekedett, hogy a budai váron kívül levő Károly-pártiakat hajtsa a

¹⁾ Fejér, VIII. 7. 60.

²⁾ *Castrum regium prope Budam ei Rex fidenter ad tempus concedendum duxerit.* U. a. VIII. 5. 57. I. Horváth M. is ezen szavak alatt „*Castrum regium prope Budam*“ Visegrádot érti.

³⁾ „*Ut Budam ejusque incolas, qui velut integrae devotionis alumni praefatum regem suis bajularunt humeris (vállukon hordták) et honorarunt ut regem.*“ Fejér, VIII. 5. 57.

maga részére, s a király, mint „kaliczkába zárt madár“ maga maradjon. ¹⁾

Azonban Buda erős falai és a polgárok még erősebb hűsége a királyi párt megvédte a bitorló ellen.

Igy szenvedtek Buda környéke s külvárosai pusztításokat egyszer a Károly-pártiaktól, másszor Károly ellenségeitől. Azonban utóbbi káraik pótolva lőnek. Mostani kitartásuk a koronázási gyűléseknél is többet tehetett arra, hogy az új király fátyolt vessen azon multakra, midőn Budára bevehetetlen voltaért neheztelt.

¹⁾ Gentilis bibornok szavai: „ut rex ipse quasi passer in tecto solitarius remaneret.“ (Fejér, VIII. 5. 52.) Az oklevél Fejérnél hibásan visel 1309-es datumot. Mert az oklevél datuma julius 6-dika, V. Kelemen pápa uralkodásának *hatodik* évében. Minthogy ez a pápa 1305. jun. 15-dikén lépett trónra, ama datum 1310. jul. 6-dikának felelne meg. De bizonyosan hibásan van kiírva „sexto“, e helyett „septimo.“ Mert Gentilis már nemcsak Aportól visszaszerzettnek mondja a koronát, hanem ezzel Károly már meg is volt koronázva. Ez pedig 1310. augusztusban már végbe menvén, Csáknak a bibornok által véghez vitt pusztításait 1311-re kell tennünk, mint tették Horváth M. és Kerékgyártó is kézikönyveikben.

XIV. FEJEZET.

BUDA ÉS AZ ANJOUK.

Ha Róbert Károly megbocsátott is az ellene sokat vétett Budának, de az bizonyos, uralkodása városunkra nézve kísérletnek tekinthető arra, hogy Buda megszűnjék a királyok rendes lakhelye lenni, a mivé vált volt IV. Béla óta.

Károly uralkodása első tiz évében még tartózkodék olykor Budán, de az utolsó husz év alatt csak alkalmoszerint látogatja vagy ejti utjába.

Láttuk, hogy még 1311-ben is Buda nyújtott biztos védelmet a királyi családnak, s az úgy van említve, mint rendes lakó helye. De Csák Máté veszélytelenné tétetvén, már 1314 óta ritkábban fordul elő Buda mint kelti hely. Temesvár tűnik föl királyi residentiának. Ennek az okát positiv adatok nem mondják meg. De a viszonyokból hozzávethetünk.

Nem izlés vagy szeszély dolga volt tőle oda telepdeni amaz ugynevezett Bánság vizenyős, de ivó-vizben szegény síkságára. Temesvár neki működési erős központ; főhadi-szállása, a sereg gyülekezési helye volt. Hadi központ Temesvárnál nem jelenthet egyebet, mint támadó vagy védő háborút a Balkán félsziget népei ellen. Attila is hazánk déli részén Szegednél és Fejérttemplomnál emelte fel fa-palotáit, miután első feladatának a keleti birodalom

korlátainak lerontását tekintette. Róbert Károly erélyes keleti politikát kezdett. Őt az egyház iránti buzgalmon kívül Magyarország fontos érdekei szőlítetták síkra, hogy hazánkat a Balkán felől fenyegető romlás ellen, és közvetve az Adria felé vezető világ-kereskedelmi utat biztosítsa ¹⁾).

A Kelet szárazsi útja a Moráva torkolatával nyílik felénk s Temesvár ezzel átellenben fekszik. Innen magyarázható az, hogy 1310-től 1323-ig bár sok levelét keltezi Károly Budáról is, de jóval többjét Temesvárról, s néha Lippáról és Szegedről. A Budán keltek az utóbbiakhoz úgy állanak, mint nem egészen kettő a háromhoz. Mert a nevezett évek alatt tizenhat oklevél kel Budán, míg huszonhét az utóbb nevezett helyeken ²⁾). Ily hosszas tartózkodás Temesváron, föl engedi tennünk, hogy ott Károlynak palotája is volt, — sőt hogy a mit először kénytelen-ségből tett, ott lakta idővel szokássá válhatott.

Az 1322-dik év végével, miután a dalmatiai nyugtalanság megszüntetésével Károly rendezetteknek tekinti egy időre legalább, a déli ügyeket, — forduló pontra jutott a királyi residentia kérdése.

Dalmatiából még Temesvárra jött haza a király.

1323-dik év mártiusáig a királynak több levele kél Temesváron. ³⁾

Ápril 13-dikán Nagy-Szombatban, aztán Budán és Visegrádon van. Még június 15-dikén megfordul Temesváron; de ezután, szeptembertől kezdve Visegrádot mutat-

¹⁾ Bővebben fejtegettem ezt az „Első Zrinyiek“ című munkámban 170 és köv. 11.

²⁾ Csak Ráth Károly lajstromát vettem itt alapul. Az 1866 óta napfényre jött oklevelek az arányon nem változtatnának lényegesen.

³⁾ Anjoukori okm. t. II. k. jan. 6., 13., febr. 26., mart. 6. és mart. 10. V. ö. Ráth i. m.

ják ki a keltezések a király és királyné állandó lakhelyének. 1323-ban szeptember 3-dikán a király, szeptember 12-dikén Erzsébet királyné ott írják leveleiket. ¹⁾ Ezen időponton túl csak kivételesnek mondható, hogy a nagy számu oklevelek másutt keljenek a király nevében, mint Visegrádon, Károly egész uralkodása alatt. Ezen idő előtt az országbíró Lambert levelei is Temesváron kelnek; — 1323 közepén innen ugyanaz a budai Felhévizen állítja ki okmányait.

E szerint Visegrád az 1323-dik év nyarán vált királyi székhelylyé, még pedig állandóbban, mint azelőtt Temesvár. Mert 1323-ig Budán gyakrabban fordul meg Károly. De azután s kivált 1326-on innen még kivételkép is alig fordul elő Buda mint kelti hely a királyi okleveleken, s más helyek előfordulta is Visegrádon kívül csak kivételes. Pedig most már minden évről számos oklevél mutatható fel ²⁾. Annyi bizonyos, hogy az 1323-dik évvel Temesvár megszűnt királyi lakhely lenni. Egyik nevezetes oka kétségkívül az, hogy a délen való hadviselés Mladen leveretésével 1322-ben jó időre befejezettnek volt tekintethető. De Temesvár odahagyására családi okok is birhatták a királyt. 1320-ban harmadszor lépett házasságra. Elvette Erzsébet lengyel hercegnőt, kitől Károly minden gyermeke született, — az első, apja nevét viselő herceg 1321-ben, ki ugyanazon évben meg is halt, s legnagyobb valószínűséggel Temesváron. Hihető az ottani klimának tulajdonították a szerencsétlenséget; de ha ezt nem tették is, egy ily baleset elég indok lehet, hogy egy család, ha teheti, lakot változtasson. A lakváltztatás Erzsébet királyné ösztönzésére történhetett, mint sok nagyobb dolog

¹⁾ Ráth i. m. és Anjoukori okm. t. II. 86. 1.

²⁾ Ráth K. i. m.

is Károly és Lajos alatt. Hihető, a hadi események s az új laknak el nem készülte okozták, hogy az átköltözés csak két év múlva történt. A visegrádi nagy palotát elkészültnek vehetjük 1323-ban. Az előbbi években kellett hozzáfogni.

De ha Temesvárat odahagyta az udvar, miért építettett magának palotát Visegrádra, és nem Budára?

Mint rendesen az emberi ügyeknek, úgy ennek is bizonyára nemcsak egy s nem is csak két oka van. Egyik lehetett a király ellenszenve a budai polgárság iránt. Habár bűnbocsánatot hirdetett az ellene szegült városnak, ha 1307 óta sokképen kitüntették is a budaiak iránta való hűségöket, és ha a multak sérelmeire fátyolt vetett is, nem szeretett egy pártoskodó, veszekedő, verekedő, hitében megingott polgársággal ugyanazon várfalak közt lakni. Neki alkalmasint nyugalmasabb, jobban elkülönített s terjedelmesebb királyi palota kellett, mint a minő a budai várbeli lak volt, mely azonban fekvésénél fogva hasonló biztonságot adjon. A visegrádi vár a tatárjárás előtt csak épen rudimentalis része volt a tatárjárás utáninak. Szintugy mint a budai vár, IV. Béla műve volt az is. Állott a felső vagyis felleg-várból és alsó erődtételekből. Itt is szintugy mint Budánál elkerülhetlen volt, a falak leereszkedése a magasból a Duna partjáig, hogy a vár közlekedését a folyam-mal biztosítsák. Erre való volt az a bástya, melyet a traditio Salamon tornyának vél. ¹⁾ Visegrád, úgy látszik, akkor került Károly kezére, mikor Esztergom, 1306-ban, s mint láttuk, ez lehetett egyik oka Ottó távozásának Budáról. Annyi bizonyos, hogy amaz évből maradt fenn Károlynak Visegrádon keltezett levele. Mint említettem, ez a vár Csák Máté kezére került volt, ki nagy munkával igyeke-

¹⁾ Visegrád egykor és most Viktorin Józseftől. Pest. 1872.

zett azt jó karba helyezni. Csak 1315-ben sikerült visszaszerezni.

Visegrádnak mint erődnek oly előnyei voltak, melyekkel Budavár kisebb mértékben dicsekedhetett. Mert amaz nemcsak a Duna által van védve, hanem csak szűk hegyszorosokon lehetvén hozzáférni bármely táj felől, — mezei harczczal is feltartóztathatták az ellenséget.

Bármint legyen ez, a király nem kimélte a költséget, hogy új residentiájának fénye elhomályosítsa Budáét. Visegrád helység maga a part szűk volta miatt nem vala alkalmas arra, hogy népes város keletkezzék ott. Alakult ugyan város ott is német és magyar telepesekből; ¹⁾ de a balparton ügyekezett egy királyi várost virágoztatni fel. A Visegráddal átellenben fekvő Maros volt a nagy részben külföldiekkel betelepített város, melynek német neve Neustadt volt akkor, míg a vegyes lakosu, szintén városi rangra emelt, de helyszűke miatt magát kinőni nem képes Visegrádot a németek Plintenburgnak nevezték. Mindjárt Károlynak Visegrádra telepedése után 1324-ben Maros község ugyanazon városi szabadalmakat nyeri, melyeket Buda birt. Mennyi veszteség volt Budára nézve Károly és neje Erzsébet vonzalom-hiánya ezen város iránt! Azzal a költséggel, melylyel egyszer Temesváron kellett bár ideiglenes királyi lakot, Visegrádon pedig egy tetőtől talpig új és nagyszerű palotát, templomokat állítani, mennyire emelkedett volna Budavára és környéke! — A király idegenkedésének lehet tulajdonitnunk, egy részben hogy a középkor legszebb és nagyszerűbb hazai emléke egy főtemplom képében, nem Budát, hanem Kassát díszítette és díszíti, vagy legalább, hogy Buda hasonló kedvezésben

¹⁾ Egy 1356-ban kelt oklevél, mely ezt tartalmazza, meg nevezi a város bíróját (judex) Leót. (Viktorin i. m.)

nem részesült. Mindenesetre a kassai templom ma is látható példa arra, hogy midőn ezen korban az épületek szépségéről szólnak az írott emlékek, az nem hízeltetés s nem üres szó. Az a templom tükre a visegrádi palota fényének, melynek jobb helye lesz vala Buda várfokán.

Károly élte végéig állandóan Visegrádon lakott, s ott is halt meg 1342-ben július 16-dikán. Minthogy Székesfehérváron temették el, a gyászmenetnek Budán kellett áthaladnia. De nemcsak áthaladt itt, hanem a város nevezetességéhez méltóan, itt is megtartatott a temetési ünnepély, melyről egykoru szemtanutól birunk némely részleteket. A holttestet július 17-ikén hajón hozták le Visegrádról „ama hires nevezetes Buda városába“ ¹⁾. Ott az összes polgárság, papok s minden egyháziak s más lakosok gyász-ruhában s könyes szemekkel jöttek elébe a Duna-partra ünnepélyes processióban. A városba, (a főtemplomba) kísérvén, ott misét mondtak, s a következő egész éjjel imádkoztak felette. Másnap, július 18-dikán csütörtökön a gyászmise alatt a templom előtt Károly király három díszlovát bámulta a nép. Pánczélaikat bársony nyeregtakaró borította. Mindeniken egy-egy kitűnő vitéz ült, az elhunyt czimereit viselve. Egyik a királyi méltóságnak megfelelő nehéz fegyverzettel ékeskedett; a másik a lovagjátékokhoz (hastiludium) volt felkészülve; harmadik a király harczí ménét ülte meg, körülrakva ésterhelve a királyi pánczéllal, paizszsal, szóval egész fegyverzetével.

A lovagok azokat a czimereket viselték, melyeket a király szokott viselni, míg élt: korona övedzte arany sisak egy struccz-madár alakkal. A ló-szerszám vasas része arannyal futtatott ezüst, s maga a szíjnemű kivarrott bár-

¹⁾ Thuróczy, chron. II. rész. 199. „in civitatem famosissimam, Budam videlicet“.

sonynyal volt ékesítve. A lovasok és lovak bársony öltözetét gyöngyből és drágakőből kivarrt képek borították. Ezek láttára a minden rendű nép, eszébe jutván a néhai királynak ezen lovakon s ezen jelvények alatt viselt jeles dolgai, hangos zokogásban tört ki. Az isteni tisztelet végeztével a főpapok, főurak, még azon nap Fehérvár felé kísérték a halottat, hol a temetés 19-dikén ment végbe.

Fia a francia királyok módjára jutott trónra: a király meghalt, éljen a király! Nincs szó egy nevezetes formáságról, melyet Venczel, Ottó és Károly trónraléptekor megtartottak. — Hiányozni látjuk a budai és pesti választógyűlést, mely a fehérvári koronázást megelőzte volt az előbbi esetekben. A datumok sorozata mutatja, hogy erre nem volt idő. 17-dikén a holttestet hajón Budára hozzák, hogy 18-dikán szárazon Fehérvárra vigyék s a régi királyok mellé helyezték örök nyugalomra. Ott 19-dikén megtörténvén a temetés, már 21-dikén végbemegy az ifju I. Lajos koronázása.

Mit nyert Róbert Károlytól Buda és Pest szabadság és kiváltságok dolgában? Annyi bizonyos, hogy az egyházi testületekkel régebben fenforgott viták tárgyait ő meg nem szüntette. 1328-ban ünnepélyes királyi megerősítést nyernek a II. Géza-féle s vele kapcsolatos hamisítványok, melyek Buda kereskedelmét a káptalan javára nyűgözték. 1326-ban s később ismételve is a nyulszigeti apácák szedik a piaczi vámot; bár a nevezett évben készpénz-fizetés határoztatik s részletesen szabályoztatik a vám, — sőt aligha nem enyhítették is. — De ki várhatta volna Róbert Károlytól, ki trónra jutását oly nagy részben köszönhette az egyháznak, hogy ezzel szemben valamely város polgárainak kedvezzen? — A budaiak pedig nem békétlenkedtek többé ezen. Oly nagyot vétettek volt mind a

király, mind az egyház ellen, hogy megköszönték, ha helyzetök rosszabbá nem lett.

Azonban Károly, ha rokonszenvvel nem, de ellenséges indulattal sem volt Buda iránt; ha nem teljesítette ennek minden kívánságát, de teljesített sokat azokból, miket nagy megerőltetés nélkül lehetett megadni. Volt pedig sok oly megadható, a mi lényegesebb volt a város fejlődésére azon vámoknál, melyek követelése egykor inkább a modornál fogva s a vita hevében, mint realis kártételök-nél fogva lettek volt égető kérdésekké.

Egyik nyerevénynek látszik lenni a bíró- és lelkészválasztás törvényesítése Károly alatt.

A város kormányzatát illetőleg láttuk jelét, hogy Kún László és Endre alatt a bíró-választás — joggal-e vagy visszaéléskép, nem tudni, érvényesült. De Venczel és Ottó korában, midőn Buda hadi lábon állott s benne lakott a király, kétségkívül az ő és főuri pártja izlése szerint tették a budai bírákat, tehát rector és nem judex volt Petermann és László a Werner fia is. Róbert Károly alatt jóval következetesebben, s époly rendesen, mint IV. Béla, V. István alatt és IV. László kora nagyobb részében rectorok a város kormányzói. Azonban már átmeneti stadiumban van az ügy. Mert a rector mellett kezd feltűnni a judex is.

Vegyük elő a bíróság rövid krónikáját ez időben.

Lászlóról, a Werner fiáról, ki mint láttuk, 1307-ben egy államcsinynyel jutott ismét a bíróságra, s Károlytól személyére nézve ezenkívül is fényes jutalmat nyerhetett, 1318-ban találjuk az utolsó említést; de aligha szól az oklevél, mint előről. Egy előbbi időben László megkárosított egy velencei előkelő kereskedőt, Miani Vitalist, s ennek kárpótlásául a magyar király beleegyezik 1318-ban, hogy a magyar kereskedőkre Velenczében bizonyos vámot vessenek. E szerint nem a polgármester vagyonából

adták a kárpótlást az általa elkövetett kárért, hanem az ország maga fizette azt. ¹⁾

Werner László kimulta évét nem tudjuk. 1323-ban már mint *néhai*-ról beszélnek róla, s nejéről Ágnesről, mint özvegyről. Fiu-gyermekei nem maradván, a Werner családnak Lászlóban magva szakadt. Csak egy Katina nevű leánya volt életben 1323-ban. Leány-testvére Klára kétszer nősült. Első férjétől Julától (vagy Gyulától) maradt egy Kata nevű leánya. Úgy látszik, neje által volt rokonságban az ő ellenfelével, Petermannal, kinek mellék-neve Kárász s úgy látszik magyar volt. ²⁾

Walternek a régi budai rectornak két fia volt még életben 1330-ban is, a már említett Endre és István. ³⁾ Ez az Endre lehet, kit 1322-ben a királyi kamara grófjának s egyszersmind budavári polgárnak találunk nevezve. Bár egykor Venczel- és Ottó-párti volt, sok másokkal, s mondhatni az egész országgal együtt most buzgó Károly-pártivá lett. ⁴⁾ De úgy látszik, legjobban virágzott a régi rector-családok közül a Preuczelliné, vagyis *Hencz* grófé, mint a XIV. században nevezni szokták.

Az 1267-ben letűnt *Hencz* grófnak alkalmasint fia volt az, kit 1281-ben találtunk említve. Ennek fia, s így az előbbinek unokája lehet az a János gróf, a *Hencz* fia, ki 1318-ban Budavár *rectora*-ként szerepel. ⁵⁾ Róbert Károly

¹⁾ Wenzel, Magy. dipl. eml. az Anjoukorból I. 211. Az olasz által irt latin eredeti rendkívül elferdíti a neveket. Így *Carinthia* bizonyára más név helyett áll. Buda Badua-riának van írva és Ladislaus filius C(omitis) Wernerii helyett ezt olvassuk: „Ladislaus filius *Cuarnarii*.“

²⁾ Fejér, VIII, 2. 493.

³⁾ Országos levéltár. D. L. 2486.

⁴⁾ Fejér, VIII. 5. 123.

⁵⁾ Johannes rector castri novi montis Pestiensis. (A veszprémi káptalan orsz. levéltárában. P. fiók).

követte IV. Béla példáját, ki Buda rectorává hadi s más érdemek és a király iránti hűség által kitűnt országnagyokat nevezett ki. ¹⁾

Ez a János rector egyik hathatós előmozdítója volt Károly trónra jutásának. Mikor a fontos Tolna várat ostromolták, János hősie önfeláldozással küzdött a király szemeláttára. Aztán életveszélyes sebet kapott, két közel-rokona pedig elesett. Ezen, s más szolgálatokért, melyek sorát a király hosszabbnak találja, hogysem egy oklevélbe foglalhatná, kapja János gróf, budavári rector Simontornyát és a hozzá tartozó uradalmat a királytól. Az adománylevél 1324-ben kelt. ²⁾ Mikor 1330-ban a szerencsétlen Zách nemzetségre kimondják az ítéletet, János Buda rectora az aláíró országnagyok közt a tizenkettedik helyen van megnevezve, s utána következik még az asztalnok és több főispány. ³⁾ 1335-ben előbbi czimén, a budai rectorságon és óvári várnagyságon kívül viseli a mosonymegyei főispán czimet is. ⁴⁾ Sűrűbben emlegetik nevét okleveleink, hogysem föltehetnők, hogy budai rectorsága megszakadott. 1318-tól 1337-ig, így csaknem húsz évig viselte a rectorságot. ⁵⁾

Már az utóbbi évben deczember 12-dikén az ő fiát

¹⁾ 1326-ban Jánosnak ily megtisztelő czimet ad a király: „Inclytis Baronibus et Nobilibus regni nostri, specialiter magistro Johanne, filio Hench, rectori castri Budensis.“ (Fejér, VIII. 3. 57.)

²⁾ Fejér, VIII. 2. 519. „Magistro Johanni, rectori dicti castri Novi Montis Pestiensis seu civitatis Budensis et Castellano de Owar.“

³⁾ Fejér, VIII. 3. 423.

⁴⁾ U. a. VIII. 4. 147.

⁵⁾ Még 1336. deczemberében él. (Orsz. Levéltár. D. L. 3029.) Már 1337. május 18-dikán néhainak találjuk írva (Zichy okm. tár, I. 516. 1.)

Miklóst találjuk budavári rectornak nevezve. ¹⁾ Mint ebből látjuk, a rectoráság szeretett firól-fira szállani. Miklós 1337-től 1347-ig volt Buda *rectora*. Legalább 1346-ban még előfordul neve ily minőségben.

Azonban Róbert Károly alatt, a bíróságra nézve, kétségtelen jelét találjuk a *judex*nek is. 1329-ben egy budavári előkelő család tagja, Tillmann neveztetik budai *judex*nek, s vele együtt külön van megnevezve János gróf mint budai *rector* vagyis *budai kapitány*. ²⁾ Tehát volt Róbert Károly idejében a király által külön kinevezett rector, s volt egy kétségtelenül a polgárok által választott külön bíró vagyis *judex*. Olyforma volt ez, mint a dalmát városokban a kinevezett *comes* vagy *rector* s e mellett a választott bíró, vagy *podesta*, ki lehetett más városból való is az olaszoknál; de nálunk aligha követték utóbbi részben az ő példájokat. A bíró évenkénti választásának is találjuk nyomát. Míg a rectorok sokáig, élethossziglan működnek, Tillmant az 1329-diki bírót 1337-ben az esküdtek közé találjuk sorozva. ³⁾

Mielőtt a *judex* előfordulna, van egy másik hivatalos személy is a rector mellett Budán. Mint III. Endre uralkodása végén, említve találjuk az állandóan Budán lakó alnádort, sőt a nádort magát is. 1322-ben bizonyos István viseli az alnádori tiszteletet. ⁴⁾ 1323-ban, tehát akkor, midőn

¹⁾ Fejér, VIII. 4. 292. Később, 1343-ban találjuk Miklós rector azon János fiának nevezve, ki Hencz fia volt (U. a. IX. 1. 83).

²⁾ „Tylman *judex castri Novi Montis Pestiensis*“, s ugyanott „Comes Johannes, noster Rector Capitaneusque in medio nostri constitutus.“ (Fej. VIII. 3. 386.) Előjön 1353-ban: „Magister Petrus, filius Telmani, quondam judicis Budensis (U. a. IX. 2. 254).“

³⁾ Fejér, VIII. 4. 292.

⁴⁾ Zichy okmt. I. 216 „Stephanus vicepalatinus Budae residens.“

Károly Temesvárról Visegrádra költözött, Fülöp valóságos nádorról mondatik, hogy állandó lakása Buda. ¹⁾ 1324-ben Fülöp nádor az ő alnádoráról Tamásról írja ugyanazt. ²⁾

Ezen éven kezdve nem találtam Budán lakó alnádort említve. Az alnádorok le- s a *judex*-ek feltűnte közt kapcsolat van, felfogásom szerint. — A rector azon időben inkább főkapitánya s főkormányzója volt a városnak; de az igazságszolgáltatást a király nevében a nádor, s ennek nevében egy általa kinevezett alnádor végezte. Így volt ez az 1324-1329 közti évekig. Ekkor nyerte meg a város a bíróválasztás szabadalmát, a városi autonomia ezen fontos kellékét, melyet a fejedelmi székhelyek s köztők Bécs nehezen tudtak megnyerni. A királynak valamely városban lakta sok előnnyel járt, de voltak hátrányai is, — s egyik épen az, hogy azokban a városokban az uralkodó szeretett mentül több befolyást tartani meg magának, kivált a bíró kiszemelésére nézve.

A bíróválasztás jogának megengedése körülbelül azon időre esik, midőn Károly végleg Visegrádra tette lakását, 1323-ban. Csak véletlen lehet, hogy előbb nem, mint az 1329-diki évszám alatt találjuk az első budai *judex*et a rector mellett megnevezve. Adhatta Károly ezen engedményt vagy 1323-ban vagy 1324-ben; mert mikor ezen utóbbi évben Marosnak a városi szabadalmakat Budának mintájára adja meg, világosan ki van téve a bíró és plebanus szabad választása a polgárok által. ³⁾

¹⁾ U. o. I. 234.

²⁾ Nagy Imre Anjoukori okmt. II. 148. „Nos Philippus palatinus, judex Cumanorum etc... coram comite Thoma vice-judice nostro Budae residenti.“

³⁾ Bíró, lelkészt a község közmegegyezéssel választ. A bíró és esküdteket egy évre választja. Itélnék ezek lopás, gyilkosság, gyújtogatás, erőszak és más (!) ügyek felett. Letelvé az év, ha a bíró nem tetszett a községnek, mást választanak, a kit tetszik. (Lásd a mellékleten.) Az első pont pedig,

Miután a királyi udvar nem a budai várban volt többé, az összes bíráskodás és az összes rendőri teendők könnyen voltak rábizhatók a városi municipiumra, s lehet, hogy a rectorság most már inkább cím volt, s csak a királyi kastélyra való felügyelet maradt meg nála, — ennek kapitánya volt. Feltűnik Károly alatt, mint láttuk, s gyakran emlittetik Lajos idejében egy más hivatalnok is: a budai kamaragróf. 1323-ban András budai polgár van megnevezve, mint ilyen. Ez nem is volt üres cím. Budán már 1318 előtt pénzverő ház állott. Mert ebben az évben látjuk, hogy pénzértékül a budai font (pondus) közkeletű. Egy budai ezüst márka (félfont), négy arany forintott tett.¹⁾ Alkalmassint a királyi palota egy részében volt a királyi kamara már régebben, s ezért nevezi egy fennidézett német verses krónika »Kammerhaus«-nak azt az épületet, melyben a király és családja lakni szokott. Károly alatt az a palota majd egészen nem szolgált egyébre, mint ily kincstári czélokra. — De ez csak emelte Buda polgárainak vagyonosságát, annyival is inkább, mivel mint mondtam, a kamaragrófok ezen században többnyire budai vállalkozó polgárok voltak.

Ily módon nem minden tekintetben volt hátrányos, hogy a király nem lakott Budán. A nagy-marosi fennemlített kiváltság-levél, mint látni fogjuk, nem foglalta magában mind azt, a mivel később Buda birt; de tekintélyes összege az a városi szabadalmaknak, s az az oklevél bizonyosság arra is, hogy léteznie kellett egy Róbert Károly korában kiállított budai szabadalom-levélnek is, melynek mintájára kelt 1324-ben a nagy-marosi.

hogy se nádorok, se zászlós urak s bármely méltóságban levők ne ítélessenek a polgárok felett. A felebbezés egyenesen a királyhoz történik. (U. o. és Fejér, VIII. 2. 514.)

¹⁾ Fejér. VIII. 5. 123. és VIII. 2. 112.

Azonban, csak Nagy-Lajos s nem Róbert Károly idejében nyerte meg városunk a kiváltságok és szabadalmak azon teljességét, melyet eddig — tévesen — már IV. Béla által megadottnak véltek. ¹⁾ Száz év a különbség.

Nagy nyeresége volt városunknak a renddel, törvényességgel párosult béke, melynek korszaka Károlylyal nyílt meg. A budaiak Venczel és Ottó alatt, függetlenségek arany-korában, midőn vám, halászati jog s minden más ilyes kivánságuk szerint volt rendezve, fényes nappal is zárt kapukon voltak kénytelenek örködni; mezei munkára sem lehetett mindig kimenni fegyvertelenül; közlekedésök a külfölddel és távolabbi hazai tájakkal fennakadt. Bármily fenhangon daczoltak az egyház rendes főbbjeivel, de titokban magok sem hittek elátkozott papjaik áldozásának foganatos voltában. S tulajdonkép szabadság volt-e állapotjuk, mikor hatalmas külső főurakkal szövetkezett párt-terrorizmus nyomott el minden szabad nyilatkozatot?

Károly alatt megnyíltak a kapuk, úgy hogy éjjeli bezárásuk is csak külső formáság lett; a föld ismét gazdagon kezdé jutalmazni a háborítatlan munkát. A Duna és száraz utak forgalma megelevenítette a várost, környékét, a sinlódott ipart és kereskedést. Felszabadult a lelkiismeret is. Törvényes király s törvényes egyházfők alatt magától elenyészett az ellenkezés. A vásárok nem öltötték magokra a lázadás jellemét. A budai szüretet az tartotta meg, a ki a szőlőt műveltette, s vigalmait nem némította el az egyházi tilalmak hamvazó-szerdai hangulata. Hagymány, törvény és rend, mind erélyes védőre találtak Károlyban. Ez fejtí meg, hogy Buda népe tömegesen, zokogó sírásra fakadt Róbert Károly koporsója láttára, mint az egykorú hiteles tanu írja.

¹⁾ Lásd a kötet végén a »Kutató bírálatok«-ban.

Mint láttuk, Róbert Károly temetése és N.-Lajos koronáztatása úgyszólván egyhuzamban ment végbe, s így a király-választás formaságára, minek Pesten a Rákoson kell vala történnie, nem volt idő. Azonban Lajos megtartotta a másik formaságot. A koronázás után Budára jön, ott az ország rendei hivatalos ünnepélylyel, s diszes processióval fogadják. ¹⁾

Azonban Budáról, ugyanezen kutfő szerint, rendes tartózkodási helyére, Visegrádra ment.

Uralkodása, residentia szempontjából három korszakra oszlik. Első korszak 1342-től 1346 végéig terjed. A második innen 1355-ig. A harmadik az utóbbi évtől 1382-ben történt haláláig.

Némelyek szerint Nagy Lajos nem szeretett Visegrádon lakni, — különösen a Zách-féle borzalmas eset emléke miatt. — De ez, s különösen az indokolás oly hypothesis, melyet az adatok meg nem vizsgálásával, a képzeletben alkottak. Mert Lajos királynak is uralkodása négy első évében Visegrád szintoly állandó lakhelye, mint volt számos évig atyjának. De 1346-nak deczemberén kezdve több évig Buda oly rendes királyi székhely, mint volt előbb Visegrád. A jelzett időponton kezdve az egész 1347-dik év folytában a király levelei közül egyet sem látok Visegrádon keltezve; — egy esetet kivéve, mely Zágrábot mutatja rövid idei tartózkodás helyének, minden levél Budán kel. ²⁾

Ezt az áttelepedést első sorban kétségkívül a nagy mérvű hadi készülétek okozták, — Visegrád alkalmatlan lévén nagy táborhelynek. 1347-ben november 11-dikén tör-

¹⁾ Dlugoss. 1063. Budán „honore processionum et occursu singulorum statuum exceptus.“

²⁾ T. i. Ráth Károly „Magy. királyok utazásai“ című lajstrom.

ténik az indulás a nápolyi hadjáratra. És miután a következő évben a hadjáratból visszaérkezik a király, június 28-dikán kezdve levelei Budán kelnek — s még kivételkép sem fordul elő Visegrád, — hová azonban Lajos, mint tudva van, a nápolyi királyi hercegeket küldte, bár rövid idei fogságra.

Az 1346-dik vagy 1347-dik évre tehetjük Budavár némely nevezetes vívmányait. A király hadi készületei a nápolyi hadjáratra nem annyira sereg-, mint pénzgyűjtésben állhattak; mert a következmények bizonyága szerint a száraz és tengeri hosszú út sok költséggel járt s maga a háboru egy jókora részben készpénzzel is kitűnően fizetett zsoldosok segítségével folyt. Készpénz pedig akkor még inkább mint ma, nem falun, nem uri kastélyokban, hanem az iparos és kereskedő városokban volt található.

A városok készpénz- és fölszerelésbeli áldozatkészségét Európa minden akkori királya szabadalmakat biztosító pecsétetes levelekkel szokta honorálni.

Az 1347-dik évre tehetjük legtöbb valószínűséggel Budának áru-megállítási nagyszerű kiváltságát, sőt egy kimerítő új privilegialis levelét is. Mint láttuk, Maros 1324-ben a budai mintára nyer Károlytól szabadalom-levelet. Most, 1347-ben Kassa ugyancsak budai mintára nyer Lajostól privilegiumot. Amabban nincs szó árumegállítási jogról, emebben világosan benne foglaltatik az. Ezen két adatból világos, hogy Buda az 1324 és az 1347 közti huszonhárom év valamelyikében jutott a nagy nyereséményhez. Az a kérdés, Károlytól vagy Lajostól származik-e az? — És a felelet az, hogy utóbbtól.

Maga Lajos király tesz róla bizonyóságot. 1370-ben a nagy-szebeni s aztán a többi hazai kereskedőt is kiveszi ezen kötelezettség alól. De az összes külföldi kereskedelemre nézve Buda kiváltsága megmarad. Ezen alkalommal mondja

a király, hogy ő maga s nem más volt az, a ki Budának ezt a kiváltságot adta volt, mely abban állott, hogy bármely hazai vagy külföldi kereskedő a maga áruát Budán túl ne vihesse, hanem itt kell kirakodnia és minden áruját eladnia. ¹⁾ Buda a Csehország, Ausztria és Olaszország felől, Kassa a Lengyelország felől, s később Brassó a Fekete-tenger felől jövő forgalmat dominálta. Mindez, maga Lajos szavai szerint, az ő ajándéka volt. Legvalószínűbb, hogy Buda nem sokkal előbb nyerte a jogot, mint Kassa, — azaz 1347-hez közel vagy éppen abban az évben.

Föltehető, mint érintém, hogy Nagy-Lajos egyszersmind egy részletes és teljesebb szabadság-levelet állított ki Buda számára, mint volt a Róbert Károly-féle, s ezen részletes iratnak csak egyik pontját képezte az áru-megállítási joga. Valószínűvé teszi ezt az a körülmény, hogy Kassa sem külön oklevelen, hanem egy kimerítő privilegialis levélben kapta többek közt azt a szabadalmat is. Hogy Buda Lajostól külön, önálló levelet kapott ezen alkalmal, bizonyítja az is, hogy Kassa 1347-diki privilegiuma másképp van szövegezve, mint Nagy-Maros 1324-diki szabadságlevele. A kassai oklevél fogalmazása inkább azzal egyezik, melynek némi módosítással való töredékét később hamisan adták ki Pest 1244-diki szabadalma, *arany bullája* gyanánt.

Nagy Lajos 1347 körül kelt nagy szabadságlevelének emléke lehet egy Anjoukorbeli emlékpénz is, melynek világos körirata: *Libertas Budensiu(m)*?

¹⁾ „Libertate civibus nostris Budensibus per Nostram Majestatem gratiose concessa in eo, ut nullus mercatorum Regni nostri vel aliarum partium res suas mercimoniales ultra ipsam civitatem Budensem transportare vel deferre nequeant, sed in ipsa civitate Budensi vendere vel commutare aut ibidem reponeere teneantur, non obstante. (Fejér, IX. 7. 297.)

A para nagyságu kis pénz egyik lapján az Anjou-k magyar ágának czimere látható: koronás sisak, melyből két toll emelkedik magasra s konyul meg jobbra és balra. Közből egy még magasbra kiágaskodó madár-nyak, egy struczcz-madáré, mely jobbra fordult fejjel egy lópatkót tart szájában. Láttuk fentebb Károly temetése leírásánál, hogy az ő jelvénye is ilyen koronás sisakból kiemelkedő struczcz-madár volt.

A címertan avatottjai szerint utóbbi jelvény a méltatlanság megboszulását volt ábrázolandó. Kétszeresen jellemző Nagy-Lajos alatt akkor, midőn Nápolyba induló öcsce halálának megboszulására! Ezen a lapon olvasható a fentebbi körirat.

A másik lapon három torony emelkedik fel, mindenik hosszukás ablakkal, s a tetején koronaszerű rovátkkal, kivéve a közbelsőt, mely egy ily koronával alacsonyabb. Ezen közbelső fölött egy rövid vastag hal áll meggörbülve, fejjel lefelé. Ezen tornyok tömör falból emelkednek ki, mely falon alant három kapu áll nyitva, melyek nyílásában egy-egy lilium, az Anjou-k czimere. A tornyok, falak elég világosan jelzik Budának vár voltát. Némelyek szerint a hal is az erőd biztosságát jelenti.

Mert egy mese szerint egy halfajnak szokása vihar idején magzatjait a szájába venni s úgy biztosítani a veszély ellen. Ily biztosan rejti a vár is a maga lakosait külső támadások elől. Mások szerint a hal a közlekedési és kereskedelmi szabadság rendes symboluma.¹⁾

¹⁾ Az első nézet mellett szól Podhraczký (Hist. Dipl. II. 350.), az utóbbi mellett Luczenbacher (Tudománytár „Értekezések“ 1841. IX. köt. 89. l. „Magyar pénztudományi ritkaság“ cím alatt.) Csakhogy mindkettő Róbert Károlynak tulajdonítja a pénzt. Pedig nincs egyetlen argumentumjuk is, miért ne volna az Lajos király pénze?

De szerintem az előbbi magyarázat jellemzőbb Buda és Pest történetére, melyek a vízi közlekedés viszonyainak köszönték fölemelkedésüket és állandó fontosságukat. A vár erős voltát eléggé ábrázolják a várfal, tornyok és kapuk.

Buda szabadság-nyerésének idejét jelöli a bíróságban történt változás is. Miklós a János fia és Hencz unokája mint *rector* szerepelt 1337-től kezdve.

Még 1346-ban június 16-án és szeptember 7-dikén Miklós *rector* nevében kelt leveleket találunk.¹⁾ De már a következő 1347-dik évben július 19-dikén más egyén és más című hivatalnok ad ki a maga nevében oly ünneplés oklevelet, mint azelőtt a *rectorok*. Az új ember Lorand és Buda *judex*ének czimezi magát.²⁾ Ezen éven kezdve többé nem is fordul elő a *rector* cím Budán. A *judex*, ki mint külön egyén feltűnik már Róbert Károly alatt, ezután az egyedüli főtisztviselő a városban. Miután ez a változás egyidejű a királyi udvar Budára költözésével, valószínű, hogy a két tény kapcsolatban állott. — Róbert Károly alatt a *rector* kétségkívül a királyi érdekek képviselője volt, míg a *judex* a város saját ügyeit vezette és annak igazságot szolgáltatott. De az udvar Budára költözése után a király nem tartott szükségesnek egy közbenjáró hivatalt, annnyival kevésbbé, mivel a városi privilegiumban ki volt kötve, hogy a városi bírótól a felebbezés csak a királyhoz magához történhessen. Az alnádorságot, mely Károly alatt szűnt meg, pótolta volt a *rectorság*. Most Lajos, Budára telepedésével nem látta a *rectorságot* szükségesnek.

¹⁾ Zichy okmt. II. k. 209. és 212. l.

²⁾ Fejér, IX. I. 556. „Nos Lorandus *judex* Castri Novi Montis Pestiensis.“ Felső-Hévíznél egy malom birtoka miatt, melyre a király tart számot, ez maga viszi az ügyet a budai bíró és esküdtek elé. Oly bírói hatóságot gyakorol, minőt azelőtt a *rectorok* gyakoroltak, mint némely adat bizonyítja.

1346 végén a király Budára tevén át szállását, ott van több évig az ő udvara. 1349-ben ide küldi a velenzei doge az ő jegyzőjét Nicolettót, hogy a király és a kezesek neki esküt tegyenek, mi azon évben Kisasszony napján meg is történik.¹⁾ Itt tart országgyűlést 1351-ben. 1352-ben így keltezi a király egy oklevelét: „Budán, udvarunk rendes székhelyén.“²⁾ Itt tartja menyegzőjét IV. Károly császár május 27-dikén 1353-ban, s maga Lajos király ugyanazon évben június 20-dikán.³⁾ Ide küldi Kázmér lengyel király az ő segédet kérő követeit 1354-ben.

A királyi oklevelek keltezésének lajstromából, a mely csaknem szakadatlan sorozatban mutatja Visegrádot 1347-ig, oly szakadatlan sorozatban tűnik fel Buda utóbbi évtől 1355. októberéig.

Bajos okát adni, miért szűnt meg ismét Buda királyi székhely, legalább egyedüli székhely lenni. A királyi család viszonyaiban egyik változás volt, hogy a király öccse, István herceg, 1354. végén, vagy 1355. elején halt meg. Azt vélhetnők, hogy István talán Visegrádon lakott s halálával az a vár visszaszállott Lajosra. Ámde István vagy két oklevelét Budáról keltezi, — sőt hogy a budai várban lakott, annak bizonyossága volt a királyi lak egy bástyája, melyet ő épített s melynek neve a következő században is „István herceg tornya“ volt.⁴⁾

Bármi volt az átköltözés oka, annyi bizonyos, hogy az 1355-dik év testvér-városaink történetében egy nagy vívmánnyal, Ó-Buda szabadságával van kapcsolatban.

¹⁾ Bécsi levélt. IV. 2. 340—47. és Libri Pactorum V. 212—220.

²⁾ Fejér, IX. 2. 143.

³⁾ Dlugoss, Lib. IX. 1097. Fejér, IX. 2. 363.

⁴⁾ Fejér, X. 7. 535. „Cis turrim condam ducis Stephani in castro nostro Budensi.“

Ez pedig Erzsébet anyakirályné kegyes buzgalmának volt következése, s kapcsolatban áll az ó-budai clarissa-zárda történetével.

A Szent-Ferencz-rendű clarissa-apácák elejente a budai várban a Sz.-Jánosnak szentelt Ferenczes templom mellett voltak elszállásolva. 1290-ben Fennena királyné a nagy szigeten fekvő Bogomér és Cséptelek nevű falukat ajándékozta nekik.¹⁾ 1293-ból olvassuk, hogy a várban Moys nádor özvegye házában voltak elszállásolva a clarissák, s egyszersmind ugyanazon özvegy nekik adományozta a Nagy-Szigeten és Ó-Budán felül Megyeren birtokfekvősegeit.²⁾

Sokáig nem olvasunk többé semmit a budai Klárásokról. Hihető, hogy a Venczel- és Ottó-korabeli zavaros időkben, melyek egyházi forradalom jellemét öltötték, máshová költözködtek a várból.

Erzsébet királyné, Róbert Károly neje, ugy látszik a minorita vagyis Ferenczes rend iránt volt különös előszeretettel. Számára egy klastromot akart építtetni 1331 körül. A pápa helybenhagyta ezt; de oly kikötéssel, hogy annak helye se a budai vár, se a Nyulak szigete ne legyen. Oka világos; mert mind a várban mind a szigeten állott már a minoritáknak egy-egy klastroma.³⁾

A királyné 1334-ben egy ugyancsak minorita rendi, de már női zárdát, a clarissákét akarja felállítani a budai

¹⁾ „Monialibus de ordine Beati Francisci circa ecclesiam B. Johannis evangelistae in castro Budensi jugiter famulantibus.“

²⁾ III. Endre megerősítő levele. Wenzel, Mon. Arp. X. 115. — Miklós pápának egy állítólag 1292. évi november 3-dikáról kelt levele (Hazai Okmt. VI.) téves a datumban. Mert ez a pápa 1292. aprilban halt meg. Téves abban is, mintha a zárda ó-budai lett volna. Potthast 1291-iki nov. 3-ra teszi.

³⁾ Fejér, VII. 3. 539.

várban, melyhez a klastromon kívül templomot, czintermet, s más szükséges épületeket volt emelendő, s az oda felveendő szűzek fentartására szolgáló jövedelmekről gondoskodandó, mind a maga költségén.¹⁾ Azonban, úgy látszik, ez is csak terv vagy legfeljebb kezdet maradt, — a mi a budai várat illeti.

Erzsébet, midőn özvegy-anyakirálynővé lett, aligha gazdagabbá és befolyásosabbá nem lett, mint volt királyné korában.

1346-ban, tehát akkor, midőn Lajos udvara Visegrádról Budára költözik, a minoriták főkörmányzója engedelmet ad rá, hogy Erzsébet magyar királynő az általa Ó-Budán alapított clarissa-zárdába más egyházmegebeli apáczákat és noviciusokat vehessen föl s az apát-nőt beiktathassa.²⁾ — A templom és klastrom méltó volt, úgy látszik, Róbert Károly özvegyéhez, ki hazánk leg-szebb építészeti emlékét, a kassai nagy templomot emelte volt. Későbbi korbeltiek „bámulatosan diszes épületnek“ mondják.³⁾ Hogy rangfokozatban alább ne álljon a nyul-szigeti domonkosrendi klastromnál, az ó-budai is Boldog-asszonyról neveztetett el.

Ugyanakkor a királynő a maga költségén újra építtette a prépostság ó-budai templomát is, valószínűen nem kevesebb díszszel. Szóval Ó-Buda, úgy látszik, kedvenczévé lett az anyakirálynőnek s következőleg az ifjú királynak is.⁴⁾

¹⁾ Katona, Hist. Cr. Tomulus II. Ord. IX. 50. l.

²⁾ Országos levéltár. D. L. 3849. és Rupp Budap. Helyr. 22. l. Különös, hogy a rend idegen főkörmányzója Ó-Budát „Civitas Sicambriae“-nek nevezi. Ezen 1346-diki tudtommal első eset ezen név előfordultára.

³⁾ Zsigmond 1391. levele. Rupp az i. h. „mirifici operis decore fundata (ecclesia).“

⁴⁾ „Nos qui ad oppidum seu civitatem ipsam (Ó-Buda) speciali ducimur affectione duas solennes ecclesias, unam

Ó-Budán is volt egy királyi s illetőleg egy királynéi vár, melyet III. Endre halálakor is említve láttunk. 1339-ben is említették az.¹⁾ Az ottani várnagyság kezd már oly nevezetes hivatal lenni, mint a budavári rectorship. 1343-ban egy ó-budai és hévízi nagybirtokos Töttös nevezeték lévai és ó-budai castellanusnak.²⁾ Gyakran látjuk ezután is ennek a tisztségnek magas rangu voltát.

1349-ben Gyöngöt Somogyban, 1351-ben Edelényt Borsodban és Sápót, továbbá Üröm helységet, s Buda éjszaki külvárosai egyikét tevő Sz.-Jakabfalva szárazí vőmjait, és borosjenei szőlőket ajándékoz a királynő a klastromnak.³⁾ — Hosszu lajstroma következett az azutáni harmincz év alatt a külső adományoknak. De magában a helységben Ó-Budán elkezdődött a telek- és házvételek oly arányban, mintha az egész várost a clarissák részére akarná kisajátítani a királynő.

Maga nevében vásárolja össze a zárda közelében fekvő üres telkeket — telkét körülbelül nyolcz forintjával számítva.⁴⁾ 1354-ben Hekkul (Heckel) zsidó feleségét Szába

videlicet pro collegio praepositi et capituli... nos regina nostris sumptibus reginalibus, aliam in honorem B. Virginis pro usu sororum S. Clarae... ex nostris sumptibus communibus regalis et reginalibus de novo aedificari fecimus.“ Fej. IX. 2. 371. l.

¹⁾ „Castrum Veteris Budae.“ Orsz. I. t. D. L. 3571. sz.

²⁾ U. o.

³⁾ Fejér, IX. 2. 80. IX. 1. 659. és IX. 2. 128.

⁴⁾ A budai prépostság kántora Péter 8 frton adja a zárdától nyugatra eső telket; Alaz András két telket ad el, egyik a zárdától nyugatra, másik keletre esik, — 16 frton; neje Erzsébet is két telket ad el 19 frton. Egyik délre, másik nyugatra esik. Mancus (Csonka?) Bálint 15 frton ad két telket; egyik délre, másik nyugatra esik. Manguch János özvegye egy telket a zárdától nyugatra 8 frton. Benedek, Douk fia ugyanott fekvő telkét szintén 8 frton. Galus (Gál) Miklós fia a zárdától nyugatra eső telkét 7 frton. — Orsz. lev. t. D. L. 4364. Feltűnő, hogy keletre alig történik vásárlás. A Duna

zsidónőt használja fel közbenjáróul a királyné, hogy Seydel nevű ácsnak ó-budai házát megvegye 40 girán (160 forint), — természetesen hogy aztán a klarissáknak aján-dékozza.¹⁾ Ugyanazon évben, ugyanazon áron s ugyan-azon czélból vásárolja meg a királynő Miklósnak Lykolt fiának házát.²⁾

Nincs szere-száma a vásárlásoknak és ajándékoknak az apácák részére. 1354-ben malmot s későbbben egy gyógyszerháznak való házát, majd ismét egy volt korcsmát s máskor egy mészárszékét is kapnak. Ó-Budán mindez fölverhette volna lassanként a telkek és házak árát. Azon-ban, úgy látszik, Ó-Buda még sem emelkedett oly várossá, hogy a telkek drágaságáról lehessen panaszkodni. A sok vásárlás ellenére 1373-ban egy házát ötven hold földdel együtt lehetett száznyolczvan forinton venni.³⁾ Időről időre a király is megajándékozza egy-egy helység birtokával a klastromot. Így kapja ez 1368-ban Czeglédet.⁴⁾ A királynő buzditására magas rangú nők lesznek a zárda lakosaivá. Így Kunegunda vagyis Kinga tescheni herczeg leánya, ki 1373-ban a fentebbi száznyolczvan forintos vásárlást teszi a zárda részére s 1377-ben Bubek Imre nádor öz-vegye Katalin, ki hasonlóképp telket vásárol a zárdának.⁵⁾

Elég ennyi a nagy adathalmazból azon meggyőző-désünkre, hogy a XIV. század közepén az ó-budai ferencz-rendi apáczaklastrom oly divatos lett, mint a milyen volt a XIII. század közepén a Nyulak szigetén a domon-kos-rendi. A mit IV. Béla az ő neje Mária kedvéért tett a

mellett fekketett a zárda; de nem a hegy alatt. Éjszakra tán a káptalan birtokai következtek.

¹⁾ Orsz. lev. t. D. L. 4441.

²⁾ U. o. D. L. 4436.

³⁾ Országos levéltár. D. L. 6137.

⁴⁾ Fejér, IX. 4. 123.

⁵⁾ Orsz. lev. t. D. L. 6431.

szigeti klastrom érdekében, azt engedte meg I. Lajos az ő anyjának Erzsébetnek a clarissák érdekében.

Egész egy mozgalomnak nevezhető a buzgóság ezek iránt, mi a tisztán vallásos szemponton kívül társadalmi és közművelődési érdekekkel is kapcsolatban állott. Tudva van, hogy a középkorban mindaz, a mi ma jótékonyági, mindaz, a mi ma közművelődési intézet, az egyházi testületekben központosult. S épen a nőnemre nézve, melynek a társadalom önálló működéskört nem engedett, a női zárdák mellett hatalmasabb indokok szóltak, mint a férfi zárdák mellett. Közművelődési szempontból is nagy és szép feladat jutott nekik. Nemcsak az új-korban, hanem rég be kellett látni a nőnevelés rendkívüli fontosságát. A női zárdák leánynövendékek tanításával és képzésével is foglalkoztak, s gyakoribb eset volt a középkorban, mint ma, hogy a nő műveltebb a férjénél, és hogy fiugyermekeinek képződésére döntő befolyással volt. Ezen női műveltség kútfeje, mely a társadalomra kihatott, az apáczárda volt. — Erzsébet királynő kétségkívül öntudatában volt nagy buzgalma ezen indokainak, s még többet és szebbet tudott volna mondani rólok, mint a mai kor embere.

Ezen társadalmi hasznokon kívül, az ó-budai zárda nagyobb s közvetlenebb befolyással lehetett Ó-Buda fölemelkedésére, mint volt egykor a margit-szigeti zárda Budáéra. Erzsébet királynőnek 1346 óta a clarissák mellett kifejtett buzgalma logikailag maga után vonta azt, hogy Ó-Buda fölszabaduljon az ottani káptalannak földesurasága alól.

A pápa már 1353-ban megadja az engedelmet arra, hogy a király a káptalannak az ó-budai lakosok feletti jogait megszüntesse, illő kárpótlás mellett, miután a káptalan lakhelye közel fekszik mind az ó-budai mind

a budai királyi várhoz, miből sok ellenséges surlódás következett.

Ó-Buda népe tartozott a káptalannak az Ó-Buda határában feküdt szőlők tizedével. Azután tartoztak a piaczi vámmal (tributum fori) Ó-Budán. Végre az igazságszolgáltatásban a város népe felett csupán a káptalan bírászkodhatott. Ezek voltak az elvitázhatatlan s oklevelekkel bebizonyított jogai a káptalannak, mint Lajos király 1355-ben írja. Ezekben ugymond, nem is háborgatta senki az egyházi testületet. De ugyancsak a király szavai szerint kétes volt mindig a káptalannak a város fölötti földesuri joga (dominium proprietarium), melynek egyik jele az volt, hogy az ó-budai királyi kastély várnagya évenként egy márka aranyat fizetett a káptalannak a földesuri jog elismerésére; kétes jog volt a *hajóvám* követelése is. Ezekre is tudott ugyan a káptalan oklevelet mutatni elő; de nem voltak azoknak folytonos és háborítatlan birtokában, — a minthogy most is — 1355-ben — a király szedi a hajóvámot. — Ezen jogok fölött a káptalan és a (budavári) polgárok közt sok veszekedés, verekedés, botrány történt már.

A király a káptalan érdekét látja az új rendezésben, mi nélkül az abban a veszélyben forogna, hogy kétes jogaival együtt elveszti a kétségteleneket is. Azért a király meghagyja ugyan a káptalant a bordézsma élvezetében; de a város fölötti minden egyéb jogot elveszen tőle. Ezen veszteségért több mint kétszeres kárpótlást ad, mely évenként kétszáz márkánál jóval többre becsülhető, jó veretű *budai* pénzben. A kárpótlás áll a Somogyban és Zalában fekvő négy helységből: Komár, Galambok, Szent-Péter és Karos. A király két felé osztja egy határvonallal Ó-Budát. A jóval nagyobbik város- és határrészt magának tartja meg s a város illető részét *királyi városnak*

nyilatkoztatja; a kisebbik rész a káptalané marad.¹⁾ Ez oklevélből tudjuk, hogy Székes-Fehérvár is így volt megosztva a király s az ottani káptalan közt.

A királyi városok száma tehát 1355-ben O-Budával szaporodott. — De a fentebbi rendezés által sokat nyert a budai vár és Pest. Mert ime az igazságszerető király közvetve azt nyilatkoztatja ki, hogy II. Géza állítólagos oklevele, s Lodomér érsek ítéletei nem birnak jogerővel, a mi a dunai nagy közlekedés megvámolását illeti. Nagy-Lajos 1355-diki levelével megszűnt a káptalannak a fel- és leközlekedő hajók vámja iránti követelődzése, mi oly sok izetlenségre adott okot, — csak a révvám maradt meg a régi módon továbbra is.²⁾

A hajóvám jövedelme legalább az ó-budai Dunán, az ottani királynői várhoz volt utalva, míg Erzsébet az ó-budai szárazai vámot Sz.-Jakabfalva felé a clarissáknak adta. 1366-ban a vízi-vámot adja nekik s a sz.-jakabi szárazit tartja meg az ó-budai vár számára.³⁾ Valószínű, hogy a budai és pesti Dunán a hajóvám a budavári királyi kincstár jövedelmévé lett.

A káptalan jogköveteléseitől Buda megszabadulván, veszélyes ellenféltől szabadult meg. Mert bármely más birtokossal, ha mindjárt egyházi testülettel is, könnyebb volt kiegyezni, mint egy káptalannal, mely a jogban s a perlekedés gyakorlatában hivatott mester volt. Az némileg ügyvédi testület volt, s láttuk, hogy épen a budai káptalan némely korban milyen fogásokra volt képes.

¹⁾ Fejérnél hibásan áll reginalis a regia helyett. IX. 2. 377. l. Ez utóbbi oklevélből vesszük az előadottakat.

²⁾ Egy 1392-diki oklevél. Fej. X. 2. 39. Egy 1381-diki oklevél. Fejér, IX. 5. 474. nem egyéb, mint Nagy-Lajos összetévesztése Kun Lászlóval. Ugyanaz az az állítólagos visszavonó levél, melyet fentebb ismertettem 1387-ből ezen kötet 243. lapján.

³⁾ Fej. IX. 3. 518.

1355-ben Ó-Buda nem szűnt meg az anyakirályné laka lenni; de Lajos király, mint érintettem, azon évben megszűnt állandó lakosa lenni a budai királyi palotának, — legalább Visegrádnak ad előnyt. Hihető, elégnek tartotta, hogy anyja legyen Budán és környékén a korona képviselője.

1355-től 1382-ig, a király életének hátra volt 28 éve alatt, összesen 305 keltezést számítottam össze részint Budáról részint Visegrádról. Ezek közül 204-szer fordul elő Visegrád és csak 101-szer Buda. Így körülbelül kétannyit mulatott a király az ő visegrádi királyi palotájában, mint a budaiban. Sőt találjuk Visegrádot úgy is említve, mint rendes királyi lakot, 1373-ban.¹⁾ Lajos uralkodása utolsó 10—12 évében gyakori tartózkodási helye Zólyom és a Borsodban fekvő Diós-Győr, melyek közelebb estek északi birodalmához, Lengyelországhoz. Zólyomban többször tanácskozott a lengyel főurakkal. A keltezések ezen városokból oly gyakoriak amaz évek alatt, hogy a kettő együtt gyakoribb tartózkodást mutat fel, mint magában Buda.²⁾

1347-en kezdve, mint érintettem, a budavári bíró váltig judexnek van czimezve s a rector czim nem fordul elő többé. Mindamellett, hogy már a város választja saját bírait, Loránd sokáig viselte e tiszteletet. Ugy látszik, 1366-ban hal meg; mert azon év martiusa 15-dikén, mint bíró ítélt még,³⁾ s már ugyanazon évben május 11-dikén Mihály, a Kunczlin fia és János néhai rector unokája

¹⁾ Tört. Tár. IX. 32. l. „Datum in nostro regali Palacio Wysegradii.“

²⁾ A keltezések középszáma 28 év alatt egy-egy évben Visegrádra nézve közel 7·3; Budára nézve csak mintegy 3·6. — 1373-tól 82-ig a király (Ráth K. lajstroma szerint) 27-szer keltezi leveleit Zólyomból, és 26-szor Diós-Győrről. Így a tíz évről az egy évi középszám 5·3.

³⁾ Nos Lorandus, judex castri novi montis Pestiensis. (Zichy okmt. III. 289.)

viseli a judex hivatalát és czimet.¹⁾ 1367-ben Lorándot, mint egykori budai bírót találjuk említve.²⁾ Ha 1347-től folytonosan ő volt a bíró haláláig, nagyon meg lehettek vele elégedve a budaiak, hogy tizenkilencszer választották újra meg újra! — Nemcsak az egyénnek, hanem a viszonynak békés, állandósult jellemét is dicséri ez a kitartás.

Mihály bírót 1367-ben, 1370-ben és 71-ben találjuk hivatalban. Már 1376-ban Uling, a Miklós fia, Buda bírája. — Ezután tizennégy évig, 1390-ig nem találtam bírót megnevezve az oklevelekben. Ekkor Rabensteiner Ulrik bírószkodott.³⁾

Lajos király uralkodása alatt nem egy csapás sújtotta a testvér-városokat. Bár részletek nem maradtak ránk; de pusztító lehetett az 1348-diki pestis ezen a vidéken is. 1364-ben rossz termés és inség uralkodott, s egy év nélkül való levélben Pest városára nézve egy időre moratoriumot kénytelen kihirdetni a király a várost ért némely csapások következtében, melyek elősorolva nincsenek.⁴⁾ A szerencsétlenségek egyike aligha nem az árvíz volt. — Ugy látszik, nemcsak abban a kedvezésben részesült Pest város, — mely még mindig alárendeltje volt a budai vár községének, — hanem ebben az időben nyerte az országos vásári szabadságot, melyet 1391-ben és 95-ben találunk említve.⁵⁾

A vásár Vasas-Szent-Péter napján, vagyis augusztus elsején tartatott s azon a vám harmadát, mint Budán is mindig, a nyulszigeti apácák szedték.

De leginkább befolyt testvér-városaink emelkedésére

¹⁾ U. a. u. o. 296. l.

²⁾ Orsz. lev. t. D. L. 5366.

³⁾ Fejér, IX. 4. a 110-dik, 112-ik és 384-dik lapokon. S Orsz. levéltár. D. L. 5866-dik és 6334-dik sz.

⁴⁾ Fejér, IX. 7. 476.

⁵⁾ Orsz. levéltár. D. L. 7716.

a nemzetközi kereskedés nagy föllendülése Lajos alatt. Az a király, kinek tevékenysége s egy részben hódításai és szerzeményei három tengerig terjedtek ki, megszerezte hazánk közlekedésének a szükséges kapcsolatokat, békét és oltalmat. Szigorú rendeletet adott ki, hogy a bécsi kereskedők illetéktelen vámokkal ne terheltesse; megerősítette Róbert Károly intézkedését, mely a Csehország-Szlávia felé, tehát Boroszlótól s a Bálti tenger felől jövő kereskedők útját és vámjait szabályozta. Lengyelországgal oly szoros viszonyba jött az ország, mint ha egy állam lett volna. De nagy gondot fordított Lajos a keleti kereskedelemre is, mint a Szebennek és Brassónak adott kiváltságok tanúsítják. Ezen városok pedig a Feketetenger közlekedési vonalát jelölik. Lajos intézkedése rájuk nézve abban áll, hogy megkönnyítette számukra az Adria tengerig való száraz közlekedést. S nevezetes az, hogy ez az út, mely Szebent Zárával, s a Feketetengert az Ádriával kötötte össze, *Budán* Pesten vezetett keresztül, — nem Buda érdekében, mert 1368. és 1370. óta a belföldi kereskedőket kivette Lajos azon kötelezettség alól, hogy Budán rakodjanak ki áruikkal.¹⁾ Rendes országút volt, mi Budán keresztül vitt a magyar birodalom legkeletibb sarkától a legnyugatibb sarkáig. Budán volt ezen út királyi harminczadja is felállítva.

Másutt a Dalmatiába vitt áruk nem is fizettek harminczadot.

¹⁾ Ut universi mercatores Cibinienses a Buda versus Jadram, vel a Jadra, aut de aliis Dalmatiae partibus versus Budam proficiscentes, tam in eundo quam in redeundo de omnibus rebus ipsorum . . . nullum tributum dare teneantur, praeter tricesimam, quam solum Budae exigi volumus. (Fej. IX. 7. 297.) Ez 1370. mártiusban kel. A brassaiak ugyanazon szabadalmat nyerik azon évben júliusban. (Fej. IX. 4. 227.) Szeptember 21. valamennyi magyarországi város nyeri ezt a szabadalmat. (Wenzel Budai regestái a nevezett évhez.)

Buda polgársága kereskedelmi szellemét tanusítja, hogy Lajos idejében, szintugy mint atyja uralkodása alatt a kamara-ispányok többnyire a budai polgárokból telnek ki. Pénzügyekben való jártasságuk azt engedi föltennünk, hogy tekintélyes tőzsérek voltak köztük.¹⁾ 1382-ben, halála évében két budai polgárt, Szerecsen János (Sarachenus)²⁾ és Bernard Ferencz mestereket nevezi ki a király a magyar- és tótországi összes harminczadok ispányaivá, kik, ugymond, eddig is hiven szolgálták.³⁾ Ez a Szerecsen igen valószínűen az egykori ismaelitáktól származott. A keresztén hitre tértek már, de üzérkedő ösztönük a régi maradt.

I. Károly és I. Lajos együtt hetven évi belbékét szerettek az országnak és városainknak. A kereskedés, ipar, a művészetek s köztök az építészet, alattok kétségkívül a civilisatio egy új korszakának voltak bizonyosságai.

Lajos nemcsak Budának, hanem általán a magyarországi városoknak minden más királyunknál nagyobb jóltevője volt. Ha a városi rendszert nem ő ültette is hozzánk, de ő volt kifejlesztője és felvirágoztatója. Ő kezd oly rendeleteket kibocsátni, melyek általán minden királyi városra szólnak, s a tárnokmestert teszi felelősségi fórumjokká. Sőt a városok mint külön rend, kezdenek alatta országos ügyekben is szerepelni. Így 1381-ben martius 20-dikán

¹⁾ 1342—44-ben Szathmáry Miklós ily czimet visel: Nicolaus de Zothmar civis Budensis, comes camerarum nostrarum Sirmiensis et Quinqueecclesiensis. (Fejér, IX. 1. 197. és Orsz. I. t. D. L. 3495.) Ugyanaz 1345-ben bérbe veszi a szerémségi kir. kamarát. (U. a. IX. 7. 55.) 1344-ben Lorand budai polgár (s 1347-en kezdve bíró) szintén kamar'ispány volt. 1345-ben Craterius civis Bud., comes camer. reg. Budensis et Strigoniensis (Orsz. I. t. D. L. 4165.) 1359. Stephanus mag. filius Behan, comes camerae regiae Budensis argenteae. (Fej. IX. 7. 177.) 1368. Chimley Péter budai kamarispány. (Fej. IX. 4. 140.) stb. Erdélyben még újabb korban is divatozott a „kamarispány” rövidített szó.

²⁾ Fejér, IX. 7. 451.

Lajos Magyarország királyi városaival külön erősített meg azt a házassági szerződést, mely leánya, Hedvig és habsburgi Vilmos közt kelt. A városok ily sorban írják alá kezeslevelöket: Buda, Visegrád, Fehérvár, Kassa, Trencsin, Zágráb, Nagy-Szombat, Pozsony és Soprony. ¹⁾ Az ország nagyai ezt a szerződést már az előbbi évben február 12-dikén Zólyomban irták volt alá. ²⁾

Ó-Buda jóltevője, Erzsébet anyakirálynő az 1380-dik év deczembere 29-dikén halt meg. Végrendelete szerint az ó-budai clarissák gyönyörű templomában, az ő művében temették el, — több mint nyolczvan éves korában. Az ó-budai várat, mint tulajdonát, Lajos nejére hagyta, ki szintén Erzsébet nevet viselt. Lelkére kötötte a klárás klastrom feletti gondoskodást is. ³⁾

Ha Lajos király, a clarissák iránt, anyja kedvéért bőkezű volt, alatta egy férfi-szerzet is kezdett divatosná lenni, s megtartani népszerűségét a mohácsi vészig. Ez a Pálosok szerzete, — az egyetlen, mely magyar földön keletkezett és fejlett ki Róbert Károly uralkodása kezdete óta. Buda területén Sz.-Lőrincznek szentelt kolostorral birtak. Ez a Sz.-Lőrincz pedig állott azon hegynyereg oldalában, melyet a Jánoshegy képez a Hárshegygyel. A klastrom némi maradványai ma is láthatók a *Szép Fuhászné* mulatóhely közelében.

Nagy-Lajos utolsó békekötésében Velenczével, a titkos pontok közé iktatta, hogy a köztársaság szolgáltassa ki neki az első remete Sz.-Pál fejét, melyet Velenczében őrzöttek addig. Az ereklyét magyar főpapok Budára szállították, hol ideiglen a királyi kápolnában helyezték el. Onnan 1381-ben, november 14-dikén nagyszerű ünnepély-

¹⁾ Fejér, IX. 7. 626.

²⁾ U. o. U. o.

³⁾ Katona. Tom. III. Ord. 10., a 671. lapon.

lyel vitték a nevezett klostrom egyházába. Az ünnepélynek nem csupán egyházi jelleme volt. Egyszermind diadalmenet volt az az oly sokáig ellenséges Velencze fölött. A XV. században Szent-Lőrincz zárdája volt a kegyelet divatja. A mohácsi vészig mindig nagy bucsujárások tanuskodtak a szent iránti általános tiszteletről.¹⁾

Valamint egykor a nyulszigeti apácák bizton létére nézve a budai várban majd a visegrádiban nyertek egy-egy menedék-házat, úgy most Lajos a pálosokat egy házzal is megajándékozta a budai várban, oly célból, hogy ha háborus idők kizavarnák őket Szt.-Lőrincz klostromából, ide menekülhessenek.²⁾ Később egy várbeli utcát a Pálosok ezen házáról nevezték el.

Nem sokára, 1382-ben szeptember 11-dikén kimult a nagy király is. Nagy-Szombatban történt a gyászos eset. Székesfehérvártn szeptember 16-dikán ment végbe a temetés, s 17-dikén a koronázás, a tizenkét éves Mária koronázása. Most is, mint Lajos trónraléptekor alig maradt idő, hogy a választás formája egy budai és rákosi gyűlésen meg legyen tartható. — Elmaradt hihetően az a másik is, hogy az új király belovagolja Buda utcáit.

Buda és a városok kétségkívül előre, még Lajos életében elismerték Máriát leendő királyul, s férjéül Zsigmondot, a német császár fiát.

Országos zavarok következtek, melyekben testvér-városainkról ismét többet szól a krónika, mint a lefolyt hetven évibéke ideje alatt.

⁽¹⁾ Katona, X. 688. 1.

⁽²⁾ Schier, Buda Sacra. 53. 1.

XV. FEJEZET.

I. LAJOSTÓL I. MÁTYÁSIG.

A Nagy Lajos halála utáni zavarokban a budai polgárok a néző szerepét óhajtották játszani. Bajos s tán lehetetlen szerep oly város számára, melyben a versengés tárggyául szolgáló trónus van felütve. Itt lakott, mikor utban nem volt, Mária királynő, anyjával az özvegy Erzsébettel. Itt ment végbe a menyekző is 1385-ben október elején Zsigmond és Mária közt. A november elején tartott országgyűlés megcsalta önmagát, midőn az ország gyámjának nevezte ki azt, kinek magának is gyámra volt szüksége. Azonban Buda kétséggkívül nagyban kitüntette loyaltását, s osztozott a csalódásban a béke-reményeket illetőleg. Csakhamar előállott egy trónkövetelő a nápolyi király képében, nagy bajt és zavart okozva Zsigmond pártjának és az országnak. A drágalátos vőlegénynek és gyámnak első dolga idehagyni magával jőtehetetlen menyasszonyát, s a rábizott árvát, az országot, azon alkalmas ürügy alatt, hogy Csehországból segítséget hoz.

Buda ostromra lehetett elkészülve, melyet jó falai és vitéz polgárai megvédehettek; de nagy károkat tesz vala nemcsak a szőlőkben, földekben és külvárosokban, hanem elvágja a kereskedést, ipart űző városnak fő életérét a közlekedést. — Azért senki sem örült jobban a

békés megoldásnak, mint a budaiak, s lelkesedésök őszinte lehetett, midőn a két elárvult királyasszony, Gara tanácsára arany kocsin hozták fel a várba a szőke, piczi termetű, de vitéz királyt, ki a város kulcsait átnyújtó budai bírót alkalmasint nevén birta szállítani. Mert Kis-Károly ismert és becsült főember és hadvezér volt Nagy-Lajos idejében.¹⁾ A koronázáskor, az azt követett budai diadalmenetben, s Kis-Károly harmincznyolcz napi uralkodása alatt sok polgár, s kivált az olaszok a dicső és jó emlékü Anjouiak uralmának visszaérkeztét ünnepelhatték.

Az olasz polgárság számot tett akkor a várbeli lakosság közt. Voltak ott olaszok elejétől fogva; de Nagy-Lajos alatt szaporodhattak fel. Föl van jegyezve ennek a királynak egy datum nélküli tette, egy utánpótlása a francia és angol királyoknak, — ez a zsidók teljes kiűzése az országból. — Ezek kezében volt az üzletek némely ága, s leginkább a pénzzel és drágaságokkal való üzérkedés. Ama rendszabály mulhatlanul zavart okozott a közgazdasági viszonyokban. Nálunk is, mint másutt, alkalmasint olaszok foglalták el a zsidók helyét, s a várban volt zsidó utca kiűritése annál népesebbé tette az olasz utcát. Ez üdvözölte legzajosabban azt a királyt, kit olaszoknak néztek s kinek sikerült az, a mire Nagy-Lajos hiában törekedett, hogy egyesítse a nápolyi koronát a magyarral.

Azonban a megoldás csak látszó volt, a helyzet a legbonyolultabbak közé tartozott; a béke külszine alatt a legellenségesebb feszültség lappangott. Gara és a királynők barátságot mutatnak annak, ki ravaszul elrabolta tőlök a koronát és hatalmat. Mária a színre lemondott uralkodó, folyvást a királyi várban a királyi termeket foglalja el anyjával. A koronás király, mint valami vendég,

¹⁾ Lajos halálától 1390-ig nem találunk feljegyzést a budai bíró kilétéről.

de szívesen, bizalomteljesen látott vendég, ugyanazon palotában az emeleten lakik. A királyi várban, mely a polgári vártól el volt különözve, olasz őrség, a városban szerteszélylyel fegyveres olaszok és horvátok vannak elszállásolva. Kis-Károly pedig, ki jól tudhatta, hogy ez az állapot nem tarthat sokáig, előzékeny, udvarias, s a legnagyobb bizalmat fitogtatja. Mert a királyi várban levő olaszok nem viselnek fegyvert. Csak a főkapu feletti toronyban volt egy őrszem. Különben a királyi kastélyba olasznak szintugy mint magyarnak csak fegyvertelenül volt szabad bemennie.

A kölcsönös bizalom külszine alatt minden emberismerő a legnagyobb mértékű bizalmatlanság elhazudását láthatja vala, — s tapasztalt emberek megjósolhatták volna, hogy a színlésben magát egyaránt mesternek bizonyított két fél közül valamelyik áldozatja lesz a másiknak. A kérdés csak az, melyik előzi meg a gyűlölt ellenfél előre kiszámított csapását.

A jövevényt érte a csapás. Ellenfele Gara álnok ügyességgel használta fel Károly hibáját, a bizalom tulajdosságos színlését. Ismeretes az 1386-ban február 7-dikén történt orgyilkos merénylet. Mikor Gara intésére Forgács halálos sebet mért Károlyra, a palotában és udvaron szét szórt olaszok fegyvertelenek voltak. Az esemény hírére szét kellett futniok szállásaikra fegyverökért. Azalatt Garának a kapun kívül készen állott fegyveresei megszál-lották ezt és a bástyákat, s így az olaszok már csak menekülésre gondolhattak.

A polgárok a cselben ártatlanok voltak; — de bünhődniök kellett nekik is. Másnap reggel egy fegyveres csapat, mely a határszél oltalmára volt szánva, s tán átmenőben a szomszédtságban tanyázott, — Garától megnyerve, a városba tört. Nem érte be az olasz és horvát

katonák üldözésével. A királynék éltetése közt felkereste azon polgárokat, kik Kis-Károly iránti hűségök nyilvánításában kitűntek; de különösen az olaszokat kivétel nélkül üldözőbe vette. Feltörte a házakat és raktárakat is, melyekben az olasz tőzséreknek sok kincse volt felhalmozva, s kifosztotta teljesen. Rablás és gyilkolás folyt az utcákon, s a város lanyha és ingadozó politikája miatt aligha kevesebb kárt szenvedett, mintha már eleve határozott pártállást foglal s bátran védelmezi magát.

Zsigmond, — kinek érdekében ezt az épen nem hősies államcsinyt a czimerében kigyót viselő Gara elkövette — még hosszas ideig terrorismussal igyekezett fenntartani magát. A nevezetesebb törvényszéki gyilkosságokat Budán hajtatták végre. Itt hurczolták meg lófarkon s itt négyelték fel Korpádit 1388-ban. A Szent-György piacán fejeztette le Zsigmond 1393-ban Kont Istvánt harminczketted magával, rendes birói eljárás nélkül. A hely ezen választása arra volt-e egy részben számítva, hogy Buda polgársága üdvös rettegésben tartassék, — azt nem tudjuk, de kétségtelen, hogy az a hatása megvolt. Ezen hatással együtt járt, hogy Zsigmond iránt sehol sem lehetett kevesebb rokonszenv, mint Budán. A meggyilkoltak a főuri rendhez tartoztak. A polgárság nem őket siratta, de még kevésbbé tapsolhatott azon zsarnokoknak, kik még kevésbbé tisztelheték a polgárok, mint a nemesek szabadságát.

A Garák, Stiborok, Maróthyak nem lehettek szivesen látott vendégek Budán, s bizonyára nem is vendégekül, hanem parancsolni tudó urakul gazdálkodtak ott. Zsigmond uralkodása első részében Budát nem önálló municipiumnak, hanem fegyveresen megszállott várnak kell tartanunk. A király kicsapongásai, melyek a rideg erkölcsű polgárság előtt botránkoztatóbbak voltak, mint a főurak

szemében, hozzájárultak azon valószínű óhajtáshoz, vajha másutt, akárhol laknék a király.

Zsigmondnak erőszakos hajlamai, ha erélylyel s más érdemmel párosulnak, csak idegenkedést támasztanak. De ama hiba gyöngeségekkel párosult, melyek megvetést kelthettek épen a hatalmaskodás tulsága által. Ez a nagy hatalmasságot játszó ur mindegyre megszorult pénz dolgában, néha csekély összegig. S ez kivált a polgárság szemében nevetséges gyöngeség volt. Még a sors is összeküzdött tekintélye megrontására. Mikor 1396-ban a francia lovagok a budai várban, a dominicanusok templomában, leendő győzedelmöknek örökkévaló emlékéül feltűzték czimereiket, Buda nagyon büszke volt ezekre, a világ rendítő győzelemre, és Zsigmond dicsőségére. Azonban a nikápolyi vereség után ama templom czimerei csak azt hirdethették, hogy az ország nem sokat várhat idegen segítségtől s az idegen szövetséget képviselő királytól. Megérdemelt és méltatlan megrovások uralkodását alkalmassá tették arra, hogy alatta az alkotmányosság új életre ébredjen, mely Károly és Lajos alatt már-már fölösleges intézménynek kezdett föltűnni. Tudjuk 1401-ben az történt vele, a mi 1394-ben Venczel cseh és 1399-ben Richard angol királylyal, (bár utóbbinál végletig ment a dolog), hogy a rendek fogságra vetik, s arra kényszerítik, hogy idegen tisztviselőit elbocsássa.

Nápolyi László, egy kitűnő tehetségű ifju, Kis-Károly fia, egy évvel megkésett, hogy trónkövetelőnek lépjen fel Magyarországon. Csak 1402-ben kezdi magyarországi hadjáratát, mikor Buda ismét azon helyzetbe jutott, hogy politikai pártállást foglaljon, — annyival inkább, mivel Zsigmond a baj elől most is az ország határain tul keresett támaszt. 1402-ben Mindszent hetében Bécsben mulat, hol elzalogosítja a budai pénzverő házat nyolczezer arany

forintért.¹⁾ Elzálogosítja Wolfurt Henriknek, egy idegennek, holott az idegenek iránti kedvezések okozták volt egy részben fogságát. De ha valakinek, neki volt jelszava: szükség törvényt ront.

Ugyanakkor száznyolcz országnagy beleegyezésével Albert osztrák herceget nevezi ki a magyar trónon való utódának. A városok közül Pozsony és Soprony van aláírva. Budát nem találjuk megnevezve. A helyett ott van az aláírók közt Zuber budai *várnagy*.²⁾

Zsigmond utóbbi szerződése aligha volt alkalmas új párthivek szerzésére, s valóban a Lajos iskolájában felnőtt némely hive, s jelesen a kitűnő hadvezér Stibor gróf buzgalma nélkül aligha el nem vesztí Zsigmond a magyar koronát. Mert László nem közönséges képességű hadvezér volt; képviselője vala az Anjoui hagyományoknak, s sokak előtt atyja méltatlan módon való elvesztésének igazságos bosszulójaként tűnhetett fel. Nyitra, Győr, Eger, Esztergom László mellett nyilatkoztak.

Állítólag Buda Zsigmond hive maradt. Maga ez a király dicsekszik ezzel később, 1406-ban, midőn Stibor érdemeit előszámlálja.

Pedig máshonnan tudjuk, hogy a koronaválság nem történt meg válságok nélkül városunkra nézve sem. Ó-Buda nyíltan Nápolyi Lászlóhoz pártolt, s csak Stibor győzelmei után, az ó-budaiak vezére Makrai Benedek elfogatása után, az utolsók közt tért meg.³⁾

¹⁾ „Unser Güldein Münze zu Offen.“ Fejér, X. 4. 152.

²⁾ Fejér, X. 138. l. Podhraczký Zvetlúst olvas más iratban. Fejér 1403-ra Zoeltust, 1404-re Zoelust ír. 1410-ben „Zuborius de Nassis castellanus castri Budensis.“ (Orsz. l. t. D. L. 9674.) 1403-ban Zoelus de Nass, castellanus Budensis. — A *Nassis* melléknév, mely mind Zuberhez, mind Zoelushoz jár, mutatja a személy azonosságát. A melléknév Naschitzra, egy cseh helynévre emlékeztet.

³⁾ Menckennél Windeck német krónikája, 17. feje. „Alde

Magában a budai várban sem ment a dolog Zsigmond kedve szerint. Egész egy belső forradalomról vannak hiteles adataink, — bár sajnos, — a részletekről hallgatnak az emlékek.

A keletkezés is ismeretlen; de föltehetjük, hogy valamint az országban, úgy városunkban is, Zsigmond vérengző önkénye először fölingerelte a kedélyeket, — azután gyöngeségei számos rést nyitottak a kitörésre. Buda is, úgy látszik, Zsigmond fogsága és Nápolyi László trónkövetelése idején lerázta magáról a budai főurak, s különösen a királyi várnagy jármát. Azonban nagy különbség volt az országos és a városi forradalom közt. Amaz egészen aristocraticus, ez pedig nagy mértékben democraticus volt. A városi nép nem elégedett meg Zuber várnagy beavatkozásának visszautasításával, hanem a polgári vagyonos osztály uralma helyébe a mesteremberek, a czéhek uralmát léptette életbe. 1401-ben az akkori bíró és esküdtek akarata ellen titkos és nyilvános, majd fegyveres gyűléseket tartottak; letették valamenyi azelőtti tisztviselőt, kik pedig a király és Zuber várnagy bizalmát birták, s választottak oly bírót és esküdteket, kiket Zuber nem hogy megerősített volna, hanem forma szerint óvást tett mind az eljárás, mind a személyek ellen. Nem is csak tizenkét, hanem harminczhat esküdtet választottak, s ezek egyik, vagy tán legnagyobb része nem is volt birtokos ember. Egyik bíró egy András nevű mészáros volt, másik egy Lőrincz nevű szűcs, a harmadiknak neve egyszerűen (Kis parvus) Rigolinus. Hihető, ezek nem egyszerre, hanem

Offen“-nek mondja a várost. Ez akkori hazai szójárás szerint a balparti Pestet jelentené; de az idegen krónikás tudván, hogy Budát Ofennek nevezik, logikával, de tényleges ismeret nélkül Alt-Ofennek mondhatta Ó-Budát. Egyébiránt lehetett az a balparti Pest, bár ez még később is *nyílt hely*.

váltva biráskodtak, mint Flórenczben, hol egészen a czéhek uralkodtak, s hol csak két hónapig tartott a hivataloskodás.

Ennek az újításnak nemcsak a király volt ellensége, hanem az addig egyedül kormányzott vagyonos polgárság is, mely csakugyan a királyhoz ment panaszra. Azt kell gyanitnunk, hogy a Nápolyi László-féle viszály városunkat ezen belső forradalom közben találta. A vagyonos polgárság Zsigmonddal tartott, s annak hűségét ő méltán dicsérhette; az alsóbb néposztály pedig Lászlótól remélte vívmányainak szentesítését.

Nápolyi László elvonultával Zsigmond lett az ur. Még 1403-ban decemberben eltörli a budai polgárság újításait s visszaállítja a régi szokást, mely szerint csak birtokos lehet bírónak, vagy oly vagyonos ember, ki elég zálogot tud adni a királynak hűségéről. A bírót s esküdteket a király, vagy a tárnokmester vagy a budai várnagy erősíti meg. Gyűléseket csak a bíró és esküdtek tudtával vagy az említett királyi hivatalnokok engedelmével szabad tartani: fegyveresen soha sem. Végre a király megparancsolja, hogy András mészároost, s a többi szabálytalanul választott tisztviselőket soha többé se bírónak se esküdtté ne válasszák.¹⁾

A budaiak visszatértek a régi kerékvágásba. Be sem várták 1404-ben a bíróválasztás idejét, Szt.-György-napot. Már ápril negyedikén András mészáros helyett Rawczani Péter a Zsigmond szíve szerint való bíró.²⁾ Nem is talál-

¹⁾ Zsigmond két okleveléből. Egyik kelt 1403. dec. 9., a másik 1404. ápril 15. (Podhraczký „Buda és Pest“ 127. és köv. l., Fejérenél X. 4. 237. és 318. l.) Az 1404-iki levélben az van mondva, a szabálytalanságok mintegy két év óta tartanak. András mészáros már 1402-ben bíró volt; de már 1401-ben lehetett azzá.

²⁾ Fejér, X. 4. 350. „*De Rauchan*“-nak levén írva *Rauzan*-

lunk azután budai birácul olyan szűcs és mészáros neveket, melyek azt gyaníttatják, hogy magyarok lehettek az 1402-diki főtisztviselők, — hanem sokáig ismét idegen s majd mind német család-nevek tűnnek fel.

Zsigmond 1405-ben a magyarországi városok számára országos törvényt alkot. Ez azonban nem tartalmaz olyat, mi Budára nézve új nyereség vagy veszteség lett volna. Még az áru-megállítás jogának csak külföldiekre szorítása is megvolt Nagy-Lajos alatt. — Azonban a balparti Pest ezen időtájban emancipálta magát a függés alól, melyben őt a budavári község tartotta. Legalább 1413-ban már Pest városának maga választotta birája van. Ez az első ismeretes birája Pestnek. Becsületes magyar neve *Péntek* volt.¹⁾ Mellette őt esküdtet találunk az oklevélben megnevezve; de tudjuk máshonnan, hogy az esküdtek száma hat volt Zsigmond alatt. Miután Budának tizenkét esküdtje volt, Pest csak féltanácsu város akkor.

Mikép jutott a balparti város a függetlenség ezen mértékéhez? Igen egyszerűen. Zsigmond király, ki 1410. óta Európának legmagasb rangu fejedelme, azaz császár is volt, számos gyöngé pillanatainak egyikében ezer forintot kért kölcsön Buda városától. Ugy látszik, ott már ki volt merítve vagy a pénztár vagy a király hitele, s pénz helyett hódolatteljes szólásformákkal fizették ki. A pesti polgárok sem voltak restek. Mindjárt özszeteremtették az ezer forintot s a trón számolyánál rakodtak ki vele, nak olvasható. Rauzan betű szerint francia, Garonne-melléki helynév. De lehet morva vagy cseh, ha a *ch*-t *sz*-nek vesszük. Lehet dalmát név elnémetesítve a Rausanból (Ragusan).

¹⁾ Podhraczký kézírata a magyar n. muzeumban. II. 481. Ott Bentheknek van írva. A XV. századbeli más adatok arra mutatnak, hogy a Péntek család ó-budai volt. Az esküdtek neve sem német ugyanazon (1413-diki) oklevélben: Sartor (Szabó) Márton, Pakas Mihály, Tennyé Mátyás, Deak Egregius (?) és Mészáros János.

felajánlván mint *ajándékot*. Hűségök eme váratlan leleplezése mindenestre kényes tárgy lenne egy városházi festvény számára; pedig ez alapította meg Pest város autonómiáját a tatárjárás után. Azelőtt a budai magistratus nevezett ki Pest számára évenként egy bírót, s nem többet, mint két esküdtet.¹⁾ Most már — Zsigmond uralkodása alatt, nem tudni melyik évben, de 1413 előtt, Pestnek maga választotta bírója s maga választotta hat esküdtje van, miután már a városnak Mária királynő idejében volt országos vására, Vasas-Szent-Péter napján, vagyis augusztus elsején.

Azonban Budavára folyton emelkedett, gazdagodott és szépült. A XV. század folytán számos országgyűlést tartottak itt, melyeket előszámlálni igen érdektelen volna, mert városunkra nézve lényegest tartalmaznak. Harmincznál többről van említés ama száz év alatt. Szintoly fölösleges volna a külföldi követeknek sőt olykor uralkodóknak Budán tartózkodását elősorolnunk, miután most már nem szorultunk ezekre, hogy Budának főváros voltát bizonyitgassuk, s az országos történet kézikönyveiből ismereteseek. Mind az országgyűlésekből, mind a külföldiek látogatásából csak azokat emeljük ki, melyek városunk történetével kapcsolatban állanak.

Jagello Ulászló 1412-ben tavasszal hosszas ideig mulatott Budán és környékén. Itt volt a bosnyák király is. Ezenkívül itt volt két osztrák s két bajor herczeg; tizenkilencz idegen fejedelmi ember, ötvennyolcz lovag, — nem is számítva a lengyel és a magyar főurakat. A vendégek nagy száma s különösen Jagellónak hónapokon keresztül tartott mulatása magyar földön, Zsigmond pénztárát kiűritvén, már azon év őszén kénytelen volt zálogba adni a szepesi városokat lengyel vendégének. Az elszállásolás és

¹⁾ Michnay és Lichner. Buda törvénykönyve. 264. 1.

élelmezés kétségkívül a három municipium: Buda, Ó-Buda, Pest külvárosaik s a papi rend feladata volt. Nagy teher lehetett; de mindez messze vitte hírét a városnak Franciaországtól Konstantinápolyig. Egyszersmind fokozta a király és a polgárok hiuságát, hogy mentül szebbé és kényelmesebbé tegyék a királyi lakot és a várost.

És Zsigmondban meg volt mind a hiuság, mind az elhatározás, hogy királyi lakját fényessé tegye, — legfeljebb a kivitel eszközeire nézve nem volt teremtő ereje. — Különben is császárrá lette után annyit utazott, hogy Buda gyakran huzamosabban volt király nélkül s sem ennek rendetlenségei nem voltak terhére, sem gyakori országos ünnepélyek nem terhelték és nem szórakoztatták a népet. Ráért mindennapi dolgai folytatására s elég tér maradt a szabad fejlődésre.

Igy az eredetileg tulnyomóan német Budavárban kezdett gyarapodni a magyarság, s égető kérdéssé válni a nemzetiségi.

Már 1390. táján vita folyt Buda német és magyar polgársága közt. A várban Boldogasszony temploma a német lakosok temploma volt, kik azt követelték, hogy ez a fő, a parochialis temploma a városnak. A Magdolna-templom a magyaroké volt, kik azt követelték, hogy az független a Boldogasszony egyházától. A nevezett évben a Magdolna-templom, s vele egyháziilag a magyarság önállóságra emelkedett, a mennyiben a két egyház területileg megosztozott a váron.¹⁾ Már ez jele annak, hogy a magyar elem eléggé számot tett a lakosságban. De a municipális kormányzatban a német lakosság nem engedett annak megfelelő részt. 1390-től 1440-ig nem találunk magyar nevet a budai birák névsorában. A birák nevei Ra-

¹⁾ Schier, Buda Sacra. 24—29. l.

bensteiner, Bernhauser, Siebenlinder, Holnauer, Onwein stb.¹⁾ Csak két kivételt találok ezen ötven év alatt. Egyik 1395-ben fordul elő, midőn Stoyan Márk a budai bíró. De legalább a név nem magyar, hanem délszláv. Lehet dalmatiai, ki a bosnyák születésű Erzsébet, Lajos neje védelme alatt települt meg Budán, mint kereskedő. Másik kivétel lehet az 1402-dik év, midőn amaz András mészáros és Lőrincz szűcs a democraticus bírák, magyarok lehettek. Mivel ez valószínű, hihetővé lesz az is, hogy az 1402-diki democraticus mozgalom is kapcsolatban állott a nemzetiségi kérdéssel. De ez, mint láttuk, mulékony kísérlet volt, mely után csakhamar Zsigmond és a budai birtokos polgárság *Rauzant* teszi be bírónak, ki elnémetesedett cseh vagy dalmata lehetett.

Bármint legyen ez, bizonyos, hogy 1440 előtt magyar nevű rendes bírót nem találunk Budán. Azonban fordulnak már elő magyar esküdtek okleveleinkben, minő 1401-ben Deák, 1409-ben Sáfár, Szabó (Sartor), Szepesi (de Scepus), bár gyakoriabbak a német nevek.²⁾ A polgárság közül fölös számmal tűnnek föl a magyarok. A német Nadlerek, Gretzengerek, Österreicherek stb. mellett ily nevek nem ritkák: Kövér, Kerepesi, Keszi, Baráti, Torcsolyás stb.³⁾

Hogy a magyarok a bíróságból merőben ki voltak zárva s az esküdt-hivatalra kevesen jutottak, abban Buda város törvénykönyve is megerősít, melynek betűje teljesen egyezik az oklevelek névlajstromából vont következteté-

¹⁾ Lásd a mellékleten a bírák névsorát, melyet itt azért is bajos közölnünk, mivel most már az ó-budai és pesti bírák lajstromát is közölnünk kellene, mi hosszas volna.

²⁾ Orsz. I. t. D. L. 9579. és 8618. sz.

³⁾ Utóbbi szót első pillanatra hibásnak véltem *Korcsolyás* helyett. Pedig *torcsolya* kétségkívül a borsajtó neve volt, rontva a latin *torculare* vagy olasz *torchiodól*.

sünkkel. Ezen törvénykönyv szerint Budán senki sem lehetett bíró, a ki minden ősére nézve negyediziglen nem német származású. Azonban a törvény megengedi, hogy a tizenkét esküdt közül kettő magyar legyen.¹⁾ Így helyesen írta egy francia utazó 1433-ban, hogy Budát németek kormányozzák mind igazság- mind kereskedelmi ügyekben.²⁾ Ha Buda igen tulnyomóan németekből áll, a szemes utazó ezt nem tartja vala méltónak kiemelni. Alkalmassint úgy beszélték ezt el neki, mint anomaliát, vagy legalább fontos vita-tárgyat.

És valóban, mihelyt a magyar elem tekintélyes számra szaporodott fel, nem hallatlan tűnemény volt-e az a törvény, melyben a magyarok országába befogadott idegen kiszorítja a magyart épen fővárosából? Hazai krónikánk ki is emeli épen ezen ügyben a magyarok hosszú türelmét. Zsigmond idejében azé volt az igazság, a ki a király pénzbeli szorultságán többet tudott segíteni. Idő kérdése volt egy rendesebb és igazságosabb király trónralépte, ki ezt azt égre kiáltó anomaliát megszüntesse.

De mint sok más esetben, itt is meg volt írva, hogy a mi békésen, argumentumokkal is eligazítható volna okos emberek közt, azt a tömegek szenvedélyessége karddal oldja meg. A feszültség, úgy látszik, elég nagy volt, hogy csak alkalmat várjon a kitörésre.

Ez az alkalom 1439-ben következett be, midőn Buda egy országgyűlés s egy nagy hadi készüllet színhelye és központja volt, s az ide gyűlt fegyveres tömeget a török miatti veszély magában is elég idegessé tette. De ezenkívül az országgyűlés egyik legszenvedélyesebb vita tárgya épen egy nemzetiségi kérdés volt, oly forma, mint a mely a budai magyar lakosságot izgatta. Már Zsigmond

¹⁾ Michnay és Lichner. Buda törv. k. 38. és 39. l.

²⁾ Bertrandon de la Broquiere. Engelnél II. k. 370. l.

ellen ingerült panaszok voltak a külföldiek pártolása miatt, s láttuk, hogy ez volt egyik oka a király fogságra vetésének, de szintén felhoztam egy bizonyítékát, hogy az idegenek pártolásával nem hagyott fel. Albert örökölte a Zsigmond elleni közboszankodás egy részét, s maga is tetézte. 1438-ban lépve trónra, fogadása ellenére azon év apriljétől egy év alatt legtöbbnyire külföldön tartózkodott. Az országos rendeknek azt monda, hogy külső segítséget igyekezett s igyekszik szerezni a török háborúra. De a Budára gyűjtött nemesség ezt szükségtelennek nyilatkoztatta. Elég katonája van Magyarországnak, — úgy mondanak, — csak a rend és a vezér hiányzik. Álljon maga a király a sereg élére, s akkor lesz vezér, a ki csináljon aztán rendet. ¹⁾ A király tetemes összegeket gyűjtött külföldön, mi egy török háboruban igen szükséges volt; — de még ez az érdem is boszuság tárgya lehetett, mert nyilván külföldi zsoldosok fogadására volt szánva. Éleszt-hette a nemesség ingerültségét a németek elbizakodása, — mit hazai krónikánk-kiemel, — kik nagyra voltak vele, hogy most német viseli a magyar koronát.

Ezen hadikészületek közt folyt országgyűlés alatt, mely 1439-ben tavasszal tartatott, az ingerültséget kitörésre lobbantotta egy sensatiós, s valószínűen véletlen eset.

Volt abban az időben a budai magyar polgároknak egy köztiszteletben állott, s a magyarok joga mellett buzgólkodó, épen azért a német polgárság által félt vagy gyűlölt férfiú, kit Ötvös Jánosnak neveztek. ²⁾ Ez a népszerű polgár egyszer csak eltűnt, senki sem tudta hová és miképen. Hiában kutatták egy egész hétig. Ennek letelte

¹⁾ Fejér, XI. 392. A vaticani levéltárból Palaczky nyomán.

²⁾ Egy 1436-diki oklevélben találjuk a Johannes Aurifaber nevet. (Orsz. l. t. D. L. 12990. sz.)

után a Dunaparton találták meg holttestét. Kitűnt, hogy először megverték, megsebezték s tán meg is ölték, azután követ kötöttek nyakába s a Dunába süllyesztették volt. De a kötél leoldózott s a holttestet a víz kivetette a partra. ¹⁾

Ez volt a tényállás. Nyolcz napig merőben ismeretlen volt a halál módja. A holttest elárulta a halál módját, de arról semmi jelt sem mutathatott fel, kik és miért követték el a gyilkosságot. Boszu műve volt-e az, vagy közönséges rablógyilkosság, azt csak részrehajlatlan birói vizsgálat kutathatta volna ki hosszabb idő alatt, vagy tán még akkor sem. Azonban a vizsgálatra sem engedett időt a tömeg ingerültsége. A városi magyarság s az országgyűlésre és táborozásra felgyűlt katonaság közt szokott positivitással terjedt el az a gyanuképen fölkerekedett hír, hogy a budai németek tették el láb alól gyűlölt magyar polgártársukat. A boszu hangos szava elnyomta a megfontoló csillapításét. Nem a magyar polgárok kezdték a boszuállást, hanem a vár körül táborozott magyar harczosok, kiknél, mint fegyveres sokaságnál, a bosszu a tömegesség hatványozása által az explosió gyorsaságával tör ki. A had a német lakta utcákba rontott, honnan sok polgár a királyi lakban keresett menedéket, mások kapukat kezdték eltorlaszolni. De megkéstek legtöbben. A fegyveresek a kapukat feltörték, a lakosok közül sokat meggyilkoltak s a házakat és raktárakat rendre kirabolták, s nemcsak a németekét, hanem az olaszokét is. Magának a királynak a hadjárat költségeire hozott pénzből egy rész, vagy hatezer arany forint zsákmánynya lett, ²⁾ mi

¹⁾ Thuróczy és Bonfin nyomán.

²⁾ *Expensae regales sublatae.* Ebendorfer Peznél II. 853. és jegyzetek Kottaner naplójához. 51. lap, hol egykoru iratból ez a rosz vers olvasható:

„Wann ich in der Wahrheit meld,
Sy nummen dem Khunig sein eigen Gelt,
Sechstauseud Guldein, dy habent sy in genommen.“

vagy annak a jele, hogy a nép söpredékét is föl kavarta a tömeges düh, vagy még inkább annak, hogy a királyi kincstár nevezett része német őrökre volt bízva, s német és cseh zsoldosok fogadására szánva.

A zendülés lecsöndesítése végett lóra ült maga Garai László bán, a királyné rokona, s egyike az ország legtekintélyesebb férfiainak. Hiában kérte, kényszerítette a boszu, zsákmány és a vér látása által felbőszülteket. Hasztalan volt egy szent hirben állott olasz minorita, Jakab fellépése is. Máskor mindig hatásos szavait elnyelte a nép ezer hangu kiáltozása.

A tömeg annyira hitt a maga igazságában, hogy azt kiáltotta vissza a feszületet magasán tartó s az isten nevére hivatkozó barátnak: „az isten is velünk van!”

Addig dultak, dühöngöttek, míg csak tárgyat találtak rá.¹⁾

¹⁾ Történészeink 1438-ra szokták tenni ezt az egész eseményt; de nem a leghitelesebb eredeti kutfők. Csak utóbbiakról néhány szót. Aeneas Silvius, ki indokolásaiban részrehajló, rútabb színben tüntethette volna fel a magyarokat, ha az eseményt nyomban a koronázás ünnepélye után teszi, vagyis 1438-ra. Azonban ő, ki egykoru s jól értesült ember, a budai zavarokat azon időben történeteknek írja, midőn Albert német császárrá lett volt, s Csehországból visszatért, hogy készülteket tegyen a török háborúra. (Frehernél, II. 39.) Nem különben első rendű hiteles kutfő Kottauer Ilona naplója. (Saját neve kitétele nélkül kiadta Endlicher. Lipcse, 1846.) Ezen Napló első lapján, daczára a szöveg töredékességének, világosan 1439-re van téve az esemény, mert nyomban rá Palóczy érsek haláláról szól. Hogy a szóban forgó zavargás az 1439-diki *országgyűlés* alatt történt, minden kétséget eloszlat Albert királynak egy rövid életrajza, melyet Palaczky a Vatican eredetije után adott ki. (Fejér, XI. 392.), s melyet már idéztem is. Ez a kutfő részletezi is a magyar nemesség ingerültségének okait, s czéloz az 1439-diki 5. és 6. törvényczikk keletkezése módjára, melyek az idegenek ellen vannak hozva. Hazai kutfőink közül Bonfinról fölösleges szólani, ki egészen Thuróczy előadását követi, s csak saját styljébe öntvén, inkább elrontotta, mint javította. S mit mond Thuróczy? — Azt mondja: az eset Albert király

Ötvös esete rejtély lehetett az egykoruak, s az maradt az utókor előtt, s még némely egykoru is egészen valószínűtlen hypothesis-sal akarja egyszerű magyarázatát adni.¹⁾

Nincs egykoru kútfő, mely azt állitná, hogy akár Ötvös gyilkosai, akár a tömeges dúlás vezetői törvényszékieleg bűnhődtek volna.²⁾ A vizsgálat és büntetés több tekintetben kényes is volt. Ha Ötvös halálára nézve az bizonyul be, hogy a németek, nemzetiségi gyűlöletből tették el láb alól, az új olaj a tűzre; ha pedig az, hogy a magyar polgár közönséges rablógyilkosság vagy magán boszu áldozata, — a magyarok tüntek volna fel gyűlöletes színben. Hihető, hogy Ötvös esete nem volt soha törvényes segyszersmind sikeres vizsgálat tárgya. Különben is ama gyilkosság fontosságát háttérbe szorította a tömeges

uralkodásának első évében történt. Minthogy pedig Albert 1438-nak csak három első hónapját töltötte Budán, s minthogy csak nyomban a koronázás utáni időre illik az az adatja, hogy Budán akkor sok nemes gyűlt fel, — tehát január elején történt. Most már mily határozatlan beszéd volna tőle az uralkodás első évét nevezni meg a helyett, hogy első napjait mondaná! — Nyilván nem volt tisztában az esemény időpontjával. Csak egy kútfő teszi világosan a koronázás utáni napokra a budai zavargást, s ez Ebendorfer Haselbach osztrák krónikája. (Pez, II. 853.) De még ő is ellenmond magának ezen szavakban: „Reversus Budam, dum de negotiis regni tractaret cum Baronibus“ — tehát országgyűlést tartott Albert. Ez pedig 1439-ben volt. „Reversus Budam“ ezen szavakat félreértette, a honnan vette. Mert Albert visszatért kevéssé illik koronázás utáni Budára jöttére. De oda illik Csehországból való visszatértére.

¹⁾ Aeneas Silvius hypothesis, mintha Ötvöst a budai német bíró valamely bűn miatt végeztette volna ki, alig érdemel czáfolatot, miután hazai krónikáinkban nagyon ki van emelve, hogy az egész város nyolcz napig nem tudott Ötvös-ről. Az egykoru, de a németek pártjára hajló író ezzel leg-egyszerűbben vágta ketté a csomót s vélte feltüntetni a németek ártatlanságát.

²⁾ Egyedül a később kori Heltai szól büntetésről.

bosszuálló elégtétel, mely egyszersmind politikai zendülés s király elleni pártütés jellemét öltötte. Ennek kezdői az országgyűlésre és táborozásra gyűlt fegyveres tömegek voltak. Abban a korban martialis törvényt látni ily sereg fölött bajos volt oly királynak, kinek épen idegen voltát rójják fel bűnül, s kinek fegyelmi hatalma oly kevés volt, hogy a még azon évi török hadjáratban a magyar sereg szétmegy nem az ellenség támadása, hanem saját fegyelmetlensége miatt.

A budai tömeges zendülés nem hogy büntetve lett volna, hanem jutalomban részesült, — a mennyiben az 1439-diki országgyűlés épen a lázongással csikarta ki az idegenek elleni törvényeket.

Ezen czikkek azt tartalmazzák, hogy a király, bár hivatalnokait maga nevezheti ki, s az adományozás joga királyi jog; de idegent semmi féle hivatalra kinevezni vagy adományban részesíteni nem szabad, — valamint királyi jövedelmeket sem vehet haszonbérbe más, mint hazafi. Eltiltatnak a főpapok és főurak is, hogy idegen harczost vegyenek zsoldba. ¹⁾ — Ezt a törvényt a fennirt zavarok után s némileg azok következtében erősítette meg Albert a királyné közbenjárásával, kit azzal gyanusítottak, hogy a magyarok iránti részrehajlásával akarta a hatalmat férjétől magához ragadni. ²⁾

A mi pedig városunkat illeti, annak is a leirt kitörés adta meg a polgárok közti egyenjoguságot. Épen egy német nyelvű király alatt jut érvényre Budán a magyarság.

Ugy kell lenni, nyomban életbelépett az a szabály,

¹⁾ Albert decretuma 5. és 6. czikk. Corpus Juris Hung.

²⁾ A vaticani nevezett iratban: „induxit ergo virum, ut consiliis Hungarorum acquiesceret“, vagyis, hogy a németek kizárására célzó törvényt megerősitse.

hogy egy évben magyar, más évben német választassék bírónak s a tizenkét esküdttől hat magyar és hat német legyen. ¹⁾ Igazságos, de nem minden részben célirányos szabály. Kizárta vagy megnehezítette azt a sokszor igen üdvös eljárást, hogy a jó bírót a következő s több évre is megmarasszák hivatalában.

A bírák névsora ezentúl vegyesen mutat föl német és magyar neveket.

Már 1440-ben magyar bírót találunk Budán, Farkas László nevűt. Magyaroknak vehetjük Fehérvári Literatus Dénes és Budai Literatus István bírákat, — kiknek vezetői neve magyarul Deák volt. Előbbi 1457-ben, utóbbi 1466-ban viselte a bíróságot. 1472-ben Kovács-nak (Koach) híjják a budai bírót. ²⁾ Vitripar Máté Üveges volt-e vagy Glaser, bizonytalan.

Találunk esetet arra is, hogy az egykor német nevű család neve magyarra változott. Így 1435-ben a budai bírót Onwein Péternek nevezik. Ugyanaz bíró 1445-ben is; de már Bornemisának is írják. ³⁾ Ennek fia lehetett az az Imre budai polgár, kinek vezetéknéve 1475-ben egyszerűen s csak magyarul Bornemisza. Ennek a családnak lehetett maradéka az, ki ily név alatt lett ismeretessé a régi magyar irodalomban az 1541-diki budai események alkalmával. — Különben a dolog természetéből is érthető, hogy az eredetileg tulnyomóan német Buda hovátozább mindinkább elmagyarosodott.

Egy városnak régen is, ma is, gyarapodására nem elegendő a törzslakosságnek születések általi szaporasága.

¹⁾ Mátyás király alatt a kolozsváriak Buda választási rendét fogadják el, s az illető oklevélben foglaltatik a fentebbi szabály. Podhraczký „Buda és Pest“ 136. l.

²⁾ Orsz. I. t. D. L. 17,323.

³⁾ Petrus Onwein, alias *Bornemyza*, iudex civitatis Budensis. Fejér X. 7. 740. és Orsz. I. t. D. L. 13,972.

Bevándorlások által kell minduntalan felfrisülnie a népnek. És ez a bevándorlás legnagyobb mértékben a közeli vidékekről történik. Buda azon törvény mellett, hogy más mint német ne lehessen polgára, kétszáz év alatt kipusztulhatott volna. Mert külföldről kellett magát ujonczoznia, a mi nem lehetett rendes és elegendő. A lakosságot pedig fogyasztotta nemcsak a rendes és rendkívüli halandóság, hanem az is, hogy a német polgárok közül sokan nyertek királyi hivatalt, adományokat, nemességet; mert ha a város törvénye tiltotta nem-németek polgárrá lettét, azt nem tiltotta, hogy a polgár érdemek által nemessé, vagy hibák miatt paraszttá és koldussá ne legyen. Mindez fölengedi tennünk, hogy az eredetileg német Buda idővel úgy elmagyarosodott volna, mint Erdélyben Kolozsvár, ha az 1526-diki és 1541-diki katastrophá véget nem vet a természetes fejlődésnek.

Lassankint a két ellenséges elem összesimult.

Az 1439-diki eseményekben ama két elem közti elkeseredésnek voltak enyhítő körülményei. A németek mentségére szolgált az, hogy Ötvösnek magyar-gyűlöletből való meggyilkolása rájuk nem bizonyulhatott. A budai magyarok azt hozhatták fel, hogy az utczai zavargásnak se kezdői se főszereplői nem ők voltak, hanem a városra nézve idegen katonaság. Mindamellet a leirtakhoz hasonló események legalább is egy emberöltőre csak fokozhatták az ellenszenvet magyar és német közt. — Az antagonismusnak tápot adtak a nyomban bekövetkezett országos viszonyok. A király-választás kérdésében az ország meghasonlott lengyel Ulászló és Albert özvegye, illetőleg ennek csecsemő fia, László közt. Amannak pártját méltán nevezhetjük *magyar* pártnak, szemben az utóbbiak *német* pártjával.

Albertnek 1439. október, 27-dikén történt kimulta

után, a több hónapig tartott bizonytalanságban német párti volt Szécsi Dénes esztergomi érsek, vele Esztergom, az volt Gara bán, kire Visegrád volt bízva a koronával, oda szított több más erős helylyel együtt Győr, s végre a felső megyék, kivált a nyugatiak. Fehérvár is, még 1440. májusig német pártinak volt tekinthető. Ugyan ez áll Budára nézve. Így mindazok az erős helyek, melyek birása nélkül királylyá senki sem lehetett, a német párt kezében voltak.

Sikerült is az utóbbi pártnak megelőzni a koronázással az ellenjelöltet. Az özvegy királynő a Visegrádról el-sikkasztott koronával 1440. május 15-dikén Székes-Fehérváron s esztergomi érsek által megkoronáztatta a cse-csemő Lászlót. A koronázás formásaiból nem hiányzott a budai polgárok szereplése sem.¹⁾ A budaiaknak Erzsébet iránti ragaszkodását mutatja az is, hogy közülök igen előkelő polgárnők kísérték a királynőt Győrbe és Pozsonyba s dajkákról is gondoskodtak számára. Az egyik polgárnő özvegy Siebenlinderné volt, kinek férje Zsigmond alatt budai bíróságot viselt sőt országos harminczadossá is lett volt.²⁾

A tekintélyes, s bíróságot viselt budai polgár *Nadler* Mihály, Erzsébet királynénak legbuzgóbb hive volt. Ki is bujdosott ezzel, s rá volt bízva egyideig a magyar korona és a vele járó ékszerek. Nadler volt az, ki Bécsben, 1440. május 8-dikán elzalogosította Eyzingernek a magyar királyi diszjeleket harmadfélezer aranyért.³⁾ Ugy látszik, egy egész emigratio telt ki a budaiakból.

¹⁾ Maga Erzsébet királynő írja Fridrik császárnak, 1440. június 2-dikán: „Und als die Purger aus unser Stadt Ofen mit sammt den andern Stetten zu Hungern bey desselbigen unsers lieben Suns Krönung zu Weissenburg gewesen sein.“ etc. Kottanerné naplója mellékletén. 69. l.

²⁾ U. a. 26. lap. A másik polgárnő neve: Zawzeh-né.

³⁾ Quellen und Forschungen (Bécs 1849) 242. l. Közli Birk az asperni levéltárból. Az oklevélben olvassuk: „ich Michael Nadler Burger zu Ofen.“

Azonban sok hujja volt annak, hogy Buda most azt a szerepet játszhatta a királyság fölötti versenyben, mint Venczel idejében. Hiányzott az akkori egyetértés. Föltehető, hogy a magyar polgárság miatt, mely imént diadal-maskodott, Buda németisége nem nagyon tehette ki magát Albert fiáért. Volt más korlátja is a szabad elhatározásnak. A budai királyi vár az ország leghatalmasabb tisztviselőjének, a nádornak volt kezében Albert halálakor s azután sokáig. Az akkori nádor, Héderváry Lőrincz pedig, úgy látszik, annyi haderő felett rendelkezett, hogy a városbeliek az ő ellenére ne merjenek semmire vállalkozni. Szerencsére a tapasztalt nádor nem tartozott a szenvedélyes pártemberek közé. Ugy látszik, mindkét párt egy ideig a magáénak tartotta, de egyik sem volt benne bizonyos, s fő feladatának azt tekintette, hogy a viszály békés uton, polgárháboru nélkül nyerjen szabad lefolyást. Kétségkívül nagy érdeme van abban, hogy egyelőre kardra nem került a vita az országban, s magának Budának a népe közt nem tört ki utcza villongás. Egy párt-ember könnyen használhatta volna fel a város különböző elemeit egymás ellen. Héderváry a béke érdekében használta fel eszélyét és tapasztaltságát.

Egészen más ember volt az akkori zavarok egy nevezetes férfia. A mily bölcs mérsékletű ember volt a világi főtisztviselő, a nádor, oly határozott merész és tevékeny ember volt egy magyar főpap, Rozgonyi Simon az egri püspök, lengyel Ulászló pártjának e mozgó szeleme. Habár a német párt a koronázással megelőzte az ő pártját; de az egri püspöknek sikerült megelőznie az ellenfelet Buda kézrekerítésében.

A fehérvári koronázás napján Ulászló Lengyelországból jövet Egerben volt. A püspök saját dandárát lengyel lovassággal erősítvén, váratlanul Buda alatt termett. Csak-

nem valamennyi történészünk elfogadja, a mit valószínűen a nádor és a budaiak magok mentségére mondtak, — mintha a királyi kastély s a polgári vár ne lettek volna képesek az ellenállásra. Semmi sem lesz vala könnyebb, mint ellenállani a tisztán lovasságból állott kis seregnek, melyre nézve a Dunán való átkelést is nagyon meg lehet vala nehezíteni. Azonban a püspök vállalata ha merész, de nem volt vakmerő. Mert a vérontást minden áron kerülni akaró nádor és egy kebelében meghasonlott polgárság a határozatlanság megtestesülései voltak, mely ellen épen a merész határozottságnak szokott nyert pöre lenni. — A gyors kivitel szükséges volt más tekintetben is; mert a fehérvári koronázás után a német pártnak is eszébe jutott Buda elfoglalásának szükséges volta. Cilley Ulrik, a párt feje, el is indult volt ötszáz lovaggal; — de utközben vette hírét, hogy Rozgonyi őt megelőzte. Vállalatával felhagyott, és nem is tehetett egyebet. Buda már nem ingadozott többé, mióta Rozgonyi falai közt volt, melyek elszánt védelem mellett bevehetetlenek voltak.

A püspök bevonulása után a nádor és budaiak hamar beletalálták magokat az új helyzetbe. Történt ugyan egyes nyilatkozat Albert pártjáról; de azt az érsek rémitéssel némitotta el. Így egy lengyel évkönyv szerint Simon püspök katonái aprítottak össze egy lovas nemest, ki Ulászlót becsmérő szavakkal illette.¹⁾ Nagyobb zavar ezuttal nem történt. Mint látni fogjuk, négy évvel később történik egy öldöklés Budán, melyet ujabbkori történészeink kényők szerint tesznek 1440-re.

A budai polgárság *többsége* nagy előzékenységgel fogadta be Simon püspököt, még mielőtt hihetően azok a

¹⁾ Dlugossnál. Teleky József Hunyadyak kora, 204. l. tévesen írja, Dlugost idézve, mintha a katonás püspök saját kezével vagdalta volna össze lovastul a magyar nemest.

tekintélyes polgárok, kik a csecsemő László koronázására mentek volt, visszatértek volna Fehérvárról. A polgárság segítségére volt a püspöknek elszállásolásban, élelmezésben s a várfalak erős védelmi állapotba helyezésében.¹⁾ A püspök különben saját katonáival rakta meg a kapukat és bástyákat. Budán két ur volt most: a királyi kastélyban a nádor, a polgári várban Rozgonyi Simon. A király Egerből május 17-dikén indulva, lassu menetben közeledett Pesthez.

Itt huzamosan állomást tartottak a király és hadai.

Ulászló átkelése a Dunán fényesen feldíszített hajókon, s a bevonulás Budára rendkívüli pompával és a főtemplomban *Te Deum*-mal történt. Főpapok, főurak, köznemesség, polgárok vetekedtek az öröm nyilvánításában. Késő éjjelig volt hangos az utca vig daltól, zenétől és táncztól, május 22-dikén, a bevonulás napjának estéjén, épen egy héttel a csecsemő László fehérvári megkoronáztatása után.

Buda megszállásának híre megtette hatását Ulászló részére. Seregesen tódultak a rendek hódolatára.²⁾ A bosnyák és szerb fejedelmek mellett a diadalmas pálya kezdetén levő Hunyady János is Ulászlónak mutatta be hódolatát. Az 1440-diki budai országgyűlésen történt meg Ulászló forma szerinti megválasztása és fölemelése, melyet a székesfehérvári koronázás követett. Érintettük már a budai polgárságnak ezen ünnepély alkalmával szokásos szerepét. Az 1440-diki koronázásról így szólnak többek közt a lengyel évkönyvek:

¹⁾ Callimachus (Schwandtner. I. 455. 1.).

²⁾ „Uti Budam teneri a Vladislao vulgatum est, non solum qui aperte partibus ipsius favebant, sed multi etiam alii, qui ad id temporis dissimulaverant, fidem atque obsequium pollicentes, cum gratulatione ad cum confluxere.“ Callimachus, i. h. 456. 1.

„Hogy a koronázás szertartása szabadabban történhessék, közrendbeli embert egyáltalán nem bocsátottak be a templomba. Csak a főpapok, főurak, (principes) bárók és főbb nemesek foglalhattak ott helyet, — s ezen kívül a budai polgárok, kiknek az ország régi szokásánál fogva joga van fegyveres diszben (in armis) lenniök jelen s az ország zászlóját tartani a koronázás folyama alatt.“ ¹⁾

Ez az ünnepély július 17-dikén ment végbe. A jó budaiak két hónappal azelőtt az ellenkirály koronázásán tettek hasonló dísz-szolgálatot. Azzal vigasztalhatták magokat, hogy igen nagy urakat láttak mindkét ünnepélyen megjelenni sőt szerepelni is, többek közt Szécsi Dénes esztergomi érseket.

Utóbbi látvány minden tekintetben örömdetes volt Budára nézve. Mert Esztergom ura, s Esztergom vára veszélyes ellenség, ha Ulászlónak és így Budának is ellensége talál lenni, a minthogy ezen koronázás előtt az érsek a várral együtt a gyermek László hive volt. A koronázáskor s még jó ideig békét remélt Buda, s maga Ulászló is, ki az év hátra levő részét a Csepel-szigeten töltötte. Ott mulatásának oka egy pestis feltűnte volt, mely hazánkban is pusztított. A szigetre mint egészségesebb helyre költözött a király a budai várakból. Ez a pestis s a béke reménye lehetett az oka, hogy a király a magával hozott lengyel hadat hazájába bocsátotta.

Azonban a békeremények tartósak nem voltak. Mert az esztergomi érsek valamint több más ur csellel és kényszerítéssel került volt Ulászló pártjára, s mihelyt a koronázás után szabadságukat visszanyerték, még nagyobb szenvedélylyel folytatták a pártoskodást, mint azelőtt. A valódi harcz csak azután következett.

¹⁾ Dlugoss, Katonánál, XIII. k. 88. l.

Az északi megyéken Giskra és mások cseh zsoldosaikkal, délen Garai folytattak nyílt háborút. Bár Pozsony Ulászló pártján volt, s bár a gyermek királyhoz pártolt Győrt Hunyady ostromzár alatt tartotta; de Ulászló ellen volt Komárom, melynek parancsnoka Szécsi Tamás, az esztergomi érsek testvére, tűzzel vassal hirdette László-pártiságát; ugyancsak László-párti volt az érsek, ki Esztergomban is testvérét tette várnagygyá. Mindez magában is nagy baj volt. A város közlekedésének fővonalai bátortalanokká válván, a viszály vér nélkül is nagy kárt tett volna a városnak. De megérezte ez közvetlenül is a polgárháboru nyomorait.

Bár Ulászló király Budán volt, Szécsi Tamás Esztergomból nagy vakmerőséggel, falukat pusztítva jött Buda alá, oly tetemes haderővel, hogy a király nem tartotta tanácsosnak nyílt helyen szállani vele szembe. Tamás hadai Buda közvetlen környékének pusztításával vélték kicsalni falai közül a vár őrségét. Sőt Buda egyik legvirágzóbb külvárosát Felhévizet egészen kirabolták és fölégették. A király beérte azzal, hogy magát a várat védelmi állapotba helyezte egy netaláni rendes ostrom ellen. Erre pedig az ellenfél, úgy látszik, elkészülve nem volt. Maradt a vállalat céltalan rablókalandnak, mely csak az ellenfél boszujának fokozására alkalmas. — A rablók elvonulása után Ulászló összeszedve erejét, Esztergom ellen vitte azt, s jobban felkészülve, mint Szécsi Tamás, ágyukkal kezdte töretni a várat. Az érsek békét kért és nyert, s a király másfelé fordithatta erejét.¹⁾ Budának kétségkívül nagy kárvallásait némileg helyreépítolta az, hogy Esztergom megszűnven ellenség lenni, Buda közlekedése ezen irányban szabadabbá lett, bár messzebb vidékekre és külföldre a polgár- és török háboruk által gátolva volt.

¹⁾ Thuróczy, IV. R. 33. fej. és Bonfin.

Ezen harcban sem volt Buda polgárságának önálló szerepe. Csak néző volt, a minthogy nem is lehetett egyéb ama nagyszerű diadalmenetben sem, melyet Ulászló és Hunyady János 1444-ben február hóban tartottak. A győzedelmes érkezőket papság és világiak mentül büszkébben és nagyobb fénynyel fogadták, annál egyszerűbbek és alázatosabbak voltak magok a nap hősei. Minden fényűzés, minden pompa nélkül, és gyalog, mint egy búcsújáró csapat vonult fel a várba a király és vezér számos csatában diadalt vívott seregével. Maga a király ezen téli időben mezitláb vezette a processiót a főtemplomig, mely bármennyi királyi pompát és nemzeti ünnepet látott már elég vén falai közt, soha azelőtt oly történelmi nevezetességre nem emelkedett, mint most. Az ünnepélyes *Te-Deum* után itt helyezték el az ellenségtől elvett számtalan zászlót. A vezérférfiak czimerei, nevökkel együtt a falakat diszítették, sőt a művészet egyeseket és hőstetteiket ábrázolva örökitette meg a király, s a vezérek, különösen Hunyady János emlékét életnagyságu képekben.

Európa minden keresztyén fejedelme üdvözlő követéseket küldött Budára, sőt maga a német-párt is hajlandónak mutatkozott a kiengesztelődésre.

Azonban a hosszú hadjáratnak csaknem emberfeletti fáradalmaiban részt vett, s a haza és összes keresztyénség szolgálatában győzedelmes katonaság, úgy látszik el volt keseredve azokra, kik nemcsak itthon maradtak, hanem még magatartásukkal a haza és a vállalat ellenségeinek mutatták magukat. Így történt, hogy a kegyelem reményével Budára jött Szentmiklósi Pongráczot elfogták, s embereit részint levágták, részint fölakasztották. Ezek voltak, kik a Vág vidékét oly embertelenül pusztították, hogy nem politikai ellenpártnak, nem hadviselő félnek, hanem közönséges haramia-bandáknak tűntek fel. Ötszáz

csehet, németet és magyart végeztek ki ekkor, 1444-ben mártius 9-dikén. Ugy látszik Giskra kísérete is ezek közé tartozott, mert maga is nehezen, csak a király személyes segedelmével menekült meg. Ez sem törvényszéki eljárás vagy a vezérférfiak szándékából történt, hanem a fegyveres tömeg boszujának hirteleni fellobbanásában.

Buda polgárságának magatartása ez alkalommal nincs említve. Ugy kell lenni, mindezekben néző és passiv szerepet vitt. A mi kevés föl van jegyezve, arra mutat inkább, hogy a lakosság, legalább a német része a német párthoz szíttott. Mert az akkori budai bíró, kinek nevét nem tudjuk, maga mentett meg néhány egész családot a csehek közül, s látott el aztán menedék-levéllal.¹⁾

Elegendő adatok hiányában bajos határozottan állítani, de az események benyomása azt a gyanut ébreszti, hogy a német elem kezdett ugyan összevegyülni a magyarral; de a két áramlat még mindig különbözött, s a politikai kérdésekben ellentétek is lappangottak. Így a

¹⁾ Teleki „Hunyadiak Kora“ I. k. 104. l. 1440-re teszi az eseményt, „Ötszáz német, cseh és magyar a csecsemő László pártosai közül gyilkoltaték meg vagy *vetteték a Dunába.*“ Ez igen híven van kiírva a Balbin krónikájából. Epitome 502. l. Csakhogy ez a krónika nem eredeti kutfő. Balbin feldolgozó történész, a mint másokra való hivatkozásai és idézetei mutatják. Idézi fentebbi állítására is a kutfőt, egy cseh nyelven írt kalendáriumot (Kalendar Hystorycky M. Daniel Adam Welleslawjna.), — mely martius 9-dikéhez ezt jegyzi fel: 1444-ben martius 9. A magyar urak Budán Ulászló királysága alatt (a ki azután Sz.-Márton napkor a török elleni csatában (Várnánál) elesett, meggyilkoltak s felkonczoltak több mint ötszáz csehet, németet és magyart, a kik az ifju László királyhoz szíttottak. Néhány cseh családot a veszedelemtől a bíró védelmezett meg s látott el menedéklevéllal. (A Kalendar megvan az egyetemi könyvtárban.) Így Balbin elferdítette az általa használt kutfőt. A Kalendar adata a Szent-Miklósi Pongrácz s társai kivégzésére vonatkozik 1444-ben. (Köszönettel jegyzem fel, hogy a cseh szöveget számomra Dr. Szadeczky fiatal barátom fordította le.)

budai magyar elem valószínűen magyar, a német polgárság pedig vonzalmaira és vágyaira nézve német párti maradt még Hunyady és Mátyás korában is.

Hogy a politikai kérdések nem okoztak most városunkban oly zajos küzdelmeket, s nagy eseményeket, mint a XIV. század elején, annak oka az, hogy az ország hatalmi központja Buda volt, — nemcsak, hanem azt országos erődnékk tekintették, kivált mióta a törökök fenyegető hódításai miatt ismét a hadi s országvédelmi szempont kerekedett feljül.

A XIII. században, a rectorok idejében is a városnak nem annyira polgári mint hadi jelentősége volt. Az Anjouk alatt megszűnván a mongol invasióktól való félelem, a város polgárilag virágzott fel. De Zsigmond alatt Budát ismét nem annyira szabad városnak, mint országos erődnékk tekintik az országos hatalmak, s a polgárságnak inkább csak passiv szerep jut.

A XV. században oly hatalmas urak parancsolnak Budán, hogy a város birái és tanácsa alárendelteknek tűnnek fel s a terjedelmes királyi kastély dominálja Buda várának polgári felét.

Láttuk, hogy a XV. század kezdetén a budai királyi várnak egy várnagya (castellanusa) volt, ki a bíró és esküdtek megerősítésében személyesítette a királyt. Később 1414-ben Zsigmond király huzamos időre hagyja ide az országot s két emberre bizza ennek összes kormányzatát, mint királyi helyettesekre. Egyik János esztergomi érsek, a másik Gara Miklós nádor.

A világi kormányzatot kétségkívül utóbbi vitte, ki Budán lakott. Több volt ő most mint nádor. Kormányzóí teljhatalommal volt felruházva.¹⁾ Az ország bevételei és

¹⁾ Fejér, X. 8. 546. l. „*gubernatores et vicarios nostros generales ordinamus.*“

kiadásai felett szabad kezet engedett neki a király. Többek közt, és különösen a királyi városokból befolyjni szokott minden jövedelem a kormányzók kezéhez van utasítva, melyből belátásuk szerint gondoskodhatnak az ország védelméről és más szükségéről. Sőt, ha szükséges, a városokra rendkívüli adókat is róhatnak ki.¹⁾

Bár külön pont nem szól az ország várairól; de a honvédelem szükségeinek előtérbe állítása kétségtelenné teszi, hogy a kormányzóknak az ország összes erősségeiről kellett gondoskodniok, s mind az a hatalom rájuk szállott, melyet a király gyakorolt ebben a részben. Szóval Gara kormányzósága előzménye volt a Hunyady Jánosénak; — a római köztársaság műszavát használva: egész *dictatura*.

Gara Miklós az 1433-dik év ősziéig volt nádor. Vagy két évig nádori helytartó pótolta a kormányzatban támadt hézagot. 1435-ben lesz nádorrá Palóczy Máté s 1437-ben Héderváry Lőrincz. Albert halálával utóbbit találjuk a budai királyi várban parancsnokul.

Sőt Albert és Ulászló egész uralkodása alatt is Héderváry a királyi kastély őre s tőle függ ennél fogva a város is védelmi és politikai tekintetben. Valószínű, falai már meg voltak rakva különböző nagyságu és szerkezetű ágyukkal, mert Esztergom említett ostromára aligha használtak más ágyukat, mint a Buda falairól elvitteket. A faltörő ágyuk ekkor nagy öblűek voltak, s kő golyókat röpítettek ki. — Voltak azonban kisebb ágyuk is.

²⁾ . . . Vicarii nostri universos census, collectas annuales, de civitatibus nostris fisco camerae nostrae provenire solitis, recipere debeant, et de eisdem pro tuitione et commodo regnorum nostrorum (Magyar, Horv. Tótország és Dalmácia) disponere valeant. . . . Volumus insuper, ut necessitate exigente pro defensione regnorum nostrorum, collectas, datias civitatibus, et oppidis ac villis nostris regalibus imponere valeant, etc. (U. o.)

Belgrád 1440-diki védelmében a tűzi fegyver, s különösen az orgonasípok módjára ötével, tízével sorakoztatott vas csövek egy elsütésre ötével, tízével szórták az ólom golyobisokat, melyek nem egy, hanem két pánczélos ellenségen is átfuródtak. ¹⁾

Távoli hadjáratokra nem vitték el a királyi várak őrségét és hadi szereit. ²⁾

Igy 1444-ben is azon hadjáratban, mely a várnai ütközetrel ért véget, a nádor Héderváry Lőrincz, kétséggel elegendő őrséggel Budán maradt volt. A vereség utáni csüggedést és aggodalmakat fokozta a király elestének s Hunyady fogságának rémhíre. Az inkább jeles politikai, mint hadvezéri tehetségű nádor ezen zürzavar közt tett jó szolgálataival teljes mértékben igazolta honnmaradása szükségét.

Tudva van, mily nevezetes országgyűlés volt az 1446-diki, melyen az ország rendei kormányzóságot állítottak fel. Fontos végzések szólanak átalán a királyi városokról. Kimondják a rendek, hogy a melyekben ezek közül várnagyok, (capitaneus) tartanak őrséget, avárnagy és őrség még az országgyűlés folyama alatt hagyja oda a várost, hogy ez régi szokás szerint maga intézkedjék védelméről. ³⁾ Azonban a kormányzó részére nyitva álljon minden királyi vagy királynői vár és város vagy birtok, s tetszése szerint tartózkodhatik azokban. ⁴⁾

Budán a királyi vár még váltig Héderváry nádor kezében maradt volt, a kormányzó jóakaratából és engedelmeiből, de talán azon tekintetből is, hogy már szokássá kezdett válni a nádor budai várnagysága.

¹⁾ Dukas, Bonni kiadás, 30. fejezet, 211. lap.

²⁾ Legalább 1454. óta ez törvény volt. A németországi városoknak is kiváltságai közé tartozott.

³⁾ Kovacsich, Vestigia Com. 254. l. (2-dik czikk.)

⁴⁾ U. a. 7-dik czikk.

Héderváry Lőrincz meghalván, fia, Imre, a macsói bán, nem tudni minő czimmel, valószínűen bitorlással, szerepelt budai parancsnok gyanánt, minek véget vetett az 1447-diki országgyűlési törvény, mely kizárólag Budáról szokatlan ünnepélyes formában szólván, bizonyosság rá, mily kiváló fontosságot tulajdonított Hunyady ezen erősségnek. A rendek a királyi várat kiveszik a macsói bán kezéből, s a kormányzónak adják biztosabb védelem érdekében. Imre bán megidézttetvén, készséggel adta át a várat a kormányzónak, kire azt a rendek, a király számára való megtartás érdekében, bizták további rendelkezésig.¹⁾

Ez az intézkedés hatályban maradt Hunyady egész kormányzósága alatt 1452-ig. Azonban ezután is megmaradt Hunyady az ország főkapitányának, s így a budai és más várak főparancsnokául. Csakhogy ekkor a várak, s Buda is ezenkívül külön várnagyokat is kaptak. Úgy látszik ebben a korban kezdődik az a sok kifogás alá eshető szokás, hogy országos várakba nem egy, hanem két ily parancsnokot neveznek ki. Így 1454-ben Budának várnagyai

¹⁾ A rendek többek közt tanácskoztak „*de et super facto hujus castri Budensis, quod quondam m. dominus Laur. de Hédervára, r. nostri Hung. Palatinus, usque ad exitum vitae suae ex nostra benevolentia et collatione tenuit, quodque eodem decedente magn. Emericus, filius ejusdem, pridem banus Machoviensis hucusque conservavit. . . . Quia in serie generalis decreti expressum est, ut Gubernator hujus regni castra et civitates regales et reginales intrandi in eisdemque standi, pausandi et morandi liberam habeat facultatem, idcirco tum hujusmodi institutioni et decreto satis facere volentes, tamque aliis respectibus, utputa, pro tutiori conservatione ejusdem castri unanimiter . . . sanximus, ut ipsum castrum Budense, manibus praedicti domini Johannis Gubernatoris dari debeat et assignari, per ipsum, usque Nostri, seu hujus Regni liberum placitum, Nobis et huic Regno fideliter conservandum*“ stb. Ezt Héderváry Imre teljesítette is. (Bél Notitia Hung. Novae Tom III. pag. 207., a Héderváry család levéltárából.) A levél kelti ideje 1447. szeptember 20.

voltak: Bodó Gergely és Buzlai László nemesek. ¹⁾ — Fel-tűnő, hogy a király mintegy ezeket teszi felelőssé ha a bu-daiak és pestiek nem fizetik pontosan az ó-budai káptalan-nak a révvám harmadát. Különös ebben, hogy Nagy Lajos által az effélékéért kielégített káptalan idővel megújította el-avult jogait, — különös, hogy a polgári város ügyeibe árt-ják bele a katonai hatalmat. — Annyi bizonyos, hogy Bu-dának várnagyai vannak ekkor. 1455-ben történik egy szer-ződés László király és Hunyady közt, melynek egyik pontja értelmében a volt kormányzó átengedi amannak a királyi várakat s névszerént és mindenek fölött Budát. ²⁾ Különben Hunyady, a király jóváhagyásával, tovább is megtartja a kormányzói hatalmat, kivált a várak dolgában. A király, vagyis a Cilley-párt nem örömet tette, de belenyugodott. Budát, mint a király lakóhelyét ennek engedte át Hunyady, sezen alkalommal jutott Buda a Hunyady házzal ellenkező párti Gara parancsai alá. László király, ki még nem látta volt soha fővárosát, 1456-ban, februárban bevonulást tart Budára. A várpalota rég nem látott fényes ünnepélyektől hangzott, melyeket csakhamar komoly hadi készülétek izgalma váltott fel.

Nándorfehérvárat kellett megvédeni Mohammed os-troma ellen, ki hir szerint megesküdött rá, hogy két hónap mulva Budán a király palotájában fog lakomározni.

Úgy látszik senkire sem tettek a rémhírek mélyebb benyomást, mint a királyra és udvari környezetére. A

¹⁾ László királynak Prágában, 1454. június 5-én kelt levele intézve van: . . . Spectabili et magnifico Johanni comiti *Bistri-ciensis*, generalique Capitaneo in Regno nostro Hungariae ect. ac egregiis Gregorio *Bodo* et Ladislavo de *Buzla*, castellatis castri nostri Budensis, futurisque castellanis ejusdem castri. stb. (Knauz „A budai káptalan regestái.“ Magy. Tör. Tár. XII. (1683-iki) kötet 20. l.

²⁾ Teleki Hunyadyak kora II. k. 380. l.

királyi erődöt egy várnagy alatt kétségkívül elegendő őrség tartotta megszállva, melyet az 1454-diki törvény szerint nem vittek a csata mezejére. Mégis a király meghitt tanácsosai, különösen Cilley Ulrik, nem vélték elég biztosnak azt. Ísmeretes, hogy búcsú nélkül hagyták itt a fővárost. Cilley és a király éjjel szöktek meg s Bécsig meg sem állottak. Kinek veszély idején a bizalmat legalább szinlelnie lesz vala kötelessége, ezen desertio által megerősíthette az álhirt, mely szerint Mohammed szultán egyenesen Buda ostromára van utban. Számos főnemest a példa követésre ragadott. Sőt az utasítás nélkül hagyott várnagy és a fejetlenül maradt őrség is elszéledett. A város természetes őrei, a fegyveres polgárok közül is számosan menekültek el, úgyhogy két hétig mind a királyi vár, mind a város kapui és falai őrség nélkül maradtak. ¹⁾

Hogy ezt a maguk szerezte gyalázatot Hunyady fényes győzedelme Belgrádon még szánandóbb színben tüntette fel, legkevesbé tudták megbocsátni a Hunyadyaknak titkos és nyílt ellenségei. Buda polgárságának is jutott a szégyenből, még pedig nagyobb mértékben, mint másnak. Több volt ez desertiónál, — hazaárulás volt ez a szülőváros iránt, mely kétségkívül eléggé védhető volt bármely akkori sereg, s a szultánoké ellen is. — Hihető, nemcsak a még távoli veszély okozta a polgárok egy jó részének eltávozását, hanem a pártosság is hozzá járult, a mennyiben a német elem a Cylleyek pártjához szíthattott.

Bármint volt ez, a mulékony zavart hamar lecsendesítette és feledteté a világgraszoló nándorfehérvári győzedelem 1456. július 22-dikén. Mentül szomorúbb volt a kislelkű félelem Budán, annál meglepőbb a hír és nagyszerűbb az öröm a diadalon. Sehol sem tartották meg pontosabban, mint

¹⁾ Palma, Notitia, II. 308. 1. Cursus Annales Silesiae nyomán, és Thuróczy Chnon. 55. fejezet.

Budán a délután egy órakori harangozást, s augusztus 6-dikán Urszine változásának ünnepét, melyeket ezen győzelem emlékére hozott be a katolikus egyház.

De a fényes győzelem tiszta egét csakhamar vészjósló fellegek homályosították el. Az örömhirt kevés időközzel követte a két hős, Hunyady és Capistrán halálának hire.

Nem kevesbé szomorú, mert a lélekemelő eseményeket elhomályosító tettek következtek.

A Zsigmond halála óta meg nem szűnt két ellentétes párt közti gyűlöletnek fékezője Hunyady János meghalván, ez a gyűlölet azonnal kitört. Mindkét párt feje egy-egy tapasztalatlan és születési rangjára nem pedig érdemeire büszke ifjú volt. A Hunyady-párt tanácsadója Szilágyi volt, egy erőszakos katona, a királyi párté egy minden erkölcstelen tettekre képes ravasz ember, Cilly grófja. A kölcsönös féltékenység és bizalmatlanság megtermelte szokott mérges gyümölcsseit. Békés elintézést a pártszenvedély lehetlenné tett. Először Cilley esett el teljességgel nem törvényes, s még alig lovagias forma szerinti viszonyok közt, — azután, mint tudva van, Hunyady László egy még rútabb, mert törvényes álarczot viselt, gyáva ítélet áldozatává lett. Az elsőnek, mely Nándorfehérváron történt, csak hírét vették a budaiak, s kétségkívül ők is nem öröm hírként, hanem baljóslatú előjélnek. A második tény már Budán történt s a városnak itt valami kis cselekvő, de annál nagyobb szenvedő szerep jutott.

Hunyady László eléggé ismeretes kivégeztetésének csak azon részéről szólok, mi Buda város viszonyaira és szerepére vonatkozik.

Magyarország volt kormányzójának fiát fogságra vetették, fölötte egy ma sem ismert vizsgálatot tartottak s harmad nap lefejezték, a királyi várak azon

terén, mely a királyi várlakot a várostól elválasztotta. Nevét ezen térnek nem jegyzik föl krónikáink. Csak azt mondják, hogy a Fris palota előtti téren, a budai várban történt a kivégzés, s a vesztőhelyet nagy számú fegyveres vette körül.¹⁾

A kivégzés tényének gyűlöletességét a kormány férfiak a városi hatóságra háritották által. Mert eliteltetvén Hunyady László, Budaváros biráit és esküdtjeit szorították rá a halálos ítélet végrehajtására.²⁾

Krónikáink szerint Hunyady Lászlót 1457-ben martius 16-dikán végezték ki a királyi Fris-palota előtti téren. — Ezen időben a vidékről sok ember gyűlt ide a kezdődő szálló munkákra. Föl kell tennünk, hogy ezek a vidéki *kapások* magyarok voltak; mert akkor még a környék falvai nem voltak németekkel betelepítve. A birák este felé hajtották végre boszútettöket, mielőtt ama munkások a szállókból a városba érkeztek volna. Így nem a városiak, hanem a vidékiek lázongásától tartottak a királyi pártiak.³⁾

A budai polgárságban Hunyady László kivégezte-

¹⁾ „Sub multorum custodia armatorum, ante castrum Budense, in oppositum atrii Frys-palota denominati deductus, pariterque ibidem decollatus est.“ Thuróczy 60. fej. Ezen egykoru hazai krónikás legjobban ismerhette a budai vár helyrajzát. Az *atrium* itt kétségkívül a fő bejáratot, vagyis kapu alját jelenti.

²⁾ „Dum tandem detentionis eorundem Comitum (Hunyady László és Mátyás) tertius dies vesperarum horam peregrisset, comes Ladislaus Judicis et Juratorum civium Budensis civitatis ad manus, ut capitis plecteretur poena, assignatus, ac sub multorum custodia armatorum ante castrum Budense in oppositum atrii, Frispalota denominati, deductus, ibidem decollatus est, quator ictibus.“ Arenpeck. (Pez, Script. I. 1267.) Ugyanezt mondja rövidebben Thuróczy is az i. h.

³⁾ Hogy Hunyady László lefejeztetésekor a budai nép zúgott, azt Teleki állítja, (i. m. II. k. 516. l.) s tanukul idézi Bonfint és Thuróczyt. De sem egyik sem másik ezt nem mondja. De más eredeti kútfő sem.

tése inkább levertséget mint lázongást okozott. Szótlanul, lesütött fővel jártak az emberek, s az érzékenyebbek könnyeket öntöttek. — Ez a hangulat uralkodott a véres tett utáni napokban is. ¹⁾

Mióta a király, Hunyady László kíséretében Temesvárról 1456. december közepén visszatért, a Hunyady-ellenes főurak csapatjain kívül a Belgrádnál Cilley vezetése alatt szerepelt keresztések egy része is Budán és környékén tanyáztak. — Ott az 1457-dik év elején is, mint egy-egy ellenségesen megszállott városban, a jövevény katonaság volt az ur. — Ez a katonaság nemcsak fegyvere, nemcsak követelései által terrorizálta a lakosságot, hanem a még a múlt nyáron kiütött s magával hozott járványos betegségek által is. A betegek tömegessége miatt a város csakhamar inkább kórházhoz mint kaszárnnyához lett hasonlóvá. Volt ház, melyben huszonhat katoná feküdt betegen. A halottakat alig birták eltakarítani. Január tizenkettedikén huszonöt katonát temettek egy közös sirba. A hivatlan vendégekről a kórság, természetesen, elragadt a gazdákra is. A Szent Miklósról nevezett várbeli klastromban az egész szerzet a priorral együtt; s a király cseh cancelláriája szintén számos cselédségével együtt betegen feküdtek — amott csak hat, itt csak négy ember járt fenn. Tekintélyes polgárok lettek a járvány áldozataivá, mint Farkas László, Lienhardt és Polgár Máté.

Úgy látszik, már abban az időben alkalmas óvszernek tartották a járvány ellen a budai bort; mert az egykoru tanu keservesen panaszkodik azon, hogy az 1456-diki

¹⁾ Thuróczy szerint a lefejezés szemtanui szörnyűködtek (stupentibus). A hangulatra nézve pedig: „Vidisses Hungaros quasi cunctos, nobiles scilicet et rusticos, *demisso capite*, *confortis manuum extremitatibus*, *cogitabundos*, quasi gravi somno occupatos, incedere.” Többen könnyeztek stb. A hangulatot, a tompa resignatiót, alig lehet jobban jellemezni.

hüvös időjárás miatt a szőlő meg nem érett s igen rossz bor termett. Hihető, hogy a korábbi évek termését az itt tanyázott és keresztül utazott hadak fölemésztették volt.

Úgy látszik, egyebekben is nagy volt az inség. A királynak néha alig volt Budán mit ennie, s tettetnie kellett, hogy jószántából bőjtöl. Az ország pénztára teljesen üres volt. A városok voltak első sorban a királyi jövedelmek forrásai. László az erdélyi szászokat szólítja fel a fizetésre. Föltehető, hogy a közelebbi városok, s különösen Buda pénzkészlete ki volt merítve. Hozzá járulhatott az inség nagyobbitására az, hogy a járványos időkben a vidék gyéren szállította a városba az élet fentartására való czikkeket. Így a királyi lak maga is szükségét látott tüzi fa dolgában.¹⁾

Mindezekből érthetővé lesz, hogy Hunyady László kivégzése nélkül is a budai polgárság lesütött fejjel, kulcsolt kezekkel, gondolatokba mélyedve járt és kelt, s ama törvénykezési vérengzés inkább oly hatást tett, mint az égnek egy-egy újabb elemi csapása. Lázongásra, a városban elhelyezett idegen erő miatt, különben is alig lehetett gondolni.

Azért inkább a rossz lelkiismeretnek, mint egy-egy lázadás valószínűségének lehet tulajdonítani a király-pártiak szokatlan óvatosságát s a budaiak és pestiek iránti gyanakodását. A budai hatóság, mint láttuk, segédkezet nyújtott a kivégzésben, s kétségkívül teljesítette azt a parancsot is, mely szerint a város falait védelmi állapotba kell tenni és védelmezni egy eshető támadás ellen, — mindamellett a polgárság iránt bizalmatlanok voltak az udvar emberei.²⁾

¹⁾ Az adatok Quellen u. Forschungen, az i. h. egykoru eredeti levelek nyomán.

²⁾ „Die von Ofen, auch die von Alten Ofen (Pest) haben nicht viel Gunst zu Hof.“ Quellen u. Forschungen 258. 1.

A kivégzés után csak itt-ott emelkedett egy-egy hang, mely az udvar föléig jutott. Némelyek azt mondták, hogy ama fejevével az országnak vették fejét. — Álhírek szárnyaltak, hogy a Hunyady László, vagy mint köznyelven nevezték, Vajdafi László holttestét, titkon az anyjához szállították, holott azt ideiglen a magyarok várbeli templomában helyezték volt el, s másnap a Krisztus testének kápolnájába, hová a kivégzett Kontot és társait is temették volt. — A kivégzés szerda napon, martius 16-dikán történt. Következő vasárnap a tiszta magyar Pest plebanusa egyházi beszédet tartott, melyben erős kifejezést adott a közrésztvétnak az áldozat, s a közroszalásnak a bűnös tett iránt. — És mindamellettkébb a bűntudat, mint valódi veszély okozhatta, hogy a király azután napokig oda nem hagyta lakását. A bűntudat sugallhatta a király tanácsosainak azt a rendeletet, melyet a városi tanács által hirdettettek ki, hogy fejét és birtokát vesztí mindaz, akár nő legyen akár férfi, a ki csak említí meri is Vajdafi László halálát. Úgy látszik, még jobban tarthattak az asszonyok nyelvétől, mint a férfiakétől. Mélyebben tudtak azok sajnálkozni a szép ifjun és egy ke-sergő anyja fájdalmán, ki nem rég dicső férjét s most nagyra nevelt s reményteljes fiát vesztette el.

Azonban Hunyady László kivégzését megsíratni még tán több okuk volt azoknak, kik szerzői voltak. Mert nyilvánvaló, hogy a bakó pallósa épen a német pártra mért kegyetlen csapásokat s Hunyady László halála volt leg-hathatósabb előkészítője Mátyás trónraemelkedésének.

Az ország keleti és déli részein még 1457-ben nyílt lázadás tört ki László király ellen s a Hunyady család mellett. Még ugyanazon évben a király Ausztriába és Csehországba utazott. — Kétségkívül épen az volt a fő ok ezen utazásra, melyet be nem vallott: nem érezte elég

biztosnak Budát, holott pedig oda cseh és német zsoldosokat hozott volt a maga védelmére. Ismét megszaladt a valódi vagy képzelt veszély elől. Menyekzőjét a francia hercegnővel, az általa gyűlölt husszitákkal teljes Prágában terveznie nem volt szükséges. A budai királyi várat, úgy látszik, Garai László nádor gondjaira bízta. Garai kezénél volt az a királynak Prágában történt hirtelen halála napján, — sőt az 1458-diki újévkor is, midőn az ország rendei Budára és Pestre sereglettek királyválasztó gyűlésre. Buda akarva-nem-akarva német párti és Hunyady-ellenes szerepet vitt Gara nádor parancsai alatt; Pest pedig, mint nyílt magyar város, szintén akart vagy nem, Szilágyi huszezer fegyvereseinek nyomása alatt Hunyady-párti volt.

Szokás volt, hogy országgyűléseken a főuri rend Budán tanácskozott s döntötte el maga közt a kérdéseket; míg a köznemesség tömegei Pesten és környékén szállásoltak vagy táboroztak. Most a főuri rend tulnyomó része Hunyady-ellenes volt, s kétségkívül megérdemelték a szóvivők, hogy német pártiaknak neveztesse nek, — miután Frigyes császár követének nyilvános kihallgatását sürgették; — a pesti tömegek, melyeknek fele vagy több Szilágyi Mihály seregét alkotta, határozottan Hunyady Mátyás trónraemelése mellett volt. A két párt külön választására most hathatósan befolytak magok az elemek. Tél derekán tartották az ülést, s így már eleve valószínű volt, hogy a Duna nem lesz hajózható. Csakugyan erős zajlás gátolta meg hetekig a jobb partnak a bal parttal való közlekedését, úgy, hogy azt lehet mondani, a Dunán túli részek csak Budára, a Dunán inneni sokkal nagyobb részeknek Pestre kellett gyülekezniök. A két fél csak gyéren és hiányosan értekezhetett követek által.

Hiteles kútfők állítása szerint Szilágyi Mihály bitófákat állított fel a pesti részen. — Némely ujkoriak ezt

tagadják, mint a választás szabadságát meghazudtoló s azért politikátlan terrorismust. Azonban maga ama tény igaz lehet, s még sem magyarázhatták igazsággal a választás erőszakoltságára. Legvalószínűbb szerintem, hogy a bitófák a közönséges gonosztettek elleni fenyegetésül szolgáltak. A városba csődített nagy népcsoportok egy része gyülevész, sehonnai zsoldosokból állott, kiknek fegyver levén kezökben, könnyen vetemedtek rablásra. S nem méltán lehetett-e tartani, hogy az ellenfél mesterségesen is zavargást igyekszik előidézni? — S Szilágyi ezen értelemben nem volt képmutató, ha szigorú rendszabályait a választás szabadságának fentartásával indokolta; habár az ellenfél nemcsak roszakaratból mondhatta ezt ama szabadságot meghazudtoló jelnek, hanem közvetve csakugyan terrorisáló hatást gyakorolhattak a budaiakra ama bitófák, melyek a pesti Duna-parton levén felállítva, Budán érthető jelekül vették. ¹⁾ De a két tábor közt az érintkezés hetekig gyér és csak esetleges lehetett.

Mindaddig lehetetlen volt valamely megállapodásra jutni, míg a Duna jege vagy el nem tisztult vagy be nem állott; — de nyilvánvaló, hogy addig Szilágyi és a párt más főemberei időt nyertek a pesti parton levők közül azokat is részökre hajtani, kik netalán az osztrák vagy lengyel jelöltet óhajtották volna trónra emelni. Ezek pártjuk főnökeitől a Duna által elzárva, s elszigetelten találták magokat a Pestre gyülekezett tengernyi köznemesség és katonaság közepett.

Végre a Duna jege beállott. A budai urak átjöhettek Pestre közös tanácskozásra, melyet január 22-dikén tartottak. Ámbár Pesten és a Rákoson mintegy negyven-

¹⁾ Dlugoss, Bonfin és Ebendorffer egyeznek a bitófák felállítása tényében; csak a felállítás helyére nézve van eltérés. Dlugoss a Duna partján fölállítottaknak mondja.

ezer ember gyűlt össze, a két párt főbbjei zárt helyen tartották a gyűléseket, melyek tanácskozása hosszúra kezdett nyulni.

Az egybegyűlt fegyveres és fegyvertelen tömeg, s közte a magyar Pest város lakosságának apraja nagy ezalatt hangosan éltette Mátyást, mint Magyarország leendő királyát. Habár az ellenpárti főurakat Szilágyi biztosította bántatlanságukról s szavának is állott; de a felizgatott tömegek zaja mégis erkölcsi nyomást gyakorolt rájuk. A tanácskozások harmadik napján a főurak titokban megállapodtak Mátyás trónraemelésében. A zárt értekezések még folytak, hihető Szilágyi kormányzósága s más ismeretes végzések felett, midőn a termék főtitka valahogy kiszivárogván, a pesti főtemplomban megszólalt a harang s fölhangzott a „Te Deum“ Mátyás megválasztatásán. Vajjon nem ugyanazon pesti plebanus hirdette-e először a jó hirt, ki Hunyady László kivégzésekor oly bátran adott kifejezést a közvéleménynek? Ekkor lett általános Mátyásnak királyul kiáltatása a hideg miatt is már türelmetlen nemesi seregben.

Régi magyar alkotmányos szokás szerint először a főurak adták szavazatukat választás alkalmával s csak azután a közrend. Most is az történt, csak hogy a közrend nem engedett rá időt, hogy a főurak végzése forma szerint közöltessék vele. ¹⁾

A mint a templomban felhangzott a hálaadó ének, s megkondultak a főtemplom harangjai, az összes pesti lakosság tulnyomó magyar része ezer hangú öröm-riadásra fakadt. Valamennyi harang, trombita, és más

¹⁾ Az ezen időre nézve igen hiteles Thuróczy előadását fogadtam el nagyjából a választás módjára nézve; mert valamennyi más versionál több élethűség színét viseli magán. (Thuróczy Chron. 63. fej.)

hangszer megszólalt. A népcsoportok alkalmi hymnust énekelve processióban járták be az utcákat. Mindenfelé hirnökök nyargaltak a távol levők értesítésére, kiktől gazdag ajándékokkal terhelve tértek vissza. A már már beálló éj nappali világítást nyert nagy fahalmazok tüzétől. Az egykoruak véleménye szerint mióta Magyarország áll, oly lelkesedéssel és fényesen még nem üdvözltek egy-egy király trónraléptét. — Így írja le az egykoru Thuróczy a választás feletti örömet. Az irodalomtörténet véletlenül fentartotta két vers-szakát ama rimtelen hymnusnak, melyet a pesti gyermekek azon estve énekeltek:

*Mátyást mostan választotta
Mind ez ország királyságra;
Mert ezt adta isten nekünk
Menyországból oltalmunkra.*

*Azért mi is választottuk,
Mint istennek ajándékát,
Kiből isten dicsértessék
És örökre mondjuk: amen. ¹⁾*

Január 24-dike volt Magyarország történelmének egyik legszerencsésebb napja. Szerencse, és mondhatni vak szerencse volt, hogy a megválasztott gyermek, kiről senki sem tudhatta bizonyosan, minő király válik belőle, egyike lett kora és nemzete diszének és a haza egyik fő jóltevőjének. Harmincz évi belbékét, rendet és haladást biztosított az országnak s benne az ipar és kereskedés főtenyezőinek, a városoknak.

¹⁾ Régi magyar költők tára. I. k.

Pest a választás alkalmával kétségbevonhatlan bizonyítékait adta annak, hogy lelkesedése nem kényszerített, hanem önkéntes.

Nem is felejtkezett meg a várossól a király. Mátyás volt az, ki Pestet a valódi királyi városok sorába emelte.

XVI. FEJEZET.

KIRÁLY ÉS VÁROS.

Ha a fentebbi fejezetek nyomán áttekintjük Buda alkotmány-történetét, kezdettől azaz 1250 tájától Mátyás király trónra léptéig, azt kell mondanunk, hogy Budavár IV. Béla alatt s tovább is, Kun László uralkodása végéig nem önálló municipalitas volt, hanem a király vára, egy várnagy (rector) parancsnoksága alatt, s polgárai királyi jobbágyok, azaz urak, kik egyszersmind polgári címet viseltek. Innen van, hogy *civis*-nek és egyszersmind *comes*-nek címезtek többször ugyanazon egy személyt. ¹⁾ Szóval Budavár — a nem nagy számu s részletezést meg nem engedő de elég hiteles adatokból ítélve, IV. Béla alatt nagyobb részben, a mit Németországon *phalz*-nak (palatium) neveztek: a király vára, megtöltve a királyi udvart részint fegyveres részint iparos szolgálatokat tevő népével.

¹⁾ Németország több városában lovagrendű férfiak voltak egyszersmind városi polgárok. Így Wormsban. „Zu Zeiten Kaiser Heinrich V. ist zu Worms gevesen ein herlicher ritter maessiger Mann eines alten Geschlechtes und *Burger* zu Worms, genant Erkenbert, Bischof Buggoni's *Kaemmerer*.“ S másutt: 1125-ből Erkenbertus hujus urbis nostrae *civis*. (Idézi Maurer I. 540. l.) Baselben, Mainzban, Strassburgban, Nürnbergben s számos más városban voltak a király vagy fejedelem emberei, lovag rendű férfiak, egyszersmind polgárok. (U. o.)

A város magvát a királyi lak népei tették, s természetes, hogy a király kinevezte hivatalnok volt a főváros főhivatalnoka. A független polgárság is némileg cselédi viszonyban állhatott a királylyal, a ki a földesur volt. Természetes hát, hogy a város templomának patronusi jogára, s némely haszonvételekre nézve szabadon rendelkezhetett a város területén, — s mint láttuk, az egyházi testületek, különösen a Domonkos-rendi apácák királyi adományul nyerték ama javadalmakat.

Budavárnak mint királyi laknak szabály szerint meg kell vala maradnia azon alárendeltségben, hogy biráját a király nevezze ki. Bécsben, mint fejedelmi székhelyen, a XIII. század óta — csekély ideiglenes megzavarodással — állandó rend volt, hogy a város biráját a fejedelem nevezte ki tetszés szerinti időre.¹⁾

Azonban Európa szerte mindenütt arra törekedett a független polgárság, hogy egyfelől a királyi hivatalnokoktól megszabaduljon, másfelől a királyi földesurak iránti kötelezettségek alól mentesítse magát. Sok városban sikerült a polgárságnak. Itt-ott földig rombolta a királyi lakot.

A két Werner bírósága idejéből az egyházi hatalmakkal folytatott harczra nézve Budának több rendbeli történelmi emlékei maradtak fenn. Kevesebb, majd semmi positiv adat sincs arról, hogy a királyi hivatalnokoktól való függés alól is föl akarta volna magát szabadítani. De

¹⁾ „Tomaschek, Rechte und Freiheiten der Stadt Wien.“ (Bécs, 1879.) II. K. 240. l. Ott ez a kinevezett bíró *judex* nevet viselt. De a középkorban éppen a városi tiszviselők elnevezésében csaknem „a hány ház annyi szokás.“ Bécsben feltűnik a polgármester (*Burgermeister*) is. De ez alárendelt hatóság. Az esküdtek, vagy is a tanács üléseinek elnöke, s választatott mint a többi esküdt. (U. o. és Maurer, I. 682.) Budán *magister civium* és *Burgermeister* nem fordul elő,

a *judex* és *rector* czimnek fölcserélése, a XIII. század végén és a XIV. elején, — ami sem azelőtt sem azután elő nem fordul — arra mutat, hogy az időben a városi forradalom a közjogi térre is átcsapott.

Róbert Károly uralkodása elején visszaáll a IV. Béla alatti rend. Előbbinek uralkodása második felében átmenetet tapasztalunk a bíró szabad választása tárgyában. Végre Nagy-Lajos uralkodása elején, ezt megnyeri a város, más nagy kiváltságokkal együtt, — mire nagy befolyással volt az, hogy az Anjouk vagy épen nem laktak Budán, vagy csak ideiglen s akkor is félig tekintették residentíának a budai vár lakot. De a bíró királyi kinevezése korszakának emlékéül a bíró-választás még mindig feltételes volt s az is maradt: királyi helybenhagyástól volt függővé téve.

Ugyancsak az Anjou-ház trónralépte óta az egyházi testületekkel aránylag békében volt a város, habár meg nem szüntek is a nyulszigeti apácák folytonos birtokában lenni a piaczi vámnak, a XIV. és XV. század egész folytatában. Az e részben fenmaradt számos oklevél panaszlevél ugyan a budaiak ellen; de minthogy nagyobb zavar ebből nem származik s minthogy a királyok mindannyiszor az apácáknak adnak igazat, — azt kell következtetnünk, hogy a budaiak részéről a panaszolt eset nem elvi megtagadás, hanem hanyagság vagy olykori kihágás volt s annak ismertetett el. Nem is lehetett az a tartozás nyomasztó a forgalomra s gátló a fejlődésre nézve, — kivált ha, mint feltehető, a követelés nem fajult zsarolássá. Külömben is a városnak Nagy-Lajostól nyert fontosabb szabadalmai másod sorba szorították az előbbi korszak sérelmeit.

Ezek a szabadalmai magok után vontak egy változást a város területének megosztásában. A királyi vár egy kamara-ispány, vagy várnagy, később a nádor, kormányzó

és maga a király alatt állott. Annak falán és árkán túl kezdődött az autonóm városi testület hatósága. És ha tisztviselek, főurak, nemesek s a király más emberei ezen árkon kívül laktak, tartoztak, mint látni fogjuk, polgárok módjára részt venni a közterhekben. IV. Béla idejében kétségkívül nem volt meg ez az elkülönítés, miután a királyé volt az egész Várhegy, s azon, kivéve a király lakóházát, vegyesen lakott a két külön elem: a király udvarnépe és a függetlenebb polgárság. Mindezek a főbiróra nézve közös jurisdictió alá tartoztak, nem is érezték nagy szükségét az elkülönítésnek.

Zsigmond király idejében s a XV. század folytatában az elkülönítés mellett is, visszaélésképpen a királyi vár, mely úgy látszik, ekkor nyert nagy terjedelmet, — uralodik a város polgári része fölött. A csehországi mozgalmak, a belső trónviszályok, s még inkább a török hódítás fenyegető veszélye miatt háttérbe szorulnak a polgári tekintetek: a városok, s különösen Buda, mint országos védmű lesz első rendű fontos helylyé.

De a polgári élet ezen harcziás időkben sem hagyta eligazíthatatlanul a maga városi és társadalmi dolgait. A községi élet fonala meg nem szakadt. Ez a községi élet becses emléket hagyott maga után, — egy terjedelmes törvénykönyvet, melyben Buda jogai és kötelességei, közigazgatása, kereskedelmi és ipar-törvényei, sőt a polgárok nyilvános és magán szokásainak számos részlete van följegyezve.¹⁾ Ilyen *Stadtrecht* (városi törvény) számos ma-

¹⁾ „Budavárosának Törvénykönyve“ vagy tulajdonkép, mivel az egész munka németül van fogalmazva: „Ofner Stadtrecht.“ Kiadták Michnay Endre és Lichner Pál. Pozsony 1845. negyedré. A czimben nem elég szabatos, hogy 1244-től 1421-ig való törvények volnának ezek. Szabatosan inkább 1400-től 1421-ig való fogalmazatokból készült, s a szöveg irata (a pozsonyi lyceumban) nem egykoru.

radt fenn a németországi városokban. Minthogy ott több ilyet hivatalos megbizásból állítottak össze, hihető, hogy a *budai törvénykönyv* is ily eredetű, — bár sok részben — sajnos — csak kivonat. Néha megbizatas nélkül is a városi jegyző utódai használatára állította össze a városi szokásokat és törvényeket.

A budai ilynemű törvénykönyv, mely Zsigmond idejéről szól, becses történelmi kútforrás. Ha szem előtt tartjuk, hogy korábbi időkre való egyes hivatkozásai nem mindig hívek, Budának XV. századbeli szabadalmait, szokásait kétséggel elég hiven tükrözteti. Lássuk ezen becses emlék szerint Buda némely fontos törvényeit, szokásait.

Egyik legfontosabb szabadsága volt Budának (Lajos király óta), hogy tisztviselőit maga a község választotta.

Első helyen áll a pap-választás; másodikon a bíró-választás; harmadikon az esküdtek s végre negyediken a városi jegyző választásának joga.

A pap-választás ritkán, mert csak egyházi üresedés esetében, fordult elő. Választják a lelkészt a bíró és esküdtek, a község választásra jogosított részének tudtával és akaratával. A lelkésznek nem szabad odahagyni egyházát s azt vicariusra bízni a város engedelmével. A lelkészt nem a megyés püspök, hanem az esztergomi érsek erősíti meg. ¹⁾ Ez a szabály a várbeli Boldogasszony templomára, a németek egyházára nézve szól, mely mint látjuk, e részben felszabadult a szigetbeli apácák patronatusa alól.

A világi tisztviselők minden évben letették hivatalukat.

Szent-György-napkor, április 14-én, mielőtt délelőtt egy órával az isteni tisztelet végződött, Boldogasszony

¹⁾ Michnay és Lichner, Buda törv. k. 37. és 38. l.

templomában, a városi birtokos-polgárok gazdagja, szegénye a tanácsház előtti térre gyülekezett. Ott a bíró és pénz-bíró, egyik esküdt a többi nevében, s végre a városi jegyző ünnepélyesen lemondtak hivatalukról, s egy-egy szép beszédben köszönték meg a bennök eddig helyezett bizalmat. De az a beszéd nem volt az illető hivatalnoknak saját ékesszólására bízva. Mint az egyház az imádságot, úgy határozta meg a város is, hogy ki mit mondjon. A bíró búcsúszava — melyet először a német polgároknak németül, azután a magyaroknak magyarul kellett elmondani — csak németül maradt fenn. Az én magyar fordításom szerint így szól:

„Német (s illetőleg magyar) uraim, szegények vagy gazdagok! Alázatosan köszönöm kegyelmeteknek a rendtartást és engedelmisséget, melylyel irántam viseltettek és becsületet, melyben részesítettek ebben az esztendőben. A miben kegyelmeteknek jól szolgáltam, azt örömet tettem. Ha pedig valakinek igazságtalanul haragot vagy bánatot okoztam, kérem, bocsásson meg érte isten nevében. S ezzel mai nap leteszem hivatalomat a régi dicséretes szokás szerint.“ Ezen szavak alatt a bíró egy zöld vagy fehér kis pálczát tartott kezében, melyet beszéde végeztével letett a földre.

Az esküdtek szónoka s a város jegyzője kevés eltéréssel hasonló mondókával vett búcsút. Utóbbinak elbúcsúzása egy fontos szertartással volt összekötve. A város pecsétjével kellett beszámolnia. Ezt a pecsétet gondosan elzárt szekrényben a Boldogasszony templomában őrizték a plebánus felügyelete alatt; de a szekrény kulcsa a város jegyzőjénél állott. Sz.-György napján a hivatalok letétele alkalmával a szekrényt a városházra vitték. Ott felnyitották s a pecsétnyomót föl kellett mutatni a közönség előtt. Azután lezárták, s két-három volt német esküdtnak pecsé-

tével pecsételvén le, visszavitték szokott helyére a templomba. Volt a városnak — mint a féle nagy urnak — ezenkívül egy hétköznapi, ugynevezett kis pecsétje is, melyet az egyik német esküdt tartott fiókjában, s a fiók kulcsa hasonlóképp a jegyzőnél állott.¹⁾ Kétséggel ezt is a fentebbi alkalommal mutaták fel.

Miután a lemondások megtörténtek, a község a maga kebeléből egy szónokot választott, ki így tartozott megköszönni a lelépők fáradozását:

„Kedves uraim. Alázatosan köszönjük kegyelmeiteknek a sok fáradságot és szorgalmat, melyet a múlt évben ránk fordítottak, s kérjük tartsák meg továbbra is jó indulatjokban a várost, s segítsenek tettel és tanácscsal, a város megmaradására, és javának előmozdítására a régi dicséretes szokások értelmében.“

Ezek után az egybegyűlt közönség a leendő tisztviselőkre nézve igyekezett közmegállapodásra jutni.²⁾ A választás békés lefolyása érdekében fegyvert viselni ekkor senkinek sem volt szabad. A ki ez ellen vét, fél keze vesztésével bünhődik. A ki pedig ott szóval vagy tettel háborúságot okoz, fejét veszti. Ha a szavazatok a választásnál megoszlanak, másnapra halasztják a bíró-választást. Ha a két jelölt közt ekkor sem birnak egyértelműségre jutni, egyiket sem, hanem egy harmadikat választanak. A választás hosszúra nyulása esetében az előbbi hivatalnokok tartoznak folytatni a szolgálatot. Azt kell választani bírónak, a ki a városnak régen megtelepedett vagyonos polgára, továbbá ki legalább hat éven át esküdséget viselt, — s végre a ki négy ösére nézve német származású. Ezenkívül legyen a bíró a városnak kiválóan tekintélyes polgára s föl van ruházva a négy sarkalatos erénnyel:

¹⁾ Michnay és L. budai t. k. 55. 1.

²⁾ U. a. 57. és 59. 1.

első az ész, hogy meg ne csalják; második az igazságoság, hogy el ne szédíttessék; harmadik a keményszívűség, hogy rá ne ijessenek; negyedik a szelídség, hogy senkit méltatlanul meg ne károsítson vagy el ne keserítsen. Mindezt a törvénykönyv szentírásbeli idézetekkel támogatja. A megválasztott, ha nem akarta elfogadni a hivatalt, öt márka büntetést fizetett, s ezenkívül egy évre megfosztatott a polgári jogok gyakorlásától.

Azonban a bírósághoz mindez nem volt elég. Fenn volt tartva a királyi megerősítés. A megválasztott bírót azonnal bemutatták a királynak, vagy ha ez jelén nem volt, a tárnok-mesternek, vagy végre a budai várnagynak. Ha a király vagy nevezett hivatalnok a kifogást tett a bíró vagyonszága vagy megbízhatósága ellen, a város tartozott a polgárok közül érte kezeseket állítani.

A bíró választása után következett a tizenkét esküdt megválasztása. Ezeket, mint fentebb láttuk, latinul mindig *jurati*-nak, a németek majd kivétel nélkül *tanácsosoknak* (rath-herren) nevezik. Valószínű levén, hogy a latin szó magyarból van fordítva, vagy a magyar latinból fordított, nem pedig a németből, — magyarul az *esküdt* elnevezés mellett maradunk, értvén alatta tanács-urat.

Buda tizenkét esküdtet választott, kik közül tíz német és kettő magyar volt Albert királyig. Az esküdtek voltak a bíró ülnökei az igazságszolgáltatásban. Olyanokat kell választani, kik előrelátók, szorgalmasak, egyetértők. Ezeket a közönség választja.

Papságra, bíróságra, esküdtségre s minden más hivatalra alkalmatlanok a következő hibák által ismeretesek: 1. A kapzsi ember, mert ez huzavonára hajlandó; ¹⁾ a részeges; a tékozló; az esztelen; a nagyon szegény; a

¹⁾ U. o. 37. l. „der geittigen, wan (denn) er ist ein zugker.“

gyilkos; a vallástalan; s végre a hizelgő ember, mert ez képmutató.¹⁾ Ha valaki esküdtnak választatott s valami alapos ok nélkül vonakodott elvállalni a hivatalt, három márka birságra ítélték.

A jegyzőt már nem a közönség, hanem a bíró és esküdtek választották, de a közönség tudtával és beleegyezésével. Megkivántató tulajdonságai; a hűség, ismeret, okosság és tapasztaltság, hogy a csalók ki ne játszák. Ezenkívül szükséges volt (1439 előtt) a német származás minden őseire nézve.²⁾

A fentebbi tisztviselőkön kívül volt még egy külön pénzbíró (geldrichter). Ezt az új városbíró nevezte ki az esküdtek közül. — Ennek is németnek kellett lennie. Pénzkérdésekben bíraskodott, de csak negyven arany forintnyi összegig. Az azon fölüli összegek felett a városi törvényszék hozott ítéletet.

A bíró, jegyző, pénzbíró és a tizenkét esküdt voltak a község világi előljárói. De ezeken kívül volt némely mellék- és alárendelt hivatalnok is.

A bíró megválasztatása után kinevezett minden czéhből két egyént, kik ama czéhben legvénebbek, legokosabbak s legállandóbb lakosok. Ezeket a bíró a tanácsba meghívja azon czélből, hogy ha a városnak mesterségökre szüksége van, teljesítsék a meghagyást. Ezenkívül — mint esküformájokból kitűnik, kötelesek voltak följelentő rendőri tisztet teljesíteni, s mesterségök lelkiismeretes vitelére felügyelni.³⁾

Ezenkívül Buda vár hatósága gondoskodott külvárosainak tisztviselőiről is. Mintegy külvárosnak tekintették

¹⁾ „ein getzlicher *johar* (igen-t mondó,) wann er ist ein rechter zutütler.“ (U. o.)

²⁾ Derselbig solt sein von deutscher Art und Gepurd von alle seinen Geschlechte (39. l.)

³⁾ U. a. 43. és 50. l.

magát a balparti Pestet is. A budai esküdtek egyike volt Pest bírása, s ezt sem a pestiek választották. A budai bíró és esküdtek nevezték ki, — a pestiek pedig minden ellenvetés nélkül tartoztak elfogadni.¹⁾ Ez, mint láttuk, 1410 előtti törvény volt, s Zsigmond király megengedte, hogy a pestiek magok közül válasszanak egy bírót és hat esküdtet.

A vár alján elterülő két városrész tisztviselőse is kiegészítője volt a tanácsnak. Szent-Péter nevű alváros (a mai Viziváros alsó fele) két, Tótfalu (ugyanazon Víziváros felső része) egy esküdtet adott, kiket az ottani lakosokból neveztek ki.²⁾ Ezeknek csak rendőri teendőjük volt. Az általuk elfogott bűnösöket tartoztak mielőbb a várbeli tanácsnak felszolgálatni.

A választások megtörténte után a bíró a következő pénteken házról-házra járja a város utcáit, hogy bemutassa magát az egész népnek. A lakosok a kapu előtt várják, s üdvözlí őt kiki, a mint akarja vagy tudja. A kinek tetszik, elkiséri a bírót ennek lakásáig. Ily módon nagy tömeggé szaporodhatott hazáig az ő kísérete. Hazáérve, tisztességgel megköszönte a kitüntetést, melyben részesítették.

Ezek után a bíró egy alkalmas napra összehívta a községet s ennek színe előtt tették le a hivatal-esküt a bíró, az esküdtek, a pénzbíró, a jegyző, a külvárosi esküdtek és a czéhbeli esküdtek. Mindenik először is az idősze-

¹⁾ Die alten Ofner sollen einen Richter aus den Geschwornen von Ofner Stadt nehmen, der in dan von den Richter und Rat geben wird, an (ohne) alle Widerreden.“ U. a. 40. l. s ismételve a 125. lapon

²⁾ Zeisels püchelnek nevezi a szöveg németül ezt a külvárost. Magyarban Tóthfalu feleltetett meg neki, mely a mai bécsi kapu felé eső alsó várost foglalta magában. Valószínű, hogy mindenik az alsó várfalakon belül esett.

rinti magyar király, a magyar királyné s a magyar szent korona, azután a hű főurak (land herrn) iránti, végre a város iránti hűségre esküdött. A bíró fogadta, hogy boldognak-boldogtalannak (vagyis gazdagnak és szegénynek), városi lakosnak és idegennek igaz lelkiismerete szerint személyválogatás nélkül igazságot szolgáltat, hogy a város hasznát igyekszik előmozdítani s kárát eltávoztatni, hogy a tanács titkait titokban tartja stb. Hasonló esküt tett le a többi tisztviselő is. A jegyző azzal van meg-toldva, hogy engedelmességet fogad a bírónak és a tanácsnak is.¹⁾

Mint ezekből látni, Buda csak annyiban volt függő a királyi hatalomtól, hivatalnokainak megválasztására nézve, a mennyiben a király vagy megbízott hivatalnoka erősítette meg a bírót, s a mennyiben az eskü-forma első helyre teszi a király iránti hűséget.

A tanács, t. i. a bíró és esküdtek törvényszéke függetlenül ítél minden ügyben. Budai polgárt meg nem idézhetett sem a király, sem a nádor, sem a tárnokmester, s annál kevésbbé más, — kivéve a felségsértés esetét,²⁾ valamint azt az esetet, ha a bíró megtagadja a panaszosnak az igazságszolgáltatást. De ekkor is a király, vagy személyese nem idézheti meg a községet vagy tanácsot, hanem személy szerint a bírót. A felebbezésnek különben is volt helye; de nagy megszorítással. Lehetett fölebbezni a királyhoz vagy a tárnokmesterhez, de ki volt ez zárva a *nem-tisztességes* ügyekben, minő a sebzés, gyilkosság s általán a bűnvádi ügyek.

Külön ki van emelve, hogy a tárnoki székhöz csak örökségi s nagyobb összegű pén zadósság tárgyában lehet

¹⁾ U. a. 47. és kk. II.

²⁾ U. a. 103. és 120. II. „ausgenommen der Schulden, die man nennet Schult verserende di kunigliche majestaet“ (103. I.)

felebbezni. Maga a tárnokmester személyesen bíraskodik, s tartozik meghíni törvényszékébe a város bíróját és esküdtjeit is. És ha több más királyi városból vannak jelen Budán bírák és esküdtek, megkérdendőök azok is. Nem tisztességes, (unredlich), azaz vért illető tárgyakban a tárnok nem bíraskodik.¹⁾

Mátyás király 1484-ki rendelete szerint minden királyi városból a nevezett ügyek a tárnokmesterhez felebezhetők; de hatvan forintnál kisebb összeg körül forgó ügyek nem vihetők oda.²⁾ Ezen országos hivatalnoknak Budán kellett laknia s minden évben egyszer tárnokmesteri széket ülnie a hét királyi várossal, de nem a királyi várban, hanem a városban.³⁾

A város közjogi függésében legfontosabb volt a királyi kincstár pénzbeli követelése. A királyok kétségtelenül nem is lettek volna nagy pártfogói a városoknak, ha finanziaális hasznot nem hajtottak volna. A királyi városok valamint törvénykezés tekintetében ki voltak véve a nádor és országbíró, s következőleg az országos törvénynapok rendes bírósága alól is, úgy adózás tekintetében sem az ország, hanem közvetlenül a király kincstára alá voltak rendelve. Az adó-kivetés sem országos végzés, hanem királyi rendelet által történt; — s még sem lehetett a városok népét a király jobbágyainak tekinteni. Mert Nagy-Lajos behozván a paraszt-rendre nézve a kilenczedet, Budára nézve ki van mondva világosan, hogy bár az egyház részére, csak az egy bíró kivételével, fizeti is a tizedet — mint régen a nemesség is fizette, de a kilenczed alól, mely a földes urnak járt, Buda föl vala mentve.⁴⁾

1) U. a. 35. l.

2) Kovacsics, *Formulae solennes*. II. 194. és 205. l.

3) Törv. k. 203, 204. és 205. l. l.

4) U. a. 126. l.

A XIV. századból maradhatott fenn az a törvény a XV. első felére is egy ideig, hogy Buda évenként 4000 forintot fizetett aranyban a királyi kincstárba. De ezen teher harmadát, 1333 aranyat, Pest tartozott viselni.

Évenként egy összegben adózott a város a tárnoknak is, kinek 15 arany forint, a főajtónálló-mesternek pedig 6 forint járt, melyek harmadát Pest fizette.¹⁾

Ez a szokás, úgy látszik, Zsigmond király korára értendő. Hogy volt előbb és később, nem tudjuk, s azt sem, vajjon mikor Pest 1413 táján külön tanácsot nyert, így maradt-e meg az adózási arány? — Ezen adózást, egy összegben, előnyösnek tarthatta a város, függetlensége szempontjából. Mert így nem királyi tisztviselők, hanem a városi község maga vetette ki és szedte be az adót. A kivetésnél a tanácshoz még 24 előkelő polgárt választottak, két harmadában németet, egy harmadában magyart. Ezek a lakosokra, vagyonuk arányában osztották ki a terhet. Úgy látszik, főfő adó-alap a bor volt, — talán nemcsak mint termelési, hanem mint kereskedelmi tárgy is.²⁾ Mert az van mondva, hogy aki vagyoni állásáról a valóságot eltitkolja, minden borát elkobozzák. Hozzá van téve, hogy nem csak a házi-urak, hanem a lakók is osztoznak a teher-viselésben, — s általános városi törvény volt, hogy főurak s nemesek is, ha lakjuk volt a városban, tartoztak részt venni benne. Sőt ha valaki nem lakik is a városban, de ott fekvőséggel bír, fizeti az adót, s bármely adómentességi levele érvénytelen. Csak a lelkész, a bíró, az esküdtek és a jegyző nem fizették a rendes adót.

Azonban az egy általános összegben s pénzül való adózás nem volt eredeti és általános neme a király iránti tartozásnak a középkorban. Eredetileg a szolgáltatások

¹⁾ U. a. 35. l.

²⁾ U. a. 34. l.

ajándék színét viselik, s a város legrendesebb iparczikkeiben állottak. — Budán és Pesten a fentebbi pénz-adón kívül a régi adó ezen neme is megmaradt. Tartozott Zsigmond idejében uj év napján a város 21 márka (tíz és fél budai font) ezüsttel, még pedig gyertyatartóknak, ivóedényeknek s más ezüstneműnek feldolgozva. Ebből 14 márka fehér ezüst volt, 7 márka pedig arannyal futtatott. Mindez a királyi s egyszersmind királynéi ajándék. Ezen teher is harmadában Pestre volt kivetve.¹⁾

Mikor pedig az udvartól azt az öröm-hirt jelentik, hogy a királynénak gyermeke született, a követet tiszteséggel fogadja a város és megajándékozza.

Kérdés, vajjon 1413 után is, mi óta Pest külön birót és fél-tanácsot kapott, megmaradt-e az adó fentebbi megosztására nézve a szokás? — A pestiek és budaiak is kétségkívül szívesen beleegyeztek, hogy megmaradjon; mert a külön-választás alkalmul szolgál vala a királynak az adó emelésére mindkét város rovására. A törvénykönyv maga mondván, hogy ezen harmadok szerinti megosztás Zsigmond idejében lett szokássá²⁾, hihető, hogy állandó maradt a XV. században, tán addig, mig Pestet Mátyás a királyi városok magas rangjára nem emelte.

A fentebbi rendes adó meghatározásán kívül ily intézkedést találunk a törvénykönyvben: Ha a király rendkívüli szükségből szokatlan adót ró ki, azt az összes községek-től kell követelnie, nem pedig kiválogatott egyesektől. A város veti ki ezen esetben is az adót, s ekkor nem mentes még a bíró és az esküdtek sem. Csak a város lelkesze és irnoka mentesek.³⁾

¹⁾ U. a. 32. l. Az újévet a német szövegben ezen szempontból *Gebtag*-nak találom nevezve.

²⁾ U. a. 36. l.

³⁾ U. a. 33. l.

Mindezen adózásoknál, mihelyt a kivetés megtörtént, minden városrészbe két vagy három jómódú polgárt küld ki a tanács, s ezek a kivetési könyvekkel kezökben szedik be az adót, melyből nekik fáradságukért bizonyos rész jár. A birónak és esküdteknek számolnak be vele, kik egy pénztárnoknak adják át. Ez először is a király iránti tartozást vonja le. A többi a város szükségeinek fedezésére marad meg az esküdtek felügyelete alatt, kik Sz.-György nap előtt, midőn a hivatalt leteszik, tartoznak beszámolni.¹⁾

A városi nép a kiváltságos osztály egy nemét alkotta a középkorban. S tudva van, hogy minden ily osztálynak, még a papságnak is, hadi kötelességei voltak. Sőt az állam iránti kötelezettség majdnem kizárólag ebből állott.

Az 1244-es datumot viselő arany bullának legelső pontja szerint Pest tiz lovagot tartozott kiállítani, tisztességesen fölfegyverkezve (decenter armatos), azaz teljes felszereléssel. És ez nemcsak azt jelentette, hogy támadó fegyverrel legyenek ellátva, nemcsak hogy a lovag és lova vaspánczéllal, sisakkal és paizszsal legyen fedve, hanem minden lovagot néhány fegyveres cseléd is kíséren. Ez esetben mi volt a szokás, nem tudjuk; de nyugati Európában tiz lovag tehetett egy ötven-hatvan emberből álló csapatot is. A minimum harmincz ember volt. Minden lovagnak (miles) legalább két fegyveres szolgálja volt. A nagy Magdeburg harminczkét lovagot állított ki.

Bármint volt ez, úgy látszik, a bulla ezen pontja azon korábbi korszakbeli kötelességből származott, midőn ott külföldi aristocraticus polgárság lakott. Hogy ez nemesi elemként szerepelt, bizonyítja a bulla azon kikötése, hogy csak a király személyes vezérlete alatt tartoznak kiállani.

¹⁾ U. a. 35. l.

Budán a XIII. és XIV. században, midőn az országos tekintélyű rectorok alatt lovagi elemeket látunk polgároknak, valami ilyes szabály uralkodhatott; de a XV. században kétségkívül elavult. Valószínű, hogy Nagy-Lajos alatt, midőn a nyert városi privilegiumok egészen polgárivá változtatták a várost, a vasas lovagok kiállítására helyett más szolgálatra kötelezték magokat. Külömben a középkori városokra nézve nem is volt természetes, hogy lakosaik sík téri harcra vitessenek. Az olasz városok is, melyek souverain önállóságot nyertek, többnyire megvesztették a csatát a gyakorlottabb nemesség vagy zsoldosok ellen, ha kiállottak a síkra.

Budán a szabadalom-levélben kikötött szolgálatot, miután a város mind jobban-jobban fölgazdagodott, pénzen váltották meg. Legalább abban az egy esetben, mikor az oklevelek ily szolgálat teljesítését említik, ez történik.

Zsigmond király 1433-ban Pozsony várát akarván védhető karba helyezni, a királyi városok és szepesi szászok hadi contingensét is oda rendeli. Budára nézve fölhozza ennek szabadalom-levelét, mely szerint a város tíz lándzsaa-lya vitéz kiállítására köteles a királyi hadjáratokban.¹⁾ 1680 akkori forintot vet ki egy évre a király ennek fejében a városra, negyedévi egyenlő részletekben fizetendő.

Igy a város nem volt fölmentve a részvételtől a királyi hadjáratokban; de föl volt mentve a személyes szolgálat alól a falakon kívül. Kétségkívül a polgároknak pénzök levén, kellemesebb volt vagyonuk egy kis részét, mint életüket áldozni. Másfelől nemcsak Zsigmond, hanem

¹⁾ . . . idem (cives Budenses) pro *gentibus* decem lanceatorum, cum quibus ex debito, prout in eorum privilegiis continetur, ad unam regiam expeditionem exercitualementenentur, debeant ad unum annum pro conservando ibidem tantas gentesolvere cum pecuniis florenos 1680 auri.“ stb. Fejér. X. 7. 478.

minden más király úgy vélekedett, hogy a városok aranyai többet érnek, mint katonáik, nemcsak, hanem a pénzkövetelés ruganyosabb lehetett, mint a kiváltság-levélben kikötött szám. Így Zsigmond is 1433-ban jó bőven számított. Egy királyi expeditio a középkorban mindenütt legfeljebb három hónapi szolgálatra terjedt. Ha a budaiak személy szerint szolgálnak, haza kéredznek vala ez idő leteltével. A pénz türelmesebb. Azt Zsigmond király három havinál sokkal többre, — vagy pedig tíz lovas szolgálatánál többre számította fel; mert legfeljebb négy akkori forint volt egy magában való lovas ember havi zsoldja.

Annnyit látunk, hogy Buda népe elszokhatott a távoli vidéken való személyes hadi szolgálattól.

Mind a mellett Budán még a lovagiabb idők szokásának egy bár békés, de harciasságot fitogtató reminiscenciája maradt meg.

S ez a fehérvári koronázásnál vitt szerep. A törvénykönyv is fölemlíti ezen kitüntetést. Szerinte a bíró néhány esküdttel s fegyveres népökkel diszesen páncélozva és fegyverkezve őrzik a fehérvári templom külső ajtaját a koronázási szertartás elejétől végig, minek megtörténtével a királyt és királynét szállásukra kísérik.¹⁾ De nincs szó

¹⁾ „Zu des küniges oder künigin krünung sol der statrichter mit etlichen herren des rats, und mit anderen erberen statleuten erlichen ziehen mit yrem folk gen Weissenburg, do dy kronung sol geschehen. Vnd zu Weissenburg süllen sy wol vnd zirtlich geharnascht sten pey der vorderen thüer an der kirchen, do man den künig vnd dy künigin kront, vnd süllen der kirchtür hüetten eben so lang, vntz (bis) das dy kronung ganz vnd gar geschen ist. Do süllen sy dan dy kunig oder kunigin belaitten pis in ir herberg“ (Törv. k. 31. l. — S ismét: „Vntz (während) an dasz forderst portál an Vnser Frawn kirchen zu Weissenpurg sol nymant ynne haben, dye Ofner, dy sültten in irem harnásch hutten, vnz das dy kronung verpracht wirt.“ (U. a. 104. l.)

itt, mint Dlugoss krónikájában arról, hogy a budaiak tartották volna az ország zászlaját. Tulajdonkép a budaiak nem is voltak benn a templomban. Azt mondhatni: se künn se benn; mert a bejárat őrei voltak. Bár díszszolgálat volt ez is; de inkább fegyveres, vitézi, s némileg rendőri, mint polgári.

Mikor kezdődött ez a szokás? I. Ulászló idejében, 1440-ben már réginek mondják (*ex veteri observantia*.) A budai törvénykönyv, mely Zsigmond alatt kelt, arra bizonyosság, hogy már ezen király koronázásakor is gyakorlatban volt.

Jankovics Miklós 1844-ben a „Hirnök“ lapban jutalmat tűzött volt ki a kérdés megfejtésére, mely jutalmat a budai törvénykönyv kiadóinak ítélte oda.¹⁾ Pedig a törvénykönyv szavaiból csak annyi áll, a mennyit mondánk, hogy a szokás már gyakorlatban volt a XIV. század végén.

Positiv adat nincs a koronázás ezen formaságáról. De nézetem szerint legjobban beilleszthető ennek eredete a XIV. század elején történt több rendbeli koronázások idejére, minthogy átalán véve ez az alkotmányos szertartás a királyválasztás által nyert, a nagyobb fontosság mellett több formaságot. Láttuk, hogy épen ezen új korszakot alkotó trónbetöltés kezdetén a budaiak mily fontos szerepet játszottak, s a fehérvári egyházi szertartást világi természetű budai szertartás kezdte megelőzni és követni. Venczelt, Ottót a budaiaknak kellett kísérniök a fehérvári utra, s kitüntetésül mintegy testőr-szolgálatot teljesíthettek. Később Róbert-Károlylyal szemben Werner László a loyaltas ezen tüntetésében szoros következetességet láthatott. A mi pedig kétszer-háromszor megtörténik, az ma is szokássá lesz, s a középkorban a szokás volt a valódi törvényhozó.

¹⁾ Michnay és Lichner. Budai t. k. 104. l. a jegyzésben.

Habár a XV. században megszűnt volt a budai polgárság a csatatérekén lovag szerepet vinni, némely szokásban megmaradtak annak reminiscentiái.

Igy egy másik szokásban is látjuk, hogy Budán az előkelőséghez tartozott a lóháton való megjelenés. A törvénykönyv egy szakasza részletesen meghatározta — szintén szokás alapján — mi a budaiak kötelessége, mikor a király hosszú távollét után haza érkezik. Ekkor, ugymond, a város kicsinye nagyja, (gazdag és szegény) a papok vezetése alatt, zászlókkal, égő gyertyákkal, és a szentséggel megy elébe, valamennyi templom és klostrom harangja zugása közt. Bíró, esküdt, s a kinek a polgárok közül módjában áll, lóháton vesz részt a díszmenetben, mely a királyt az ő váráig kíséri, hol a bíró alázatosan búcsút vesz tőle s a város népével együtt haza takarodik.¹⁾

Az olykori rendkívüli hadi adón kívül, melyet Zsigmond követelt Budától, voltak a városoknak más alakú hadi kötelezettségeik is. Különösen a tábori fuvarozás és ostromszerek készítése vagy kiszolgáltatása volt a városok föladata. A fuvarozás különösen fontossá vált a tűzi fegyvereknek mind nagyobb mérvű alkalmazásával a XIV. század második fele óta. Mint tudva van, nem a puska, hanem az ágyu tett jelentékenyebb szolgálatokat amaz időkben, és az ágyukra nézve főnehézség volt azoknak egy távolabbi hadjáratra való elszállítása, mi közönséges szekereken történt. Tüzéreket, tüzéri szereket, sőt gyalog-lövészeket is a városok adtak a királyoknak. De Buda fenmaradt emlékeiben positiv adatot erre nem találunk, habár igen valószínű, hogy az 1443-diki és 44-diki hadjáratokra és más vállalataira Hunyady Jánosnak tűzi fegyverekkel ellátott szekerei közt voltak budaiak is. Azonban ilyenmő szolgálatra nem a polgárság ment.

¹⁾ U. a. 31. l.

Szolga-rendű embereket küldtek, s így a városnak ez is inkább pénzébe mint emberébe került.

Azonban a királynak és országnak tett szolgálatok közt legfontosabb volt a közvetett szolgálat, melyet a városok polgársága abban teljesített, hogy saját városa kőfalait jókarban, védelmi állapotban tartotta. Azon kor európai államai távolról sem birták volna meg a terhet, hogy annyi nagy várat országos költségen építsenek s lássanak el zsoldos helyőrséggel, a mennyi várost a polgárok megerősítettek s magok kenyerén őriztek. Saját tüzhelyök védelmének érdeke volt ugyan a fő-rugó, de ez nem hátrány, hanem előny volt az országra nézve, végleges komoly veszély esetén. Vajha Magyarország az erősített városokból nagyobbakat és jóval többet birt volna be népesíteni, a török megszállás ellen!

A budai polgároknak azon kötelessége, hogy magok legyenek Budavár őrei, kétségekivül meg volt. S épen csak is annyit találunk a Zsigmond korabeli törvénykönyvben, mennyi erről bizonyossá tesz, — a nélkül, hogy ebben a tárgyban bővebb s részletesebb fölvilágosítást nyernénk.

Mint azoknál, kik avatottak számára irnak, gyakran megtörténik, a budai törvénykönyv compilatora is vagy merőben hallgat, vagy csak érint némely tárgyat, melyet abban az időben mindenki tudott, de az utókor már nem tud, holott pedig épen azokra volna tán legkíváncsiabb.

Igy a budai polgárok által teljesített őrségi szolgálatokról egész szakaszok szólottak; de az összeíró beérte vele, hogy ama szakaszoknak csupán a címét közölje.

Egyik szakasz czime: a falakon belüli város minden negyedének védelme háborus időben; másik czime: a Szombati vásár-kapu és torony (ma bécsi kapu) őrzése; egy harmadik: a régi Zsidó-utca kapujának és tornyának védelme (ma fehérvári kapu); egy további: a Szent-János-

utca kapujának és tornyának védelme (vizivárosi kapu.) Ez a három főkapu van előszámlálva, s a czimeknek megfelelő szöveg hiányzik. De ennyi is érdekes. A középkorban a városnak negyedekre való felosztása a védelem szempontjából történt, s a hány kapu annyi negyed volt; — ebből lehet következtetni, hogy a tulajdonképi Várhegynek polgári része csak három negyedből állott. Negyedik negyedül szolgált a városi hatóság alá nem tartozott, de védelmi szempontból leginkább számot tevő királyi várkastély, a hegynek a Gellért felőli bütykjén.

Az előszámlált kapukon kívül volt egy kis kapu, inkább ajtó a Mindenszentek mellett (a mai Dísz tér irányában). ¹⁾ Magában a várban néhány háznak külön őrsége volt. Hihetőleg mivel a lakóház a vár szélén úgy volt építve, hogy hadi toronyul is szolgált ellenségeskedések idején. Így őrség volt a Boldogasszony templom czintermében; Szent-János kolostorában, a Zsidó-utczában feküdt régi kamara-házban (Kammerhaus); Stibor (Stiber) házában; s végre a mindezek közt feküdt falakon. Ez mind a felső várra, vagyis Várhegyre szólt. Azonban mint fejtegettem, Buda erődeinek szükségkép alá kellett ereszkedniök a hegy lábához is a Duna felől. S csakugyan a polgárok itt is tettek őrszolgálatokat. Így az alsó városban feküdt Szent-Péter templománál, az irgalmasoknál a „*Taschenthal*“-ban (halászáros), Szent-Istvánnál az erődökön alul; aztán a németül *Zeiselpüchelnek* (Tótfalu a bécsi kapu alatt) és ismét a *Dörffel*-nek nevezett alsó külvárosokban.

Mennyi érdekes részlet maradt itt örök homályban! S mily érdekes lesz vala egy körülményes leírás azon szakaszban, melyből csak ez a cím maradt ránk: „Mikép kell őrizni a város tüzi fegyvereit s más hadi szereit.“! Itt pe-

¹⁾ Von huet des türles pey allen heiligen. (U. a. 14—15 l.)

dig a tűzi fegyverek (püchsen) alatt ágyukat kell értenünk; mert a kisebb, kézbevaló tűzi fegyverek még igen kevésbé voltak alkalmasok, versenyezni a kézijjal vagy kulcs által felhuzható kerek nyíllal.

Csak ez is mutatja, hogy a városnak becses kiváltságai fejében jól meg kellett szolgálni, s minthogy a hadi lábon állás a középkorban Európa szerte napi renden volt, nem lehetett gyermekjáték egy Buda polgárának lenni. — Saját napjaink fiatalsága fanyar kötelességnek tartja a mai három évi katonáskodást, sőt az egyéves önkéntességet is. Pedig mi ez a régi kötelességhez képest, mely háborus időben, éjjel-nappali szolgálatra szólított mindenkit, nagybirtokost, kereskedőt, szabót, iskolásgyermeket és hatvanéves öreget!

De épen ezért egy-egy polgárokkal népes város bajosan volt ostrommal bevehető a XVI. századig. Csak mint láttuk, meg volt az a gyenge oldala, a mi a nem rég eltörölt határörvidéki huszárságnak, mely utóbbi a maga pénzén vett lovon szolgált. Valamint ezt gátolta vitézségében lovának túlságos kímélete, úgy a saját költségökön saját várukat védelmező városok, mint láttuk, szívesen lemondtak olykor a diadal babéraitól, csakhogy szölleik, külvárosaik, és falaik kárt ne szenvedjenek. Azonban ily városok, ha kétségbeejtő helyzetbe hoztattak volna, polgáraik a legnagyobb önfeláldozásra lesznek vala képesek.

A várfalak, kapuk jókarban tartása nem kis feladat volt, s a város főgondjai közé tartozott kétségkívül. Az örökösök nélkül elhalt polgárok vagyonát a város örökölvén, az ily vagyonnak harmada az erődítési költségek egy részének fedezésére fordíttatott.¹⁾ Hihető, hogy a rendes városi adónak egy része is védelmi czélokra ment föl.

¹⁾ Lásd a budai mintára készült kassai privilegiumot 1347 juniusról, — és a budai törvénykönyvet, mely az ily örökség két harmadát rendeli a várfalakra. (119. l.)

Buda s átalán városaink közjogi ügyeihez tartoznék azok részvétele a főpapok, főurak és nemesek országos tanácskozásaiban. Mindaz, a mit ebben a részben tudunk, tagadó választ ad a föltevésre. Azt képzelni, hogy magok a városok vágytak volna résztvenni azokban, anachronismus lenne. Nem úgy volt mint ezen század első felében, hogy az alkotmány sáncaiba való fölvétel közóhajtság lett volna a kunmaradottaknál. A községek semmit sem várhattak a velök sok tekintetben ellentétes érdekű főpapoktól, főuraktól és nemesektől.

Privilegiumaikat a királytól ezek nélkül s sokszor ezek ellenére nyerték. Szabadságuk garantiája a fegyveresen védett erős falakban állott, meg a király azon fontos érdekében, hogy tőlük nyert legközvetlenebbül készpénzt, minek a középkor szükében volt, s a hatalmát mindig korlátozni törekvő főurak ellen a városokban keresetett kárpótlást. Az országgyűlésre való meghívás azokban az időkben ritkán okozott lelkesedést; mert rendszeren azért hivatott össze, hogy új meg új terhek és kötelességek rovassanak ki.

A XIV. század óta a tárnoki széken a városok képviselete egészen külön az ország többi rendeitől végezett. Magyarországon az összeolvadásnak sőt közeledésnek nagy gátja volt, hogy a városi elem túlnyomó részben idegen nyelvű elem volt, idegen nemcsak a magyar, hanem a hivatalos latin nyelv szempontjából is.

Elég azonban csak a fentebbi kötelességeket sorba vennünk annak megértésére, hogy a városoknak saját érdekük s kötelességeik szempontjából nem volt mit keresniök az országgyűlésen.

Főlebbzési forumjuk nem az ország rendes törvényszéke volt, hanem maga a király, kinek a tárnokmester a városok szempontjából csak személyese volt. Sem-

mi szükségük sem volt az országos törvénykezési octá-vákra, melyek az országgyűléseken való megjelenésre sokakat érdekből ösztönöztek a nemesek közül. Régen a király nevezte ki a rectorokat, azután a király erősítette meg évenként választott judexöket. Adójukat nem az országos kincstárba szolgáltatták, s az országos adó-törvény nem volt rájuk nézve kötelező. Így a Lajos behozta kilenczed alól föl voltak mentve. Vagy ha a hadi szolgálato-kat szabályozta az országgyűlés, a főpapok, főurak és ne-mesek kötelességeit szabja meg. Így a Zsigmond alatti tüzetes honvédelmi törvényben sem találunk cikket a vá-rosek kötelességeiről.

Mind pénzbeli mind hadi szolgálataikat sikerült ál-landóan megszabni nem országos törvény, hanem királyi privilegium által. S még a király sem avatkozott az adó-kivetés és beszedés módozataiba.

A városok ennyire a királyra magára levén utalva, kétségtelenül a legtürelmesebb és legloyalisabb alattvalók voltak, mire foglalkozásuk természete is befolyt. A ma-gyar hazafiság netaláni hiányát pótolta nálunk a magyar állam időszerinti feje iránti hódolat. Láttuk, hogy vala-mennyi városi tisztviselő esküformájában isten után Ma-gyarország királya és királynéja van névszerint meg-nevezve, a kik iránt, s a magyar szent korona iránt hűséget esküsznek. Nem üres szó volt bizonyára, a mit a törvény-könyv elején olvasunk:

„Azt tanácslom, mond annak szerkesztője, hogy a mi kegyelmes urunkhoz, Magyarország választott és kö-ronás királyához, mostanihoz és jövődöbelihez, a neki tett eskü szerint, állhatatosan és életre-halálra hű legyen a város.“¹⁾

Ezen kétségkívül érdek támogatta, de csak annál in-

¹⁾ Törv. k. 31. l.

kább megbízható loyaltás volt az, mely trónviszályok idején, mint láttuk, visszatartotta a várost a merész föllépésektől. A lázadó és esküszegő czimtól való félelem, kapcsolatban azon körülménnyel, hogy mások döntöttek az országos gyűléseken a törvényesség fölött, megzsibbasztotta elhatározásukat. — Csak Venczel és Ottó ideje kivétel, mint láttuk. Akkor pedig az ellenkirályt, Károlyt még nem lehetett jogszerinti királynak elismerni, s más érdekek és szenvedélyek is befolytak a város magatartására.

Buda mindig loyális ügyekezett lenni, bár gyakran jutott abba a helyzetbe, hogy hűsége kétséges színben álljon.

Ők s a királyok könnyen megértették egymást. Csak épen a pénzkérdés okozhatott köztök némi meghasonlást. De e részben is kedvező volt a város helyzete.

Ha voltak néha a királynak rendkívüli követelései, magával személyesen alkudhattak meg, — s könnyebb volt egy nagy urat, nagylelkűségére való hivatkozással, megengesztelniök, mint lesz vala egy buzgalmas és szigorú országos hivatalnokot. Előnyükre szolgált az is, hogy az adót csak átalán az egész községe vetvén ki a király, az udvarnál senki sem tudhatta egy-egy városnak valódi vagyoni állapotját. Könnyű volt előtte szegénységnek tüntetni föl a titkolt vagyonosságot.

Lehetetlen volt, hogy a királyok be ne lássák, mi helyt a városok gyarapodni kezdtek, mily fontosak azok a királyi hatalomra nézve, különösen finansziális tekintetben, s hogy a mily mértékben a városok gyarapodnak, oly mértékben gazdagodik a királyi kincstár is. Ámbár tekintélyt még mindig a földbirtok adott s annak révén lehetett országos rangokhoz jutni; de kézzel fogható volt, kivált a készpénzben szegény középkorban, hogy a kereskedő és iparos közvetlenebbül gazdagítja a kincstárt, mint a

földmíves. Nem tudom hány vármegyéből gyült össze adóban 4000 arany forint, melyet Buda és Pest fizetett. Legalább Abauj és Gömör összes kapuadója 1427-ben csak 3020 frt volt akkori pénzben.¹⁾

Érthető hát, hogy a királyok, daczára az azon korban külföldön is divatozott lenézésnek, melylyel a kereskedés ipar iránt volt a világ, annál több kedvezéssel voltak a városok iránt, mentül jobban rá szorultak a készpénzre. — Ily készpénzre szorult királyok azok voltak, kik külföldi hadi vállalatokat folytattak, melyekben az ingyen hadi szolgálatra kötelezetteknek hasznát venni nem lehetett. — Ez magyarázza Nagy-Lajos és Zsigmond kedvezését a városok iránt, a külföldi példán kívül.

Ha Budát katonailag vár volta, polgárilag kereskedelme jellemzi mindenek fölött.

¹⁾ Thallóczy. „A kamara haszna“ 77. l.

XVII. FEJEZET.

BUDA ÉS A KERESKEDÉS.

Európa középkori kereskedelmének fővonala nyugatról keletnek tartott s két polusa volt. Egyik Flandria és szomszédsága, vagyis a mai Belgium és Németalföld, melyek rendkívül virágzó ipara a mai angol iparnak felelt meg abban az időben; a másik Konstantinápoly, mely Kelet terményeit s fényüzési czikkeit szolgáltatotta Európának. Az út a Rajnától a Dunához, s azon le Bécsig, Budáig, s a Fekete-tengerhez vitt. Valamint maga a Duna folyása, az Alpok meredek falát jobbra hagyván keleti irányt követ, úgy huzódott a kereskedés is felénk, Magyarország felé. Ezen nyugat-keleti út elágazott az által, hogy a keleti kereskedés a XII. század óta egy részben Velence felé vette útját. Utóbbi nekünk hátrányosabb volt, mert Velenczéből Béccsel s annál inkább Regensburggal az Alpokon át vezető utakon is lehetett közlekedni.

Egy másik, de kevésbbé fontos fővonal az éjszakot déllel összekötő vonal volt: a Bálti-tengertől a Dunáig, s innen akár Görög- akár Olaszország felé. Ez Porosz-, Lengyel- és Oroszország kereskedésének útja a déli országokba. A hol ez a két fővonal átvonult, s különösen a mely pontokon vágta egymást, természet szerint kereskedelmi telepek állottak elő.

A töröknek Európába átjötté előtt Konstantinápoly volt az Ázsia felől jövő kereskedelmi vonal központja. Nemcsak lefelé folyt nagy kereskedelem itt, hanem fölfelé is, utjába ejtve Magyarországot. A német kereskedőknek 1140-ben már — a freisingi püspök szerint — templomjuk volt Konstantinápolyban. A magyar kereskedőknek is épített volt egyet valamelyik magyar király. ¹⁾ S viszont láttuk azt is, hogy Amsterdam raktáraiban magyar termékek szerepeltek.

Különösen a kereskedelemben nem elég csak hazánk határai közt maradni vizsgálatainkkal. Igen messze földi viszonyok vannak szabályozó és gyakran döntő hatással egy-egy város kereskedelmére, — s nemcsak most a vasúti nemzetközi háborúk századában. Mindemellett egyszerűség okáért csak a főbb momentumok némelyikét érintem s a hazánkhoz közelebb első külföld városain túl csak kivételesen megyek.

A Duna mentén Regensburg emelkedett föl legelőször, még a XI. században. A magas rangot meg is tartotta sokáig. A legnépesebb és fontosabb helye volt Németországnak s ezt tekintették hosszas időn keresztül a római birodalom fő-városának. Nemcsak a kelet és nyugat kereskedelmének állomása, hanem az észak-délinek is kényelmes réve volt. ²⁾ Utóbbin szállították át a porosz, lengyel és orosz terményeket Olaszország felé. — Hasonló előnye volt Bécsnek. Ez is utjában esett a nyugotról keletre vonuló közlekedésnek, s alkalmas révül szolgált az ezt keresztül metsző éjszakedélinek. De Regensburgnak előnye volt abban, hogy feljebb, a Rajna-vidékhez közelebb fe-

¹⁾ Hartvic szerint Szent-István lett volna az, mi bajosan képzelhető; mert az ő magyar kereskedői még izmaeliták voltak.

²⁾ Hüllmann, Städtewesen d. Mittelalters. I. 337. 1.

küdt, s alkalma volt elállani a bécsiek útját, úgyhogy ezek a rajnai árukat csak másodkézből a regensburgiaktól kaphassák.

Végre Budapest, mint láttuk, szintén birta az előnyöket. Itt haladt át, különösen Görögország felé és az a felől való keleti kereskedés, míg az észak-déli irány oly fontos állomásaival, mint Prága, Boroszló, Krakó, szintűgy érintkezésben lehetett mint Bécs. Budának Pestnek tartott a Trencsén, Késmárk és Kassa felől jövő kereskedés. Buda és Pest hátrányban voltak egy tekintetben Bécs s annál inkább Regensburg mögött. A mi városaink alább fekvén, azok a nyugoti árukra nézve dominálhatták a budai piacot. De volt egy nagy előnye a Buda és Pest közti Dunának. Ez az összes nyugat-keleti hajózásnak főfő *kikötője* volt. Mert Konstantinápoly kereskedésének rendes útja ez volt a XIII. és XIV. században. Az ott megtelepült genuiaiak tengeren hozták az árukat a Duna torkolatához. Onnan szárazon jöttek azok Brassóba, Brassóból pedig Gyulafehérvár felé a Maros völgyén Szegednek, vagy Kolozsvár felé Szolnoknak, hogy Pestnél ériék el a Dunát, s ott rakodjanak hajóra, hogy fölfelé folytassák az útát. Ezért jelölte meg, mint láttuk, Nagy-Lajos király a brassói és szebeni kereskedés központjaként Budát. — Azonban a nyugatról jövő áruk szempontjából Buda érezhette hátrányát Bécs mögött.

Az északról délnek tartott kereskedésben lassanként változás állott be a keresztes háborúk befejezése óta, Bécs és Buda előnyére Regensburg ellenében. A mai Poroszország, részben Lengyelország, aztán Szilézia, Morva- és Csehország flandriai és Rajna-melléki bevándorlások által nemcsak vállalkozó kereskedőket nyert, s a Hanza kereskedelmi szövetség ezen tájakra is kiterjeszkedett, hanem ugyanazon iparok kezdtek ott virágozni, mint a Raj-

na mellékén. Ezen tájaknak déli irányban való útja nagy kerülőt tett volna Regensburg felé. Révül alkalmasabb volt Bécs vagy Magyarországon a Duna. némely pontja, köztök a pest-budai. Ezen kereskedés pontjai közt nevezetes Danczig a Balti-tenger mellett, Boroszló Sléziában, Krakkó Lengyelországban, Prága Csehországban, Brünn Morvaországban.

Különösen ez a körülmény szolgált arra, hogy Bécs Regensburgon idővel túltegyen, s Buda kevésbé érezze még Bécs azon előnyét, hogy a nyugat-keleti utban nyugatabbra, s a Duna folyásában fentebb fekszik.

Először Bécsről szólva, a mondott körülmény volt ugyan döntő oka annak, hogy Regensburg fölé emelkedett már a XIII. századon innen; de egy mesterséges intézkedés tendenciája az is volt, hogy Bécs magához ragadja a nyugatról Magyarország felé vonult összes kereskedelmet. Már 1221-ben ad ki VI. Leopold osztrák herczeg egy részletes szabadalom-levelet Bécsnek s többek közt egy kiváltságot, mely szerint se déli német (Schwaben), se passauai, se regensburgi kereskedőnek nem szabad áruczikkait Magyarországra szállítani, hanem Ausztria területére lépven máshova nem, mint Bécsbe vinni, s ott adni el bécsi kereskedőnek. A ki ez ellen vét, két márka a vevő büntetése. Az eladóé — mint későbbi részletes levelekből tudjuk meg — összes magával hozott értékének elvesztése. A Bécsben való eladás kényszerítéséhez volt csatolva az is, hogy az idegen kereskedőnek két hónapnál tovább nem is szabad Bécsben tartózkodnia.¹⁾ Megújítja ezt a tilalmat

¹⁾ *Geschichtsquellen der Stadt Wien*, von Karl Weiss. I. Abtheilung: *Die Rechte und Freiheiten der Stadt Wien*, von Tomaschek. I. Band. Wien 1877. 13. l. Régibb történészek Bécsnek már 1198-ra teszik az áruk ezen feltartóztatási jogát; de Tomaschek hiteles gyűjteményében ilyest a nevezett 1221-diki privilegiumban talállok először.

szórúl szóra II. Frigyes császár 1244-ben, Habsburgi Rudolf 1278-ban, és Albert gróf 1281-ben. A következő században folytatja ezt II. Albert három kiváltság-levélben, melyek kelnek 1340-ben, 1351-ben és 1353-ban. Utóbbiakban világosabban van kimondva, hogy bármely külföldi kalmár, ha Ausztriába jön, *egyenes* úton Bécsbe tartozik menni, ott áruát kibontani, és csak bécsi polgárnak eladni. A ki Ausztria más helyein mer vásárt csinálni, elveszíti minden áruját, s a vevő két marka arany büntetést fizet.¹⁾ Az utóbb nevezett évben a rendelet a miatt kelt, s valószínű, a többi években is, mivel a külföldi kereskedők, mint eladók, és a nem bécsi osztrákok mint vevők egyező érdekből, sokat vétettek a törvény ellen. Minden tilalom daczára 1369-ben panasz van arra, hogy a külföldi kereskedők nem járnak az *egyenes* úton, azaz Bécsen keresztül.

Sem a tilalmak sem a panaszok nem némulnak el a XV. század folytában s a XVI. elején. Így 1417-ben új tilalomra volt szükség.²⁾ Az a Posthumus László, ki egyzersmind Magyarország királya, 1453-ban még tovább menve, a bécsiek kedvéért azt rendeli, hogy még üres kézzel se mehessen a külföldi kereskedő Magyarországra, vásárlás vagy adósság-behajtás érdekében, a bécsi hatóság engedelmével, s hogy lovat Magyarországból nem szabad Ausztriába bevinni.³⁾

I. Mátyás király, mint Bécsnek is ura, bár részletezés nélkül, szintén megerősíti a bécsiek minden kiváltságait.

Azonban tudnunk kell, hogy a bécsi tilalmakból kitűnik azoknak nem épen absolut volta is. Mert a törvény, hogy a külföldi kereskedő csak bécsinek adhassa el áruát,

¹⁾ U. a. 29., 49., 64., 112., 125., és 131. lapok.

²⁾ U. a. I. k. 175. és II. k. 24. l.

³⁾ U. a. II. k. 77. és 78. l. l.

nem szólt a sokadalmak idejére is. Bécsnek pedig évenként két sokadalma volt, egyik két, a másik egy hétig tartott. Ezenkívül a velencei kereskedők ki voltak véve a megszorító szabályok alól.

De ha a közmorál szempontjából nem, a kereskedelem szempontjából enyhítő körülmény a hibás törvény mellett az is, hogy mint a panaszokból kitűnik, a tilalmat sokképen kijátszhatták. — S volt más körülmény is, mely azt némely részben illusoriussá tette.

I. Miksa császárnak 1494-ben keservesen panaszolják a bécsiek kereskedésük hanyatlását, nemcsak a lefolyt harcias idők, hanem azon elviselhetetlen számos vámsorompó miatt, mely a Duna felsőbb vidékei, aztán Cseh- és Morvaország, aztán az olaszországi utban, különösen Magyarország felől, s magokban az osztrák városokban szedve, terhelik a kereskedést. A magyar vonalon mind a magyar mind az osztrák határvárosokban megvámolták az árucikkeket.¹⁾ Végre nagy botránkozással panaszolják fel, hogy osztrák földesurak üznek kereskedést Bécsben borral, fával, gabonával stb. Mindezek miatt a város mind népességben, mind vagyonban szemlátomást megfogytatkozott.

Ezt láttam érdemesnek elmondani Bécs árumezállítási jogának történetéből, nemcsak azért mivel Buda kereskedésére mindezek közvetlenül befolytak, hanem azért is, mert úgy vélem, ez a történelmi vázlat rövidebben és világosabban feltűnteti a híres „*jus emporii*“ (*Stapelrecht*) mivoltát, mint egy-egy általánosságokban járó értekezés. Bécs történészei úgy fogják felezt a kiváltságot, mintha az a babenbergiosztárak hercegek találmanya lett volna, abból a célból, hogy Regensburg ellenében Bécs kereskedése fölvirágozzék. A szempont téves. Ama jog behozatala általános divat volt már a XIII. században a rajnai és dunai fontosabb váro-

¹⁾ U. a. u. o. 115. l.

sokban. Sőt e miatt már a XII. században harczba keveredett volt Gent és Köln. ¹⁾ Továbbá az áru-megállítás joga kevesebbet ártott a nyugati áru-forrásokhoz közelebb eső Regensburgnak, mint a lejjebb eső kereskedelmi pontoknak, — bár tagadhatatlan, hogy amannak is kárt tett, részben elzárván a Dunát előle, hogy közvetlenül ne kereskedhessék Bécsen alul. Viszont Regensburg nyomhatta a bécsi piacot, a mennyiben a nyugati árucikkek egy részét Bécs kénytelen volt nagyban a regensburgiaktól vásárolni. Fő haszon Bécsre nézve az volt, hogy az alább fekvő városokat és egész Ausztriát arra kényszerítette, hogy az ő kereskedőitől vásárolják be nagy részét a nyugati cikkeknek. Tagadhatatlan nagy előnynek kellett lennie, hogy az áru-megállítás joga miatt egész Ausztriában csak egy helyen lehessenek nagykereskedők; — de mint látjuk, az ily mesterséges utak-módok nem oly csálhatatlanok, mint hitték.

Különösen jellemző a mindig megújuló panasz, hogy a külföldi kereskedés kikerüli az egyenes útát. Mert mire való lett volna az áru-megállítás joga, mint arra, hogy biztosítsa Bécs számára az Ausztrián átvonuló egész külkereskedést? — És kellett-e ehhez oly kényszerítés, minő az árumeállítási kiváltság? Bizonyára nem kellett. Bécsnek fekvése, ha Regensburggal szemben voltak is hátrányai, de a mi az osztrák kereskedést illeti, természet szerint is biztosította neki a központiságot és a nagykereskedést. Ama kényszerítésből az következett, hogy a görbe utak mind jobbaknak tetszettek a valóban egyenesnél is.

Görbe vonalon jöhettek a nyugati kereskedők Ausztrián magán keresztül a Duna vonalától éjszakra eső vidéken át. Mert mint mondtam, minden vidéki helység s minden földesur ebben az egyben természetes ellensége

¹⁾ Maurer, Gesch. d. deutschen Städteverfassung III. 29. 1.

volt Bécsnek. A középkorban pedig terjedelmes államoknak sem volt annyi fizetett rendőre, nem hogy egy városnak, hogy számos mértföldnyi területen elegendő őrszemeket tartson éjjel-nappal.

De teljességgel nem volt arra szükség, hogy épen Ausztrián át utazzanak Magyarországra a nyugati kereskedők. Mert Csehországon és Morvaországon keresztül, melyek akkor nem tartoztak Ausztriához, csempészkedés büne nélkül érkezhettek hozzánk.

Bármennyire lenézték a régi kor gőgös urai a kereskedelmet, nagy szerepe volt annak a politikában. Midőn az Árpádház férfitagjaiban kihalt, nem egyéb szerzett pártot a nápolyi anjouiaknak, először Dalmatiában s aztán Magyarországon, mint Velence egyeduráságának ellensúlyozása egy másik tengeri hatalommal az Adria tengeren. De ugyanekkor először egy csehet koronáznak meg. Sőt később is, a XIV. század végén Zsigmond személyében a cseh uralkodóházzal jön az ország közeli viszonyba; mert Csehország felé irányult az ország nyugati kereskedése. A XV. század végén a Jagellókban egyesül a magyar és cseh korona. Ha a kereskedelmi érdek nem is az egyedüli, de fontos érdek volt ezekben.

Aztán az oly kényszerített rendszabályt, minő az áru megállítás kiváltsága, a szomszéd állam megtorolhat.

A XIII. században nem is Buda vagy Pest, hanem Győr lett szembe téve Béccsel az árumegállítás joga szempontjából. V. Istvántól 1271-ben nyerte Győr ezt a szabadalmat az osztrák kereskedelemre nézve.¹⁾ Valószínű, Győr ezen kiváltsága állott útjában, hogy Buda sokáig nem jutott ily szabadalomhoz. Láttuk, hogy Kun László ural-

¹⁾ „Omnes mercatores de Austria in Hungariam descendentes et de Hungaria in Austriam transeuntes mercimonia sua in castro deponant Jauriensi ad concambium faciendum.” Fejér V. I. 149.

kodása végén mily sürűnek és fontosnak kellett lenni a közlekedésnek Győr és Buda közt. Természetes is. Amaz lévén a nagy-kereskedés székhelye, más városok kiskereskedőinek onnan kellett ellátniok magokat. Láttuk azt is, hogy Esztergom mikép akart ezen forgalomból nagy vámjövedelmet szerezni magának, sőt egy merész, de nem sikerült kísérlet történt arra is, hogy Esztergom az áru-megállítás jogát is megszerezze. Végre láttuk, hogy Győrnek valódi és Esztergomnak képzelt joga ellenére, mégis külföldi kereskedők jelentek volt meg az 1288-diki budai kisasszony napi vásáron, még pedig nemcsak bécsiek, hanem *regensburgiak* is.

Bécs áru-megállítási joga daczára a *kölniek* közvetlenül összeköttetésben állottak a magyarországi kereskedőkkel. Bár német-alföldi gyapjuszövetekkel — s így közvetítőleg, — élénk kereskedést űztek ezek, miután Nagy-Lajos király a *kölniekre* nézve ugyanazon alacsony behozatali vámokat szabta, melyek a barátságos és kedvezményes Cseh- és Morvaországra nézve állottak fenn.¹⁾

De volt egy neme a czikkeknék, melyeknek egy tetemes mennyisége előbb érintette Budát mint Bécset. Ilyenek voltak a keleti czikkek, melyeket Konstantinápolyból, mint mondám, a genuaiak szállítottak a Duna torkolatához, s onnan szárazon Brassón keresztül hoztak Buda felé a még értünkre is ismeretes óriási térfogatu s egy-egy kis ménes által vontatott brassói oláh szekereken — hogy a budai, pesti hajósok azután a vizen vontassák lovaikkal fölfelé. A keleti árukról világosan mondják a nyugati németek, hogy a Dunán fölfelé vitetnek,²⁾ s Magyarországon keresztül vándorolnak nyugatra, egész Amsterdámig.

¹⁾ A kölni levéltárban Lajosnak 1344, 1345. és 1365-ről van ily tárgyú oklevele. (Hüllmann i. m. I. 341. l.)

²⁾ Hüllmann i. m. I. 35. l.

Azonban mindezekben se Bécs se Regensburg, se a nyugatiabb kereskedelmi pontok nem szorultak kizárólag az Oláh- és Magyarországon átvezető utakra. Mig Genua a Feketetenger felé terelte a keleti árukat, vetélytársa Velencze az Adriára hozta s maga igyekezett helyettesíteni Konstantinápolyt. Innen Laybachon, Gráczon és Semmeringen át Bécsnek, vagy Veronán és Innsbruckon át Augsburgnak és Regensburgnak tarthatott a kalmár utazó. — És feltűnő az, hogy mig Bécsben a kereskedelmet illető fejedelmi levelek gyakran emlegetik a velencei kereskedőket, még pedig mint kedvezésekben részesülőket, a budai törvénykönyv hosszú áru-lajstromaiban nem találjuk említve a velenczéseket. Csak általánosságban van szó egyszer Velencze kereskedőiről.

Igaz, Magyarországnak volt része, Bécs árumegállítási joga daczára, az adriai és tehát velencei keleti kereskedésben is. Mint láttuk Róbert-Károly idejében egy velencei nagykereskedő kíván kártérítést a miatt, hogy a budai bíró őt megkárosította. De a Dalmatia miatti gyakori és mondhatni chronicussá vált ellenségeskedés kiterjedt a kereskedelmi ügyekre is. És mikor Nagy-Lajos egyfelől Brassót, Szebent emeli, ez kedvezmény volt a barátságos Genuának és kártétel az ellenséges Velenczének, mely utóbbi ellen az Adrián a dalmát városokat elszakítja és a nápolyi királyságot igyekszik elnyerni. A Budának később adott községi és kereskedelmi kiváltságok öntudatosan lehettek arra irányozva, hogy Velencze keleti kereskedéséből mentül többet elvonjon s vele Magyarországnak közvetlen, Genuának közvetett hasznot tegyen, — a nyugati és északi kereskedőket arra kényszerítvén, hogy ne Bécsben a velencei, hanem Brassóban és Budán a genuai árukat vegyék. És alkalmasint nem véletlen, s nem is csupán pillanatnyi pénzérdek okozta, hogy mint láttuk, a nagy király épen

a velencei háború alatt s egy nápolyi hadjárat küszöbén ad Budának teljes városi szabadalmakat, s ugyanakkor, vagy kevéssel előbb, az árumegállítás jogát, miről a budai törvénykönyv sokkal részletesebb s sokoldalulag érdekesebb felvilágosítást nyújt, mint az ismert egyetlen privilegialis okmány. A törvénykönyv a külföldi kereskedők közt, kiknek tiltva van árúikat Budánál tovább vinni, nyugatiakul említi a németeket és cseheket, a keleti és déli irányban megjelöli Zágrábot, Pettaut és Oláhországot.¹⁾ Zágráb a dalmát, Pettau a velencei s általán olasz, s végre Oláhország a genuai kereskedés képviselői itt. Más helyen Oláhország helyett Erdély jelöli a keleti irányt, s meg van nevezve Olaszország s abban mellesleg Velence is, honnan áruk érkeznek Budára. Az északi tájakra nézve Porosz-, Orosz- és Lengyelország vannak előszámlálva.²⁾

A keleti áruval s a magyar termékkel való kereskedése Budának, Bécs kikerülésével is, nagy volt. Boroszló és Prága vagy a Kárpátok egészen száraz utján, vagy félig folyamokon közlekedtek városunkkal. Sléziából egy darabon föl az Oderán, aztán rövid távolságra Olmützig tengelyen, onnan a Morva (March) vizén le a Dunához, aztán ezen Pozsonyhoz, Győrhöz, Budához lehetett leszállani, s fölfelé ugyanazon eszközökkel az utat megtenni.³⁾ Hogy Budával Boroszló egyenes kereskedelmi összeköttetésben állott, — Nagy-Lajos korabeli levelek bizonyítják.⁴⁾ Rezet s más ásványokat vittek ki a boroszlóiak, míg *be* posztót és lószőr-szöveteket hoztak. De a magyar kivitel oda keleti fűszerekből is állott, budai mérték szerint

¹⁾ Budai törv. k. 204. I.

²⁾ U. a. 62. I.

³⁾ Hüllman, i. m. I. k. 352. és k. lapok.

⁴⁾ U. a. 354. I. Boroszló levéltárában egy 1365-ben kelt levele Lajosnak.

becsülve, még 1438-ban is. Nagyban, negyven-ötven mázsájával szállították ki. A timsó, ez a szintén keleti áru is kétségkívül Budán át került Boroszlóba, a genuaiak Smyrna melletti bányáiból.

A budai törvénykönyv szabályozván, hogy az idegen kereskedő, ki csak nagyban adhatott és vehetett a budai piacon, miből mennyin alul nem adhat és nem vehet, — több lajstromot közöl, melyekben csaknem minden akkori árucikk előfordul. Mi itt leginkább a provenientia szempontjából említünk fel néhányat.

Kétségtelenül a keleti úton jött, — s nem mint ma éjszaknak, Hamburghoz kerülve — mindaz, a mit keleti vagy gyarmatárúnak, s a középkorban indiai árunak tartottak. Kávét, theát ismeretlen volt akkor; de annál divatosabb keleti áru a *bors* és a *sáfrány*. Hogy a bors sokkal olcsóbb volt, az természetes, bár az arány nincs meg. Amabból harmincz fontnál, emebből tíz fontnál kevesebbet eladni nem volt szabad. Ha — a mi legtöbbször megtörtént, — tíz fontnál kevesebb volt a kereskedő sáfránykészlete, azt összesen tartozott eladni; de előbb a városi hatóságnak kellett a sáfrány valódiságát szoros vizsgálat alá venni. Mily fontos kereskedelmi cikk volt ez, bizonyítja az is, hogy Regensburgban is, 1306-ban, mint később Budán külön rendeletben hagyatik meg a sáfrány hivatalos és gondos megvizsgálása.¹⁾ Meglepő az, hogy a cukor és a cukor-liszt egy kategóriába van téve nem a borssal, hanem a sáfránnyal. Még különösebb, hogy a selyem-szövet is a „*speceriák*“ közé van fel véve. Említetik a finom selyem (*fled-seyden*) a lovag-selyem és a görög (*kriechisch seyden*). Ezeket nem rőffel, hanem fonttal mérték, s tíz fontjával lehetett eladni. Ha kevesebb volt ennél a készlet, egészben adták el, de három fontnál ke-

¹⁾ Maurer i. m. III. 26. 1.

vesebb nem volt eladható. Font számra s harmincz fontjával mérték a vadászhalót is. A faolaj is nevezetes czikk, s délről vagy keletről jött. Külön említve van a triesti és istriai olaj. Kevesebbet két hordónál nem lehetett eladni. ¹⁾ Említve van a gyömbér, szerecsen-dió, a mandula és a füge is. Keleti áruk a strucz-tollak, melyekből ötven darabnál kevesebbet tilos volt eladni Budán; ²⁾ továbbá a biborszín és a pápi diszruhák is keleti áruk voltak. Az aranyfonál s aranyrojtok aligha nem olaszországi gyártmányok. Említve van az olasz bor is, meg a florenczi és veronai posztó (tuch), mely oly drága, hogy a skarláttal egy sorban áll; mert meg van engedve, hogy csak egyegy darabjával is adják-vegyék.

Ezenkívül szintén a Dunán fölfelé vitt áruk közt voltak Magyarország nyers terményei, hová tartoztak szarvasmarhák, mindenféle prém és bőrök, gyapju, viaszok, bor, gabona, réz és cinn. ³⁾ Ezeket a külföldi kereskedő csak Budán s csak nagyban vásárolhatta be.

Gazdagabb lajstromát birjuk azon külföldi czikkeknél, melyek nyugatról s részben éjszokról jöttek. Ezek leginkább szövetek és különös posztók. Németföld nem, hanem Flandria és Brabant városai, valamint a rajna-melléki német városok vannak szöveteikkel előtérben a budai piacon. Brüssel, Mecheln, Ipern, Löwen, Herrenthals, Lier (Brabantban) említetnek. Ezenkívül Tirlēmont, Trier, Jülich Köln, Aachen, Colmar, Frankfurt, Mainz küldték ide gyártmányaikat, s rajnai gyolcsnak nevezték a vörös és kékszínre festett finom vásznat. ⁴⁾ Végre említve találjuk Londont is, mint szövetgyártó helyet. Volt s alkalmasint nagy be-

¹⁾ Törv. k. 78. és k. 1.

²⁾ Budai t. k. 210. l.

³⁾ Hüllmann, i. m. I. 335. l. és a budai t. k. többhelyt.

⁴⁾ Budai t. k. 73, 212. és 217 l.

hozatal a szövet-iparban már ekkor előhaladott Sléziából, Morvából és Csehországból is. Említve vannak Brünn, Iglau, Teschen és Neuhaus, valamint a cseh fátylak. Láttuk fentebb Boroszló egyenes összeköttetését is. Posztót szolgáltatott még Lengyelország is, hihetőleg Krakkóból. Gyengébb fajtát Bécs, s még gyengébbet Erdély.¹⁾

Finomabb vas-gyártmányok is vannak említve, a nélkül hogy gyártási helyük meg volna nevezve. Így említve vannak a *zavárok*, melyekből az idegen kalmár el nem adhatott kevesebbet 200 darabnál, ollók, melyekből 100 darabnál (tiz kötés: *techer*), kések, melyekből 500 darabnál kevesebb nem eladható.²⁾ Említve van a kefe és fésű, melyeket ismét csak néhány százával adhattak el. Valószínű, hogy ezek s a vasneműek Nürnberg útján jutottak ide, mely város különben nincs említve a törvénykönyvben.

Végre érdekes, hogy a papir is említve van, melyből öt rizmánál (riss) többet nem szabad eladni.³⁾ Ez az utóbbi adat valószínűvé teszi, hogy a törvénykönyv némely része későbbi keletű Zsigmond király koránál, midőn még a papir ily nagy kereskedés tárgya alig lehetett. Mindezeket a czikkeket csak ily nagyban levén szabad Budán árulni, — s tiltva levén másutt adni el, mint Budán, félországra nézve csak Budán lehettek nagy kereskedők, kiknek kényére volt bízva a külföldi.

Átalán Buda kereskedelmi törvényei nagyon hasonlítanak a bécsiekéhez, s ezek sem osztrák termékek, hanem nyugatról hozták be, — s csak képzeletben fedezték föl átalán a bécsi törvénykönyvben valami specifcus osztrák

¹⁾ Az alább való fajta neve Laden. Mig más posztóból 3 véget, a bécsiből ötöt, az erdélyiből (brassai lehetett) tizet kellett eladni. (213. l.)

²⁾ U. a. 212. l.

³⁾ U. a. 211. l.

jog nyomait. Így Budán is említve van két országos vásár, melyik egyike a várbeli, másika egy külvárosban, — a mai Országúton és Vizivárosban tartatott, s melyeken az idegen kereskedő árulhatott minden hazai számára. ¹⁾ Kár, hogy nem teszi ki egyiknek sem idejét a törvénykönyv. De bizonyosnak tarthatjuk, hogy egyik a IV. László engedte kisasszony napi vásár volt. Ezekre nézve a budai törvénykönyv azt mondja, hogy az idegen kereskedő kirakodhatik és árulhat, de a mit azokon el nem adott, azokat elviheti vissza Győr felé. Más rendeletben az áll, hogy a maradékot minden áron budai polgárnak tartozik eladni. Így látjuk, hogy a törvénykönyv igen különböző időbeli szabadalmakat foglal magában. Hihető, hogy az idegenre nézve kedvezőbb, s így a bölcsebbik, a későbbi keltű rendelkezés.

Mig az idegen kereskedő csak nagyban adhatott és vehetett, de soha sem szintén idegennek vagy idegentől, kérdés mi szabály állott a nem budai de magyarországi kereskedőkre nézve.

Világos, az évenkénti vásárok épen arra voltak jók, hogy a hazai más városok kereskedői a külföldiektől közvetlenül is bevásárolhassanak. Vásárokon kívül fennállott a szabály, hogy bárki mással, a budai nagykereskedőn kívül nem volt szabad a hazai embernek sem vásárba bocsát-

¹⁾ Budai t. k. 427. szakasz. Az egyik vásár „Anger“ Jahrmark. Ez a különös kifejezés a budavári sokadalmat jelenti, szemben az „Aigen“ (Eigen) határbelivel, vagy külvárossal. Utóbbi régi német szó, s a trk. egy más helye szerint a Felső-Hévíz táját értették alatta Budán. A másikat a t. k.-nek különben lelkiismeretes és jeles kiadói nem tudják magyarázni. Az én magyarázatom azt vélem, megáll. — Oklevelekben többször fordul elő Buda egyik része mint *Szombathely*, kétségkívül a szombati vásárok helye, a szombati kapunál. Tudjuk pedig, hogy Szombathely város neve is Stein-am-Anger németül. Tehát eme város nevét kölcsönözték át egyszerűen a budaiak.

kozni. Egyenesen is tiltva van, hogy a hazai *vendég* az idegen vendégtől valamit vásároljon, különben képzeletivé lesz vala az áru-megállitás joga. Bécsben az volt megengedve, hogy a nem bécsi de osztrák városokból való emberek egymástól vásárolhassanak, nemcsak hazai, hanem külföldi árukat is; de csak nagyban, ha nem is oly nagyban, mint a külfölditől a bécsiek. — A budai törvénykönyv is hasonlótt mond. E szerint a hazai, oda értve erdélyi, Dunán, Száván, Dráván túli embert, — nem adhatja el áruját külföldinek, csak vagy budai, vagy pozsonyi, vagy általán belföldi kereskedőnek.¹⁾ Természetes, hogy belföldi által hozottképen a bors és sáfrány is szerepelhet mind Bécsben, mind Budán; mert mint láttuk, azt többnyire erdélyiek, vagy Vencze felől Dunán-túli szállítók hozhatták; Bécsbe pedig alkalmasint osztrák, krajnai és styriai vállalkozók. E szerint egy győri kereskedő Budán vehette a brassaitól vagy szebenitől a belföldi árukat, — s viszont a brassai vagy nagy-váradi ember ugyancsak Budán nagyban vásárolhatott belföldi cikkeket a győri vagy pozsonyi kereskedőtől. De helyben Budán idegen kereskedővel nem csinálhattak vásárt.

A belföldi kereskedő vagy termelő csak budaitól vehetett külföldi cikket, s a külföldi sem vehetett mástól, sem magyar sem keleti árucikket, mint a budai nagykereskedőtől.

Igy Budát nem annyira a külföldi kereskedelem, mint inkább a belföldinek rovására gazdagította sok ideig az árumegállitás kiváltsága. A külföldi kalmár megvette az árát mind az utnak, mind azon kockáztatásnak, hogy ha jó áron el nem adhatja portékáit, kénytelen ott hagyni potom áron is egyik részét. És kivált a távol nyugatról

¹⁾ Budai t. k. 407. szakasz. Ez homályosan van fogalmazva, de a bécsi világosabban irt szabadság megfejté értelmét.

jött kelme-áru szerfölött magasra emelkedhetett egész Budáig. Mert a Rajnától idáig több oly városban kellett lerakni a szállítmányt, melynek árumegállítási joga volt, s ott egyszer eladni. Aztán ismét az a város szállította tovább. Hasonlított ezen forgalom vonala belső Afrikának nagy folyamaihoz, melyek hajókázhatók volnának, de mind untalan egy-egy vizesés szakítja meg vonaluk folytonosságát, s a hajózás csak egyik vizeséstől a másikig practibilis.

Az árumegállítás közönséges divatja bármennyire megnehezítette és drágította az árukat, s lehetetlenné tette a távoli pontok közvetlen érintkezését, — megfelelt a középkori viszonyoknak. Az utak minősége mellett nem lehetett utazni nemcsak lóváltás, de a közlekedési eszköz megcserélése nélkül sem. Egy darabig folyamon, aztán szárazon s ismét folyamon, már maga ez szükségessé tette a többszörös átrakodást. Az áru-megállás kénytelensége megvolt az árumegállítás parancsszava nélkül is.

De nem csak folytonosok, nemcsak jók nem voltak az utak, hanem bátorságosak sem. Messze idegen földön bajosabb lesz vala a kalmárnak védelmet találnia, mint a maga hazájában s a tőszomszédos idegen államban, midőn nem is álmodtak, kivéve némely olasz várost, külföldön állandóan tartandókövetekről és consulságokról. A középkori Európa ebben is mily ellentéte volt nemcsak a mainak, hanem a római korbelinek is, midőn a kereskedő mindenütt nemcsak jó utakon, hanem hazájában járt Britanniától az Euphratesig!

Bécs is majdnem kizárólag oly árukat kapott, melyekről már több kereskedelmi pont mindenike meg vette a maga hasznát. Buda némelyekre nézve egy fokkal alább feküdvén, fizette a bécsiek nyereségét is. Ez nagyon megdrágította az ipar- és luxus-cikkeket, — s innen érthető,

hogy kétségkívül mind Bécs mind Buda külön-külön nagyban befolytak a morva, cseh és slésiai ipar emelésére, mint a hozzájuk jóval közelebb esőkre. — De kétségtelen az is, hogy már a középkorban belátták a hazai ipar fontosságát. Mert épen amaz akadályok, hozzá véve a nyomasztó vámokat, a távolról jött czikkeket természetellenesen megdrágították.

S így habár ama jogot a középkori viszonyok és korszellem természetes növényének tartjuk is; de inkább elődi növény volt az, mely az összes európai kereskedelmet rontotta; minden országban, a hol ily kiváltságos városok voltak, ártott a külföldi kereskedésnek szintugy mint amaz egész országnak, — csak épen egyes pontoknak kedvezett, melyeknek legtöbbje a nélkül is felvirágozott volna.

Az orvoslást nem abban keresték, hogy eltöröljék, hanem egy-két város helyett mind többnek adtak hasonló kiváltságokat. Így Budán, Kassán, Brassón és Szébenen kívül, melyek Lajostól nyerték a kiváltságot, mind több-több városnak adják meg azt későbbi királyaink.

Mindez nem sokat ártott magának Budának, a kedvező helyzet miatt.

Látszólag Buda árumegállítási joga némi megszorítást szenvedett 1402-ben, midőn Zsigmond király Pozsonynak és Sopronynak ugyanazon kiváltságot adja. Azonban ezek, valamint Győr is, eme jog által nem annyira Budával, mint Béccsel voltak szembe állítva. Ezeknek könnyebb volt áruikat Bécsből szerezni be különben is, mint Budáról, s így Buda nem is sokat veszített vele, miután ezek joga ha gátolta is a bécsi kereskedőket, hogy amaz utakon egyenesen Budára jöjjenek; azt nem gátolta, hogy a budaiak áruikat Bécsben bevásárolván, szabadon hozhassák Budára.

Ezek s a később hasonló szabadalmakat nyert vá-

rosok által az országbeli nagykereskedés nem volt többé csak egy-két városban koncentrálva; de Buda megtartotta természettől kedvező fekvésénél s főváros voltánál fogva a maga előnyeit.

Csak egy veszélyes versenytársa lett volna, — s ez a testvérváros: Pest volt, mely természeti előnyeinél fogva inkább volt ama kiváltságra jogosítva.

Mert nyilvánvaló, hogy a Duna folyása ezen pontján nem Buda volt a természet szerinti kikötő hely, hanem Pest, mint egyik fentebbi fejezetben bővebben fejtegettem. A keleti árukat a brassaiak szekere nem Budához, hanem Pesthez hozta hajókra való rakás végett. A Kassa és a bányavárosok fölöli áruk is Pestet bajosan kerülhették el, hogy Budára jussanak. — Sőt a hosszában közlekedő hajóknak is Pest nemcsak kényelmesebb kikötő volt, hanem oly pont, honnan közvetlenül több mint félország messze vidékeire vezettek az utak, míg Buda csak egy kisded megye területére nézve volt bajosan nélkülözhető kereskedelmi központ, — mint egy fentebbi fejezetben elmondtam. Ha kevésbe vesszük is azt az egy fölösleges áthajózást Budáról Pestre, s a szintén felesleges és alkalmatlanabb kirakodást a hajóból a Pesten várakozott szekekre, — bizonyosak lehetünk benne, hogy egy kereskedő sem teszi meg ezt, ha nem kényszerítik rá mesterséges rendszabályok. Az ország kereskedése más tekintetben is szenvedett a budai kiváltság miatt. Oly hetekben s néha hónapokban, midőn a Duna se hajózható, se jegen átjárható nem volt, Budán voltak elrekesztve a félország kereskedelmi czikkei, holott Pesten annak rendelkezésére lehettek volna.

Nem is lehet föltennünk egyebet, mint hogy a budai nagykereskedőknek nemcsak Budán, hanem Pesten is voltak raktáraik és hogy midőn Buda Lajos királytól a nagy

szabadalom-levelet nyerte, magától érthető volt, hogy Pest nincs kizárva a kiváltságból, a mennyiben a balparti város nem volt egyébnek tekinthető, mint budai váraljának vagyis külvárosnak, — Buda adván neki egy alárendelt birót és esküdteket.

Pest Zsigmond alatt félig, Mátyás alatt teljesen önállóvá lévén Budától, kétségkívül bonyolult kérdéssé vált volt, megosztozzanak-e s mikép az árumegállítás kiváltságán.

A kocsin való közlekedés hasznain megosztozhattak volna még. Pestnek árumegállítási joga lesz vala az ország keleti, Budának meg az ország nyugati részeiből Olaszország és Stiria felől jövő czikkekre nézve.

De a Dunán közlekedő hajókkal bajos lesz vala eligazodni, nemcsak azon furcsa eset miatt, hogy egy-egy felülről jövő hajó épen a víz közepén uszván, tulajdonosa azt mondhatta volna, hogy egyik parton sem tartozik kikötni, vagy pedig, hogy fele egyik fele a másik parton fog kirakodni; — hanem a miatt is, hogy a budaiak, kiknek nevére a kiváltság szólt, kétségen kívül tartottak attól, s méltán, hogy ha a külföldi kereskedők tetszésére lesz bizva, melyik parton kössenek ki, ők a balparton fognak kikötni igen kevés kivétellel. Aztán az emberek, kivált kereskedők nem egy könnyen hajlandók nagylelkűségre a megosztásban olyan fölött, a mit addig egyedül birtak. És ha föltesszük, hogy mind a két külön város egyaránt birja a szabadalmat, nemcsak logikailag lesz különössé annak *kizáró* volta, hanem a gyakorlatban harczot és háborut örökít meg két szomszéd között. — S bajosan érthető, a mi IV. Béla ugynevezett aranybullájában van mondva, mintha a balparti Pest tatárjárás előtti vagy bármikori árumegállítási joga egyszersmind az átellenben feküdt Kis-Pestnek is megadatott volna.

Egy szóval Pest csak úgy részesülhetett Buda ama kiváltságainak némely előnyeiben, ha Budával kisebb-nagyobb mértékben egy város. Mihelyt külön szakadt a ket-
tő, csak az egyik birhatta. És Zsigmond alatt történvén a
különválás, érthetővé lesz, mire való volt a pesti Duna-
parton ez a hidfő alaku kőbástya, melyet francia kőmí-
vesek építettek, s mely körülbelül a mai lánczhid táján
állhatott. — Ez arra való volt, hogy a külföldi hajók elől
az alább hajózás el legyen zárva egy óriási hosszú láncz-
czal. ¹⁾ Ily zárat a középkorban használtak nemcsak a
folyókon, hanem a tengeri kikötők torkánál is, így például
Zarában, mint a magyar történelemből is tudva van.

Ezen oszlop és az elzáró láncz is az akkori Pesten fel-
jül állván, a hajók le sem jöhettek utóbbi város alá. Kü-
lönben is Budának dunai kikötője kétségkívül nem ott
volt, a hol a rév, azaz nem a mai Ráczváros irányában;
mert a Duna azon része a budai oldalon kikötőnek sokkal
alkalmatlanabb volt, mint az ujabbkori Vizi-város csende-
sebb vizü partjai. És a várba való följárás is kényelmesebb
volt a Várhegy éjszaki végénél, mint a délinél. Utóbbi
nemcsak hogy igen meredek, hanem ott a polgári város-
nak útját állották a királyi vár erődei és palotái is. A vár
három kapuja közül kétségkívül legészakibb, a mai bécsi
kapu forgalma volt a legélénkebb, — s a heti vásárokat
is annak a táján tartották, s onnan nevezték nem is *Szom-
bat*-, hanem *szombati-kapunak*, (németül *Sambstager Thor*).
Ott volt a budai Szombathely (Anger).

Igy Budának dunai kikötője a mai Margit-hidtól
mintegy a Bombatérig terjedhetett, tehát nem átellen-
ben az akkori Pesttel. A Pest felőli egyenes közlekedés

¹⁾ Némelyek ezt egy állandó kőhid megkezdett, de abban
hagyott parti oszlopának vélik; de ily merész terv aligha ter-
mett abban az időben.

kétségkívül megmaradt a régi helyen, s annak az árukra s a nagy közönségre nézve várbeli kapuja okvetlenül a mai fehérvári kapu volt, melynek akkor a Zsidókapu felelt meg.

Már csak a természetes közlekedési viszonyok ezen megzavarása miatt is Buda árumegállítási joga az ország egy városára nézve sem volt annyira kártékony, mint Pestre nézve, melynek csak a belföldi kereskedelem forgalma vált előnyére, bár nem kis előnyére.

Ellenben Buda annál jobban felvirágzott. A félország neki adózott az árucikkektől. A kereskedői jellem, mely jobban illett volna Pesthez, mint egy erős várhoz, s kivált egy királyi residentiához, nagy befolyással volt a város egész külső és belső arczatára is.

Nagy raktárakra volt szükség, hogy a kereskedelem itt megtorlódott árja helyet találhasson, — s sok üzlet-helyiségre, hol a kül- és belföldi kereskedő kirakhassa, és a vevő budai kereskedő nagyban és kicsiben tovább adhassa áruit a hazai fogyasztás kielégítésére.

A kereskedőknek a középkorban legtöbbnyire külön épületeket állítottak, hol nem lakott sem kereskedő sem más. Tulajdonképp valamely piacot fedél alá fogtak, s megvédték nap, eső és szelek ellen. Számos kisebb bódé, vagy egy nagy deszka-szín, felosztva sok kis szobára, volt a kezdetleges épület. Szükséges volt, hogy elzárható is legyen. Azért idővel szilárdabbul építették. A római korbeli modor, mely napjainkban is a mészárszékeknél általános, hogy leereszthető táblákon, melyek nyílata ablakul szolgált, történt az eladás, — megvolt akkor az ilyen vásárhelyeken. — Itt a legnagyobb renddel sorakoztatták a különféle üzletűeket, elkezdve a mindennapi élelem-, a hús- és kenyér-árusokon kezdve fel a szövetereskedőig s aranyművesig. Az egynemű áruk egymás mellett s állan-

dóan ugyanazon helyen voltak találhatók. Szokás levén, hogy az árus belül foglalkozzék s a vevő kívül álljon, ennek megvédésére az eső és nap ellen a szín födele jó messzire kinyult a tér vagy utca felé. Többször a búcsúk miatt a templomok előtti piacon állottak, s a piacz földesurának minden árus-ember zsellére volt, — így Budán először a királynak, aztán az apáczáknak. Ily épületekből nőtték ki magokat a később díszes *halle*-ok. Középkori németiséggel nevezték azokat *Lauben*-nek, mint Bécs kellő közepén maig is egy utca nevében megmaradt a posztókereskedők ilyen hajlékának emléke. — Azonban ezen intézmény bajjal járt a kereskedőre nézve. Távolabb eső házában levén az áru-raktár, a felügyeletet és fáradságot ez megnehezítette. A bajon úgy segítettek a kereskedők, hogy az árucarnokhoz közel vásároltak telket, s házukat úgy építették, hogy az emeleten maguk lakván, földszint mind raktárak megférjen, mind az árulás kényelmes legyen. E célra a teleknek az utca felé nem kellett szélesnek, hanem elülről hátra jó hosszúnak lennie. — Ezért látható némely ódon városban az a furcsaság, hogy némely jó magas emeletes ház szélessége egy ablaknál többet meg nem enged az utca felé, — hátra pedig jó hosszan benyúlik.

Minthogy pedig az a szokás megmaradt, hogy a kereskedő belül, a vevő kívül álljon, a háznál is alkalmazták azt a sipkaellenző-forma, messze kinyuló födelet, melyet kikönyöklő gerendákkal föltámoogatva ma is lehet látni itt-ott régibb városainkban. — Egy jóval szilárdabb más építés-modor ugyanezen célra szolgált.

A kereskedő-helyiség elébe ki az utcára egy kö-boltívet építettek, mely elföldte az utcái járdát. Ezen boltívet fölébe lehetett építeni aztán első, másod s több emeleti szobákat, mint különösen az olasz városokban s némely

német városban is, minő Innsbruck vagy Bozen, egész utcza-hosszant is végig vonulnak ezen oszlopos boltivek. Innen nyerték a kereskedő helyiségek a *bolt* (Gewölb) nevet.

Utóbbi modor átalakító hatással lehetett Buda belső térképére is. — IV. Béla alatt egészen új telepítés levén a város, annak utczáit, téreit, elég szabályosan lehetett kimérni. Legfeljebb a darabos sziklás hegyhát némi területi akadályai okoztak eltéréseket. A város lakosokban gyarapodván, mind szűkebb lett a korlátolt terület. Hosszában szélteben nem nöhetvén nagyobbra, részint összebb, szorultak az utcák, részint fölfelé nőttek a házak az emeletek által. És leginkább a kereskedők szűkíthették meg azon tért, mely a kereskedelem fő-piacza volt.

Minthogy egy külföldi utazó a XV. században azt mondja, hogy Buda olasz modorban van építve, igen hihető, hogy ott nagy száma volt a boltivvel a járdát fedő házaknak, melyeket Erdélyben *lábas háznak* neveznek.

A budai törvénykönyvben is találjuk ennek nyomát, még pedig azon kikötéssel, hogy csupán nagy-kereskedőnek lehet *boltban* árulnia. Olyan kereskedők ezek, kik posztót s más szövetet nem szoktak röffel mérni, hanem csak vég-számra adják el, kivéve a selymet, melyet földarabolhatnak. Fűszerből egy márka értéken alul nem lehet tőlök vásárolni. Ezek az utcza felé táblát sem nyitnak, hanem benn a kereskedő-helyiségben árulnak. És sehol másutt vásárt nem ütnek, mint épen csak kereskedésökben.¹⁾

A táblanyitás és a mi azzal járt, az áruknak ablakba függesztése méltóságán alul volt a nagy-kereskedőnek. Ma

¹⁾ Budai t. k. 70. és 174. szakasz. *Gewell-herren* a nevök ezen kereskedőknek. Ez a törvény tilalom hangján szól ugyan; de ismerni kell a középkori törvények szavajárását. Igen gyakran a szokás van írásba véve, vagyis oly valami, a mi törvény nélkül is rég divatozott. Épen azok ohajtása szerint szól a törvény, a kiket tárgyz.

is a nagykereskedések nemcsak szerény, hanem szegény külsejűek a kiskereskedéshez képest. Párisban a világhírű könyvkiadó-vállalatok bolt-kirakatán túltesz akármelyik kisvárosunk könyvkereskedésének kirakata.

Azonban lenni kellett Budán közös városi árucsernokoknak is, hol már a rőfös, s más kiskereskedő és iparos rakta ki áruit. Ezen nagy épületben az egyes boltot kamarának nevezték, (s néha Kram-nak) a kis kereskedőt, a budai törvénykönyv kamara-urnak (Kamer-herr) nevezi. Az ilyenről mondja a budai törvény, hogy sem házánál, sem boltban (Gewelb) nem árul, hanem csak a kamarák közt. De csak a város engedelméből, ki nekik a helyet meghatározza. ¹⁾

Hogy ez az árucsernok valahol a főtemplom körül állott, az rendes szokás; de hogy fából vagy kőből volt-e építve, arról nem tudunk. — Végre gondoskodásnak kellett történni arra nézve is, hogy a külföldről és a haza különböző vidékeiről ide érkező áruhalmazok kirakására alkalmas nagy helyiségek legyenek. Sajnos, erről sem tudunk. Ahhoz sem vethetünk hozzá, fenn a várban, vagy alatt a parton állottak-e ilyenek.

A nagy-kereskedőkön kívül találjuk Budán a pénzverőket (Münzer.) Láttuk, hogy már Róbert-Károly idejében egy pénzverőház állott Budán. Még pedig mind arany-mind ezüst-pénzverésre. ²⁾ Mint másutt, úgy itt is, az tulajdonkép a királyé volt, az esztergomi érsek s a tárnokmester felügyelete alatt, kiknek maga a kamara ispánya is alá volt rendelve. — Volt ennek több pénzverő hivatalnoka, s úgy látszik, a vagyonosabbak közül. Ezek ki voltak véve a város hatósága alól s különösen adózás dolgában, mint sok külföldi városban. De a XV. századbéli tör-

¹⁾ U. a. 104. szakasz.

²⁾ A budai t. k. *Güldein-münze*.

vénykönyv ismételve kiköti, hogy a pénzverők tartozzanak viselni a város terheit, ha a pénzverésen kívül más üzletet is folytatnak, vagy pedig házat s más fekvőséget birnak a városban. ¹⁾ Kiváltsága volt Budának, úgy látszik, hogy a kamara ispányául csak budai polgárt nevezhetett ki a király. ²⁾

Láttuk továbbá, hogy a város egyik rendes hivatalnoka a pénzbíró volt. — Ez bizonyára nem a pénzverőházban, hanem a piacon ügyelt fel; mert a pénz azonkívül hogy a kereskedelem éltető eleme, egyszersmind árucikk volt, sokkal nagyobb mértékben, mint napjainkban. Nemcsak minden országnak, hanem minden nagyobb városnak más-más pénze levén, igen szükség volt a pénzváltókra, s azok szintugy eljártak vásárról vásárra, mint a rövidáru- és rőfös kereskedők, — azonkívül, hogy lenni kellett a városokban állandóan ott lakó pénzváltóknak is, bár törvény szerint a ki nem vert ezüstöt és aranyat csak a királyi kamara vehette meg. — A pénzváltással, mint mindenütt leginkább olaszok szerettek foglalkozni, s ők is értettek legjobban a pénzügy minden ágához.

A nagyobb kereskedő-városoknak többnyire nem országos, hanem saját mértékek, saját pénzlábuk volt, habár nálunk a király volt tulajdonképen a pénzverőház tulajdonosa, s a pénzverés joga is nála volt, — Buda mértékeit Róbert-Károly óta országosaknak nyilatkoztatta; de a gyakorlatban igen különböző mértékek divatoztak, sőt pénznemek is.

A magyar és közte a budai pénz nagy becsülést vívott ki magának külföldön, s különösen a szomszéd Cseh-,

¹⁾ T. k. 98. l. s Zsigmond király rendelete ugyanott.

²⁾ U. o. 97. l. Ámbár itt nincs meg a hivatal czim, csak a pénzpróbáló vagy vizsgáló neve alatt találjuk.

Lengyel- és egész Németországon. Kivált a magyar arany mintává lett, melyhez mérték a XIV. század óta a németországi aranyokat.¹⁾ 'Még pedig azért, mert míg a bécsi, cseh, rajnai, s más ily pénznemek ingadoztak, a magyar arany hosszú időn, egy-kétszáz év alatt oly kevésbé változott, hogy az akkori eszközökkel alig lehetett észlelni a különbséget. A XIV. századbeli német kalmár az ő kereskedelmi könyvébe mindig külön megnevezte, ha készpénze közt magyar arany volt.²⁾ Magasabb árfolyamon kelt a többinél, — miután a florencziből kevés volt forgalomban a német földön. Már csak magában ez is méltán keresetté tévé a fő magyar piacokat és kivált Budát. A királynak nagy jövedelme lehetett a pénzverőházakból, mivel, mind mondám, a külföldinek nem volt szabad nemes érczeket nyersen, hanem csak pénzül, kivinni az országból.

Ugy látszik az olaszok, még pedig a florencziek voltak nálunk az arany-pénz első behozói, kik hazájokban 1252-ben verettek ily pénzdarabokat, egyik lapján virággal (fiore), másikon a város védszentjének, Keresztelő Szent-Jánosnak alakjával. — Velenceze követte e példát 1283-ban, hol a pénzverő-házról (zecha), *zechino*-nak nevezték az aranyat.

A névből ítélve mi nem a velencei, hanem a florenczi példát utánoztuk. Mert a *fiorin d'oro*-ból (virágos arany) lett rövidítve a magyar *forint* szó, — s az egész középkoron át nálunk *forint* soha sem tett egyebet, mint a mit ma, pénzről beszélve, *arany*-nak nevezünk. A németek régen mindig *guldein*-nak nevezték, a *gold*-ról vagyis az arany-érczről. A dukat szó a *ducatus*-ból lett, a genuai herczeg cziméről.

¹⁾ Deutsche Stadtchroniken. I. k. 230. I. Nürnberg kronikájának egy tudós ismertetője többször említi s ki is mutatja ennek igazságát.

²⁾ U. a. u. o. 252.

De különben is, mielőtt Velencze is veretett volna arany-pénzt, nálunk ismeretes volt a virágos arany, azaz a forint, még IV. Béla uralkodása alatt. 1260-ban, tehát a találmány életbe lépte után nyolc évvel látom már említve, mint fizetési eszközt.¹⁾ Előfordul 1278-ban Kun-László alatt is.

A florenczi arany a középkorban nagy esemény volt Európa pénzügyeiben, bár idő kellett, míg fontosságát észrevették. Támadt most egy állandó érték, melyhez mérni lehetett az addig szeszélyesen változtatott silány ezüst pénz-nemeket. De éppen ez állandóság bebizonyulása csak hosszabb idő műve lehetett.

Ugy látszik Magyarországnak Róbert-Károly kora előtt nem volt saját arany pénze. A *forint* szó előbbi előfordulta kétségkívül csak arra mutat, hogy florencziekkal a magyar városok gyakori érintkezésben voltak, miután már a piacon is ismeretes volt a forint.

Róbert-Károly és Nagy-Lajos magyar aranyai egészen utánzatai a florenczi aranynak külsőségében is; a lilium és Sz.-János vannak ábrázolva ezeken is. Hogy Budán számos gazdag olasz lakott, azt láttuk fentebb azon alkalommal, midőn Kis-Károly esetéről szóltunk. Ezen olaszok közt találunk névszerint egy florenczit megnevezve 1390-ből, midőn „Onofrius budai polgárról, Florencziai Ferencz fiáról“ van szó, kinek nagy háza van a várban, melyet 1400 aranyon ad el. Ez, ugymond, Paduai Bertalanról szállott rá. Tehát, ezek régebben megtelepült s rokonságba jött családok voltak. Ugyanazon Onofrius az, ki Zsigmond alatt a budai kamara ispánja volt. 1419-ben találjuk ezt följegyezve, midőn ezen florenczinek családi neve is ki van téve, s innen tudjuk meg, hogy ő egy akkor Európa-szerte ismert bankár-család tagja volt.

¹⁾ Fejér, IV. 3. 26.

Bardi Onofrius volt a neve, ¹⁾ s a *Bardiak* a Friscobaldiakkal és Peruzziakkal, mind florencziek, voltak azon idők Rothschildjei. Egy magyar pénznemet, melyből 72 darab ért egy forintot, még Albert király korában is *Bardus*-nak neveztek. Így hihető, hogy az Anjouiak már florenczi pénzverőket hoztak Budára s máshová is.

A cseh király 1325-ben kezdett szintén aranyat veretni; — de Németországon még ritka volt ez a pénznem. Csak a XIV. század második felében terjedt ott el az arany, s különösen a magyar. Ugyanakkor az utóbbi többé nem akart florenczi egyenruhát viselni. A maga külön czimere alatt is megállhatta már a versenyt. Ekkor kezd Nagy-Lajos eszményképe Szent-László alakja nemzeti typust adni a gazdag magyar bányák nemes érczének.

Egyszersmind kívívta azt, hogy valamint Olaszországban a florenczi, úgy Közép-Európában a magyar *forint* legyen az az érték, melyhez mérik a többi pénznemeket.

Sajnos, hogy iparunk és kereskedelmünk ezen büszkesége mellett egyáltalán irodalmunk nem tud felmutatni eddig valami alapös, kimerítő munkát, melyben a történetész használható eredményeket találna.

A mi keveset egy-két megbízható adat alapján a XIV. és XV. századbeli pénzértékről magam, nem szakember létemre tisztába hoztam, az a Mellékleten olvasható. Itt csak az eredmények némelyikére szorítkozom.

Nagy-Lajos forintjainak tiszta arany tartalma mai 5 frt, nem papír, hanem arany-érték. ²⁾ Különös véletlen talál-

¹⁾ Az 1390-diki adat egy Véghelyi Dezső birtokában levő oklevélben fordul elő. Az 1419. a budai orsz. levélt. (Neoreg. Acta. F. 1017. N. 32. Ma DL. 10770.) A bardus pénznemről Schönvisner i. m. 324. l.

²⁾ Számításaim a mellékleten „Forint és budai súly-mértékek“ czim alatt.

kozás volna, hogy ez éppen kerekszám legyen. Valóban több körülbelül egy százalékkal. De ha a mai 1883-ban szokásos agiót vesszük, mit papírpénzben fizetünk az aranyra, egészen 6 mai forintnak vehetjük a régi forintot, már ezredrészekig menő pontossággal.¹⁾

De ha a régi pénzjárást a maival összehasonlítjuk, tekintetbe kell venni azt is, hogy hajdan Európaszerte egy gramm aranynak vásárló ereje sokkal nagyobb volt, mint napjainkban. Általános érvényű számot, mely a XIV. és XV. század árait, vagy több ország, sőt egy egész ország árait a maiakhoz elég megközelítőleg viszonyítsa, lehetetlen megállapítani. Tévednénk abban is, ha csupán egy áruczikk, például a gabona árát vennők fel alapul, mint némely nemzetgazdák tették. — De korlátoltabb területre, egy-egy városra nézve megközelítőbb eredményre juthatunk, — kivált, ha nem egyetlenegy áruczikket veszünk alapul, s így nem egyetlen számot állítunk fel zsinórmértékül, hanem a tárgyak természetéhez alkalmazzuk összehasonlításainkat.

A régi budai árakat összehasonlítva az ujkori budapestiekkel, az tűnik ki, hogy egy régi arany-forinttal két-fél, három- és négyszerte többet lehetett vásárolni, mint ma ugyanazon aranymennységgel, rászámítva a papírpénz agióját. A városi zsemle két és félszer, a buza s hihetőleg közkenyér háromszorta, a husnemű s általában a házi állatok négyszerte drágábbak ma, mint voltak a XV. században.²⁾

A napszámot és a budai épületek árát a régi háromszorosának vehetjük, így a régi forint hatszorosa véve háromszor, a mai házárak mai papírforintokban tizenhatszorosai a régi áraknak.

¹⁾ Lásd a Melléklet »Pénzérték« című szakaszát.

²⁾ A Mellékleten az »Árak«-ról szóló szakasz.

Van okunk hinni, hogy azon bajok, melyek hazánkban és másutt a középkorban gyakran fordultak elő, a rossz pénz miatt, Budán, Róbert Károly uralkodásától a mohácsi vészig igen kivételesek s rövid ideig tartók voltak. Buda nemcsak a királyi pénzverőhelyek egyike, hanem a kormány székhelye is lévén, azon arany és ezüst pénz is, melyet az ország más pénzverőházaiban vertek, nagy részben ide került. A budai polgárság és köznép mondhatni első kézből jutott az ujdonveretű pénzhez. Csak mint pénzverőhely is előnyben volt. Tapasztaltuk az 1848 előtti években, hogy ott, hol vagy pénzverőház, vagy nemesércz bányászat volt a szomszédságban, a piacz tele volt egészen friss veretű pénzzel. Már új év napján bővön lehetett látni az új év datumát magán viselő aranypénzt és ezüst huszast.

Róbert Károly idejében, sőt Nagy Lajos uralkodása elején Buda volt az irányadó a többi pénzverőházra, s Körmöczre nézve is.¹⁾ Ott, mint bevehetetlen várban legjobban volt helyén a fő pénzverőház. — Zsigmond király alatt is virágzott itt az arany pénzgyártás, mit ez a király bérbe adott volt.²⁾ Megvolt Mátyás király idejében is, mint egy 1463-dik hiteles tanu erősíti. A pápának akkori budai követe szólván a magyar király jövedelmeiről, azt mondja, hogy az országnak négy pénzverő-háza van, ezek közül kettő Erdélyben.

Először említi Nagy-Bányát (Rivo Dominarum), melyből évenként 20,000 arany forint a jövedelem. A második van Nagy-Szebenben, honnan mintegy 6000 forint; a harmadik van Körmöczön, honnan 12,000 forint, s a negye-

¹⁾ Ezen királyok saját szavai bizonyítják ezt, melyeket a Mellekletben idézek.

²⁾ U. o.

dik a budai kamara, mely évenként mintegy 6000 forintot ad. Összesen tehát 44,000 forintot jövedelmeznek.¹⁾

Különben is Buda az ország kereskedelmének mesterségesen is segített központja lévén, itt a pénz legjava volt forgalomban. A mai tapasztalás is azt tüntette ki, hogy a kopott pénz a kevesebb forgalmú vidékeken szokott tespedni, különösen pedig a földmiveseknél szeret vesztegelni.

Igaz, hogy kereskedelmünk a finomabb gyártmányok, különösen szövetek, más fényűzési cikkek és gyarmatárúk tekintetében passiv volt, úgy hogy az új pénz s épen az arany külföldre került. Talán minden időben több magyar forint volt abból külső országokban, mint hazájában. De ennek nagy része, mielőtt kivándorolt volna, fordult egyet kettőt a legközelebbi piacokon s különösen a fővárosban. Az örökösen kifelé törekvő áramlatot rendes időben folyton táplálta saját arany-ezüst termésünk és pénzgyáraink.

Időnkénti szünetek s ebből folyó zavarok kétségkívül voltak fővárosunkban is, melyeket a krónikák elmulasztottak kiemelni; de Buda a XIV. és XV. században e részben kétségkívül előnyösebb helyzetben volt, sok más városnál s nevezetesen Bécsnél, hol rendesen csak apró pénztek voltak.

Buda volt az ország fő pénzpiacza, más tekintetben is. Itt látjuk megtelepedve az olasz bankárokat a számos zsidón kívül. A pénzváltásra nézve a főváros volt országosan irányadó. Kétségkívül rendes szokás volt, a mit né mely hosszabb időre kötött régi szerződésben olvasunk,

¹⁾ Kovacsics, *Scriptores Minores*. II. köt. 31. l. Ha a király jövedelmét 2 százaléknak vesszük, az egy évben vert arany és ezüst pénz 2 millió kétszázezer forintot tett régi pénzü, s 13 millió kétszázezer forintot mai bankó pénzben.

mely szerint az ezüst pénzből annyi fog egy aranyban elfogadtatni, a mennyit akkor *Budán* fognak számítani.

A pénzzel való kereskedésben, hová a pénzváltás és pénzhitel tartoznak, nemcsak a magyar egyáltalán nem, de a bevándorlott német *hospes* sem igen foglalkozott. A nagyobb tőkepénzesek, mint a XIV. század elejéről a XVI. század elejéig föltünedező adatok bizonyítják, Budán az idetelepült olaszok, florencziek és lombárdok voltak. Ha az olasz utca nem is állott csupa olaszból, a név maga is bizonyítná a város azon elemének fontosságát.

De egy másik utczanév bizonyítja azt is, hogy a pénzüzlettel *zsidók* is foglalkoztak Budán. Pesten is csoportosan, s úgylátszik, külön laktak.¹⁾ Midőn 1433-ban Bertrandon de la Brocquiére keresztülutazik hazánkron, Franciaországból idetelepedett zsidókat is talál Budán.

A budai zsidók el voltak zárva a kereskedés rendes nemeitől. A pénzkölcsönzés zálogra és kamatra volt kététségkívül egyedül megengedett keresetforrása ezen külön néposztálynak.

Még a XIII. században s a XIV. egy részében is, úgylátszik, üztek tulajdonképeni kereskedést is. IV. Bélának 1251-ben a zsidók számára kiállított szabadalomlevele is bizonyítja ezt.²⁾

Nagy-Lajos koráig, Buda keresztyén polgárai is, mondhatni a királytól csaknem oly függésben voltak, mint a zsidók. Nagy-Lajos alatt azonban Buda önálló munici-

¹⁾ Egy 1504 iki oklevélben Túgyártó Lőrincz házáról az van mondva többek közt, hogy annak keleti oldalán vannak »*sessiones, seu domus judaeorum.*«

²⁾ A 12. pontban az országban szabad járáskeles van biztosítva számokra. Ha bárminemű *árucikket* szállítanak, csak azt a vámot fizetik, a mit azon város polgárai, melyben laknak. »Kohn Sámuel. A Zsidók története Magyarországon.« Budapest. 1884. 105. lap.

piummá lett nemcsak, hanem polgárai megnyerték a kereskedés monopóliumát.

El nem képzelhető, hogy a miben még keresztyén testvéreikkel sem akartak osztozni, azt a lenézett zsidókkal osztották volna meg.

Zsigmond törvények és rendeletek által sok részben kedvezni akart a zsidóknak, mint általában a királyok voltak személy szerint az ő támaszaik az országban. S mégis a Zsigmond korabeli budai törvénykönyv elég világosan tiltja el őket a kereskedés rendes nemeitől.

Először is a budaiak féltékenyen örködtek a felett, nehogy a zsidók a város árumegállítási jogából hasznot huzzanak. Törvénykönyvük szigoruan tiltja, hogy bármely külföldi vagy más nem budai kereskedő valamit eladjon a zsidóknak vagy valamit vegyen tőlök vagy pedig kicseréljen (wechsil). Az ez ellen vétő kereskedő elveszti illető áruját.¹⁾ Szóval semmi nemű üzletbe sem bocsátkozhatott az idegen a zsidóval.

De ennek tiltva volt átalán is a kereskedés. Egy másik cikk így szól:

»A zsidóknak nem szabad semmit se közelre se távolra eladás végett a keresztyének közé vinniök. A mi ki nem váltott zálogjuk van, azzal hetenként egyszer a zsidó-utczában üthetnek vásárt. Ha másutt rajtakapják őket, elveszítik árujokat.«²⁾

Rövid szavakkal minden meg van mondva: a zálogra való kölcsönzés van kimutatva egyedüli keresetágnak.

Lehet gondolni, hogy a budai törvénykönyv ezen határozatát is, mint a többiek legnagyobb részét az élet módosította. Így ezt a szigorú rendeletet is könnyű volt kijátszani. Igen sok árucikk kelhetett el ki nem váltott

¹⁾ Budai t. k. 425. cikk.

²⁾ U. o. 194. cikk.

zálog név alatt, holott korántsem volt zálog. De a törvényt nagyban kijátszani nem lehetett; mert valamennyi budai keresztyén polgár százezren több, s az önérdek élesztette szemmel éberebben őrködött a zárt város falai közt, mint teszik ma a fizetett *finánczok*.

A zsidók kereskedése csak csempészet lehetett, s az is csak kicsiben.

A hitelügy a középkor nyugati keresztyén államaiban mindenütt, kisebb-nagyobb mértékben rossz lábon állott. Az egyházi törvény a pénznek legkisebb kamatoztatását uzsorának s az uzsorát bűnnek nyilatkoztatta. A tilalom maga s az áthágásnak büntetése is tisztán valláserkölcsi levén, a nem keresztyén fölött hatalmát nem gyakorolhatta. Ebből származott az a különös állapot, hogy a zsidó élvezte az anyagi gyarapodás egy hatalmas eszközét, melytől a keresztyén megfosztotta magát.

A budai törvénykönyv sem foglal magában semmi polgári büntetést a kamatvételre nézve. Csak erkölcsi jó tanács modorában van mondva, hogy se keresztyénnek se zsidónak nem kellene uzsoráskodnia, hanem munkája után élnie. A ki az uzsora bűnébe esik, »feleljen érte a lelke az ítélet napján«. ¹⁾

Utóbbi szavak látszólag semmi földi büntetést nem foglalnak magokba. De tudva van, hogy a keresztyén egyház jogot vett magának s voltak eszközei, hogy a lelkiismeret dolgaiba avatkozzék s még e földön mérjen büntetést az egyházi törvények megsértőire.

Igy Németországon Seligenstadtban a keresztyén

¹⁾ Budai t. k. 192. A nem épen világos fogalmazat így szól: »Von der Juden Gesuch (uzsora) wil ich nitcz sagen, wen sy es sollen nach gepot, sam dy Christen arbaiten, und kain Gesuch nemen von ymand. Wer daruber yn verhengt, ader andern zu nemen, der verantburt dasselbig am iungsten tage.«

uzsorásnak zsidó csuklyában, meztláb, kezében egy seprűvel kellett megkerülnie a templomot.

A zsidó kívül esett a keresztyén egyház körén és fegyelmén.

A polgári törvényhozás mintegy semleges e tárgyban. Világos törvényben kimondani, hogy a zsidóknak meg van engedve a kamatszedés, következetlenségnek s az egyházzal való ellenkezésnek látszott. Merőben eltiltani, az élet szükségait tekintetbe vevő egyszerű józan ész nem engedte meg. Innen van az, hogy a hatalmasok, s illetőleg az uralkodók mintegy kényők szerint járnak el ezen kérdésben. Ugyanazon egy uralkodó a legellenmondóbb rendeleteket adja ki. Van, rá elég eset, hogy a zsidóknak nemcsak megengedik a kamatra kölcsönzést, hanem kötelességökké teszik, sőt kényszerítik rá. Máskor meg a királyok jogosnak tartják, hogy egy-egy város eladósodott keresztyéneit fölmentsék a zsidók iránt vállalt kötelezettségek egyik része, a kamatfizetés alól, csak a tőke visszafizetését hagyván meg.

Sokszor ki is üzték őket mind egy-egy országból, midőn ingatlanaikon kívül kölcsöneik is odavesztek. Magyarországon első ízben 1360 körül száműzték őket. Ekkor Nagy-Lajos csak a városokban birt házaiktól fosztotta meg, de nem ingóságaitól. Tőkepenzeik kamatait elvesztették; de tőkéjüket követelhatték kivándorlásuk után is. Négy-öt évi száműzetés után ismét Magyarországon találjuk őket. Ugyanazon király hívta vissza, a ki elűzte őket. Világos, hogy a kiűzésnek jóval több kára volt, mint haszna.

De ezen addig Magyarországon elő nem fordult eset ismétlődésétől való féltőkben a zsidók kétségkívül súlyosabb föltételek alatt kölcsönöztek azután, mint azelőtt. Az

adósnak forintokban és denárokbán számították be a kockázatás nagyobb voltát.

Tévedés volna azonban a kamatláb magas voltát csupán a mondott tényezőknek róni fel.

A pénz drága volt, mit az élelmi szerek oly rendkívül olcsó volta is bizonyít. De nemcsak azért volt drága, mivel Amerika fölfedezése előtt kevesebb arany és ezüst mennyiség volt a föld gyomrából napfényre hozva, — hanem azért is, mivel az európai nemzetek által birt pénzkészlet legnagyobb része is — ki tudná kiszámítani, mennyi? — holt tőkeképen hevert úri paloták, a polgár és köznemes, néha még a paraszt ládáiban is, vagy elfalazva és földbe ásva, hogy idegen rá ne akadjon. De ezenkívül a középkor társadalmi szokásaival összhangban volt, mint említettem, hogy ötvösművek képében roppant kincs hevert kamatozás nélkül templomokban, klostromokban, a nemesek biztos váraiban, edények s más házi eszközök képében, vagy a férfi és női ruházat díszítményeképpen. A földbirtokos magát földje termését s jobbágyságainak adózását sem tekinthette oly biztos vagyonnak, mint azt az arany-ezüst neműt s más drágaságait, melyeket vára jól védett falain belül rejtegetett.

Mint a középkori urak béke idején való egész élete, úgy vagyona is a családi tűzhely szűk körébe szeretett összeszorulni. Így magok a társadalmi szokások is nevezetes okai voltak a vagyonforgalom tespedésének.

Különben a hitel nagyban való kifejlésére hiányzott az ösztönzés is. Azon művek, melyek ma nagy hitelműveletek nélkül nem létesülhetnek, a középkorban egyszerűen nem létesültek. A legnagyobb művek, a templomok, századokon át épültek készpénzadakozásból s ingyen munkából. A várépítés legköltségesebb részét, a napszámos munkát robot helyettesítette. Gyárakat nem alapítottak, s ipar

és kereskedés az egyéni szorgalom és takarékoság emberségéből, idegen pénz segítségével nélkül emelkedett és tartotta fenn magát.

Hitelhez alig folyamodott a polgári rend. A nemes is csak akkor, midőn hamarjában kellett fölszerelnie magát egy hadjáratra. E szerint igen ritka eset lehetett, hogy a kölcsön a gyümölcsöző beruházás vagy befektetés érdekében történt volna, a kölcsönt, majdnem minden erről szóló oklevél stereotyp módon azzal indokolja, hogy véletlenül előállott sürgetős szükség kényszeríti rá az adóst. Még hatalmas királyok is ezzel mentegetődznek. Ily módon a tőke gyümölcsözése egyoldalú volt. Csak a hitelezőnek kamatozott, de a kölcsönnevőre nézve meddő maradt.

Egy szóval a középkori hitel igényeire nézve merőben fölöslegesek lesznek vala a mai nagy hitelintézetek. A mai budapesti zálogház kielégítette volna az ország egész kölcsön szükségletét, még a királyét is bele tudva. A XIV. század óta Olaszországban kezdik, mint jótékony intézetet föllálmítani a zálogházakat.¹⁾

Nálunk, tudtommal, a mohácsi vész előtt nem honosult meg ilyes. A kölcsönzés a zsidók utcájában történt; de a hitel fejletlen voltát bizonyítja az, hogy mindig zálogra, s legtöbbnyire kézi zálogra.

A zsidók birtak néha fekvőségeket is zálogul, még nemesi uradalmakat is; de erre nézve az volt a törvény, hogy a hitelező tartozott azt keresztyénnek adni el. Gyakrabban, s ezt jobban szerette a hitelező, királyi és más haszonvételek élvezetét kapták zálogba. A városokban a zsidók birhattak fekvőségeket a XIV. és XV. században is. De az a joguk is korlátozva volt a zsidó utcára. Bár nem találok arra törvényt; de a budai törvénykönyv szel-

¹⁾ Nevök »jótékonsági bank« (*monte di pietà*, francziául *mont de piété*.)

lemében aligha a zálogba vett, nem zsidóutczabeli házakra nézve más volt a szabály, mint a nemesi birtokra nézve.

A legtöbb zálog arany-ezüst neműs más ingó vagyon volt, melyet a zsidók többre is becsültek, könnyebb levén eladni, elvinni vagy más városba csempészni el. A zálogok egy tetemes része éppen a kamatláb nagysága miatt alig volt egyéb, mint igen olcsón való eladás pillanatnyi szorultságból.

A kamat magasságáról fogalmat ad egy-két eset, melyben a király maga akarta a kamatlábat meghatározni. Zsigmond, midőn 1436-ban megerősíti IV. Bélának a zsidók számára kiállított privilegiumát, többek közt megtoldja azt azzal, hogy oly esetben, midőn adós és hitelező nem határozták meg külön a kamatot, az adós száz denártól *hetenkint* két denárt tartozik fizetni. E szerint 104 denárt egy év alatt.¹⁾ Tehát már mintegy megkétszereződött a tőke.

Pozsony város 1376-ban egy font (240 denár) után két denárt határoz kamatul, *hetenkint*, mi egy évre 43 és egy harmad százalék. Kisebb összegért 60 denár után egy denár *hetenkint* a kamat, mi már 86 és kétharmad százalék.²⁾

Ebből valószínű, hogy a száz percentes uzsora is elég gyakori eset lehetett.

De ez nem minden. Volt egy mellékhaszon is, mely sok esetben ugyanannyi nyereség lehetett. Mert rendszeren kikötötte a hitelező, hogy a visszafizetés jó arany-pénzül történjék, habár a kölcsön ezüstben méretett ki.³⁾

¹⁾ Hajnik Imre értekezése. Akad. Értesítő. 1865. V. kötet, 236. lap.

²⁾ U. o. 235. l. V. ö. Kohn i. m. 170. és 307. ll.

³⁾ Nagy Lajos a pozsonyi zsidókra 1378-ban rájukparancsol, hogy ugyanazon pénzül követeljék a visszafizetést, melyben ad-

Az arany váltásáért 4—5, s a zsidók magán Budán is néha 7—8 százalékot számítottak. Ha az adós egy hónap múlva visszafizette a tőkét, s csak 5 százalékot számítottunk a nyereségre, ez már egy évi forgatással hatvan százalék nyereség volt.

Mindez rémséges magas uzsorára mutat, kivált ha tudjuk, hogy a fentebbi esetekben a király és a hatóság lejjebb akarták szállítani a kamatot, mint a hogy az valóban volt.

De én úgy vélem, hibáznánk, ha ezen adatokból, még ha sokkal többet lehetne is felmutatni, általán a valódi, a kereskedelmi kamatlábra vonnánk következtetést.

Feltűnő egyfelől, hogy itt kis összegekről, 240 denáron is alul állókról van szó, másfelől s még inkább, hogy hetenkint számítják a kamatot. Ezek a kölcsönök nyilván nem valamely hasznos befektetésre, kereskedelmi vagy ipari célra, nem is birtokvásárlásra vagy házépítésre voltak fölvéve. Rövid határidő alatti visszafizetés mellett a kölcsönvevő nem igen érezhette nyomasztónak, hogy tíz forintért két hétre negyven denárt adott annak, ki pillanatnyi nagy szükségén segített. A havizsoldon élő nemes, ha kölcsönzött, legtöbbször oly rövid határidő alatt fizethette vissza a tartozást. A hitelező, sokaknak téve ily szolgálatot, óriási nagy nyereséget számíthatott össze az év végén. De a ki rövid időre s ritkán folyamodott kölcsönhöz, nem találta felettébb terhesnek a nagy kamatot.

Azonban elég sok esetben ez a kicsinyben való kölcsönzés az adós romlásával járt, s a hitelezők elleni gyűlölséget élesztette, mi királyok és néptömeg részéről elég gyakran üldözést vont maga után. A társadalmi viszonyok sajátságán kívül a törvény hiánya és hibái okozták, hogy

ták a tőkét. — De parancsolhatott-e a király az emberek *szorultságának*? Az adat Kohnnál, i. m. 176. l.

a hitel a helyett, hogy mindkét fél hasznára váljék, mindkét félre nézve sok esetben *ruinosus* legyen.

Mindezek arról is meggyőznek, hogy a budai zsidó-utca lakosait nem számíthatjuk a tulajdonképi kereskedő osztályhoz. A budai keresztyén polgárság, mely a királyok kegyelméből a külföldi kereskedést monopoliumul birta, kétségkívül szintén magas uzsorás kamaton adta el a hazaiaknak áruczikkait; s így nem szorult arra, hogy kész pénzével uzsoráskodjék, sem pedig arra, hogy a zsidó-utczába menjen kölcsönért. Ha a nemes őt is lenézte kal-márvolta miatt; de egy osztály sem volt annyira ellensége a zsidónak, mint a városi polgár. Nála a megvetés a vétélytárs gyűlöletével párosult. Nemcsak hogy a kereskedési tilalmat kijátszták, hanem arra kényszerítették a törzspolgárságot, hogy a király kegye megnyerésére nagyobb áldozatokat tegyen, mint náluk nélkül tette volna. Magát a zsidógyűlöletet meg kellett fizetnie. Mert ha a városok a zsidókat nem igyekeznek elnyomni, ezek nem lesznek vala kénytelenek a királyok védelmét oly drágán vásárolni meg, hogy ugyanazon király jobbágyainak másik neme, a városi keresztyén lakosság kénytelen legyen szintén kitenni magáért, mikor a királyok, elég gyakran, a rendes adón kívül rendkívüli adót róttak ki a városra.

Nem ugyan a budai kereskedőkkel és bankárokkal egy sorban, de a kereskedők osztályába sorozhatók a gyógyszerészek is. Még az inkább faluszerű Ó-Budán is volt patika. A várban nemcsak minden időből a XIV. és XV. században említnek okleveleink gyógyszerészeket, hanem van rá eset, hogy egy időben kettő is szerepel, mint házi ur. De a gyógyszerészek mai nagyon tiszteletre méltó osztályába aligha beillenének a régi időbeliek. Valamint a régi orvosok, kik vagy ezen néven, vagy *balneator* (fürdős) név alatt szintén gyakran említettnek Budán, kö-

zép fajnak tünnek föl a borbély és orvosdoctor közt, úgy a régi gyógyszerész is átmeneti fok volt a fűszerkereskedő és a gyógyszerész közt. A budai törvénykönyv tiltja, hogy a gyógyszerárús *rőfös kereskedést* üzzön s egyebet is áruljon, mint a mi gyógyszerertárba való.¹⁾

Pestre, mint kereskedő városra nézve, mint megjegeztem, mindenek fölött nyomasztó volt Buda város mesterséges kiváltságolt volta, árumegállítási joga, mi a külföldi árukat, mondhatni természetellenesen a Duna jobbpartjára kényszerítette.

Mindamellett a belföldi czikkeknak fő vásárhelye, úgylátszik, Pest volt. Ma is tulnyomóan a nyers termények piacza az, — a XV. században aligha volt egyéb.

Pest lóvásárát az 1433-ban itt átutazott francia nagyszerűnek írja. A hol bármely időben 2000 darab lovat lehet vásárolni, az a város fölülmult ebben bármely nyugateurópai várost. A hazában csak Szeged tett tul Pesten a lóvásár dolgában.²⁾ Istálló számra adták el a lovakat. Egy istállóban 10 darab volt, s ára akkori 20 forint, mi mai 120 forintnak felel meg papirpénzben. Az Alföld számtalan méneseinek tulajdonosai Pesten teték pénzzé legelőik terményét. Kiválók voltak itt az erdélyi lovak. E szerint csakugyan az ország központi vásárhelye volt Pest, lovak dolgában.

De a ménesekkel együtt a gulyák nagyrésze is Pesten talált piaczot.

¹⁾ Törvénykönyv 102. szakasz »Dy aputekär süllen kainerlay kramgewand noch ander ding, das mit der ellen sich gepurt aus zu messen, fayl haben, noch turren verkauffen, sunder allein, was von alter zu der aputeken gehört....« Vasárnap s ünnepeken estig nem szabad egészen kinyitniok a gyógyszerertár ajtaját, — csak a betegeknek adhatnak orvosságot, — s ezt nappal és éjjel.

²⁾ A Mellékletben az Árak fejezete alatt ismertetem Bertrandon de la Brocquière feljegyzéseit.

Erdélyből Doboka-megyéből is hajtottak Pestre eladó ökröket a gulyabirtokos földesurak jobbágjai.¹⁾

A nem helyben termett boroknak is, ugyilátszik, Pest volt egyik fő átmeneti raktára és piacza. Habár a hazai városok közönséges törvénye szerint idegen bort két mérföldnyinél közelebb nem volt szabad eladni, ugyilátszik Pest kivétel volt ez alól. Sőt magok a pestiek és szegediek voltak, a kik a szerémi bort a déli vidékekről Lengyelország felé kiszállították.

Mátyás király 1484-ben egy rendeletet ad ki, melyben meghagyja Kassa, Bártfa s más felvidéki városoknak, hogy a szerémi bort a felvidékre s az ország határain tul is szállító szegedi és pesti polgároknak engedjék meg azon boroknak a városon keresztül vitelét, s az azokkal való ott éjjelezést. De kicsiben kimérniök nem szabad, — csak a várostól messze nyílt mezőn.²⁾

Érdekes, hogy az idegen borokkal való kereskedést Pesten nem egyes vállalkozók üzték, hanem maga a *hajósok* czéhe, s a *czéhháznál* volt az ő borraktáruk. E miatt sok perük volt Pest város hatóságával, melynek szintén volt törvénye arra nézve, hogy idegen borokat a városba bevinni és ott árulni tilos.

Mátyás király idejében 1466-ban végre egyesség jött létre a városi hatóság és a hajósok czéhe közt, melynek értelmében utóbbiak minden háromszáz akó idegen borért, melyet Pest városba bevisznek, egy-egy arany forintot fizetnek a községnek bormérési díj név alatt.³⁾ Ellenben a

¹⁾ Gróf Károlyi család oklevéltára III. 88. l. 1513-ban Dobokamegye hatósága Thordai Imrét orzásban marasztalja el, mivel ez losonczi Bánfi Ferencznek egy bonczhidai jobbágját, ki urának eladó ökreit Pestre hajtotta, utközben kifosztotta ezeknek hazafelé vitt árából.

²⁾ Szeged város története. Varga Ferencztől. 264. l.

³⁾ A latin szövegben a bormérési díj ezen barbár szóval van

hajósok (mint más polgárok is) saját termésű boraikat szabadon árulhatják saját házaikban. Ha a hajósok az idegen borról nem fizetnék a fentebbi díjt, azon borukat a város elkobozhatja. Ha pedig a város azon feljül követelne tőlök díjt, akkor a régi állapot áll vissza. A *czéhháznál* a hajósok a saját pénzüken vett idegen bort eladhatják a magok saját használatára. ¹⁾

Mindezek nyomán alig tévedünk, ha a pesti hajósok bormérési jogát — de csak saját czéhházuk raktárában teljesen szabadnak állítjuk. Mert 300 akótól egy aranyat fizettek. A nevezett évben még 300 denár volt a forint. Tehát egy denár, vagyis mai *két* krajczár volt egy akó fogyasztási adója. A város úgyszólván csak névleg érvényesítette az elvet, mely szerint a bormérésben nincs senkinek megadva a teljes kereskedési szabadság.

A pesti hajósok czéhe azonban nem a kicsinyben való borméréssel üzött nyereszkesedést. Nemzetközi jelentőségre emelkedett nagy kereskedése, e nemből az egész város nevezetességét emelte.

Oláh Miklós a mi keveset ír Pestről, abban legtöbb s kiválóbb helyet foglalja el a város borkereskedése.

»Pest, ugymond, nevezetes borkereskedéséről. Nemcsak finom szerémi borokkal üzi ezt, melyek oly édesek, mint a krétai, hanem somogyi, baranyai és más borokkal is, — sőt ezen kívül minden árucikkkel. Nagy számban

kifejezve *sanczthewr*. Sancz német szó az olasz *scansá*-ból, mely deszka-polczot tesz. Ebből rontották a *Schanz* s ismét ebből a *Schenk*, (bormérés) szót. *Theuer*, mi ma csak *drágát* jelent, régen jelentett általán véve árt és díjt, utóbbi jelentésben különösen azt, a mit *taxá*-nak is nevezték. (Schmeller délnémet szótára). Schancz-thewr = bormérési adó.

¹⁾ »Ipsi nautae in domo confraternitatis eorum, vulgo *czéhház* appellata quaecunque genera vinorum forensium... in pecunia duntaxat communitalis eorundem empta« etc. Formulae Solennes Styli. 376. l.

látogatják a kereskedők. — Lengyelek, sleziaiak s más idegen nemzetek itt vásárolják a bort.« ¹⁾

Volt egy nevezetes, a kereskedelemtől idegen ok, mi miatt Pesten az idegen borárulás és bormérés tilalma meg nem állhatott. S ez az ok a pesti országgyűlések időnkinti ismétlődése, melyek nagyszerű táborozás jellemét öltötték. Az ország fegyveres törvényhozói nem engedhették magokat korlátoztatni a városok holmi szűkkeblű monopoliumai által. Ehhez járult, hogy Pest nem lehetett oly mértékben bortermesztő, hogy saját borából nagy hasznot huzhatott volna. Sőt, úgyhiszem, a bort nagyban termesztő Buda sem volt képes épen az országnagyok gyakori ideseregltése miatt gyakorolni azt a bormérési monopoliumot, mely a papiron elég határozott volt.

Hogy Pesten a fakereskedés is nagy lehetett, azt hinnünk kell, bár positiv bizonyítékot nem tudunk rá. Hinnünk kell azon jelből, hogy benn a város egy nevezetes utcájában *faházról* találunk oklevelet. Faházat pedig, tapasztalás szerint, csak ott építenek, hol bővében vannak a fának. Ahhoz jó minőségű szilárd, s nagy mennyiségű épületfa szükséges.

A gabonakereskedésnek is csak nyomát tudjuk fölmutatni, a mennyiben a város egyik terét *Buza piacának* nevezték; de a nagy baromvásárok nyomán kétségtelennek vehetnők e nélkül is, — mint általán a nyers termények minden nemének fővásárhelyéül a balparti várost, — mi miatt a régi Pest inkább a régi Szegedhez, mint a régi Budához hasonlíthatott. Hasonlítottak abban is, hogy Pest csaknem oly tiszta magyar város volt a XV. században, mint Szeged. Birái, esküdtjei, polgárai közt, kiknek tekin-

¹⁾ Nicolai Olahi etc. »Hungaria« Lib. I. Cap. X. Ezt Oláh Brüsszelben 1536-ban írta. Nyilván a mohácsi vész előtti állapotról szól. (Podhraczký kéziratai »Nemzeti Muzeumban« II. 762. l.)

télyes névsora volna adható, csak kivételesen fordul elő más mint magyar név.¹⁾

A mi belföldi nyers terményeink 1541., vagyis a török foglalás előtt szintoly érintkezésbe hoztak a külfölddel, mint ennek hozzánk behozott gyártmányai. Az idegen kalmár, ki posztót szállított Budára, s azt kénytelen volt itt hagyni, üres szekerekével vagy hajójával átkelt Pestre s ott borral, gabonával rakodhatott fel.

A mohácsi vész előtt is Magyarország volt Németország nagy részének magtára. Azon szerencsétlen esemény után az akkori kornak egy felsőbb körökben is figyelemmel meghallgatott szónoka így kiált fel a német fejedelmek előtt: »Vajha ti, a római birodalom fejedelmei és főurai! kik ezelőtt néhány izben Budán jártatok, melynek dúsgazdag piaczáról oly gyakran kapták táplálékukat a ti bajor, sváb és rajnavidéki alattvalóitok, látnátok mennyire elpusztult ez a város« stb.

A magyar földet ugyanazon író termékenység dolgában Olaszországhoz, a föld kerektségének ezen virágához hasonlítja. Elhiszi azt a mesét is, melyszerint Temesvár környékén ha valaki rozsot vet, harmadik évben már buza terem helyette. Azonban ugyanezen író szavai arra mutatnak, hogy a gazdag föld még kevésbé volt eke alá fogva. Szó sincs, ugymond, ebben az országban oly perőről, mely a szomszéd földjének elszántását illetné, miután szabad mindenkinek annyit szántani fel és vetni be, a mennyit tetszik. Ha ezt a földet megmivelnék, két birodalmat is ellátna kenyérrel.

A gabona piaczául az író Budát nevezi meg; de kétségkívül egyszerűség kedvéért Buda és Pest helyett.

Dicséri az író a magyar gyümölcs zamatját, mik kár-

¹⁾ Rómer. »Régi Pest« 64. l. Bőven hozza fel az adatokat ezen kétségtelen tényre.

pótolják a gránátalma hiányát. De különösen dicséri a magyar bort. — Így az asztali gyenge (*simplicia*) fehér bort, melyet *váczinak* neveznek, mely oly világos színű mint csaknem a víz; az erős és savanykás vörös és fehér *somogyi* bort; aztán a nagyon kitűnő szerémi bort, mely szintén vörös és fehér, s mely vetekedik a cretaiával vagy corsicaival, valamint a francziával, melyeket a világ legjobb borainak tartanak.¹⁾

A mint ebből újra meggyőződünk, a tokaji bor még nem volt híres.²⁾

De már a XVII. század végeig a tokaji bor híressé lett volt.³⁾

Általán a magyar bortermelés meghonosulta és elterjedése két fő kiinduló pontból származtatható. Először is a külföldi városi elem bevándorlásával meghonosult oly vidékeken, hol alkalmas volt rá az égalj. Így Pozsonyban, Sopronban, Budán s némelyik erdélyi telepen. De volt egy másik s talán rendszeresebb terjedési irány.

Otthon volt az a népvándorlás idején is Dalmátiában, általán az adriai partokon s a vele szomszédos Friaul és Krajna melegebb és termékenyebb lejtőin. Innen származott át Szerémbe, Szerémből pedig Baranyába és Somogyba, s kétségkívül Zalába és Veszprémbe is. Hihető, hogy a veszprémi és zalai is somogyi név alatt kelt.

A török foglalás mindjárt elejénte bedugta az országnak ezt a jövedelem-forrását is, mely különösen még a

¹⁾ Cuspinianus. Kiadta Podhraczký. Történeti vegyes munkák. 1841. Budán, Gyurián és Bagónál. 38. l.

²⁾ Oláh Miklós (i. m.) 33. l. Kivéve az alföldet, ugymond, Magyarországon mindenütt bővön termett a bor. Szerinte legnemesebb a szerémi s aztán a somogyi, baranyai, pozsonyi, soproni, egri, borsodi, abaujvári, veszprémi és zalai. Végre terem Erdélyben és Tótországban is (mai Horvátország). Ranzan már Mátyás korában az erdélyi bort dicséri különösen.

³⁾ Tollin Itinerarium. 155. l.

a mohamedán törvényekkel is legnehezebben fért meg. Budakörnyékén is legfeljebb tengésre volt kárhoztatva ezen addig virágzott termelési és kereskedési ág. A szőlőmivelés a török elől szintén a felföldre és Erdélybe menekült, hol annál jobban felvirágzott, mivel Szerém és Somogy traditionalis hirnevével nem kellett küzdenie. A borkereskedésben is Pest és Szeged megszűntek emporiumok lenni. A magyar bor azután leginkább a bortermő tájakkal szomszédos Lengyelország felé vette útját.

A török foglalás, bár kevésbé, de mégis bénítólag hatott a baromtenyésztésre és marhakereskedésre is. A mohácsi vész előtt, mint mondtam, Pest nagy ló- és szarvasmarha piacz volt. Az imént idézett író, Cuspinianus, azt mondja, hogy Európa jó részét Magyarország látja el ezekkel. Nagy mennyiségben van ott ökör, tehén, juh, kecske és ló, mely utóbbiak könnyű szekerekbe fogva, melyeket közönségesen *kocsinak* neveznek, napjában könnyen kifáradás nélkül megtesznek tizenötezer lépésnyi utat. Van Ausztriában évenként négy vásár, melyre sok ezernyi ökröt hajtanak s elviszik Bajorországba, Tirolba és Sváb-földre is. Ezen kívül Bécsben minden héten van baromvásár, hová két-három százával hajtanak magyarországi ökröket, s ez egész éven át így megy, úgy hogy azt vélné az ember, hogy csak ezek magok kimerítik Magyarország egész baromkészletét. »Csak említem, hogy ezen kívül is Dalmatia felé a segniai kikötőből és Krajnán át annyi barmot visznek Olaszországba, hogy ha az egy évi mennyiséget összeszámítaná az ember, alig hinné, hogy jut majd a jövő évre is.«

Magyarország még halakkal s különösen szárított és sós halakkal is üzött külföldi kereskedést. »A Tisza oly tele van hallal, hogy áradás után a visszamaradt tócsák halai-
val disznót hizlálnak. Ha a szekeres meg akarja itatni

lovát, dézsájával gyakran merit ki halat is. A Magyarországon napon szárított s besózott halak évenként megszámlálhatlan kocsikban vitetnek a piacra s onnan meszszebb külföldre. Megkell említnünk a vizát is — mond az említett osztrák író, — mely a Feketetengerből jön fel a Duna magyarországi részeibe. Bécsben néha kétszáz darabot is láttam egyszerre. Nem is tudnám nevét és fajtát azon többi halnak, melyet Magyarországból Bécsbe szállítanak.¹⁾

Ezen kereskedésnek is hazánkban központja kétségkívül Buda és Pest volt. S alig fér hozzá kétség, hogy inkább Pest, mint Buda. A pesti hajósok és révészek mesterségéhez s általán a pesti lakosságot alkotott elemekhez jobban illett ez a mesterség. Ha Budavár polgársága inkább Kassáéhoz, Körmöczéhez hasonlíthatott, a régi Pest, mint mondtuk, Szegedben találta nem egy részbeli hasonmását.

Még mindig, a XVI. század elején is találjuk jelét a régibb német polgári elemnek; de tulnyomónak mutatja minden adat a magyar elemet.

Még V. László uralkodása alatt is vannak Pesten német s vannak magyar mészárosok.

A pesti német mészárosok panaszt emeltek Perényi János tárnokmester előtt, hogy a város őket tulságosan adóztatja. A városi hatóság azzal menti magát, hogy a kivetés törvényszerű. Mert Zsigmond király meghagyására városi törvénykönyvüket elkészítvén, még pedig mind a magyar mind a német polgárság számára, azon törvényen épül a panaszolt adó. Ez pedig abból áll, hogy valamint a pesti *faházak*, úgy a mészárszékek is — mind magyarok mind németek, — Sz.-György-napi királyi adóban két forintot tartoznak fizetni.

¹⁾ U. a. u. o.

Azonban a tárnoki szék ily adóra példát nem tud más városokban s nem is találja azt Zsigmond törvényén alapulónak, — hanem a közelebbi zavaros időkben támadt visszaélésnek (t. i. a melyek 1440—1457 közt folytak le). Ennélfogva a városi hatóság eltiltatik a mészárosok ily adóztatásától.¹⁾

Még 1503-ban is van szó oly mészárszékekről, mely a pesti magyar mészárszékek sorában állott, miből az következik, hogy lehettek még mindig német mészárosok is.

Más keresetágban is, úgylátszik, sokáig fenntartotta magát a német elem. Sőt egy-egy szokás és műszó elárulta, hogy egykor német városi törvény uralkodott itt is. Így a hajósok czéhére nézve a latin szöveg »vulgo« *czéhházat* ír; de a borkimérés adója német szóval, *Schanztheuer*-nek van nevezve. Mátyás király megerősítvén a pesti vargák (cerdones) czéhe szabályait, szól *magyar és német*, s esetleg bármely más nyelvű timárokról.²⁾ Mindez arra mutat, hogy Pestet a XV. század közepén innen sem nevezhetjük egészen s kizárólag magyar városnak. De a számos fennmaradt név magyar volta mégis, kevés kivétellel, magyarnak mutatja Pestet.

Úgylátszik, a németajku polgár igen ritkán lett birtóvá vagy esküdtté a városban a XV. század második fele óta.

Ó-Buda abban hasonlított Pesthez, hogy az is tiszta magyarnak mutatkozik a XV. században. Azonban a királyok és királynők minden igrakezete mellett sem birt kiemelkedni a faluszerűségből. A gazdag prépostság és zárda mellett az ottani nép szerény szőlőkapás; az ottani

¹⁾ Formulae Solennes Styli. 383. l.

²⁾ »... tam per cerdones Hungaros, quam Teutonicos, sive alterius lingvagii cerdones« (Formulae Solennes Styli 442. l. év szám nélkül.)

diszes egyházi épületek s egy királynői várkastély mellett falusi kunyhók seregelték.

A hazai nyers terményeken kívül a pestiek más áruval is kereskedtek.

Pestváros lakosai nemcsak vízi, hanem száraz úton is messze földről személyesen szállították az árucikkeket. Láttuk fentebb, hogy nagyban szállították a szerémi és somogyi borokat Lengyelország felé. De közlekedésök tetemes lehetett az adriai tenger felé is.

Mátyás királynak 1480-ban Zágrábban kiállított levelében olvassuk, hogy ő minden módon elő akarván mozditani a bel- és külföldi kereskedést, ezuttal a tengerparti Zeng és Zágráb közti közlekedést szándékszik fölszabadítani az azt korlátozó vámok alól. És mindenekelőtt Pestváros polgárait menti föl, kik, mond a király, mindig hű szolgálattal szoktak neki kedveskedni, de a kik eddig kereskedésök üzésében gyakran lettek megkárosítva. Azért Pest összes polgárait (hospites), lakosait és kereskedőit minden királyi és királynői vámfizetés alól fölszabadítja Horvátország nevezett útján. Csupán a modrusi vám kivétel, hol a pestiek száz forint értékű áruért egy forintot tartoznak fizetni. Ez a mentesség négy évre szól.¹⁾

Föltehető, hogy a száraz többi nagy közlekedési úton, így az erdélyin is a pestiek áruval rakott társzekerei ismeretesek voltak.

A kereskedők megvetett osztálya volt, — bár mind keresztyén — azon kiskereskedőké, kiket kufároknak neveztek, ma kofáknak, a német törvénykönyv szerint *Fragnerin*. A mai democraticus korszak sem nagy tiszteletben tartja.

Még 1789-ben Párisban is, politikai szereplésök inkább súlyosztotta, mint emelte azt az igen csekélyfoku közbecsülést, melyben azelőtt részesültek.

¹⁾ Formulae Solennes Styli 418. l.

Azonban jelenben és multban a csekélységnek látszó dologból is lehet tanulni valamit.

Különös tünemény az, hogy míg Magyarországon nemcsak a volt nemesség, hanem a volt parasztság is semmi hajlamot nem mutatott és mutat a kereskedelemre férfi tagjaiban, addig az alsóbb néposztályok női csak oly mértékben szeretnek kiskereskedéssel foglalkozni, mint bármely más országban.

A kofaság nem egyéb, mint a nép alsóbb rétegeiben századok óta gyakorolt nőemancipatio. Már a középkor felszínre hozta volt kivált a nem latin vagy keleti országokban. A kiskereskedést gyakorló s a megélhetésben férfi támaszra nem szorult nők a nőiség hiányában, sőt a kereskedelmi szellem hiányában is szenvednek. Minden más kereskedő abban különbözik a földbirtokostól, hogy igyekszik nyájasság és telhető szeretetreméltóság által mások kedvében járni, mire a földbirtokos kevésbé szorult. A kofát — legalább régi időkben — épen ellenkezőleg a gorombaság jellemezte. Teljességgel nem a foglalkozás természete hozza ezt magával. Az olasz városok piacain férfiakat látunk kofákül szerepelni, s annyiaval furcsábbnak tűnik föl ez, hogy gyakran igen munkabíró ügyes mozdulatu s e mellett nagyon értelmes arczu szép férfiak. Hízlegéssel, tréfával, elmés mondásokkal, bohózos rögtönzésekkel igyekeznek vevőt csábitni kevés értékű áruikhoz. A magyar piacok nő kofái közt a *spectaculum* szintén gyakori, de az ellenkező hangnemben szól.

A városi törvényhozók, s illetőleg az egyháziak, a középkorban irgalmatlan büntetéseket szabtak a szóval elkövetett vétségekre, ha a vallás elleniek voltak. A budai törvénykönyv szerint az isten és a szentek káromlójának a nyelvét szakították ki.¹⁾

¹⁾ »Welch mensch got verschmecht, aber seyn heiligenn, und

A törvénykönyv nem ily dracoi szigorral bünteti a piacz hösnőinek nyelvkicsapongásait. Köznevetséggel párosult közmegvetést volt előidézendő a büntetés módja. Ha egyik kofa a másikat botrányos szavakkal illette s ez panaszra menván a vád bebizonyult, a bűnösnek a város házánál két súlyos követ adtak a hátára egy átalvetőben. Azt a budai *városháztól* Sz.-János templomáig (a mai vízi kapuig) kellett vinnie, meg vissza. A sértett nő egy vashegyű rúddal ment utána és szurkálta folytonosan, — kétségkívül az utczai csöcselék hangos gunyja közt. De ebben nemcsak a hibás, hanem a sértett fél is mintegy pelengérre van állítva: az osztály van guny tárgyává téve. Ki van ez fejezve abban is, hogy ha a poroszló szerepét játszott nő elnevette magát, a bűnös hátáról levették az átalvetőt, s amannak nyakába tették, ki az út hátralevő részén tartozott vinni.¹⁾ Nem nagyon komolynak tetsző büntetés; de komoly jellemvonása a középkori városi büntetés szabásnak. A zsarnoki szeszélyességet tükrözi vissza.

Nevetségessé tevő büntetésekre találunk példát a magasb polgári foglalkozásuaknál is. Így a szabályok ellen vétett zsemléseket egy állványról egy piszkos pocsolýába taszították.²⁾

A törvénykönyvnek a kofákat tárgyazó pontjai más tekintetben is érdekesek. A többi részek egyike sem tükrözteti oly világosan a középkori városi kormányzatok policialis jellemét.

mit Worten lester, dem schol man dy czung ausz czyhen.« —Ha pedig tetteleg s szándékos gonoszsággal valaki a faragott vagy festett képeket meghajigálja vagy rálő, azt izzó vasfogókkal kell addig marczangolni, míg meghal. (T. k. 219. l.) Ime Dózsa György büntetésének módja a német eredetű törvénykönyvben.

¹⁾ Ez sem hazai szokás. A speyeri, reichenai, hamburgi s más városi törvénykönyvekben is előfordul. (Budai t. k. 155. szak.)

²⁾ Budai t. k. 145. szak. Ezt így nevezték németül: *schupfen*.

Valószínű, a kereskedelem minden ágában, legalább törvényszerint meg volt határozva, hogy mit hányan árulhatnak egy-egy városban. Így Pozsonyban meg volt határozva a mészárosok száma. Így lehetett az Budán és Pesten is, bár a fennmaradt írott törvénykönyv nem mondja. Sőt Budán és Pesten az is ki lehetett kötve a XIV. században s a XV. első felében, hány legyen a magyar és hány a német közülök.

A gyümölcsáros kofákra nézve Budán az volt a törvény, hogy a várban kilenczen legyenek: hat német és három magyar. Ki van jelölve helyök. A Boldogasszony temploma körül kezdődött soruk a sarkon volt gyógyszer-tárnál s meg van határozva, hol végződjék. Árulnak: almát, körtét, cseresznyét, meggyet, epret, zöld borsót, babot, dinnyét (pfeden), uborkát (erdöpfel), tököt s zöld mandulamagot, vadcsereznyét (krichen), szilvát, kökényt (slehen), barackot, zöld diót s minden *zöldséget*; de szőlőt árulniok nem szabad, míg a városbíró és tanács meg nem engedi. Télen is árulhatnak fenyőmagot (krambit peer) s minden más aszalt gyümölcsöt.

A magáros kofák is kilenczen legyenek, két részben németek, egy részben magyarok. Helyök alúl a patikán Haas Pál házától Rechperger Rigó házáig (tehát Zsigmond idejében kél a rendelet). Árulhatnak *száraz* borsót, babot, lencsét, árpát, kendert (hanif), mákot, zabkását (haberprein), árpakását, haricskakását (dingkelprein), köleskását, száraz hagymát és foghagymát s minden más ily terményt.

A sajtoskofák száma is kilencz. Hat német, három magyar. Árulnak, kezdve a patika előtt, Miklós orvos házán tul haladva le azon patikáig, melynél a kenyeresek asztalai kezdődnek. Árulnak sajtot, turót (turol), vaját, ordát (?) (tzmeten), savót (?) (tziger), tejet, tejfölt, tojást s más ilyeseket.

A kilencz tyukárus is az előbbi arányban német és magyar. Helyök a *köböltok* mellett, azon sarokháznál, mely a mészárszékekkel átellenben fekszik (a mai Ferdinand lak-tanya körül lehetett) a lejtős részen az ut mellett. Árulnak tyukot, libát, kacsát, galambot és malacztot.

Vadárus ne legyen több kettőnél, legfeljebb háromnál, s áruljanak a mészárszékek háta mögött szorosan a várfal mellett, annak sarkánál. Közönséges hust mérniök tilos. Csak erdön és mezőn élt állatokat hozhatnak piacra. Ilyenek: a szarvas, őz, medve (peren), vaddisznó, nyul, mókus, fácán (fashüner), császármadár, nyirfajd, vadkacsa, minden-nemü vizimadár, fogoly, fenyőmadár (kraniwid vogel). De szelid libát, kacsát, tyukot árulniok nem szabad.

A zöldséges kofák száma hat: négy német, kettő magyar. Helyök a vadárusokkal egy sorban: a mészárszékek mögött, szorosan a várfal mellett, a régi konyháig. Árulnak zöld káposztát, sós káposztát (*potingkraut*), petrezselymet, répát, tököt (*kürbis*), retket, tormát, hagymát, párhagymát (*aslach*), foghagymát, fekete hagymát (?) (*schwarzlauch*), sárgarépat (*muren*), spenatot, szóval mindennemü zöldséget.

Kilencz sóárus volt, kétharmadában német, egyharmadában magyar. Soruk kezdődik a vadárusoknál a tyukárusokon tul lefelé Rigo házáig a nyílt uton; de az uton a közlekedést nem szabad korlátozniok.

A szombati kapunál (bécsi kapu) a két kapu közt három kofának kell ülnie, kettő német, egy magyar. Csú-pán gyümölcsöt árulhatnak. Szőlőt és barackot nem előbb, mig a hatóság meg nem engedi.

A várhegy alyában Sz.-Péter templománál hat kofa árul, kétharmada német, egyharmada magyar. Ezek min-dent árulhatnak, a mit a várbeliek, s a várbeli hatóság engedelmével faggyu-gyertyát is.

Ugyancsak a várhegy alyában fekvő Tótfaluban

(*Zeiselspüchel*) a hat kofára nézve az a szabály, a mi a Sz.-Péter külvárosban.¹⁾

Mindez érdekes a régi konyha szempontjából, melyben az akkor rendkívül olcsó háziállatok husa nagyobb szerepet játszott, mint ma; de látjuk, hogy a táplálékok a XV. században csaknem azonosak voltak a maiakkal. Leszámítva a tudvalevőleg később behozott kávé, theát, cacao, a krumplit és csak a török idők óta ismeretessé lett kukoriczát és paprikát, a mai közönséges ingredienciák közül hiányozni látom a sálátát, és a czellert.²⁾

Azonban, mint előre bocsátottam, nemcsak ezen szempontból részleteztem a fölvetett tárgyat. Világot vet az a középkori városok törvényhozásának szellemére is, mely semmit sem akart az emberi szabad tevékenységre bizni. A városi hatóság mintegy maga akarta megszabni az egész városi nép élelmezési szükségzeit. Képzelnem sem lehet élesebb ellentétet, mint a mi a középkori vidék és a középkori városok közt volt. Amott a szabadok tulságos szabadsága, s a policiának majdnem merő hiánya, emitt az egyéni szabad tevékenység lenyűgözése s a policia uralkodott.

Hasonló policialis szellem uralkodott az ipar minden ágára nézve. A *csehrendszer* hazánkban értünkre töröltetvén el, sokkal ismeretesebb, hogysem ismertetni kellene. Csak azt jegyzem meg általánosságban, hogy az korántsem középkori termény. Rómától hagyott s meg nem szakadt fonalu örökség volt az is.³⁾

¹⁾ Budai törvénykönyv 153. és köv. szakaszok.

²⁾ Lásd a kenyérről, husról s némely más élelmi cikkről a Mellékletben az *árak*-ról szóló fejezetet.

³⁾ Bizonyosság erre nemcsak a *schola* és *cseh* úgyszólván azonos volta, hanem némely pozitív adatok is. Midőn a X. és XI. században a szász és frankonai császárokat Rómában koronázzák, a *római* »via Triumphalis«-on a scholak vagyis czéhek nagy száma képezi a sorfalat. Byzancz és Róma hatalmas *réservoirjai* voltak csak magokban is a régi Róma hagyományainak.

Nem tudnók bizonyítani semmivel, ha azt állítnók, hogy a mohácsi vész előtti Buda vagy Pest az ipar valamely nemében akár csak országszerte is elsőbbséget vívott volna ki magának. A pénzverésben való ügyesség, s az, hogy az aranyvásár piacza kétségkívül Buda, valamint az, hogy a királyi udvar s országnagyok székhelye Buda volt, föl engednék tennünk, hogy az aranyművesség és más luxus-iparág legkiválóbb művészei az országból s tán még külföldiek is Budára szerettek költözködni. De lehettek okok, s többek közt az, hogy Budavár erős volta mellett is közvetlenebbül ki volt téve a politikai változások miatti bátortalanságnak, mint sok más hazai erős vár, — mi miatt az ipar nem vonzódott ide, — csak a kész cikkek piaczául használta a fővárost. Szóval Budát és Pestet ha határozottan kereskedő városnak mondhatjuk, nem állithatunk iparára nézve semmit ily biztosan.

Tulajdonképeni gyáripar a középkorban részint a czéhek, részint a miatt nem fejlődhetett ki, hogy az ipar, mint a kereskedés is a várak falai között találta meg a szükséges személy- és vagyonbátorságot. A terület szűk volta is csak a kicsiben való munkálkodást engedte meg. Oly városokban, melyek egy-egy iparczikk által hirre emelkedtek, szintén saját házában dolgozott mindenki, — csak hogy maga a város vagy annak egy bizonyos külön része osztotta ki a munkát s vett át minden kész árut eladásra. Így volt ez Bártfán, hol úgyszólván az egész város takács volt s maga a municipium voltaképp egy nagy takács czéh ellen állott.

Budán és Pesten számos czéhet találunk; de épen ez mutatja, hogy ezen városok nem adták magokat különösen egy-egy specialis iparágra.

Azon közönséges mesterségeket találjuk itt, melyek kétségkívül találhatók voltak minden királyi városunkban.

S még kérdés az is, hogy vajon állandóknak vehetjük-e mindazon mesterségeket, melyeket a budai törvénykönyv Budavárra nézve Zsigmond korából fölemlít.¹⁾

Ugy kell lenni, hogy a kereskedeés főhelyén, mely egyszersmind királyi lak s az ország nagyjainak gyakori összejöveteli helye, többeknek némileg lakása is volt, különösen a luxus-iparágak s azok közt az ötvösség s rokon mesterségek virágoztak, melyek már a művészet körébe vágnak. Átalán véve a fényüzési iparnak köszönhet legtöbbet a művészet, sőt a technica haladása is.

A budai törvénykönyv mindjárt a pénzverők után szól az ötvös czéhmester kötelességéről, mely szerint tartozik minden héten megsemlélni a czéh tagjainak mun-

¹⁾ Budán a tvkönyv említ kovácsot, késcsinálót, kardgyártót külön rovat alatt; azután ugyanegy rovat alatt: harangöntőt, gertyatartó- és flaskó-művest, lakatost, sarkantyust, dróthuzót, és tügyártót. A paszomántos és zsinorkészítő együtt van említve. Más fejezetben szintén együtt a kőmives, kőfaragó, ács, téglavető (Ziegelstreicher) és kővezet csináló. Külön van említve a kerekkes, s ismét külön a kádár. Aztán a kézij és nyilgyártó. Együvé van foglalva az asztalos az esztergályossal. A kötélverőnek jó kenderből kell dolgoznia. A szijgyártó (Sattler) meg van különböztetve a nyergestől (sattler és rymer). Vannak timárok, csizmadiák, cipellősök (schuster), irhások, keztyű-, erszény-, tarisznya-, öv- és nadrágszijkészítők (hosen-nester). Vannak posztógyártók (tuchperaiter), kik hazai gyapjuból dolgoztak; és voltak takácsok (leinweber); posztónyírók (gewant scherer); szabómesterek; nőszabók vagyis subakészítők (jopner), kiknek selyemből nem, csak *bar-chent*ből volt szabad dolgozniok; kelmefestők; posztókallók (walcher); vászonfehéritők. A kalapost hiányozni látjuk, ha csak a *wollschlager* alatt nem valami kalap-kelméből dolgozót kell értenünk (Budai törvkv. 113. és köv. 11.) Érdekesekek a *jopera* nézve a szó változatai francziául a *jupe* (zsü), olaszúl *giupa*, magyarul *suba*. Az ujjas alsó ruha volt, a mit ma rövid alsó kabátnak neveznénk.

Pesten a czéhszabályokból a következő mesterségek ismertek a XV. századból: kovács, kardgyártó (gladiator), csizmadia, timár (cerdo), ács, kőfaragó, asztalos, ij-, pajzs-, nyíl-, puzdra-, nyereggyártó és szijgyártó, szücs, szabó. (Kovacsics Formulae Solennes Styli 433. és köv. 11.)

kálkodását. Ezután szól a festőkről (maleren) és arany nyujtókról.¹⁾ Külön czéhben lehettek a magyar- és külön a német aranyművesek. Mindenesetre a legelőkelőbb polgárok közé tartoztak, mint az Albert idejében megölt budai János ötvös esete mutatja.

Zsigmond király meg akarta Budán honosítani azt a fényüzési iparágat, mely Franciaországban már akkor virágzott s virágzik máig is: a finom szőnyeg szövést. Midőn a király Franciaországban utazott, a kőműveseken kívül, kik kétségkívül királyi palotája építésében is fáradoztak, hozott egy arrasi születésű mesterembert is, *Clays-Davion* nevűt többed magával, kik *szőnyeg-művesek* voltak.²⁾

Nem tudjuk, hogy gyökeret vert-e ez a művészi ipar Budán, vagy hogy Mátyás király legalább udvara számára tartott-e külön szőnyeg-műveseket, vagy külföldi kész árukat vett. Annyi bizonyos, hogy palotáját ilyesek is diszítették. Midőn Ulászló alatt 1495-ben egy fényes vendégségről van szó, említ Bonfin egy szép szőnyeget, melyen a trójai háboru jelenetei voltak ábrázolva, s mely egykor Mátyás királyé volt.³⁾

Pesten nem találunk ötvöst említve, miből korántsem következik, hogy ne lett volna. Mert találjuk — igaz egy czéhbe egyesítve — a drágakő vésőket, arany verőket; szobrászokat és festőket.⁴⁾

¹⁾ Budai t. k. 99—101. szakasz.

²⁾»Clays-Davion, lequel lempereur Sigemond avoit mene avecques plusieurs autres gens de mestier du royaulme de France; et est ledit Clays ouvrier de *haulte-lice*.« Brocquiére utirajza 1433-ból. Magy. tört. Okmánytár. Hatvani Mih. IV. köt. 311. l.

³⁾ Bonfin utolsó könyve.

⁴⁾ *Formulae Solennes Styli* 206. l. *Magistri pictores, gemmifrisores, auricutores et sculptores imaginum... inhabitatores nostri civitatis (Pestiensis)*. Igaz, hogy Pest neve nincs kitéve a szövegben; de miután a »Formulák« könyve majdnem kivétel nélkül Mátyás korabeli okiratokat foglal magában s több rendbeli

Jellemző Pesten a *hajós czéh*, mely mint láttuk hatalmas borkereskedő consortium volt. Föltehető, hogy a boron kívül más árukkal is kereskedést üzött. Sőt a hajósok czéhét Pesten úgy lehet tekintenünk, mint a municipium keletkezésének magvát. Láttuk, hogy a XIII. században mintegy a hajósok a város képviselői, — s nem Pest, hanem a pesti hajósok *villicusáról* emlékeznek okleveleink. Sajnos, hogy épen ezen sajátságos s talán az egész országban leghatalmasabb czéhnek szabályai maradtak ismeretlenek. Hatalmas volt, a mennyiben ez képezte a tatárjárás óta Pest városnak mintegy magvát, melyből nagyra nőtt, s meg nem szűnt, úgy látszik, központja lenni.

Különben a hajós czéh nem is az iparos, hanem a kereskedő osztályba volt sorozható.

Pest még inkább, mint Buda, kereskedésre volt utalva. Az volt amannak egyedüli segélyforrása. Homokos határa miatt semmiféle föld- s még szőlő-mivelése sem volt, míg Budán egy egész néposztályt tehettek a szőlőkapások.

Azonban mindkét város kereskedésére mostoha idők álltak volt be a XV. század derekán. A török háboruk a keleti kereskedés azon száraz útját, mely Budán át vezetett nyugatnak, elállották, s Velence felé terelték egészen, mely pedig inkább Bécscsel volt szoros összeköttetésben.

De a török háboruk mellett belháboruk is álltak elő s a zavarok meg nem szüntek Zsigmond halálától Mátyás uralkodása második tizedéig, s akkor sem egészen.

Mint mondtam, Buda és Pest nevezetes kereskedelmi útja volt az, mely Magyarországon át Csehországba és Sléziába vezetett. De Csehországban még Zsigmond alatt elkezdődtek a husszita háboruk, melyek a kereskedést

czéhszabályok több száma mind pesti czéheket tárgyz, el kell fogadnunk ezt is olyannak, mint a mely Pest egykori levéltárából került ki.

ebben az irányban nagy mértékben akadályozták. Ez a mozgalom Albert halála után igen gonosz alakban át lett ültetve hazánkba. A cseh Giskra, Erzsébet özvegy királynő párthive urrá lett hosszas ideig a magyar felföldön. Csapatái rablásra levén utalva, professiójuk lett különösen az átutazó kereskedőket sarczolni meg vagy rabolni ki.

Giskra s azután rablókapitányai a Lengyelországgal való kereskedés utjainak nagyobb részét s többek közt épen a Budáról és Pestről odavezetőt elállották. Magától érthető, hogy a belkereskedés szintugy pangásnak indult ezen vidék felé, — vagyis nemcsak Buda, hanem Pest is megérezte a cseh mozgalomból kiindult rossz állapot következeit.

A bányavárosokból az érczkereskedés Giskra emberei által Bécsnek vette útját. A budai pénzverőház kétségkívül Erdély felől kapta a szükséges anyagot. Nemcsak a fényüzési-, hanem a felföldről addig szállított legközségesebb árucikkeket is bajos volt beszerezni, — minő az építőfa.

Igy 1443-ban ápril 6-án Budaváros birája és esküdtjei hivatalosan irnak Bécs város tanácsához és esküdtjeihez, hogy Buda parochialis templomának épülete és fedele igen nagy fogyatkozásokban szenved, s helyreállításához *épületfára*, léczre és cserépre volna szükség. A budai tanács megbizta Hulber Lukács bécsi kereskedőt, kit ellátott pénzzel, hogy Bécsben vásárolja be ezeket s Budára szállíttassa. Kéri azért a bécsi hatóságot, a boldogságos Szüz nevében, adja hozzá belegyezését, igérvén a vizontszolgálatot.¹⁾

¹⁾ Eredetije Bécs város levéltárában 1443. 39. sz. alatt. Kettős pecséttel. Másolatát Thallóczy Lajos barátom szivességének köszönöm. A datum »Sabbato proximo ante dominicam Judica«. (Knauznál 31-dik naptár szerint ápril 6.)

Tehát tavasz nyíltával, mikor a hegyi vizeken megindulhatott volna a tutajozás, Buda nem várhatott fa- és léczszállítást a Vág felől. Még ebben is, s egyebekben még inkább, Bécs felé lett volna terelve kereskedése. De Bécs csel sem volt igen barátságos a magyar király viszonya. Ott is hivatalos beleegyezés, s a kijavítandó templom patronájának segítségül hívása kellett ahhoz, hogy Buda fát, léczet és cserepet vehessen, hihetőleg jó drágán.

A cseh rablások után következtek Mátyás korában a lengyel rablók a felföldön. Tovább harmincz évnél, 1474-ig tartott, kevés szünettel a rabláság a felföldön. Mátyás írtotta ki ezen kártékony elemet hazánk területéről. Elhihetjük, hogy Buda és Pest nem kisebb lelkesedéssel fogadta Mátyást és vezéreit egy-egy felföldi siker, mint akár a törökön nyert győzelem után. Ez az ártalom a husszita mozgalomból nőtte ki magát s szoros kapcsolatban állott Csehország politikai és vallásos viszonyaival. Annálfogva világos, hogy Mátyásnak a cseh korona megszerzésére irányzott törekvései érthetők és indokoltak voltak az egykoruak s különösen a kereskedő osztály előtt. Nemcsak vallásos eszmék, hanem anyagi érdekek tették kívánatossá, hogy Csehországban a régi békés viszonyok helyreálljanak. Az igaz, hogy a király beavatkozása ama külső ország ügyeibe nem békét, hanem háborút okozott ideiglen. De a mit Mátyás teljesen el nem ért, elérni vélte az ország az ő halálával az által, hogy a cseh királyt ültették a magyar trónra.

A városok a szokott alkotmányos uton igen csekély nyomatékú tényezők voltak; de az országos politikára az alkotmányon kívül nagy befolyásuk volt. A király legközvetlenebbül általuk töltögethette kincstárát. Mátyás alatt a nemesség többnyire vonakodott s mindig kikötésekkel szavazta meg az adót. A városok, ha néha szin-

tén vonakodva fizettek is, de minden kikötés nélkül fizettek.

Bártfát, Eperjest, Kassát többször látjuk szerepelni Mátyás alatt, kincstára fölsegélésében. A felföldi rablás megszűntetése után hálával és készséggel fizethettek. De azok sem köszönhettek többet a királynak, mint Buda és Pest, s a bölcs király alkalmasint nem is mulasztotta el fölhasználni a kedvezőbb viszonyokat és kedvező hangulatot, — mely tetőpontot érhetett, midőn Mátyás király 1485 óta Bécsnek urává lett, s ezen oldalon is felszabadította a közlekedést, melyet Albert halála, tehát mintegy negyvenöt év óta a feszült s gyakran ellenséges viszonyok gátoltak.

Keleten is a törökkel aránylag béke volt s a korábban hanyatlani kezdett kereskedelem, ha egészen fel nem virágzott is, de kivált a hódító II. Mohammednek 1481-ben történt halála után új lendületnek indulhatott.

XVIII. FEJEZET.

Ó-BUDA MÁTYÁS KORÁBAN.

Mai fővárosunk Zsigmond kora óta három külön város volt. Ó-Buda, Buda és Pest.

Ó-Buda a tatárjárás után 1355-ig nem volt városnak nevezhető. Két hatalmas földesur dominálta: egyik a káptalan, másik egy királyi vár.

A királyi vár oldalt feküdt Ó-Buda helységtől.¹⁾

Némelyek abban a véleményben voltak, hogy az a mai *Kis-Czellnek* nevezett dombon feküdt, mely csakugyan oldalt esik Ó-Budától. De a kifejezés még sem volna találó; mert messze kívül marad vala, mint ma is a helységtől. Valószínűbb az, hogy az oklevélnek »a latere« kifejezése azt teszi, hogy a város egyik oldalán s így *mellette*. Leghihetőbb, hogy a királynői vár azon csekély emelkedésen büszkélkedett, melyet ma Királydombnak neveznek, s mely a római régészet avatottjainak véleménye szerint Aquincum színháza, vagyis theatruma volt.²⁾ Mint számos

¹⁾ Quia castrum nostrum in ipsius civitatis seu oppidia *latere* constitutum, in territorio ecclesiae Budensis aedificatum fuerat«, mond az 1355 diki oklevél. Podhradczky. Buda és Pest, 35. l.

²⁾ Budapest az ó-korban, 310. lap. Mikor munkám első részét irtam, régészeink még nem fogtak volt semmi tüzetes kutatáshoz

esetben, a középkor egykori amphitheatrumok és színházak terjedelmes dombot alkotott romjain emelt várat.

Ezen vár kérdése képes megingatni azon látképek és térképek iránti hitünket, melyek a XVIII. századnál régebbiek. A török uralkodás vége felé, 1660—1670 közt hazánkban is utazott Tollius utirajzában fel van tüntetve Ó-Buda, hol jó magas s meredek hegycsucson egy kör alakú alacsony fallal kerített védtorony és épület romja látszik, az előtérben masszív romokkal. A rajz egy abszurdum. Mert a magas vártól nyugatra a hegyek felé ismét nagy épületek romjai láthatók, mi a helyi viszonyok szerint merő képtelenség. Ily rajz nyomán következtették némelyek, hogy a királynői vár a kis-czelli dombon feküdt.¹⁾

Honnan vette hát Tollius a rajzot, ki kétségkívül nem a természet után vázolta? — Vette azt régebbi rajzokból, melyeket a metsző félreértett. — Kölcsönözve van a rajz egy 1606-ban megjelent látképről, melyben a kerek kőfal a védtorony és épület romja ugyanaz, — csak hogy ott igen csekély, egy emeletnyi dombon áll, s nem is várat jelöl. Fekvése nem a hegyek, hanem a Duna felől. Valamelyik klastrom lehet. De híven van feltüntetve Ó-Buda végén a hegy alatt a Királydomb, csak hogy egészen puszta áll s még romok sem emelkednek rajta, míg Tollius rajzán ennek nyoma sincs. Éktelen travestálása a Dilich-féle rajznak.²⁾

Lajos király anyja ezen várban élt oly sokáig a jótékonyágnak s mintegy a gondviselés azon czéljára, hogy

Ó-Buda területén. Azóta fölfedezték az Amphitheatrumot, melynek a Csigadomb alatt rejtőzéséről senkinek sem volt sejtelve. Így a Királydomb nagy valószínűséggel theatrum volt.

¹⁾ Jacobi Tollii Epistolae Itinerariae. Amsterdam, 1700. 200. lap.

²⁾ »Ungarische Chronica.« Wilhelm Schaefer. genannt Dilich. Cassel, 1606. — A 47-dik lapon.

örökre tanuskodják Nagy-Lajosnak fiai szeretetében ennek jólelküségéről, s a történet előtt föl legyen mentve egy gonoszságnak rut, s egy nemtelen boszu vádjá alól. De senki sem tudja documentálni azt, pedig majd mindenki, a ki irt erről, határozottan állítja, hogy Erzsébet a Zách-féle eset emlékének feledésére jött lakni Ó-Budára.

Aztán Lajos özvegye örökölte a várat, szintén egy Erzsébet. Később Zsigmond neje Borbála lett a gazdája. Ez megújította az épületeket 1425-ben. De különösen hangzik, hogy Ó-Buda, mely az ó- és új-kor oly kitűnő téglabányája volt, a középkorban, legalább Zsigmond alatt és előtt, nem volt e részben felhasználva. Sőt a királynő vallomása szerint itt Buda vidékén, sőt az országban nem is volt szokásban a téglá. Bécsbe ír, hogy küldjenek számára hozzáértő két téglavető-mestert, kik téglát és fedélcserépet készítsenek a királynő várai s különösen az ó budai (etzelburgi) laka számára.¹⁾

Látjuk ebből, hogy Cillei Borbála érdemeket igyekezett szerezni magának az építkezések által, — nemcsak, hanem ha létesült szándéka, átalán érdem volt meghonosítani a téglá és cserép égetést. Könnyen érthető, hogy ré-

¹⁾ A német levél 1425, martius 8-ik napján Tatában (Totis helyett Tothans) kelt. Intézve van Bécsbe Holzler Hanus bécsi polgármesterhez (consul), s magyar fordítása itt következik:

»Borbála isten kegyelméből római, magyar stb. királyné. Tisztelt kedves hivünk! Adjuk értésedre, hogy hozzáfogtunk itteni magyarországi váraink (geslöszer), s nevezetesen a mi székhelyünk *Etzelburg* fölépítéséhez, mihez itt ezen országban nem tudunk téglavetőket találni. Azért sürgetve kérünk tégedet, szerezz nekünk két téglavető-mestert, oly feltételek alatt, a mint Bécsben szoktak dolgozni. (Tudd meg) mit kell nekik adnunk a fedélcserép és aztán a téglá ezréért, ha magunk adjuk hozzá a fát, a kemenczéket és más szükségeseket. Hogy mind ez mi utonmódon legyen meg, késedelem nélkül tudasd velünk. Ezzel különös és kedves szolgálatot téssz nekünk. Kelt stb.« Podhraczkynak a Nemzeti Múzeumban levő kézírataiból I. köt. 123. l.

gibb időkben Buda környékén nem érezték szükségét a téglának. A rómaiaktól maradt romok temérdek faragott és faragatlan követ, téglát szolgáltattak. A békés átépítés sokkal több római és középkori emléket tett tönkre, mint a háborúknak kétségkívüli rombolása. A római maradványokon kívül Ó-Budán és Budán a felületen hevert mésztufa darabok is kézügyben voltak. De, ugylátszik, már ki volt merítve mind ez, s a föld gyomrában kellett már az anyagot keresni akár kőnek, akár téglának. Nagy hiány volt az, hogy agyagcserepet nem használtak. Diszépületeket alkalmasint cseréppel fedtek; de a házak és templomok nagy részét kétségkívül a gyulékony zsindely takarta. Még Mátyás korában is a különben már akkor magasztalt szépségű Bécsről megjegyzik, hogy a házak legnagyobb része zsindelyes. Nem lehetett ez másképp Ó-Budán, Pesten, sőt a budai várban sem. Annál bajosabb volt az égéseket oltani, mentül magasabbak voltak a házak, kivált az utóbbi városban.

Borbála császár- és királyné, mint látjuk, Etzelburgnak nevezi németül Ó-Budát. Ugyan ő — természetesen — *Alt Ofen* alatt a balpartj Pestet érti, oly következetesen, hogy nála Pest vármegye, melyben Hatvan akkor is feküdt, *Alt-Ofner Grafschaft*.¹⁾

Cillej Borbála kevéssel Zsigmond király halála előtt megszűnt Ó-Budának, vagy bárminek is urnője lenni. Férje Znaimba jöven, fogságra vetette őt, s Csehországban halt meg 1450-ben.

Leánya, Erzsébet, osztrák Albert neje lett Ó-Buda asszonyává. Még 1439-ben ajándékoz egy ó-budai kőházat

¹⁾ U. a. 124. l. Azért is érdekes ezt felhoznom, mivel voltak, kik a régi magyar megyék kérdését tárgyalván, kerestek már egy Buda vármegyét. Mint látjuk, ez ezen az alapon félreértése városaink régi német neveinek. Buda, Ó-Budával együtt Pilis megyében feküdt.

Deák Jakab odavaló polgárnak, a volt esztergomi várnagy fiának.¹⁾

Mikor aztán 1440-ben januárban I. Ulászlót meghívják a magyar trónra, két intézkedést találunk a királynökről. Zsigmond özvegyére nézve a korona feltételéül kötik ki, hogy Ulászló azt az országba be ne bocsássa; Albert özvegyét pedig, ha nőül megy az új királyhoz, — mire az egy évi gyász letelte előtt kötelezve nem lesz, — Ulászló eleve is megerősíti mindazon királynői birtokokban, melyeket néhai férje hagyott reá. Ezek közt meg van nevezve Ó-Buda és Csepel szigete.

Azonban Erzsébet, ki férje halála óta Visegrádra vonult, onnan február 8-dikán a koronával együtt Komáromba, aztán Pozsonyba tűnt el, s időközben született fiát májusban megkoronáztatta Székes-Fehérváron.

Tényleg többé nem volt Erzsébet Ó-Buda urnője. Midőn végre kegyetlen belháboru után, az 1442-dik év végével Ulászló és Erzsébet közt Győrött megkötötték a békét, Erzsébet pár nap múlva meghalt. — Az eddig ismeretlen békepontok egyike mindenesetre azt foglalta magában, hogy Erzsébetnek a királynői birtokok, s így Ó-Buda is átadassanak. Így 1440-től, mely után két nőtlen király s közben egy kormányzó volt az ország feje, sokáig nem volt Ó-Budának királynő gazdája. A királynői nem csekély jövedelmeket is Hunyady a török háborúra fordíthatta.

Kétség sem fér hozzá, hogy 1458-ban Mátyásnak első dolgai közé tartozott, hogy anyja, Szilágyi Erzsébet iránt mindazon fiui kegyeletet tanusítsa, melylyel Nagy-Lajos volt anyja iránt, s melyet Hunyady János özvegye még nagyobb mértékben meg látszott érdemelni.

¹⁾ Országos levélt. D. L. 13,441.

Igaz, ennek csak némi nyomaira találunk, melyek azt mutatják, hogy Erzsébet a fővárosban, vagy a körül volt, s királynői jogokat gyakorolt. Egy 1458. jun. 20-án az ország biráihoz intézett meghagyással pártfogásába veszi a nyulszigeti apáczákat a budai és pesti királyi adószedők ráfogása ellen.¹⁾ A meghagyás Budán kelt, s szól az ország rendes biráihoz.

Erzsébet 1459-ben az ó-budai káptalan előtt pártfogásába veszi a »török császár leányát«.²⁾

Valószínű, hogy birta Ó-Budát, bár ebből nem következik, hogy lakta is. — Hihető, hogy a birtoklást csak ideiglenesnek tekintette, miután Mátyás trónlépte előtt már szavát adta volt Prágában, hogy Podiebrád leányát nőül veszi. Mátyás 1461-ben hozza haza jegyesét Katalint, kivel csak két év múlva volt egybekelendő. Azonban az a házassági szerződés szerint Mátyás anyjának és az ország rendjeinek tanácsából előbb is megtörténhetik. Azon szerződésben Katalin részére le van kötve mindazon birtok, melyet egykor Borbála királyné birt. Azonban addig is, míg az egybekelés megtörténék, Katalinnak átadja a király Ó-Budát, a Csepelszigetet és Diós-Győrt.³⁾

Mátyásnak azonban módjában állott anyjának külön udvartartásáról is gondoskodni. Illetőleg az, hogy Hunyady János özvegye addigi birtokainak egy tetemes részét fiatal menyének engedte át, a kárpótlás színében tüntette fel fia bőkezűségét.

A király 1461-ben és 1462-ben mondhatni elhalmozta őt új meg új adományokkal. Így utóbb nevezett évben a királyi birtokokból egyszerre vagy husz külön, többnyire

¹⁾ Országos levélt. D.L. 15,256. sz.

²⁾ A Mellékleten »A török császár leányának pesti háza« czimű fejezetben, 251. l.

³⁾ Teleki József. A Hunyadyak kora, III. 223. l.

alföldi birtokot nyer. Az adománynak azt az okát adja a király, hogy egyfelől az anyja kérve-kérte — s ez nagyon ki van emelve — másfelől azt, hogy gondoskodni kell udvartartásának tisztességesebb és fényesebb ellátásáról.¹⁾

Még ugyanazon évből van adatunk reá, hogy Szilágyi Erzsébetnek egészen fejedelmi udvartartása van. Egyik főúr s Mátyás megbízható hive: Czobor Mihály a király anyjának főudvarmestere.²⁾

Hol tartotta Erzsébet az ő külön udvarát, nem tudjuk. Csak annyit tudunk, hogy az 1462-diki nyári hónapra a budai hegyek közt vett föl lakást: — a ma Budakeszi felé vezető ut mellett azon királyi vadaskert és gazdasági majorok táján, melyet Nyéknek neveztek. Ott az esztergomi káptalannak egy házát bérelte ki.³⁾

Mátyás első neje meghalt 1464-ben. Azután, nem tudni melyik évben, Szilágyi Erzsébetre szállott Ó-Buda.

¹⁾ »...»tum ad instantem supplicationem Illustris dominae Elisabeth, Genitricis nostrae carissimae, per eam nostrae propterea porrectam Majestati, tum vero pro decentiori et *ornaciori* statu ac conservatione familiae suae«..... Teleki. Hunyadyak kora. Okmánytár XI. 25. l. A levél kelt 1462. február 16.

²⁾ Senescalcus. Ez a hivatal a francia udvarnál eredetileg a legmagasabb rangú volt a királyé után. (U. a. 34. l. a pozsonyi levéltárból.)

³⁾ Az esztergomi káptalan nyugtató levele 1462. sept. 29-ről, *tizenhat* arany forint házbérről, melyet Erzsébet a király édes anyja fizetett le, s melyért a házban lakik s abból átengedhet másnak is, (inhabitabit seu inhabitare facit). Ki volt kötve, hogy Sz.-Mihály napján fizetessék a bér (mi itt preciumnak van nevezve), s az sem előbb, sem később, épen az nap történik meg. A ház »allogium inter Budam et Sanctum Paulum penes viam Nyék situm et constructum«. A bér elég csekély. A forint vevő képességét, házakról levén szó, tizennyolczszorosra téve, még 300 mai frt sem jön ki. — De a kültelkek régen inkább, mint ma, nem valódi értékük szerint becsültettek. Igen hihető, a káptalan a nőkre bizta, fizessenek, a mi tetszik. Azok pedig nem restelték mentül kevesebbet fizetni. A levél gr. Teleki József, Hunyadyak kora Okmánytárában 335. sz. (XI. k. 37. l.)

Mert 1469-ben így végzi egy fennmaradt levelét: »Kelt ó-budai várunkban.« — Minthogy a kelti idő február 16-dika, kétségtelen, hogy *télen* is lakható állapotban volt a vár. A nagy gazdagság, a fejedelmi rang, fia és már előhaladott kora által is elkényeztetett nő; s végre még ha ellenére volt is a fényűzés, a fia kedvéért mindent áldozó anya, csak a kényelem és dísz minden akkor divatos nemével ellátott palotában lakhatott.

Ó-Budáról keltezi Erzsébet azon levelét is, melyet 1473-ban intéz a pápához, kérve őt Capistran Jánosnak, a férje utolsó győzelmében részes halhatatlan embernek, a szentek közé iktatására.

Mátyás 1476-ban tartotta második menyegzőjét — ezuttal a sicíliai és arragoniai Beatrix-szal. De a házassági szerződésben, (mely eddig tudtommal ismeretlen) úgy látszik, nem fordult elő Ó-Buda. — Beatrix maga is úgy hitte, hogy neki magában a királyi lakban van helye, ugyis mint feleségnek, ugyis mint az ország gondjait férjével megosztó uralkodó társnak. Anyósa tovább is, haláláig birta Ó-Budát.

Ugy látszik, gondoskodott is alattvalói jóllétéről s Ó-Buda város emeléséről. Egyik rendeletében kemény tilalmat ad ki a Duna mind két partján Győrig és Pozsonyig vámot szedő tisztviselőkhez, hogy a felső részekből gabonát, zabot, bort saját fentartásukra szállító ó-budai lakosokat meg ne vámolják.¹⁾ Egy másik intézkedésével Ó-Buda városban a mészárszékeket, melyek a főpiacon álltak,

¹⁾ Formulae Solennes Styli. 257. l. Év nélkül. De minthogy az illető gyűjtemény datált levelei legnagyobb részben a XV. század hetvenes és nyolczvanas éveiről szólanak, 1472—1483 közt keltnek vehetjük. Így czimezi magát: »Elisabetha, Dei gratia Serenissimi Principis Domini Mathiae, Dei gratia regis Hungariae, Bohemiae etc. Genitrix.« A levél tulajdonkép *salvus conductus* az ó-budaiak részére. Így Erzsébet a földesasszony.

onnan elhordatja, s a város más alkalmas részében épített ujakat.¹⁾

Egész Ó-Budát azonban nem lehetett egyedül a királynőnek boldogitnia. Volt ott egy másik hatalmas földesur is: a káptalan. A kis város két külön helység volt: a királynői és a káptalani Ó-Buda. De hogy a két hatalmas közt az egyetértés biztosítva legyen, Mátyás — alkalmasint Erzsébet kívánságára — a Hunyady s illetőleg horogszegi Szilágyi család egy tagját nevezte ki ó-budai prépostnak. Ez vingárthi Geréb László volt, Szilágyi Erzsébet nőtestvérének fia, ki 1468-tól 1480-ig vezeti a káptalan ügyeit.

Ó-Buda népe rá is volt szorulva a hathatós és vállvetett segítségre. A városkában nagy volt a nyomorúság Mátyás uralkodásának valamelyik részében — éveit nem tudjuk. Mátyás király maga rendelkezik megnépesítéséről.

Egy kelti idő nélkül való levele megparancsolja az ország valamennyi tisztviselőjének, birtokosának és vámszedőjének, hogy azon jobbág্যokat, kik földesurok iránt minden tartozásukat lerótták, akadályoztatni ne merjék az Ó-Budára való költözésben és letelepedésben, s vámot se vegyenek rajtok.²⁾ Az oklevél általános érdekű, a meny nyiben nemcsak a jobbág্যok szabad költözködését bizonyítja, hanem világot vet arra is, mikép ujonczozta magát a városi polgári elem a paraszttrendből.

Egy másik intézkedés az elhanyagolt szőlőmivelés újraélesztését tárgyalja. Mindazok, kik Budán, vagy külvárosaiban, vagy Felhévizen vagy végre akár a király-

¹⁾ Podhraczky. Historia Dipl. urbis Bud. et Pestiensis. Kézirat a Nemz. Muzeumban I. 153. l. Kelt, 1472-ben.

²⁾ Formulae Solennes Styli. 286. l.

női akár a prépostsági Ó-Buda városokban laknak, s a határukban levő eddig miveletlen földön szőlőt ültetnek, tizedet nem adnak tizenkét évig, a kik pedig parlagon hagyottakra ültetnek ujat, nyolcz évig.¹⁾ A szőlőhegyek közt: Thekel, Kővágóhegy, Fehéregyházhely, két Kereked van különösen megnevezve, — utóbbiak Ó-Buda határában.

Átalán az ó-budai szőlők mind magyar nevet viselnek. A lakosok neve is csak ritka kivétellel nem-magyar. Kétségkívül a tatárjárás után újra telepítette a várost földesura, az ó-budai káptalan, mely kivált a XV. században hasonlókép magyarnak látszik. A prépostok névsorában, midőn a vezetéknevek is ki vannak téve (sajnos, nem mindig) találunk: Fodort, Kanizsait, a már említett Vingárthi Gerébet, Csetnekit, Erdődy Bakácsot (Ferencz), Gosztonyit, Bakosit stb.²⁾

Bakács Ferenczről írja Ranzanus püspök, hogy igen tudós, művelt ember, jeles szónok és a versírásban kiváló tehetség.³⁾ Mint tudva van, a Bakácsokat is Mátyás király emelte fel, s később ezek Beatrix hivei voltak. Hihető, hogy Ferencz, mielőtt préposttá lett volna, mi csak Mátyás halála után, 1492-ben következett be, ó-budai kanonok volt még Mátyás életében.

Az ó-budai prépostság gazdagságára mutat az, hogy a királyi kincstárnok, Erneszt János, hozzá fordul a király nevében kölcsönért 1475-ben. Nyolczezer forintot vesz fel

¹⁾ U. a. 323. l. A tárnoki szék, vagy egyházi testület határozata-e ez — nincs mondva, csak az, hogy egyhangulag hozatott.

²⁾ Rupp. Budap. Helyr. 20. l.

³⁾ Szólván az ó-budai káptalanról: »Praeest ei praepositurae titulo Franciscus cognomine Mester (!), natione Hungarus, qui bonarum artium et humanitatis praesertim callet notitiam. Ideoque et in soluta oratione et in componendis carminibus ejus est elegans ingenium«. Schwandtner. Script. I. 331.

a préposttól azzal a kötelezettséggel, hogy ha a király meg nem tértené, majd ő, a kincstárnok, a sajátjából fogja megtéríteni.¹⁾ Ernesztet, ki budavári polgárból lett az ország főtisztviselője és dúsgazdag ember, — csakugyan Mátyás halála után beperelte a káptalan az összeg meg nem térítéséért. Ugy látszik, a káptalan nem igen sürgette a király életében a megtérítést. Különben is annyi kedvezményben részesítette Mátyás, mi sokszorosan meghaladta azon összeg értékét. El lehet mondani, hogy ha Mátyás biztosítani vélte a nevezetes káptalan hűségét egy rokonának és majd hívnek budai préposttá emelésével, a káptalan is ily prépostokban igen hatalmas pártfogókra tett szert az udvarnál.

Szilágyi Erzsébet különben is nagy tiszteletben állhatott az egyház embereinél és testületeinél vallásosságánál fogva.

1477-ben adománylevelet állit ki az ó-budai várbeli kápolna számára. Annak ajándékozza Szent-Tornya békésmegyei helységet, mely ma pusztá, de akkor népes hely volt. Biráját és esküdteit említi az oklevél.²⁾ A kápolna védszentje Szent-Erzsébet volt. Ha azt még Nagy-Lajos anyja választotta, Mátyás idejében jósnői csudálatos inspirációnak tűnhetett föl, — mert kevés kivétellel Erzsébet nevet viseltek, a kik vagy száznegyven éven keresztül birtokosai voltak. A kápolnáról való gondoskodás bizonyítja, hogy Mátyás anyja nemcsak birta, hanem lakta is az ó-budai várat.

Alig is lehetett özvegy királynők számára jobb helyzetű lakot találni: félrevonulva élhettek, a nélkül, hogy

¹⁾ Knauz. A budai káptalan regestái. Magy. Tört. Tár. (1853) XII. k. 123. l.

²⁾ Teleki. Hunyadiak kora. XII. k. 11. l.

el lettek volna zárva a királyi családtól, a budai és vise-grádi vár közel levén.

A királyi *szüle* (genitrix) még él 1481-ben, midőn mint a munkácsi nagy uradalom birtokosát látjuk említve.¹⁾

Halála évét pontosan meghatározni nem tudjuk. Az egykoru Bonfinius csak annyit ír róla, hogy a székesfehérvári főtemplom azon kryptájába temették, melyet Mátyás atyjának, anyjának, bátyjának s magának számára épített oly erős boltívekkel, melyek bármely ágyunak képesek ellenállani.²⁾ A rhetor-történész csak annyit mond Szilágyi Erzsébetről, hogy nagyon vallásos volt; de különben csak alkalmilag Mátyás építkezéseinek leírásában érinti halálát.

Azon történetiróink, kik egyáltalában megemlékeznek Szilágyi Erzsébetről, Mátyás zajos és fényes uralkodása alatt, halála évét 1484-re szokták tenni. De én némely adatok combinatiójából úgy látom, hogy 1483-ban április 25-dikén már megszűnt volt élni. Ekkor Beatrix királyné Ó-Budát a maga városának nevezi.³⁾

¹⁾ U. a. 186. l.

²⁾ »Huc etiam (Mathias rex) Helisabethae parentis pientissimae corpus non *multo ante* vita defunctae transtulit«. Dec. IV. Lib. 7. A 461. l. (az 1690-iki kölni kiadásban, melyet gr. Teleki is használ, de nem mindig pontosan szokott idézni.) — Bonfinból a halál évére mit sem lehet következtetni; mert 1486-ban történekről is beszélt már az idézett hely előtt, holott 1484-ben sem élt már Erzsébet. — Kaprinay 1767-ben kiadott munkájában (Hungaria Diplomatica Pars I. pag. 53) annyit mond, hogy Erzsébet 1484 körül (circiter) halt meg. Azóta a kérdés tovább nem haladt. Gróf Teleki József sem talált pozitív adatot reá.

³⁾ Formulae Solennes Styli. 375. l. »Nos Beatrix Dei Gratia Regina Hungariae..... fidelibus nostris.... in oppido nostro etc.« A város nincs megnevezve, s kétség lehetne az iránt, hogy vajon a sok közül melyik város értendő. De a gyűjtemény jókora része a városok közül Budát, Pestet, Ó-Budát tárgyalja. Ezenkívül meg van nevezve az oklevélben a város bírása »Paulus Literatus iudex *tunc* de T.« (T. névvel szokott jelölni ezen gyűjtemény min-

A krónikákban életéről keveset, haláláról semmit sem találunk Szilágyi Erzsébetnek. Magyarország legnagyobb hadvezérének neje, egyik legnagyobb királyának anyja úgy mulik ki, hogy az egykoru vagy közel egykoru írók azt nem tartják külön megemlitendő eseménynek.

A panegyristák a budai várat dongották, az ott uralkodni szerető olasz nőnek tömjéneztek, — s felejtették a minden fény mellett is hihetőleg az ős magyar matrónák példányképét figyelemre méltatni. Nem is lesz vala semmi történelmi értéke az ő classicitást majmoló jargonban irt hexameteraiknek, — s tán szintoly kevés irodalmi becse. A hallgatás a dicsénekek ama versenye idején arra mutat, hogy Mátyás anyja az udvar zajától félrevonulva élt. Nem lehetetlen, úgy vélekedett, hogy fia sokkal jobban intézi az ország dolgait, hogysen a világ bármelyik asszonyának tanácsára szorulna. Meglehet, legnagyobb érdeme, hogy oly keveset írnak róla.

Bonfinius, a ki két ízben is igyekszik kimeríteni az emberi erények és tökélyek egész inventariumát, mint a melyek Mátyásban egyesültek, kifelejtí az anyja iránti kegyeletet.

Csak az tűnhetett fel nagyon az egykoruaknál, hogy fia alig ismert mértéket anyjának birtokadományokkal való felgazdagításában, — holott semmi sem bizonyítja ezt pazarlónak vagy fényüzést hajhászónak. — Igaz, Erzsébet oly sokat tett és áldozott a mostoha időkben Mátyásért, hogy ha nem anyja lesz vala is, a legnagyobb áldozatok kárpótlásának és a leghivebb szolgálatok jutalmának voltak feltüntethetők az adományok. Különben is

den meg nem nevezett helyet.) Ó-Budán pedig 1480-ban fordul elő »*Paulus* notarius publicus civitatis Vetero-Budensis.« (Országos levéltár. D. L. 18,382. sz.) Ez a hivatalánál fogva Literatus (Deák) Pál volt nagy valószínűséggel Ó-Buda bírája 1483-ban.

az egész ország előtt, — s talán pártkülömbőség nélkül, — Erzsébet a legnagyobb közbecsülés tárgya volt nemcsak mint Hunyady János özvegye, hanem feddhetlen életeért, kiváló erkölcsi és észbeli tulajdonaiért.¹⁾

Azonban Erzsébet halála után kitünhetett, a mit addig csak a Hunyadyak ellenségei rebesgettek talán, hogy Mátyás az ó-budai várat, — mai nyelven szólva — a takarékpénztár egy nemének tekinti, hol a család kincsei biztosabban vannak elhelyezve, s hivebb kezekre bízva, mint a budai várban. A magvaszakadt családok vagy főbenjáró bűnök miatt elítélt birtokosok elkobzott javait a király nem tarthatta meg mind. El kellett adományozni egy részét s az oklevélben okát adni az adománynak. A nagyobb feltűnés elkerülésére történhetett, hogy az Erzsébet részére kiállított okmánylevelekben különösen ki van emelve, hogy azt írásbeli kérelem nyomán állította ki a király. Abban nem kételkedhetünk, hogy ez igaz is volt; csak hogy más kérdés az, vajon Szilágyi Erzsébeté volt eredetileg a kívánat, vagy pedig fiától indult ki az,

Az így felhalmozott adományokat, midőn Erzsébet meghal, *végrendeletben* Mátyásra hagyja, holott különben is ez volt az egyetlen örökös.

Mátyás pedig, a már idézett oklevél által 1484-ben csaknem mind Corvin Jánosra ruházza, ki már anélkül is hercegi és grófi czimek s nagy birtokok tulajdonosa volt. Ezek közt sok az olyan birtok, mi hagyományosan királynői. A Corvin számára kiállított adománylevélben

¹⁾ 1463-ban a magyarországi pápai nuntius azt írja róla, hogy Mátyást anyja is népszerűvé teszi: »Magnam ei adauget aestimationem Mater, quae cum sit sanctissima et sapientissima mulier, apud omnes est in reverentia et amore. (Kovacsics. Scriptores Minores II. 30. l.

azért ki van emelve, hogy mind ez Beatrix királynő beleegyezésével történik.¹⁾

Azonban Ó-Buda a királynéra szállott, a mi kitűnik abból, hogy midőn Mátyás 1487-ben eljegyezteti Corvin János számára a milanói Bianca hercegnőt, a szerződésben kikötött birtokok közt, bár Munkács, Debreczen, — előbb Szilágyi Erzsébet birtokai — meg vannak nevezve, de Ó-Buda nem fordul elő.

Jellemző, hogy Mátyás egyelőre Beatrix előtt is titkolni igyekezett ezt a házassági tervet. De folyvást titok nem maradhatott az. A királynak ki kellett engesztelnie nejét ezen házasság és birtokadomány miatt, mely ennek nem tetszett. A királynői birtokok közül Ó-Buda Beatrixé lett és maradt.

Ő, kinek sok érdeme volt a budai és visegrádi királyi lak megújításában és feldisztetésében is, Ó-Budán sem érte be oly királynői lakkal, melyben az ő setét góth-stylű boltívek alatt felnőtt elődei otthon érezték magokat. Alapján kezdve új palota építéséhez fogott, hogy a naposabb renaissance s mintegy az új-kor beköszöntsön Ó-Budán is. Kétségkívül megszólaltak ott a muzsák is. Mindjárt a palota alapjának ásásakor Bonfin egy regét költött, egy római korbéli kőről szólót, s rajta oly városról, mely soha sem létezett: Sicambriáról.²⁾ Beatrix Ó-Budára költöztével lett alkalmasint alapja megvetve nálunk a római régiségbuvárlatnak, vagy legalább az iránta való érdeklődésnek. — De szerencsétlenségre annak első alapköve

¹⁾ Teleki. XII. 270. l, 719-ik oklevél. Sajnos, hogy az oklevél hézagos. Különösen épen a birtokok neveinek helye nem olvasható, a kamarai levéltárban őrzött eredetin.

²⁾ Bonfin. Dec. I. lib. I. (17. l.) In hac Veteri Buda lapis effusus est Mathiae regis tempore, dum fundamenta jacerentur aedium Beatricis Reginae, melyen Bonfin szerint »Legio Sicambrorum« stb. felirat volt olvasható. (Lásd »Budapest az Ókorban« 88. l.)

egy merő koholmány volt. Nem csuda, hogy rövid ideig tartott.

Beatrix, ki — mint tudva van — Mátyás halála után is több ideig birta a királynői uradalmakat, keveset s csak nagy időközönként lakhatott Ó-Budán. Az udvar Budavárban volt, s királynő nélkül, tábori haditanács vagy politikai ülésterem lett volna csak. A királynő elkísérte férjét még hadjáratokra is. De valószínű, ha fővárosunkra és hazánkra jobb idők jártak volna később, ma is állana valamint a budai várban úgy Ó-Budán is emlék, mely Beatrix nevével volna kapcsolatban. Ezen királynénak, özvegységre jutván, tán legtöbbit ártott az, a mi érdemei közé tartozott. Építés, ujtás, diszítés, szenvedélyei közé látszott tartozni. Mind ez pénzbe került. És Mátyás halálával az országban mindenki kész lehetett életet, vért áldozni egy leendő királyért, de pénzt mentül kevesebbet. Ő az egykoruak előtt Mátyás király árnyékoldalainak megismerésüként tűnhetett föl.

Azonban bármit követtek el királyok és királynők Nagy-Lajos trónraléptétől II. Ulászló trónraléptéig, Ó-Buda nem tudott valódi várossá emelkedni fel.

Volt a helységben egy királynői kastély, két szép templom és egy szintén szép női kolostor. Elhihetjük, hogy utóbbiak szebbek voltak fővárosunk akármelyik más épületénél. Legalább áll az, hogy a XV. században még a budavári főtemplomot sem irta senki bámulatos szép épületnek; ellenben az ó-budai két templomnak Zsigmond király és később Mátyás halálakor itt járt Ranzan püspök ily czimet adnak. Mint már megjegyeztük, Nagy-Lajos anyja építvén mindkettőt, a kassai főtemplom tanuskodik róla, hogy ha ekkor akartak, tudtak is valóban szépen építeni. Már pedig Lajos anyjának kedvencze volt Ó-Buda. Ez a királyné nemcsak az általa alapított ó-budai clarissa zár-

dát és az ahhoz tartozott templomot, hanem hogy a káptalant engedékenynyé tegye, s annak Sz.-Péterről nevezett templomát is újraépíttette, vagy megújította és feldiszította. De a város magánépületei azt falunak tüntették fel. Ugyanazon Ranzan írja, hogy a faluszerű Ó-Budán van egy igen szép főtemplom (basilica), mely akármelyik nevezetes városhoz méltó volna. Ez pedig a prépostság temploma. Ott van ezenkívül a ferenczrendi apácák klastroma, melynél az összes keresztyénségben kevés szebb női klastrom van. De maga a helység faluszerű és csaknem pusztának mondható.¹⁾

Ranzan tudósítását a város jelentéktelen voltáról igazolja az ó-budai régi házak és telkek árának azon jegyzéke is, melyet a *Melléklet*ben közlök. Az tűnik ki, hogy ha volt is egy-egy városias ház benne, de átlag véve nem voltak Ó-Budának még oly magánházai sem, mint ma.

Ó-Buda e szerint, három-négy nyilvános épületet kivéve Mátyás király halálakor is inkább falunak tűnt fel. Az országos forgalom bogpontja és a nyilvános élet középontja Buda és Pest volt.

Az, hogy éjszakra tőle, messze künn a mezőkön a Sz.-János lovagok kórháza, és éjszak-nyugaton szintén magán állva a hegyaljában egy régi templom az ugynevezett Fehéregyház állott, egy elenyészett falu temploma, csak erősebbé tette az öszhang és egység hiányának benyomását. Ha még hozzá vesszük, hogy a királynői várostól, melyben a Klárások kolostora állott, délre egy külváros vagy inkább külön falu is volt, — a szó szoros értelmében rá illett a »*cseh falvak*«-ról szóló német közmondás.

¹⁾ »In illa veteri Buda, quae vicatim hodie habitatur, Basilica quaedam est, aedificiis, opereque atque artificio superba, digna profecto, quae non in *illo loco, paene deserto, sed* in quavis egregia urbe fuisset erecta.« Schwandtner I. 331.

A rhodusi Sz.-János lovagok zárdájának keletkezte idejét Ó-Budán, senki sem tudta eddig meghatározni. Okleveleink csak annyit bizonyítanak, hogy a XIV. századon kezdve a mohácsi vészig az Ó-Budától messze éjszakra fekvő meleg víz forrás közelében állott ezen a jótékonyásnak s különösen betegek ápolásának élő lovagrend kórháza és temploma.¹⁾

Fehéregyház pedig Mátyás idejében egy régi, elhanyagolt, de évenként többszöri bucsujárás helye volt.

Fehéregyházáról Mátyás király maga ír a pápának, — hihetőleg anyja ösztönzésére — 1479-ben: »Fekszik — úgy mond — az én királyi váramtól Budától egy mért-földnyire a Vért nevű mezőn egy templom, mely Boldogasszonynak van szentelve, s mely régisége által nevezetes. Azt tartják róla, minden más templomnál régibb s a kitérés idejéből való.²⁾ Az isten-anya minden ünnepén nagy számban látogatja az áhitatos nép. Régen az külön egyházközség temploma volt (parochia erat).

Most azonban hosszas elhanyagoltatás után egyesegyedül emelkedik ki a mezőn a hegy aljában, pedig megtartotta a *plebánia* nevet. Meg levén fosztva egyházközségtől, majdnem pusztán áll, kivéve a többszöri bucsujárások idejét. Azonkívül ritkán szolgálatnak benne isteni tiszteletet. Mert az ó-budai plebánus, ki a prépostságot s több más egyházi javadalmat bir, ezt az egyházat kicsinyli s mintegy haszontalannak tekinti. Két káplánt, s néha annyit sem tart ott, kik helyettesíteni s az oda sereglő bu-

¹⁾ Rupp., i. m. 38 l.

²⁾ Bonfinius Nagy-Károly császárnak tulajdonította, — a mi bizonyítja, hogy az akkori legtanultabb emberek is történelmi kérdésekre nézve nem a kritikában, hanem a hitben voltak erősek. Azonban még abban a hívő korban sem hitték az egykoruak, hogy Árpád ott volna eltemetve, különben irtak volna erről a nagy nevezetességű dologról.

csusoknak isteni szolgálatot tartani volnának hivatva. De az ott lakók gyakran oly botrányokat követnek el, melyek zavarják a hívek áhítatosságát s csökkentik az egyház tekintélyét. Ezen okból jutott ez az egyház ezen elhagyatottságra és elhanyagoltatásra, úgy hogy sok év óta mindig valamely nagyobb egyházi javadalomhoz csatolták.»

Kéri a király a pápát, hogy a népnek a Boldogaszszonyhoz való tisztelete érdekében, ki egyszersmind Magyarország *patronája*, engedje meg, hogy Remete-Sz.-Pál szerzeteseinek gondjaira bizza. Igéri neki, hogy az eddigi javadalmazást ujabbakkal fogja nagyobbítani. — Végül biznyságul hívja az ügyállás valóságára nézve a pápa legátusát az Arragoniai bibornokot.¹⁾

Ujabb időben — mióta ezen kötet első ivateit irtam, mi 1879-ben történt — szorgalommal kutatják némely avatott régiségbuváraink a Fehéregyház nevű templom maradványait, — s ha az azonosság be lesz bizonyítva, becses támaszpont lesz az a további helyrajzi meghatározásokra; mert lesz legalább egy megbízható kiindulás.²⁾

A város fejlődésére egy rajta kívül eső templom mint nevezetes bucsujáró hely dicsekedett fontossággal. De úgy látszik, e részben sem tartozott az országosan nevezete-

¹⁾ Orsz. levéltár. D. L. 24,582.

²⁾ Dr. Havas Sándor tanácsnok ur érdeme nemcsak az, hogy azt s általán a helyrajzi kutatásokat szokott buzgalommal hatóságilag is felkaroltatta, hanem, hogy maga személyesen is szorgalommal buvárkodik. Azonkívül Thold ur és dr. Wekerle László ur is tett igen részletes kutatást, s három különböző hypothesis áll előttünk az ó-budai városhatárra s ezzel kapcsolatban *Fehéregyház* templomának hollétére nézve. Véleményem szerint mindhárom annyiban jó helyen keres, hogy az ó-budai hegy aljában tartja megtalálhatónak azt, mint magam elejétől fogva mondtam. Hogy minden kétséget eloszlató eredményre egyáltalán lehetséges-e jutni — az még kérdés. Magam 1876-ban s azóta többször bejártam az 1355-iki határjárás tájékát; de határozottan mit sem mernék állítani. Az lehetett a keresett templom, melyet a téglavetőnél már széthordtak.

tesek közé. Legfeljebb a szomszédos vidék szegényebb népe látogatta. Különben nem jut vala oly elhagyatott állapotra, s Ó-Buda polgárai is jobb módúak lettek volna, mint a minők voltak.

Említ egy oklevél még egy tisztos régiséget Ó-Buda határában, s ez Kurtyán vára, melynek azonban fekvése és mivolta egyaránt ismeretlen.

Átalán nagy történelmi rejtély, hogy Ó-Budán azon nagyobb és szép épületek: a királynői vár, Beatrix kastélya, a prépostság és Clarissák épületei, melyek akármelyike nevezetesebb volt Fehéregyháznál s talán helyrajzi tekintetben is tájékoztatóbbak volnának, mikép enyésztek el oly mértékben, hogy a föld felett tudtunkkal semmi sem maradt meg belőlök?

Ó-Buda nevezetességét emelte volna az az egyetem, melynek nyomai Zsigmond uralkodása elején tűnnek fel; de a melynek nyomai már azon uralkodás közepén el is vesznek.

Alább szólok, kapcsolatban a *budai* egyetemmel, az ó-budairól is, melyre ráillik, hogy szegény városnak a szerencséje is szegény.

XIX. FEJEZET.

A KIRÁLYI LAK MÁTYÁS KORÁBAN.

Buda a XV. században mai értelemben vehető királyi székhely. Vagy huszonhat évig Zsigmond alatt, egyszersmind császári residentia.

Akkor a *szent birodalom* császárainak hatalma azon ország erejében állott, melynek ők hercegei vagy királyai lettek volna a császári czim nélkül is. Székvárosuk sincs más, mint a mi ezen törzsbirtok fővárosa. Zsigmond atyja Károly idejében Prága volt a császár székvárosa, s ez a nevezetes uralkodó igyekezett is azt méltóvá tenni a ranghoz. Így lőn, hogy Zsigmond alatt a császári residentia, melynek központnak kell vala lennie, kívül esett a birodalom körén. Zsigmondra hatással lehetett atyja példája, hogy igyekezett székvárosának *imposans* kinézetést adni. De a kénytelenség is hozzájárult, mert megeshetett — s meg is esett — hogy külföldi fejedelmet, s néha egy-nél többet kellett Budán császárilag megemberelnie. Maga idézi egy ízben Budára a nem éppen szomszédban lakó schleswig-holsteini hercegeket.¹⁾ A mi több, el is jöttek azok.

¹⁾ Rex Ungariae, qui fuerat imperator, fecit dominos duces (Sleswicenses) citari coram se ad audiendam sententiam in certo termino, et ad locum multum remotum ad Ungariam, in civita-

Voltak itt sokkal nagyobb külföldi urak is. Már csak ezekért is meg kellett újítani az avult épületeket, több fényüzéssel állítani ki és tovább is terjeszteni. Franciaországból Zsigmond hozta építészek keze nyoma látszott meg a budai váron, mely nagy luxust üzött ezután az erkélyekben és földött tornácokban. Sőt el lehet mondani, nagyobbbat akart, mint a mennyit megbirt. Oly alapokat vetett, melyeket sem ő sem más nem birt betetőzni száz esztendeig. Ez különben nem épen Zsigmond, hanem a középkor jellemvonása. A legszebb akkori épületek ma is tanúsítják ezt, melyeknek majd mindenikén több generatio izzadott, s melyek közül sok ma sincs befejezve. Nem igen volt sehol se annyi pénz, se pedig avatott művész együtt, hogy egy emberélet alatt egy-egy nagy mű befejezhető legyen. Zsigmond francia építészei kihaltak volt már 1433-ig, mint egy burgundi utazó írja akkor.¹⁾

Mátyás király elavult vagy befejezetlen részekből álló királyi lakot vesz által, melyek azonban annyira betöltötték a királyi vár területét, hogy korlátolt tér maradt fen, valami alapján kezdve ujnak alkotására.

A király gyakorlati férfin volt. Valamint az ország kormányát, melyet meg akart újítani, nem forgatta fel az újítás kedvéért, ugy Buda ócska épületei helyén sem csinált *tabula-rasát*, melyre aztán olasz építőmesterei szabadon huzogathassák ki a renaissance paloták alapvonalásait. Valószínű, hogy ha atyja van az ő helyzetében s ő fog ily műhöz, gyökeresen újat épít vala. A két nagy ember, atya és fiu közt egyik különbség, hogy az az idealismus, ez a gyakorlatiáság felé hajlott.

tem Oven (1424-ben.). Chron. Holtzatiae. Pertz. Mon. Script. Tom. XXI. pag. 303.

¹⁾ A *Mellékleten* »Buda és Pest leírása és rajzai« értekezésében.

Ennek tulajdoníthatjuk nagy részben, hogy Bonfinius a királyi palotán inkább a részleteket igyekszik bámultatni, mint az egészet. Érdemét abban keresvén, hogy csupán az akkori hatalmasok érdemeit magasztalja, — föltehető, hogy a király főérdeme csakugyan a részletekben állott. — Sőt a leírás tárgylajstroma visszatükrözteti a budai várak megújításában az asszonyt is.

Nem Bonfinius kicsinyeskedésének kell felrónunk azt, hogy igen tulnyomóan a palota belsejére fordít gondot, míg az épületek egészéről és stíljéről keveset vehetünk ki belőle; hogy egész inventáriumát adja az épületek piperéinek, s leírása hallgat a várfalaknak erős voltáról s azok garnitúrájáról a nehéz ágyukról; egészen *ben* az udvarban él. Még annak ablakain sem igen néz ki. Szóra sem méltatja Budát, a polgári várost, — az *kivül* van az ő világán. Hasonlókép kívül esik magasztalásán mind az, a mi Mátyás kora előtt történt Magyarországon a művelődés érdekében. Sőt Bonfinius fogalma szerint a mi 1476-nál Beatrix királynő megérkezténél korábban folyt le, az, ha nem is praehistoricus kor annak, ki Magyarország történetét Scythián kezdi, — de mindenesetre bárbar korszak. Beatrix királynőnek tulajdonítja az író, hogy Mátyás építeni kezdett, tudományt, művészetet meghonosítani, s levetkezvén a szerinte durva nemzeti szokásokat, az olasz műveltség divatjait hozni be minden formáival az udvartartásba. — De ezen felfogás nyilván tulhajtott.

Érthető volt az antagonismus, az udvarnak tanult és művelt, de kevésbé józaneszű szögletes és pedans tudósai, meg a királyi tanácsban és csatamezőn érdemeket szerzett, s bár ódákat olvasni nem szerető vagy nem is tudó, de kiválóan gyakorlati eszű férfiai közt, kik Mátyás hatalmának támaszai voltak. Ha az írástudók titkos gyűlölséggel voltak eltelve a műveletlen Báthoryak, Kinizsie

íránt, ezek viszont még nevetségesebbnek látták a pogány istenasszonyoknak udvarló testi és szellemi félszégességét, mint a minő valóban volt. A nevetni szeretők az udvari bolondok egy nemét láthatták bennük, — annyival mulatóságosabbak, hogy egész komolysággal játszták szerepöket. Az a kor pedig már szerette az elmésséget, s maga Mátyás is példát adott rá. A nevetségés iránt kevesebb érzékű emberek boszankodtak kétségkívül, hogy a király nem inkább katonáira és ágyukra költi azt a sok kincset, mint írókra, festőkre, butorokra, szőnyegekre, s a fényüzést szerető nápolyi menyecske más szeszélyeire, holott néha a hadaknak nem jár ki pontosan a hav izsold, s a király néha kölcsönre szorul a nagy adók daczára.

Ezt a hangulatot ismerhette Bonfin, sőt keserűen tapasztalhatta is, és mint a tollát nagyhatalomnak képzelő egyegy mai újdondász, a boszu élvezetét meg nem tagadhatta magától, ha mindjárt jól tudja is, hogy nem beszél igazat.

Az is kitelt az ily rhetortól, hogy nem egyébért festi a Beatrix és körölte sereglett olaszok megérkezte előtti időket külön korszaknak és mentül setétebbnek, hogy annál hatásosabb legyen a rögtön rá következő korszak fénye. »Borura derü« mint Akadémiánk pecsétjén áll.

Bonfin maga írta meg Magyarország történetét. Jól tudta, hogy — ha előbb nem — de az Anjoui királyok alatt mily nagy érintkezés volt Magyarország, különösen Buda és Olaszország közt. Nem hihető teljességgel, hogy magában a királyi lakban és Visegrádon ne lettek volna ennek elég szép emlékei. A kik Kassán sőt Ó-Budán is kitűnő épületeket emeltek, ne tettek volna semmit azon budai királyi palotáért, melyben évekig lakott az udvar? Maga Bonfin dicséri Zsigmond király némely diszes s több nagy épületét.

Hunyadvára sem mutat arra, mintha Beatrix előtt ne lett volna Magyarországon kedv a művészi építészet iránt. Mátyás a könyvtárt is megalapította volt Beatrix hazahozatala előtt.

De kétségkívül igaza van abban, hogy Beatrix megérkezéssel újabb és hatalmas lendületet nyert a királyi udvar körül a művészetek és tudományok pártolása.

Sőt elmondhatjuk, hogy történetírásunk nem is méltatja kellően Beatrix érdemeit, ki hibái mellett is kétségkívül több mint fele részes Mátyásnak a közmuvelődés sőt új intézmények előmozdítására irányzott törekvéseiben, s különösen a budai várak megújítása, földiszítése — mint láttuk — inkább Beatrix, mint Mátyás izlése szerint történhetett.

Az is bizonyosnak vehető, hogy a királyi vár termei jókora részben a királynői *Asszonypataka* (N.-Bánya) és Selmecz jövedelmeiből voltak aranyozva.

Maga Bonfin sem hálás ezen pártfogója iránt. Még élt Mátyás, kétségkívül, midőn az udvari történetíró IV. *Decasának* negyedik könyvében leírja Beatrixet, a menyasszonyt, tulságos hizelgéssel. Megbámulván ritka szép homlokát, magas szemöldökét, telt piros arczát, vidor szemét, módos orrát, kellemteljes ajkait, azt teszi hozzá, hogy alakra, mozdulatra Venushoz, szemérmességben Dianához, bölcsességben és ékesszólásban Minervához hasonlít minden tekintetben. — Nyilvánvaló hizelgés. Igaz, ha megnézzük azt az arczképet, mely érettebb asszonykorából maradt ránk, Bonfin, leszámítván a tulzást, azt mondja nagyjából a mit a kép.¹⁾ Sőt Bonfin egy jellemző vonása kiegészíti

¹⁾ Teleki. Hunyadyak kora. IV. k. 480. l. Bécs állq az Ambrasi gyűjteményben az eredeti dombormű. Ki volt enítva gróf Károlyi Alajos termeiben s a Nemzeti Muzeumban nem régiben tartott kiállításokon.

a rajzot, életet ad annak. A dombormű kissé merev vonásaihoz, komor kifejezéséhez, a duzzadt arczhoz hozzá véve a Bonfin által kiemelt derült, vidor elevenséget, az arcz megszólalóbb és szebb.

De Bonfin későbbi fejezeteiben hálátlan Beatrix iránt, hogy egy külön panegyricusban nem részletezi más szép tulajdonait is. Ezt abból érthetjük, hogy akkor írja munkájának utóbbi részét, midőn II. Ulászló kerülván a magyar trónra, — Beatrix nemcsak ki volt zárva az udvartól, hanem rossz néven veszik vala egy udvaroncztól, minő Bonfin volt, Beatrix magasztalását.

Mátyás halála után kétségkívül keserű panaszokra fakadt a hálátlanságon, s a panasz sok részben alapos volt. Okot adott rá az igaz, hogy egyéni hibáit és botlását állítsák előtérbe. A ki férje életében uralkodni vágyott, bebizonyította özvegységében, hogy nem tudja bölcsen használni az önállóságot. Sok nő jellemvonása ez, — Bármint legyen, kétségkívül a közművelődés, s nemcsak annak fényüzési oldala, sokat köszönhetett Beatrixnak. Így 1478-ban ő állít iskolát Selmecz városában.

Meghalt 1508-ban, félrevonulva Ischia szigetén, miután évekkel azelőtt elvették tőle a királynői birtokokat. Már II. Ulászló nősbemlék lett, — a sokféle tanácskozás között téve oly házasságot, melynek akármely más fölötti politikai előnyét bajos érteni.

Azonban most a királyi vár Mátyás korabeli ügyeivel kell foglalkoznunk. Ha elfogadjuk is, a mit Bonfin mond, hogy a várban a legtöbb építkezés, s díszítés a Beatrix-al való házasság eredménye, nyilvánvaló a lakodalomról szóló leírásokból, hogy a király mindent elkövetett, hogy menyasszonyát királyilag fogadja, s izlése szerint helyezze el.¹⁾

¹⁾ Lásd Csánki Dezső »Első Mátyás udvara« cz. munkáját.

Legtöbbször emelik ki a leírások a királyi palotában a fafaragványokat, melyek gyakran bőven vannak aranyozva. A könyvtár szekrényei olasz művésznek voltak mesterművei.¹⁾ A könyves polczok szintén ily faragványokkal diszlenek, melyek növényleveleket ábrázolnak, s aranyozva vannak. Több terem és szoba famennyezete hasonlóképp aranyozott fafaragványokkal diszlett. Ezt nemcsak Bonfin mondja, hanem Oláh Miklós is. Brüsszelben 1536-ban írja, hogy külföldön sem látott másutt a budai várbeliekhez hasonló, csak a párisi parlament házában s ott is csak egy termet.

Sajnálunk kell, hogy a későbbi esztergomi érsek meg nem fordult akkor a salzburgi érsek székhelyén, a magas fellegrvárban (*Hohen-Salzburg*). Ott minden bizonynyal az érsek egy-két termét nagyon hasonlóknak találja vala Mátyás disz-ebédlőjéhez, s más aranymennyezetű lakrészeihez. Még ma is ez a legérdekesebb látnivaló egy magyar utazóra nézve, ama csaknem páratlan szépségű tájon és a szép városban. A fellegrvár, ha jóval magasabb is a budainál, az a sok összezsufolt, különféle magas épület és torony, a várfalakra kiülő paloták, ben a szabálytalan szűk várudvar, a sok lépcső, a folyosók, zegzugak, érthetővé teszik, hogy bajos is ezen labyrinthusról más mint zavaros képet adni egy leírónak. De legérdekesebb Salzburgban a fafaragványú s aranyozott mennyezetek, melyeket János főherczeg restauráltatott a jelen század elején.

A régi érseki vár szemlélete élénken emlékeztet Mátyás király uralkodásának egy nevezetes eseményére. A király aligha röstellett egész uralkodása tényeiből valamit annyira, mint ezt. Legbizalmasabb embere, kit maga nevelt

¹⁾ »*Scrinia Thyrrheni confecta ex arte magistri.*« Naldius II. ének, 40. vers. (Bél. Notitia. III. k. 612. l. Másutt: »*Scrinia gravi arte laborata*«. u. o. 599. l.)

s maga emelt sok más érdemesebbek mellőzésével az esztergomi érseki székre, azt a világhírű botrányt követte el, hogy szerzett kincseit összeszedvén, átszökött az ellenséges Fridrik császárhoz, azon évben, mikor Mátyás menyekzője sok külföldi követ jelenlétében küszöbön volt, 1476-ban.

Ez volt főoka egy nemsokára kitört háborúnak Mátyás és Fridrik közt, melyben kijutott a szökevénynek is, ki csak 1482-ben kapta meg a desertálás díját, a salzburgi érsekség kormányzóságát. Neve Flans, másképp Peckenschleger János, sléziai születésű fi, a királynak addig legbizalmasabb meghittje, mintegy barátja, s most emberismeretének élő czáfolata. Azonban csak látszólag az. Mert János érseknek oly nagy műveltsége, esze és ügyessége volt, hogy fényes tulajdonai bárki előtt is eltakarták a jellembeli fogyatkozásokat.

Kérdés, mire nem mernék határozottan felelni, — döntsék el a műrégészek, s a kik Salzburg történetét specialis eredeti kutfők alapján ráérnek kutatni, — vajjon nem egyenesen Budáról került-e az aranymennyezetek eszméje Salzburg fellegrvárába, az elvitt körmöczi aranyokkal együtt? Sőt a mennyezeteken kívül van más hasonlatosság is ennek fejedelmi terme és Mátyás egykori disz ebédlője közt. Egy ily teremben föltűnik egy igen massiv porphyroszlop¹⁾ a terem közepén. Ilyen volt Mátyás diszebeédlőjében is, mint Beatrix menyekzője alkalmával szemtanuk írják.²⁾ Kevesebb súlyt helyezek rá, de egy szakértő műrégész tán találna argumentumot azon régi kályhában is, mely a salzburgi fellegrvár egyik nevezetessége. Bonfinius

¹⁾ Nem emlékszem világosan — porphyre vagy gránit.

²⁾ A pfalzi választó fejedelem követének hivatalos jelentésében olvassuk a királyi ebéd leírásánál: »*A terem közepett, a királyi asztal előtt, egy kőoszlop körül négyszögű pohárszék volt nyolcz emelékre*«. Mátyás király. Kazinczy Gábortól. Pest, 1863. Ráth Mórnál, 129. l.

szól egy ilyenről a budai várban, mely akkor is figyelemre méltó volt.

A pusztaság lehetőségénél több, valószínűség az, hogy a Salzburgban ma is látható nevezett tárgyaknak a budai várbeliek szolgáltak mintául; mert Salzburg krónikáiban olvassuk, hogy az az Esztergomból desztált salzburgi érsek, s mint ilyen III. János, építésekhez látott a salzburgi fellegrvárban. Hozzá teszük ugyan, hogy közbejött halála miatt nem fejezhette be — (talán *mindeniket* nem) ¹⁾.

Hozzáfogott 1488-ban, mikor már véglegesen salzburgi érsek lett, s meghalt 1489. deczemberben. Két nyári félév alatt sokat lehet építeni.

Az építés művét folytatta Lénárt érsek Salzburg fellegrvárában (1495—1519). Ez sokat épített a várban templomot, várfalakat, vártornyokat. Neki tulajdonítják rendszeren a nevezett termeket is, s kétségkívül más elődeinek is műveit. De ez is korra közel volt Mátyáshoz. Így bármint döljön el a fentebbi kérdés, annyi bizonyos, hogy a salzburgi fellegrvár sokban tükre lehetett Mátyás residen-tiájának.

Hunyad várában is ily arany mennyezetet restauráltak, — azon az alapon, hogy régi hagyománynál fogva a környékbéliék a kastély egy szárnyát, melyben az arany-nak semmi nyoma sem volt már, *arany-háznak* nevezték, minek más értelmet alig lehet tulajdonítani, mint a mit a restaurálók adtak.

A budai vár faragványainak műértékére nézve Bonfin föltétlen hitelt nem érdemlenc, ha nem tudnók más kutfő-

¹⁾ »Eben in diesem Jahre (1488) unternahm der Erzbischof auf der Festung *Hohen-Salzburg* verschiedene neue Gebäude, an deren Vollendung ihn aber der Tod hinderte.« Chronik von Salzburg, von Judas Thaddaeus *Zauner*. Hozzá teszi a krónikás, hogy János halálakor több drágaságot és clenodiumot hagyott hátra, melyeket Magyarországról vitt volt magával.

ből, hogy azon korszak egyik legkiválóbb művésze Majano Benedek, ki épen mint műasztalos tűnt ki, dolgozott először Florenczben Mátyás számára, s lakott is egy ideig Budán, Mátyás meghívására. Ezt pedig egy illetékes író a legjelesebb művésznek mondja a famunkában,¹⁾ a mellett, hogy kitünő építész volt, mint Florenczben és Mantuában ma is meglevő művei bizonyítják. Ugy látszik, nem Majano Benedek, hanem az 1480-ban Florenczből Budára jött, s később itt meghalt *Camicia* volt az, ki a Mátyásféle új palotának építését vezette; mert róla írják, hogy »palotákat, kerteket, forrás-kutakat, templomokat, erősségeket s más jelentékeny épületeket emelt vagy díszített« Mátyás megrendelésére. De az ő díszítései is egy részben menyezetekből s más metszetekből állottak. Átálán az akkori építészek egyszersmind szobrászok s néha festők is voltak, mi hasznára vált a három művészet összhangjának egy-egy épület stylje és díszítményei közt.

Része volt Mátyás épületeiben Cellini Baccionak, Benvenuto nagybátyjának, ki florenczi, és Fioravanti Aristoteles bolognai művésznek, ki építő s metsző volt egyszersmind. Ugy látszik állandóbban szolgáltak Mátyásnak Traui Jakab és János dalmatiai építészek és szobrászok.

Hogy Mátyás és Beatrix a festés iránt is érdeklődött, magától érhető. Lippi Fülep florenczi festő képeket küld számára, s a király, bár sikeretlenül ezt is meghívja udvarába. A nevezett *Camicia* néhány más jeles képet szerzett meg s küldött Budára: Linaiole műveit szintén Florenczből. Maga a nagynevű Medici Lőrincz domborműveket küld nagy kortársának, több más műtárggyal együtt. A ferrarai udvartól arczképeket kap Mátyás, nemkülönben a mila-

¹⁾ Vasari. A művészek életrajzaiban. Lásd: Csánki Dezső érdekes művét: »Első Mátyás udvara«. Budapest, Kiliánnál. 1884.

női herczegtől, ki egy *madonna*-val kedveskedik a királynak. Ez nagy valószínűséggel Lionardo da Vinci műve volt.¹⁾

Ha a szoborművek és képek közt a templomiakon kívül nem egy a classicus korra vagy épen mythológiára vonatkozhatott, több jele van, hogy a magyar udvar ízlése inkább a realismus felé hajlott. Valamint a királyi vár előtti tért Zsigmond, úgy a belső udvart a három Hunyadi álló szobra díszítette. Fenmaradt napjainkig Bécsben az Ambrasi gyűjteményben Mátyás király és Beatrix fehér márványból készült domborművű mellszobra, melyekről egy jeles műtörténészünk így szól: »Mindegyik természetű képmás jellegével bir úgy fölfogás mint kidolgozás tekintetében. A XV. századbeli florenczi szobrászatra vall és ottani legjobb mesterek műveivel kiállja a versenyt. Talán Benedetto da Majano készítette.«²⁾

A fenevezett florenczi képiró Lippi által 1488-ban küldött képek egyike is Mátyás arcképe volt, melyet érem után festett.

De Mátyás nemcsak maga és családtagjai arcképeivel foglalkoztatta a festőket. A budai várpalotának dísztermei, úgy látszik, alakulófélben voltak a Walhalla egy nemévé, hol a hazának kitűnő szolgálatokat tett férfiak képe volt megörökítendő emlékezetöket.

Igy értesülünk arról, hogy a budai királyi palota egyik termében volt látható Daróczi János arcképe, ki hősileg küzdve esett el 1468-ban decemberben, mikor Mátyás a moldvai vajda megfenyítésére menván, Bája városban éjjel lepték meg a moldovaiak a király főhadiszállását, ki-nek élete is veszélyben forgott, s többen áldozták föl ma-

¹⁾ Csánki i. m. 66. és köv. ll.

²⁾ Pasteiner Gyula. A művészetek története. 374. l. Ugyan ő szól Mátyásnak a Lausitzban Budissinban a várkapu fölött egy fülkében elhelyezett trónon ülő szobráról.

gukat megmentésére. Darócziról azt írják, hogy sebet kapott, mely arczát egész életére elrutította volna. Nem tartván érdemesnek így élni tovább, az ellenség legsűrűbb tömegei közé vágott be, s annak holttest halmaza közt találták meg a győzelem után. Ezen férfiú (vagy tán inkább ifju) vitézségét és dicsőségét ábrázolta méltóan és kitűnő művészettel egy kép, mely abban a ruházatban és fegyverzetben tüntette fel a hőst, melyben elesett.¹⁾

Nyilván nem a nehéz németes fegyverzetű lovasok közé tartozott, különben alig kapott volna súlyos arczsebet. Valószínű, hogy magyar öltözetben és fegyverzetben volt ábrázolva.

Egyáltalán nem hihető, hogy a Darócziéhoz hasonló más tetteket, s a király és haza szolgálatában szerzett még nagyobb érdemeket ne részesítette volna Mátyás hasonló kitüntetésben. Egész gazdag gyűjteménye lehetett már ilyenekből a királyi palotában, miután Carbo 1482-ben hal meg s művét azelőtt írta, s annál jóval korábban írhatta.

Ez reális irányba terelhetette a művészetet; de szintugy alkalmas volt megbarátkoztatni a művészettel a nemzetet, mint a magyarok történetének megiratása az irodalommal, s sajnos, hogy csak a classicai latin nyelvet utánzóval. De ily arczkép-dombormű- és szoborgyűjtemény megszűnik realisticus lenni, ha a művészt ugyanazon szellem lelkesíti, a melyet azon művek összesége inspirál: a hazafiság és nagy tettek szelleme.

¹⁾ Kazinczy Gábor *Mátyás király* 91. l. az ő latin szövegében *Dorotzit* olvasott. De Toldi Ferencz »*Analectáiban*» (évek óta ki-nyomott, de még nem jelent s alig kapható gyűjteményében a 198. lapon) *Dorozlezit* olvasott. Ha ez az eredeti írásmód, akkor Domoszlai volna inkább a név. Bonfin leirván az éji csatát s elmondván főbb hőseit, egyet sem nevez meg, kinek neve hasonlítna akár egyikhez akár a másikhoz (Dec. IV. Lib. 1.) Dengelegi Pongrácz János csak 1476-ban halt meg.

A Louvre oszlopsorai közt az emeleten köröskörül oly szobrok láthatók, melyeknek eredetijéről ma már nem sokat mond a történelem, s művészileg sem mondhatók kitünőknek, s mégis a ki először látja, önkénytelenül elmondja: nem csoda, ha ez a nemzet nagynak érzi magát, mikor mindenki szemléletből ismeri a rég meghalt nevezetes vagy érdemes férfiak arczvonásait. Csak ama realis képekben és szobrokban, mik egykor Mátyás palotájában voltak láthatók, mily szellemi tőke veszett el!

Mátyás király palotájának legnagyobb kincsei közé számítják az ő könyvtárát, mely a görög és római irodalom, ezenkívül az egyházi művek gazdag gyűjteményéből állott.

A mai kor embere, ki a könyvekben és egyebekben megszokta a nagy fényűzés helyett a csinnal és czélszerűséggel párosult egyszerűséget, hajlandó fölösleges pazarlásnak nevezni azt a nagy költséget, melyet Mátyás a bársonyos, aranyos ezüstös kötésekre, s a mi ezeknél sokkal drágább, a másolatok betűinek kifestésére s a szövegtől sokszor egészen idegen miniatúr képekre költött, — s költött akkor, midőn a nyomdászat nemcsak föl volt találva, hanem Budán is kezdett működni, — Geréb prépost ösztönzésére.

De Mátyás kora izlését követte. A nyomdászat meg sem közelítette volt diszben az akkori másolóknak művészetét. Föl nem lehet tenni, hogy a király könyvtárában ne lettek volna nyomtatványok is. A találmány a régi szokásokhoz ragaszkodók legcsökönyösebbjei előtt is legalább mint *curiosum* érdekes volt. — De a diszített kéziratokhoz képest úgy tünt fel a legszebb nyomtatvány is, mint a mai gépek kartonszövege a kézimunkával művészileg himzett selyemhez.

Nem is az akkori királyok buzdításával találták fel

és tökéletesítették a nyomdászatot. Egészen polgári, mondhatni democraticus találmány volt, s kivált még a XV. század végén, midőn bölcséjében (incunabulumaiban) volt, surrogatumnak, majmolásnak s e részben is erőlködéseiben, hogy a másolók rajzát utánozza, hiunak tűnt fel. Nem tartották volna illőnek egy-egy koronás Moecenashoz, hogy a könyvművészet gyémántjaival egy sorba holmi *imitatiót* helyezzen könyvtára műremek polczaira és szekrényeibe. Ahhoz jobban illett volna a festetlen deszkapolcz és durva bőrkötés, vagy az a vastag papirpongyola, melyet a velencei nyomtatványok viseltek.

A *Corvinák*, mint Mátyás könyvtára fenmaradt példányait Európaszerte nevezik, kiállításukban visszatükröztetik mind a kornak, mind kétségkívül a királynak is izlését. A fényes királyi palota ezen parányi töredékei bizonyságok reá, hogy az egész is, mint ezen részek, a pazar fényvel a valódi művészetet párosította. Azt hiszem, ez csak félig történt királyi méltóságérzetből. Egyéni jellemvonás, mintegy ösztön volt nála, mint azon kor művészeiben, hogy a mihez fog, az jól legyen csinálva; a mi művészet akar lenni, legyen is az.

De úgy jártak a diszkötések is, mint a palota udvarán a nagy szobrok. Nem művészi belbecsük, hanem az anyag miatt vitték el: a szobrokat mivel ágyuöntésre alkalmas érczből készültek, — a könyveket ezüst és arany diszítménnyekért.

Egyetlen hiteles kutfő sem ad fogalmat a kötetek számáról. Bizonyos az, — Oláh Miklós írja — hogy a főkönyvtáron kívül, mely a latin műveké, volt külön teremben, sőt külön épületben egy kisebb görög könyvtár, s ezeken kívül a királyi palota különböző részeiben még kettő.¹⁾ Ebből gondolhatjuk, hogy nem volt rendezve az

¹⁾ Lásd a *Mellékletben* a királyi vár leírásában.

egész s így a kortársak sem tudták a kötetek számát, anynyival kevésbé, mivel gyarapítása folyton folyt a király haláláig. De ez nem minden. Bizonyosnak lehet venni, hogy a könyvtárnak egy jó része még nem volt ellátva diszkötéssel s azon külsővel, miből a bibliographusok első tekintetre ráismerhetnek egy-egy *Corvinumra*. A ma kétségteleneknek tartott példányok — Európa különböző könyvtáraiban elszórva, — lehet mintegy száz darab — bizonyára nem meritik ki a régi magyar királyi könyvtárból még ma is meglevő kötetek számát. Az ott őrzött nyomtatványok meg épen meg nem ismerhetők nagyobb részben. Kétségkívül nemcsak a rövid ideig virágzott budai nyomdából, hanem Olasz- és Németország sajtóinak e nemben legszebb termékei az ottani kötésben voltak meg.

A 40,000 kötetről szóló állítmányt, merésznek s teljességgel nem hitelesnek kell tartanunk.

Az egykoru florenczi Naldius oly művet hagyott ránk, mely ha tán nem volna is egyetlen a maga nemében, de a mai korban hallatlan. Ez könyv-katalogus négy énekben! — s nem is rozsz, sőt ékes hexameterekbe szedve. A baj az, hogy katalogusnak — mi természetes — igen is hiányos s nem is a ritka könyvek lajstromát adja, hanem az átalán ismert classicusokat dicsőíti. — A könyvek számával (pedig a florenczi Naldiusnak nagy érdeme volt Mátyás könyvtára gyarapításában) maga sem volt tisztában, mert csak hozzávetést közöl, mely hozzávetés az ő saját tudását is inkább eltakarja, mint tudatja. A helyett, hogy az akkori ismert könyvtárakhoz a Mediciekéhez vagy a Vaticanéhoz hasonlítná, a Krisztus születése előtti görög és latin könyvgyűjteményekről állítja, hogy azoknál Mátyásé nagyobb. Nem is állítja, csak kiokoskodja ily formán: Minthogy azok vagy csak latin vagy csak görög könyvtárak voltak, a Mátyásé pedig egyesíti a kettőt,

nagyobbnak kell lennie. Sőt ha kettőt azokból összetettek volna is, nagyobb a Mátyásé; mert ezeken kívül még a keresztyén egyházi irodalmat is magába öleli. — Asinius Pollionak híres könyvtára »háromszor öt ezer« kötetből állott. Mátyásénak nemcsak nagyobbnak, de jobbnak is kellett lennie.¹⁾ Hogy Ptolemaeus, Pisistratus, Caesar könyvtárait hozza fel az író, s nem az általa ismert egykoruakat, az őszinteség hiányát mutatja. Különben ellenkezett volna a *panegyricusok* bevett modorával, a mit mi kívánunk tőle. Mátyás egy hizelgője sem hasonlítja őt kortársaihoz, hanem a classicus kor halhatatlanaihoz. Így történik, hogy a könyvtár kérdésében is, mint egyebekben a humanista írók nem a szemmel látottakra, hanem Hellas és Róma ismeretére tanítanak bennünket.

De kétségkívül nem nagy tulzás van azon állításukban, hogy Mátyás könyvtára teljes gyűjteménye volt a nevezett irodalmaknak. A maig is meglevő példányok közt vannak, melyek Mátyás korában sem voltak ritkaságok s belbecsre nézve nem érdemelték meg a diszes kötést, nemhogy a szép miniatur rajzokat. Ha a selejtesebb művek nem hiányoztak, a jók és kitűnők annál kevésbé, a minthogy Naldius lajstroma egész csoportját számlálja elő a valóban remekíróknak.

Mind ezen adatok — bár némely részben csak egyes, de biztos jelek — Mátyás királyi várát uralkodása vége felé inkább műkincs-gyűjteménynek, *muzcumnak*, mint középkori várnak tüntetik fel. Még az udvarok és folyósok is hirdették ezt. Ha csak egy részben ránk marad az, a maga mivoltában, — kétségkívül az elsőrendű érdekességek közé tartoznék a régiségeket és művészetet kedvelő utazókra nézve, de kétszeresen becses volna nekünk, kik sokat talál-nánk benne, min csak a nemzet fia, a hazafi tud lelkesedni.

¹⁾ Bél. Notitia. Naldius IV. ének 220. vers.

Mátyás királyi palotája különben már nem volt többé középkori. Az ujkor reggele árasztotta szét sugárait a királyi trón környezetéből. Valamint a hadi szervezetben, úgy a béke műveiben is Mátyás és udvara nem tartoznak többé a középkorba.

A királyi várakban felhalmozott sok kincs látszólag biztosítva is volt a károsodás ellen.

A várhegy királyi részét mondhatni tetőtől talpig erős, magas falak gyűrűs pánczéla övezte, tetején elegans tornyokkal s más erősítésül, de diszül is szolgáló járulékokkal: nagy részben Zsigmond király művei, melyeknek legalább váza maig is látható.¹⁾

De feltűnik ott egy alacsonyabb fal, mely a régi rajzon is látható, de ma is. Ez érdekes adat egy 1493-diki rajzon. Régen oly magasra építették a várak tornyait, hogy létrával fel ne lehessen jutni. De az ágyuk nagyobb hatása óta belátták, hogy az alacsonyabb, de tömörebb falak jobb szolgálatot tesznek. Ennek erejét növelték az által, hogy belül feltöltötték földdel. Ennek ellensúlyául szolgáltak a külső pillérek. Már pedig Bonfin szerint ezt Zsigmond építtette.

Alább a polgári város leírásában látni fogjuk, hogy a képünkön feltűnő várpiacot Mátyás megnagyobbította lerontatván a közelebbi házcsoportot.

Az 1686-iki visszafoglalás térképein látunk egy kőfalat, mely a mai Sz.-György teret ketté vágta. A kétszáz évvel ezelőtt is megvolt falnak ma már semmi nyoma; de maradt nyugaton, a hegyoldalban egy megbízható pont arra, hogy kimérjük a királyi vár azon határát, melyet a nevezett kereszt-kőfal jelölt.

A Fontana-féle térképen a várnak a hegyek felé fordult oldalán, a lejtő közepe táján egy kerek torony

¹⁾ Lásd a *Mellékletben* közlött 1493-diki látképet.

fejezi be a királyi vár párhuzamos s lépcsőzetesen leszálló hosszú és magas falait. — Ez a kerek torony a királyi vár piaczat ketté vágta kőfal irányába van kirajzolva. Ez a torony megvan a maga épségében maig is a krisztinavárosi Sz.-János tér irányában, ott hol az egykori Horváth-kert kelet felé végződött. Csaknem középtű áll a mai Fehérvári kapu és a vár déli vége közt.

Az azonosságot bizonyítja az, hogy Fontana térképén, melynek elég pontosan találó mérczéje is van, szintugy 180 öl távolság ez a nyugati falak hosszában s légvonalban mérve, mint a mai teljesen pontos térképeken.

Fontana rajzában a mai ugynevezett fegyvertár-épületnek felső, vagy a sikló-állomás felőli végénél vonul el az a régi fal. Az előudvarnak, melyet így bekerített, széle hossza mintegy 60 öl, tehát térfogata három hold. Ezt lehetett nevezni, mint egyik író teszi, előtérnek (*vestibulum*, bár középkori erőltetésével a tulajdonképi szónak), lehetett nevezni (mint egy másik teszi) roppant udvarnak. A mai egész fegyvertár-épület s a nyugatfelőli vele szemben álló épületek, közből az utcza, állanak ezen régi előtérén, hová talán Zsigmond rézsobra volt elhelyezve.

Igy a belső és külső királyi várak épületei két belső udvarral együtt csak vagy 20 öllel foglaltak el többet, mint a mennyi a mai királyi várpalota hossza. A régi külső, véd-falak hosszának és alakjának a maiakkal való egyezése mutatja ezt. A mai királyi palota hossza 94 öl déltől éjszakra. A régi a külső királyi vár árkáig 115—120 öltre tehető.¹⁾

Ebből a belső királyi vár hossza az épületek déli szélétől mérve a kapuig az udvar tengelye hosszában 80 öl, a külső váré csak 40. Mégis a külső udvar (Bonfin szerint) nagyobb a belsőnél; mert a belső udvarnál a várhegy fensikja legkeskenyebb, míg a külsőnél kibővül.

¹⁾ Fontana mérczéje szerint.

A mai királyi lak alaprajzában sem hasonlít legkevésbé a régihez. A mai a síknak egészen keleti oldalán áll, nyugatra nincsen épület. Ott a sziklás várból mesterségesen bemélyített ut vezet ki lejtősen a két rendbeli kapuhoz, s az uton túl van az őrhely.

Régen a belső királyi vár a külső védfal alaprajzával párhuzamos volt. A mély ut nem volt kiásva, az egész fensik itt nagyjából egy színvonalon állott. Egy hosszudad négyszögű épület állott elő, melynek ablakai mind a külső várfalak felé néztek s belül egy szintén hosszú keskeny udvar maradt, melyen az épületet körül járó oszlopsor nyomai megvoltak még 1686-ban is. Az udvar nem volt szélesebb 15 ölnyinél.¹⁾

Átlag véve, itt a vár fensikjának szélessége 60 öl levén, marad a királyi lakház számára keleten és nyugaton is mintegy 22—22 öl. Ha azonban nem vesszük többnek a palota mélységét a külső ablakoktól a belső folyosókig 10—12 ölnél, még mindig maradt hely a várfal és az épület közt, hogy elférjen ott a kápolna, a könyvtár s más toronyszerű kiállása a főépületnek. Későbbi rajzok nyugaton mutatnak egy ilyet, még pedig diszes gót épületet. Dél felé nem ment ki egészen a várfalig a királyi palota. Ott az István-vár nevű alul igen masszív, fen karcsu minaretszerű torony a tárnoki épület, a kapu, és egy cisterna talált helyet.

Mindjárt a vár megalapításakor még jobban szembe tűnhetett, mint ma, hogy az egész várhegynek leggyengébb oldala a déli homlok. Nemcsak hogy ott a fensik maga is lefelé ereszkedik, hanem a várhegy itt legkevésbé meredek. Ma a bástyafalak és a várkert lombos fái takarják el a hegyoldal menedékes voltát. Itt kellett legtöbb mes-

¹⁾ Hosszát, mivel 1686-ig az éjszaki épületek ugy látszik elpusztultak, bajos meghatározni.

terséggel megnehezíteni az ellenség feljuthatását, s így a nagy torony, a várkapu előtt a mély árok szükségesebb volt, mint másutt.

Hogy ide, a várhegy legalantabb fekvő legkönnyebben járható, és legkeskenyebb, tehát a kiterjesztésre legalkalmatlanabb részére helyezték a királyi várat, annak oly okai voltak, melyek helyrehozták ezen hátrányokat. Itt közelíti meg legjobban a várhegy a Dunát, s azért itt az erődöt egészen a partig s mondhatni be a vízbe lehetett vezetni; itt volt az országos közlekedés főréve a pesti rév is. Ezenkívül itt lehetett legjobban elszigetelni a királyi várat a polgári várostól, itt nyílt legtöbb oldalú szabad kilátás, s végre tán nem utolsó ok, ide estek közvetlen közelbe az alsó hévizek, melyek egyike királyi fürdővé lett.

Zsigmond király hozzácsatolt a királyi várhoz éjszaka még vagy 2400 négyszög ölnyi területet, hol az ő és Mátyás palotája állott, s mégis maradt tér egy négyszögű udvarnak, mely a belsőhöz képest nagynak volt nevezhető. Mire való volt a Zsigmond korabeli terjeszkedés? Erre felelnek a történelmi tények: a királyi udvarnak új épületekre volt szüksége. De hogy a királyi vár terjedelmes külső terét miért kellett egy fallal ketté vágva, egy előudvart teremteni, arról hallgatnak.

A vár felszintjének viszonyai talán alkalmasok megfejtetni a talányt.

A várhegynek hosszan nyuló háta, míg be nem volt építve, a pesti partról nézve két pupot rajzolt éles körvonalakgal a nyugati égen. Egyik ott volt, a hol ma a Várszínház áll, s hol a Ferenczrendiek temploma és klastroma állott; másakra, mint legfeltűnőbb helyre a főtemplomot, Boldogasszony egyházát építették.

A ki megáll a várbeli főtemplom előtti téren, látja, hogy egyfelől szembetűnő lejtő van onnan az Országházig

s onnan ismét a Bécsi kapuig, másfelől szintén menedékes lejtő ereszkedik a Fehérvári kapuig.

Hasonlókép megállván a Várszínház és a honvédelmi palota táján, látjuk, hogy egy rövid lejtő van onnan a Fehérvári kapu vonaláig s másfelől egy hosszabb s jóval meredekebb a királyi várpalota felé, úgy hogy a mai Henczi-szobor tájáról egy lövésznek kerekcső nyila vagy puskája vízszint tartva belőhetett a palota első emeleti ablakába, min a 30 lábnyi széles várárok nem segíthetett.

De huzván egy a királyi várnagy katonáinak őrzésére bizandó falat a lejtő magasabb részéig, a támadás ezen oldalról sikeresebben volt visszaverhető.

Ez a fal, sőt már maga a királyi vár előtti mély árok nem külső, hanem belső ellenség ellen volt építve. A mik Zsigmond uralkodása elején, aztán Albert s majd Ulászló alatt Budán történtek, bebizonyították, hogy kivált egy választási királyságban többször fordulhat elő, hogy a királynak saját alattvalói ellen kell magát védelmeznie.

Nevezetes példa volt erre Mátyás uralkodása elején egy bécsi esemény. 1462-ben történt, hogy a bécsi pártos polgárság a *Burg*-ba szorítja be III. Fridriket s forma szerint ostromolja. A fejedelmi lak erősítése jó szolgálatot tett a császárnak.

De maga Mátyás is uralkodása első felében nem érezte trónját biztosnak külső hatalmas praetendensek, s szintén hatalmas belső pártütők ellen. Kétségkívül ő is úgy vélekedett, mint az előbbi s az utána következett nemzedékek, hogy a ki Budát bírja, az bírja a magyar trónt is.¹⁾

¹⁾ Láttuk ezt a XIV. és XV. század eseményeiből. De hogy a török foglalás előtt I. Ferdinánd is így gondolkozott, bizonyítják Velius Gáspár szavai: »Ubi inclutus rex Ferdinandus cognosceret, eum, qui Budam veluti regni sedem et caput teneret, haud difficulter in reliquam Ungariam imperium obtinere; ejusque auctoritatem inter Ungaros plurimum valere,« etc. I. m. 167. l.

Egy király sem érezte Buda fontosságát nagyobbnak, mint ő, a trónt nem öröklött, hanem választott király.

Minden interregnum alatt, mit a királyválasztás gyakorlata szükségképivé tett, a budai vár megszűnt egy időre királyi lenni, hanem országossá lett. Az országtól kellett átvennie azt a választott királynak. De Mátyás esetében, midőn betelepedett is a királyi lakba, csak tetteleg ő, jogilag más volt az ur.

Midőn 1458. január 24-dikén Pesten Mátyást királynak kikiáltják, abban a pillanatban a budai várak az ellenpártiak feje, Garai nádor kezében volt.

De Szilágyi Mihály az ellenpárttal bizonyára ki sem békül más föltétel, mint az országos várak s nevezetesen Budavár haladéktalan átadása mellett. Csakugyan törvényt is tett, hogy Szilágyi, mint kormányzó, azonnal vegye kezébe a várakat. Garai nádor át is adta rögtön, bár feltűnő kedvetlenséggel, a budai, Ujlaki pedig a vise-grádi várat.¹⁾

Különben az 1458-diki törvények, melyek, mint a Szilágyi kormányzósága alatt keltek, olvashatók törvénykönyvünkben, mintha kivonatai volnának egy terjedelmes egyezménynek a két párt között. Valószínű, hogy az egyezményeket sietve kellett törvényformába önteni. De előre jól kiszámított nevezetes jellemvonása ezen törvénynek, hogy Mátyás megválasztatása mellékes ténynek tűnik fel Szilágyi Mihálynak kormányzósága mellett, elannyira, hogy ez a törvény szövegében kötelezi magát,

¹⁾ Thuróczy. Part. IV. Cap. 64. 225. l. A lengyel történetíró Dlugoss így szól: »Et quo solidius electio hujusmodi (Mathiae) procederet.... castrum Budense per Ladislaum de Gara, Palatinum Hungariae; castrum vero Vischegrad per Nicolaum Frysthaczi, Palatinum Transylvaniae in potestatem Michaelis Zuladin resignatur,« (Ujlakit Galgóczról, Freystadt, nevezik német-lengyelesen Fristaczkinnak.) Hist. Polonicae. II. 220. hasáb.

hogy a hozott végzéseknél Mátyás király által is érvényes fog szereztetni.¹⁾

Az ellenpárt tulajdonképpen nem Mátyással, egy még ismeretlen mennyiséggel, hanem egy, bár ellenpárti, de már ismert és a többiéhez hasonló érdekű főúrral, Szilágyival számolt. Alkalmasint mindkét rész kielégítőnek találta a megoldást, megtoldván azt ki nem mondott utógondolatokkal. Elég az, olyanszerű helyzetet képzeltek Szilágyi, a minő Hunyady a kormányzó és a kiskorú László király között volt.

Szilágyinak és nem Mátyásnak adta át a törvény az ország összes kerített városait és királyi várait, még pedig rögtön,²⁾ s így mielőtt Mátyás hazaérkezett volna Prágából.

Mikor Mátyás, megválasztatása után három héttel, Prágából Budára érkezett, az urak nagy tisztességgel, a papság ünnepélyesen, a nép is jól fogadta. A budai zsidók nagy számban, mint alázatos kérők járultak elébe eddig élvezett biztosságukért.

Már Budaváros kapuját a polgárok nem feltétlenül nyitották meg előtte. Egy baldachin alatt megesküdt a város szokásos törvényeinek és a királyoktól nyert kiváltságainak épségben tartására. Szokottnak látszik, hogy belépve a városba, egyenesen Boldogasszony templomába menjen *Te-Deumra*, s ott felfogadja az egyház jogainak épségben tartását és védelmét. Nagy készséggel tette kétségkívül. De az már különösebb volt, hogy mielőtt a királyi vár küszöbét átlépte volna, ünnepélyes fogadást kellett tennie az ország törvényeinek megtartására.³⁾

¹⁾ Corpus Juris Hung.

²⁾ »Universae civitates muratae ac castra regalia ad manus praefati domini Michaelis Gubernatoris statim resignentur.« (U. a. 14. cikk.)

³⁾ Világosan írja Bonfinius, kinek ebben a részben teljes hitelt kell adnunk, hogy mielőtt Mátyást a város kulcsaival megkínálták, esküt kellett tennie a városi törvények és nyert kivált-

Szilágyi nem személyesen adta át a királyi várat, s nem személyesen követelte a fogadalmat. Közeli rokonát Czobor Mihályt tette volt be budai várnagynak.¹⁾

A Szilágyi-család szintoly közel rokon volt a Czoborokkal, mint a Hunyadyakkal. Mindhárom csak Zsigmond király idejében lett nevezetessé. Czobor Mihály később a legbuzgóbb hivei közé tartozik Mátyásnak: meghitt s meg is bizható embernek bizonyult. A kétségkívül szokatlan, s azért némileg megalázó várátadás nem tehetett Mátyásra kedvező benyomást. — De mint későbbi tettei mutatják — képes volt nemcsak megbocsátni Czobornak, hanem meg is dicsérni a feljebbvalója, Szilágyi parancsainak pontos teljesítéseért. Az *odium* egyedül a kormányzóra hárult.

Garai és Ujlaki mesterek a diplomatiái furfangokban, úgy vitték bele Szilágyit a ferde helyzetbe, hogy a dolog ilyennemű intézésére nem tudott alapos ellenvetéseket hozni fel, — még ha nem lesz vala is dicsvágya magát Hunyady Jánosnak, Mátyást *Posthumus* Lászlónak decretáltatni. Maga a közönség érthetőnek találta az eljárást.

Mátyás, midőn az ország határánál fogadták, nem tett volt fogadalmat vagy esküt. Másfelől bizonytalan volt, mikor következik be a szokásos koronázás, — miután a korona vetélytársának, Fridrik császárnak kezében volt.

Egy választott királynak csak nem lehet föltétlenül adni át a trónt, ha mindjárt kormányzó van is gyámul ki-nevezve melléje. Szilágyi okosabban jár vala el, ha Garai-

ságok épségben tartására, s aztán azt teszi hozzá: »id ipsum antequam in arcem admitteretur, universis Regni optimatibus, pontificibusque promisit.« (Dec. III. Lib. 9. 370. l.)

¹⁾ Bonfin nem szól a várnagyról, Czoborról. De Korneli az ő »Fragmenta« című gyűjteményében így szól: »Michael Czobor de Czobor Szent-Mihály 1458. commendans Budae, quam primus Mathiae Corvino electo regi aperuit.« 96. l.

val adatja közvetlenül Mátyás kezébe a várat. De egyfelől bajos volt halasztani az átadást, — másfelől a törvény kikötötte, hogy a kormányt öt évig Szilágyi fogja kezében tartani. Mátyás általánosan fogadván fel a törvények megtartását, bele volt ezekbe foglalva a Szilágyi öt éves kormányzásáról s a várakról szóló törvény is. Szilágyi vállalt felelőséget Mátyás helyett is a törvényekért az ellenpárttal szemben. Szilágyi biztosítani akarta magát unokaöccsével szemben.

Utóbbi ki nem mondott, de azért hatalmas indok lehetett. Nyilvánosan pedig az történt, hogy a budai királyi várakba vonulás helyettesítette ideiglen a székesfehérvári koronázást. Ha utóbbi régibb s több áhitattal volt körülvéve, de előbbinek realis becse újból is nagyobbnak tűnt ki. Mátyás hat évig volt király korona nélkül; de Buda nélkül talán ugyanannyi hónapig sem lett volna az, ha meg lesz vala is koronázva.

Első dolga Mátyásnak a kormányzásra vonatkozó törvényt a királyságra vonatkozóvá változtatni s aztán Szilágyi kormányzását megszüntetni. A várak feletti parancsnoksága helyett a fényes beszterczei grófságot kapta. Igen ferde helyzetbe jutott a kormányzó nemcsak unokaöccsével, hanem Garai pártjával is, mely utóbbi perfidiával, törvényszegéssel vádolhatta, melynek megcáfolására véd- és dacszövetséget köt a Hunyady-háznak ezen, csak színre kibéült ellenségével, minek következése az lett, hogy saját védencze kénytelen volt őt fogságra vetni. Politikában is előre nem látott fordulatai szoktak lenni a görbe utaknak, ha jó szándék kalauzolja is.

Mátyás nehezebben jutván a királyi várhoz, mint sok előde, csak annál nagyobbra becsülhette.

Mentül tovább élt és uralkodott, annál inkább növekedett rá nézve annak fontossága. A koronát Corvin

Jánosra akarván hagyni, mentül alaposabb ellenvetés volt tehető ezen örökös ellen, annál több kezességet akart szerezni a szándék sikerére. Elég tapasztalt ember volt már akkor arra, hogy ne csupán a várfalak holt erejében biz-zék, de arra is, hogy a befolyásos körök jó akaratának biz-tosítása mellett ne tartson fölöslegesnek egy erős királyi kastélyt, mely az ő halála esetén fia hatalmában lesz, a nélkül, hogy először föltételekre kelljen megesküdnie.

Ezenkívül is Mátyás mindinkább igyekezett a budai várnak azon közjogi jellemét elvenni, mely szerint az az országos rendek, és nem az uralkodó személyes tulajdona. A király-választási szünetekben, a Zsigmond ideje és későbbi kormányzóságok alatt határozottan országos jelle-met öltött, mi tetőpontot ért Hunyady János alatt, midőn a várak s vele Buda nem a király, hanem a kormányzó s majd főkapitány rendelkezése alatt állott. Ez akart, mint mondtam, ismétlődni Szilágyi kormányzóságával.

Ezért aligha csalódunk véleményünkben, mely szerint Mátyás ujításai a budai királyi várban és némileg a város-ban azon célnak is megfeleltek, hogy ott minden a mi ér valamit, a Hunyadyak nagyságát hirdesse, a mit a nemzet nagy többsége nem hogy megrótt volna, hanem büszke volt rá maga is. A szobrok, képek egy nagy része a család tagjainak és érdemes hiveiknek emlékéért örökítették meg. Mátyás minden művére, a hová illeszthető volt, a Corvin czimert illesztette — még a Boldogasszony polgári tem-pломának tornyára is. Kitűnő eszű férfiú lévén a király, ebben nem a hiu ember, hanem az apa árulja el magát. Így, ha Corvin János nem lett is király, s nem is voltak kirá-lyi tulajdonai, de az ahhoz való remény, sok baj és kár mel-lett, hasznót is tett az országnak, s mindenesetre Budának.

A királyi várparancsnokságot is Mátyás családívá tette. Több ideig nem várnagy (castellanus), sem kapi-

tány visel gondot a vár és őrsége jó karban tartására, hanem egyszerű udvari tisztartó (provisor curiae), minőket egy-egy főúr is tartott magánvárában, a ki nemcsak a várkapu hanem a pincze, pallás s éléskamra kulcsaira is vigyázott.¹⁾ Mikor várnagyot találunk is Budán, mint *Ráskait*, az mindig legmeghittebb hive, s csak kitüntető czim az ő várnagysága. Ekkor is udvari tisztség az. Nem is régi nevezetes családok fiai, hanem *deák* (literatus) emberek, — pennájok után élt közép nemesek viselik néha a tiszte. Czobor Mihály megszűnt volt várnagy lenni, — később, mint láttuk Szilágyi Erzsébet főudvarmestere, s még később Mátyás udvarának egyik főhivatalnoka.

Mind ez azonban az ország közönséges történetébe tartozik. S átalán a királyi vár nemcsak az által, hogy árkok, erős védfalak zárták külön a polgári várostól, hanem jogi, a kül- és belélet tekintetében különböző részek voltak.

Elmondani mindazt, a mi Budán, Pesten történt az udvarnál s az országgyűléseken ezekben az időkben, anynyi volna, mint bő kivonatot adni Szalai László és Horváth Mihály országos történetének kézi könyvéből. Nem követem ebben némely monographus példáját.

Főladatomat úgy fogtam föl, hogy mindenek fölött a polgári élet s polgári város rajzát kívánják tőlem. Monographiát s nem országos történelmet.

A mit elmondtam a királynői és királyi várról s annak urairól, fontos azért, mivel Mátyás korán kezdve a városnak residentialis jelleme nem szorítkozott csupán a királyi várra, hanem már-már háttérbe kezdette szorítani a

¹⁾ Hivatalosan: »Provisor curiae castri nostri Budensis.« Már 1462-ben ezt a czimet viseli Bessenyei Bertalan deák, ki a budai királyi vár jövedelmeit és kiadásait is kezelte. Teleky. Hunyadyak kora. XI. 28. l. Azonban előfordul ezzel egyesülve *Ráskaira* nézve a castellanus czime is.

város polgárias jellemét. S nemcsak magában a királyi család itt lakta, hanem a sűrűn tartott országgyűlések s más országos tanácskozások is befolytak erre. A sűrűn tartott országgyűlések, az országos törvényszékek s köztök a mindig Budán tartandó tárnokiak, már nemcsak residentiának, hanem valódi központnak, valódi fővárosnak mutatták fel Budát — de megosztozva *Pesttel* ezen a kitüntetésen.

XX. FEJEZET.

BUDA MÁTYÁS KORÁBAN.

Mátyás, mint láttuk, midőn 1458. február közepén, váratlan gyorsasággal Budára érkezett, s először a zsidóság, aztán a keresztény lakosság szabadalmainak megtartására királyi szavát adta, már a polgárság fel volt esketve előre az ő hűségére. Csakhogy két értelmű volt az eskü is, mint az egész helyzet. A szórul szóra meglevő eskü-formában a budaiak fogadják, hogy *Vajdafia* Mátyáson kívül más királyt nem ismernek el s nem választanak, s neki engedelmeskednek. De az eskü azzal végződik, hogy a budaiak engedelmességgel tartoznak Szilágyi Mihálynak, míg kormányzó. ¹⁾

A polgárság maga aggódhatott, hogy a kétféle engedelmesség összeütközése esetében mi tevő lesz. Mátyásnak is kellemetlen volt a helyzete, hogy épen nagybátyjával, kinek legtöbbet köszönhet a trónra jutásban, összeütközésbe jöhet. De ő tudta mi tevő lesz. Láta, hogy az nyeri meg a játékot, ki a helyzet kétességét határozott fellépés s gyors tevékenység által teszi egyszerűvé.

¹⁾ A német esküforma Kovachichnál. Suppl. ad Vest. Com. II. 137. l. — Kétség sem fér hozzá, hogy a német polgárság németül, a magyar polgárság magyarul tette le az esküt. Érdekes, hogy a német szövegben áll: »Herr Waydafia Matyas«.

Láttunk több esetet, hogy a pártok uralmának változásakor néhány budai polgár mindig önkényt vagy erővel kívül került a falakon, sőt a haza határain is. Mikor lengyel Ulászló lett Budán az ur, több gazdag budai polgár és polgárnő az ellen-király, a csecsemő László koronázására Fehérvárra, aztán száműzetésbe Bécsbe került. Bizonyára visszatértek, mikor V. László trónra jutott, s azon Nadler, ki Bécsben a koronát zálogba adta, utódai-ban él Budán, mint Tügyártó. Igen valószínű, hogy a Hunyady László kivégzése körüli terroristicus időben viszont azon polgárok szöktek meg Budáról, kik Hunyady-pártiságuk miatt nem érezték magukat bátorságban.

Ezek most, Szilágyi átvévén a budai királyi várat, visszatérhettek s a leglelkesebb éljenzők voltak Mátyás bevonulásakor. De sokan hiányozhattak azok közül, kik Garai nádor és pártja iránt szóval és tettel nagyon kitüntették loyaltásukat. Voltak olyanok is, kik ha nem nevezhetők részeseknek Hunyady László kivégzésében, de eszközül használták őket. Igaz, Szilágyi fölfogadta Garaiéknak, hogy sem ő sem Mátyás boszut nem áll senkin a szomoru esetért. De Szilágyi ugy volt ismeretes, mint a terroristicus eszközök embere. Ha valamely önkényes s kegyetlen tettel nem, csak modorával is elrémíthetett többeket. Lehet, hogy azon pár hét alatt, míg ő volt az egyedüli ur Budán, nem czáfolta meg a róla való véleményt, — s ez is előkészítette Mátyás későbbi népszerűségét a kormányzó rovására. A király megérkeztekor még aligha merte magát mutatni nem egy polgár. De sokkal többen hiányozhattak az előbbi évben uralkodott pestis pusztításai miatt. Némelyek s különösen a külföldi kereskedőházak budai telepei, itt hagyták Budát az üzlet szünetelése miatt is.

Történeti kutatóink, Mátyás első fogadtatását Budán oly lelkesedettnek festik, mint a későbbieket. Aligha

nem összetévesztik őket, s a szokásos ünnepélyességet és pompát szokatlan közöröm jelének fogadják el. Ha csakugyan nagy volt a lelkesedés, — azon a hihetőleg nem valami kellemes februári napon, midőn a Duna jege még állott s a lucskos olvadásban nem lehetett tudni, téli vagy tavaszi napok következnek-e, — ha mondom, csakugyan nagy volt a lelkesedés, azt a nép olykor nyilatkozó próféta iahletének kellene tulajdonítanunk. Semmiféle józan számításból ki nem jöhetett az az eredmény, hogy ez a bajusztalan király szebb napokat hoz az országra és fővárosra, mint az a két más, félig gyermek király, kiknek tizennyolcz év leforgása alatt Mátyás a harmadika, és hogy az elkeseredett pártharcz mellett, mely ki tudja, megszűnik-e rögtön, lehet-e nemhogy gyarapodni, hanem csak türhetően megélni is.

Mátyás egész uralkodásából egy év sem jellemzőbb, mint a legelső, s talán legnehezebb. Nem áll, hogy tizenöt éves volt. Aeneas Sylvius 18, Bonfin 17 évesnek mondja. Elég meglepő így is érettsége. Mindenre kiható, fáradhatlan, gyors tevékenység jellemzi. Nem csupán a király jellemében volt ez; a viszonyokban is. A kormányzóság felett csak úgy győzhetett a királyság, ha azt mindenben megelőzi, s elébe vág, s így mindenben kitünteti fölösleges voltát. Szerencsére Mátyás hivei mindazok voltak, kik a század legnagyobb hadvezére iskolájában, s a legnehezebb vállalatokban tanulták meg a csaknem emberfeletti erőfeszítést, a fegyelmet, és a gyors felfogással párosult erélyes kivitelt. Mint I. Ulászló trónraléptekor egy Rozgonyi (Simon), most is az ugyanazon családból származott Sebestyén tünteti ki magát a mondott tulajdonok által. Szerencsés kezdemény volt mindjárt tavasz nyiltával hozzáfogni azon fekély kiirtásához, melyet valamennyi előbbi kormánynak türnie kellett. Láttuk, hogy a felvidéki megyékben, melyek Cseh-

és Lengyelország kalandorainak kivándorlási gyűlhelyeik voltak, a permanens rablóság miatt nemcsak az ottani iparos- és bányász-városok szenvedtek, hanem az ország összes kereskedése. Nevezetesen Buda. A király azt mondhatta a polgárságnak: adhatok és adok is nektek földbirtokot, megtoldom a szabadalmakat, rendbehozom az igazság-szolgáltatást; de az elhanyaglott fővárost nem falai közt, nem is közvetlen szomszédjában lehet és kell restaurálni. Sáros, Szepes, Liptó, Trencsin és más megyék rabló várainak kulcsát adom cserében nektek Budavár kulcsaiért, hogy rendes kereskedés álljon a csempészet helyébe; mert eddig saját jogos keresményeket a rabló-bandák elől kellett ide lopnotok. A felföld fölszabadításában Bártfa és Kassa volt áldozatkész támogatója Rozgonyi vállalatának: ágyut, tüzérséget, hadiszereket, zsoldba fogadott gyalogokat küldött számára. Hihetőleg a városok pénzzel is segítették. Kitűnik, hogy Mátyás mindjárt elejénte királyi hatalmának egyik nevezetes támaszpontját a városokban kereste. A felföldi vállalat még a nyár vége előtt nagy eredményeket mutatott fel, — habár még évekig tartott, míg a bajt gyökeresen ki lehetett irtani. Még 1465-ben is nagy sereg csehországi zsoldos, Albert osztrák herczeg halálával kenyér nélkül maradván, a magyar felföldre telepedett rablónak. *Zsebrákoknak* nevezték ezen fosztogatókat. A gazdag Nagy-Szombatot majnem bevették. A király személyesen ment ellenök 1465 végén. Kosztolány vára alatt elfogván vezérrökkel Szvelával együtt kétszázötvenet közülök, mind fölakasztatja. 300 zsebrák megadván magát, a király Budára küldte foglyul a Csonka-toronyba. Itt a várnagy Czobor Mihály kisebb csapatokban éjjelenként a Dunába fulaszttatta őket. Némelyek ezt a kegyetlenséget vallásos türelmetlenségnek tulajdonítják, minthogy ezek

a zsebrákok *husszíták* voltak. De szerintem a török határszéleken szolgált katonát jellemzi. Ott jelszó volt, s sikeres a török kegyetlenségeit hasonlóval torolni meg. A rossz hatás a kegyetlenség megszokása volt. A főindok pedig az, hogy a rablók szintoly károkat tettek az országnak mint a török, — soha ezek miatt, míg élnek, béke nem lehetett. Kétséggkívül az összes nép el volt keseredve irántuk, s Czobor tette annak egyik kifejezése. Buda és Pest polgársága még tán a modort is helyeselte, melylyel kivégezték őket. Inkább annak adott igazat, mint a királynak, ki életüket megkimélte volt.

A mi Budát illeti, nem tudjuk, mennyiben vett részt ezen őt is illető hadi vállalatokban. De Mátyás mindjárt elejénte nemcsak a rabláság kiirtásával igyekezett maga iránt bizalmat kelteni a Szilágyinak is engedelmességet esküdött budaiakban.

Egy oklevél szól erről, melynek kelti ideje nincs kitéve; de egész tartalma bizonyítja, hogy mindjárt Mátyás Budára érkezte után kellett írva lennie, valamint a zsidók szabadalmi megerősítésének is, kik bizonyára a város kereskedésének szorult állapotjában sok jó szolgálatot tettek. ¹⁾ A budai keresztény polgároknak adott irat bevezetésében utánzandóknak mondja Mátyás király régi elődeit a szép tettekben s névszerint a városok építésében, megújításában és gyarapításában. Aztán így folytatja:

»Ezt a mi városunkat (civitas) Budát, mint mindenből kitűnik, a régi királyok a legnagyobb gonddal építették. De a minket közvetlenül megelőzőtt némely király elhanyagolta, s nem tudott segítségére lenni, sem adomány sem más kedvezmény által. Hosszas idő lefolyása alatt,

¹⁾ Katona az oklevelet későbbi évre teszi (valamint Teleki is); de a tartalom ez ellen szól. Kaprinayval tartok. (Hungaria Diplomatica. I. 479)

vagy a király kimulta, vagy életben léte alatt is, a belviszályok miatt, a város nem csekély romlást szenvedett (*patuit ruinae non parvae.*) A romlásnak főoka ez volt. De nem kis baj járul ehhez a miatt, hogy határa és külső birtoka (*terminorum et terrarum*) csak annyi, a mennyit karjaival beölelhet; s a mit falain kívül bir, csekély az ő fentartására. Mi tehát utánozni akarjuk a megalapító királyoknak erényét, kik jó karba helyezték ezt a várost, mely a királyi méltóságnak széke, trónja, *országunk feje*, ezenkívül a nép élete fentartására és gyönyörűségére szolgál, mivel egyedül itt található fel, a mi a betegnek orvosság, az egészségesnek kellemes. ¹⁾ Más adományok közt, melyek szenvedett káraiból fölsegíthetik, *először is* földbirtokokkal tartjuk megjutalmazandónak. Ez a birtok, vagyis pusztá (*praedium*) Sassad, Pilismegyében a város közelében, előtte egy még fenlevő kőtemplommal. Azt főpapjainkkal és báróinkkal folytatott érett megbeszélés után és tanácsukra, mivelt vagy meg nem mivelt földjeivel, s azon kiterjedésben és határok közt, melyek közt a visegrádi várhoz tartozott, a visegrádi vártól elveszszük s nevezett Buda városunkhoz csatoljuk, — úgy hogy örökösen övé legyen, s tetszése szerint használja akár benépesítve, akár pusztán hagyva, s legyen alája rendelve teljes joggal, — azonban fentartván az idegen jogokat. Fogadja azért ez a mi városunk ezt a mi *első* birtok-adományunkat, s igyekezzék annál inkább saját kiépülésére, mennyivel inkább a mi kegyelmünk alatt állónak s általunk megjutalmazottnak érzi magát . . . Kelt Budán. » ²⁾

Egészen azt a benyomást teszi, hogy Mátyás uralkodásának mindjárt kezdetén kelt. De egyes kifejezések is

¹⁾ A meleg fürdők.

²⁾ Kovachich. *Formulae Solennes*. 531. l. Katona 1470-ben keltnek véli.

mutatják. Ha csak tíz év telt volna is el Mátyás trónraléptétől a kelti időig, mintegy ön-szemrehányásként hangzanék, hogy ez a kedvezmény az első, a mit a budaiak nyernek a királytól. A czélzás is Albert, lengyel Ulászló halálára és Posthumus László hanyag uralkodására, e mellett tanuskodik.

Sassad nem lehetett nagy uradalom. Erdőről nincs szó, mi nagyobb terjedelem mellett aligha elmarad; — szőlő, sincs említve, mi lapályos helyre enged következtetnünk. Sassad, vagy tán helyesebben Sassagh 1296-ban úgy látszik helység volt, még pedig királyi, s templomában királyi plebánus vagy káplán szolgált, kit a helység tizede illetett meg.¹⁾ Különben hol fekvését ezen birtoknak nem mondják meg okleveleink. Csak annyit tudunk, hogy Budához közel, s szó van arról is, hogy Buda betelepítheti. Mind ezeket egybevetve legvalószínűbb, hogy a király egészen a várhegy szomszédjában egy földterületet azért ajándékoz a városnak, hogy ott egy új külváros által gyarapodhassék. Hihető, hogy Sassad a mai Kéményseprő kápolna és déli vasuti állomás táján volt, a hol egy kis város-rész terjed szét ma is. Annak a várhoz közelebbi szomszédja a várbeli predicator barátok kertje — a későbbi Horváth-kert lehetett; ettől keletre a király kertjei következtek.

Más helyen is olvassuk, de sajnos, szintén évszám nélkül, hogy Buda sok kárt szenvedett.

A király azon alkalommal, hogy Buda Sz.-Péter kül-

¹⁾ Knauz, i. m. II. 390. l. Őrs, Sassad (Fejérnél más oklevél 1298-ból VII. 5. 542. Sassagh áll). Elő vannak számlálva az 1296-diki oklevélben, mint királyi vagy királynői plebanusok vagy káplánok alatti helységek: Őrs, Chek (tán Csév) Sasad, (Buda) Keszü, Sz. Jakab és *Fehéregyház*. Így utóbbi is falu volt, s azért nevezték templomát a helység elpusztulása után is plebániának, mint Mátyás király írja a papának.

városának (a mai Vizivárosnak) országos vásár tartására szabadalmat ad, ezt írja: »A mi Budavárosunkat, mint a mely a királyi méltóság székhelye és trónja, föl akarjuk segítni nagyon megfogyatkozott állapotjából, mi egyszersmind a mi országunk saját haszna is«. ¹⁾

Ujabb adat a város hanyatlására Mátyás trónraléptekor, s a király igyekezetére, hogy segítsen rajta.

Nem kis baj lehetett az is, hogy Magyarországon sokáig nem, vagy kevés pénzt vertek. Megint beözönlöttek az osztrák denárok, melyek éppen akkor igen silányok voltak.

Elég gyorsan elkezdett működni a budai pénzverő ház is Mátyás alatt, legalább friss aprópénzzel látta el a piacot. Már 1458. augusztus 3-dikán azt rendeli Kassa városának, hogy veressen ezüst pénzt, mely alakra, vegyületre és értékre nézve ugyanaz legyen, mint a minőt a király budai kamarája veret. Két évre ajándékozza Kassa polgárainak a pénzverés hasznát azon szolgálatért, melyet tettek a felföldi rablók elleni vállalatban segítve a király hadait. ²⁾

Egyszersmind a király eltiltja a külföldi ezüst pénz elfogadását, mely igen rossz lehetett, miután a budai és kassai is csak negyedében volt ezüst, inkább réz, mint ezüst pénz. Kétszáz denárnak kellett egy forintban járnia.

Látjuk, hogy Buda ezuttal is vezérszerepet játszik a pénzverésben. Következett pár év múlva új meg új intézkedés a kereskedelem ezen fontos eszközében, mely fokozatos javulást mutat.

Mátyásnak szintén uralkodása első évére esik a váro-

¹⁾ »De suis relevare desolationibus«. Formulae Sol. 539. l. A király neve sincs kitéve. De minthogy az egész gyűjtemény egy-két kivétellel Mátyás korabeli, ezt is annak vehetjük, még pedig legjobban beillik ez is az uralkodás kezdetére.

²⁾ Kaprinay. Hungaria Dipl. II. 189. és 190. l.

sok igazságszolgáltatásának nemcsak a régi kerékvágásba hozatala, hanem megjavítása is.

Sok fontos magánügy heverhetett évek óta, melyet a felebbezési forum, a tárnoki szék elintézetlenül hagyott.

Mátyás nemcsak segített a bajon, hanem szabályozta és kiterjesztette a nagyobb királyi városok ezen főtörvényszékét.

1405-ben Zsigmond *kisebb* törvénye azt mondja: a királyi városokból a felebbezés vagy a tárnokmesterhez, vagy oly város tanácsához történik, mely a felebbezővel egyenlő jogú. ¹⁾

Később, s már Mátyás előtt a két forum egyesült; a tárnok elnöklete alatt az egyenjogú városok képviselői voltak az ülnökök. Mátyás trónraléptekor úgy látszik hat város képviseletéből állott a tárnoki szék: közte Buda, Kassa, Eperjes, Bártfa. Mátyás 1459. januárban hetedikül Pozsonynak megengedi, hogy vörös pecsétet használjon, mint Buda; — és — a mi sokkal fontosabb — hogy ne a nádor és országbíró, hanem a tárnok ítélőszékéhez történjenek főlebbezései. Később nyolczadikul — évét nem tudjuk, de Mátyás alatt — hozzá járult Pest. Ha későbbi királyok folytatják a kezdeményt, s országunk háromfelé nem szakad városaival együtt, valószínű, hogy a tárnoki szék egyesíti vala az ország valamennyi városát, s az lesz vala kiindulása annak, hogy hazánkban is, mint nyugaton, az egyes városokból egy külön országos, a *polgári* rend álljon elő.

Mátyás még uralkodása első évében betölti a tárnoki méltóságot egy buzgó hivével, s ez úgy látszik, egy órát sem késik: rögtön összehívja az ott ülnökölő városok képviselőit. Ez 1458-ban julius végén történik. Hogy nem előbb, annak oka másnemű elfoglaltatás volt, s főkép a

¹⁾ Corpus Juris. Két helyen is: 4. és 12. cikk.

felföldi rablók elleni hadjárat. Nem annyira Mátyás maga volt ezzel elfoglalva, mint inkább a legtöbb tárnoki város, mely e hadviseletben nagy szerepet játszott. Mihelyt ott a feladat nagyobb része meg volt oldva, a tárnoki szék is megtartatott, s elég jellemző módon. A király egyenes rendeletére 1458. július 29-én kelt levelével hívja meg az ujon kinevezett tárnokmester Bodó Gergely Kassa városát, más (felvidéki) királyi városokkal együtt »Sz. Jakab Apostol« *octávájára*, melyre két vagy három alkalmas képviselőt küldjenek a tárnokhoz felebbezett ügyek elintézésére, egyszersmind megküldi a városnak a király azon oklevelét másolatban, melyben tárnokmesterré van kinevezve. ¹⁾ Igen meglephette a kassaiakat, hogy a július 29-dikén kelt levél, melyet azon hó 30-dikán későn kaphattak, (levén Kassa Budától váltott lovakon folytonos ügetéssel is legalább 36 óra) azt kívánja, hogy augustus elsején Budán legyenek a város képviselői. A levélben benne volt a meghagyás, hogy *rögtön* jöjjenek. Ha Bártfa és Eperjes nem, de Kassa itt volt, vagy nem sokat késett; mert kétségkívül ezen város képviselőinek kezébe adta a király az augustus 3-dikán és 5-dikén kelt pénzverési kedvezményét. De Kassára s a többi városra nézve is maga a gyorsaság jó benyomást tehetett az addigi elhanyagoltatás után.

A király nem sokára szabatos törvényt hozott a tárnoki szék rendezésére is, melynek néhány érdekes pontját birjuk.²⁾

Hét szabad királyi város törvénye — ezt a címet viseli; de tulajdonkép a tárnoki székről szóló törvény is.

¹⁾ Kaprinayból kiírta Podhradczky. (Kézirat a Nemz. Muzeumban.) II. 565 l. A levél kel 1458. július 29. szombaton (feria 6-ta, post festum B. Annae, matris Dei), s a Budán való megjelenés ideje augustus 1-seje, t. i. Jakab apostol nyolczad napja. Jakab ap. napja esett jul. 25-re, keddre, s ennek nyolczad napja aug. 1.

²⁾ Formulae Solennes. 203 l.

Ki van kötve, hogy a tárnokmesternek Budán s nem másutt kell laknia. Ez az írásbeli felebbezéseket a hét szabad város küldötteivel vitatja meg egy évben egyszer.¹⁾

A határidő eltelte előtt legalább is egy hónappal tartozik a tárnokmester szétküldeni a meghívókat. Mivel megtörténhetik, hogy fontos okból mind a hét királyi város nem küldheti el képviselőit, az a szabály, hogy ötnek képvisellete is érvényes ítéleteket hozhat. Hét hét elmulta előtt történhetik a felebbezés a városokból ezen törvényszékhez, kivéve Budavárost, honnan a mit tizenöt nap alatt nem felebbeznek, az idejét multa. A törvényszék csak örökségek s oly adósságok felett ítél, melyek hatvan forintot meghaladnak. Ki van kötve, hogy a tárnokmester, vagy helyettese mindig Budán tartsa s sehol másutt azon törvényszékeket, s nem a királyi várban, hanem a polgári város valamely alkalmas helyiségében.

Hihetőleg a városbeli tárnokmesteri házban. Mert volt egy tárnoki hivatal, mint láttuk, a belső királyi várban István tornya mellett, s volt egy másik (a budai törvénykönyv szerint) a régi Zsidó-utczában, tehát a mai Fehérvári kapuhoz közel, melyet hasonlókép *Kamerhausnak* is látunk nevezve.

De bárminő alakban hozza is Mátyás rendes kerékvágásba az igazságszolgáltatást, a városok hálásak lehetnek iránta, hogy sietett mielőbb ezen oly fontos, s a zürzavarokban elhanyagolt sükségen segiteni.

Budán, kivált a kereskedésre nézve oly fontos birtokjog uj erőre éledett.

De a hét szabad királyi város társas bírósága, mely sok előnnyel járt, észrevétlenül szüntetett meg sok particularis jogot. Elegyengetendő volt apránként a nagyobb pol-

¹⁾ »Generale iudicium Septem liberarum civitatum.« Nyilván 1459. januárja után kelt; mert Pozsony is oda van számítva.

gári községek közt a sajátságos különbségeket. Így tudunk esetet rá, hogy Pest és a mészárosok közt fenforgott adózási kérdésben Pest hatósága különösen azon okból vesztí el a pert, mert követelésére nincs analogia a többi város szokásaiban. A képviseleti tárnoki szék már átmenet a középkorból az ujba, mint átalán Mátyás összes uralkodása.

Még világosabban kitűnik ez a király honvédelmi intézkedéseiből, mely szakban a várak kérdése nagyon fontos volt, s a legszorosabb kapcsolatban állott a szabad királyi városokéval.

IV. Béla nem is telepítette volna be a mai várhegyet, ha nem erős várak emelése és védőkkel való ellátása céljából. Zsigmond király is 1405-ben a magyarországi városi telepeknek főcélját ebben látja. A városokról szóló törvényeknek mindjárt bevezetése azt mondja, hogy azon pusztulásnak, melyet hazánk régen a besenyőktől, tatároktól, ujabban a törököktől szenvedett, főoka a fallal kerített városok hiánya volt. Azért elhatározta némely keritetlen város bekerítését s némely helység városi rangra emelését.¹⁾

Az a király, ki ez elvet vallotta, ki tapasztalta Nikápolynál, mily hatalmas a török mezei ütközetekben s viszont mily nehezen boldogul a várakkal; — az a király, ki a budai várpalotát hatalmas tornyokkal, inkább bástyákkal erősítette s még külön fallal s mély árokkal is körülvette, minden bizonynyal rászorította a budaiakat is, hogy teljesítsék azt a főkötelességet, melyért IV. Béla alapította a várost. Különben is hiába erősíti meg a király külön a királyi várat, — az félszeg munka, ha az egész várhegy megerősítve nincs.

Mihelyt egy ostromra fölszerelt ellenség beveszi a

¹⁾ Corpus Juris. Decretum minus.

polgári várost, a királyi lak nem tarthatja magát. Órák, legfeljebb egy pár nap kérdése annak eleste. A várhegy fensikjára jutott ellenség sánczot hányva azon magaslaton, mely a mai Henczi-szobor táján látható, nemcsak ágyuval, hanem kisebb tüzi fegyverrel sőt kerekcs nyíllal (armbrust) dominálja a királyi kastélynak alantabb fekvő éjszaki falát. Ebben meg nem gátolja az előtte mélyedő árok, melyet a romok töltötenének fel. Az csak belső lázadás, hirtelen való meglepetés ellen volt jó. A királyi várnak együtt kellett megmaradni vagy elesni a polgári várral: a kettő egy védelmi művet képezett komoly ostromok esetében. A királyi vár, mint láttuk, telhetőleg erős volt. Az a kérdés: erős volt-e a budai vár, mint egész?

Még fontosabb kérdés most, mint Zsigmond korában.

Mint láttuk, Mátyás alatt sok nagyértékű mű volt fölhalmozva a királyi palotákban, s lehetett korábbi időkből már akkor is történelmi érdekénél fogva becses emlék. Csak *látszólag*, vagy valóban is biztos helyen volt az a muzeumnak is beillő gyűjtemény? Kétségtől kívül nemcsak ezekért volt akkor a városnak »*kincses* Buda« a neve. Maga a polgári város az ország akkori fő pénzpiacza volt, — s hamar kiépülhetett az 1456—1457-iki sanyaruságokat, — s templomaiban, kolostoraiban, gazdag polgárok és főurak házaiban szintén nagy vagyont képező értékkel.

Zsigmond király a régi erősítési modor mellett gondoskodott, úgy látszik, az ujat is felhasználni Buda biztosítására, úgy hogy a város még mindig bevehetetlennek volt tekinthető.

Mátyás trónraléptéig — s így elég rövid idő alatt — megváltozott a világ a várak dolgában.

Az alig mozgatható s mégsem nagyhatású kögolyós otromba vastuskók helyett a vasgolyók s ezekkel a könnyebb, s mégis biztosabb és hatásosabb csövek jöttek

szokásba. Az Orleansi szüz ezek nélkül nem tett volna *sikeres* csudákat hazája felmentésében az angol járom alól.

Most a Gellért- és Nap-hegy oldalán elsánczolt ily ágyuk keresztűzbe fogva porrá lőhették nemcsak a régi diszes, karcsu tornyocskákat, Zsigmond elegans üveges tornáczait, hanem a legvaskosabb bástyát is.

Lehetetlen, hogy a várostromokban igen tapasztalt Mátyás királyi tanácsában ily eshetőség meg ne lett volna sokszorosán vitatva. Tapasztalásból tudhatta minden, a ki ostromokat látott, hogy a várakat megtámadó fél azon előnyben van, hogy földsánczait nem rombolja oly könnyen a golyó, mint a védők kőfalait, melyekre a golyó nemcsak tördelő, hanem megrendítő hatással van. A köromok okvetlenül kifelé esnek, ha a fal alsó része meg van ingatva, s így a vár árkát maga az ágyu tölti fel. Mentül magasabb egy védmű, annál rosszabb rá nézve.

De nagy hátrányba jutott a védelem más tekintetben is. Azon században a kopjával (lándzsa) fegyverzett gyalogsági tömegek, mint támadó fegyvernem megvert minden mást. A schweicziak először Austria ellen győztek, aztán tönkre tették Európa egyik legszebb hadseregét a burgundit. A cseh hussziták diadallal verték vissza a nagy német birodalom több hadseregét. Tehát a támadó fegyverű gyalogság volt erős. De a védelmi fegyverű gyalogságnál a nyil nem sokat használt a roham ellen, s az egy ember vállán hordozható tűzfegyver még nem volt oda fejlődve, hogy a csaták sorsára befolyjon. Az offensiva a gyalogságnál határozott előnyben volt.

Minden nemzedék a maga kora tapasztalásaiból ítél és ítél. Ugy vélekedhettek, mintha már nem léteznék bevehetetlen vár. Mátyás itthon, a török határon, Morvában, Austriában sok várat ostromolt. Bevette még Bécset és a bevehetlennek tartott *Neapolist* (Bécs-Ujhely) is, — igaz,

utóbbiakat kiéheztetéssel, de bevette. Már Hunyadi János a sikert és eldöntést első sorban a siktéri ütközetekben kereste, melyekkel nemcsak várakat, de országrészeket lehet megtartani sőt nyerni is. Bár Belgrádot nem sikerült bevennie Mohammednek, de az ostrom lefolyása bizonyította, hogy bevehető — s hogy ne lett volna, mikor Konstantinápoly, melynek falai tizenegy századon keresztül dacoltak oly sokféle nemzet kíséreteivel, szintén bevehetőnek bizonyultak? — Mátyás, úgy látszik, minden igyekezetét arra fordította, hogy oly sereget teremtsen részint nemzeti elemekből, részint zsoldosokból, mely mezei harcokban tudjon győzni. Budát magát igen kevesen tartották erős várnak. Ha idáig jut az ellenség s nincs külső fölmentő sereg, mely a kirohanásokkal közreműködve hajtsa el a falak alól, maga csupán védelemre szorítkozva, meg nem védheti magát.

Az egykorúak kétségkívül abban nyugodtak meg hát: igaz, Buda s vele a királyi lak meg nem védheti magát, — de akármelyik más városba tennék vagy tették volna azt, szintén bevehető.

Ez nem ezen sorok írójának combinációja. Egykorúak s közelegyorúak egybehangzó véleményéből foly.

A pápa nuntiusa Mátyás uralkodása elején, 1463-ban kétségkívül a magyar közvélemény nyomán Budát szót sem érdemlő erősségnek tünteti fel.

»A király főszékhelye — úgy mond — Buda város, mely három napig sem védhetné magát.«¹⁾

Ugyanazon író szerint Magyarország fővédelme a törökök ellen a nagy határfolyókban és a török ellen elke-

¹⁾ »Residentia principalis Regis est civitas Budae, quae ne tribus quidem diebus posset se tenere, quia pro nihilo duceretur.« Kovachich. Scriptores Minores. II. 18. l.

seredett nemzet harczosainak *nagy számában* áll, ha ideje van összeszedni magát.

Az egykorú Bonfin szerint Buda egyáltalán nem erős vár. ¹⁾

Még 1501-ben is magyar közmondás; »Majd megvéd a töröktől az öreg *vajda* s a két *bán*,« értvén vajda alatt a Dunát, bánok alatt a Drávát és a Szávát. ²⁾

Tubero Lajos, II. Ulászló és II. Lajos kortársa, szólván Sz.-Fehérvárnak, I. Miksa császár által való könnyű bevételéről, ily okát adja a várak elhanyagolt állapotjának:

»Magyarország védelmi ereje nem áll kerített városokban, várakban, s más ilynemű építményekben, hanem mezei hadakban, a mezei hadak pedig a nemesekből. A nemes nem lakik városokban, melyek igen ritkák is Magyarországon. Mindenik saját falusi birtokán él a maga kényére, senki másnak nem, csak a királynak engedelmeskedve. A városi élet — úgy tartják — csak kereskedőnek és mesterembernek való.« ³⁾ Ezzel együtt — természetesen — a várőrségi szolgálat is.

¹⁾ »Buda oppidum, haudquamquam munitum«. Dec. V. lib. 1. (500. l.)

²⁾ Dainero Tamás jelentése a ferrarai herczeghez 1501—1502-ben: »Epsó Danubio è uno grande propugnaculo de questo Regno, adeo che per homini dassai ho sentuto dire, chel Turcho sole commemorare, che li Hungari hano uno bono *capitano* e dui boni *condutieri*, intendendo dire del Danubio et del Dravo e Savo fiumi.« Modenai és velenczei követek jelentései. Kiadva az 1881-iki velenczei geographiai congressus alkalmával. Budapest, 1881. 10. lap. — A *capitano* és *condottieri* Olaszországban akkor szokásos hadi tisztnevek. A magyar semmi esetre nem ezeket használta. Ugy véltem, közelebb járok az akkori magyar szójáráshoz, ha vajdának és bánnak fordítom. Különben is Hunyady Jánost egyszerűen *vajdának*, s László fiát *Vajdafi* Lászlónak nevezték. Tudva van az is, hogy a nagyobb várak kapitányait *bánoknak* nevezték, s kettő volt egy várban.

³⁾ Schwandtner. Scriptores. II. 120. és 162. ll.

Mátyás alatt — szerencsére — nem volt mód Budavár erejének vagy gyengeségének próbára tételében.

De a mi nyomban Mátyás halála után történt, némi világot vet a várak állapotjára és az egykoruak gondolkodására.

Sz.-Fehérvárat, melyet az ország első rendű erősségének szoktak volt tartani — kivált a tavak adván erőt árokkal körülvett falainak — polgársága védte volna: Miksa zsoldosai hamar beveszik rohammal; mert — úgy mond a nevezett író — Mátyás király maga szedette volt le a falat egy kis darabon, mivel a főtemplomot megtoldotta a családi sirbolttal. — Annak csak a várfal megnyitásával lehetett helyet csinálni.

Kétszeresen jellemző adat. Mátyás nemcsak Fehérvárat, hanem a régi királyok sirboltjait, sőt saját családjáét sem félti egy ostrom rombolásától, vagy kiraboltatástól.

Viszont érdekes az is, hogy Miksa ugyan erős őrséget hágy Fehérváron, falait, sánczait megjavítja; de nem bizik ebben; mert — úgy mond — jól tudja, hogy a magyarokat nem töri meg egyes város elvesztése, melyek ugyis kevés számuak, hanem a hadseregen vett mezei győzelem. ¹⁾

Vannak jelek, melyek szerint nem mindenki gondolkodott csekélylően a várak felől 1490-ben sem. Bár ezen alkalommal mondja Bonfinius, hogy Buda legkevésbé sincs megerősítve, s ha Miksa Fehérvárról Budára jön, azt könnyen beveszi; de nem így vélekedett Báthory István. Fehérvár elestének hírére nemcsak a város lakosait szólítja munkára, hanem beparancsolja a vidék jobbágyait; rendbehozza a várárkokat (fossas urbis); földsánczczal erősíti a falakat, a hol szükséges; elővédeket emel s ágyuval rakja meg. Nem bizza a polgárookra a védelmet, megtölti a vá-

¹⁾ Tubero. Schwandtner. II. 160 l.

rost fegyveresekkel.¹⁾ Azt gondolom, Mátyás ezen egyik legkitünőbb vezérének intézkedései s az előrehaladt évszak — november lévén — okozták, hogy Miksa nem tett kísérletet Buda elfoglalására. A vállalat könnyen úgy ütött volna ki, hogy nem a budai várhegy, hanem az ostromlók táborhelye lett volna az eldöntés színhelye, a künmaradt magyar seregrész közreműködésével. Mert még megvolt a Mátyás alkotta hadsereg.

Nagy tévedés volna hinni, mintha Mátyás, vagy egykoru tapasztalt emberek merőben fölősegeseknek tartották volna az erődöket, sőt Buda erődeit. A király is tapasztalta Ausztriában, Morvában s a török határon, hogy azok nagyon hátráltató akadályai egy hódítónak. Egy ostromszerekkel el nem látott sereg — milyenek még nagy részint a seregek voltak — tehetetlen volt jól védett középszerű erődök ellen is. Buda pedig ilyenek ellen elég erős. Hogy Fehérváron a családi kriptá építéskor támadt rés felől ki nem bővítették a védműveket, onnan származhatott, hogy Mátyás halála előtt kevéssel készült el a mű. Hogy a király áprilisban történt halálától késő őszig a fehérvári lakosság — csupa kereskedő és iparos, tehát polgári elem, s elég vagyonos — nem sietett betölteni a rést, a biztonlét érzetét bizonyítja, vagy tán még inkább azt, hogy Mátyás alatt elszoktak volt a polgárok a várvédelem gondjaitól — azt a királyra bízták.

Azon gondolkodásnak, mely szerint nagy ellenséges sereg ellen az országot s vele Budát is csak mezei ütközetek védhetik meg, igen egyszerű, bár nem csekély következése volt Buda és Fehérvár municipalis önállóságára nézve.

A városnak kötelessége lett volna s érdeke hozta magával, hogy falait a változott viszonyokhoz képest erő-

¹⁾ Tubero. i. h.

sítse meg, s sok költségbe verje magát. De miután a király Jaiczánál, Szabácsnál és Belgrádnál védelmezi Buda falait, a város pénzt kellett hogy fizessen az új várfalak, és az azokon való életkoczkáztató szolgálat fejében. Így váltotta meg a köznemesség is a hadi szolgálatot.

Azt mondhatta a király a polgároknak, hogy végső esetben is, ha Buda falait védelmezni szükséges lesz a janicsárok rohamai ellen, nem olyan csapatok kellenek a gátra, mint a különben derék rőföskereskedő, zsemlyés, ötvös és női szabóczéh zászlóaljai. A gyalogsági harcz is már külön czéhbeli *mesterség*. Nézze meg, a ki nem hiszi, a *fekete sereg* egy-egy hadgyakorlatát, mit veszély nélkül tehet. A rohamokat senki más visszaverni nem fogja tudni, mint ama seregnek vasas gyalogjai — az egyedüli védelmi fegyvernem, mely a világ akármely támadó, tehát könnyű gyalogsága ellen azt a szolgálatot fogja tenni, a mit a nagy *kormányzó* nehéz lovassága tett a török könnyű lovasság ellen. Mig ez részen áll, a magyar haderő nagy része kívülről fogja megtámadni az ellenséget. Ily módon Buda erődei megmaradtak a Zsigmond király korabeli állapotban; de kétségkívül gondoskodtak fentartásukról, sőt egyes részleteiben meg is ujithatták.

Rajzunk, melyet a *Melléklet*ben adunk, s mely 1470 körül készülhetett, — mint alább látandjuk, — nyomát mutatja, mintha éppen akkor egy új fal lett volna készül-félben a mai Szt.-György tér táján. Feltűnik ott egy rovátkos fal, egy darabon világos, s egy darabon, hol a házak közé ér, árnyékolt. Ez nem lehet képzelt vagy félreértett rész.

De a félben levő fal kétségkívül nem a polgári várost akarja védelmezni. Azok a házak, melyek a királyi vár s a hozzá legközelebb eső tornyos két templom között láthatók, mind a mai Szt.-György téren állottak még a rajz

készültekor; mert a kisebbik tornyú volt templom nem más, mint a mai Várszínház, hajdan a Ferenczrendiek Szt.-Jánosról nevezett temploma. A másik templomnak ma nyoma sincs, — az Szt.-Zsigmondé volt.

A készülöben levő fal nyilván nem más, mint az, melyről a királyi vár leírásában mondtuk, hogy a Szt.-György teret ketté vágja a későbbi kor rajzaiban. A templomok és a királyi vár közt a rajzon látható házakat pedig kétségkívül már Mátyás alatt elhordták. És elhordásuknak fontos oka volt. A tűzifegyverek tökéletesítésével a várvédelemben az egyik nagy változás az volt, hogy minden védvonalnak maga előtt jókora távolságban teljesen szabad térre, ugynevezett *glacisra* volt szüksége, — hogy az ellenség ott ne találjon kész fedezetet s erős pontot, melyen megvethesse lábát. Így állott elő Mátyás királyi vára előtt a polgári város felől az *ingens area*, mely rajzunkon még elég szűk, — s így Mátyás ezen oldalon nem hogy adott volna valamit a polgári városhoz, hanem egy darabon megkisebbitette.

A polgári város egész vonalán ugyanazon rajzunk csak egy védművet mutat fel. A házak között különösen fel van tüntetve egy kupolásforma épület, melynek fala négyoldalú, s födele is négyszögű, de ennek ormai negyedkört képezve találkoznak a tető gombjánál, s még ki is vannak reczésen díszítve. Ennek háta mögött mintha egy hasonló kup tűnnék fel távolabb, talán egy belső kapu. Gyalogok és lovasok, nem pedig szekerek számára látszik építve lenni; mert kettős keskeny nyílása van. Ez kétségkívül a mai Ferencz-József kapu táján állott régi Sz.-János kapu. Koronájául a fedél alján egy tornáczszerűen kiálló, de a fedél alá befoglalt párkányzat látszik. A gerendák vége, melyen ez nyugszik, kiáll. A szokásos védmű, különösen kapuknál. De maga a fedél alakja nem közép-

korias; mert nem egyenes merev vonalakban és meredeken hegyesedik ki, hanem a renaissance körded alakját mutatja.

Alkalmasint az egésznek tervét Mátyás olasz építésszei rajzolták. Még a kettős kapu, s a díszítés is erre mutat. Föltehető, hogy nem a város, hanem a király építtette, s ebben az esetben a hollós czimer rajta kimaradhatlan volt. És veszély idején kétségkívül az ugyanazon czimert viselő katonáké volt annak védelme is.

Különösnek látszik a rajzon az, hogy megvan a díszes s igen erős kapu, — még pedig, mint a Szombati kapunál láttuk — valószínűen kettős kapu,¹⁾ várfal meg nincsen hozzá. Azonban a rajz vázlata, ha nem csalódom, megfelel a kérdésre. A metszet, mely előttünk fekszik, (a *Melléklet* kötetben) egy egyenes s szakadatlan sorházat mutat fel a Szt.-János kaputól a főtemplomig. *Velius* pedig a mohácsi vész után is úgy látta, hogy Buda nincs mindenütt fallal körülvéve; de a helyett a házaknak igen vastag külső fala szolgál erődül, még pedig véleménye szerint ez erősebb védelem volt az ágyu ellen, mint a külső alacson falak (a mi pedig tévedés). A perspectiva sem épen rossz; mert a kaputól a főtemplomig befelé tart a várnak körvonala, s a fölvett nézpontból elég hegyes szöget képez a nézés irányvonalával. Hozzá kell venni, hogy régen nem létezett a templom mögött ma annyira kiszögellő bástya. Végre a színvonal is igen különböző: a főtemplom a várhegy magasabbik csucsán fekszik; a mai Ferencz-József kapu, a Fehérvárral együtt a hegynyereg legmélyebb vonalában. A rajz hibája az, hogy a főobjectumokra fordított gond mellett a házak képzeletiek, s ott is sűrűn állanak, hol a hegy meredeksége egészen valószínűtlenné teszi ily csoportos létezésöket.

¹⁾ Fentebb a kofák elhelyezésének leírásában egy külső s egy belső Szombati kapuról van szó.

Figyelembe kell vennünk a rajz és szóbeli leírás természetében levő nagy különbséget. Egy szóbeli leírás teheti, hogy pl. egy városról szólóban beszél egynehány nevezetes épületről s csak általánosságban a házakról, néhány szóval képzelgetve nagyságukat s kinézésöket, sőt hallgathat is rólok. Ha nagyon részletezni akar rajz segítségével nélkül, száraz tárgylajstrommá lesz. A fővonások kiemelése a feladat.

Ellenben a rajzoló kénytelen részletezni. Nem teheti egy város ábrázolásánál azt, hogy a templomokat s nyilvános épületeket részletezve föltüntesse, s a házak helyét üresen hagyja, vagy csak általánosságban mutassa styl-jöket.

Rajzunk, sok jel mutatja ezt, a helyszínén fölvett vázlat nyomán készült, de már maga a rajz vagy metszet későbbi s emlékezet után van részletezve. Ki lehettek a vár és templomok s más figyelemre méltóbbak a vázlat készítése után mindjárt dolgozva; de hézagok hagyva ezek közt vagy csak nagyjából való körvonalak. Ezeket a hézagokat s nagyjából való körvonalakat a rajz természete nem törvén, sokat kellett hozzá tenni a képzeletből. Így a házakra nézve nem megbízható a rajz. Lehetnek közte hü részletek, s bizonyosan vannak; de bajos kiválogatni, mi hü, mi nem.

Így történik az, hogy a rajzon oly bajosan vehető ki, mintha a Duna fölől a polgári városnak volnának bármi névvel nevezendő védművei. Azt a merőben téves benyomást teszi, mintha a polgári Buda nyílt város volna, — legalább a Duna fölől.

Különben Buda erős vagy gyenge voltát nem lehet megítélni a dunai oldal erősítéseinek gyenge voltából. Kivált az ágyuktól kevésbé lehetett azt féltetni. Aztán éjszaken védte külön is azon fal és árok, mely a vár éj-

szaki oldalától a Dunáig huzódott le, bekerítvén az alsó várost (ma Viziváros).

A királyi vár maga a Duna felől is sokszorosán van megerősítve. De éppen ezáltal volt elzárva egy ellenség útja a vár és Duna közé való férközéstől, s annál fölöslegebbnek látszott a polgári város dunai vonalát nagyon megerősíteni.

Azonban ha Mátyás alatt sem hanyagolták el Buda falait, sőt Mátyás alatt javítottak is rajtuk, — tény az, hogy mint láttuk, ennek daczára, s bárminő falai lettek volna is, gyenge várnak tekintették az egykoruak.

A polgári város falainak nem igen erős, s a bennök vetett hitnek merőben gyenge volta nagy erőt adott Mátyás tekintélyének a budai polgárság előtt. Az ő hadserege volt az egyedüli védfal, s ezen hadsereg épületének ő az egyedüli alapja. Minden győzelme után, Budára való bevonulása lelkesülten megéljenzett diadalmenet volt.

A város falainak, s általán a polgári városnak részletes leírása, éppen Mátyás korában, csak erőltetett kombinációkkal volna lehetséges. E tekintetben sokkal későbbi, a XVII. század végeig s a XVIII-ikig is lenyúló adatok volnának használandók, mikor a térképi fölvételek is megbízhatóbbak. A *Melléklet* egy külön fejezetében kísérlek meg egy nagyjából való tájékoztatást.

Ezuttal beérem egy-két, nem sokkal későbbi adattal.

Az egykorúak vagy közelegykorúak többnyire csak a királyi lakkal foglalkoznak. Így Bonfiniust, mint említettem, legkevésbé sem érdekelte a polgári város.

A Mátyással egykorú Ranzan mond egy-két szót egész általánosságban. Buda szerinte « bár *nem nagy* terjedelmű, de szép és diszes város.¹⁾

¹⁾ »urbem.... et si *parum amplam*, pulchram tamen nobilemque condiderunt.« (Schwandtner I. 331.)

Ursinus Velius, mindjárt a mohácsi vész után látta a leégett Budavárost, s azt írja róla (mint a *Mellékletben* is idézem): »A város egy hegy hosszudak s kevésbé széles hátán nyulik el, a hová csak két uton szoktak feljárni. (Kétségkívül a mai Bécsi- s a mai Fehérvári kapun.) Mielőtt a törökök által felgyújtva leégett, mind a kereskedők, *mind a főurak* nagy palotái által, melyek nagy része olasz stylben épült, igen kitűnő város volt.« ¹⁾

Ugyanaz mikor az 1541-diki ostromról szól, azt mondja, hogy sok helyen a házak külső fala szolgál erődül. A falak igen vastagok s a házak nagyon magasak. ²⁾

Oláh Miklós, ki 1536-ban ír ugyan, de úgy szól tudósítása, mintha akkor irna, midőn a mohácsi vész előtt szemével látta, miután a királyi várat, mint egészen külön állót leírta, ezt teszi hozzá:

»Maga Budaváros is nevezetes. Az ott összeseregltő *olasz, német, lengyel*, s a mi időnkben török kereskedők által egész Magyarország fő vásárhelye (emporium). Bár-mely oldalról szemléled némi távolságban a királyi várat és a várost, van mit gyönyörködnöd benne: mintha az épületek nem anyagból volnának, hanem valamely művészi kép állana előtted. És viszont, ha a városból az alatta levő kellemes tájra tekintesz, elragadó a látvány. Maga a köszikla, melyen a város el van helyezkedve, a boros pin-czékért alá van ásva, úgy hogy nem kevesebb munkába került valamennyi ház földalatti része, mint a mit belőlök a fölszinen látsz. Ezért félnek is ott a földrengésektől.« ³⁾

¹⁾ »Antequam a Turcis accensa conflagraret, cum mercatorum, tum optimum amplissimis aedibus, plerisque ad Italico-rum aedificiorum symmetriam constructis, perinsignis fuit.« Ursinus Velius. De bello Pannonico. 16. l. Kollár kiadásában.

²⁾ U. a. 167.

³⁾ Bél. Adparatus ad Historiam Hungariae. 10. l.

Ezen tudósítók mind nagy mértékben hitelesek. Egyikök sem panegyricust ír, s mindhárom kora józan írói közé tartozik.

Ranzan híven mondta meg azt, hogy Ó-Buda inkább falu mint város. Csak egyházi épületeit dicséri, s kétségkívül méltán. Mint olasz, s mint világ-látott ember tollán a »szép és díszes város« nem üres kifejezés-mód, annak realis értelme van. Emeli hitelét az, hogy ez az egyházi férfiú egy szóval sem említi a város *templomait*, és hogy tudtommal az akkori írók közt ő az egyetlen, ki kimondja azt az igazságot, hogy Buda *nem nagy* város. Egyszerű, kézzelfogható igazság volt; de nagy horderejű tény; egyik fődolog annak történetében.

Az I. Ferdinánd kíséretében Budán járt, s mint slesiai születésű, Velius kétségkívül látta nemcsak Bécset, hanem Prágát is. Nemcsak kitűnő városnak mondja Budát, bár leégve látta, hanem jellemzi is röviden a házakat. Tudja, hogy a szebb házak részint kereskedők, részint főurak tulajdonai, és hogy sok azok közül olaszosan volt építve.

Az olaszok, ugy látszik, soha sem hiányoztak Budán. Hihető, hogy Beatrix ideérkezte után nemcsak tudósok és művészek jöttek, hanem kereskedők és bankárok is nagyobb számmal mint rendesen. Említettük Zsigmond király alatt *Bardi* Onofriust, ki 1419-ben a király budai kamaraispánja volt. Olasz Antal (*Italicus*) üveggéskészítéssel foglalkozó budai polgár, mely mesterség akkor fényüzési ipar volt.¹⁾

Mátyás király idejében mint budai polgár említve van Angelo, 1483-ban²⁾. Nevezetesebb ezeknél egy legelőkelőbb florenczi firma említése Budán, a *Cavalcantiaké*;

¹⁾ »Anthonius Italicus factor seu laborator vitrorum, civis civitatis Budensis«. Orsz. levélt. D. L. 13,179, 13,188 és 13,258. sz.

²⁾ Kézirat Véghely Dezső ur birtokában.

aztán a szintén florenczi Bontempo és Volterrai Máté.¹⁾ Szereztek vagy építettek-e mindezek, s több más megnevezetlenek, házat is magoknak, nem tudjuk. De valószínű, hogy többnek háza is volt. Azonban már maga a királyi vár példát mutatott az új stílusban való építésre.

*Melléklet*ünkben a budavári ház eladások lajstromából az tűnik ki, hogy átlag véve a várbeli épületek nem igen haladták meg értékben a maiakat. De föltehető, hogy az épületek közt régen nagyobb volt a különbség, mint ma. Lehettek sokkal szebbek a maiaknál; de a véletlen nem tartotta fenn az eladásról szóló szerződést; vagy mivel a főúri és gazdag polgári családban fíró-fíra szállottak, nem lettek eladókká. Ezenkívül jeleit látjuk a háztelkek elaprózásának. A várfalak által korlátolt tér szűk levén, a telkek is kisebbek lehettek, mint ma átlag véve, s a helyett a házak magasabbak.

A város kétségkívül tisztaság által is kitűnt. Ennek jele, hogy kövezve volt.²⁾ Ezenkívül tiltva volt, mint láttuk, serfözőnek a városban működnie. Ennek egyik oka az, hogy Buda bortermelő; de a másik a tisztaság, s harmadik a tűzbiztosság is lehetett. Tisztaság és biztosság származott abból is, hogy szénát és szalmát árulni a felső város piacán nem volt szabad. A mészárosok vágó székei len, a Duna partján voltak. E részben ha a polgárok nem lesznek vala elég finnyások, a királyi udvarban gyakran megjelent külföldi nevezetességek fogadása s az országos ünnepélyek kényszeríték rá a várost. Ma is tapasztaljuk, hogy a hol uralkodók laknak, nagyobb a rend és tisztaság.

¹⁾ Hyppolit Cod.: Filippo Cavalcanti, mercante Fiorentino in Buda. (1489.) Hasonló czime van Rasone Bontemponak és messer Mattheo de Volterrának.

²⁾ *Melléklet* 226. l. Egy bérlő 1448-ban kötelezve van, hogy a ház előtti kövezetet is fentartsa. (»Plateam ante domum lapidibus renovare«.)

De bármily szép és csinos lehetett a régi Buda, — nagy város nem volt. A természet kiszabta várfalainak határát, s a falak a város terjedésének netovábbját.

A mai várhegy kiterjedése csak 86 hold; ¹⁾ miből, ha leszámítjuk a királyi várra és előterére eső részt, mely pontosan nem tudható, azonban lehetett 13 holdnyi, marad 73 hold. Miután Pest Belvárosának területét ugyanazon kútfő 159 holdra teszi, látjuk, hogy a régi polgári város legfeljebb a pesti Belváros fele. 1851-ben 228 ház volt benne, mi majd semmit sem változott azóta. Pest Belvárosában 681 ház volt ugyanakkor. A régi Budát oly sűrűn beépítettnek véve, mint az 1851. pesti Belvárost, körülbelül 340 házat számíthatnánk reá. Azonban a várban ennél is több ház volt régen. A királyi várat és templomokat oda nem számítván, 1687-ben egy részletes térképen 388 házat vagy háztelket számlálunk. ²⁾ Tehát 160 házzal többet, mint 1851-ben, midőn oda van számítva a királyi palota s melléképületei is. De átlag véve, természetesen kisebbek voltak, s a terek hasonlókép. A *Disztér* azonban már akkor megvolt a mai terjedelemben. Ugy látszik, a török alatt átalán a háztelkek s az utcák berendezése nem változott. Olyanformán feküdtek, mint Mátyás idejében, csakhogy romladozott állapotban, vagy elpusztulva is.

Budavárnak 1850-ben a katonasággal együtt 5000 lakosa volt. Azt gondolom, Mátyás idejében a lelkek számát nem tehetjük többre 8000 léleknél. Igaz, hogy falai átkarolták az alsó, a mai Vizivárost is, mely magában is nagyobb a pesti Belvárosnál, lévén valamivel több, mint 200 hold. De az csak különálló külváros maradt mindig.

¹⁾ Haeufler adatait veszem az 1850-diki becslés szerint. Nem lévén szükséges négyszög ölekig sőt egy-két holdig való pontosság is, beérhetjük ez adatokkal.

²⁾ A bécsi cs. kir. udvari titkos levéltárban őrzött térkép 1687-ből. Birom másolatát Károlyi Árpád szivességéből.

Jellemző, hogy midőn Mátyás király, uralkodása elején, kedvezni akar Budavárosnak, külön vásárendélyt ad alsó városának. Buzdítani akarta a külváros emelkedését. De ezzel egyszersmind documentálva van, hogy a kettő érdeke nem azonos. Nem annyira kül-, mint külön városnak tünteti fel. Buda belvárosát a meredek hegyoldal elszigetelte külvárosaitól. Galeotus szerint a várba mindenfelől nagyon nehéz a följárás. Így a Dunától a templomhoz fél stadiumnyi utat kell tenni lépcsőn, mely a királyok fényes bőkezűségéből (s nem a városiak költségén) épült.¹⁾ A királyok, úgy látszik, ohajtották jobban összekapcsolni a felvárost az alsóval; de a lépcső nem a legkönnyebb közlekedési ut.

A külvárosokat a sok hegyoldal, a Duna, valamint a sok klastromi és királyi terület nem engedte kényők szerint kiterjeszkedni. Egyik baja Budának, hogy akkor telepítették, mikor már a szomszédos területeknek nagy részint más gazdájok volt. Még a közeli felső Héviz helység sem volt külvárosának nevezhető. Az a Szt.-János vitézek városa volt.²⁾

Arról pedig nem álmodott senki, hogy Sz.-Jakabot, (ma Budaújlak) vagy Ó-Budát hozzá csatolja Budavárhoz. A polgári Buda nemcsak falainak korlátolt kiterjedése miatt volt kicsiny.

Nem tartozott a polgári városhoz a sok egyházi és világi főúr háza sem. Mint a *Mellékletben* felsorolt körülbelül száz eset bizonyítja, a főpapok, nevezetesebb káptalanok, a tárnokok, nádorok, országbírák, bánok, vajdák majd mindenike birt ott házat, s a nevezetesebb családok

¹⁾ Kazinczy Gábor »Mátyás király« 66. l. Kétségkívül a mai Lánchíd tájáig jött le, minthogy a *Dunapartra* ért.

²⁾ »*Aliud oppidum, Sancti Trinitatis*«, (mint Oláh Miklós mondja), s hozzá teszi, hogy ez magyarul Felhéviz. Sz.-Háromság városának a rend ottani templomáról neveztetett.

közül sokan. Hihető, hogy a fél város ily lakókkal telik meg, ha könnyen lehet vala eladó házat találni.

Láttuk, hogy Pesten, s kétségkívül így volt Budán is, a nemesek háza ki volt véve a királyi adó alól. Mátyás király azt a törvényt szabta ezekre nézve, hogy a város a rávetett összegből annyival kevesebbet fizessen, mint a mennyi adómentes ház van.¹⁾ Ez a rendes, s ekkor is *meghatározott* évi összegekre nézve enyhítette a városok sérelmét; de a rendkívüli kivetésekre nézve ez illusorius lehetett legtöbb esetben. Ezen leszámítást előre tudván, annyival többet követelhetett a tárnokmester. Aztán határozott kára volt a városnak az, hogy magszakadás esetében a nemesi ház és vagyon nem a városra, hanem a királyra szállott. Sok eset bizonyítja, hogy a főbenjáró bünbe esett budai polgár házáat az államkincstár részére kobozták el. Így a nemesi házak, mint az egyházéi, a városban ritkán fogytak, hanem inkább szaporodtak.

A főpapoknak, főuraknak a fővárosban lakta, vagy legalább gyakori ott mulatása szintén a középkor végét s az ujkor kezdetét jelentette. Még a Budán tartott lovagjátékok is, az által, hogy ide csábítják az ország főnemeseit, a lovagkor ellenségei voltak.

Magok a gyakori országgyűlések, melyek ugyan ellenszerei voltak a hatalom egy kézben való teljes egyesítésének, de kétségtelenül leginkább előmozdították azt, hogy azok székhelye a szó szoros értelmében országos főváros legyen, — nagyon befolytak Buda emelkedésére; de egyszersmind arra, hogy ezen városban a polgári hatóság háttérbe szoruljon az országosok mögött. Már pedig

¹⁾ Quiquid de illo domo pro annuali censu vel taxa ordinaria... deberet Majestati nostrae provenire, id in summa principali nobis de dicta civitate nostra Pestienae provenire consueti ad rationem nostram volumus defalcari. Formulae Solennes Styli. 553. l.

Mátyás alatt is Buda és nem Pest volt az országgyűlések hivatalos székhelye. Csak a tömeges országgyűlések, minők a királyválasztásiak, osztották kétfelé a gyűléseket. Mátyás országgyűlései alatt Pest nem szerepel.

Ő sokszor volt távol Budától; de minduntalan ide tér vissza, — itt van otthon. Többnyire a téli hónapokat, néha az egész nyarat is itt tölti. A városok ügyei kezdtek országosan döntetni el a tárnoki széken, bár csak a városok képviselte által.

Mentül gyakoribb volt az udvar Budán mulatása, mentül több volt itt az országgyűlés, mentül több nemes és főpap látta czélszerűnek Budán házat szerezni, annál inkább eltűnedezett a város polgárius jelleme.

Bécs lakosságát a XV. század derekán ötvenezer lélekszámmra becsülik. De nagyváros voltát bizonyítják az események is. A város nagy politikai kérdésekben önálló szerepet viszen. Fizinger bécsi polgármester néha oly fontos szerepet játszik Ausztria politikájában, mint maga a fejedelem. Sőt a város háborút folytat saját hercege ellen, a ki egyszersmind császár. — Buda Róbert Károly óta mind kevesebbet beszélget magáról az országos politikai történetben. Még mikor Mátyás trónját külföldi invasio és belső összeesküvés fenyegeti is, se egyik se másik részen nem tűnik fel számot tevő részesnek. Pest 1458-ban jelentékenyebb szerepet játszik.

Nem tudjuk, honnan vette egy később korbéli történész azt a kegyetlen parancsolatot, melyet Mátyás küldött egy szép reggel Budának városházához: »Jó reggelt polgárok! Ha valamennyien a király elébe nem jötök, fejetekkel játsztok.« Aláírva: »A király«. ¹⁾ Nem oly hihetetlen, a

¹⁾ »Mathias Dei gratia Hungarorum Rex. — Bonum mane, Cives! Ad Regem omnes si non veniatis, capita perdetis. Budae.

milyennek látszik; de aligha volt valami felségárulás az első indoka ezen különben szükségtelen fenyegetésnek. A főszó világosan arra van helyezve, hogy a polgárok *mindnyájan* álljanak elő. A király bármi okból (s nem valami országos ok volt szükségkép) kívánhatta, hogy ne csak a bíróval, hanem a polgárok egy részével s tán csak a tanácsbeliekkel közöljön valamit, vagy kérjen tőlök felvilágosítást. Azonban a tanács bizonyára nem mulasztotta el hivatkozni a budai törvénykönyvre, mely félreérthetetlenül kiköti, hogy a király a város ügyeire nézve soha mást maga elé ne idézzon, mint egyedül csak a bírót. Lehet, a polgárok hibáztak a megtagadás *modorában*, mivel Mátyást leereszkedőnek s barátságosnak tapasztalták magok iránt, mit gyakran gyengeségnek szoktak venni a felsőbbektől az emberek. Mátyás egyik oklevelét egy budai polgár *házból* keltezi. Ugy látszik, némelyikhez ellátogatott.¹⁾ A megtagadásra lehetlen volt egy királynak határozottan föl nem lépnie, s a különös modor is — bizalmas megszólítás mellett a kemény fenyegetés — épen találó lehetett a tanács elbizakodott modorára. — Elérte vele minden bizonyynyal azt is, hogy a budai polgárok, vagy legalább a tanács, teljes számban jelent meg a királyi palotában vagy annak udvarán. De az eset bizonyosságul szolgál arra is, hogy a budai *Stadtrecht* egy-egy fejezetének már csak történelmi érdekessége volt.

A mellett, hogy a régi törzspolgárság mind inkább szűk térre szorult a papi és nemesi birtokosok miatt, saját kebelében is ritkán lehetett egységes összetartás. Már a szervezetben is megvolt a szakadás.

Rex. « Balbinus. Epitome rerum Bohemicarum. Lib. V. Cap. 11. (563. l.)

¹⁾ »Datum Budae in pallatio cujusdam Alberti Samboky civis civitatis Budensis 1476«. Formulae Sol. 161. l. Egy meg nem nevezett város vásári szabadalmáról szól.

Láttuk, hogy Buda polgársága meg volt oszolva nemzetiségek szerint. Erre nézve jellemzők a város egyházi viszonyai, melyekről, mint más tekintetben is nagy fontosságukról akarok röviden szólni. Csak röviden, mert ez az, miről eddig legtöbbet irtak. Egész monografiák csak erről, vagy főképp erről szólnak.

Budán két plebánia volt. Egyik a mai főtemplom, Boldogasszony temploma, mely a német polgárságé, ezt már rég kétségtelenül tudtuk, hol volt. Ma is áll, s újítás alatt van. Másikát Mária Magdolnáról nevezték. Ennek hol fekvésére nézve eltérnek az eddigi vélemények. Ezelőtt a Disztéren mutatták helyét, — ujabban a helyőrségi templomot bizonyítgatják a magyarok Magdolnáról nevezett templomának.¹⁾ Hajlandó vagyok az utóbbit hinni. Bár-mint legyen ez, a magyaroknak külön plebániájuk volt, a mi nemcsak annyit jelent, hogy a magyar polgárság minden egyházi ügyben el volt különítve. Jelenti azt is, hogy a magyar czéhek külön testületek voltak a német czéhek-től; mert mint tudva van, a templomok oltárai szerint is szoktak a czéhek megkülönböztetve lenni. Nem a templom miatt volt külön német és magyar, hanem, úgy lászik, a német és magyar czéhek miatt kellett külön templom.²⁾

De ezen két templomon kívül volt Zsigmond király óta egy Szent-Zsigmond templom s hozzá egy prépostság, a királyi vár felől. Közel hozzá a Clarissák egy klástroma s idébb Sz.-György kápolnája. A mai főtemplom-

¹⁾ Meldemann 1451-iki látképén. Közölte a képet — bár csonkítva — az Archaeologiai Értesítő új folyama V. kötetében Buda régiségeinek egyik szorgalmas kutatója Némethy Lajos.

²⁾ Így nem érthetek egyet Némethy Lajos ezen szavaival: »A német polgárok intollerantiája ezen templomban a magyar ajkúak ellen annyira ment, hogy azokat benne meg nem türték.« Nagy Boldogasszonyról nevezett Budapestvári főtemplom történelme. 23. l.

tól éjszakra volt a Domokosrendiek klostroma és temploma, — nem említve még két kápolnát s nem eléggé hitelesen constatált templomot.

Összesen öt templom, három kolostor és egy káptalan.

Ezen öt templom közt a mai plebánia templom vált ki. Szépnek mondják néha ezt is, s elég nagynak. Néha nem is nevezik máskép, mint a *nagyobbiknak*. De nem találjuk sehol az egykorúaknál azt a lelkesült dicséretet rápazarolva, a mit az ó-budai két templomra. Hihető is, hogy az soha olyan szép nem volt, mint a minővé jelenleg *stylizálják*. Még így sem lesz, nemcsak a bécsi Sz.-István-hoz, hanem a kassai templomhoz hasonlítható monumentum.

Honnan magyarázzuk, hogy az országnak Nagy-Lajos ideje óta kétségkívül leggazdagabb polgársága, az ország fővárosa, a királyok residentiája nem dicsekedhetett azzal, hogy a városok főbüszkesége, a főtemplom kiállja a versenyt más nevezetes s gazdag városokéval?

Mondtuk, hogy Budának legfeljebb nyolczezer lakosa lehetett. De ennek a XV. század első felében s hihetőleg korábban is, csak kétharmada vallotta magáénak Boldogasszony templomát. Tehát legfeljebb 6 ezer lélek, vagy kétszázhatvan házban. És elég világosan s hivatalosan jelentik ki a budai polgárok, hogy a főtemplomot a német polgárság építette, — tehát kizárva a nem németeket. Sőt épen ennél fogva még a gazdag olasz polgárokat is le kell számítanunk, kiknek oltáraik úgy látszik, más templomban voltak.

Lehetett ez, mint némelyek tartják, a Ferenczeseké, mely különben is, mint láttuk a legrégibb egyházak közé tartozott a várban. Buda külvárosának egyházi tekintetben való elkülönzését neve bizonyítja. A mai Vizivárost *Szent-Péternek* nevezték az ottani nagyobb templomról.

Nemhogy az lett volna fejlődési iránya ezen egyháznak, hogy egyesüljön, vagy alá legyen rendelve a budavári főegyháznak: ellenkezőleg már Nagy-Lajos idejében egészen függetlenné vált s csak az esztergomi érsek alá volt rendelve. Népe magyar. ¹⁾ Sz.-Gellért egyháza a Kelenföldön hasonlóképp független volt a várbeli főegyháztól; a vespéremi püspöktől függött közvetlenül.

Bécs a XV. században lakosainak számára nézve, úgy látszik tiz akkora volt, mint Budának német része. Már pedig tudnunk kell, hogy a monumentalis nagy templomok legtöbbnyire a középkori polgárság művei. Királyok, főpapok, főurak is tettek nagy áldozatokat; de ez inkább kivétel, mint szabály; a nagyobbyszerű templomokat polgárok építtették.

Kétséggel királyaink is hozzájárultak a budai főtemplom első fölépítéséhez, díszítéséhez s olykori restaurációjához. De Buda, ha ott elejétől fogva volt is királyi lak, nem volt állandó székhely. Csak Nagy-Lajos és Zsigmond alatt lett azzá; habár ezen királyok sokat voltak távol. Így már be volt fejezve a templom, mikor a királyok rendszeresebben laktak Budán. Ott tartották a Te-Deumot koronázás, vagy hosszas távollét után való megérkezés alkalmával. De a fényes ajándékok, melyek nagy kincscsé halmozódtak a templom belsejében, építészeten és terjedelmén nem segíthettek. Különb volt annál, hogy sem lebontani kár ne lett volna, de nem elég nagy, hogy egy országos főváros büszkesége legyen.

Vallásos buzgalmuk tanujeleit néha oly művekben adták a királyok, melyek tulajdonkép a főtemplom érdekei ellen valók voltak. IV. Bélának a Nyulak szigetén emelt zárda feküdt a szívéen különösen. Nagy-Lajos édes anyja egy egész kincstárt költött el az ó-budai klastromra és templo-

¹⁾ Rupp. i. m. 169. l.

mokra. Zsigmond király magában a várban egy egészen új templommal és káptalannal apasztja a főtemplom fontosságát és vonja el tőle egy részét az érdeklődésnek, s mindenestre pénzét Boldogasszony temploma megújításától, mely úgy látszik, erre már rászorult volt. Láttuk, hogy Zsigmond halála után vagy öt évvel a budai német polgárok elhanyagoltnak írják templomukat, s a fedele megújításához szükséges léczet és cserepet Bécsben rendelik meg.¹⁾

Hunyady János földiszította belül a törökön vett győzelem diadaljeleivel s kétségkívül gazdagabbá lett a zsákmányból. V. László azzal igyekezett Sz.-Zsigmond egyházával szemben tekintélyét emelni, hogy a plebánia prépostsági rangra emelését eszközölte ki Calixtus pápától.²⁾ De László, ki 1456-ban nyeri ki a pápa beleegyezését, valamint nem ér rá a hozzá csatolt birtokadományt végrehajtani, kétségkívül nem ért rá a templom épületének kijavítására sem.

Mátyás király idejében annál inkább ráfért a restauratio, kivált a templom tornyaira. Sőt megis történt, mint a torony Corvin-czimere maig is hirdeti.

A *Melléklet*ünkben közlött 1493-diki kép egy tekintetben sem oly érdekes, mint ebben. A templom homlokánál két tornyot látunk: egyik nem jutott el a templomfal magasságáig — ez a ma is meglevő torony; — a másik a templom fedelének ormát is tulnötte már. Épülőfélben voltak a rajz vázlatának készítésekor. Az évszám, mely a Corvin-czimerrel együtt a mai tornyon megmaradt, 1470.

¹⁾ Nem németül, hanem latinul irnak a bécsieknek: »Ecclesia beate Marie virginis nostra parochialis patitur in edificiis et tectura defectum valde magnum.«

²⁾ »Praepositura Beatae Mariae Virginis de Novo Monte Pestiensis«. Némethy Lajos. »Nagyboldogasszony« etc. 46. l. Podhradczky nyomán.

Voltak, kik azt az évszámot, mely ma is világosan látható még a torony egyik vak-ablakán, 1476-nak olvasták.¹⁾

De tévesen. Az a kőből faragott szalag, mely Mátyás színezett czime fölött elkanyarodik, maig is ép, nem hiányzik szélességéből semmi. Csak a négy számjegy utáni pontnak fele van letörve. Magok a számjegyek teljes világossággal, a XV. században divatozott sajátságos arab-számok, s kétségbevonhatlanul 1470-ben keltnek mutatják a czimert számával együtt.²⁾

Az évszám maga mindenesetre megczáfolja Bonfinius azon túlzott állítását, mintha Mátyás 1476 előtt, mikor Beatrix-szal esküvőjét tartotta, ne épített volna. Lehet, hogy még nem épen elsőrendű olasz építések csinálták a torony tervét. Nem valószínűtlen, hogy a két torony *votiv* épület volt. A leghitelesebb egykorú chronica, a Thuróczyé nagyon kiemeli, hogy midőn Mátyás király 1467-ben visszatért a moldvai hadjáratból, mely győzelmes volt ugyan, de a király élete nagy veszélyben forgott, — Budára érkezvén, egyenesen Boldogasszony templomába ment hálaadásra, s ott függesztette fel a magával hozott diadaljeleket.³⁾

De fenmarad egy megfejtendő talány. Rajzunk a fő-templomot úgy tünteti fel, mely nemhogy több toronyra szorult volna, hanem inkább a fölőlegig bővelkedik

¹⁾ Rupp. Budapest Helyrajzi Tört. 92. l.

²⁾ Torma K. barátom volt szives a fáradságot venni arra, hogy az évszámot viselő kő szélességének ép voltát, valamint az utolsó számjegy, az *o*, befejezettségét konstatálja. Ha a kő szélességéből hiányoznék valami, vagy az *o* jobbra fölül befejezetlen volna, hihetővé válnék, hogy az 6-os szám lehet; mert a XV. századbeli számjegy-írásban akármi csekély vonáska felül, vagy az *o* befejezetlen volta *hatos* számra vallana. De utóbbi jelek hiányoznak. Némethy Lajos is (i. m. 32. l.) 1470-re teszi, míg a régebbiek legtöbbször 1475-öt olvastak!

³⁾ Thuróczy. Schwandtner. I. k. 288. l.

azokban. Egész egy nyaláb sudar látható a templomtól oldalt éjszak felől. Egy nyolczszögű torony, több fióktoronynyal sarkain, áll a templom egész hosszának mintegy közepénél. Sajátságosabb alak, hogysen modorosságának tulajdoníthatnók. Sehol Schedel művében ehhez hasonló nem fordul elő. De ha ehhez a templomhoz tartozott, két új torony, ha ezt a régít le nem szedik, teljességgel nem enyészteni el a félszezség benyomását. Igen soknak tűnt volna fel a három torony, s még sem elégnek. Miért nem a meglevőt javította ki Mátyás, vagy ha új torony kellett, miért nem épített egy neki megfelelőt a déli oldalon? — s végre miért nem találták ma nyomát sem annak az oldalt álló egész csoportnak?

Valószínűbbnek tartom, hogy a rajz készítője, a nagyjából való hűség mellett is egy kis perspectivai erőszakosságra vett szabadságot. Egy másik, azon irányban emelkedett templom tornyát hozta ide. Legközelebb lett volna a Szt.-Domokos rendiek régi nevezetes templomának ma is öt emelet magasságban az *Iskolatér*-ről szemlélhető, igen massiv tornya. De ezt fölteni nem lehet; mert a Domokos zárda tornya vagy ötven ölnyivel van éjszakabbra, tehát rajzunkon jobbfelől a főtemplomtól. Rajzunk pedig egy templomszélességgel jobbra már végződik, s az egész rajz nézponjtjának nem is felel meg. A Gellért-hegyről kell vala történni a föl vételnek, hogy ama torony a főtemplom mögött közvetlenül állónak tűnjék fel. Már pedig a rajz nem innen van föl véve, mert ha ez állana, nem lehet vala látni a Duna felőli homlokot. Schedel rajzának felvételi pontja, mint a *Melléklet*ben előadom, a Lánchid-tér déli része, mintegy az Eötvös-szobor tája, vagy a főtemplom s ezen pont közti vonalnak folytatásába esik a Belváros felé. Ha a várnak egy jó tér rajzán innen egy vonalat huzok a várbeli főtemplom derekáig s azt tovább nyujtom, a mai

helyőrségi templom tornyához viszen a vonal.¹⁾ Ez meglepő pontossággal talál. (L. 1687-iki térrajzunkat.)

Igy nagyon valószínűvé lesz, hogy a rajzoló azt a távolabbi, de épen a főtemplom közepe táján látszott tornyot tünteti fel.

Ezen hypothesis nyomán tovább is mehetünk.

Az Eötvös-szobor tájáról földszinti sőt egy pár emeletnyi magasságból sem tűnik fel a helyőrségi torony teteje. A vázlat készítőjének a Duna parttól távolabb s jókora magasságból kellett szemlélnie a budai várat. Ha Pest térképén folytatjuk a fentebbi vonalat, mely a budai főtemplomtól az Eötvös-szoborig jött, ez a Károly-laktanyának a Belváros felőli nagyobbik udvarát mintegy középen vágja,²⁾ valamint azt a sarokházat, mely a Károly-utca, Sütő-utca és Hajós-utca találkozásánál van, s legmagasb pontjai közé tartozik a Belvárosnak. A legmagasb belvárosi pontok a Ferencziek templomától, a nevezett utcakeresztezési pontig képeznek vonalat. Azon keresztezési pont táján állott hajdan egyike a nagyobb pesti templomoknak, mely később a törökök *nagy mecsetjévé* lett.³⁾ A Károly-laktanya nevezett pontja mintegy 50 ölnyire van a Szerviták mai tornyától, s ezen toronynak csak az ötödik emeletnek megfelelő ablakából is, hol a harangok vannak, a budai vár felé tekintve feltűnik már a helyőrségi toronynak a réginél jóval alacsonyabb, ma tompa teteje, a budai főtemplom eleje mögött.⁴⁾ (Pesten az Eötvös-szobor táján is állhatott egy magas torony.)

¹⁾ »Budapest Főváros budai része egész területének térképe 1876«. Készítette a magyar kir. Államnyomda. (Mérték 1 hüvelyk = 100 öl. (Kapható a becses mű Grill könyvtárusnál.)

²⁾ Pest nagy térképe néhai Halácsi Sándor mérnöktől. (Mérték: 1 hüvelyk = 40 öl.)

³⁾ Lásd Rómer Flóris »Régi Pest« a térképen.

⁴⁾ Természetes, hogy ha a Szervita templom vagy ötven

A ma is nyolyszögű helyőrségi torony a templom magassága táján kiálló vállakat hagy szabadon, melyek hajdani vékony fióktornyok helyei lehetnek. Annyi bizonyos, hogy a torony négyszögű alsó emeletei jókora térfogatúak.

A vázlat hibája az lehetett, mi azon korbeli rajzoknál az enyhébbek közé tartozott, hogy a távoli tornyot, mely 230 ölnyre van a főtemplomtól, igen közel hozta. Azon okból, hogy szemléltetőbbé tegye, nagyobbak, magasabbnak tüntette fel, mint a hogy valóban látszott, de a minő közletről valóban volt, vagy legalább hasonlított hozzá.

A nürnbergi művész az általa szintén ismert Bécs és Strassburg tornyait is jobban megnagyítja, mint a hogy a nézpont távolsága megengedné.¹⁾ Talán úgy vélte, a valóságnak s a közfelfogásnak jobban megfelel, ha a távoli tárgyakat közelebb hozza, mintha a perspektívához ragaszkodik; vagy a mi különben nagy, annak nagyságát mentül jobban feltünteti. Az első realisticus chinai modor, a másik idealista irány volna. — A mi képünknek már vázlatában is benne lehetett a nagyítás hibája; de az évekkel később dolgozott metsző tovább vitte tévedésből a hibát, hozzá ragasztván a közeli templomhoz a távoli tornyot.

Zsigmond király, azt vélnők, diszesebb főegyházat öllel északabbra állana, és magasabbra menne fel valaki, akkor a helyőrségi torony a budai főtemplom mögött ennek közepe felé látszanék.

¹⁾ Bécsnél a Sz.-István tornya a sok ház mögött úgy van kezdve, hogy ha a rajzoló a lépcsőzetes apránkénti vékonyodást, mint kellene, folytatná, a torony teteje kívül esnék a rajz keretén. Ugy segített magán, hogy a lépcsőzeteket egy helyen félbenhagyta s ráhelyezte a betetőzést. (Hartmann-Schedel krónikája 99. levél.) Az eredetiben is a szóban levő budai tornyunk gombja a keretvonalat éri. A strassburgi torony a kép keretén túl a foliápon felnyulik csaknem végig, s ha korábban be nem volna tetőzve, mint kell, azon sem férne el. Csaknem kétszerre magasabb, mint kell.

akart állítani a réginél. Erre mutat az, hogy papsága személyzetének magasb rangot adott, mint a minő a német templomé volt, — prépostság rangjára emelvén. Még Mátyás uralkodása elején is, úgy látszik, ez volt az udvar által látogatottabb templom; mert Mátyás első nejét, mint mondtuk, ide temették.

Rajzunkon a főtemplomon, s aztán, szerintünk a Magdolna templom tornyán kívül semmi sincs a polgári város fölött annyira kiemelkedő épület, mint ez a torony.

Azonban magát a templomot Bonfinius, midőn Zsigmonddal fölépítteti, csak kápolnának mondja (*sacellum*). Rajzunk is elég keskenynek mutatja fel keletnek fordult utórészét. És későbbi alaprajzokon negyedrészt akkorának tűnik fel, mint a főtemplom.¹⁾ Ebből azt következtetjük, hogy a mellette oldalt álló torony, mely van oly széles mint a templom, minden tekintetben nagyítva van.

Az a keresztes épület, mely jobbra áll két ablakkal a templomtól, kétségkívül egészen külön, hátrább eső épület volt. Ez lehet a Clarissák klastroma, melyről Mátyás korában szól egy oklevél, s mely szerint az a Ferenczesek klastromához közel van. Utóbbi a mai Várszínháztól a kapu felé esett. Körülbelül átellenben a vár tulsó oldalán s így elég közel volt hozzá a rajzunkon feltűnő keresztes épület.

A tornyon innen az előtér felé, egy kisebb, háromszögű világos oldalú épületecske tűnik fel. Ez egy kápolna apsisa, — a Sz.-György kápolnáé.

Rupp meghatározása szerint ez azon házcsoport sarkán állott, keletnek, mely a mai miniszterelnöki palota elébe, mintegy a Henczi-szoborig nyult, a török időkben. Tehát állott volna a vár itteni csucsának legmagasb vonalá-

¹⁾ Így a bécsi cs. kir. levéltár 1687-diki térképén, melyet kicsinyítve a *Mellékletben* közlünk.

ban.¹⁾ A rajz perspectivája itt is elég jó, az általunk kije lölt nézpontnak megfelelő.

Szent-Zsigmond templomának helye a mai honvédelmi ministeri palota alatt van. Mert a Várszínház déli oldalának vonalát megnyujtva körülbelül a vonal ketté vágta volna a templom alaprajzát. A várfalak nyugati és keleti vonalától egyenlő távolságban nyult nyugotról keletnek. De alaprajza se a kereszthajót, se a tornyot nem tünteti már fel 1686 táján. Az akkori ostromkor a látképek egyike sem mutatja se tornyát se templomát, mint fenállót. Már akkor elpusztult volt.

A valamivel közelebb — a rajzban alantabb feltüntetett templom, hihetőleg Sz.-János temploma, a mai Várszínház helyén. Ez a Ferenczesek temploma, mellette az ő kolostorukkal, a mai főparancsnoksági épülettel, a Várkapuig terjedhetett. S csakugyan elég közel van a templomhoz, s annál inkább a klastromhoz — melynek feltüntetése el van hanyagolva — a kerekfedelű Sz.-János kapu.

Az előbbieken kívül a rajzon feltűnik még egy karcsu torony, melyet helyzetetésénél fogva a mai Disztéren állónak kell tartanunk. S csakugyan találunk későbbi hiteles rajzon, az 1687-dikin egy templomot, azon a helyen, hol a budai casino előtt a vörös márványkut állott nem régen, vagy attól valamivel délebbre.²⁾ Az 1493-ban kelt nürnbergi rajzunkon a karcsu torony mellett homályosan vonul

¹⁾ Rupp. i. m. 129. l. A bécsi cs. kir. levéltár térrajzán a kápolna nincs jelölve; de igen a házcsoport (török kaszárnnyák). De ki van rajzolva Sz.-Zsigmond temploma megnevezetlenül.

²⁾ Fontana rajza, ki háromféleképp tünteti fel Buda várát, egyszer alaprajzát adja ölek szerinti mértékkel, aztán madárperspectivában s végre természetes perspectivában. Leghasználatóbb az első. A bécsi cs. kir. titkos levéltárban őrzött 1687. alaprajz szintén feltünteti, az ott végződő épületcsoport homloka előtt különállva egy templom alaprajzát.

el templomának árnyalt fedele, de világos utórésze mutatja, hogy az keletnek volt fordulva.

Rajzunkon, a nürnbergin, ez a templom épen azon kupolaszerű fedél mögött áll, mely, mint láttuk a Sz.-János kaput fedte. Ha egy jó térképen a nézpontról, t. i. az Eötvös-szobortól a mai Ferencz-József kapuhoz egy vonalat húzunk s azt megnyújtjuk a budai vár térképén, elég közel a nevezett márványkutnál halad el, valamivel azonban délebbre. Az eltérés elenyészik, ha fölteszszük, hogy a régi Sz.-János kapu, alábbban feküdt, mint a mai annak megfelelő. Ezen egyvonalba esés emeli a Schedel-féle kép hitelét, és egyszersmind két biztos pontot ad meg. A disztéri épület még kápolnának is kicsiny volt. Nyolczadrész akkora lehetett, mint a főtemplom¹⁾, — sajnos — az illető disztéri templomra nézve nagy a kétség, minek nevezték. Arányi, s utána mások mint mondtuk, ezt tartották a magyarok templomának, Magdolna templomnak.²⁾

A Meldemann-féle látkép azt ellenkezőleg a vár éjszaki végére teszi, s azonos volna a helyőrségi templommal. Magam is ebben a véleményben vagyok, már csak a disztéri kápolna nagyon kicsiny voltánál fogva is. De nem merek mégis documentum hitelességet tulajdonítani az utóbbi, sok tekintetben gyanus rajznak. Csak akkor lehetne nagyobb biztossággal támaszkodni rá, ha kitette volna a disztéri templom nevét, melyről szólunk, s melyről oly sokáig hittek, hogy a magyar templom volt; de annak még létezéséről sem tud semmit Meldemann. Így föl is cserélhette a nevet, mint tette más két templomnál.

¹⁾ A bécsi cs. kir. levéltárban levő 1687-diki és a Fontana-féle alaprajz. Igaz, meglehet, hogy akkor már még alapfalaiból sem látszott tán egy rész.

²⁾ »Orvosok és Természetvizsgálók Munkálatai.« Pest 1864. (Szerk. Szabó József.) Arányi értekezése az emléktáblákról. 123. lapon.

Maradjon ezuttal a kérdés általunk is eldöntetlenül, a mint nincs eldöntve még senki által.

Alaprajzaik terjedelmére nézve a várbeli templomok így következnek: a főtemplom, vagyis Boldogasszony temploma, vagyis a németek temploma, vagy 35 öl hosszú, és 21 öl széles; a Magdolna templom, vagy magyar templom, a mai helyőrségi, vagy 32 öl hosszú, és 14 öl széles; a Domokos rendiek temploma, — a főtemplomhoz közel éjszakra, 32 öl hosszú, de nagyon keskeny, — csak vagy 8 öl széles. Tornya, mely tőle éjszakra homlokánál van, szintoly széles. ¹⁾ A Ferenczesek temploma (Sz.-János) és a Zsigmond templom, körülbelül egyenlő hosszúak, nem egészen 20 ölesek; — a Zsigmond templom kevéssel szélesebb 10 ölnél, a Sz.-János templom kevéssel keskenyebb tiznél. A disztéri névtelen kápolna 10 öl hosszúnak és vagy 6 öl szélesnek van feltüntetve. A Sz.-György kápolna alaprajza nincs feltüntetve. ²⁾

Minthogy az irott emlékek ezeken kívül csak *Szent-Pál* templomát említik a várban, lehet, hogy az volt a Disztéren. ³⁾ De bajos határozottan állítani valamit. Mert lehettek még az okmányokban elő nem forduló templomok és kápolnák is.

A két főtemplom mindazáltal a német és magyar templom volt. Egyikhez a váraljában az éjszak keletre esett Tótfalu, másikhoz a nyugat felé eső Logod tartozott.

¹⁾ Ez az 1687-diki rajzon »*petit église*«-nek van nevezve = kis templom.

²⁾ Az 1687-diki nevezett térképről. Az ölek is annak mérése szerint vannak mérve, mikre nézve megjegyzem, hogy az eredeti rajzon nem egész pontossággal a mai ölek. Itt csak nagyjából az arányt akartam feltüntetni. A mi rajzunk mai ölekben készült.

³⁾ »Ludovicus (I.) rex fratribus nostris (Paulinusok) magnificum intra Budenses muros domicilium cum ecclesia, indito illi nomine S. Pauli concessit.« A Pálosok évkönyvei 1382-höz.

De a külvárosoknak, mint láttuk, átalán véve külön-külön egyházi iurisdictio alá tartozott plebániájok volt.

Különösnek látszik, hogy Mátyás a német s nem a magyar plebánia templomot használja Te-Deumokra és esküvőjére. De ennek oka az, hogy Budára már ráillett, a mit Ranzan mond a Magyarországra beköltözött németekről, sőt föl kell tennünk, hogy épen Budán és Pesten tapasztalta, a mit átalánosságban ír. Azt mondja, hogy az ide beköltözött németek át vették a magyar öltözetet, szokásokat és nyelvet is, s a kétféle nemzetségu polgár beszél egymásnak a nyelvén.¹⁾

Igy Mátyás korában már csak szólás forma volt a templom *németsége*. — De ez különben is sok oldalra kiható nagy eredmény volt. Egy válaszfal kezdett elenyészni a valódi polgári elem és a nemzet többi része közt. A budai törvénykönyv nem egy pontja, mely az összeolvadás gátja volt, holt betüvé vált.

Különben Budán mind a német mind a magyar polgári elem megszűnt egyedüli ur lenni saját városában. Magok a Mátyás építette templom tornyok is hirdették ezt. Az azok egyikén levő királyi czimer emléke annak is, hogy Buda város kezdett megszűnni középkoriasan elzárkozott municipium lenni, s a királyság is megszűnt elzárt fellegrárokban, *pfalzsok*-ban szállásolni: a residentia alatt már egész egy várost kellett érteni. Még a főtemplom is a király színeivel és pajzsával büszkélkedett.

Volt még Budának egy disze Mátyás uralkodásának utolsó felében, mely azonban kevésbé volt helyi érdekü, inkább az ország közművelődési intézményei közé tartozott: a tudományos egyetem, melyet megelőzött hazánkban a veszprémi, aztán a Nagy-Lajos fölállította pécsi, s végre a Zsigmond alatt virágozni kezdett ó-budai.

¹⁾ Schwandtner I. 315. l.

Az ó-budai létezésének csak 1395-től 1415-ig találjuk biztos nyomait. Az okok ismeretlenek, miért kellett azt Ó-Budán állítani fel. Az engedélyt a pápa megadta egy új magyarországi egyetem fölállítására már 1389-ben. De az adatok, melyeket a *Mellékletben* a *budai egyetem* cím alatt elősorolok, a fölállítás módjára nézve semmi fölvilágosítást nem adnak. — Azért nem lehet semmi határozottat állítanunk.

Csak valószínűségkép mondom el véleményemet, hogy az ó-budai egyetem egy királynő bőkezűségéből keletkezett. Ha volna rá adat, nem mulasztám vala el fölemlíteni a királynőknek az ó-budai várral kapcsolatos krónikájában szólni róla.

A viszonyokból merítem véleményemet. Erzsébet királyné, Nagy Lajos özvegye, ki Ó-Budát anyja végrendeletéből bírta, 1387-ben januárban öletett meg Novi-grádban. Ó-Buda Mária királynőre szállott, Zsigmond nejére, — Diós-Győrrel együtt, 1389-ben. A pápa megnyerésére is lehetett számítva egy nagyobb kegyes alapítvány, minő az egyetem fölállítása is volt, miután a pápa egy trónkövetelő, Anjoui László fölléptetésére hajlott. Mária királynőnek részességét az egyetem létesítésében annyival inkább föltehetjük, mivel a kormányzásban ő még nagyobb szerepet vitt, mint egykor Nagy-Lajos anyja. Támogatja véleményemet az, hogy az a választott csanádi püspök, Lukács, ki Mária királynőnek cancellárja volt, egyszersmind ó-budai prépost és az ottani egyetem cancellárja 1395-ben.¹⁾ Végül megjegyzendő az is, hogy Mária, bár 1387 óta bírta Ó-Budát, de minden arra mutat, hogy ott nem tartott udvart, hanem a budai várban.²⁾ A jövedel-

¹⁾ A *Melléklet* említett fejezetében. Lásd: Rupp, Budapest Helyrajzi Története, 19. l. is.

²⁾ Márki Sándor »Mária királyné« cím alatt irt lelkiismeret-

meket s tán az épületeket is átengedhette az egyetem számára. Ó-Buda emelésében Mária az Anjoui királynők hagyományait követte ebben.

Ha föltevésünk áll, az ó-budai egyetem a királynő és az ó-budai káptalan közreműködésével alapított meg. Nem lehetetlen, hogy valamely birtokadományról szóló formaszerinti oklevél nélkül nyerte az egyetem a támogatást.

Mária királyné 1495-ben májusban véletlen baleset áldozata lett — épen azon évben, midőn a pápa Lukács püspöknek megengedi az ó-budai egyetemen a *cancellári* méltóság viselését. Most 1406-ig, nem volt királyné: Ó-Buda fölött a király rendelkezett. Egy ideig Zsigmond tán teljesítette a váratlanul végrendelet nélkül kimúlt, első neje ohajtását. De nemsokára zavarok álltak be, s az egyetem ügye is zavarba jöhetett. 1406-on kezdve ismét egy királynő Cilley Borbála lett Ó-Buda birtokosnője. Ugy látszik fen is akadt az egyetem ügye. Csak 1410 után találjuk újra nyomát. Fenáll azonban még 1415-ben is; de azon innen mitsem tudunk róla.

Mátyás király trónraléptekor legfeljebb a pécsi egyetem állhatott, s az is csonkán. A király mindjárt 1465-ben tett lépéseket új és több egyetem fölállítására, 1467-ben fenáll a pozsonyi; 1478 után a budai várbeli.

Ez is egyházi testületek közreműködésével létesült. A várban a Domokos rendiek nemcsak tanerőket szolgáltattak, kivált a theologiában, hanem úgy látszik az egyetem központját képező épületeket is. Ezenkívül részt vett az egyetem működésében a Boldogasszony templomának

tes munkájában felhossa, hogy ezen királyné okleveleit legtöbbnyire Budán keltezi, Ó-Budán egyszer sem. Magyar történelmi életrajzok. Szerkeszti Szilágyi Sándor. II. füzet, 173. lap, a jegyzésben.

nagyszámú egyházi személyzete is. De valamint a bécsi Rudolf-féle egyetem hercegi (*ducalis*), úgy a budai kétségkívül királyi volt. Nemcsak a tanárok fizetése a királyi kincstár aranyaiban járt ki, hanem a király gondoskodott a szegénysorsú hallgatók teljes ellátásáról is, mi azonban nem tette szükségképvé azt, hogy a tanulók klastromilag együtt lakjanak. Polgári házakban, szerte szét a városban, sőt külvárosokban is egyes bérlett szobákban lakhattak, a mi könnyebb s kevésbé költséges volt.

Nem lehetett ez kivált a maival összehasonlítva nagy költség; mert a külföldi egyetemek törvényei is igen zsarnokiak voltak a polgári házbirtokosokkal szemben. Sok helyen az egyetemi polgár tetszése szerint választott lakásból ki kellett azonnal költöznie más lakónak, s a házbért nem a tulajdonos szabta meg. Budán a szállások szűk volta mellett alig lett volna ilyes föltétel nélkül csak százakra menő hallgatóságú egyetem is létesíthető.

A budai vár elegendő védelmet adott a főintézetnek, s a tanárok és hallgatók egy részének, — nem úgy, mint Ó-Buda. De az egyetem is egyikévé lett a polgári várost szűkebb térre szorító elemeknek. — Ha a városnak Mátyás idejében is, mint 1687-ben mintegy négyszáz háza volt, nyolczszáz tanuló mellett minden házba két egyetemi polgárnak kell vala beszállásolva lennie.

Azonban úgy látszik, a budai egyetem nem volt arra szánva, hogy minden szakot felöleljen: a theologiai és philosophiai szakok képviselőtéről tudunk benne, a jogiéről s az orvosiéről nem.

Ismervén Mátyás jellemét, föl kell tennünk, hogy ezen kezdeménye sem volt félszeg mű, hogy a mennyit a szakokból felölelhet, annyinak meg is tudott felelni, azon kor kívánatai szerint. Tudván a tudományok iránti személyes vonzalmát, csudálatos következetlenség lesz vala tőle a

telhetőt meg nem tenni az egyik főeszköz, az egyetem emelésére.

Mondják ugyan, hogy Mátyás egy nagyszerű egyetem tervén dolgozott, — oly nagyszerűn, a milyen soha sem volt, sőt tán elmondhatjuk, soha sem is lesz a földön: 40,000 tanuló lakott volna benne, a mennyi lakosa nem volt sem Budának sem Pestnek, sem akármely magyarországi városnak abban az időben.

A *Mellékleten* kifejtem az okokat, (*Mátyás castruma* fejezetben), melynél fogva én az illető tervet nem az egyetem, hanem egy állandó tábor tervének tekintem; mert alakjára nézve *római castrum*. Legelfogadhatóbb, hogy a Gellérthegyől délre eső tájon volt ezen hegy lankásán körülárkolva, egy hajóhiddal keresztül a Dunán. Ezt a Gellérthegyre állítandó erőd ágyui is védték volna. Két fontos utat zár vala el: a fehérvárit s a bécsiek egyikét, t. i. a bicskeit. A budai vár szűk voltát, s falainak az osztrómágyuk elleni gyöngeségét bőven pótolta volna szükség esetén az elsánczolt tábor. Ezenkívül Pest védelme is egy nyári szakban jövő ellenség ellen biztosítva volt.

Szóval Mátyásnak terjedelmes árkolata a Duna partján, Budán *alól*, nem épen közművelődési, hanem közvédelmi intézkedés akart lenni.

Még egy közművelődési tényező nyomaira találunk Budán Mátyás kormányja alatt. Ez egy nyomda. Működése kétségtelenül documentálva van.

A »Magyarok krónikája« Thuróczytól, népszerű kedvelt munka, 1473-ban a *budai* műhelyben jelent meg először nyomtatásban.¹⁾ A nyomdász, *Hesz András* azt vallja előszavában, hogy az ő budai prépost, egyszersmind királyi

¹⁾ Aláírva: »Finita Budae anno Domini MCCCCCLXXIII. in Vigilia Penthecostes, per Andream Hess.« (Az egyetemi könyvtár példánya.)

alcancellár hívására és egyenesen az ő kedvéért tette át lakását Magyarországra, Budára, s hogy az ő támogatásával végezte a nyomtatás roppant nagy munkáját. A prépost pedig akkor a tudománykedvelő Geréb László volt, a királynak, mint mondtuk, anyai részről közel rokona.

A nyomda fenállásának rövid ideje is arra mutat, hogy az Geréb László személyes támogatásával tűnt fel. Ez 1476-ban erdélyi püspökké lett. A nyomda is rövid fenállás után eltűnik Budáról.

Azonban csak a későbbi kor tekinti a nyomdát, és méltán, a leghatalmasabb közművelődési tényezőnek. Még akkor bölcsejében volt nemcsak a nyomdászat, hanem a közérdeklődés s olvasásvágy is. A mennyiben szükségét pótolta már, nem volt elkerülhetlen, hogy minden nagy városnak vagy csak országnak is sajtója legyen. A hazai nyomda alig tett volna más szolgálatot, mint a külföldi; mert kevés különbséggel ugyanazon egy nyelvű, latin könyvek kiadása volt a fő s csaknem egyedüli feladata Európaszerte. Átalán véve iskola és nyomda csak eszközül szolgáltak. A művelődés ösztönének fölébresztésére legtöbbet tett kétségkívül a budai királyi udvar és a várak, melyről fentebb adánk vázlatot.

XXI. FEJEZET.

PEST MÁTYÁS KORÁBAN.

Pest sokáig megtartotta emlékét annak, hogy ő ré-
gibb az átellenes budai várnál, — s hogy a dunai rév,
melynek a város keletkezését is köszönhetette, pesti rév volt.
Még a XIV. században is többször találjuk a balparti vá-
rost *Régi Pest*nek nevezve.¹⁾ Többször említettük, hogy a
mohácsi vész előtti németek mindig *Alt Ofennek* nevezték,
s láttuk fentebb példáját, hogy egy királyné németül Pest
vármegyét *Alt Ofener* megyének nevezi.

Ezen régiség daczára nemcsak nagyvárosi rangját
későbbben nyerte, mint Buda, hanem várfalaira s a város
nagy részére nézve Mátyás idejében ujnak volt nevezhető
Budához képest. Nem is igen nevezték már magyarul ó-nak,
hanem egyszerűen Pestnek.

Nem sok az, a mit egyes íróknál följegyezve találunk
róla; de nem érdektelen. A fejlődés s gyarapodás képét
tünteti fel nagyjából.

¹⁾ »Antiquus Portus Pesthiensis« 1345-ben. Fejér. Cod. D.
IX. 1. 307. és IX. 7. 50. Otto király egy levele 1306. »in antiquo
Pest«. U. a. VIII. 1. 201. »Antiqua Pest« 1313. U. a. VIII. 1. 506.
»Pest antiqua« 1367-ben. Országos levéltár. D. L. 5581. »Pest Ve-
tus« 1367-ben, U. o. D. L. 5582. sz.

Bertrandon de la Brocquiére ki, mint láttuk, 1433-ban csudálta Pestnek nagy lóvásárát, azt mondja átalánosságban magáról a helységről, hogy jó nagy, falusias (vagy nyílt, sikon fekvő) város.¹⁾ Pesten találta az utazó azt a hat-nyolcz francia családot, melynek férfitagjai egy tornyot építettek a pesti Dunaparton, azon czélra, hogy a folyam lánczczal legyen elzárható.²⁾ Mint láttuk, ez valószínűen Budának Pest rovására való kereskedelmi monopóliumát volt biztosítandó.

Aeneas Sylvius szintén hiteles író, 1444-ben azt mondja, hogy Pestnek se várfalai, se kitűnő épületei nincsenek s azért falu kinézésű.³⁾

Az 1458-diki királyválasztás alkalmával Pest városának falairól nincs szó. De a hű és hiteles adatok azt bizonyítják, hogy Pest nagyterjedelmű lehetett. Az országgyűlést *nem* a Rákos mezején, hanem benn, Pest városában tartották. Szilágyi Erzsébet maga és Szilágyi Mihály, Vitéz váradi püspök és más urak, az előbbieken pénzén fogadott 7000 cseh gyaloggal és 13,000 magyar lovassal együtt benn a városban szállásoltak.⁴⁾ Január derekán mikor a Duna hatalmason zajlik, nagyobb a hideg, hogysem a mezőn táboroztak volna. A sereg el volt szállásolva a vá-

¹⁾ Paste (?), qui est un asses grosse ville champestre. »Magyar történelmi okmánytár« Hatvani Mihálytól. IV. k. 311. l.

²⁾ Bonfin semmi egyébért nem tekinti ezt egy dunai *kőhid* kezdetének, minthogy Trajanust emlegethesse.

³⁾ »Cum cecidisset in bello Uladislaus (I.) conventus Hungarorum apud Pestam habitus est. Locus hic trans Danubium Budae opponitur. Neque muris cinctus, neque magnificis domibus exaedicatus, villae speciem gerit.« (Frehernél. II. 40. l.)

⁴⁾ Lásd Kaprinay Hung. Dipl. I. 338. l. Bonfin nem volt szemtanú. A légből szedte, mintha a *mező* lett volna a gyűlés helye. (Bonfin Dec. III. Lib. 9. 365. l. Még nagyobb képtelenség, mintha 40,000 ember mert volna a frissen beállott jégen foglalni állást! — Lehetetlen, hogy be ne szakadt volna. Nem is szokott oly sima lenni, mint a sík mező.

rosban és külvárosaiban. — Ugyanezen alkalommal ír Thuróczy a Pest *széles* utczáin örvendező magyar lakosok sokaságáról.¹⁾

Ranzan, a ki 1486-tól 1490-ig látta Pestet, mindenben bővelkedő, gazdag városnak mondja. Itt szokták választani a magyar királyokat. Gyakran 80,000 ember (?) gyűl össze itt, nagyobb része lóháton, s a mi csudálatos, mégis semmiben sem szenvednek szükségét.²⁾

Aligha nem a Mátyás választásakori gyűlésről szól Ranzan, a hol sok s nagyobb részint lovas katona volt; de számukat mások először 40, most már ő 80 ezerre nagyították. Mindenesetre holmi mezőváros nem lesz vala képes azt a 20,000 embert sem ellátni, mit hiteles kutfők mondanak. — S a mit több, télen, mikor a Dunán nem lehetett élelmet szállítani. Érdekes, s később is szokás, hogy tömeges gyűlések alatt a közrend, a tömeg Pesten, a főrend Budán gyülekezik. Kétségkívül a két város boltjai és műhelyei közönségök szükségéhez s ízléséhez alkalmazkodtak.

Már Mátyás uralkodása alatt Pest egyszerre úgy tűnik fel, mint fallal körülkerített város, még pedig nagy terjedelemben. Mikor 1471-ben a király koronája a trónkövetelő lengyel Kázmér s egy hazai összeesküvés miatt veszve látszott lenni, Mátyást főleg Pest menti meg.

Pestet rakta meg 16,000 emberrel, s a lakosság nagy részét — kétségkívül a külvárosokból valamennyit — Budára költöztette által.³⁾

Ebből bizonyos, hogy Pest már 1471-ben meg van

¹⁾ »Dum omne Hungaricum vulgus *latus* civitatis per plateas deambulans«. Schwandtner. I. 284.

²⁾ »Pestum oppidum rerum copia redituumque locus abundantissimus« stb. »Nihil deest, quod ad victum abunde pertineat.« Schwandtner. I. 332. l.

³⁾ Teleki. Hunyadyak kora. IV. 261. l.

erősítve, s vára nem kis terjedelmű. Mert különben háttal egy nagy viznek *nyílt* ütközetet fogadni el minden időben esztelenség, ha csak nincs rá kényszerítve a sereg. Itt pedig az kicsinált terv volt. Nem azt remélte Mátyás, hogy egyedül Pest falain törik meg az ellenség ereje. Ugy tett itt, mint Boroszlónál. Egy kisebb, de tűzerekben és gyalogokban erős sereggel véd egy várost; de a sereg nagyobb része, tulnyomóan lovasság, 1471-ben is ki volt küldve azon meghagyással, hogy egyelőre ne fogadjon el derék-ütközetet az ellenséggel.

Kázmér csalhatalatlanul megtámadja Pestet, ha azt egy két rohammal bevehetőnek tartja; — s talán folytatta volna hosszasan az ostromot, ha igen alapos aggodalma nincs a felett, hogy két tűz közé szorítják.

Ez az eset meggyőz arról, hogy Pest város nagyobb terjedelmű falai 1444 és 1471 közti huszonhét év alatt keletkeztek.

Egészen positiv adatunk van Pest megerősített voltáról 1490-ből. Mátyás halála után megjelent a követelők közt a lengyel Albert is. Már augusztus 10-dikén serege a Rákos pataokban itatta gyors lovait. Azonban »*nem hozott magával ostromszereket,*« s azért nem merte megtámadni Pestet. ¹⁾ Visszahuzódott Szerencs felé. A lengyelek törekvése most másodszor hiusult meg Pest falai miatt, — bár kétségkívül jól felszerelt hadak rendszeres ostromát ki nem állhatta volna.

A Mátyás halála után nem sokkal élt írókban is találunk kisebb nagyobb világosságot vető tudósítást.

Velius Pestről csak annyit mond, hogy mielőtt a törökök fölégették, dús, gazdag és népes város volt. ²⁾

¹⁾ Tubero. Schwandtnernél II. 147. l.

²⁾ Caspar Ursinus Velius. De Bello Pannonico. 16. lap.
»Ad alteram ripam oppidum Pesta situm est, ante cladem a Tur-

Oláh Miklós Pestről egyikét nevezetes adatot közöl. Azt írja, hogy falai széles körben övezik, melyek 'alul-felül a Dunát érintik. Lakosai részint magyarok, részint németek. Mindkét táj felőli hosszú *külvárosai* által nevezetes. Szól az ott található kitünő szerémi, baranyai, s mogyi borokról, s általán minden kereskedelmi cikk nevezetes piacának mondja. Igen számos kereskedő látogatja. ¹⁾ Lengyelek, sleziaiak s sok más külső nemzetbeliek ott borokat vásárolnak. Határa homokos, terméketlen, más élelmet nem igen terem, mint dinnyét, répát és apró retket. ²⁾

Minden felől széles mező terül el körülötte, melynek *éjszaki* részét Rákos mezejének nevezik. Aztán szól a Duna befagyásáról, miben semmi új sincs. Még akkor a latinul írott műveknek egész Európa írástudói voltak az olvasói. Itt szerző kivált olasz olvasókat tartott szem előtt, kiknél egy folyó befagyása csudálatos tünemény. Végre szól, mintegy tréfásan az édes szerémi borról, melynek mámorát Pesten némelyek a mezőn aluszsák ki. Ilyen a középkorban másutt sem lehetett ritkaság; de úgy látszik, az akkori Pest olcsóbb, vigabb volt, s több naplopó élte benne világát, mint sok más városban.

Érdekes a későbbi nevezetes esztergomi érsek íratában, hogy mindezt hazájától pár száz mértföldnyire, Brüsszelben 1536-ban írva, úgy beszél a mohácsi vész előtti Pestről, mint jelenvalóról, s az illusio az enyelgésig ragadja a komoly férfit.

cis illatam, et incendium illud hostile, locuples admodum et copiosum.« Az utóbbi szónak kétféle értelmet lehet tulajdonítani. Lehet *népesnek*, s lehet árukban és élelemben bővelkedőnek venni.

¹⁾ »Mercaturis quoque omnibus celebris. Mercatorum magnus est eo concursus.« Bél. Adparatus. 18. l.

²⁾ »Ager arenosus, sterilisque, nullius frumenti magis, quam peponum, rapae, et raphani minoris ferax.« U. a. u. o.

A mit fentebb Buda tájképéről ír, abban a hazájára való emlékezés ideális tájképpé varázsolja a valóságot.

Előadásában legfontosabb történelmi adat, hogy Pest várfalait nagy terjedelműeknek írja, valamint külvárosait is. Említettük, hogy ezek a várfalak meg kellett hogy legyenek 1471-ben; láttuk, hogy megvoltak Mátyás kimulta évében, 1490-ben is. De láttuk, hogy Pest 1433-ban sőt 1444-ben is nyílt városnak volt mondható.

Nyilvánvaló csak ezekből is, hogy míg a szép Buda város nem terjedett tovább, mint azelőtt, Pest nagyot haladt. Nemcsak belvárosa a falak közt terjedelmes, hanem külvárosok vették körül.

A mi a várat illeti, alig hihető, hogy 1444-ben is ne lett volna egy bár kisdud belső vára, mely mellett azonban a szélesen kiterjedett város maga faluszerűnek és nyílt helynek tűnt fel. A különbség az, hogy később nem egy kisdud vár állott ott, hanem egész egy kerített város.

Nem a fal szabta meg, mint Budán, mekkora legyen a belváros, hanem a népes városrészekhez alkalmazkodott a fal. S különös, hogy éppen azon időközben emelkednek falai, melyben az erős várak iránti bizalom kezdett elenyészni. Egy specialis oka ennek nyilvánvaló.

Az 1440-en innen kezdődött felvidéki rabló kalandok annyival veszélyesebbek voltak Pestre nézve, mentül gazdagabb hírben állott. Nehányszor közről fenyegetve érezte magát.

Bonfinius, Mátyás trónralépte viszonyait adván elő azt írja, hogy a Giszkra csapatjai által felgyújtott faluk füstjét a budai várból lehetett látni. Történt, hogy Pestig jöttek, s annak külvárosait kirabolták.¹⁾ Azonban Bonfin, ki később jött Magyarországra, nem tudja megmondani az évet ezen eseménynek. Maga huszonnyolcz évig tartó-

¹⁾ Dec. III. lib. 10. 375. 1. (A Teleki használta kiadásban).

nak mondja a csehek garázdálkodását Magyarországon, s így 1468 körül tartja megszüntnek, kiemelve újból, hogy Pestig elhatottak kártételeik.

Mindez Mátyás trónralépte előtt történhetett nagyobb mértékben. A pestiek — ilyen szokott lenni az emberi ügyek bonyolódása — mentől inkább érezték szükségét a város falakkal való bekerítésének, annyival kevesebb módjuk volt benne, nem annyira az olykori sarcz, mint a kereskedés szünetelése miatt. Valószínűen nem volt módjukban oly nagy művet létesíteniök minő egy órajárás hosszúságú falkerület, melynek alapjától tetejéig különösen szilárdnak kellett lennie, — már pedig az alapok szilárdná tétele is szintoly nehéz volt Pesten, mint a minőnek helyesen mondja Oláh Miklós a budai várban — csakhogy Pesten más okból: a talajviz miatt. — Így több hihetőség van a mellett, hogy Mátyás korában s az ő segítségével épültek Pest falai, mint azelőtt.

Mind ez nem sok adat átalán véve Pestről s különösen annak várfalairól; — de mégis merőben valótlan állítás volna azt mondanunk, hogy ezekről »*semmi írott adat nincsen.*«¹⁾

Rómer tudósunk és Berg építész buzgalmának köszönhetjük, hogy Pest régi falainak egy darabját hiteles rajzban birjuk.²⁾ Érdekes, hogy téglá ezen falakban sem volt. De már Kőbánya kezdett kiaknázva lenni épület anyagáért. Nevezett építész szerint fal és bástya vagy kőbányai vagy promontori mészkö, még pedig egyenlő da-

¹⁾ Lásd Rómer »Régi Pest«. 78. l. Látjuk, hogy ha egyéb nem, Aeneas Sylvius szavának s Oláh előadásának egybevetése, — ezek pedig nemcsak írva, hanem rég kinyomtatva is vannak, — kizárják azt a combinatiót, a mit érdemes buvárunk véghez viszen, IV. Béla, III. Endre, Nagy-Lajos és Zsigmond közt engedvén szabad választást.

²⁾ U. a. 76. l.

rabokká faragva. Föl sem tehető, hogy Promontorról a Dunán fölfelé hozták volna a kövel terhelt hajókat, midőn sokkal közelebb s kényelmesebben lehetett szállítani Kőbányáról. És ezen bányák használata minden tekintetben elősegítette Pest gyorsabb emelkedését. A török időkből tudunk példát, hogy Kecskemét templomához is Kőbányáról vitték a követ. Nem hihető pedig, hogy akármit is, mi az építésre tartozik, a török korszakban találtak volna ki. Kérdés, nem fedezték-e fel már akkor Kőbányának azon tulajdonságát, hogy az egész országban nincsen jó pinczékre alkalmasabb hely. Az igenlő választ elfogadhatóvá teszi az, hogy Pest a borkereskedést igen nagyban űzte. A városban nagy pinczét, de különösen jó pinczéket bajosan tehetünk fel. A budai részen sok okból, s különösen az ottani város törvényei miatt nem tarthatott pinczét a pesti hajós-czéh. De ha a kőbányai dombok belsejében tartották, azok hátán kétségkívül termesztettek is bort, s a török időkben ott még látható diófák a régi szőlőkből maradtak meg.

Érdekes a várfalak formája is. Legalább annyit el lehet mondani határozottan, hogy a XV. század előtt ily falat nem építettek volna. Házak s a házaktól csak épen magasságban különböző tornyok képezték a középkor városfalait, s a törekvés az volt, hogy a védmű toronymagasságú legyen. A város déli oldalán vizsgált fal elég magas ugyan: öt öl és egy láb, melyből a mellvéd maga egy öl és egy láb. A mellvéden aluli vastag fal nincs faragott s oly gondosan összeillesztett kövekből építve, mint a mellvéd. De jellemző, hogy a fal majdnem egyenesen, egyformán huzódott 40—50 öl hosszúságban minden közbeeső torony nélkül. Még góthszerű támaszpilléreknek sincs nyoma. — Ez tehát ujkori fal már, a renaissance várépítészet korára mutat, a minthogy renaissance stýlben

épült volt a legújabb korban lebontott Hatvani kapu is.¹⁾ A várfal fennírt különállása jellemzőbb, mint maga a falnak rómaiás összeillesztése és rovátkai. Az ostromágyuk miatt volt szükséges a különválasztás.

A falaknak és bástyáknak el kellett válniok a házsoroktól, hogy belül a védők szekérrel is jár hassanak a fal mentében. A Magyar-, Ujvilág- és a Fehérhajó utca ma is a régi falak irányát követik.

Igy a régészet s a történelmi adatok egybevetése Mátyás korára vezet. S minthogy 1471-ben már Pest erősített város, — uralkodása első tiz évében emelkedtek fel a falak tördelt félkör alakban kimérve, s nem korlátoztatva, mint Budán, a természet szabálytalanságai és régibb erősítések szeszélyei által.

Láttuk, hogy egyik Budára jött olasz építésznek várfalépítést is tulajdonítnak. A pesti fal alakja hihetővé teszi, hogy ez volt egyike *Camicia* műveinek. S így az olasz építészek jóval Beatrix Budára érkezte előtt működtek volna.

Pestnek elsőrendű királyi várossá emelése egy időben történhetett a nagyobb terjedelmű körfalak emelésével. Mert ha már nem sokat bíztak is a várfalakban, de a kor fogalmai szerint nem város az, melynek rendes falai és kapui nincsenek. Talán leginkább ezért írták Mátyás előtt Pestről, hogy faluszerű, mivel nem volt kerített város. — Évét a teljes tanácsú és tárnoki városok sorába való fölvételnek oly kevéssé tudjuk, mint a falak fölépül-
tének. Ugy látszik, még a mult század első felében is traditio volt, mely szerint Mátyás volt az, a ki Pestet fölvirágoztatta.²⁾

Már 1477-ben a királyi városok tárnoki gyűlésén

¹⁾ U. a. 156. l. hol 1750-ből való rajza van közölve.

²⁾ Bél Mátyás. *Notitia Hungariae Novae*. III. köt. 46. l.

Pest sorrendben mindjárt Buda után következik egy királyi oklevélben, ¹⁾ s az 1479-ből már idézett oklevélben tizenkét esküdt van előszámlálva, csupa tiszta magyarok a bíróval Váczy Gállal együtt, mint azon kor minden oklevelében. ²⁾

Pest egy nevezetes nemzetközi szerződésben is, mint az ország második városa szerepel: az 1487-diki Szent-Pöltenben kötött szerződésben. Ott Németország részéről elő levén számlálva a főpapok, aztán fejedelmek és a nagyobb városok, Mátyás részén is a főpapok és főurak után ezek a királyi városok is aláírják a békepontokat: Buda, *Pest*, Fehérvár, Kassa, Pozsony, Sopron, Lőcse és Bártfa. Összesen nyolczan. Ennyi volt a tárnokszéki városok száma. Ugyancsak Mátyás részén a morva városok, mint Olmütz, Brünn, Znaim, Iglau, Boroszló, Görlicz, stb. szerepelnek. Németország részéről Köln, Strassburg, Augsburg, Basel, Constanz, Nürnberg, Frankfurt, Metz (Metis), stb. ³⁾

Az elősorolt nyolcz magyar város közt Pest volt legutoljára fölvéve a tizenkét tanácsossal bíró, s a tárnoki székben helyet foglaló városok közé, s mégis most azt látjuk, hogy Buda után következik egészen hivatalos alakban.

Mindkét város népességének emelkedésére igen sokat

¹⁾ Teleki. Hunyadyak kora. XII. 15. l. A sorrend: Buda, Pest, Fehérvár, Kassa, Eperjes, Lőcse, Bártfa, Szeben, Brassó, Kolosvár és Kevi. (De meg van jegyezve, hogy ezuttal az erdélyi városok — egy nagyvárad ügy forogván fenn — részt vesznek az ülésben.)

²⁾ »Nos Gallus *Wacyensis* iudex, Laurentius et Clemens *Literati*, Paulus *Kelenfeldy*, Johannes *Farkas*, Ladislaus *Zekel*, Mathias *Fekethw*, Gregorius *Clipeator*, Michäel *Wywdwary*, Mathias *Bornemiza*, Ambrosius *Scepe*, Jacobus *Taxony* et Georgius *Lanifex* jurati cives civitatis Pesthiensis.« Szabó Károly szíves közlése, sajátkezű másolata, az erdélyi Múzeum levéltárából.

³⁾ Teleki. Hunyadiak kora. XII. 376. l.

tett, hogy elmagyarosodott, mint Ranzan írja; de az oklevelek is igazolják.

Mig nagyobb városainkban idegen szokás és nyelv uralkodott, csak messze külföldről s így hiányosan ujonczozhatta magát friss elemekkel a polgári rend. Csak a magyar nyelv elfogadásával vált lehetségessé, hogy a városok népessége gyorsabban emelkedjék; de a mi szintén nagy nyereség, hogy a vagyontalan nemes ne legyen kénytelen csak lovával és kardjával szerezni kenyerét, a jobbágy pedig ne legyen a röghöz kötve, ha nem is a törvény, hanem a kénytelenség által. — Mig a német »Stadt-recht«-ek teljes érvényben voltak, azok voltak legnagyobb gátjai, hogy nálunk oly számú polgárság álljon elő, mely a *rend* vagy néposztály nevet megérdemli. Ez csupán nemzeti alapon történhetett, s valószínű, hogy meg is történik, ha a XVI. és XVII. század legalább a XV.-nél rosszabbul nem foly le.

Az 1686-dik év után ott kellett újra kezdeni, a hol ötödfél száz évvel azelőtt IV. Béla kezdte volt.

A lakosságnak nemzeti elemekkel való ujonczozása dolgában Pestnek nagy előnyei voltak Buda felett.

Budán a kereskedésnek magasb nemei, a finomabb árukkal való üzlet, a nagy kereskedés, bankárság játszta a főszerepet. Alkalmasint az iparosok műhelye is inkább az előkelők számára dolgozott.

Pest kétségkívül nem volt ily előkelő és finnyás. Megtűrte az értékes házak mellett a faházat is. A Buza- vagy Szénapiacz egyik büszkesége volt. Florenczi és flandriai drága szövetek helyett lóval, ökörrel, hallal s más hazai terménynyel kereskedett, s általán, ha ipara megfelelt kereskedéseinek, annál közelebb állott az e téren ujoncz nép felfogásához. Mintegy elemi iskolául szolgált ebben.

Egyházilag sem volt Pest annyira megoszolva, mint

Buda. Volt itt elég templom és klostrom, mint szokott lenni a városokban. De a főtemplom, melyet szintén Boldogasszonyról neveztek, nem volt alárendelve a budainak. Nem is lehetett, miután Buda a veszprémi, Pest a váci püspöki megyébe tartozott. A pesti templomokban is, mint másutt, a czéheknek meg volt a maguk oltára. Így Mátyás korában a czéh szabályokból tudjuk, hogy a nagy oltár (Szüz Máriáé) a vargáké; Mindenszentek oltára a paizs, nyíl, sisak- és nyereg-gyártóké; Sz.-Gellért oltára a borbélyoké és szabóké; Sz.-István, Sz.-László és Sz.-Zsigmond oltára a kovácsoké és csiszároké (kardcsináló); Sz.-István, Sz.-László királyok és Sz.-Imre herczeg oltára a timároké; az Apostolok oltára a kerekeseké, kőműveseké, kádároké és asztalosoké. Mária-látogatásának oltára a szücsöké volt.¹⁾

Feltűnik a magyar szentek névsora. Ez hát tulnyomóan magyar plebánia volt. Kétségkívül magyarok az előszámlált czéhek is, melyek közt azért látjuk hiányozni a hajósok és mészárosok nevezetes czéhét, mivel csak egy része maradt fenn a czéhszabályoknak. Abból, hogy latinul maradtak ránk a szabályok, hihető, hogy magyar czéheknek szólnak. — Volt német czéh is Pesten, mint láttuk. De semmi nyoma, hogy külön templomuk lett volna. Hihető, hogy Pesten kevesebb számmal levén a németek, megfértek egy templomban s egy oltárnál az ugyanazon mesterséget űző, külön származású, de magyarul beszélő polgárok.

Különben a pesti egyházakról is sokkal kevesebb emlék maradt fenn, mint a tulsó partiakról. Így a Hospitalis lovagok templomáról csak annyit tudnak a város egyházi történetének monographusai, hogy létezett, és hogy Sz.-Miklósról nevezték. Pedig a templomnak nevezetesnek

¹⁾ Formulae Solennes Styli. 433—453. II.

kellett lennie, miután Pest országos vására Mátyás király idejében Miklós napján, december 6-dikán tartatott, s így a vásár kétségkívül az ide tartatni szokott bucsújárásból nőtte ki magát.¹⁾ Rómer úgy véli, ez a templom állott a mai Károlykaszárnya táján, s ebből lett a török időkben a nagy mecset. A Domokos rendiek nevezetes klastromának még csak helyéről sem tud semmit mondani a főkép egyházi dolgokat tárgyazó Rupp Helyrajza, vagy »Régi Pest« monographusa.

Minden arra mutat, hogy ha Pest főtemploma nem is volt oly gazdag, mint Budáé, s szépségben még kevésbé vetekedhetett az ó-budaiakkal, mint ez, — de nem volt oly sok versenytársa. A plebánia az egy akol és egy pásztor képe volt.

Pest még Mátyás uralkodása alatt, s talán a mohácsi vész idején sem volt nagyobb Budánál, ha mindkettőt külvárosaikkal együtt hasonlítjuk össze; mert a Viziváros maga, mint mondtam, — mely különben magában foglalta kevés híjján Buda külvárosait — nagyobb terjedelmű mint Pest belvárosa. De Pest főrészenek külső tagjai egynek voltak tekinthetők azzal, míg Buda külvárosai megannyi külön részek igyekeztek lenni. Mint láttuk, különösen az akkor nagy szerepet játszott egyházi szempontból mintegy külön helységet képezett kivált a legnagyobb külváros: *Szent-Péter*. Teljes volt az ellentét a két város közt abban, hogy Budának akármelyik külön része gyarapodott és emelkedett, az mindig nagyobb önállóságra vergődött. Legmesszebb jutott a fejlődésben egykori alárendeltjei közül épen a balparti Pest, — s az fokról fokra teljes egyenrangúságra emelkedett Budával Mátyás király idejéig. Ellenben Pest külvárosainak minden gyarapodása

¹⁾ »In annalibus nundinis festi Beati Nicolai Episcopi« írja Mátyás király 1486-ban. *Formulae Solennes*. 189. l.

az összes városnak használt, s jövődjöje az volt, hogy idővel a köfal összefoglalja azokat is, míg t. i. tartott az az idő, hogy nem is nézték városnak, mely be nem volt kerítve.

Láttuk Oláh Miklós nagybecsű tudósításából, hogy Pest külvárosai mindkét irányban hosszan nyultak.¹⁾

Minthogy szavaiból nem alkothatunk világos fogalmat, s egy másik kutfő is csak nagyjából beszél a külvárosok nagyságáról, — magam sem adhatok leírást rólok. De egy-két körülmény tekintetbe vétele talán némi világosságot derít a homályos kérdésre.

Első, a mit meg kell jegyeznünk, hogy midőn Mátyás korában elég szabályos alakú falakkal vették körül a várost, igyekeztek befoglalni a már sűrűn benépesült részeket. De lehetetlen, hogy magától a város ily szabályosan kerekedett volna ki. Különösen a főközlekedési utak irányában voltak a kerítésen kívül hagyott házsorok s közben is kimaradt házcsoportok, — már is több külváros magvai. — Azonban épen a várfalak mondott minősége parancsoló szükséggé tett egy szabályozást, ha nem többet ezen extravillan épületekre nézve is.

A várfalak úgy voltak építve, hogy ágyuval is lehessen védelmezni azokat, következésképen egy pár száz ölnyi nyílt tért kellett hagyni körös-körül, hogy az ellenség fedezetlenül közeledhessék csak a védművekhez. Ez okból állott elő Bécsben is az újabb korban »Ring«-gé, más városokban *boulevard*-dá alakított *glacis*. Abban bizonyosak lehetünk, hogy ilyennek Pesten is lenni kellett már a falak építésekor. Bajosabb kérdés, csak nagyjából is rá mutatni ezen szabadtér szélességére. Csak hihetőségeképen olvassuk le a város jelenlegi térképéről a következő

¹⁾ Oláh szavai: »Ex utraque parte *longis* suburbiis *insignis*.«
i m. 18. l.

vonalat: Ha a Kerepesi utat vesszük, tán nem kezdődtek közelebb a városhoz, mint az Ősz utcza és Kereszt (ma Kazinczy) utcza vonalán, mi a Hatvani kaputól mintegy 200 öl. Folytatása, a Király utczt át szelvé, ezen vonalnak a Petőfi utcza. Ez ma zsákutczává lett ugyan nyugat felé; de az uj kori építések által. A vonalnak feltűnő folytatását lehet találni a Fő utban. És viszont a tulsó oldalon is kísérhető a folytatás a Dunapartig. Az Ősz utcza déli végétől, az Üllői uton átmenve a Köztelek utcza a folytatás. Itt is zsákutczába jutnánk a Soroksári uton, ha a térképen nem látnók, hogy a Köztelek utczának egyenes folytatása volna a Dunapartig a rövid István utcza, ha ujabb építések egy darabon utját nem állanák. Mind ez a Belváros körvonalaival eléggé párhuzamban van. Ezen vonal és a belváros falai közt volt valószínűen a régi *glacis*. Nem is oly széles öv ez, mint a bécsi *glacis*, mely — ha közönséges terrajzokon jól mérem, — 300 öl széles is volt, bár meg lehet a XVI. és XVII. században bővítették ki jobban. Látni való, hogy már a XV. század végén a városnak fallal való kerítése nemcsak az alapkészítés s falépítés költségébe került, s alig történhetett meg királyi hozzájárulás nélkül. Az előtér elkészítése érdekében sokféle birtokjog szenvedvén sérelmet, — mint ma szokás mondani: kisajátítás volt szükséges.

Meddig terjedhettek kifelé a külvárosok? — Erre egyes szóbeli adatot mást nem tudok, mint Oláh Miklósét, hogy hosszára terjedtek mindkét felől. — Van azonban rajzbeli adat későbbi időkből, mely arra mutat, hogy volt a külvárosoknak nemcsak belső, hanem külső kimért határa, jobban mondva védvonala. Ez azon *visér*, melyet a XVII. század rajzai, melyek Pestet is föltüntetik, el nem mulasztanak kisebb nagyobb szélességben kirajzolni Pest belvárosának falain túl jókora távolságban, de párhuz-

mosan a város falaival. — Ha a rajzok legalább nagyjából hívek, lehetetlen föltennünk, hogy ez természetes Dunaág lett volna. Fentebb szólottam már erről. Mint láttuk a Király utca irányát véve, a legmélyebb pont az *Árok utca*, melynek neve is documentum. Az árok, ha a mai Belváros megfelelő széleitől mérjük ki azt a távolságot, mely van a Király utca nevezett pontjától a Károly-laktanyáig, a Feldunasoron az Ujépületen valamivel felül esik, oda, hol most a vízvezetési művek főépülete áll. A Váci utban az osztrák magyar vasuti állomásnál valamivel beljebb esik; a Kerepesi uton a mai evangelicus tót templom tájára; a Statio utca vonalán a József városi templom mögött, s a Templom utcán ér ki az *Üllei utra*; s végre a közelebb lebontott soroksári vámháznál érte el ismét a Dunát.

A külvárosok terjedésében szabály az, hogy először a közlekedés fő utjait építik ki. A közben eső terület még sokáig mutat fel üres telkeket, mint városunk ujkori terjedése is bizonyítja. A Kerepesi ut és Statio utca rég ki volt építve, midőn még a két vonal közt mindig óriási terület állott üresen.

Pesten a külvárosok kétségkívül nem annyira a Dunaparton fel s alá, hanem a szárazsi utak irányában terjeszkedtek. A Duna a réven kívül a kereskedő hajók kikötője volt ugyan, s ez volt a központ; de annak vonalán tul a Duna nagy előnyökkel nem kínálkozott.

Ne feledjük, hogy Pestet magában a hosszában való dunai közlekedés nem emelte volna fel. Csupán ezzel maradva, maradhat vala örökre falunak. Fő előnye, hogy a szárazsi utak itt találtak alkalmas révet. Tehát a szárazsi utak voltak tulajdonképi éltető erei a városnak, melyek három égi táj felől itt futottak össze.

A legnevezetesebb közlekedési ut volt, a mit ma

Kerepesi utnak nevezünk. Ez nemcsak Gyöngyös, Eger és Kassa felé vezetett, hanem Hatvannál elágazván, ez volt a bányavárosok utja is egy részben. Másik a Váczi ut, éjszaknak vitt. Harmadik a mai Üllei ut, mely egyaránt vezetett Szolnok és Szeged felé. Ezen három ut hosszában kezdett lerakodni a házak egy-egy vékony rétege, míg apránként tovább fejlődve kiképződött a mai József, — s talán kisebb mértékben a Ferencz város.

A két Duna-sort is, Felsőt és Alsót, hozzá véve, egy nyíttott legyezőnek öt főgerincze népesült be először, s aztán a közbe eső tág hézagok.

A mint mondtam, ezek terjeszkedési útjában komoly akadály nem igen volt; a mocsáros pontokat egyszerű volt a szomszéd homokbuczkával elegyengetni. Ilyesek legfeljebb szabálytalanságokat okoztak az utcák és házak elhelyezésében. A mondott *árok* határolta be aztán a külvárosokat, — csak hogy mentül nagyobbá lett a város, annál több extravillan területre vagyis határra volt szüksége.

Kérdés azonban, nem voltak-e Pesten is, mint Budán, a természetiektől különböző akadályok is a terjedésben, s nevezetesen már korábbi birtokjogok, akár nemesiek, akár egyháziak nem szabták-e ki a netovábbat némely vonalon? — Kétséggkívül megvoltak ezek Pesten is, — bár kisebb mértékben, mint Budán. Itt is a magánjog nevében beszélő bíró szava akadályozta vagy zavarta a terjeszkedést. De Pestnek alkalmasint már a tatárjárás előtti időkben volt saját mezeje, határa, hol más földesur nem volt, mint a város, vagy annak egyes polgárai. Aztán előnyére vált, hogy hatalmas földesurak nem vágytak birtokadományt nyerni az alsó Rákosnak a természettől mostohán elbocsátott mellékén. A híres Rákos mező, hol az üléseket tartották, valami közlegelő-féle lesz vala, ha a pestiek tevét használtak volna ló gyanánt.

A kik itt birtak is, világi urak és egyházi testületek, magok nem laktak itt, s földjeik nagy részben *res nulliussá* váltak, vagy mindig olyan formák voltak. A határ eredeti terméketlensége volt egyik előmozdítója Pest várossá fejlődésének, s tette mindig egyébbé, mint a mi Debreczen vagy Szeged volt, bár Mátyás korában kereskedésére nézve utóbbihoz hasonlított.

És mindemellett, hogy a környék földje értéktelen volt, a pestiek nem egy irányban csak sok perpatvarral és buczkáról buczkára terjeszkedtek.

Ilyen volt legalább a Váczi ut irányában a haladás, hol a pestieknek minden terjeszkedésért a vádlottak padját kellett megülniök.

Lett volna a Mátyás korabeli Pestnek egy rendkívüli előnye az ujkori felett a terjeszkedésben. Az, hogy több helység volt körülötte, mint a jelen és mult században. Nem kellett, mint jelen századunkban magának telepítnie extravillan helységeket. A mint népessége nőtt, egy-egy kisebb helység annexiója kétszeresen gyorsította a terjeszkedést.

Bár csak töredékesen, de néhány vonással képet ad a város terjeszkedési küzdelmeiről az, a mi éjszaki határain történt. Hogy épen csak erről szólhatunk, míg más irányban csak egyes jelek tűnnek föl, onnan van, mivel a Pesttől éjszakra terjedt földek és faluk földesurának irományaiból a véletlen számos oklevelet őrzött meg maig is. S ez a földesur a Nyulak szigetén állott apácza klastrom volt. — Birt ez két falut éjszak felé, melyek mind kettejének területe most a Lipótváros nagy részét alkotja, — kiterjedve alkalmasint a Terézváros nyugati felére, a mai VI. kerületre is.

Mint láttuk, egy falu nagyon közel volt Pestnek éjszaki, vagy Váczi kapujához. Nevezték ezt Bécsi kapunak

is, nem az austriai, hanem a pestmegyei Bécsről.¹⁾ Bécs, mint láttuk, feküdt a mai Lipótváros területén, — a mai Újépület laktanya tájékán, s tán annál is közelebb.

Ez eredetileg halásztanya volt a Dunaparton, s még a XIII. században így említik.²⁾ — Sok pör után, melyet Pest folytatott a nevezett földesurral a XV. században, ez már Pest külvárosává lett, bár megtartotta Uj-Bécs nevét, s a város hódításának sora az északabbra feküdt Jenőn volt már régóta. Mátyás király idejében 1467-ben a nyul-szigeti apácák azt panaszolják fel Pest megye törvényszékén, hogy a pesti polgárok az apácák faluját Uj-Bécset elfoglalták, — nemcsak, hanem itteni lakos Katona Balázs által foglalásokat tettek Jenő határában is. És már csakugyan a XV. században nem is igen beszélnek Uj-Bécsről, hanem annál többet Jenőről.

Hogy távolabbi időre ne menjünk vissza, 1406-ban az országbíró Szécheni Frank határjárást rendel Pest és Jenő közt, mivel a pestiek a határt jelölő árkot megsemmisítették, uj-bécsi jobbágyok biztatására.³⁾ Tíz év múlva az apácák a nádor elé viszik panaszukat, hogy a pestiek Jenő egy részét elfoglalták.⁴⁾

Érdekes egy későbbi panasz is. 1438-ban Pest és Pilis megye Szentfalván (Pest mellett) tartott ülésében, melyen a nádor elnökölt, a szigetbeli apácák képviselője azzal vádolja a pestieket, hogy ezek *Kis-Jenőtől* sok szántóföldet és erdőt is foglaltak el, mely mind az apácák

¹⁾ Rómer. Régi Pest. A város 1758-beli térképén, Budainak is van ott nevezve ez a kapu. Kétségtől azért, mert a Budára vezető rév a Belváros éjszaki vonalával volt egy irányban.

²⁾ »Nova Bech (terra) cum piscacione in Danubio« 1276-ban, a nyul-szigeti apácák birtokában. Wenzel. Monumenta Arpadiana. IX. 152. l.

³⁾ Orsz. levéltár. D. L. 9202.

⁴⁾ U. a. D. L. 10,439. sz.

birtoka, s oda szőlőt ültettek, ott káposztát termesztenek, ott kerteket alapítottak. ¹⁾

Tanuljuk ebből azt is, hogy Pest népe s más magyar városok népe, ha köztük a földbirtok iránti vágyban kevés különbség volt, abban eltértek, hogy a pesti nép nem szántó vető, hanem kapás akart lenni, — vagy válogatott kifejezéssel — intensív gazdaságot folytatni.

Különben maga a föld természete kényszeríté rá. — Láttuk, hogy Oláh Miklós kicsinyléssel beszél ezen föld termékeiről: répáról, retekről és dinnyéről. Ha nem felejtette volna is ki az oklevelünkben maig is megtartott káposztát, — szavai mutatnák, hogy a pestieknek a föld javításához és az itteni bő talajvíz felhasználásához érteniök kellett. Már akkor, úgy látszik, a közvetlen környékből is élélmezte magát a város. — Ha Pest kaszálóknak, szántó földeknek használja határát, nem volna sokat jelentő ezen extensívebb természetű gazdaság mellett a terjeszkedés. De az előszámlált földmivelési nemekhez aránylag sokkal kevesebb föld kell. E szerint az 1438-diki perlekedés már arra mutat, hogy Pest lakossága gyorsan szaporodott, miután saját határa kertekül sem volt neki elég.

A pert kétségkívül eldöntötték akkor valahogy. De régi időben egy ítélettel még korán sem ért az véget.

Volt Jenő határában egy jókora nagy tó — (hihetőleg a maig is Viza fogónak nevezett tractusban az új pesti országút és a Duna közt) melyet Agaras-tónak neveztek. Ezt a nyulszigeti apácák az ő halastavuknak nevezik, melynek birtokában őket Pest 1462-ben háborgatta. ²⁾

¹⁾ »Plantaciones vinearum ac constructiones ortorum, seminationesque caulium.« Orsz. levéltár. D. L. 13,194. sz.

²⁾ »Agártó piscina Sanctimonialium de Insula Leporum, intra metas Jenew habita.« (Orsz. levélt. D. L. 16,525. sz.) »Agarostó piscina in possessione Jenew « U. o. D. L. 15,712. sz. U. o. »Agarostho sive Agartho.«

1465-ben maga a király rendel határjárást Jenő és Pest között; de úgy látszik kevés eredménnyel. Mert 1467-ben Pest és Pilismegye tavaszi közgyűlésén, melyen Mátyás király személyesen elnökölt, a sok rendbeli sérelmen kívül, melyet az apácák Pest város ellen beadtak, bevádolja képviselőjük Pest polgárait a miatt, hogy midőn az apácák jobbágysai a jenei határban levő Agaras-tóban halásztak, a pestiek fegyveresen megrohanták őket, s két jobbágyot kegyetlenül elvertek, a tavat pedig magoknak foglalták el. A pestiek ügyvéde Budai Deák György a városénak mondja a tavat, miről ennek privilegiuma is van. A király az irat előmutatására határnapot tűz ki. Mi lett a vége nem tudjuk, az előzmény az, hogy az apácák egy hóval előbb panaszkodtak a pestiekre ugyanazon tó miatt, s a király a budai várnagyra bízta volt a felvigyázatot.¹⁾

1467-ben június 13-dikán a király a pesti előljáróságnak, minthogy 43 nap alatt sem állott elő okleveleivel, kijelenti, hogy ha nem tudják magokat igazolni, elmarasztalja. Minthogy ezen felhívásnak sem lett foganatja, az ó-budai káptalan van megbizva a pesti bíró és esküdtek megidézésével.²⁾

Ugy látszik, a pestiek csakugyan tudtak előmutatni jogukat kisebb nagyobb kétértelműséggel támogató okleveleket, mik miatt nem volt könnyen eldönthető az ügy. Annyi bizonyos, hogy a pestiek még 1474-ben is *intra dominium* alpereskednek. Mert azon évben az apácák Fodor Mihály által tiltakoznak a váci káptalan előtt az ellen, hogy jenei birtokuk *nagyobb részét* a pestiek elfoglalták és Pesthez csatolták.³⁾

¹⁾ Orsz. l. t. D. L. 15,712 és 16,525. sz.

²⁾ Orsz. l. t. D. L. 16,533. sz.

³⁾ Orsz. l. t. D. L. 17,539. sz.

Nem tudjuk, hogy szintén a Nyulak szigetén élt prémontréi szerzet könnyebben boldogult-e a pestiekkal, melynek egyháza Mihály arkangyal nevét viselte. Birt az a »Rákos patak mellett« földeket. Így valószínű, hogy a mai Sz.-Mihály pusztára azon egyházzal ment át a név, — mint hihetőleg a Kőbánya felé eső Sz.-Lőrinczre azon Pálosokról, kiknek Sz.-Lőrinczről nevezett egyháza a budai részen a mai Szép Juhászné közelében volt; de birtokuk lehetett a mai szent-lőrinczi puszta. Elég az, Sz.-Mihály egyháza is panaszkodott a pestiekre, még 1438-ban, hogy a Rákos mentén levő földjeit eltulajdonították.¹⁾ — Azonban, hihető, nem volt fogamatja a panasznak, beállván a *zavaros* idők. Mátyás uralkodásának nem tudni melyik évében a mondott szerzet a királytól egy általános meghagyást eszközöl ki az ország valamenyi biróságához, hogy a szerzetnek bárhol fekvő régi birtokai felett, ha mindjárt egy-két száz év óta bitorolja is más, annak megkeresésére törvényt lássanak. Mert, mint a szerzet fölpanaszolja, a régi királyoktól nyert számos birtok hanyag elnézésből jogtalan bitorlók kezére került.²⁾ Nagyon valószínű, hogy a Sz.-Mihály birtok is ezek közé tartozott, melyet azonban, legalább annak a pestiek által elfoglalt részét az 1438-diki oklevél a Rákostól nyugatra fekvőnek mondja. Így a Rákos mai folyása és a Városliget közt lehettek a panaszos földek.

Voltak régen a város közelében oly faluk is, melyeknek neve elhangzik később.

Ilyenek éjszak-keletfelől a XIII. században említett Rákos melléki Nyir és a talányos nevű Pardeu.³⁾ A Rákos

¹⁾ Orsz. I. t. D. L. 13, 194. sz.

²⁾ Formulae Solennes Styli. Év nélkül. 507. l.

³⁾ Lásd e kötet 207. l. »Pardeu... circa fluvium Rakus« 1245-ből. Wenzel. Monum. VII. 197.

mentén említik Nogust, (Nagyos?)¹⁾ Ezenkívül többször jön elő Czinkota is. Volt a Rákos mezőn kívül Rákos falu is, — az apácák birtoka 1327-ben, Bökény földével együtt. Pesthez közel feküdt még egy Süly helység is, szintén az apácáké, — a XIII. században.²⁾

Elenyészhettek, pusztákká válhattak ezek a helységek oly módon is, hogy a földesur nem lakván ott, magok a jobbágyok felhasználva a szabad költözködés jogát, a városba jöttek munkát keresni és lakni s némelyik ivadéka polgárrá lett. — A költözködést néha a kénytelenség idézte elő. A míg Pest falai nem voltak is terjedelmesek, belháboru vagy ezen környékig elhatott külső invasio felégetvén egy-egy falut, a lakosok a városban vonták meg magokat. Különösen ilyen idők voltak az 1440-től mintegy 1470-ig valók, — a cseh és lengyel kalandorok korszaka, midőn egyszer a budai várba látszott az égő falvak füstje. Ez a bevándorlás a városokba nagyobbá vált kétségkívül, mihelyt a várost szélesebb terjedelemben bekerítették fallal. Ekkor nemesek és nem egy nagy ur szívesen szereztek házat a falakon belül.

Mátyás különösen előmozdította a városok népesedését nemcsak a jobbágyok szabad költözésének buzdításával, hanem a házépítés megkönnyítésével is. — Egy rendelet maradt fenn Mátyás korából, mely ugyan egy megnevezetlen városra szól, de ott is régi szabálynak van mondva, mely szerint a ki a városban egy pusztán maradt

¹⁾ »Nogus.. (terra) juxta Rakus« 1259. Fejér. IV. 2,488. Aztán 1264. »circa Rakos.« U. a. IV. 3,208. »*Noghus*« 1276. Wenzel. Monum. IX. 152., úgy említik mint az apácák birtokát.

²⁾ Anjoukori okmányt. II. 274. »*terrarum sororum de Insula . . . Rakus et Bukenfeuldu vocatarum et terrae Zinkuta.*« »*Swl prope villam veteris Pest (existens).*« Fejér. IV. 2. 488. (1259) és 1264-ből. U. a. IV. 3,208. »*Sulu.*« Wenzel, Monum. IX. 152 és 361. l. (Swl terra).

vagy romladozó házat tesz lakhatóvá, három évi, a ki pedig puszta telken egészen újat épít, hét évi mentességben részesül. ¹⁾

Azt lehetne a fentebb előadott birtok-terjeszkedésre felhozni, hogy a perek egy Jenő miatt inkább arra mutatnak, hogy a hol a város egy-egy környékbeli falu határához ért, ott el nem hárítható akadály volt utjában; mert a földesurak, akár egyházi, akár világi meg nem szüntek még a foglalás s telepítés után száz évvel is visszakövetelni birtokukat. ²⁾ Szerintem épen ellenkezőt bizonyítanak az oklevelek. Láttuk, hogy Jenő egy részét a pestiek elfoglalva tartották már 1406-ban, s elfoglalva tartják hetven év múlva is. Sőt Mátyás személyes biráskodása mellett is még sok évig a kezökben van.

Budán a különféle régi földesuraság, többnyire egyháziak, gátolták a terjeszkedést; mert ott laktak magok ezen földesurak; és mert a terület be volt építve és megmívelve. Ellenkezőleg állott a dolog Pest környékén.

Itt a fehér homok-dombok közben-közben fekete földű posványokkal váltakoztak, s oly nagy földesurak, mint egy-egy zárda igazgató, kétségkívül nem vette hasznukat. Mint mondám, *res nulliusnak* lehetett tekinteni, s azért is volt alkalmas a Rákos mezeje tábori országgyűlésekre. Maga Uj-Bécs halászatból tengődött, míg az apácák jobbágya volt; Jenő, mely még a XIII. században német telep volt, a rév-vámból és hajózásból tartotta fenn magát, de az életerősebb Pest s közvetlen függése a szomszéd földesurtól nem engedte nagyra nőni.

A fentebb kivont oklevelekből a dolog története ez: Pest szaporodó polgársága mind tovább terjedt külváro-

¹⁾ Formulae Solennes Styli. Év és nevek nélkül. 193. l. Szól bármí rendű és nyelvű (lingvágii) telepődőre.

²⁾ Podhradczy s vele Rómer csakugyan ezt hitték.

saival és azok előőrseivel a szőlőkkel és kertekkel. Azok, kiké a futóhomok volt, hallgattak addig, a míg a roszt föld művelté lett s kezdett benépesedni is. Kitünik az iratokból, hogy a pestiek hosszú ideig tényleg birtak már egy-egy darab földet, mikor a per megindul ellenök. Mikor a föld meg volt művelve, perbe idézték a pestieket, kétségkívül szabad választást engedve az egész elkobzása, vagy oly kiegyezés közt, melyben a kik a földet értékké tették, zselléreivé váltak volna a földesurnak.

Azért azt gondolom, a fentebbi s más hasonló esetekre nézve tévednénk, ha mind azt a régi birtokjog és igazságszolgáltatás gyarlóságának rónók fel. Be kell tudnunk azt is, — a mi kiviláglik a fentebbi körülmény számbavételéből, — hogy a kérdés igen bajosan volt csupán a tiszta jog szempontjából észszerűen eldönthető, — hozzá véve azt is, hogy kétségkívül a földesuri jog sem volt egészen világos. Erről azonban nem mondhatunk véleményt, mivel csak egyik fél iratai maradtak ránk.

Pest és Buda város másnemű perei is többek közt abban jellemzők, hogy úgy látszik soha sem szüntek meg, míg az illető testületek fennállottak. Egy-egy kérdés Mátyás korában nem látszik jobban megoldva, mint volt csaknem kétszáz évvel azelőtt, III. Endre korában.

Szabad legyen egy-két példát hoznom fel, és egyszersmind a fő thema utszélén fekvő némely körülményre is kiterjeszkednem.

A nyulszigeti apácák jogot tartottak mint láttuk, a budai vásárvámok harmadához. Miután Pest Zsigmond király alatt külön vált is Budától, ugyanazok jogot tartanak a pesti vásárvámhoz is.

Pest már ekkor nemcsak nagyra nőtt, hanem vásárai is megszorodtak. Mint láttuk, régebben Vasas Sz.-Péter napján volt Pesten egy sokadalom. Mátyás korában már

— mint szintén említém — tudunk egy másikról is, mely Sz.-Miklós napjára, december 6-ra esett. Annak oka, hogy ez a vásár oly alkalmatlan időre esett, mikor az alföldi utak többnyire legroszabbak, az lehet, hogy ez egy különben is régen szokásos bucsú napja volt. — Mert a kórháztartó (hospitalis) szerzetesek pesti temploma — Rómer szerint a mai Károly-laktanya táján — Sz.-Miklós nevét viselte.

Egy szintoly botrányos, mint rejtélyes eset tartotta fenn ezen vásár emlékét, melyben az igazságszerető Mátyás király maga hagyja meg 1486-ban Üszögös Sz.-Péter napján, február 22-dikén, a pesti vásárbíróknak és esküdteknek, rendeljenek vizsgálatot.¹⁾

Az eset ebből állott: Kalmár Antal feleségét Erzsébetet, nem tudni minő vád alapján, nem is a bíró Váczi Gál, hanem a felesége és Kelenföldi Pálné fogságra vetették volt. — Három kezes jótállása mellett aztán szabadon bocsátották, bizonyos határidőt engedvén neki maga igazolására. Le sem járt volt ez a határidő, midőn Vácziné és Kelenföldiné az 1485-diki Miklós napi pesti országos vásáron újra elfogatták, s negyvennyolcz napig tartották fogva a pesti városház tömlöczében.²⁾ Ezt a panaszló fél föl nem vette volna kétszáz forintért aranyban. Ellenkezik, — ugymond a király — az ország törvényével, hogy sokadalmak idején, mikor az ország valamennyi lakosságának béke, személy- és vagyon bátorság van biztosítva, ilyes történjék.³⁾

Egyik, a mit megtudunk ebből az, hogy volt Pesten egy Miklós napi sokadalom is.

¹⁾ »Judicibus fori Nundinalis et Juratis civibus civitatis nostrae Pesthiensis.«

²⁾ »In domo consistoriali dictae civitatis nostrae.«

³⁾ Formulae Solennes Styli. 189. I. Váczy Gál felesége sokáig élt. II. Ulászló alatt a török császár leánya pörében (a *Mellékleten*) tanuskodik igen régi eseményekről.

Ezenkívül is tudnók, hogy a vásárvám sok pénzt hajthatott a városnak és egy részben a királynak is, Pestnek élénk kereskedése levén. A vám harmada, melyet a szigeti apácák magoknak követeltek, nem volt még egy gazdag zárdára nézve sem megvetendő, s annak ügyvédei méltónak tartották a jognak a gyakorlás tetteges megkísértésével szerezni érvényt. A város is a fegyverek különféle nemével védekezett a követelés ellen.

A nyulszigeti apácák ügynöke 1432-ben Zsigmond király elébe terjesztette a vádat, hogy Pest város a piaczi vámból nem fizeti azoknak a szokásos részt. Nemcsak, hanem a városbíró és esküdtek személyesen mentek rá a pesti házra, melyben vámszedő hivatalukat fölállították, s elkobozták mértékeiket és mérlegeiket. A király az ó-budai káptalant bizza meg a vizsgálattal.¹⁾

Jó idő, huszonegy év telt el 1453-ig, s az apácák nem kapták még vissza az elvitt tárgyakat. V. László az utóbb nevezett évben visszaadni rendeli a mértékeket, melyeket a *savaros időkben* elkoboztak volt.²⁾

Meglehet, valami kiegyezés jött létre a perlekedés megszüntetésére, mely úgy látszik, valami csekélységet juttatott az apácáknak a vám fejében.

A pestiek ezzel megváltva érezhették magokat minden rész fizetéstől bárki számára a nevezett vámból. Ugy látszik, vagy még V. László alatt, vagy Mátyásnak mindjárt trónralépte után, követelte a király, hogy a pestiek a király részére fizessék meg a vásárvám egy részét. A pestiek, ezt hihetőleg megtagadták, azt állítván, hogy azt ők az apácák részére fizetik. De ez, kétségkívül hamis állítás volt. Mert Mátyás anyja, Erzsébet tudatja az or-

¹⁾ Országos levéltár D. L. 12,469. sz.

²⁾ U. a. 14,714. sz. kívül: »Az masat (mázsát) pestiek ne tarchak.«

szág minden birájával, hogy a pesti és budai vámszedők vádja rágalom, mintha ők a király vámját a nyulszigeti apácák részére fizetnék. Eltiltja az ország minden bíróságát attól, hogy (a királyi adó bitorlása miatt) az apácákat törvényszék elé állítsák. ¹⁾

A nem egészen világos esetből annyit kivehetünk, hogy a pestiek ügyvédei is értettek a furfangossághoz. Mert úgy állhatott a dolog, hogy az apácák joga nem volt világos a pesti vámhoz, — azt a király kincstára követelte most. A pestiek az apácákkal megalkudván valami csekély részletben, a kincstár vámkövetelése alól menteseknek mondták magokat, — s meglehet, az apácáknak sem fizettek.

Az ily pöröket alkalmasint csak a török betelepődése altatta el.

Egy másik végzetetlen pere a pestieknek az ó-budai káptalannal volt. Ez azért is érdekes, mivel itt mindkét fél argumentumai némileg ismeretesek.

Történt, hogy 1437-ben a tél végével a Duna jege eltakarodván, a pesti révnél vagyis a mai Deák utca irányában, a torlódás miatt a közlekedés fennakadt; de a jenei révnél, vagyis a Margitsziget alsó csucsa irányában a víz tiszta volt a jégtől. Ugy kell lenni, hogy a pesti hajósok az ő kompjaikat vagy a Margitsziget, vagy az ó-budai sziget táján tartották tél idején. Mert a nevezett évben nagyban hozzá láttak a rév-szolgálathoz, s több napon keresztül szállítottak át embert, lovat, barmot és rakott szekereket. ²⁾

¹⁾ Kelt Budán 1458, junius 20-dikán. Orsz. l. t. D. L. 15,256. szám.

²⁾ Az oklevél szavai szerint »curribus et annualibus transfretari faciendo.« Annualibus itt animalibus helyett állhat. A jenei rév megvolt még 1752-ben is. Egy akkori térképen »Apácza rév«-nek nevezik, s a mai Margithid táján tünteti fel a rajz.

Régi szokás szerint az egész rév-jövedelem az övék volt. De az ó-budai káptalan azt állítja, hogy a jenei rév-vám harmadához neki van joga, — s panaszát felviszi a királyig, Prágába, hol akkor Zsigmond tartózkodott. ¹⁾

Nagyon feltűnő ebben a panaszban, hogy a jeneiek-ről szó sincs. Ugy látszik, vagy igen jelentéktelen, vagy semmi szerepök nem volt a rév-szolgalatban. Az, hogy a pestiek hajóikat azon a tájon teletették, magában is azt gyaníttatja, hogy a jenei révet is már a pesti hajós czéh használta nemcsak ezen rendkívüli esetben, hanem rendszeren is. Jenő Pesthez lehetett csatolva.

Bármint volt ez, az ó-budai káptalan a pestiek rév-jövedelméhez harmad részben jogot követelt magának.

Azt képzelné az ember, hogy talán a pesti és budai révészek, saját révökön rendszeren fizették a rév-vám harmadát? Nem fizettek azok egy cseh garast sem.

Meghalt Zsigmond, meghalt Albert és I. Ulászló király, lejárt Hunyady kormányzósága, s — ime V. László alatt 1454-ben ugyanazon Perényi János tárnokmester, kihez 1437-ben a fentebbi ügy át volt téve, de már fiókjából a padlásra kerülhetett, — tárgyalja a pesti rév-vám kérdését, nem is emlékezve a fentebbi meghagyásra.

A káptalan követeli a rév-vám harmadát a maga részére, a pesti átjárótól. Pest és Buda hajósmesterei határozottan állítják, hogy ők azt egyáltalában nem fizették soha, sőt maga a káptalan sem perelte be őket mind ez ideig e miatt. ²⁾

¹⁾ Fejér. X. 7. 862. I. Kelt a királyi levél Prágában Jakab és Fülöp apostolok napján, azaz május 1-jén. A király a tárnokmesternek, Rozgonyi Jánosnak meghagyja, idézze meg a pesti hajósmestereket (»magistri nautarum nostrorum de portu seu vado Pestiensis.«)

²⁾ Pest és Buda hajósai ezt adják elő: »ipsi ... questus navium a certis temporibus retro lapsis in dicto portu Danubii Pestiensis et Budensis habuissent, tenuissent et possedissent. Ta-

Ezt merész állításnak vélnők; de azt látjuk, hogy a káptalan egy szóval sem vonja kétségbe. Nem tagadja, hogy emberi emlékezet óta sem a budai, sem a pesti hajósmesterek nem fizettek a rév-dijakból semmit a káptalannak. Hanem egy azelőtt 128 évvel, tehát 1326-ban Róbert Károly alatt kelt törvényszéki ítéletre hivatkoznak.

A káptalan ügyvéde azt erősíti, hogy az 1326-diki irat nem egyéb, mint egy ideiglenes kiegyezés, mi meg nem szünteti az annál régiebb jogot.¹⁾

A tárnokmester 1454-ben még *juris peritusokat* is meghítt volt a tárgyalásra. Már pedig mikor egy főember ostentatióval hí meg szakértőket, sok esetben föltehető, oly dolgot akar kivinni, melynek következményeiért a felelősség alól ki akar bujni. Kézalatt is tanácsot kérhetne tőlök, ha csupán saját tudományában nem biznék. Ezen névtelen szakemberek segítségül hívása nélkül a tárnok mint egyes bíró, nem merte volna tán azt az ítéletet hozni, hogy a káptalannak van igaza.

Ez véletlenül oly eset, melyben mindkét fél argumentait értjük; azért azt hiszem, hogy a mai kor embere nem hihet a tárnokmester ítéletének helyességében. Még ha igaz lett volna is, hogy 1326 előtt más volt a jog, s ez csak kiegyezés, miért nem ezen kiegyezésre vagy annak valamely egyenlő értékű pótlékára mentek vissza?

men nemo ipsos et eorum alterum, et neque praefati domini Praepositus et Capitulum ecclesie ratione et praetextu earundem usque nunc nec jure mediante et nec alio quovis modo impedivissent, sicque ipsi in dominiis earundem *nauli* carinae et questus navium existentes, absque aliquo litigionario processu permanissent eosdemque tenuissent et possedissent. Knauz. A budai káptalan regestái. Történelmi tár. XII. k. (1863.) 121. l.

¹⁾ Az 1326-diki szerződésről azt mondja a káptalan, hogy a pesti és budai hajósok a hajóvámot »non alio jure mediante, sed tantummodo prescripte concordie et unionis tenuisse ex premissis *manifeste* (?) reperiebatur.« U. a. 122. l. (Lásd fentebb a 224. lapon. 1268-ban fizették a pestiek a harmadot, bár nem perlekedés nélkül.)

Vajon mit mondanánk, még 1848 előtti törvényeink mellett is, — ha 1885-ben előállana valamely földesur, hogy a budapesti propellerek s a Margit- és Lánchíd jövedelmének akárhányadrészét követelje azon a jogon, hogy Mária-Terézia alatt, 1757 előtt sok évvel neki jogos része volt a Buda és Pest közt járt csolnakok vagy a hajóhid jövedelméből, de akkor békesség kedvéért lemondott róla, s most 128 év múlva követeli a nagyon kétes »*status quo ante*« visszaállítását?

De a régi időben sem volt ez kétségkívül egyéb jogi formaságnál, nem több gyakorlati eredménnyel, mint hogy a pesti és budai hajósok, e hatalmas és gazdag czéh szerénységet tanuljon, s legalább az 1326-diki egyesség megújítására kényszeríttessék.

Azt gondolom, ilyen perek mentül több száz évesek, annál inkább mutatják, hogy mindkét fél nagyon sokáig és jól meg tudott élni mellette. Még tán egészségére vált egy kis izgalom. Ha akármelyik más egyházi vagy világi birtokosnak a XIII—XVI. századból peres iratai oly hal-mazzal maradnak fenn, mint az ó-budai káptalanéi, vagy a szigetbeli apáczákéi, szintén találnánk ily látszólag rémítő, de épen a végzetetlen elhuzódás miatt ártatlan pörpatvarokra.

Az utóbb említett per folyama, melynek vége az, hogy a pesti hajósok azután sem fizették a révvám harmadát senkinek, új bizonyságul szolgálhat arra is, hogy a Nyul-sziget apáczáinak minden óvása daczára Pest város határa kinyult éjszak felé, s a terjeszkedés nyomán bizvást terjedhetek külvárosai is.

Minden országbirói argumentumnál hathatósabban szólott ezen terjeszkedés mellett a *cultura* érdeke. Szőlős, gyümölcsös, virágos, fás és öntözött konyhakertekkel vonni be a nemcsak haszontalan, hanem kártékony futóhomokot,

kivált oly országban, hol még a termékeny vidékeken is, egykorúak állítása szerint, szívesen engedték át a parlagon hevert legkövérebb földet, csak legyen a ki megművelje, — nem volt oly jogtalanság, mely ellen szigorral kell vala fellépnie a törvénynek.

Bármint volt ez a régi jogászok szempontjából, lényegesebb azon gazdasági szempont, hogy Pest vidékén már a XV. században, ép úgy, mint újabb korban, kertművelés volt tulsúlyban minden más földművelési ágak felett, melyek alkalmasint szót sem érdemeltek.

Magának Mátyás királynak is volt kertje a pesti hátrában.

Még virágzik a királyi kert 1514-ben is a Dózsa-lázadás idején. Rövid ugyan, de hiteles s némi részben jellemző vonásokat közöl erről egy kutató. A latin hexametekbe szedett leírás értelme ez:

Pest kisebb része alacsony dombon, nagyobb része magas halmokon fekszik. Körülötte itt verőfényes nyílt mezőn virít a *mákvirág*; amott gazdag gyümölcsös kertek; odább a *királyi vadaskert* s más művészi kertek égni látszanak a gyöngéd liliumoktól és tulipánoktól. Itt ütöttek tábort a parasztok.¹⁾

A királynak tehát Bonfin említette szép és kellemes kertje, az ő olykori kedvencz szórakozó helye, egész egy

¹⁾ »Est locus e regione situs cognomine Paestum, Colle minor celso, tumulis provector altis. Hic circum apricos campos cereale papaver nascitur, et variis hortensia munera pomis spargit humus. Flagrant *leporaria regia* flore. Flore crocum tenero cultis innascitur hortis. Isthic ruricolae sua passim castra locabant.« (Taurini Stauromachia. Engel I. Ch. Monumenta Ungarica IV. 159. l. és Bél Mátyás. Notitia Hung. 52. l. *Crocum*, sáfrány volna. De oly virágokat is, melyek vöröses-sárgák voltak, vagy csak mint a fehér liliumnak is porszájai sárgák, *crocum*nak neveztek. Dunán tul és Lajtán tul sok helyen látni a mezőn mákvirág ágyakat. Cereale papaver ehető mák. Különben a kifejezést az író Virgilius »Georgicon«-jából kölcsönözte (Scheller szótára).

vadaskert volt, s egyszersmind voltak itt neki s más birto-
kosoknak gyümölcsös, fás és virágos kertjei is.

Mint már felhoztuk, Mátyás király kertje Pest város-
tól egy római mértföldnyire esett, mi mai pontos megha-
tározások szerint 781'4 öl. Bonfinius talán nem tudta ezt
ily pontosan, s ha tudta volna is, csak nagyjából beszél.¹⁾
Vehetünk 800 ölet.

Föl kell tennünk, hogy a király nem az ártérbe tette
kertjét és díszes kerti lakát. Így azt nem a Duna mellett, s
még a Váczi ut irányában sem kereshetjük. A Király utca
irányában Pest régi falaitól, a Károly laktanyától 800
ölnyre a Rózsa utca van, nem messze a Város-ligeti fasor-
tól. Tudjuk pedig, hogy már a ligeti fasor elején véget
ért még az 1838-diki árvíz is. Átalán az Árok utca tájá-
tól a Városliget felé menve folytonos emelkedés van a
Hermina kápolna vonaláig. Minthogy »a király kertje«
egész egy vadaskert, *egy lapis* távolságra még csak a ka-
pujához lehetett érkezni. Így fölvittük volna a Városliget
nemzetség-fáját Magyarország fénykoráig.

Mi szüksége volt a királynak Pesten keresni árnyékos
helyet a nap heve ellen, mikor a budai erdők hatalmas
bükkfái közt különbet talált; mi szüksége volt neki Pesten
is vadas kertre, mikor az egykori Nyék falu táján, a mai
Ferenczhalma és Zugliget s onnan kezdve egy rengeteg
erdő (a mai kamarai) Hódító Vilmos szenvedélyét is ki-
elégíthette volna jobban, mint a pesti homokon szálonként
ültetett erdő vadjai? — Lenni kellett valami előnynek a
pesti vadas kertben. Kétféle vadászattal kínálkozhatott a
pesti határ. Egyik a nyul- és róka-vadászat. Az agarászat

¹⁾ »Quin et in ulteriore Danubii regione, in Pestano *agro*, ad
primum lapidem, suburbanum habuit, ne minore quidem amoeni-
tate delectabile, ubi a curis animum relaxare mos erat.« (Decas
IV. lib. 7. 46o. l.)

mindenesetre szokás lehetett, s a pesti avaron tág mező nyílt ennek. A fennemlített Agár- vagy Agarastó, mely fölött Jenő földesurai pörlekedtek a pestiekkal, onnan nyerhette nevét, hogy a király *agarasa*, vagyis agarainak tanyája ezen tó szomszédjában lehetett. Volt azonban ezen a tájon másnemű oly vad, melylyel a budai rész rengetegei nem dicsekedhettek: a tavak vadlibái, vadkacsái és más vízi madarak.

Ebben a tekintetben a »király kertje« jól volt elhelyezve a mai Város-ligeti fasornak jobbra és balra elterülő kertjeinek helyén. Mögötte egy jókora tó, melynek a mostani csak degenerált utóda. A Kőbánya dombja felől akkor bővebben csörgedezett ér feltöltötte vízával azt a mélyedést, melyet a liget egész nyugati tractusa képez, mi a 300 holdnyi összes ligetnek csaknem felét teszi. Ma is elárulja a talaj tözeges minősége, hogy ez a Duna felett magasan fekvő sík nem valami igen régi időben tófenék volt.

A *király kertjéről* szó van még a török foglalás utáni évben is. Hogy ez egészen kívül feküdt a városon, bizonyítja az 1542-diki ostrom néhány adata, mely szerint az ostromló olaszok Vitelli és Pallavicini vezérlete alatt, közép távolságra a német főszereg táborra és a város közt ütöttek tábort, a kőfallyal körül vett *király kertjénél*, — mellettök a magyar sereg foglalt helyet.¹⁾ E szerint Pest falától egy ágyu lövésnyinél messzebb. Ha »a király kertje« fő részét a mai *sétány* vidékére tesszük, a főszereg azt a dombsort

¹⁾ Istvánffy. Historia Regni Hungarici. XV. könyv. »In hortis Regiis muro praeseptis.« Megjegyzendő, hogy Istvánffy az olasz tábort éjszakra teszi a várostól. De nála is látjuk, a mit Veliusnál, hogy keletet összetéveszti éjszakkal városainkra nézve. Mert az 1541-diki budai ostrom leírásában azt mondja, hogy a Naphegy délkeletre van a budai vártól. Ezt csak az mondhatta, ki azt hitte, hogy a Duna éjszakra van Budától. E szerint délre lett volna a Duna Pesttől, s a város éjszakkéleti oldalát Istvánffy éjszakinak képzelte.

foglalta el, mely a Rákos vízén innen (minthogy folyó víz kell egy tábornak) közvetlenül következik a mai ugynevezett *Gólya* felé.

Megerősíti Istvánffy, hogy a királyok díszes mulató kertje egyszersmind vadaskert volt, miután köfal vette körül. De megerősít különösen abban, ha a fentebbiekben még kétkedhetnék valaki, hogy az jó kívül feküdt a belvároson. Sőt ismervén Budára nézve a világtájakról való fölfogását, megerősít ez abban is, hogy a kert fekvése irányára nézve nem sokat tévedünk, midőn a mai Városliget környékére teszszük. ¹⁾

Legkevesebb részletet tudunk Pest határának egyik legtöbbször emlegetett részéről a Rákos mezejéről. — A táborozó gyűlések azt hiszem, csak a Rákos patak mentén lehettek jó helyen. Oláh Miklós, ki az égi tájakban nem téved nagyot, azt mondja, a pesti mezőnek éjszaki részét alkotja a Rákos mezeje. Ennélfogva a Rákos torkolata felé lehetett az, hol megvolt nemcsak a Duna közelségének előnye is, hanem a jenei rév Budával tette könnyűvé a közlekedést. Azonban Mátyás alatt már nem tartottak rákosi gyűléseket. Még megválasztása is benn, Pest városában ment végbe. Az ujkor látszott kezdődni abban is, hogy ezen virilista népgyűlések helyett a városban tartható képviselőiek jöttek szokásba. Mátyás után bekövetkezett a visszaesés. Csak azután lett a Rákos a törvényhozásnak mondhatni rendes helyévé. Pestnek közvetlen anyagi hasznot hajtott, s jele volt a város virágzásának az, hogy egész hadsereget tudott minden fennakadás nélkül ellátni a szükségesekkel. De voltaképen azok a gyűlések lettek

¹⁾ Miért nem tartom a mai Belvárosban levőnek a király kertjét, az itt oly kétségtelenül van documentálva, mint akármely más történelmi állítmány. Honnan eredt az ezzel ellenkező elfogadott nézet, — azt kimutatom a *Melléklet* XI. Fejezetében.

főokozói az országos catastrophának, mely a felvirágzó Pestet is megsemmisítendő volt.

A fentebbi vázlatos körvonalak arra mutatnak, hogy Pest a XV. században egy mind kereskedelmileg mind területileg terjeszkedő város. Nemcsak belvárosa nyert nagy terjedelmet, hanem külvárosai és határa is.

Történt pedig ezen fölvirágzás azon nagy hátrány ellenére, melylyel Pest kereskedelmének küzdenie kellett, s mely Buda monopoliumában állott, mivel egész természet-ellenesen a jobb partra terelte a nagy kereskedést.

Pest XV. századbeli fejlődése azonban éreztette már, hogy az az állapot nem tarthatott volna sokáig.

Már egyszer halálos csapást akart mérni a magyar törvényhozás az árumegállítás jogára. Az 1445-diki *pesti* országgyűlés 18-dik czikke megengedi, hogy ne csak a bel- hanem a külföldi kereskedők is az ország határain belül akármely városban vagy faluban szabadon adhassanak vehessenek, — ha a rendes harminczadot megfizették.¹⁾ Ezen határozat hozatalában részt vettek a városok képviselői is. Csak határozat maradt, s szentesítést nem nyert; de jele annak, hogy az ország közvéleménye megérett volt a kereskedelmi monopolium eltörlésére. Hihetőleg az gátolta érvényre jutását, hogy a kormányzók és királyok azt nagy csapásnak tekintették épen a fővárosra, Budára nézve. Igen valószínűvé lett, hogy oly törvény életbe léptével csakhamar üresen maradtak volna a budai boltok és piaczkok a pestiek előnyére.

Átalán mai fővárosunk területén a városi élet azon fejlődése, melyet Mátyás korában vizsgáltunk, érdekes világot vet fővárosunknak akkor három külön csoportjára.

Ó-Buda dicsősége még mindig a római nagyság

¹⁾ Szlemenics. Törvényeink Története. A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. VII. k. (1842 — 44) 299. l.

emlékeiben állott. A középkor is oda állította városaink legszebb *monumentumait*, de életet nem tudott oda varázsolni.

Budavár egészen a középkor városa polgári életére, királyi lakára és erődeire nézve is. De képtelen volt megtartani jelentőségét a középkor elmúltával. Először is addigi főelőnye, vár minősége veszített sokat már a középkor vége felé. Azután a város középkorias elkülönzött volta, saját törvényei kezdtek elavulni részint az által, hogy a városok népe országosan külön polgári renddé kezdett válni, részint az által, hogy mint királyi residentia és országos központ mind jobban veszített polgáriás jelleméből. A középkor enyészttét jelentette már, hogy számos főur a városban tart magának lakást a királyi udvar körül. Így is mindig gazdag és fényes; de elérte a tetőpontot. Továbbfejlésre nem lehetett remény.

Végre Pest már a középkorban az ujkor, a jövő város volt. Mások rovására adott különös kedvezmények nélkül fejlett ki kereskedése. Terjeszkedése már nagy arányokat kezdett öltetni, — s komoly akadály nem állott útjában. Nemzeti elemekből ujonczozta már lakosságát, s e részben sem ismert korlátokat.

Ha Pest a tatárjárás előtt nagy német város, Mátyás korában már nagy magyar város volt.

Be kell vala következnie rendes országos viszonyok mellett, hogy maga a nagy kereskedés odahagyja a budai várat, később tán az udvarral és főuraival együtt, — követvén a mindenütt látott példát, hogy az ujkori város a hegyről a síkságra költözik.

De Pest országos állandó hadsereg nélkül nem volt megvédhető a pusztulástól. Mátyás alatt biztosítva volt számára az ujkor ezen kelléke is. Átalán Pest emelkedése Mátyás kormányának nem kisebb érdeme, mint a budavári

uj királyi palota építése volt. — Ép ugy bele illik, s bele tartozik az ujkort megnyitó renaissance korszakba, mint amaz.

Azonban Pestnek mind ezen előnyei Buda fölött csak azon feltétel alatt lesznek vala a mai korig lehetőan fontosak, ha a nemzet folytatja Mátyás uralkodásának kezdeményeit.

De hazánk későbbi viszonyai közt s a bekövetkezett belső és külső bonyodalmakat tekintve, Pest igen korán érettnak tűnik fel, — míg Buda, mint az ország fővárosa s mint vár jóval nevezetesebb szerepre volt hívatva. — Utóbbi minőségében, azon előítélet nélkül, mintha az már nem volna megvédhető, még az akkori gyenge kormány mellett is, megmentheti vala az országot és magát az 1526-diki szerencsétlenségtől.

VÉGE A II. KÖTETNEK.

TARTALOM.

	Lap
Előszó	I–VIII
I. Fejezet. A negyedik századból	I
II. » A népvándorlás első korszaka	21
III. » A népvándorlás második korszaka	29
IV. » Középkori helynevek	49
V. » A kilenczedik és tizedik század.	67
VI. » A tizenegy- és tizenkettedik század	96
VII. » Pest a tatárjárás előtt.	126
VIII. » A tatárpusztítás	159
IX. » A harmadik kezdet	185
X. » Buda első birái	217
XI. » Werner bírósága	243
XII. » Buda országos szerepe	270
XIII. » A harcz vége	296
XIV. » Buda és az Anjouk	315
XV. » I. Lajostól I. Mátyásig	348
XVI. » Király és város.	392
XVII. » Buda és a kereskedelem.	418
XVIII. » Ó-Buda Mátyás korában	481
XIX. » A királyi lak Mátyás korában	501
XX. » Buda Mátyás korában	529
XXI. » Pest Mátyás korában	578

Név- és tárgymutató a III. kötet végén.